

**Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”**

Кафедра української літератури

І. Є. Бойцун, С. А. Негодяєва

ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА

Навчальний посібник

*для здобувачів вищої освіти
спеціальності 014.01. Середня освіта. Українська мова і література.*

**Старобільськ
Видавництво ДЗ „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”
2021**

УДК 821.161.2.09'06(075.8)
ББК 83.3(4 Укр)6я73
Б 76

Р е ц е н з е н т и:

Цалапова О.М. – кандидат філологічних наук, доцент, заступник директора з навчальної роботи навчально-наукового Інституту педагогіки та психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Пінчук Т. С. – кандидат філологічних наук, професор, декан факультету української філології та соціальних комунікацій ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Бойцун І. Є., Негодяєва С. А.

Б76 Дитяча література : навчальний посібник. / І. Є. Бойцун, С. А. Негодяєва ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 2021. 300 с.

Навчальний посібник призначений для здобувачів вищої освіти філологічних факультетів закладів вищої освіти з метою покращення підготовки до практичних занять з курсу.

Навчальне видання містить плани практичних занять, матеріали для самопідготовки до них, завдання для самостійної роботи, списки рекомендованої літератури.

УДК 821.161.2.09'06(075.8)
ББК 83.3(4 Укр)6я73

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 1 від 31 серпня 2021 року)*

© Бойцун І. Є., 2021

Передмова

Мета освітнього компонента: надати здобувачам освіти першого (бакалаврського) освітнього рівня уявлення про закономірності й історію розвитку літератури для дітей та юнацтва, звернути увагу на важливість формування читацької компетентності в учнів закладів середньої освіти на уроках української й зарубіжної літератур.

Реалізації мети підпорядковані такі основні **завдання освітнього компонента:**

- здобувач освіти повинен знати найважливіші моменти творчої біографії письменників, які пов'язані з появою визначних творів у сфері літератури для дітей;
- осягати естетичну природу та пізнавальний, виховний, розвивальний потенціал літератури, визначати її роль у формуванні високодуховної, національно свідомої особистості ;
- критично осмислювати навчальний матеріал, виробляючи власну позицію в осягненні певної проблеми;
- апробувати різні види аналізу художнього твору з метою його глибинного осягнення як літературного феномена;
- формувати культуру ведення дискусії;
- користуватися довідковими матеріалами, зокрема літературними енциклопедіями та словниками літературознавчих термінів;
- розвивати свій читацький смак та підвищувати філологічний рівень.

Методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів освіти факультету української філології та соціальних комунікацій спеціальності «Українська мова і література» з «Дитячої літератури»

Практичні заняття з дитячої літератури й самостійна робота – це важливі форми опанування цієї дисципліни. Вони покликані доповнити, узагальнити й систематизувати лекційний матеріал, розвинути навички роботи з художніми текстами й науковими першоджерелами, стимулювати пізнавальну активність і творчий пошук студентів.

Успішне проведення практичного заняття залежить від багатьох чинників. Одним із найбільш істотних є сумлінна підготовка студента до нього.

Насамперед ознайомтеся з темою практичного заняття, з'ясуйте, який саме твір запропоновано до розгляду, пригадайте його місце в історії української літератури. Уважно прочитайте план заняття, ознайомтеся зі списками основної та додаткової літератури, пропонованими консультаціями, матеріалами до занять.

Якщо практичному заняттю передувала лекція з тієї самої теми, слід проглянути її конспект, який допоможе вам зорієнтуватися в навчальному матеріалі, звернути увагу на проблемні питання й завдання, запропоновані викладачем, на значення нових термінів, рекомендовані наукові джерела. Починаючи підготовку, пригадайте також, чи вивчали цей твір у шкільному курсі української літератури. З якими теоретичними поняттями ви тоді познайомилися? Які твори читали та аналізували на уроках?

Після цього можна починати опрацьовувати літературу. Під час її читання рекомендовано робити робочі записи з кожного питання плану (вести конспект). Конспектуючи певне джерело, обов'язково запишіть його назву, автора, вихідні дані в зошит, виділивши їх іншим кольором чи підкреслюванням. Дотримуйтеся всіх вимог до бібліографічного опису (його приклади можна знайти в переліку літератури).

Робота з науковим джерелом насамперед передбачає розуміння прочитаного. Тому, перш ніж робити записи в зошиті, вам слід уважно прочитати текст, усвідомити його логіку, спробувати відділити головне від другорядного, узагальнювальні теоретичні положення – від конкретних прикладів. Працюючи з монографією, слід насамперед проглянути її зміст, який дасть загальне уявлення про композицію книги.

Пам'ятайте, що конспектування в жодному разі не є механічним переписуванням тексту з книги! Конспект наукового джерела має бути стислим, добре структурованим і „читабельним” (адже вам згодом доведеться користуватися ним для повторення, під час підготовки до модульного та підсумкового контролю). Обов'язково використовуйте раціональні способи конспектування: виділення головного іншим кольором, підкреслюванням, спеціальними позначками, різноманітне графічне розташування тексту (колонки, таблиці, схеми), позначення стрілками логічних зв'язків між окремими блоками матеріалу. Використовуйте скорочення поширених слів і термінів: і загальноновживані, і власні, що мають бути зрозумілі насамперед вам самим, і повторювані – одним словом, слід скорочувати завжди однаково. Список постійних власних скорочень можна складати на останній сторінці зошита.

Опрацьовуючи певне джерело, звертайте увагу на нові слова й терміни. Їх визначення слід записати в зошит, якщо воно подане в роботі. В іншому випадку зверніться до словників іншомовних слів, тлумачних словників, словників літературознавчих термінів, додатків.

Якщо відчуваєте певні труднощі із розумінням терміна, запитайте його значення в інших студентів або у викладача. У випадку, коли під час конспектування у вас виникають питання, занотуйте їх на „берегах” конспекту, щоб з'ясувати під час підготовки або на самому практичному занятті.

З певної проблеми в науковій літературі ви можете прочитати різні погляди вчених, часом протилежні. Обов'язково акцентуйте свою увагу на таких випадках, намагайтеся чітко сформулювати ці різні погляди, відтворіть їх у зошиті. Продумайте і власну відповідь на таке неоднозначне питання, визначте, погляд якого вченого імponує вам, а який викликає заперечення, і мотивуйте свої думки. Такі контраверсійні (суперечливі) питання часто стають предметом дискусії під час проведення практичного заняття.

Окремі джерела можна опрацьовувати, складаючи їх тези, тезовий план, роблячи окремі виписки (якщо це невелике джерело або таку форму роботи з ним спеціально обумовив викладач).

Осібне місце в підготовці до практичного заняття з літератури посідає робота з текстом твору. Читайте тексти вдумливо, якщо в них трапляються діалектні чи рідковживані слова, то обов'язково з'ясовуйте їх значення.

Опрацювавши рекомендовані джерела й тексти творів, перегляньте питання плану. Чи на всі ці питання ви знайшли відповіді в науковій літературі? Якщо наявні певні „прогалини”, ще раз зверніться до джерел (у складніших випадках можна звернутися за порадою до викладача під час індивідуальних консультацій). Спробуйте дати відповіді на запропоновані питання, не користуючись конспектом. Організувати самоконтроль можна і працюючи в парі з товаришем або у невеликій групі студентів (3 – 4 особи). Навчаючись, вам слід тренуватися давати усну зв'язну розгорнуту відповідь на кожне питання плану практичного заняття, спочатку – з опорою на конспект, а потім і без нього. Це сприятиме розвитку літературного мовлення майбутнього фахівця, допоможе вам краще запам'ятати матеріал, відтворити його логіку. Використовуйте традиційну побудову промови: вступ (стисле окреслення проблеми) – основна частина (виклад провідних тез з аргументами-прикладом) – висновки (лаконічне формулювання провідних узагальнювальних положень). Намагайтеся, щоб ваша зв'язна розповідь була логічною, послідовною, чіткою, змістовною (без „води”), а мовлення – граматично й стилістично правильним, виразним. Уникайте штамів, слів-паразитів, просторіччя та діалектизмів. Приклади до кожного питання продумуйте наперед: можна зробити закладки у збірнику творів певного жанру або виписати невеличкі уривки з творів у зошит. Корисно попросити ваших товаришів або родичів послухати вашу відповідь, поставити вам питання, зробити зауваження.

Безпосередньо перед практичним заняттям перегляньте записи в зошиті, повторіть ключові поняття, теоретичні положення. Для повторення також можна використати список питань для перевірки знань. Під час заняття уважно слухайте вступне слово викладача, відповіді товаришів, при цьому можна доповнювати власні записи в зошиті, уточнювати певні поняття, наводити вдалі приклади. Не бійтеся помилитися – помилки природні в процесі навчання. Якщо щось лишилося незрозумілим для вас, обов'язково запитайте про це викладача. Наприкінці

заняття уважно прослухайте його інструкції й поради щодо підготовки до наступного практичного.

Завдання КСР

1. Написати **фанфік** на трилогію “Тореадори з Васюківки” Всеволода Нестайка.

Вимоги до виконаної роботи: обсяг – від 3 до 5 сторінок друкованого тексту (поля з усіх боків – 2 см, шрифт – 14, інтервал – 1,5, вирівнювання по ширині); на титульній сторінці вказуються назва фанфіка, прізвище та ім’я студента, група.

Фанфік, або **фенфік** (від англ.fan – *шанувальник* і fiction – *художня література*), – текст, у якому використано ідеї, сюжет або (та) персонажі оригінального твору (здебільшого літературного або кінематографічного).

Серед сучасних фанфіків багато літературних творів (продовження повісті Льюїса Керолла «Аліса в країні чудес» – «Автоматична Аліса» Джеффа Нуна, героїня якого потрапляє в майбутнє; казкова повість Олександра Волкова «Чарівник смарагдового міста», яка є переспівом казки Френка Баумана «Чарівник із країни Оз»; придумані членами «Літературного товариства Шерлока Холмса» оповідання про детектива; неофіційні продовження «Гаррі Поттера» («Таня Гроттер» Дмитра Ємеця, «Порри Гаттер» Андрія Жвалевського та Ігоря Митька).

Критерії оцінювання

17 практ. * 5 балів = 85 балів

КМР1 – 20 балів

КМР2 – 20 балів

КСР – 25 балів

Залік виставляється від 75 до 150 балів.

Заняття № 1

Твори Віктора Близнеця

План

1. Дитинство письменника, його портрет очима сучасників.
2. Жанрово-тематична розмаїтість творів.
3. Зображення світу дитини в повісті „Звук павутинки”: символізм назви, роль епіграфа, поєднання реального й фантастичного, своєрідність сюжету й композиції, система образів, проблематика.
4. Повість-казка „Земля світлячків”: пізнавальне й виховне значення, урахування вимог до творів для дітей, запозичення з народної казки.

Питання для обговорення й завдання

1. Опрацюйте біографію Віктора Близнеця. Дайте відповідь на питання: як визначали дату народження письменника і чому; чому в родині письменника були українці, росіяни й білоруси?
2. Яку характеристику дали друзі Віктору Близнецю? Як письменник продемонстрував незгоду із зовнішньою політикою Радянського Союзу? Відповідь прокоментуйте.
3. Поясніть ставлення письменника до батька.
4. Розкрийте символізм назви повісті «Звук павутинки» В.Близнеця.
5. Яку роль відіграла Ніна в житті Льоні?
6. У чому полягає символічність образу дверей у повісті „Звук павутинки” В. Близнеця та „Хроніках Нарнії” Клайва Льюїса?
7. Обґрунтуйте закономірність виникнення „уявних друзів” у дітей. Прокоментуйте на прикладі повістей „Звук павутинки”, „Женя і Синько” Віктора Близнеця та „Малюк і Карлсон” А. Лінстред.
8. Окресліть проблематику повісті-казки „Земля світлячків” В. Близнеця.
9. Випишіть у словник терміни *повість, казка, портрет, літературний герой, новела, сюжет, композиція*.

Консультації

Народився Віктор Семенович Близнець у селі Володимирівці Кіровоградської області 10 квітня 1933 року. Подана письменником історія визначення дати народження є свідченням долі покоління „дітей війни”. Під час німецької окупації були знищені документи, тому вік дітей визначали за вусами під носом, спогадами матерів. Мати Віктора Близнеця згадала, що Віктор народився навесні напередодні Великодня в голодний рік. Було вирішено, що це буде 10 квітня 1933 року. У родині був інтернаціонал: батько записаний росіянином, старші брати-близнюки – білорусами, інші – українцями. Найсвітліші спогади в митця були про батька, який був „... першою книгою, першою школою, відкривав землю батьків, ... це було як причастя до святині, до тайни нашого земного бога”. Батько врятував малого Віктора й від наглої смерті.

Віктор Близнець належить до покоління шістдесятників, які звертаються до новелістичного жанру, розширюючи можливості концентрації на внутрішньому світі героя, уникаючи потреби розлого опису подій. Сучасна дослідниця феномену українського шістдесятництва Людмила Тарнашинська звернула увагу на специфіку стильової манери митців: „Декларована ж шістдесятниками буденність, плинність звичайного життя як об’єкт художньої обсервації народжує свої психологічні назви-концепти..., канон внутрішнього неспокою, що дає можливість авторам простежити рухливості цього канону із середини, використавши засоби психологізму та ліризму”. У зв’язку з цим не випадковою видається назва повісті „Звук павутинки” Віктора Близнеця. Присвята комахам, коникам, дивам, які відбуваються в дитинстві тощо, налаштовує читача на емоційно спокійне сприйняття твору. Натомість уважне прочитання тексту засвідчує його екзистенційний характер.

На початку твору ми знайомимося з мрійливим хлопчиком, світ якого переважно обмежений простором хати. Льоня набуває рис „божественної дитини” (К. Юнг).

Льоня – самотній: на їхньому кутку немає дітей, але хлопчик не нудьгує, убачаючи незвичне в буденному. Дощові краплі в нього перетворюються на срібного чоловічка Бумса, сонячний промінь у шпарині віконниці – на сонячне кіно, пелюстки – Вишневі Пушинки. Його ізолюваність від світу дітей відбита в психіці. „Для шизоїдальної позиції характерне розщеплення такого амбівалентного об’єкта на два цілком на вигляд окремих, що в казково-фантазійних сценаріях може проявлятися в контрастних парах на зразок «добра мати – зла мачуха»...”. Тому на протигагу героям-протагоністам уява хлопчика створює й героїв-антагоністів: Сопуху, капітана піратів Вирвизуба.

Дорослішання Льоньки подане в сюжеті повісті поетапно. Він перестає боятися Сопухи, обстеживши хату („Не вірте. Ніякої Сопухи нема. Її придумали старші, щоб лякати дітей”), усвідомлює відповідальність за власні вчинки після смерті метелика, відкриває для себе світ („Скажи, який світ, – застиг я здивований. – Скільки кругом живого народу!”).

Допитливого хлопчика цікавить питання, що відбувається з людиною після смерті. Архаїчне сприйняття світу в нього трансформується у процес відчинення дверей: „Мені здається: все на світі має свої дверцята. І горище, і завалений погріб, і розчахнута бурею груша, і скеля над річкою. А старий годинник з зозулею, а розбитий ліхтар, а бабина скриня? Вони теж відкриваються. Треба тільки знайти, і якщо не дверці, то щілину, віконце, дупло, розколину. Знайти і серйозно заглянути всередину. І тоді таке побачиш, таке, чого ніхто й ніколи не бачив”. Саме тому в нього виникає бажання померти, ніби відкрити дверцята до іншого світу: „Я хочу померти. Тільки ненадовго. Хочу подивитися, що робиться там, під землею. Ну, зберуться люди, поплачуть, поголосять, засиплять могилу і підуть. А далі? А що тоді? Лежиш у домовині. Тихо. Чорно. І ось.. відчиняються двері, залізні, скрипучі, і ти встаєш і спускаєшся вниз, начебто в погріб, а там, серед мороку – густо людей, тих, що померли колись...”. Уява дітей у можливість переходу до іншого світу відбита в народних казках (герой потрапляє на той світ через символічний отвір – яму, криницю, по драбині на небо), фантастичному циклі „Хроніки Нарнії” Клайва Льюїса, „Пригодах Буратіно” Олексія Толстого.

Бажання хлопчика засвідчує наступний етап його подорослішання та появу нових героїв-антагоністів. Виявляється, Льонька вже знає, що собою являє смерть. Його собаку Рекса вбив сусід Глипа, жорстока й черства людина, мисливець. Свідомість хлопчика відмовляється сприймати цей факт, і Рекс постає в його уяві живим. Реальність вражає емоційну дитину: Глипа збирається покалічити коня Бакуна, приїхав помирати атомник Адам, люди виявляються жорстокішими за звірів.

Зміни у свідомості героя засвідчує і його ставлення до смерті. На початку повісті вона асоціюється в Льоні з темрявою, сліпотою й самотністю: „Я думаю: що, якби ніч-сліпота забрала мене у свої печери і там привалила б камінням і залишила навіки. Що я робив би самісінький... під землею... де кажани, холод і тьма? Як би я плакав, і бився об стіни, і блукав би сліпцем – то страшно”.

Друге „Я” героя – уявна подруга Ніна – спростовує ці ілюзії. Власний досвід хлопчика підказує, що повернення не буде, бо сусідка після війни втратила двох синів-хлоп’ят, які підірвалися на мінах. Рекса, окрім нього, ніхто не бачить. Дитяча психіка не може змиритися з небуттям, і тому пропонує філософію реінкарнації: „Так, люди не вмирають зовсім. Коли вони лягають у землю і самі стають землею, то з них виростає трава чи дерева”.

Події в повісті „Звук павутинки” Віктора Близнеця обмежені часовими рамками літа, а з настанням осені Льоня прощається з Ніною, яка невпевнена, що вони ще зустрінуться. Осінь – час відмирання природи, туги за втраченим, у цьому випадку – дитинством, смертю Адама. Не випадково твір закінчується коментарем-сумнівом наратора про реальність дівчинки Ніни й подій того літа. Спогадами розповідача пояснюється й композиція повісті, яка складається з дев’яти новел, об’єднаних головним героєм – Льонькою.

Матеріали до заняття

Віктор Близнець

СРІБНИЙ ЧОЛОВІЧОК

– Дзінь...

– Бумс!

Я лежу, сповитий темінь-темнотою, і слухаю, як він бавиться. Він давно живе в нашій хаті, може, у запічку, а може, під лавою, де, згорнувшись клубком, дримає Сопуха. Він зовсім не боїться Сопухи і часто спить на її м'якеньких лапах. А рано-вранці, коли дома нікого нема і вікна закриті віконницями, він приходить до мене в гості. Сідає на бильце мого ліжка і видзвонює срібними підківками.

– Дзинь...

– Дзінь...

– Бумс!

Зараз він у кутку біля мисника. Там чорна діжа з водою, там вогко й темно, але я бачу його. Він тоненький, як стеблинка, той химерний чоловічок. І світиться – синім вогнем. А бистрий, моторний – не вслідкуєш за ним. Шасть, шасть! – так і бігає по долівці, та все скоком-прискоком, так і пурхає по хаті, і здається: блискає світлячок у пільмі. Крильця у нього легкі й прозорі, як у трав'яного коника, і коли він змахує крильцями, вони тихо шерхотять, майже нечутно потріскують: трісь-трісь-трісь...

Зранку йому весело; мабуть, добре виспався, похрумкав пшеничні крихти (я насипав йому на лаві) і зараз вигулюється – підскакує на одній нозі. Підскачить і вдарить підківками: дзень! Підскачить і вдарить: дзень! І сам прислухається, як у нього виходить оте срібне дзенькання.

Ось він пурхнув з полиці на ослін і застрибав до мене. Диви, диви, то він дражниться: стриб-стриб – підскачить до мене, а тоді стриб-стриб – тікає назад. І язиком прицмокує, наче примовляє: „Буц, буц, не боюц!”.

Ага, думаю, ти в мене дограєшся. Зараз я тебе зловлю...

Ні, я геть не злякався, просто подумав, що впав у глибоченьку яму, і в мене дрижать коліна. Ось я трошки постою, подивлюсь, куди мені йти. Внизу так і дише темінь, і холод хапає за спину. Може, назад? Ліжко ось тут, ковзь – і сховаюсь під ковдру... Еге ж, а той чортпк? Він же дивиться з кутка і сміється. Ну чого ти смієшся? Думаєш, я злякався? Стривай, піймаю тебе за хво, тоді побачиш. (А ти знаєш, що таке хво? Ахві? Ахва? Не знаєш? Отож-бо! Це хвостик у хвалька... такого, як ти).

Темно кругом, я наставляю руки (наче граюсь у киці-баби) і навшпиньках ступаю в куток. Щось шелестить проз мене, я розсуваю темінь з-перед очей і придивляюсь: де ж він, малий шалапутько?

Тс-с-с! Він тут.

Я долонею – раз! – ляснув по кружалу, хлюпнула вода з-під руки.

Вода в цинковому тазику....

Сонячне кіно!

Мати думає, що вранці я сплю, і зачиняє віконниці. Хай зачиняє – так ще краще. Бо в одній віконниці, щоб ви знали, є маленьке вічко. Там був сучок, він, мабуть, висох, розхитався й випав, і зробилось у дошці кругле віконце – дучко. Крізь те дучко падає у хату довгий жмут проміння.

Це моє кіно.

Дивіться, що воно буде.

Темно. Жевріє тільки вузенька смужка, вона тягнеться навскоси, од вікна до печі. А за нею, за цією смужкою, тихо й чорно. Та ось... ожила, заворушилась пільма. Наче хтось сколотив її – піднялись дрібненькі пушинки. Вони виходять із темряви і на світлі стають золотими, рожево-пухнастими. Тихо снують пушинки, плывуть одна за одною, то піднімаються, то опускаються, то зникають зовсім.

Я колись і не знав, що в нашій хаті живе стільки малечі... Ви не смійтесь, ви краще придивіться – вони живі. Бачите: їх сила-силенна, але ніхто не штовхається, не заступає дороги, не заважає іншим. Бо це не прості, це Вишневі Пушинки.

Так, так, саме Вишневі.

Коли квітнуть сади, і тополі стоять у білому пусі, немов обліплені ватою, і кульбаби світять під хатою жовтими сонечками, – ось тоді Вишневі Пушинки живуть у саду, на волі. Вони сидять у чашечках квітів, білі-білі клубочки. Вітер колише їх, сонце зігріває, бджоли годують медом. А потім: одцвітають вишні, опадає пух із тополі, мати відчиняє вікно, і Пушинки із сумом перебираються в хату.

Бува, прокинешся вранці, а скрізь – на підвіконні, на лаві, на долівці – повно білого пуху, білого цвіту, жовтого пилку. А на тій пороші – кволі й холодні Пушинки; вони ледь ворухнуться, розпознаються хто куди.

До нової весни ховаються Пушинки у темних закутках. Бо їх, маленьких, може і дощ прибити, і вітер завіяє, і комар задушить.

Цілими днями вони сидять нишком. Сумують за сонцем, за фіалками, за вишневим цвітом. І тільки тоді, коли тихо, коли в хаті жеврів промінь, виходять на світло і починають свої забави.

Гляньте, які вони чемні й поважні. Гуртом, поволеньки виступають із темряви, маленькі живі клубочки. Все більше й більше їх прибуває на світлу галявину. І кожна Пушинка обходить своїх подруг, низенько присідає й каже: „Вишневих снів тобі, сестро!“

Освітлені сонцем, вони мерехтять, немов зірочки. Їх безліч, їх густо, як маку, і всі рожево зблискують, снують і роються в пітьмі, спілітаючи свої сліди в химерне мереживо.

Вони танцюють.

Чуєте? „Дзинь... дзинь... бом...”. То грають краплі води.

Падаючи, краплі натягують струни, Пушинки торкають їх, і бринить у хаті синя джерельна музика.

Снують Вишневі Пушинки, мерехтять, кружляють на світлі – танок маленьких принцес!

Та раптом – що це? Наче війнуло вітром, підхопило й змішало Пушинки, і вони сипонули врозтіч, в глухі закутки. Ага, ось хто злякав їх!

З-за темної кручі випливла чорна пір'їна. Безшумно, покрадьки вийшла на світло. Я теж подумав – пір'їна, аж то піратське судно. Ніс закручений змієм, у два ряди весла, і стоїть на палубі капітан-розбишака, на ймення Вирвизуб, і гукає своїм бандюгам: „Хапайте Пушинок! Тягніть їх сюди!” І ринув, пішов корабель на лови, пірати ляскають веслами, б'ють по воді, б'ють по головах, тягнуть за коси нещасних...

– Ви що? – крикнув я з-під ковдри. – Ушивайтесь геть, бо дам! Бо зараз як встану!

І я встав – на коліна, і ковдру потягнув на плечі, і давай кричать на піратів; а в хаті темно, і вони пливуть собі далі, до вікна, розганяють бідних Пушинок. – Дзинь! – щось тріснуло, і я побачив, як шугнула згори синювата іскра, вдарила по пір'їні, по розбійницькому судну, звалила його у темінь.

Молодець! То мій чоловічок! Сріблястий!

Я аж загицав на ліжку.

Та ось причулось мені: на долівці, в густій пітьмі, щось шарудить, потріскує, поскрипує. Навіть причувся тупіт і тихе дзінкання. І я здогадався: то вони рубаються! Він їх звалив на підлогу, і тепер розбишаки оточили його – мого чоловічка – і з шаблями наседають на нього.

Держись! Я зараз!

Хотів був стрибнути з ліжка, бігти на виручку, та схаменувся: темно, ще наступлю на когось. І тут я згадав: поруч стоїть осліп. Біжком, напوماцки перебрався туди, видерся на підвіконня. Відчинив квартиру, штурхнув кулаком у віконницю.

І хлинуло гостре світло.

Наче піском сипнуло у вічі. Я затулився долонями, постояв засліплений, поки відмигтіло мені в голові. Глянув на долівку.

Там уже нічого не було.

Ні піратів, ні мого чоловічка. І Вишневі Пушинки зникли.

І в хаті все принишкло. Стара беззуба піч як роззявила чорного рота, так і завмерла. І лава стала під стіною, уперлась на чотирьох лапах, наче їй сказали: замри! І на миснику, за склом, виструнчились, як солдати, чарки, сулійки, пляшки.

Хитрий народ! Дивись, притаїлись, мовчать, ніби ніхто нічого не бачив....

Я не став їх питати про бійку – даремно. Ні слова не скажуть. У них свої секрети. Та я й сам знаю, що пірати, Пушинки і крилатий чоловічок розбіглися, як тільки відчинив я віконницю. Вони не люблять, щоб їх розглядали люди. Вони маленькі, але дуже горді.

Розбіглись мої невидимки. Хата стала як хата. Повно води у ночвах і в тазику, вода потекла й на долівку, і потяглись аж до печі мокрі темно-руді латки. На це дивитись нецікаво, я засунув палець у дучко й загнув віконницю.

Знов у темному царстві....

Мені дуже хочеться взяти Бумса в руки, роздивитися, похукати на нього, погладити крильця. А може, й схвати в коробку... Е, ні! Він умре. Він засохне... Я думаю: що, якби ніч-сліпота забрала мене у свої печери і там привалила б камінням і залишила навіки. Що я робив би сам-самісінький... під землею... де кажани, холод і тьма? Як би я плавав, і бився об стіни, і блукав би сліпцем – то страшно.

А метелик? А той метелик, якого я посадив у коробку? У нього крильця були жовто-білі, а на лапках, на вусах – золотистий пилок. Він був такий вертун, такий насмішник, так виводив мене по двору, поки я не спіймав його. Він упирався, не хотів лізти в коробку, шамотів, просився: пусти! Я не пустив. Я поклав його у коробку, а коробку в запічок і... забув. Аж восени, як сушили вишні, згадав. Кинувся до метелика – що це? Сухі шкаралупки... порохня... попільце. Зотлів бідолаха взаперті.

Для чого вбивати живе? Чуєш, Буме?

Гуляй собі в нашій хаті. Бігай, стрибай, де хочеш. Я тебе не чіпатиму. Ніколи.

Ось тобі крихти на лаві, ось молоко у блюдечку – їж, поправляйся. Чуєш, Бумсюк?

СОПУХА

...Я зразу боявся і носа поткнути за поріг. Вже обнишпорив у хаті всі куточки – під лавою, під столом, за діжею, навіть у духовку лазив. І чого тільки не добув у тих мандрах: стару батарейку, яку лизнеш – і щемить язик; сине обточене скельце; кістяний зуб (мати сказала – кролячий); іржавий наперсток, що колись закотився під скриню і довго пролежав забутий. Такого добра назбиралась у мене ціла коробка. Про кожну знахідку, про сине скельце чи про кістяний зуб з можна було б розповісти страшенно цікаву історію. Та я не про те. Я хотів сказати про двері.

Мені здається: все, все на світі має свої дверцята. І горище, і завалений погріб, і розчакнута бурєю груша, і скеля над річкою. А старий годинник з зозулею, а розбитий ліхтар, а бабина скриня? Вони теж відкриваються. Треба тільки знайти, і якщо не дверці, то щілину, віконце, дупло, розколину. Знайти і заглянути всередину. І тоді таке побачиш, таке, чого ніхто й ніколи не бачив.

Були двері і в нашій хаті.

Вони ганяли вітер, когось впускали й випускали, і блимало щось за ними, вода чи небо, я не знав. Деколи тривожився: куди зникають люди, переступивши поріг? І що з ними робиться там? І чого вони, повернувшись звідти, пахнуть то морозом, то погребом, то молоком, то динями.

Я довго придивлявся до хатніх дверей. Після дощів вони розбухали, ставали похмурі, слизувато-зелені. Нігтем, було, проведеш по дошці – виступає чорна юшка. І голос у них грубішав. Пробоєш відчинити – риплять, сердито, натужно, неначе стогнуть: у-у-уг! Тут, хочеш-не-хочеш, згадаєш бабиного Бурмила або мамине застереження: „Не смій за поріг! Упадеш!“. Справді, поріг високий, дві приступки вниз, але ж і цікаво: що там? Що там, у сінях, де блимає світло, хитаються тіні і лупатим оком зирить на мене щось невідоме?

Пам'ятаю, як малим я виліз у двір. А в малого, ви знаєте, очі в дворі розбігаються. Пляма сонця, пляма неба, пляма трави – все велике, сліпуче, незвичне. Весь цей огром двигтить,

хитається, тікає з-під ніг, і тебе несе хтозна-куди. Від цього величезного світу голова йде обертом. Леле, що ж робити? І вхопитися ні за що!..

Кажіть: „Спокійно, Бумсе! Ми тут удвох. Головне – не роззявляти рота. Давай присядемо, ось так, навпочіпки, і будемо робити своє діло – копирсатися в піску. Бачиш, під нами тверда земля, вже не хитає нас, як на палубі”.

Так я й зробив: сів під хатою, спиною до сонця. І заворожила мене призьба. Вона схожа була на лежанку, тільки довга, і тепла, і вся потріскана. Тріщини темні й глибокі, можна туди пальця просунуть, і в кожній ямці бігало щось живе – стоножки, солдатики, мурашки. З норок дивились на мене такі жуки й жученята, яких я зроду не бачив. Мабуть, оці тріщини були для жуків справжнісінькі яри й канави, а онде урвище, а он із моху зелений гай, і там сиділа красива золотиста мушка.

Я помітив, що на стіні коржем відстала глина, і в схованку ту шмигнула ящірка. Прискакало мале жабеня, пузце біле, спина пухириста, сумно глянуло мені в очі і сховалось під призьбу. Довго дзументіла оса, тикалась у лутку вікна, сердилась, щось шукала. Та ось знайшла дірочку, потрясла хоботком і полізла... куди полізла? До нас у хату?

Тут я задумався. Ящірка, жабеня, мурашки – де вони всі ховаються? Мабуть, у стінах, у долівці, у вікнах. Вони з нами, наші сусіди, живуть в нашій хаті; там їхні гнізда, білі подушечки, мала дітлашня й вусаті комахи-няньки.

Я приклав вухо до призьби. Вона зашаруділа, як коробка, набита хрущами. Там, у призьбі, кишіло таємне життя. Напевно, там були свої комахині школи, були палаци, війська і відбувались святкові паради... Звідти, з того комахиноцарства, вилізла на сонце чорнява мурашка, повела вусом, лупнула на мене оком (здрастуй, мовляв, козаче!) і сховалась назад.

– Скажи, який світ! – застиг я здивований. – Скільки кругом живого народу!

АДАМ

... У мого друга товсте ім'я – Адам. От Ніна – тонке, прозоре ім'я. Попробуйте на язик: Ні-і-ін-на... Правда, бринить, як звук павутинки на вітрі? А тепер: Ад-ддам... Уявляєш собі величезний, немов козацька могила, дзвін і його стомлений вечірній голос: ддам!..

... – Що ви робите, сер капітан? – пролунав голос.

Голос людський. Це могло б заспокоїти, але гримнув він так несподівано, що мене кольнуло під бік. Я пригнувся і щось замуликав собі під ніс (хай не думає той, що я злякався або дуже цікавий до зайшлої людини; у мене свій клопіт – вивести каравели з бурхливої протоки).

– Сер! Зустрівшись у морі, капітани вітають один одного... Здрастуйте!

Гм, у нашому селі ніхто не говорить, як на острові Скарбів. Я повернувся. На березі стояв тонкий цибатий чоловік, одягнений не по-тутешньому: у світло-сірих штанах, у білій нейлоновій тенісці, на голові небесно-легкий капелюх. Одяг на сонці просвічувався, і чоловік здавався безтілесним.

– Добридень, – сказав я, зручно всідаючись (тобто обхопивши коліна руками). – Я знаю, хто ви такий. Ви той дядько, що приїхав до баби Сірохи...

– Сер! – сказав чоловік. – Не називайте мене дядьком. Я не заслужив цього почесного звання. Звертайтеся просто: Адам. Так мене хлопці кликали в інституті.

– Адам? – прикахикнув я недовіжливо. – Ви не той... не дурите?

– Ані грама. Моє прізвище Адаменко. Для зручності – Адам. Був такий перший чоловік на землі. Це ж непогано – десь і в чомусь бути першим... А вас як звати?

– Льонька.

– Не годиться. Льонька – щось бідненько. Будеш Лендом. Капітан третього рангу Ленд. Звучить?

– Ну вас... Смієтесь з мене.

– Грім на мою голову, якщо я сміюсь! Ви ж капітан цієї флотилії? – І він показав на щавлеві листки, що випливали на тиху воду і низкою, як справжні каравели, приставали до берега.

„Диви, – подумав я. – А таки догадався, що це флотилія. Бо в старших так: бачить листок і каже – листок. І не знає, що той листок може бути чим завгодно: на воді – човном, у повітрі – птахом, а на грудях – орденом... Мабуть, не дурний чоловік, цей Адам”, – подумав я.

ЛІКАР БУСЬКО

... Отже, я влаштувався й почав:

– Якось ми поїхали, а перед цим щось напало на мене, коклюш чи хтозна. Так мати взяла бричку, на ній бригадир катався, тепер у нього мотоцикл, „їжаком” називається...

– Так мати взяла бричку, – підказав Адам.

– Ага ж, узяла бричку, запрягла Бакуна, а мене в пальто і в кожух закутала, як дідугана, бо вже морозці вдарили, і повезла в Загатне, до лікаря. А вже вечір; постукали ми в двері, а тітка з відром і віхтем заступила дорогу. „Драсте! – вклоняється нам. – В собачу пору приїхали. Прийом був і давно закінчився”. І ляснула дверима. Ну, ми переночували, не знаю в кого, а вранці ще раз постукали. І знов та ж сама тітка. „Драсте! – каже нам. – Прийому нема і не буде. Сидір Петрович на совіщанні”. Так мама щось на вухо тітці закинула, пошепки, а тьотя аж у двері впала... Повернули ми бричку й поїхали додому...

Я зробив передишку і глянув між тим, чи слухає Адам. Він лежав заслуханий, губи ледь-ледь розтулені, і в них притаїлась легенька журлива усмішка... Я ще помовчав. Гадаю собі: чи попросить він?

– А далі що? – таки не втерпів Адам. – Щось же про коня має бути.

– О, геть забув! – спохватився я. – Бачте, хотів про коня та збився. У мене таке буває. Значить, як же воно?... Ага! Ви були в Загатному? Ті-і, не були. Ото жаль! Річка там не те що в нас, жабі по коліно, а широка, з піщаним дном, раків повно, кишать, можна руками ловить. І брід кам’янистий, їдеш – бричку погищує. А це ж була осінь, вітер холодний, аж струже в спину. Так мати на брід поїхала, щоб швидше додому. Підкотили бричкою, глядь – річка замерзла. Вчора вода кипіла між камінням, а зараз – крига всуціль. Стала мати й журиться: „Що ж робити? На місток їхать – це ж п’ять кілометрів з гаком...” І поки вона журилась, я виліз тихенько з кожуха та на лід. А лід, наче скло, молодий, ясинцем називається. Ковзнешся – і несе тебе хтозна-куди. За мною і мати ступила на лід. Стала, підгицнула – крига тріщить, вгинається, але ні, не провалюється. А кінь?... Копита ж у нього гострі. „Якщо провалиться кінь, – вголос міркує мати, – ноги поріже. А не провалиться, то однак по льоду не піде – не підкований”. Бакун (от же кінь, щоб ви знали!), мабуть, почув, як журиться мати. Підійшов до річки, пирхнув, понюхав кригу. Дивлюся: що він робить? Став на коліна. Ноги підігнув, як полозки, і давай човгати по льоду, нам, нерозторопним, показує: підпихайте! Мати аж руками сплеснула: „От розумник! – Ану, Льонь, підпихаймо за бричку”. Ми взялись з двох боків, штовхаємо бричку, і кінь їде навколішках, сунеться по гладенькій кризі. Крига вгинається, похрускує, але нічого... Тільки до берега – хоп, рвонувся Бакун, скочив на ноги і вже на землі... А коклюшу в мене й не було, то я просто на ковзанці застудився, от, – додав я до своєї історії, щоб Адам не переживав за мою хворобу. – Приїхали додому, мати попарила мене над гарячою картоплею, і я очунав.

– Гарна історія, – сказав Адам. – А про Бакуна просто чудесно... Тільки втямить не можу, хто більше кінь – Бакун, який переповз на колінах лід, чи та тітка, що ляскала дверима: „Прийому нема”? Як ти вважаєш, Ленд? – звернувся він до мене.

... – Отже, бувальщина про Буська, – сказав таким же роздумливим голосом, як і почав. – Я щаслива людина. У мене дві баби. Одна в степу живе, друга жила на Поліссі. А Полісся, дорогий мій Льоню, то царство грибів і русалок. Які там пущі, озера, які річечки... І водяться там лелеки.

Була своя пара лелек і в баби Груні. Лелеку звали Бусько, лелечиху – Бусиха. Ранньою весною повертались вони з чужини і кружляли над селом. Баба Груня виходила з хати, махала їм косинкою. А лелеки кружляли і все нижче й нижче спускались до неї. Баба випросила хлопців, щоб затягли на хату колесо. І на те колесо сідали лелеки і мостили собі гніздо.

Якось була холодна весна, вночі раптом завіяло. Вийшла баба у двір – по коліна мокрого снігу, і лежать у снігу Бусько й Бусиха, крила розпустили, вже й голови не зведуть. „Бідні ж ви мої!” – забідкалась баба Груня, взяла їх у хату, натопила піч, нагодувала, напоїла чаєм з травами.

Видужали Бусько з Бусихою, ще більше полюбили бабу.

Гніздо мостили вони високе й розкішне. І по черзі вартували його. Пам’ятаю: вже смеркло, небо зоряне, світле, а на гнізді лелека стоїть, і його наче хтось вуглиною намалював. Стоїть на одній позі, дзьоб свій задер, і здається – на Буськовому дзьобі місяць повис.

Перед сном баба Груня любила поговорити з лелеками. Стане серед двору й питає:

– Як воно, Бусько, не обіщаєш на завтра дощу?

– Кла-кла, – стукає дзьобом Бусько.

– Та воно й видно, – каже баба. – Зорі чисті, трава суха, буде спека. А я оце взяла розсаду, капусту хотіла приткнуть на вгороді, та й не здумаю, що тепер...

– Кла-кла, – каже Бусько.

– Ну хіба що так, – зітхає баба і йде в хату. Кожної осені баба проводжала буськів у дорогу. Виходила за ворота і махала косинкою, і наказувала: „Дивіться, тримайтеся гурту. Та де хмара – летить високо, а де блискавка з громом – летить низько...”

А одної осені не вийшла баба на проводи. Вже зібралися лелеки з усієї околиці, зробили прощальний віраж над лісами і озерами і гурт за гуртом потяглись у вирій. А бабині птахи zostались. Кружляли й кружляли вони над селом, тривожно скрикували – ні, не виходить баба. І тоді спустився Бусько на подвір’я, бачить: двері в хату прочинені. Зайшов Бусько в хату. Карим оком блиснув на полук. От воно що! Лежить баба хвора, як дим. І голосу не витягне. „Кла-кла”, – сказав Бусько і кудись запішов. Тут пішов, тут і з’явився. Підбіг до бабці і подає їй у дзьобі... жабу. Свіженьку. З болота.

– Ох ти мій дохтор, – застогнала баба, розчулена рідним Буськом. – Це ж ти хочеш мене підздоровити і зілля своє приніс... Доведеться встати і провести вас, бо ви ж без баби й не полетите.

Баба, стогнучи, зіп’ялась на ноги і провела буськів. А скоро померла.

І дивувались люди: весною пара лелек день у день кружляла високо в небі, ніде не хотіла сідять. А тоді таки сіла – на шутій сосні за селом, на тій сосні, що ближче до гробків, де лежить баба зі своїми синами.

ВСЕ ВІДПЛИВАЄ

... Вона сіла в кораблик, спустила весла на воду. Легкий, з соснової кори, вітрильник вийшов на течію. Вся річка була встелена жовтим листям, від нього рябіло в очах; серед жовтого листу плив її тихий кораблик. А над нею неслись павутинки, а ще вище – журавлині ключі. Річка петляла долиною, губилась за бурим горбом. І кораблик віддалявся, меншав, мрів над водою. Я вже бачив тільки присмучену дівчину, яка жевріла на сонці, мов свічка.

– Ніно, прощавай-ай! – змахнув я рукою.

– ...щавай! – відгукнулась луна.

– На те літо ждатиму. Чуєш?

– Чую!.. Приїду!..

Я зіп’явся на носки, але вітрильник став маленький, як тінь журавля. І раптом мені здалося: то справді журавлик! Гляньте, він знявся з води, понісся над землею, вплив у небо і з розвороту пішов за бистрим ключем.

Навіть примарилось мені: я бачу Ніну. Вона спрямовує свій крилатий кораблик у синю затоку, веслує між хмарами. А хмари над нею – як скелі. А вітрило у неї – як біла пір’їна. А вода чиста-чиста, без дна.

Попливла Ніна у вирій. За птахами.

...І досі не знаю, чи була вона, така дівчина, чи я її просто вигадав.

Віктор Близнець
Земля світлячків (скорочено)

*Весела й трохи сумна казкова повість про Сиза XII,
про лісових стовусів і тривусів та їхню перемогу
над страшними печерними ворогами*

Цю повість я писав, доброю пам'яттю
згадуючи лісову Каланчу,
сосни й березові галявини Пущі-Водиці,
моїх найкращих друзів у походах Олю і Раю,
які одного разу привели мене
до невеликого горбика над озером і сказали:
„Ось тут він похований, наш бідний Чублик”
Автор.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

*Сиз XII, він же від роду Стовус,
відчиняє двері свого знаменитого музею
і запрошує вас у гості*

...Як всі лісові стовуси й тривуси, Сиз XII був неперевершений, найбільший у світі колекціонер. Що він збирав і чим страшенно пишався, ми поки що залишимо в таємниці і запросимо вас до спальні. Вся кімната Сиза завалена й закидана книгами. На підлозі, на кріслах, на шафі, навіть на теплій ковдрі, під якою спить зараз Сиз XII, скрізь лежать книги. Деякі з них такі грубезні, в таких товстих шкіряних палітурках, що комусь одному годі підняти такий фоліант. Треба сказати, що, крім книг, Сиз XII мав ще одну слабкість – любив поспати. Він брав у постіль книгу, запалював над головою ліхтарик і заглиблювався у древні писання. Та його книги були такої товщини і такої незбагненої мудрості, що він швидко стомлювався. І далі читав книгу одним оком. Одне око його читало, друге спало. А потім ліве й праве знов мінялися вахтою. Аж поки обидві повіки його тихо не стулювалися і Сиз XII не провалювався в солодкий сон.

З усіма своїми родичами, тобто з добрим десятком тіточок, дядьків, племінників, онуків, Сиз XII належав до мирного лісового народу, а лісовий народ, як ви знаєте, вдень – од сходу до заходу сонця – спить, а вночі виходить на службу. Сиз XII, отже, з ранку до вечора відсипався, а ввечері, коли лунав над лісом урочистий дзвін пробудження, вставав і йшов одчиняти свій музей. Проте і в музеї, за книгою, він міг передрімнути краєм ока, хоч за древніми лісовими законами то був великий гріх. Та наш вельмишановний Сиз Стовус потихеньку грішив (мабуть, роки брали своє), і, коли в музеї не було відвідувачів, з якогось залу можна було почути, як він тихесенько прихропує....

... Оживав вітрячок, і всі знали, що в країні Довгих Озер почалося клопітливе, невсипуще лісове життя. Що професор Варсава, наймудріший серед стовусів і тривусів, той, який і на вчені ради приходив босий, зате носив аж три пари окулярів, саме зараз вивчає складні і до безтями заплутані траєкторії польоту кульбабiniх парашутиків. Що брат Хвороща поливає на грядках незрівнянні, ніде не бачені в світі дині, не просто дині, а диньогоріхи і диньогарбузи. Що кремезний Вертутій з того боку озера запускає в дворі сотні, а може, й тисячі водяних і піщаних млинків.

Одне слово, що ніч вступила в свої повні лісові права. І скоро стовуси й тривуси підуть гуртами у ліс, де збиратимуть гриби, а старі діди-копачі прийдуть до Верхнього озера, почистять замулені джерела, викличуть з-під землі чисту студену воду, а тоді гукнуть молодих отроків і дівчат і разом з ними під звуки музики садитимуть над чистим озером верби й ялини, щоб скрізь було зелено і щоб скрізь співали весною вільшанки й зозулі.

...Від безлічі ліхтариків стало одразу світліше в дворі, і ми тепер можемо краще роздивитися будиночок Сиза.

То дуже химерна і симпатична споруда.

Колись, мабуть, в дуже давні часи, стояв над берегом могутній явір. Його спилили, і от залишився від нього високий, широченний, обхватів на вісім, корч. Корч трохи потемнів, однак

був ще міцний, мав зверху, там, де його спиляли, рівний, як стіл, дах, а по боках – могутні опори-кореневища, що вглиблювалися в землю. Між двома опорами хтось прорубав двері. А над тими дверима Сиз Стовус повісив два ліхтарики, а ще вище – млинок, який подарував йому найближчий друг Вертутій. Вже пізніше міцні соснові двері корча були оковані залізом, а ще згодом Сиз XII повісив на дверях табличку. По червоній міді на табличці було вигравіювано старовинними літерами:

Всесвітньо відомий музей світлячків доктора
трутознавства і личинкознавства Сиза XII С то в у с а.
Вхід безкоштовний! Відвідини тільки вночі.
ЛАСКАВО ПРОСИМО!...

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Сиз XII веде гостей в підземелля і показує свої найдорожчі скарби. „Коси русалок” і „Рибамішкорот”

... І Вертутій похвалився ще тим, що онук його – дуже мудре хлоп'я! – вчиться в Лунарії, в славнозвісній школі професора Варсави. Там вони, лісові отроки, тепер їх називають лунаристами, при світлі місяця ловлять з професором трав'яні парашутики. А оце вчора, значить, онук сам приплив до нього човном на канікули. Кхе-хе, кхам! Як бачите, Вертутій не забував своє слово присмачувати м'яким громоподібним прикашлюванням.

Так за розмовами вони вступили в тихе, лунке, сповнене таємничого мовчання царство музею. І напівтемними сходами з єдиним ліхтариком на стіні почали спускатися вниз, у підземні галереї. Аж ген далеко, у вузьких коридорах, тьмяно горіли маленькі світильники, вихоплюючи із темряви неясні обриси глибших катакомб, вогких стін і склепінь. Тут панувала така непорушна сутінь і тиша, що ваше серце мимоволі завмирало, стискувалося і до чогось прислухалося.

... Чублик кинув погляд вгору і помітив на дверях підсвітлений зсередини напис:

ПЕРШИЙ ЗАЛ

*Земляні світлячки-гнилички, трухлявки, гриби,
личинки та інші дива.*

Руками не чіпати – пече! (Хе-хе, жартую, не бійтесь! Сиз XII).

Чублик ступив на поріг. І завмер, широко розплющивши очі. І, забувши про свою солідність, вимовив:

– Мамочки! Що ж це воно? Оце так, так, просто он як! Сяйво. . .

Із глибини залу лилось якесь волохате, якесь підсинене, підзеленене сяйво! Воно було м'яке, м'якше глибинного світіння води, м'якше блиску роси в новомісячну ніч. Воно було молочне, фосфоричне, воно лилось на голову, на руки, на стіни, воно пронизувало Чублика наскрізь!

....І Сиз, не даючи хлопцеві отямитися, швидко потяг його за руку до колекції. І тут Чублик зрозумів, що сяйво лилось не із стін, як йому здавалося, а із скляних шаф, із полицок, із ящиків, де щось лежало. А там, під склом! Знаєте, що там лежало? Звичайнісінькі шматки дерева, кори, трухлявого коріння, пеньків, старих трутовиків-наростів, дерев'яних гниличок. Все те давно зотліло, перетрухло, зацвіло мохом і грибами, розсипалося на жовте або на зелено-руде порошок. Але (і в тому диво!) із вогких, із гнилих пеньків і корінців якраз і лилося, текло, фосфоровало оте фантастичне світіння!

... Якщо в першому залі густе, волохате сяйво стояло, якщо воно рівно й спокійно лилося із стін, то тут!.. Щось неймовірне, чаклунське: було страшно й темно, як в глибокій печері, і в тій густій імлі блукало безліч маленьких вогників-ліхтариків. Ні, вогники не блукали, вони пурхали, літали, виписували кола й складні піруети. Темрява синьо й лілово світилася від тих вогників, від міріадів зірочок, від жаринок, що зблискували й гасли. А потім знов зблискували й гасли. І знову гасли, і знов зблискували.

– Ну як? Ну як тобі, Чублику? – вигукнув над вухом Сиз.

– Ух ти! Це жуки-світлячки? Це вони блискають?!

– Так, так! – підстрибував і гаряче дихав йому в потилицю Сиз. – Це вони, жуки-світлячки! Лампіриси, як їх називають латиною. Але слухай: світять, дорогий мій колего, не всі жуки. Світять самочки, а бува, й самці. У них на черевці є такі світні поясоочки, такі смужки, от вони й посилають сигнали в темряву. ...

....Великий кальмар лежав на дні. Весь майже прозорий, з невеликими щупальцями на голові. Видно, він любив поспати так же солодко, як Сиз над мудрими книгами. Кальмар собі спав, прикопавшись у піску, і скидався під водою на скляну зеленувату трубку з вусиками. Та тільки очеретинка повисла над ним, як він, немовби від електричного удару, вибухнув, зметнувся усім тілом і викинув угору густу хмарку світла. Ні, Чублик ще ніколи не бачив такого: у воді – хмарка світла, вона розпливалася, розгорталася, відсяваючи найніжнішими, найтоншими небесними барвами й відтінками. Але ще одно: в ту хмарку зметнувся і сховався кальмар, світло огорнуло, заступило його і понесло кудись геть.

... Сюди, сюди, Чублику! Тут вам нове диво: морські зірки, голотурії, морські лілеї – і всі вони горять, спалахують, перемовляються живим підводним світлом. Ах, треба бути поетом, щоб передати всі ці барви, всі відтінки, всю силу і красу світіння тільки її, морської голотурії! ...

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Дорога на Верхнє озеро. Перегук звірів у темряві.

Розмови про дикого лісового прибуду. У царстві вітрячків

...І раптом з іншого берега, з-під обваленого корча, блимнули ще раз на них такі ж недобрі вогні. І знов прокотилося над водою:

– Ов-ву! Ову-во-вов! Рах, рах!

На березі, в густій темряві, немовби перегукувалися лихі голоси, передавали один одному: пильнуйте! ось вони, лісові люди! плывуть повз вас!

І наче наполохана тими зловісними голосами, тут же виринула з темряви зозуля й низько, над самою водою облетіла човен, легенько черкнула крилом Сиза. Від кого вона застерігала його?

– Що ж то воно? Невже вовки, про які говорила Мармусія? – занепокоївся Сиз. – У наших краях давно вовків не було й не водилося. Та щось і не схоже воно на сірих, голоси зовсім не ті. Завіє, завіє, а тоді наче ножем покаменю: рах! рах!..

– А ви чули, – прогудів Вертугій і з усіх сил наліг на весла, – ви чули оту стару історію про якогось дикого лісового прибуду, що колись тут над озером...

– Та ще б не чути! Він мого діда, Сиза Стоока, просто в корчі задушив...

– Ну-ну-ну! Розкажіть, як воно було, – підсунувся ближче Чублик.

– Та було, хай би над ним ворон крякав! Отак було. Як ніч, так і стало потикатися в наших краях якесь нічне страшило. Хтозна, з яких воно хащ, з яких боліт і трясовин прибувало. А тільки хиже й підступне – страх. Дух від нього смалений, вовчий дух, а тільки придивилися – не вовк. Ходить на двох лапах, шерсть у нього кудлата, а голова – наче людська. Та найстрашніше – всіх воно в лісі душило. До чого торкнеться лапою, там і смерть. Підкрадеться з темряви, зирить: дід наш сивенький гриби збирає. Воно підлізе, магне старого за спину – і дід впав, зчорнів, обвуглився весь, мов спалений корч. Торкнеться до дерева лапицею – і дерево вклякає. Хукне з рота в дупло – і пташенята бідні гинуть. Видно, не наше воно було, прибудне. От і хропло, бігало глухими ночами в нетрях і все живе у пущі топтало. Топтало і жерло. У нас його так і називали: Мертва Паща.

– Ти диви! – сторопіло оглянувся Чублик. – І довго воно в лісі блукало?

– Та довго, сину. І лиха накоїло чимало. Одного боялося кляте – світлячків, а ще більше – великих веселих вогнищ. Все розбійницьке, воно, знаєте, любить темряву, глушину, а тут раптом серед ночі – вогник. А де вогнику лісі – там пісня, розмови веселі, життя. От він, отой кошлатий прибуду, стане за деревом, одвернеться і хропе: страшенно його вогонь і наші стовуси дратують. Покинуть наші галявину, тоді він вискочить з темряви і давай світлячки топтати, лапами, лапами їх, а тоді землю гребе і вогонь засипає і теж лапами зверху. Страшно світлячків не любив і боявся, гемон! Та цур йому, навіть на місяць зубами клацав! Як тільки місяць випливе в небо, він тоді в

корчі одповзе і землю, землю гребе лапами, в небо кидав. Наче хотів і місяць погасити, щоб темно й страшно було кругом.

– Може, то болотний вовкулака? – глухо озвався Вертутій. – Кажуть, вони водяться в трясовині, в болотних прірвах, і не те що світла, а найменшої іскорки в лісі страхаються: од світла вони сліпнуть і гинуть. Візьми і ткни йому вогнем під ніс – він так і скам'яніє, замре, на трухлявий пеня обернеться.

– Хто його знає, – знизав плечима Сиз. – Я ж вам казав: наші теж думали, що то вовк або вовкулака. Аж ні. Щось, брат, страшніше: якийсь нічний сліпець-душогуб. Підкрадався і, де блимав над озером вогник або хоч маленький світлячок, – хропів, топтав його лапищами, а тоді в глушині, в темряві кидався на наших. . .

– Хм, навіжене! – стиха буркнув Вертутій. – Що ж то воно? І що з ним приключилося? Куди воно втекло-подалося?

– Втекло!.. Таке страховидло втече! Викопали наші яму, якраз там, за Кабанячою річкою. На дно кинули драну свитку одного сивенького діда – для принади. І кажуть: „Ви, діду, тут посидьте, в холодочку. А схочете гриби збирати – збирайте собі на галявині. А ми підемо далі за річку”. Пішли. Тільки діда не покинули самого, сховали в рядно. І понесли з собою. А той лахматий прибулда як почув, що дід буцімто сидить в холодочку, очі хижо заблищали, він спрожого – стриб на свитку! І в яму! Просто в залізні кліщі – лапами! Спіймався! Побили його наші кийками, на мотлох змолотили. Кажуть: хватить йому! Вже тричі дух спустив. І що ви думаєте? На другу ніч прийшли наші до ями, глядь – і сліду нема від прибулди! Втік, забитий з ями вибрався! Тільки залишив там недобрий знак: встромив над ямою патерицю, повісив на неї клубок чорної смаленої шерсті і проткнув той клубок стрілою з очерету. Щоб на ліс, на наші озера стріла показувала!.. Як побачив той знак старий Овид Варсава (а він був мудрий стовус, і онук його, наш професор Варсава, точнісінько в діда свого вдався), як побачив той знак, стемнів увесь і каже:

– Недобра прикмета! Ви знаєте, що цим знаком передав нам хижий душогуб? Він, гаспид, рече: „Я прийду до вас через стонадцять років, приведу з печер нових братів-прибулд, і ми стопчемо вас і ваші ліси дотла!”...

...Підпливли до мілкого піщаного берега. І здалеку почули: на березі щось рівно, басовито гуло, як гудуть бджоли на пасіці. То невтомно, день і ніч, працювало Вертутієве господарство: сотні, тисячі млинків. Вони хлюпотіли, перелопачували воду, співали, виторохкували, хурчали, – і все те зливалось в густе джмелине гудіння. Вертутій ожив, закахикав, швидше прив'язав човна і став покваплювати Сиза: ну, як вам, мовляв, подобається музика в моїх володіннях?

Гарне місце вибрав для себе Вертутій! Під місяцем сяяв високий пагорб білого-білого чистого піску. І на пагорбі, який овівали вітри з усіх боків, стояв древній корч, ні з яким корчем його не можна було сплутати: на дверях, на віконницях, на димарі, на дашку – скрізь стирчали, тяглися вгору вітрячки. Були вони різні, великі й маленькі, були й зовсім мініатюрні, співали вони всі теж по-різному, бо зроблені були так: одні з дерева, інші з очерету, а ще інші – з кори, берести, червоного лубу, кленових вертлячків, засушеного листя, з жолудів. А були тут млинки навіть із черепашок, з великої риб'ячої луски, з лебединих пір'їн. І це тільки ті, якими утикав Вертутій свій зчорнілий від часу, трохи розхитаний вітрами корч.

Далі за корчем починалось царство водяних млинків. З піску Вертутій налив і нагорнув під пагорбом старовинні фортеці, башти, мости, прокопав канали. З озера пустив у канали воду і поставив на протоках рівно двісті водяних млинків. Уявляєте: двісті лотоків і двісті дерев'яних коліс, які б'ють, крутять, переганяють розшумовану воду, і те лопотіння, той шум день і ніч не стихають над озером....

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Сиз в ямі.

Розмова двох стражників – болотного і печерного.

Децо цікаве про Магаву і його одноплемінців

...– Темний ти, Квасило, як ваше болото! Може, ти нічого не чув про наше печерне царство і про наші великі походи в підземних катакомбах?

– Та щось трохи чув.

– Та щось трохи чув.

– Щось трохи! Слухай, Квасило, я тобі відкрию великі секрети. Тільки ж дивись – нікому анітелень. Добре? Ну от, слухай: під скелями, на страшній глибині, куди ніхто не потикався з вашого білого світу, народилися ми, печерні сокрушители. І тільки ми народились, тільки сп'ялись на лапи, як одразу стали під стяги, зімкнулись в грізні полки. А ти помацай мене, Квасило, ти попробуй, які ми дужі й кріпкі: шерсть у нас дротяна, тіло – з печерного каменю, а зуби крем'яні: рах, рах! І їсти ми страшно хочемо – аж скелі гриземо! З'їли ми під землею всіх хробаків, з'їли печерний мох, з'їли все чисто, і тоді Магава повів нас у гроти Сліпого кажана – і ми там добре лапи погріли: всіх кажанів подушили й посмажили! А воно тільки почни, воно ще більше хочеться, дух завойовницький нас розпирає! І ми посунули глибше, в пекельні прірви, де ховаються чорні сови й двоголові упирі. Ох, і погуляли ми там, ох, і одвели свою душу – все обдерли й понищили, все зрівняли й засипали камінням. І коли в нашому царстві, в печерах, стало тихо й глухо, ми раптом завили од страху й голоду: їсти!.. А кругом – чорно й пусто, стоптано все.

Не ми, а вже наче пекло завило, загула тьма. І тоді грізно крикнув на нас Магава. Він сказав: „Рах, рах! Не вийте, печерні! Я поведу вас вгору, під скелі, у новий, верхній світ. Там побував мій брат-кремнезуб, його звали Мертвою Пашею, він давно розвідав для нас: за Щербатими скелями є долина, в тій долині живуть лісові чоловічки, і ростуть там зелені дерева, і птахів безліч водиться. Там буде для нас їжі й землі – за сто віків не столочимо!”

– А вода, а білий вогонь? – тихо спитали ми і настовбурчили шерсть. Бо кому з печер, з вічної темряви хочеться лізти у воду або під сліпучий вогонь, щоб знайти собі наглу загибель? Ти ж чув, брат Квасило: нас, печерних, вода одразу тягне на дно, а вогонь сліпить вмент!

– А що ж Магава? – спитав простодушний Квасило і вухо наставив до свого балакучого друга Дригайла.

– Магава! „Не бійтесь! – крикнув на нас Магава. – Що нам жива вода? Де зупинить нас ріка, там дістанемо ворога списами. А буде у них білий вогонь... На їхній білий вогонь ми знайдемо чорний!”

Магава вдарив у долоні – і ось привели до нього наймудріших магів. А ти знаєш, брат Квасило, які в нас маги, – вони все вміють. Візьмуть нашого брата, печерного, і обернуть його на що завгодно – на пень, на колоду, на маленького підкам'яного таргана.

Послав Магава у глиб печер магів, туди, де гримлять підземні громи і де кипить смола. І принесли вони чорний вогонь – той, що горить в печерах і від нього ще темніше і ще холодніше стає. Ти бачив, Квасило, наш огонь. Він – як чорна блискавка, він все крушить – гори й скелі, він дерева палить, а тільки не світить і не розганяє темряву. Це вогонь для нас, для печерних. І коли ми озброїлись, коли взяли той вогонь на кінчики списів, Магава сказав:

– Вперед, печерні! Я поведу вас в долину, на нові землі. Ми спалимо ліс і житла-корчі. І там, де зараз пуща й озера, ми зробимо чорну обвуглену скелю! І буде там ніч, і будуть наші володіння. А щоб ні місяць, ні зорі нас не сліпили, по той бік долини ми поставимо високі гори, вони затулять все небо! І буде там царство тьми і печер, і буде глуха найчорніша ніч – навіки-віків! За мною, страшили!

Ми загриміли в барабани і вже рушили полками з печер, але тут... Що тоді стряслося, я й досі боюсь згадати. Тремчу!..

– Ну кажи, кажи, Квасило, не бійся, я ж коло тебе сиджу.

– Слухай. Тільки ми розвернулись в печерах, тільки крикнули „рах!”, коли раптом... Блим-блим над нами! Блим-блим сліпучим вогнем! Як він залетів під землю, як він проник в наше чорне царство, де тиша й тьма?..

– Хто, вітер?

– Та ну, який вітер! Злий передвісник нашої гибелі – світлячок, ось хто прилетів! З того верхнього світу, од сонця й лісу до нас прокрався. І так спокійно, поволеньки запурхав у печері

над нами, над бойовими нашими полками, наче хотів розвідати: хто ми такі, в яких безоднях засіли і якими ходами збираємося вилазити нагору, щоб напасти на ліс і на їхні житла-корчі.

– А може, він просто залетів? З доброї і щирої цікавості? – спитав Квасило. – Побачив печеру і думає: дай подивлюсь...

– Ага, просто залетів! А чого він, вражий, коли угледів нас, не чкурнув назад, а знаєш, що зробив? Він пурхнув прямісінько до Магани. І як блисне над його головою! Ні, ти уяви собі: в глухій печерній темряві як блисне над сокрушителем – Магава ніколи не бачив такого світла, очі в нього вмить засліпили, він аж упав, затремтів увесь од страху, а військо наше в гвалт: „Рах, рах!“. Всі ми кинулись хто куди, в печери, в нори, в прірви.

– Стій, назад! – гримнув на нас Магава і став завертати військо. – Бийте! Бийте його камінням!

Він перший кинув уламок скелі. І тоді всі ми стали крушити каміння і кидати в того зухвальця, в зловісного вогника. А він кружляв над нами під стелею, блискав і сліпив нам очі. Од граду стріл і каміння він кинувся геть, тільки не до виходу, а навпаки, в глибші печери. І військо погналось за ним. Тисячі страшил – за одним світлячком. Загула, заgrimіла гора! Загуркотіло каміння! І хтось таки влучив – упав білий вогонь, упав на землю, затріпотів крильцями. Тоді найхоробріші воїни налетіли на нього, стали затоптувати ногами.

– Ну да, це ви вмієте, – засопів Квасило. – Ви і наше болото, і кушир мій з кумками... лапами своїми топтали...

– Цить, Квасило! Не дратуй, не перебивай мене, бо ти не знаєш страшнішого. Слухай! Світлячок був не один. За ним прилетів другий, видно, його побратим. Він бувще зухваліший! Він пурхав просто над нами, блискав нам вогнем межі очі, і тікав, і манив нас далі, аж у гроти Сліпого кажана. А там холод страшенний і кістки валяються! „О, печерні! – крикнув Магава. – Хіба ви не бачите: наші вороги, злі й підступні світлячки, навмисне, мабуть, завели нас сюди, в глибокі печери. Вони хочуть, щоб ми заблудились, заплутались в катакомбах і не знайшли дороги назад. Не бути цьому!”

Ми крикнули „рах!“, навалились гуртом і вбили світлячка. І повернули назад. Два тижні блукали, злі й голодні, в темних печерах, аж поки вийшли сюди, до Щербатих гір. І тоді сказав Магава:

– Я спалю не тільки Щербаті гори, а й весь ліс, всю долину – з грибами, з птахами, з лісовими чоловічками. І зроблю чорну скелю до самого океану – для наших великих парадів. Рах! За мною, печерні!

І ми повалили з кам'яних нір і тьмою, бойовими полками рушили в долину. А ти питаєш, Квасило, чого ми тут і який нас дідько, мовляв, привів сюди, до цих поганих озер.

– Так-то воно, так, – почухав потилицю Квасило. – Тільки я не втямлю: ну добре – трощимо ми лобами ліс, а навіщо нам отой товстенький стовус, якого принесли наші розбишаки в мішку?

– А ти що, не чув? Ох темнота! В того стовуса, в глибоких погребках, щоб ти знав, захована тьма-тьмуца живих світлячків. Він, мабуть, ото й послав своїх темних розвідників у наше підземне царство, в печери, щоб взнати, хто ми такі і куди військо рушаємо. А Магава тепер потрусить вусатого, попитає його добре, а тоді підсмажить на печерному вогні...

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

Таємничі приготування стовусів і тривусів.

Гул і чорні блискавки котяться до озера.

Де Чублик?

...Летіло полчисько, а попереду бігли розхристані Сиз і Чублик. За ними двома, юнаком і вусатим, гнався величезний гурт, Магава з усім своїм почтом, з лучником і списоносцями. Гвалт, хижий захват, Магава грізно покрикував:

– Живими! Живими! Живими ловіть їх! І печерні вояки, щоб збити, видно, Сиза й Чублика з ніг, кидали услід їм каміння й дровеняки. Як загнані тарпани, Сиз і Чублик уже цілу годину метались по лісу, відтягували, заводили в хащі полчиська печерних, щоб тільки Мармусія

встигла, щоб тільки приготували тут вогні. Тепер печерна армія валила за ними лугом, мчала просто на кручу.

Сиз біг скривавлений, йому поранили плече. Чублик задихався, гнав навздогад, не бачив перед собою дороги.

За ним, піднявши над головою здоровенну колоду, по п'ятах біг волохатий воїн-страшило й кричав: „Рах! Рах!”

Стогін, вигук жаху прокотився з рову серед припишклих стовусів і тривусів. Аби воля, всі кинулися б рятувати Чублика, а бідолаха промчав перед ними, обливаючись потом...

...У ту загрозливу мить, коли гнався за ним здоровило з важкою дровенякою в руках, Чублик добіг до кручі і над самим зривиськом, над краєм, шмигнув одразу вбік. Впав у канаву. Чув, як з усього розгону полетів і хряснувся у воду той страховид з дровенякою. А Чублик лежав і ніяк не міг віддихатися, втихомирити своє серце, яке шалено калатало в грудях. Може, саме тому, що він не метнувся відразу в купу, в з'юрмлене побоїсько, він побачив те, чого ніхто спочатку не заглядив.

Поки стовуси билися на лугу, великий гурт печерних, а з ними болотні найманці, потай, по-зłodийському кинулися в темряву, до стовусівських жител. Ось вони, на скаку натягуючи луки, пустили стріли з отим чорним вогнем – і спалахнули крайні корчі в поселенні. Горів над озером трухлявенький корч діда Лапоні, горіли берези й лави перед школою-лунарієм, горіли човни-довбанки...

– Що ж ви робите? Ану геть від наших корчів! Геть від школи! – закричав услід їм Чублик і сам, без нікого побіг переймати розбишак.

Йому страшно було уявити, що ці потвори влітають, вриваються в підземну школу, в Лунарний зал, де все для Чублика було найсвятіше і найдорожче: і озеро, і зелений дідище-горіх, і місток на острів, і світлячки-ліхтарики, і голос мудрого Варсави, голос, який звучав, линув, як здавалося Чубликові, із самих склепінь підземелля... Чублик сказав: „Не пущу їх!”

Та хоч би взяв жмутик вогню, який рятує стовусів од печерних, а то нічого не взяв, біг з голими руками, тільки підхвativ на дорозі дубовий кілок і з тим кілком, відчайдушно розхристаний, влетів в юрбу печерних і загамселив їх дрюком по спинах, по головах, по ведмежих п'ятах. Печерні відсахнулися, а потім вилупили очі: один! Без вогню! Сам лізе в лапи!

– Рах! Рах! – галаснуло з другого боку. – Рах! Рах! – галаснуло з другого.

Дружно, з гиком і сопінням, страшили навалились на Чублика, а він виривався, молотив їх кілком, бив ногами. Та що він міг зробити один проти дикої юрми, проти печерників, які відчули запах тіла і всі, купою, один поверх одного навалились на нього!

Жаль, не було вже зозулі, не було рятівниці. Вона б полетіла до Сиза, до Вертутія, вона б наполоханою тінню своєю промовила їм: „Визволяйте Чублика! Біда, нещастя спостигли його!”... Від грізних полчищ не лишилося й сліду. З луку виганяли останніх, недосмалених прибуд. Вже гасли смолоскипи, вже гуртами сходились стовуси й тривуси, стомлено й весело перегукуючись. Підійшов Сиз, витер спітніле чоло і раптом...

– Вертутію! А що то за купа товчється? Он! Трохи нижче школи-лунарію?

– Ага, ага. Там, по-моєму, б'ються. Може, там Чублик? І звідти, від школи, почувся здавлений, хрипкий, повний туги юнацький голос:

– Ді-і-ду-у!!!

– Чублику, я зараз! Держись! Держись, Чублику! Вертутій, а за ним Сиз і ще півсотні стовусів кинулись з вогнями до школи. Вони бігли над озером, під важкими хмарами, і багрянні полиски вогнів тривожно освітлювали їхні обличчя. Виринали, виринали з темряви смолоскипи, гнівом і помстою палали очі стовусів, і печерна згряя, яка громила корчі, не стала затримуватися над берегом – один перед одним дременули розбійники в чагарі, в ліс, в глуху ніч, простеляючи собі дорогу димом і тупотом.

Важко добіг Вертутій, всім серцем відчуваючи недобре. Ось тут воно було, живе звалисько... Спізнився! На сірому піску, переритому ногами, лежав загиблий Чублик.

Вертутій, який ніколи в житті не плакав, упав на коліна, уткнувся в груди захололого Чублика і глухо заривав...

Тяглась довга сумна процесія до кручі. Ніч догорала, густий смолокурний дим, який стояв на галявині, на місці недавнього побоїща, спливав за вітром в долину. Чублика несли на зв'язаних веслах. То тут, то там блукали тіні на темному лузі, хтось підбирав згублені у сутичці факели, хтось переносив непритомних і поранених на дорогу. Мармусія зібрала молодих стовусівок і тихо передала: збирайте всі, що є, смолоскипи, запалюйте їх і передавайте наперед.

Чублика супроводжували вогнями до озера.

Ось підігнали човни. В першій сіли Вертутій і Сиз, їм обережно передали тіло Чублика. Довбанка тихо, ніби сама, покинула берег. За нею попливли ще десяток, ще півсотні човнів; все далі й далі розтягувались вони в чорній імлі. І на темному прихмареному озері загойдалися, поринули в ніч дві довгі низки вогників на човнах, які з берега здавались маленькими дупляними світлячками.

Поховали Чублика на високому пагорбі, недалеко від вцілілих млинків Вертутія.

Уже повертало на світанок, та темрява ще огортала землю, і стовуси йшли і йшли при світлі факелів, похиливши голови. За давнім звичаєм, дорослі й малі несли в шапках, в пригорщах, в подолах, у вузликах жменю-дві піску і висипали на могилу. Потроху росла, росла могила, на очах ставала невеликим курганом.

На вершечку його Вертутій поставив берестяний вітрячок, і коли всі стовуси пройшли, коли могила сама забовваніла на голому пустельному березі, вітрячок зворухнувся і затягнув сумну журавлину пісню.

Крізь хмари й туман пробивався на сході млистий світанок, стовуси й тривуси покvapлювались додому, з човнів їм видно було: на всьому піщаному березі сіріє два горбочки – висока могила і чиясь важка зсугулена постать.

То сидів Вертутій, зім'явши п'ятірнею лице, і слухав, слухав сумну пісню вітрячка. Отой крик: „Ді-і-ду-у!” – і досі пронизував йому груди...

Критики й літературознавці про творчість Віктора Близнеця

Дудінова Н. О. Внутрішньо-психологічний конфлікт у творах для дітей В. Близнеця як нове бачення теми дитинства й війни

Прозаїк В. Близнець усі свої твори писав у манері стриманих, не кидався „високими” словами. У прозаїка був свій принцип зображення подій Великої Вітчизняної війни. Він показував звичайні типові події, які найчастіше відбувались в тилу (повісті „Мовчун”, „Землянка”), а отже, повністю передавав трагедію самої війни, трагедію людини на війні, „дитини війни”, трагедію однієї людини з багатьох інших.

...Серед творців нової концепції зображення теми дитини й війни В. Близнецю належить почесне місце: його перші повісті „Паруси над степом” (1965 р.) і „Землянка” (1966 р.) були водночас одними з перших книжок в онтологічному освоєнні теми скаліченого війною дитинства.

...„Він належав до „дітей війни” – так пояснив прихід у літературу для дітей В. Близнеця В. Нестайко. – Може, тому він і став дитячим письменником. Бо саме дитинство йому боліло. Боліло і мріялося у таємничому лісі, де живуть стовуси і тривуси, неперевершений колекціонер Сиз XII, його добра невтомна сестра Мармусія, найкращий друг, рудий кремезний Вертутій і дванадцятилітній білоголовий Чублик...”.

„Діти війни” – так було названо багатьох письменників – шістдесятників. Мабуть, саме тому, що в них не було справжнього дитинства, з іграшками, сміхом, радістю, вони й у дорослому віці продовжували свої мрії у книжках. В. Базилевський, як друг і дослідник творчості письменника, зазначав: „...Діти в нього міркують, як дорослі, а дорослі впадають у благородну дитячість. Власне, дорослі – це теж великі діти... Втрата відчуття свого першокореня для нього рівнозначна деградації, моральному виродженню...”.

Тема війни й дитини найбільш повно розкрилася у В. Близнеця в жанрі повісті. До цієї теми письменник звертається постійно, починаючи з творів про дітей („Як народжується стежка”, „Звук павутинки”, „Женя і Синько”). Зустріч із цією проблемою прозаїк починає фрагментарно, частіше через спогади героїв чи то через описувані жакливі наслідки. Автор згадує події Великої

Вітчизняної війни, що вказує на поступовість та систематичність в освоєнні теми. Вже пізніше з'являються у нього твори, в яких тема дитини й війни є провідною („Паруси над степом”, „Мовчун”, „Старий дзвоник”, „В ту холодну зиму, або Птиця помсти Сімург”).

Першим твором на воєнну тему була повість „Паруси над степом”. Повість ця у письменника народжується із оповідання „Аеросани” з першої збірки В. Близнеця „Ойойкове гніздо”. Автор у повісті „Паруси над степом” з метою передати внутрішній конфлікт Ліди, головної героїні повісті, застосовує прийом ведення щоденника. ...

Як протиставлення в повісті з'являються негативні образи – це не завойовники-німці, це свої, зрадники, що вважають себе ображеними. ...Такими є антигерої в повісті „Паруси над степом” дід Швайка, Федоренко, Феля Карпівна Ліщинська (мати Адика Ліщинського), Степан Антонович Криворотько, дід Хміль (батько Грицька Хмельового).

...Спостерігаючи за наступними творами про дітей та війну, зазначимо, що конфлікт у творах, також як у першому, відбувається в тилу. Автор не ставить за мету відправити героя на фронт й там показати справжній подвиг. Навпаки, він зображує вчинки, поведінку дітей та жінок, що не були готові до такого незвичайного ходу подій, як війна у їхній місцевості, голод, переслідування, вбивства тощо. У повісті „Мовчун” розкрито психологічно складний образ хлопця Сашка. ...На перший погляд, тема твору не є новою для літератури – вірність дружини своєму чоловікові, який пішов на фронт захищати рідну землю від ворогів, а також життя дружини солдата на окупованій фашистами території. У розкритті цієї теми В. Близнець пішов своїм власним неповторним шляхом. Він фрагментарно показує вірність дружини, моральну чистоту, несхитність. Зупиняється детально письменник на психології зрадливої жінки, на її взаєминах з сином, котрий не витримує зради матері та тікає з дому, бо іншого виходу протесту для себе підліток не бачить. Постійний контраст наводить автор у творі. Цій зрадливій жінці, що звикла жити „як у Христа за пазухою”, автор протиставляє жінку з п'ятьма дітьми, яка відмовляється від допомоги, бо не може зрадити своєму чоловікові, приносячи в жертву не лише своє життя, а й життя своїх дітей. Це ще більше підкреслює драматичність ситуації, особливо, коли стає відомо, що чоловік цієї жінки з п'ятьма дітьми загинув ще на початку війни. У таку ситуацію важко було б повірити, якщо б письменник не підкреслив її не винятковості, а звичайності, як характерну типовість для справжньої жінки-матері.

...Дитина, що до цього була для матері „убойцем”, як вона сама його називала, розуміє, що тепер лише він повинний підтримувати матір й допомагати їй. Тому й робить для себе певні висновки: „... йому страшно стало за себе, і він з тривогою подумав, як він житиме в городі, й чи стачатиме пайки на день, і де він зароблятиме копійку, щоб і матері висилати, бо він, Сашко, тепер один годувальник у неї” – така відповідальна дитина виросла з того самого Мовчуна.

...Цикл повістей про дитинство й війну В. Близнеця закінчується твором „В ту холодну зиму, або Птиця помсти Сімург”. У повісті хлопчик-каліка у шаховому поєдинку над фашистським офіцером здійснює моральний подвиг. Тому й називається повість легендарно, бо ж Птиця помсти допомагала людям здійснювати такі подвиги й кожна окремо взята людина приходила до того, що й вона зможе допомогти в боротьбі з фашистами.

Дудінова Н. О. Внутрішньо-психологічний конфлікт у творах для дітей В. Близнеця як нове бачення теми дитинства й війни. Вісник Запорізьк. нац. ун-ту: Філол. науки, 2010. № 2. С. 89 – 93.

Бойцун І. Є. Рольова гра як чинник формування особистості дитини (на матеріалі повісті „Женя і Синько” Віктора Близнеця)

У творах українських письменників є наскрізною проблема збереження села як носія пракультури, взаємозв'язку поколінь. Порушення проміжного ланцюжка могло привести до появи морального покруча, як це показано в новелі „Син приїхав” Григора Тютюнника. У повісті В. Близнеця „Женя і Синько” змодельовано поширені на той час стосунки між батьками та дітьми на прикладі київської родини Цибульків.

Повість є спробою автора розібратися у складних проблемах виховання п'ятикласників, їхніх стосунках з батьками, вчителями. Реалізувати задум письменникові вдалося завдяки органічному поєднанню казки з реальністю. Здатність дитини перетворювати на гру все, що відбувається навколо неї, – чітко простежується вже на початку твору. Женя живе відповідно до правил гри, встановлених у її родині: мама й тато зайняті своїми справами, і героїня уявила себе хлопчиком. Це виразно представлено зовнішнім виглядом героїні: „Стрижеться коротко, похлопчачи, носить брюки або шаровари”. Навіть мати скаржиться вчительці, коли та прийшла з візитом до сім'ї Цибулько: „Ще зовсім маленькою вбила собі в голову: хочу бути хлопчиком. Скільки то їй тоді було? Три, від сили, три з половиною. Ну, а ми пішли у неї на поводу: хлопчик так хлопчик, нехай собі забавляється. Потім дивимось, забава в серйозне переходить: потрібно в садок іти, а вона плаття ніяк надягати не хоче. Так, знаєте, до самої школи вона у нас в брюках та в хлопчачих рубашках”.

Женя не уявляє себе з лялькою, її приваблюють розваги, пов'язані з війною: „Іноді Женя чула, як під вікнами дівчата грають в класики або пригають зі скакалкою. Але іти до дівчат їй якось не до лиця – адже всім відомо, що її іграшки – шаблі та пістолети і є у неї навіть синя солдатська рубаша зі справжніми погонями льотчика. І все ж коли Женя виходила на вулицю, то після деякої невпевненості вона йшла до хлопчиків”. Але й тут є свої правила гри: хлопчики відводять подрузі лише роль медсестри, що обурює її. Серед однолітків героїня друзів не має: „Тепер у неї взагалі товаришів немає серед одноліток. Дівчаток Женя і досі обходить стороною, а хлопчики, коли поменше були, приймали її, а зараз не приймають – дівчинка все ж таки. Ось і тягнеться вона або до дівчати (є у неї закадичний друг Мотя, років п'яти) або до старших. Професору Гай-Бичковському, нашому сусіду, надокучає...”. Одразу привертає увагу певний дисонанс у поведінці, мріях дівчинки й реальності. Автор не випадково до сюжету твору вводить епізоди гри. На думку дослідника А. Церковного, „гра є тим видом діяльності, що сприяє практичному освоєнню реального соціального простору: у символічних діях і заміщеннях дитина грає варіанти відносин людей, символічно ідентифікуючи себе з одними персонажами і відокремлюючи від інших.

Ігрова діяльність впливає на формування довільних психічних процесів. Умови гри вимагають від гравця зосередженості на змісті дій і сюжеті, на діючих особах чи предметах, що включені до ігрової ситуації. Ігрова ситуація впливає на мислення і психіку дитини, підлітка та дорослого, що грають. Гра сприяє розвитку рефлексії, оскільки в процесі гри виникає реальна можливість контролювати те, як виконується будь-яка дія, що входить у процес спілкування. У рольовій грі формується здатність осмислювати свої власні дії, передбачати реакцію інших людей”.

Батьки не виконують належним чином своїх обов'язків, що одразу дає відповідні наслідки – їхня єдина дочка Женя поводить себе невідповідно. Причин для цього багато: зайнятість батьків на роботі, пристрасть до спиртного в батька, самотність дитини, відсутність спілкування з бабусею.

Сюжетна колізія твору знайомить читача з епізодом зустрічі з невідомою науці істотою. Женя Цибулько знаходить у підвалі будинку маленького кумедного чортика Синька. Прикметним є той факт, що дівчинка помічає його у процесі гри: „Женя зірвалась з місця і побігла. Але чим далі відбігала вона від страшного місця, тим повільнішими ставали її кроки. Той голос... він був такий слабкий і кволий, що боятися його, а тим паче бігти... Одним словом, вона зупинилась, зробила декілька кроків назад, ще раз напружила слух: може, їй здалося? Ні! Тут поряд, у самої стіни, щось ворухилось. І стогнало”. Дівчинка побачила перед собою незрозуміле звірятко, яке дивилось на неї своїми великими зеленими очима. Воно мало досить дивний вигляд: „Чи це не сон? Перед нею була справжня крихітна людина. Ось ручки, ось пальчики, які вкриті волосинками, ось долоні – сухі і зморщені, як у старця. Копія людини! Тільки волосата і розміром з Женіну долоню. А це що таке! Хвіст! Довгий, твердий, з кицячкою на кінці”. Чортик постає зовсім не страшним, хоча уявлення в різних народів світу й українців про цю міфічну істоту неоднозначні – представник темної, ворожої людині силі. Але в повісті-казці Віктора Близнеця „Женя і Синько” образ чортика з традиційного негативного персонажа перетворюється на носія

позитивних людських якостей. Чортик Синько навчає Женю Цибулько вмінню відчувати себе проміжною ланкою в ланцюжку поколінь. Він змінює її світобачення та її внутрішній світ. Женя, яка досі почувала себе самотньою, нарешті знайшла друга, про якого може турбуватись. ...

...Від інших уявних друзів в творах для дітей Синько відрізняється тим, що він хворий, немічний, не вміє виконувати бажання й носитися над дахами, про нього самого треба дбати. А за це він починає дуже обережно, майже непомітно для читача, навчати дівчинку найвищої мудрості – таємниці роду, народу: „Я, щоб ти знала... живу на землі вічно. Тобто народився я недовгочасно, п'ять років тому, але жив раніше в батькові, а разом з батьком у дідові, а разом з дідом в прадідові... І часто буває так: я не знаю, де кінчаються мої діди і де починаюсь уже я... Дивись, це найсекретніший секрет!.. Я вже відчуваю, що й у мені сидить маленький чортик, як насінинка сидить! Навіть більше – і онук сидить, і онук мого онука; і вони лоскочуть мене, бешкетують, дражнять, називають мене дідом і часто підставляють мені ніжку, щоб я упав, а вони, чортенята, щоб повеселилися... ”.

Синько розповідає Жені й про бугало – маленьку таємну жаринку, у якій „вся наша сила, наша душа і хитрість”. І дівчинка починає плекати ту заповітну жаринку в своєму серці, поступово навчається бачити те, чого не бачать інші – рідне село, перенесене до Києва, де регулювальники сидять у дуплах дерев, щоб нікому не заважати, київські яри Гончарі й Кожум'яки, яких фашисти не знайшли протягом двох років окупації. Відтворюючи повсякденне життя дівчинки Жені, автор разом із тим заглядає в сховані від усіх глибини її внутрішнього світу. „Найпершою умовою формування духовності світського типу є здійснення процесу самопізнання і звернення людини до культури, що існує в певній символічній формі — мові, міфології, мистецтві, науці, релігії, як до необхідної умови її життєвої орієнтації, відкриття серед культурних цінностей тих з них, які відповідають потребам та прагненням її внутрішнього духовного світу. При цьому особистість має прилучатися передусім до національних джерел культури, не втрачаючи історичні символи, співвідносні з культурними коренями, що збагачують і підсилюють можливості духу й життєву енергію душі”.

Бойцун І. Є. Рольова гра як чинник формування особистості дитини (на матеріалі повісті „Женя і Синько” Віктора Близнеця). *Філологічні студії : зб. наук. пр.* Мелітополь : ТОВ „Видавничий будинок ММД”, 2010. Вип. 1. С. 25 – 30.

Література

1. Атрошенко Г. І., Негуляєва О. С. Аспекти лінгвостилістичного аналізу поезії, призначеної для дитячого читання. *Українська література в загальноєвропейському контексті: зб. наук. праць*. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2018. Вип. 1. С. 11–16.
2. Бойцун І. Є., Негодяєва С. А. Дитяча література : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів вищ. навч. закл. Луганськ : Вид-во ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, 2013. 256 с.
3. Гурбанська А. Віктор Близнець: Літературний портрет. Київ : Вища шк., 1998. 129 с.
4. Гурбанська А. Віктор Близнець – повістяр. *Слово і час*, 1999. № 2. С. 52 – 56.
5. Гурбанська А. Звук павутинки. *Дивослово*, 2003. № 4. С. 69 – 73.
6. Дудінова Н. О. Внутрішньо-психологічний конфлікт у творах для дітей В. Близнеця як нове бачення теми дитинства й війни. *Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки*, 2010. № 2. С. 89–93.
7. Скуратівський Л. Питання духовності як філософська та методична проблема. *Укр. мова і л-ра в шк*, 2004. № 5. С. 5 – 7.
8. Степаненко І. Метаморфози духовності в ландшафтах буття. Х. : ОВС, 2002Б 256 с.
9. Чисті плеса творчості: Інтерв'ю з В. Близнецем. *Літературна Україна*, 1980. 17 листопада. С. 2 – 14.
10. Як звук павутинки : зб. літер.-крит. ст. / упоряд. Р. Близнець. Київ : Веселка, 1987. 99 с.

Заняття № 2

Тема: Світ природи у творах для дітей

План

1. Функції картин природи у творах для дітей.
2. Повість Миколи Вінграновського „Сіроманець”.
3. Засудження браконьєрства в оповіданні Є. Гуцала „Лось”.
4. Оповідання Є. Гуцала „В гості до білого світу”.

Питання для обговорення й завдання

1. Поясніть, наскільки вірш „Остання пісня Сіроманця” передає ідейну спрямованість повісті „Сіроманець”.
2. Простежте зміну природних циклів у повісті „Сіроманець” М. Вінграновського: коли зустрічаються Сашко і Сіроманець, втеча Сіроманця, його повернення і смерть. Відповідь обґрунтуйте.
3. Проінтерпретуйте епізод смерті Сіроманця.
4. Які сюжетні колізії народних казок простежені в повісті „Сіроманець” М. Вінграновського?
5. Назвіть засоби комічного. Наведіть приклади з повісті „Сіроманець” М. Вінграновського.
6. Поясніть, чому бабуся Якимівна сказала онуку, що вони йдуть у гості до білого світу в оповіданні „В гості до білого світу” Є. Гуцала?
7. Поясніть внутрішній стан Тарасика в оповіданні „В гості до білого світу”.
8. Випишіть портретні характеристики героїв оповідання „Лось” Є. Гуцала.
9. Поясніть, чому в оповіданні „Лось” Є. Гуцала оповідь ведеться від імені тварини.
10. Розкрийте символіку образу рогів Лося, схожих на кущ.

Консультації

Дитинство – це той пласт пам’яті, про який Олесь Гончар у романі „Твоя зоря” устами Заболотного сказав: „...в літах дитинства, можливо, закодовано щось вельми для душі необхідне, таке, що упродовж всього життя позначається на наших „дорослих вчинках”.

За допомогою казкового, оповідного чи поетичного слова у співпереживанні і співтворчості з дорослими дитина перекидається уявою в близькі й далекі світи, у розмаїття взаємин між людьми, у їхній соціально-економічний і духовний світ. Через персонажів-людей і персонажів-тварин, через лексичне наповнення творів і правильне їх інтонування вона виробляє водночас оцінні орієнтації щодо добра і зла. При цьому значною мірою залучається її емоційно-розумова сфера, виробляються навички співдумання та співпереживання, без яких повисає в повітрі така суттєва ознака відносин між людьми, як милосердя.

Гуманізм творів для дітей розкритий у провідних темах: про збереження та примноження природи, про показ турботливого ставлення до людини, долі людей, їх гідності, до рідної мови; уміння відстоювати справедливість, добро, взаємоповагу. У творах на шкільну тематику розкрито духовний світ дітей і вчителів.

Особлива увага приділена екологічному вихованню як одному з головних завдань сьогодення. Виховання любові до природи, усвідомлення краси рідного краю, потреба її збереження – не лише естетичні категорії, а й глибоко патріотична справа. Зразки високої майстерності в описах української природи дали наші класики: Тарас Шевченко, Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Олександр Олесь, Юрій Збанацький, Павло Тичина, Григорій Тютюнник та інші.

Пейзажі в художніх творах виконують кілька функцій: естетичну, виховну, характеротворчу, локалізуючу.

Матеріали до заняття

Микола Вінграновський
ПІСНЯ СІРОМАНЦЯ

Познайомився з лісом, травою, грозою,
І на лапах моїх доцвітає весна.
Походив по снігах, понапивався водою,
Понаслухав рушниць – їм немає числа.

Вийшла з дому зоря й піднімає вітрило,
Степ з лиманом лягли – ждуть вітрило зорі...
З-поза хмари на вечір дощем засвітило –
То вже я народився при дубовій корі...

Познайомились дні, день за днем за собою,
Невелике життя засміялось і – вже...
І тече далина, як ріка за сосною,
І в Сашковому зошиті il a neige...

Євген Гуцало
Лось

Він прокинувся й нащулив вуха: у вогкому струмені вітру долинав сухий, різкуватий звук. Звук летів знизу, від річки. Лось звівся, тепер його постать чітко вимальовувалася в досвітніх сутінках. Це був великий звір з широкими грудьми, які легко здималися од дихання. Його роги нагадували осінній низькорослий кущ, з якого обнесло листя.

Лось знав, що то тріщить стара гілляка на дубі, всохла, кощава; їй давно вже б треба впасти, а вона не падала, з дивною впертістю тримаючись за стовбур. Він те знав, однак це його не заспокоювало, і тривога в крові, спершу слабка і майже невловна, дедалі густішала, й від того шкура на грудях здригнулася раз, а потім ще. Струмień вітру доносив запах річкової криги, в ньому жив дух примерзлого болота, долинали шарудіння прив'ялих стеблинок, які пускалися вскач по опалому листю, але над усім цим линуло знеможене, схоже на зітхання, порипування гілляки.

Лось був старий і бувалий самець, він уже звик до заповідника, в який потрапив із тайги, звик до людей і до того, що його підгодовують. Але те недуже тріщання пробудило в ньому неясний страх, який нагадав йому про життя в тайзі, про ті небезпеки, які там на нього чигали, і лось зрушив із свого лежбища, а потім і побіг. Чим далі біг, тим більшим сповнювався страхом, і хоча нічого вже не чув, крім приглушеного поцокування власних ратиць об землю, ще довго не зупинявся. Кущі й дерева струшували на нього синюватий іній, ніздрі випускали в повітря дві тонкі стьожки пари, а позаду ще довго метушився гамір од його бігу. Лось поминув ялиник, потім байрак, і коли опинився серед примарно-млявого світла, яке випромінювали стовбури беріз, то зупинився і, задерши голову, намагався вловити той шум, який гаснув за ним. Вгамувавшись, він лизнув язиком припорошену снігом землю, а потім неквапно попрямував до тієї поляни, на якій любив найчастіше бувати.

Поляна ця, подзьобана струхнявілими пеньками, викружилася край осичняка, трохи на згірку. Ранньої весни вона перша вбиралася квітами, і хутко тут виганялась така висока трава, що в ній, прилігши, лось міг сховатися до половини. Тепер поляна була пустельна, як і все навколо; лось застиг нерухомо, втупившись круглими очима в стіну лісу попереду себе, – якраз туди, звідки завжди сходить сонце. Помалу лось заспокоювався. Так він стояв, а навкруги розвиднялося, світліло, виразніше малювались осики; повітря між ними глибшало й прозорішало, і тиша з настороженої й сліпої ставала спокійною й осмисленою, в ній уже не було того страху, що донедавна. Лось сподівався побачити схід сонця, і коли під його променями забронзовіли верхівки, коли віття скупалося в його усміхові, то лось наче аж полегшав, ще більше пострункішав, і в його очах появилася отой золотавий полиск, який надавав їм виразу одвічного розуміння життя природи і її таємниць. Ще трохи постоявши, він побачив блідо-рожевий диск, який спливав на пустелі зимового чистого неба, – і гойднув розлогими рогами, так, наче вітав його.

Проте, коли йшов до річки, раптом йому знову вчулося жалібне поскрипування гілляки, і лось, який уже встиг забути про нього, знову захвилювався, знову насторожився, а в ногах прокинулося бажання бігти й тікати. Але він переборов себе і донизу спускався повільно, хіба що частіше й сторожкіше озирався довкола. Вітер, як і перше, дув із залужжя, він був просякнутий холодом та запахом сіна, що в стіжках стояло на правому березі. Стежечка була ледь протоптана – по ній почали ходити не так давно, – і лось принохувався, чи не пройшов по ній перед ним вовк, або лис, або людина. Але помітив тільки вчорашні сліди ворони та ще осторонь – ямки од заячих ніг. Спустився на берег. На тому боці, ген під обрієм, примостилося село, а над ним посотались угору сірими верболозами дими з коминів. На далекий горб пнуться санки однокінь, ось вони вихопились на маківку – та й спливли по той бік...

Коли лось ступив на лід, то під ним приглушено торохнуло, а далі, коли він ішов до ополонки, щоб напитись води, тільки сполохано поохкувало. Краї ополонки розсипчасто іскрились, а вода, зтягнута тремтким и скалками льоду, була схожа на застигле блакитне шумовиння. Вгадувалась причаєна глибина річки, її течія, що не вгамовується й під кригою. Лось опустил голову, принохуючись до ополонки, далі, з витягнутою шиєю, ступив ще трохи, ось-ось маючи доторкнутися губами до оскнілого блакитного шумовиння, ніздрі його затремтіли в передчутті холодної води, – і цієї миті річка під ним затріщала. Він усіма чотирма ногами спробував одштовхнутись, але ратиці його були вже у воді, і лось вжахано відчув, що дедалі глибше занурюється в льодяну кашу. Він ще раз конвульсивно здригнувся всім тілом, вкладаючи всю свою силу і весь свій відчай у той рух, але провалився ще глибше, і тепер крижані уламки билися об його спину. Він на мить припинив, готуючись до нового ривка, і коли його передні ноги злетіли на кригу, то здавалося, він уже вискочить і врятується, але крига тріснула під вагою великого тіла, і лось ще раз опинився по шию у воді. Він ревнув, кличучи на допомогу, і його очі все густіше набрякали кров'янистим смутком, аж горіли червоним розпачем. Ще раз спробував вирватись, але вдалося тільки однією ногою, – друга вдарилась об лід і стала майже неслухняна. Вода в ополонці закров'янилась, і червоне зразу ж стікало за течією, зникаючи під кригою.

Лось відчував, що так йому не вирватись. Подібне відчуття уже приходило до нього – саме тоді, коли восени, в чорному бору, що стогнав од вітру, його почала переслідувати вовча зграя. Вовки ось-ось мали вчепитися за нього, він уловлював подих смерті і втікав тільки тому, що не міг зупинитись. Тоді його врятували мисливці, вони якраз наїхали з міста і, нічого не вполювавши, сіли вечеряти. Вони почули погоню, посхоплювались і, пропустивши мимо себе загнаного лося, зняли безладну стрілянину по вовчій зграї... Річкова течія була на вид не така страшна, як вовки, вона мчала не так швидко, вона не обпалювала його своїм смертельним диханням, але течія була така ж сама неблаганна, і чим більшу він розбивав ополонку, тим швидше вона могла зтягти його під лід. Лось, розуміючи це, намагався поводитись обачно, але нога боліла, тіло слабло, і сили поступово покидали його. Він збирався до свого вирішального кидка, і коли знову не пощастило, то лось на хвилю заспокоївся, бо знав, що це не остання його спроба, що він пробуватиме безперервно, доти, доки дихатиме.

Два хлопчики вийшли з лісу на берег і спинилися. Приїхали вони по хмиз, і їхня смирна конячина залишилась на узліссі, а вони вирішили подивитись на річку, чи тріщить на ній лід, чи скоро рушить. Обидва плечисті, обидва з широкими, лагідними лицами і схожі один на одного так, як маленький гриб-підберезник схожий на свого більшого сусіда. Вони охопили зором ріку, і їхні лица ще більше пом'якшали од навколишнього простору, од тієї втікаючої далини, яка сягала аж за потойбережні горби. Вони й не зразу зауважили ополонку, бо вона була майже непомітна, якби лось знову не спробував вискочити на лід.

– Собака купається, – сказав менший брат.

Старший, мабуть, і не глянув би в той бік. Але зразу ж подумав: „Яка це собака могла залізти в ополонку, щоб купатись?“

– Де?... А-а... – він пильно примружився, і його зіркі очі помітили гіллясті роги. – То лось...

Вони ще не встигли й здогадатися, що там могло трапитись, а тому деякий час стояли на місці і обмірковували, як той лось міг потрапити в воду. Та коли він заборсався, а потім надовго

притих, підберезники втямили, що з ним сталося. Старший майнув до саней по сокиру, а молодший повільно пішов уперед, боячись сам підійти до лося перше, ніж наспіє брат.

...Лось уже зовсім знесилився і байдуже спостерігав, як наближаються діти. Усе нижче осідав у воду, і роги похилитувались над крижаним місивом, як незвичайний кущик. Під цим кущиком червоний розпач трохи вгомонився, але він був тепер такий безмежний, що очі для нього були замалі, і той розпач струменив із них увсебіч. Спершу діти не знали, як до лося підступити, щоб і самим не провалитись. Але старший брат був розсудливий та відважний, і сокира в його руках не закуняла. Він узявся рубати лід, прокладаючи хід до берега, а молодший тупцяв біля нього і, не знаючи, чим допомогти, тільки зітхав та нетерпляче бив себе долонями по стегнах та по боках. Лось не боявся людей. Він стежив за їхньою роботою, і по його тілу час од часу пробігали дрижаки, ніби йому було дуже морозко або ж він знову хотів спробувати вискочити, але сили покинули його. Мабуть, спочатку він нічого не розумів у тій роботі, та коли канал ще більше наблизився до берега, його очі засвітилися тямом, і тепер він поводився смирно, вже не кидався, а тільки чекав.

Заскучавши сама, з лісу вийшла їхня гніда конячина, тягнучи сани, й поволеньки потюпала до річки. Вона зупинилася віддалік і, помахуючи хвостом, спостерігала. Потім ще пройшла трохи вперед. Менший підберезник помахав кулаком і крикнув:

– Ти теж хочеш провалитись?!

Обидва брати й не думали про те, що весняна крига зрадлива, що вона не зважить і на те, що вони рятівники.

Старший ще рубав, коли лось відчув під собою мілке і, вперто гойднувши головою, вискочив передніми ногами на лід, а потім уже й задніми. Він аж захитався, і розкарячившись, ось-ось, здавалося, упаде. Обидва підберезники дивилися на нього з недовірою – ого, який великий, і тепер, коли він виліз, жодному з них не вірилося, що такий міг втопитись. Вони безпорадно усміхалися, їм хотілося підійти до нього ближче, але діти не наважувались.

Лось обтрушував із себе воду й скалки льоду. Він зітхнув на повні груди, пирхнув – та й подивився на дітей. Його очі все ще були червоні од недавнього розпачу. А потім лось пішов. Карячкуватю ставлячи ноги, ніби все ще побоюючись льоду, накульгуючи, він вийшов на берег, ще раз озирнувся на річку, захоплюючи своїм зором і залужжя в срібlistому серпанку, й дітей, які все ще зачаровано дивилися на нього, не вірячи, що допомогли цьому великому звірові, й легенько почвалав до лісу. Гніда конячина з нерозумінням дивилася йому вслід і стригла вухами.

Коли пролунав постріл, то лось деякий час ще продовжував бігти вперед, а потім спіткнувся, ніби натрапив на корч. Діти й уваги не звернули спочатку на той постріл, але коли лось упав на сніг, вони зрозуміли, по кому то стріляли. Озиралися, намагаючись побачити мисливця, проте не запримітили і, набравши в груди гіркого повітря, чимдуху погнали туди, де лежав лось. Обидва думали, що не встигнуть вони добігти, як лось підведеться, знову неспішно почвалає до лісу, що не було ніякого пострілу, – проте лось не вставав.

Він лежав на боці, відкинувши ноги, і тепер здавався ще більший. Просто не вірилося, що такого великого звіра можна звалити пострілом, як перед цим не вірилося, що він може потонути. На шкурі ще блищала річкова вода, до шерсті поприлипав сніг, а здуховина, не розгарячила од бігу, провалилась і навіть не парувала. Голова лежала так, наче він прислухається до землі, чи далеко ще весна, чи скоро прийде, а роги росли при самім снігу, ніби чудернацький кущик, який усе-таки сподівався зазеленіти, вкрившись листям.

Вони й не помітили, як підійшов до них рідний дядько Шпичак. Кругленький, як підпалок, з підпалкуватим, добре випеченим обличчям, в розтоптаних, з довгими халявами, чоботях, в яких він тонував мало не по пояс, дядько зупинився поряд з дітьми. Він, мабуть, також був здивований, що оцей могутній звір лежить на землі. Дядько тримав у руці рушницю, але з таким виглядом, ніби збирався від когось захищатись. На губах у нього запеклась біла смага – мабуть, од якогось раптового, скороминущого переживання.

– Га? – обізвався дядько. – Ну як?

Радість на його обличчі змагалася з настороженістю, і від того воно бралось то темними, то світлими спалахами.

Діти нічого не сказали – вони ніяк не могли відірвати очей від лося, який ще ні разу й не поворухнувся, хоча вони й чекали на це.

– У-ух, – видихнув Шпичак, обійшов навколо вбитого звіра й носакоткнув його між роги.

Але діти все ще не вірили, що лось мертвий, а тому уважно приглядалися, щоб не прогавити тієї миті, коли він ворухнеться, щоб звестись на ноги.

– Це із заповідника, – обіззався нарешті молодший підберезник.

– Заповідник далеко звідси, – відповів дядько. – Сюди із заповідника лосі не бігають.

– Це із заповідника, – знову повторив менший.

Дядько почав гніватись:

– А вам яке діло?

– Ми його з води врятували, – сказав старший брат і ненависним поглядом уп'явся в підпалкувате обличчя.

– О-о, він однаково був би втопився!.. І вже втопився був, так? Скажете, що втопився, а пощастило витягти неживого.

– Ми його врятували, – знову повторив старший брат, і його лице почервоніло так, наче з нього ось-ось мала бризнути кров.

– Ану замовчіть мені, – ще дужче розгнізався дядько, – бо дістанеться вам од мене і од батька вашого! Будете розумні, то матимете й собі м'яса, не скривджу.

Менший підберезник одвернувся, приховуючи сльози. Старший брат уззав його за руку й, не кажучи більше ні слова, повів до саней.

– І роги вам віддам, – крикнув услід дядько.

Вони й не обернулися, тільки наддали ходи.

– Роги віддам! – ще гукнув дядько.

Коли брати вдарили по гнідїй своїй конячині, то його наче щось тіпнуло. Він спочатку повільно ступив один крок, другий, – а потім побіг навздогінці.

– Роги віддам! – кричав, захиляючись, ніби вони не чули.

Шпичак давно вистежував цього лося, – він його помітив одночасно з дітьми і, присівши у виямку, тільки посміювався, коли вони взялися визволяти його з ополонки. Він не вірив, що то їм вдасться, він думав, що лось таки знесилиться і його раніше чи пізніше зтягне під лід. Але лось виявився дужий і життєлюбний, а діти – вперті й невідступні... Тепер треба було думати про те, щоб якось його заховати, замівши сліди, бо діти таки подалися в заповідник, щоб заявити охороні, – в цьому він не сумнівався. Але куди ти його подінеш? Не зтягнеш назад до річки й не втопиш знову в ополонці – далеко не зрушиш. Але якби він міг зтягти й утопити – ні хвилі не вагався б. Тепер дивився на звіра й хотів вірити, що лось оживе. Так, як ще недавно дітям, йому дуже кортіло, щоб лось підняв голову, звівся на свої стрункі міцні ноги і неквапно побіг до лісу, як він ще недавно біг, поки дороги йому не перетнула куля.

Проте лось і не ворухнувся. Він припав до землі, всім своїм великим тілом прислухаючись, чи далеко ще весна, а його роги стриміли над снігом диким розложистим кущиком, який також, мабуть, чекав на весну, щоб зазеленіти, хоча це йому вже не судилося ні тепер, ні в майбутньому.

Налетів вітерець, запорошив білим пилом, гойднув сухим бадиллям, але роги й не сколихнулися.

Євген Гуцало
В гості до білого світу
(уривок)

...Не втямив Тарас, як це вони йдуть у гості до білого світу, але змовчав. Минулого тижня вони вдвох ходили в гості до баби Федори, пригощала їх варениками з суніцями. Позаминулого тижня ходили до баби Куниці, дід Куниця чи не наймудріший на всеньке їхнє село пасічник. Ще позаминулого тижня були на толоці, на толоці всякої всячини смачної вдалося покуштувати. А це куди йдуть? У гості до білого світу? А якими ото ласощами почастує білий світ?

Як ішли поміж вербами в левадах, зелених жаб і справді було повнісінько кругом, а на стовбурі сухої поваленої верби сидів їхній зелений рядочок!

– Не співають, а мовчать на гарну погоду, – тішилась Якимівна.

– Та хіба вони співають, а не квакають? – знову не втримався Тарас.

– Е-е, внучку, все співає, навіть жаби. Ось лишень послухай.

Тарас прислухався – і неподалік у рясних вербах почув голос зозулі.

– Співає зозуля, роки мої лічить.

– Так то ж зозуля! – вигукнув Тарас....

... Й лише зараз він почав здогадуватися, чому Якимівна й сама зодяглася в святкову вишиту блузку, і чому він переодягнувся в чисту сорочку та ще й розчесався. Бо й справді-таки прийшли в гості. Але чому ж до білого світу?

Якимівна мовчала, дивлячись у поля.

Що вона бачила там, у полях? Тарас також почав пильно вглядатися, наче сподівався побачити те ж саме. Поля колосилися, бігли хвилями, здіймалися пагорбами, западали ярами, де-не-де темніли поодинокі дерева чи навіть гаї, видніла околиця їхнього села в тополях та в садках. І чим довше вглядався Тарас, тим багатшала перед ним земля, вона мовби розпросторювалася і з такої звичної та знайомої оберталась на незнайому, наче вперше бачену, яка з тихою лагідністю просила в нього: придивися до мене ще уважніше, зрозумій мене всю – від обрію до неокрайого обрію, полюби мене – і я віддячу тобі любов'ю...

Критики й літературознавці про творчість Миколи Вінграновського, Євгена Гуцала

Д. Г. Стороженко

Художні особливості повістярської спадщини М. Вінграновського

Суттєвими ознаками композиції прози Вінграновського є ясність, чіткість, зрозумілість викладу художнього матеріалу. Такі особливості письма визначив його режисерський досвід. Монтажування кадрів, зорові ефекти, досконалий темпоритм – всі ці кінематографічні якості відчутні у прозі письменника. Дійсно, „коли вдивляєшся в картину, – як пише кінокритик О. Кондратенко, – нерідко бачиш ту манеру світовідтворення на екрані, яка властива і прозі М. Вінграновського, це передовсім вміння проникати в найпотаємніші душевні рухи людини, її світ кількома деталями, фразами, кількома словами змалювати цей світ, однією-двома яскравими, на перший погляд, другорядними рисами відтінити найголовніше, основне”.

Композиційно твори М. Вінграновського базуються на принципах гармонії, контрасту, монтажу художньо яскравих картин та вдалому доборі ємних образних засобів, виразних штрихів. Відкриваючи нові масштаби, підказані філософсько-концептуальним осмисленням складних зв'язків людини зі світом, прозово-поетична концепція особистості М. Вінграновського акумулює визначальні духовні і моральні орієнтири свого народу. Вона створена у час, коли художній процес характеризується ускладненням концепції людини і дійсності; коли наша література збагачується й урізноманітнюється зображальними та виражальними засобами, коли зростає цікавість до історичної минувшини. Психологічно більш поглиблено досліджується внутрішній світ особи; письменник осмислює провідні морально-етичні цінності, ототожнює себе з героєм твору. Для підтвердження зроблених зауваг звернемося до повістей „Кінь на вечірній зорі”, „Сіроманець”, „Первінка”...

Звертаючись до відомих проблем, М. Вінграновський виробляє свій глибокий психологічний підхід, збагачуючи українську літературу новими образами, сюжетними та стильовими пошуками, оригінальним вирішенням конфлікту та композиційним задумом. Прозаїк пробує вести розповідь у двох планах – про світ дітей і світ тварин („Сіроманець”).

Моральні колізії і конфлікти емоційно „озвучуються” виразним авторським співпереживанням; гуманістичний пафос посилюється глибокою душевною реакцією головного героя твору – Сашка, який аналізує реальні обставини оточуючої атмосфери, уроки сьогодення. Розширюючи „межі” художнього бачення героя повісті, прозаїк перш за все ставить перед собою завдання осмислювати сучасність. В. Марко зазначає, що в „кожному конкретному творі на

передній план можуть виходити певні складники змісту”; у даному разі на передній план виходить зображення дійсності не просто в її проблемно-тематичному вирішенні (взаємозв’язок людини і природи), а і в індивідуально-особистісному, морально-психологічному, що підкріплюється ліричною основою повісті. Ліризм і романтичне піднесення – це атмосфера, в якій живуть і діють герої твору. У повісті опоетизоване все: природа, люди, дійсність.

О. Блок зазначає, що художник – це той, для кого світ прозорий, хто дивиться на життя очима дитини; „той, хто навіть незалежно від себе, за самою природою близький до думок і почувань дитячих”. Ці слова цілком відповідають характеристиці творчої особистості М. Вінграновського. Прозаїк справді показує нам світ, побачений очима дитини, адже для неї він завжди розкривається у своїй первинності. Вплітаючи в канву архетипного сюжету твору душевні переживання малолітнього героя та вираження „сутності” Сіроманця, митець активізує увагу читача, готує до вирішення важливої проблеми гармонії людини і природи. Ідейний задум автора підкріплюється його естетичною оцінкою зображуваного.

Виразною ознакою сюжетно-композиційної структури повісті є біографізм. Твір написаний в оповідальній формі. Має рацію М. Слабошпицький, коли пише, що не завжди можна з певністю ототожнити оповідача і автора, проте саме у прозі Вінграновського відстань між ними скорочена до мінімуму, „часто вони зливаються в одне «я»”. Оповідальне „я” автора увібрало в себе багато сторонніх фактів, подробиць, проте все це конкретні реалії.

Так, поєднання реального світу людини і світу звірів, птахів та рослин допомагає боротися зі злом, з тими, хто є їх руйнівником. Це боротьба проти бездуховності та морального виродження людини.

Етюдні замальовки у повісті позначені фрагментарністю розповіді: „Свиснула синиця. Її порожній осінній свист не сподобався Чепіжному. Посіявся дощ...”.

Такі описи стимулюють слухове та зорове сприймання.

Відомий у критиці вислів „проза поета” точно характеризує Вінграновського, оскільки його творам властива метафоричність, образна лексика. Початок повісті „Сіроманець”: „Уночі прийшла осінь, і вовк хмукнув на сухий листок ожини, хмукнув і сказав: „Ого-го!” Тоді він підняв лапу і вмився. Потім вовк заспівав. Він співав тихим старим голосом, і така дорога лежала за ним, що аж за Одесою і за Єгиптом виднілася кожна бадиллина...” – яскраво свідчить про це.

Повісті Вінграновського відзначаються значною кількістю поетичних подробиць, барвистим спектром емоцій. Та при „легкості”, вседозволеності тону оповіді й усієї атмосфери твору – скільки побаченого й пережитого.

Прозаїк не фіксує абсолютно все. Він виловлює з життя основні ідейно значимі моменти, ніби показує на практиці, що у прозі, як і в будь-якому іншому виді мистецтва, повинен існувати особливий спосіб художнього трактування світу речей, виражатись авторська позиція на рівні індивідуально-творчого „я”, мусить бути власне авторський стиль.

Для стилістичної манери М. Вінграновського характерне використання описових порівнянь. Вони цікаві передусім тим, що митець порівнює елементи природи з внутрішньою суттю людини (дитини). Характер головного персонажа Сашка, як і характери інших героїв повісті, розкривається не відразу, а у ряді справ та вчинків, які мотивуються попереднім розвитком сюжету (від знайомства з Сіроманцем до сцени останньої зустрічі з вовком). Таке розкриття характеру через дієвість властиве саме середньому епічному жанру.

Вінграновського не цікавить традиційна розстановка сил конфліктної ситуації, динамічно вибудована фабула, гострота колізій. У його повістях – „істинний сюжет, сюжет нервів, вболівань, радості”.

У центрі повісті небагато героїв; подібно до гуманістів епохи Відродження головну роль митець відводить людині, яка є центром подій, що відбуваються. Вінграновського цікавить не вигадана чи ідеалізована особа, а звичайна дитина, зі своїми думками, переживаннями й неодмінно у типових обставинах.

Особливістю творчого почерку повістяря є уміння проникнути у внутрішній світ героя. Митець єднає способи побудови дії, прийоми та засоби розкриття характеру в художнє ціле, що дає читачеві об’ємне й емоційно насичене відчуття. У повісті відсутній напружений зовнішній

сюжет, натомість в основі внутрішнього відкритого сюжету домінує мотив сприйняття дитиною реального світу, відтворення письменником духовної сутності хлопчика.

Психологічно поглиблюючи образ, Вінграновський показує свого героя у такі моменти життя, коли необхідно зробити певний моральний вибір. Сашко діє відповідно до обставин. Незважаючи ні на що, малий герой повісті рятує вовка, замкненого в кузні: „...затріщало під ножом мерзле мотуззя, тріснув брезентовий пояс, і вовк піднявся на зомлілі лапи”.

Характер персонажа детермінується обставинами, що склалися; у той же час у характері проявляються все нові риси, зумовлені сюжетно-композиційними аспектами формування дійсності у творі.

Людська доброта і людська бездушність загострюють погляд маленької особи на світ, роблять її готовою протестувати проти зла, жорстокості. Як стверджує В. Фащенко, „в сюжеті повинен бути мотив граничної зосередженості на даному явищі, на певному питанні. Без „цієї націленості” повість одразу ж набуває внутрішньої невиразності”.

У повістях М. Вінграновського цей мотив зосереджується на почуттях, думках, переживаннях дитини, її поведінці, зв'язках з іншими людьми, з оточуючою дійсністю. Цьому сприяє орієнтація прозаїка на усний монолог, внутрішнє мовлення героя, психологічні деталі.

Розкриваючи душевне багатство образу Сашка, автор моделює картину гармонійного співіснування хлопчика і вовка, вдаючись до ліризації героя, як елементу психологічного впливу на читача.

М. Вінграновський – тонкий психолог, який чітко знає і розуміє закономірності психічних процесів (свідомих і несвідомих) своїх героїв. У його творчості „істотною стороною невичерпності художнього образу є психологізм як діяльність і душевний склад, створюваний словом у мові людини”.

Вінграновський творить людину, творить характер; дитяча душа – чистий аркуш паперу, на якому можна записати будь-який зміст.

Малолітній герой прозаїка Сашко перебуває у стані психологічного перенапруження, що є характерним для жанру повісті та є рушійною силою сюжету, коли дія розвивається у конфліктній чи передконфліктній ситуаціях. Автор відповідно до розгортання внутрішнього і зовнішнього сюжетів творить внутрішній (душевний стан хлопчика) і зовнішній (взаємозв'язок Сашка з оточуючою дійсністю, людьми) конфлікти, які розкриваються за допомогою діалогу та монологу, інтенсивна роль яких зумовлена тим, що у повісті, на відміну від роману, автор прагне на порівняно меншому відрізку дії показати всю гостроту проблеми, протиріччя дійсності. Діалог стає дією, двигуном сюжету. Монологи, за своєю суттю, сприяють психологізації, розкриттю внутрішнього світу персонажів.

Повтори слів, що суттєво впливають на стильовий малюнок прозаїка, виконують не тільки важливу сюжетно-композиційну функцію; визначають психологічну основу твору, а й мають вагоме художньо-етичне значення: сприяють вихованню почуттів читача, розвитку в нього розуміння прекрасного. Повторювальний прийом використання слова у загальній системі твору має також зображувальне значення, деталізація дій творить зорову картину. Одне й те ж слово, будучи в іншій позиції, мовби доповнює само себе. Особливо це стосується описів природи.

Природа – одна з найактивніших дійових осіб прози Вінграновського, вона виступає невід'ємною частиною людини, тому і наділена людськими якостями: „низький туман застелив город. З городу над картоплинням стирчали самі лише мокрі макові голови... Над білою гречкою гундосив безхатній, видно, джміль. Сонця на землі не було, але у небі жайворонки були вже золотими”. Така персоніфікація поетизує повість, є важливим змістотворчим і стилеутворюючим компонентом у прозі митця.

Новаторство М. Вінграновського полягає не тільки у художньо-мовних особливостях відтворення душевного конфлікту („сказово”-оповідний та народно-розмовний стиль викладу), а й в умінні збудити в душі адресата відчуття гармонії людини з дійсністю, що зумовлено моделюванням епізодів, позначених яскравими подробицями, у двох сюжетних вимірах: внутрішньому (світ роздумів, переживань) та зовнішньому (контакти з оточуючою дійсністю, іншими персонажами). Виняткова точність і правдивість – найсуттєвіші ознаки прозової фрази

М. Вінграновського. У досягненні художньої правди прози воєнної тематики письменник випробовує різні підходи і способи вираження. Дію „рецептора правди” митця слід розглядати, виходячи з творчого буття автора, самого тексту повістей. У прозі Вінграновського правда постає як своєрідне перекодування (коди автора і коди читача утворюють спільний простір самопізнання; для письменника вирішальним є момент самовираження, для читача – самоусвідомлення). Отже, перетин осі автора і читача відбувається у площині правди.

Стороженко Л. Г. Художні особливості повістярської спадщини М. Вінграновського.
URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/article/view/2836> (дата звернення 12.08.2021).

Література

1. Бойцун І. Є., Негодяєва С. А. Дитяча література : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів вищ. навч. закл. Луганськ : Вид-во ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, 2013. 256 с.
2. Бондаренко Ю. Дослідження ціннісних та цільових пріоритетів персонажів у процесі шкільного аналізу літературного твору. *Укр. л-ра в загальноосвітній шк*, 2013. №7/8. С. 28–31.
3. Божий дар української поезії : до 70-річчя від дня народж. М. С. Вінграновського. *Знаменні дати : календар* – 2006. Київ, 2006. С. 220–225.
4. Більчук М. Микола Вінграновський. *Українські та зарубіжні письменники*. Тернопіль, 2006. С. 18-20.
5. Бондар І. «Я встигну долюбить». *Журавлик*, 2015. № 5. С. 8.
6. Василяшко В. Вінграновський – на Росі. Київ, 2013. С. 146.
7. Глотова І. Особливості відтворення внутрішньо-психологічних конфліктів у творах Євгена Гуцала. *Вісн. Харк. ун-ту імені В. Н. Каразіна*, 2006. № 727. С. 110–113.
8. Гримич Г. Світ героїв Є. Гуцала. *Література. Діти. Час*. Вип. 7. Київ : Веселка, 1992. С. 132 – 136.
9. Кіт Д. Дорога до храму. *Укр. л-ра в загальноосв. шк*, 2002. № 6. С. 61 – 64.
10. Криворотенко О. Створюємо фанфік за оповіданням Євгена Гуцала «Сім'я дикої качки»: урок розвитку мовлення у 7 класі, *Дивослово*. 2013. №7/8. С. 30-31.
11. Поліщук О. Естетичний вимір «настроєвої» прози Євгена Гуцала 1960-х років. *Дивослово*, 2012. № 1. С. 47–50.
12. Сокур А. Світ дитинства в оповіданнях Євгена Гуцала. *Українська мова і література в школі*, 2013. № 3. С. 24 – 25.
13. Сулима М. Світ, створений всерйоз. *Література. Діти. Час*. Вип. 9. К. : Веселка, 1984. С. 114 – 119.
14. Талалай Л. Талант щирості. *Дивослово*, 1994. № 9. С. 35 – 38.

Заняття № 3

Твори Б. Антоненка-Давидовича в дитячому читанні

План

1. Чинники формування національної свідомості письменника в дитинстві. Походження прізвища.
2. Повість „Слово матері”:
 - а) засудження автором національного нігілізму, бездуховності (Зіна, сім'я Кузьмініх-Караваєвих);
 - б) роль почуття роду у формуванні особистості (Іван Сметана, Афоня);
 - в) художні особливості: роль епіграфа, своєрідність композиції, засоби комічного, значення прізвища *Кузьміні-Караваєви*.
3. Оповідання „Золотий кораблик”: символізм назви, образ хлопчика, роль картин природи.

4. Оповідання „Не святі горшки ліплять”: образ Степана Васильовича (Степана Васильченка), символізм назви, виховне значення.

Питання для обговорення й завдання

1. Перечитайте заповіт, який дала мати синові перед смертю в повісті „Слово матері”. Як ви його зрозуміли? Спробуйте розглянути проблемність цього заповіту. З якою думкою погоджуєтесь Ви: слід товаришувати з рівними собі за матеріальним становищем чи головне в спілкуванні – духовна сутність людини?

2. Опрацювавши рекомендовану літературу, статтю А. В. Дмитренко „Національний характер повісті Б. Антоненка-Давидовича „Слово матері”, спробуйте підготувати нарис-дослідження „Україна й українці в рецепції Б. Антоненка-Давидовича”.

3. Поясніть суть приказки „Не святі горшки ліплять”.

4. Яким чином в оповіданні „Золотий кораблик” Б. Антоненка-Давидовича опрацьовано казковий мотив „води, вогню й мідних труб”?

5. Подайте психологічну характеристику безіменного героя оповідання „Золотий кораблик” Б. Антоненка-Давидовича.

6. Поясніть походження прізвища Кузьміни-Караваєви, спираючись на характеристику Миколи Миколайовича й Калерії Олександрівни.

7. Чому Б. Антоненко-Давидович у повісті подав п'єсу за поемою „Сліпий” („Невольник”) Тараса Шевченка?

8. Запишіть до словника терміни *катарсис, оповідання, епіграф, автобіографія*.

Консультації

Увесь творчий шлях Антоненка-Давидовича саме життя поділило виразно на два періоди.

Перший – від 1923 до 1933 року, тобто від появи першого його оповідання „Останні два” („Нова громада”, Київ, 1923, ч. 3 – 4) до публікації останньої перед життєвою катастрофою збірки оповідань „Паротяг ч. 273”, що вийшла у видавництві „Молодий більшовик” 1933 року.

Другий період умовно датується від червня 1957 року до 1984 року, тобто від року, коли Антоненко-Давидович після 22 років ув'язнення повернувся до Києва й відновив свою творчу працю. Двадцять чотири роки, що відокремлюють собою ці два періоди творчості, тобто роки від 1934 по 1957, вважають мертвими чи втраченими роками у творчій біографії нашого письменника.

Кращі твори письменника – це яскраві зразки реалістичної прози. Характерна риса його як художника – глибоке проникнення в потаємні куточки психіки персонажів, переконлива мотивація їхніх дій і вчинків, пильна увага до тонких порухів і нюансів у змінах людського настрою. Б. Антоненко-Давидович організаційно не належав до групи вітаїстів, але духово і творчо він ішов у цьому загальному відродженському річищі 1920-х років.

Письменник зосереджує увагу на психології героїв, тому уникає зовнішнього їх портретування, обмежується лише кількома виразними штрихами у зображенні їхньої зовнішності. Засобами психологічного аналізу постають діалоги, внутрішні монологи, невластне пряме мовлення, художня деталь, пейзаж. Ліричний струмінь і теплий смуток, якими пройняті дитячі твори письменника, надають їм особливої тональності.

„Золотий кораблик”, „Слово матері”, „Не святі горшки ліплять” і подібні оповідання відтворюють життя дореволюційної доби. Написані вони на майстерному синтезі біографічної основи з художнім вимислом. У художньому пізнанні світу дитини Б. Антоненко-Давидович продовжував традиції М. Коцюбинського, В. Винниченка, В. Підмогильного, які художньо синтезували здобутки реалістичного й модерністського письма. У його творах органічно поєднані несумісні риси: суворий реалізм і непоправний романтизм.

Матеріали до заняття

Автобіографічна новела „Про самого себе”

Якби 5 серпня 1899 року я не являв собою лише клубок м'яса й нервів, наділений від природи самим тільки інстинктом, я відчув би, що народився на межі двох великих століть. Позад мене здалека відлунувало Шевченкове слово й будило з летаргії мій край, десь у Петербурзі гримнув був міністр Валуєв: „Не было, нет й быть не может!”, та на сцену історії вже виходив пролетаріат, і вже на обрії громадилися хмари першої революційної бурі 1905 року. Але навколо, в Ромні, а тим більше в його передмісті Засуллі – була тиша. Для мене, немовляти, це була первозданна тиша світу, для вдумливих дорослих – антракт після увертюри XIX століття.

Далі будуть великі катаклізми, що потрясуть не тільки стару хату під стріхою в Засуллі, де я оце народився, – потрясуть увесь дотеперішній світ, а тим часом у невеликій засульчанській хаті було тихо, і радість баби Олени та її доньки Юлії, що народився хлопець, а не дівчина, затьмарювали велика рахітична голова первістка і його частий плач.

Рід матері, Юлії Максимівни Яновської, походив із Сорочинець, і на цій підставі її старші брати, мої дядьки, запевняли згодом мене, ніби вони з роду Гоголя, теж Яновського й теж з Сорочинець. Якщо це й мало щось спільного з правдою, то не інакше як у тій формі споріднення, про яку в народі кажуть – десята вода на киселі. Я не надавав ніякого значення цій генезі, бо мене більше цікавив батьків рід, де, з оповідань діда Олександра, якийсь наш предок, козак Антоненко, визначався такою фізичною силою, що голіруч задавив циганського ведмедя, який вийшов з послуху свого господаря й, замість показувати всякі свої штуки, став троцити тин у Антоненковому дворі. Вражені односельці прозвали силаня Давидовичем, що стало йому спочатку за вуличне прозвисько, а далі приросло до офіційного прізвища. Шкода тільки, що рід завзятого козарлюги Антоненка-Давидовича здрібнів після скасування козацтва й перевівся на попівський, а десь у середині XIX століття один із нащадків, зачучверілий пописько під Тернами, з волі харківського архієрея змінив навіть своє українське прізвище на „культурніше” – Давидов. Через це в біографічних довідках про мене писалося, ніби Давидов – це моє справжнє прізвище, тоді як Антоненко-Давидович лише літературний псевдонім. Насправді ж я просто повернув собі в громадянському житті й у літературі прізвище моїх далеких, але близьких мені духом предків.

З гіркою посмішкою, але водночас і з щемлячим болем та ніжною любов'ю згадую свого батька Дмитра Олександровича Давидова – невдаху й фантазера. Дід Олександр дуже бідкався з ним, бажаючи вивести свого сина, якщо не на попа, яким сам був у Недригайлові, то бодай хоч на диякона, але мого батька тягла нечиста сила до машин і мисливської рушниць. Бачачи, що з ним годі дати раду в Охтирській бурсі, де вчився перед тим і Павло Грабовський, дід з одчаю піддався благанням сина й пустив його до Круківської залізничної школи, яку той навдивовижу успішно закінчив.

Мій батько дуже швидко засвоював практично всяку механіку. І, може, з нього й вийшло б щось путнє, якби він був хоч трохи серйозніший і щасливіший. Але йому не таланило в житті. Працював у Брянську машиністом пасажирських поїздів і, не з своєї провини чи помилки, вскочив у таку залізничну катастрофу, з якої ледве вийшов живий. Дістав від залізниці через судовий позов три тисячі карбованців відшкодування, до яких дід додав свої дві тисячі в спадщину, щоб батько „став на ноги”, і що з того вийшло? Батько повернувся на Україну й на ті гроші придбав у Охтирці садибу з двома невеликими будинками й флігелем і в компанії ще з одним непевним чоловіком став навіть власником чавуноливарної майстерні та маленького парового млина. Дванадцять робітників, що складали кадри цього „підприємства”, ненавиділи грубіяна й шахрая батькового компаньйона й щиро любили по-дитячому довірливого, доброго, але нерозважного мого нетягу-батька. Проте це не завадило їм скласти про нього досить влучну приповідку, яка надовго причепилася до батька: „Перепілок стріляв і в трубу попав”. Справді, захопившись можливістю полювати, коли йому заманеться, батько пропадав цілими днями на полюванні, влучно поціляючи то перепелиць, качок і бекасів, то зайців і лисиць. Інколи його несло в мандри, і він, натискаючи на педалі, мчав на велосипеді через гаї та бори, милуючись краєвидами Охтирщини.

В душі він був мрійник і поет. Недарма ж бо я, нишпорячи колись між старими журналами, знайшов зошит з його наївними віршами російською мовою, якими батька пронесло в Тихому та Індійському океанах, коли його, хворого на ревматизм солдата, повезли з

Владивостока до Одеси не суходолом, а водою на пароплаві майже навколо світу. Батько таївся з своїм „гріхом”, про який не знала навіть мати, і я, хлопчак тоді, не викрив таємниці навіть самому батькові. Ну хіба ж можна було з такою лірично-непрактичною вдачею бути власником будь-якого підприємства!

До майстерні й млинка батько лиш коли-не-коли навідувався, щоб глянути, чи вони стоять ще, а за одним заходом і допомогти котромусь із робітників, якщо треба було фізичного напруження. Керування справами перебрав на себе зух-компаньйон, якому батько цілком довірився, дарма що підприємство, працюючи на повний хід, давало чомусь самі збитки. Кінчилося це тим, що через три роки батько збанкрутував, тоді як компаньйон та мірошник у млині тихенько розжилися...

Ледве здихавшись тих клятих майстерні та млина, що обернулись йому на пастку, батько став, як казали про нього, – в боргу, як у шовку, й мусив поповнити собою нечисленні лави охтирського робітництва. Працював у Охтирці монтером на електростанції, а далі, коли в місті повідкривалися перші, як звалися тоді, синематографи, оті всякі „Чари” та „Ліри”, – кіномеханіком. Він зненацька здивував охтирян на повітовій виставці художнім випалюванням на дереві, за що дістав навіть премію, хоч ніколи досі не брався за таку роботу; перший у Охтирці навчився їздити на мотоциклі й мріяв стати шофером, але тут мати рішуче супротивилася: будучи практичною, вона добре знала, що батько безплатно возив би своїх численних приятелів і знайомих і замість заробітку йому лишався б тільки пшик.

Кінчив батько тим, що, попавши 1915 року на війну, добрав способу, перебуваючи в тилловій частині досить далеченько від передових позицій, пропасти безвісти. Для мене й матері так і лишилася загадкою його загибель невідомо де й чому. По собі він лишив тільки борги, на сплату яких мати продала садибу з домами, перейшовши зо мною в одну кімнату на квартиру.

Я рано став розуміти батька, та чи не за ті ж хиби й невдачі гаряче любив його бентежною, співчутливою любов’ю, успадкувавши від нього і мандрованість, і пристрасть до полювання, і мрійність, і частково його життєві невдачі. В душі я прощав йому легковажність, через яку наша маленька сім’я, де я був одинак, часто перебивалася в нестатках, з боєм я намагався не помічати ні глузливих кпинів, ні іронічних посмішок статечних обивателів на адресу мого батька, ні сліз матері, яка часто дорікала йому, марно бажаючи, щоб і в нас було по-людському.

Нешаслива доля випала й їй, моїй матусі, – мати клопіт з двома дітьми, з яких одною дитиною був я, а другою неборака-батько. Її практичний розум, вихований ще у великій сім’ї засульчанської баби Олени на ощадності й поміркованості, ніяк не міг збагнути й мого мрійництва та нерозважності, а також ранніх нахилів перебирати міру. Певно, я не раз видавався їй каченям, якого, на подив собі висиділа простодушна квочка замість сподіваних курчат. Та я був її єдиною дитиною, і материне серце краялося від жалю, а то й розпачу, коли вона бачила, як мене тягло на широку воду. Уявляю, що зазнала вона, самотня бідолаха, коли дужі хвили, поза моєю волею, підхопили мене й понесли в безвість... Що було їй робити, коли вона, полохлива, боялася навіть тихої води!

Отак, бігаючи, як квочка, край берега, вона марно виглядала мене до самої смерті під час фашистської окупації Києва. Ні я не знаю, де її могила й які були її останні хвилини на землі, ні вона, вмираючи, не знала, чи я ще десь живий...

Тільки перший рік свого життя мені випало прожити на Україні, в Ромні, бо наша маленька сім’я мусила переїхати на місце роботи мого батька – до Брянська. Через те перші дитячі враження й мова були російські. На все життя зберіг я теплі спогади про батькових брянських товаришів і їхні російські пісні та глибоку задуму Брянського бору, і та зрозуміла мені й дорога Росія, так би мовити – Росія в Росії, назавжди залишилася часткою мого раннього дитинства й ніби часткою самого мене.

Та мені випало в житті спізнатися й з другою дореволюційною Росією – Росією на Україні, коли мене, шестилітнього хлопчика, батьки перевезли в Охтирку. Я швидко опанував українську мову від вуличних хлопчаків, але мусив старатися забути її в Охтирській гімназії, куди, напружившись, віддав мене батько. Тут не тільки не було ходу українській мові, але навіть український акцент вибивали з нас, гімназистів, дбайливі вчителі. Мене це мало гнітило, бо я

добре знав російську мову ще з Брянська, але почуття образи й протесту до тої офіційної Росії в Охтирці, що спиралася на школу, церкву й поліцію, рано увійшло в мою душу.

Навесні 1917 року я досить посередньо закінчив Охтирську гімназію й восени подався до Харкова добувати вищу освіту. Не інакше як тільки копіюючи тургенєвського Базарова, я вступив на природничий відділ фізико-математичного факультету Харківського університету, але швидко побачив, що помилився. Якщо я охоче вивчав анатомію, зоологію та фізику, то до ботаніки ставився байдуже, а за хімію навіть не взявся. Натрапив на своє лиш через рік, перевівшись на історико-філологічний факультет Київського українського університету, відкіля, після радянської реформи вищої освіти на Україні, опинився в Київському інституті народної освіти. Вчитися у вищій школі за тих ворохобних часів було важко, я не мав анізвідки матеріальної допомоги, отже, треба було заробляти на прожиття й учитися, а до того ж часті зміни влад на Україні раз у раз одривали мене від навчання. Закінчувати вищу освіту довелося мені самотужки – читаючи в бібліотеках та з великої книги життя.

Писати почав рано. Десь чи не з другого класу гімназії став віршувати російською мовою, і кілька моїх віршів було надруковано під прізвиськом Б. Давидов у єдиному на всю Російську імперію юнацькому журналі „Ученик”, за що мене в класі продражнили поетом. Гімназичні вчителі знали про мою літературну сверблячку та перші друковані успіхи, але поставилися до них без усякого захоплення: викладач російської мови, мабуть, щоб я не дуже заносився, тільки зрідка ставив мені за письмові роботи четвірку, а математик, не схвалюючи моєї холоднечі до чисел і мір, вважав за потрібне тримати мене в чорному тілі. Після дитячих віршових вправ я на якийсь час утихомирився, щоб у останніх класах гімназії писати фейлетони на учнів та вчителів. Вони мали успіх у тих і тих, а в листопаді 1916 року в гімназичному друкованому журналі „Школьный луч” вміщено мого нарису „Моя поездка на Кавказ”. Це була моя перша більш-менш серйозна прозова річ, що стала ніби прообразом у дальшому того літературного репортажу, що склав згодом мої книжки „Землею українською” та „Збруч”.

1920 – 1921 року мені випало завідувати Охтирською повітовою наросвітою. Я мало держався свого „комісарського” кабінету й більше крутився по школах, дитячих будинках і садках, терся між селянами й ходив з рушницею в загоні ЧОПу проти Махна та місцевих повстанських ватаг, збирав продрозкладку й провадив вибори до Рад. У проміжках між тим усім я складав разом з іншими, подібними до мене ентузіастами й романтиками революції, плани перебудови народної освіти, позначені не тільки ірреальністю, а часом і просто фантастикою. Сила гострих вражень від тих полум’яних бурхливих літ, коли, здавалося, сам час зірвався з віковичної колії і помчав через вибоїни, вирви й яри, знову штовхнула мене взятися за перо. Я написав тоді драму „Лицарі абсурду” й низку оповідань, з яких більшість увійшла пізніше до моєї першої книжки „Запорошені силуети” (1925). Але в драматургії мені не повелось: хоч „Лицарів абсурду” надруковано в „Червоному шляху” (єдиному тоді грубому журналі) й вони вийшли навіть окремою книжкою, їх охоче ставили наші аматори й драматичні робітничі гуртки в Канаді, але великі радянські театри цуралися моєї п’єси через її малосценічність. Незабаром я й сам зрозумів, що з драматургії мені ні хліба не їсти, ні, поготів, заживати слави.

Зате в прозі я швидко поступав уперед. У червні 1923 року в київському журналі „Нова громада” надруковано моє перше оповідання „Останні два”, що й поклало початок моїй діяльності як українського письменника. Я жив тепер у Києві, передо мною були інші об’єкти спостереження, тягло вже до ширших полотен, я став вибиватися на власну творчу путь, звільняючись від впливів Васильченка й Винниченка, помножених на російського Достоевського. Та ще довго я писав за рахунок своїх охтирських вражень. І в повісті „Смерть”, і частково в незакінченій трилогії „Січ-мати” я виводив охтирський типаж і використовував сцени, що бачив у Охтирці на великій арені життя. Охтирка довго правила мені за творчий клондайк з невичерпними покладами сюжетів і типажу. Воднораз чи не Охтирка визначила нарешті мою манеру письма: тиха, мальовнича Ворскла, романтика минушини й перших революційних бур надали моєму перу ліризму, а калейдоскоп міських диваків і сільських „малахольних” привчили бачити між серйозним і смішним, спинятися на гумористичних сторонах людського життя-буття, а часом і загострювати своє перо до сатири.

Я ніколи не покладався на літературний гонорар як на джерело існування, він видавався мені скоріше премією за наднормову роботу у вільний час. Через те працював учителем української, російської та німецької мов, викладав українську й російську літератури, секретарював у редакціях, редагував чужі твори й переклади, дещо й сам перекладав з російської та німецької.

2 січня 1935 року надовго обірвалася моя літературна робота. З незалежних від мене причин я опинився в таких обставинах, коли про літературу годі було й думати. Мені довелося побувати тоді землекопом і шахтарем, слюсарем і бухгалтером, фельдшером і секретарем суворого начальника. У секретарі я попав після кайла й лопати випадково: високому начальникові, що ненароком дізнався про моє існування, заманулося прикрасити свою канцелярію письменником. Цей начальник над усе любив накази й протоколи, в яких він бачив дзеркало своєї роботи. Він дуже пильнував їх і вимагав, щоб у протоколах неодмінно фіксувалося, хто саме промовляв і що. Я вразив свого принципала тим, що незабаром став подавати йому на підпис чисто написаний протокол одразу ж після засідання. Такої оперативності він ще не бачив і учепився за мене як за рідкісну знахідку. А втім, секрет „оперативності” був дуже простий. Побувши на кількох засіданнях, я помітив, що і порядок денний, і виступи учасників раз у раз нудотно повторюються. Начальник планового бюро, наприклад, дорікає завжди, що не виконують план, начальник постачання хвалиться, що є продукти, але ремствує, що бракує одягу й взуття, начальник технічного постачання неодмінно буде скаржитися на нестачу запчастин і т.д. Мені спало на думку запровадити деяку раціоналізацію, взявшись писати протоколи не під час засідань, а перед ними. Перша спроба виправдала себе цілком, і я став заготовляти по три-чотири протоколи завчасу, варіюючи лиш окремі слова та відповідно проставляючи дати, й ні разу не осікся.

Більше за ті довгі роки мені не доводилося згадувати про свою колишню літературну роботу. В тих незвичайних обставинах, серед які закинула мене химерна доля, часто й різко мінявся характер і зміст моєї роботи. Тут я ніби змагався з своїм покійним невдахою-батьком. Тільки він міняв роботу з веління своєї чудної вдачі, я ж – з примхи моєї долі. І все ж я не вважав себе за невдачу.

Не раз мені здавалося, що з літературою я покінчив назавжди. Я занадто стомлювався фізично й морально, щоб мати змогу перевтілюватися в персонажів ще не написаних творів, а згадувати свої колись написані книжки було недоцільно й боляче. Та ось у березні 1953 року я зненацька відчув такий потяг до творчої роботи, якого не зазнавав, мабуть, з того часу, як перестав ходити в початківцях, марячи, мов сновида, образами й характерами. Вільними від фізичної роботи годинами, а то й ночами, коштом відпочинку й сну, я припадав до клаптиків паперу, пишучи роман „За ширмою”. Далеко від України, в хаті сільського шевця, де я квартирував, під стукіт шевського молотка й часом сварку та п’яну лайку майстра-кустаря та його замовців, я гарячково працював, не уявляючи навіть, чи залишилося щось у мене від колишніх літературних здібностей, чи я розгубив і рештки їх на тих „розпуттях велелюдних”. Але працював, бо то був поклик зсередини мене. В процесі роботи я радісно констатував, що залишилася незайманою моя мова, яка довго вакувала без практичного застосування. Виходило, що, втративши в житті все, я зберіг найдорожчий свій скарб! Цього було досить, щоб не тільки не нарікати на свою долю, а й по-справжньому відчувати щастя...

У червні 1957 року закінчилася моя тривала одісея, і я щасливо повернувся до Києва й привіз свій роман, якого опрацьовував ще кілька років.

Хтось мудро сказав: те, що ти написав, уже не належить тобі. Не належить і мені все створене на довгій ниві життя й праці, незалежно від того, чи увійшло воно до цієї збірки вибраного, чи ні. Якби мені випало знову це все писати, я написав би тепер інакше. Але, як каже стара приказка, що написане пером, того не витягнеш волом. З моєї минулої творчості мені особисто найдорожчі ті твори, що зв’язані з пам’яттю про тих людей, яких уже нема серед живих. Оповідання „Останні два” мені дороге не стільки тим, що це мій перший твір українською мовою, як згадкою про редакцію журналу „Нова громада” та її працівників, котрі взяли до друку це оповідання не відомого тоді нікому початківця; оповідання „Просвітяни” привернуло увагу

такого тонкого критика, як М. Зеров, що у річному огляді літератури за 1923 рік присвятив йому кілька теплих рядків; повість „Смерть” колись припала до вподоби наркомів освіти М. Скрипнику, і він висловив авторові свою похвалу; роман „За ширмою” став мені за другий мандат у літературу.

Я не замислювався й не замислююся над питанням про своє місце в українській літературі: це справа критиків, літературознавців і читачів. За всіх часів і обставин мене бентежило й бентежить тільки одне: писати так, щоб у якійсь мірі мати підстави сказати своїй музі Шевченковими словами:

*Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.*

Бо в цьому, незалежно від діапазону й калібру письменницького хисту, є найбільша моральна й творча втіха кожного митця.

Б. Антоненко-Давидович
1967

Слово матері (уривки)

*Якби ви знали, паничі...
Тарас Шевченко*

Це оповідання я почув від одного пенсіонера. Як і я, він зайшов ненадовго до нашого спільного знайомого, начальника цеху великого київського заводу, де вони вдвох попрацювали десь близько тридцяти років. Зацікавившись темою нашої розмови, він затримався. Ми говорили про стилиг, про бешкетників, про тих молодиків, у яких через надмірне захоплення футболом голова часом відстає в своєму розвитку від ніг. Господиня, подаючи нам склянки з чаєм, вставила і своє слово, скаржачись, що нашим дітям часто бракує належної пошани до батьків, що вони не слухаються і слово матері вже мають за ніщо. Тут господиня скося глянула на своїх припишких синів, старшого Юрка і першокласника Михайлика, які готували за окремим столом уроки. Видимо, перед цим у неї була з ними крута розмова, бо хлопці, хоч і удавали, що ретельно читають підручники, проте в той же час уважно прислухалися до розмови дорослих.

Новий гість довго сидів мовчки й лиш слухав інших, але, коли господиня сказала про слово матері, його очі дивно заграли, і він повернувся до вікна, за яким уже густішав присмерк раннього осіннього вечора й журно тріпотіло на деревах останнє листя. Якийсь час він сидів замислений, ніби вдивляючись у невидиму іншим далечінь, що простягалась десь за деревами й будівлями, потім тихо застукотів пучками по скатерці і підпер рукою насуплене, мов обважніле від думок чоло.

— Так-так... слово матері... — тихо промовив він сам до себе. Потім одхилився на спинку стільця і повагом почав оповідати.

Мій батько був простий сільський коваль. Він був малописьменний, його шкарубка від молота й усякого заліза рука могла написати, та й то з великим напруженням, тільки своє ім'я і прізвище, але друковане він читав непогано. І це, мабуть, тому, що читав він тільки одну книгу, яка була в нас у хаті і яку він знав майже всю напам'ять. То був „Кобзар” Тараса Шевченка. Чи батькові не доводилось читати нічого іншого, чи, може, Шевченкова поезія, тяжке життя і сама непокірна постать бунтівничого Тараса справили на нього таке велике враження, але „Кобзар” був для батька все. Він заступав йому і ті божественні книжки — всякі біблії та „житія”, які ніколи не водилися в нашій хаті, і історію, і енциклопедію. Чи йому тяжко стане на душі, чи невдача яка, чи просто в неділю на дозвіллі — розгорне він, бувало, свого „Кобзаря” і завжди знайде там і розвагу, і раду, і підтримку. Батько запевняв, що, коли б усі люди прочитали та вдумались у „Кобзаря”, тоді на світі настав би той благословенний час, про який сказав Шевченко:

*І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,*

*А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.*

Люди! А не пани, підпанки та всякі посіпаки, яких батько і за людей не вважав. Він так і казав, бувало: „Ну й багато ж людей на ярмарок з'їхалось, а панів так, що й не видати ні одного”.

Батько був роботящий, любив і шанував працю, добре знався на своєму ковальському ділі, а як треба, то міг і за слюсаря впоратись. Любив він усякі нескладні механізми і сам своїм розумом доходив, що в них і до чого. Нашому сільському вчителеві він розібрав і склав зіпсованого стінного годинника, і той знову почав махати маятником і видзвонювати час; паничеві з поміщицького маєтку, чи, пак, економії, як тоді звали, склепав поламаного велосипеда. Одне слово, про батькову кузню йшла гучна слава на всю округу, і якби не сумління та гордість, що ними визначався батько, він міг би збити грошенят і жити в достатку. Та батько на зайвину не ласився. З людей у кузні брав поцінно, „по-божому”, як казали тоді, а якщо кого нужда допече й злидні обсядуть, то й так, за спасибі, зробить. Перед паном, попом і урядником шапки не ламав, поводився незалежно, бо знав собі ціну.

Такою ж була і моя мати, яку батько взяв із бідного, але гордого роду. В усьому вона була до пари, не дорікала, коли випадали нестатки, і не пишалася, коли в хаті заводилася яка зайва копійчина. Була розсудлива, не по літах поважна і статечна. От тільки щодо церкви вони не зійшлись трохи: батькові було байдуже – чи є та церква, чи нема, а мати не пропускала жодної неділі, щоб не піти на службу божу. Навертала вона до церкви й мене, і я часто бачив, як зворушували її в церкві малозрозумілі божественні слова з „святого письма”. Слухаючи їх, вона тяжко зітхала і не раз витирала мережаним рукавом свої очі. Точнісінько так само її розчулювала й доля Шевченкової Катерини, яку батько не раз читав їй з „Кобзаря”.

Але одного разу вона дуже посварилася з батьком. Сталось це через мене. Я саме закінчив нашу церковно-парафіяльну школу, і треба було думати, куди мене далі поставити – чи в кузню до ковальства привчатись, чи в пастушки овець або телят пасти. І заманулось батькові повезти мене до міста, віддати в гімназію. Щоправда, гімназія була не про нас, „репаних”, там учились діти чистішої породи, як ми, селяки, але чому не спробувати. Читав я вже прудко, а ще краще вмів лічити і літери гарно виводив.

Не думаю, щоб татові закортіло ото зненацька перед панами заноситись своїм ученим сином. Не інакше, як і це підказав йому Шевченків „Кобзар”, бо не раз батько спиняв мою увагу, многозначно наголошуючи на словах:

*Не дуріте самі себе,
Учіться, читайте,
І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь...*

Я був тоді в батьків одинак, то чи ж дивно, що матері на саму думку про розлуку зі мною серце розривалося. Та тут долучалося ще й інше. Мати була старосвітська жінка, міцно держалась старовини й боялась усякої новизни, а надто всього „городського”. Город, де повнісінько панства й усяких пройдисвітів та злодіїв, видавався їй проклятим місцем, де, куди не ступиш, скрізь або спокуса, або розпуста на тебе чигає. Ну, як то віддати єдину любов дитину в такий Вавілон, та ще в науку, де самі паничі вчаться!

Ніколи вона ні в чому не перечила батькові, а тут назвала його Іродом, що сказився і до рідної дитини жалю не має. Але батько затявся і стояв на своєму – світ синові розкрити, вивчити на механіка, а то й на інженера.

Набідкалась, наплакалась мати, та хоч як їй гірко було, а мусила скоритись: батько – голова сім'ї, споконвіку так заведено.

Батько й сам би хотів переїхати до міста. Там би він із своїми вмілими руками не пропав, а до городської механіки, де є залізниця, паровий млин і всякі майстерні, не рівнялись сільській кузні. Як на те в нього сталася прикра сутичка з нашим поміщиком. Панок це був задрипаний – в боргах, як у реп'яхах, але пихатий, шкідливий і мстивий.

Навесні в батьковій кузні й так завізно, а тут ще чорт пана приніс з поламаною бричкою. Батько був заклопотаний, на пана й не глянув. А той розприндився, кричить, щоб йому негайно

бричку одремонтувати. Та не на того наскочив! Батько не любив, щоб на нього нукали, отож, поки не вдовольнив селян, він до панської брички й не підійшов.

З'їв пан від батька облизня, мусив чекати своєї черги, але й батькові це так не минулося.

Почав ображений панок нашіптувати становому на батька всячину. І бунтівник, мовляв, коваль, і мужиків проти поміщиків та начальства підбурює, і нелегальщину передержує. Так нацькував станового, що той сам з двома урядниками налетів незабаром до нас. Трусили вони в кузні, і в материній скрині, навіть на горище лазили. Нічого вони, звісно, не знайшли в нас, тільки „Кобзаря” забрали. Нагримали, налякали та й поїхали з двору. Проте, якщо такі гості завітали раз до хати, добра не жди – можуть унадитись. Якби не мати, то батько того ж літа продався б і переїхав до міста, бо вже йому не світило тепер на селі. Але мати – нізачо. Щоб ото продати дідову хату, покинути своє село й пуститись світ за очі в той осоружний город? Та краще під тином умерти, аби серед своїх людей!.. І тут уже батько мусив піддатись і поступитись перед волею матері.

Але мене до міста таки повіз. Вступні іспити я склав краще за паничів, і мене, на диво батькові й самому мені, прийняли до гімназії...

Коли пізно ввечері батько привів мене додому, мати лежала в труні на столі, обряджена на смерть. Була вона зачесана, в очіпку, в чорній керсетці, в якій завжди ходила до церкви, і в білій мережаній сорочці. Лежала вона спокійно, схрестивши руки на грудях, мов спочивала по важкій роботі, а над нею сільський дяк гугняво читав псалтиря. Та це вже була не моя лагідна і строга, як треба, матуся, а щось інше, нетутешнє, до чого вже не можна було підійти приголубитись, з чим навіть боязко було б лишитися самому в хаті.

Це я надто гостро відчув третього дня, коли перед тим, як накриють труну віком, батько відвів мене востаннє попрощатися з матір'ю. Я з острахом поцілував тверду й холодну, як кригу, материну руку і жажнувся. Ні, це була не матуся, така тепла, ніжна й чула! Щось розмежувало й відгородило мене з батьком від тої нашої матусі – чи піп у чорних ризах та дяк з півчими, чи сама невблаганна смерть, що послала їх забрати від нас матусю.

Дивно і страшно було дивитись на горбик чорної перекопаної землі, що скоро піднісся над білою пеленою снігу на кладовищі... І тоді раптом пригадалися мені останні материні слова, ніби це з своєї свіжої могили вона ще раз прошепотіла їх мені:

– З панами не водись, з багатими не знайся, горнись, сину, до простих, до роботящих людей...

Та все на світі минає, все помалу забувається, забув згодом і я про свою страшну втрату, стерлись у пам'яті й ті материні слова...

Одне слово, я швидко й успішно засвоював від Анемподиста ту „світську” премудрість, без якої не обійтись у товаристві порядному джигунові. Зате як мало міг тепер засвоїти від мене мій новий, безжурний вчитель Анемподист!.. Я стояв уже на межі двійок і одиниць, без опору поступившись іншим своїм недавнім становищем першого учня. Мені навіть знизили оцінку за поведінку, бо я почав курити тютюн і одного разу необережно попався на вулиці гімназичному наглядачеві, тримаючи в зубах запалену цигарку.

За столом у Кузьмініх-Караваєвих я почав розбиратись у винах, відрізняючи якості мадери від, скажімо, токайського. Загалом мені непогано повелося в цьому аристократичному домі; от тільки трохи муляло іноді те, що я їм з чужого столу, користуючись чужим, а не купленим за власні гроші. Та я ладен був змушувати себе не зважати й на це, аби лиш бути близько коло неможливої Мері.

А вона таки справді була неможлива. Ніхто в домі Кузьмініх-Караваєвих, навіть Анемподист, і гадки не мав, який гармидер вчинила в моїй душі Мері. До мене тут призвичаїлись уже, і я не справляв більше сенсації своєю появою. Анемподист прив'язався до мене, наперед смакуючи літні мисливські втіхи вдвох зі мною. Він по секрету сказав мені, що просив у батька гроші купити й для мене рушницю і батько погодився дати, в разі Анемподист перелізе у восьмий клас. Калерія Олександрівна примирилась зі мною, як із черговою примхою свого ненаглядного

первістка. Сам Кузьмін-Караваєв, хоч і далі тримався свого зверхньо-поблажливого тону до мене, та був не від того, щоб іноді забавити себе і моєю фігурою. Він любив пореготати, і, певно, то для того він привіз сюди з свого маєтку на Орловщині дибака Афоньку і допустив до покоїв нашу сільську дівчину Зіну. Проте ця Зіна, що вже добре наламалася в панських покоях, чула своїм нутром моє мужицьке походження і не поспішала, як іншим, прислужувати мені за столом. Вона охоче обминула мене і якою-небудь доброю стравою, та за цим пильнував Анемподист. Маленька Кіті не звертала на мене уваги – вона не мала ще в родині голосу, та й для неї я був старший і тому не цікавий. Інша річ – Мері.

Вона, безперечно, догадувалась, чого я червонію при ній, замовкаю, стаю як поплутаний. Це її цікавило і, певно, в якійсь мірі тішило дівоче самолюбство. Мені ніколи не випадало лишатися з нею наодинці, та я був щасливий і з того, що бачу її близько. Шельмівська панна навмисне упиалася в мене своїми зеленими очима, розважаючись з того, що я млію під її поглядом, а піймавши раптом на собі мої тужні закохані погляди, здивовано підводила брову, немовби запитуючи мене, і ледве помітно загадково усміхалась.

Після таких її вправ я повертався додому як очманілий. Мачуха, як і раніш, закликала мене до столу вечеряти, але мене нудило від її борщів та каш після маринадів, салатів, сирів, біфштексів та бефів караваєвської кухні. Про око я брався за підручник, але на розгорнутих сторінках я, замість літер і рисунків, бачив знову Мері. Таку загадкову, незрозумілу і тому, мабуть, ще більш знадну. Мачуха трохи побоювалась мене і ніколи не розпитувала, де я був і чого так змінився останнім часом. Настя допомагала мачусі по хазяйству, і їй ніколи було чіплятись до мене. Тільки батько став турботно, мабуть, не без впливу мачухи, приглядатись до мене, а може, вже й до нього дійшли чутки про мій занепад у класі. В його очах я так високо видерся в науку, що йому, малописьменному, ніяково було втручатись в мої учбові справи. Проте одного вечора він наважився мене спитати:

– Ну, як воно в тебе, Іване?..

– Та важкувато щось стало вчитись, тату... – невиразно, щоб менше брехати, відповів я, не підіймаючи від книжки очей.

– Та воно конешно... Науку пройти – не сапку склепати!.. – погодився батько і зітхнув. Трохи помовчавши, він сказав: – Ну, вчись же, Іване, та докажи всім, що мужицький син може не тільки хвосту волам крутити!

Від батькових слів мене аж пересмикнуло. Які там хвосту, коли я з самим Кузьмінім-Караваєвим у преферанс граю і з тенісною ракеткою вправляюся не гірше від Анемподиста... Проте в батьковому голосі я почув стільки невимовного жалю, благання і останньої надії, що мені стало шкода його. Того ж вечора я гарячково взявся надолужувати прогаяне і таки дещо наздогнав за останні два тижні учбового року.

Ми з Анемподистом усе ж перейшли у восьмий клас. Мене перевели – більше з пошани до моїх колишніх успіхів, Анемподиста ж – хіба що тільки з пошани до його авторитетного батька...

***Критики й літературознавці про творчість
Б. Антоненка-Давидовича***

Дмитренко А. В.

Національний характер повісті

Б. Антоненка-Давидовича „Слово матері”

Б. Антоненко-Давидович – письменник, органічно пов’язаний з українською національною історією і культурою. Тільки літератор, який корінням своїм сягає глибини витоків народу, міг так пояснити власне покликання, пов’язуючи його з необхідністю боротися за свободу як головну передумову існування нації: „Цей наш масовий потяг у літературу – це є продовження колишнього потягу на Січ, у степ, на волю. Це ніби новітнє козакування, і література ніби стала за нову Січ, куди линуть і „славу добувати”, і „ворогові помстити”, і від нещасного кохання і журби рятуватись”.

Незважаючи на те, що мати й батько через зросійщення не змогли дати синові національного виховання, у спадок вони передали йому національний характер, який прозаїк використав як фундамент майже у всьому своєму творчому доробку. Провідні теми багатьох творів – відродження України, суперечності на цьому шляху, пробудження національної свідомості й гідності, вірність материнському заповіту.

Сприйняти й осмислити душею та розумом повість Б.Антоненка-Давидовича „Слово матері” – це виявити і зрозуміти в ній той смисл, який у специфічній формі втілив сам письменник. Зважаючи на те, що повість писалася в час, коли її автор не міг все, що думав, вільно викласти на папері, отож змушений був користуватися езоповою мовою, певними кодами, символами та іншими „легальними” художніми прийомами: „... доводиться це обгортати усталеною формою, без якої немає дороги до друку...”, – писав в одному зі своїх листів Б. Антоненко-Давидович.

Серед літературних критиків, які цікавилися дослідженням розвитку української літератури ХХ століття, робіт, пов’язаних з повістю „Слово матері”, незначна кількість, а саме: „Вірність материнському заповіту” Яценко Т., „Виховання гуманізму в процесі вивчення дитячих оповідань Б.Антоненка-Давидовича” Дмитренко В., „Лицар правди і добра” (вступна стаття до двохтомника Б. Антоненка-Давидовича „Смерть. Сибірські новели. Завищені оцінки”) Бойко Л. Отже, тема актуальна і потребує більшого дослідження.

Відносна незавершеність твору, прозорі і завуальовані натяки, душевний біль головного героя наштотують, підкреслюємо, українського читача на індивідуальне сприйняття твору як внеску письменника в національну скарбницю художньої літератури. Недаремно кажуть: „Гомер кожному – і юнаку, і мужу, і старцю дає стільки, скільки хто може взяти”. Отож і ми спробували взяти частину тієї ноші, показавши своє сприйняття повісті та розкривши її національний характер, який, можливо, буде мати не зовсім звичайний, а то й несподіваний ракурс бачення. Для більш повного розкриття окресленої теми варто звернутися на деяку мить до історії, щоб зрозуміти умови і атмосферу, у якій довелося творити авторові. Адже саме в той час була написана повість, не раніше і не пізніше, і саме в ті хвилюючі, суперечливі і бурхливі шістдесяті роки ХХ століття гігантського економічного розвитку і карибської кризи, „хрущовської відлиги” і „бульдозерного” методу керування мистецтвом.

Цікавим історичним фактом є те, що після сталінської епохи Радянським Союзом керують один за одним вихідці з України. Спочатку Микита Хрущов, який до цього тривалий час був Першим секретарем ЦК КПУ, далі Леонід Брежнєв, котрий народився, навчався, а також довгий час працював у наших краях. Усе це не могло не позначитися на розвитку самої України. Шістдесяті роки ХХ століття для нашої колишньої республіки характерні бурхливим економічним і культурним розвитком міст. Тільки в Запоріжжі за цей період відбудований проспект Леніна, створена дамба, яка з’єднала стару частину міста з промисловим північним районом, розвивається автомобіле- і машинобудування (заводи „Комунар” і моторобудівний), відкриваються нові навчальні заклади (філія Донецького індустріального інституту – нині Інженерна академія, авіаційний та радіотехнічний технікуми, розширюється база педагогічного і машинобудівного інститутів – нині університетів). Пройшли корінні зміни і на селі. Введені паспорти для селян, що фактично відмінили „кріпосну систему”. Україна в документах партійних з’їздів визначена головним джерелом продовольства країни, що повело за собою механізацію і електрифікацію сільського господарства. У побут селян, які ще декілька років тому жили з газовою лампою, почали входити такі речі, як мотоцикл, телевізор, газова плита, рейсовий автобус до районного і обласного центрів, автомобільна дорога з твердим покриттям.

Але не тільки цим відрізнялися шістдесяті роки ХХ століття. Як відомо, у цей період світ балансував у хиткому становищі між війною і миром – військове протистояння США та СРСР ледве не призвело до третьої світової війни. Військово-промисловий комплекс країни мав потребу у фізично здорових і освічених кадрах. У зв’язку з цим на території України відкривається цілий ряд військових училищ, які готували спеціалістів світового рівня, де, звісно, навчалися діти селян і робітників. Ось і пішли українські хлопці, які ще вчора пасли телят, по всьому світу як пілоти військових літаків у В’єтнамі і на Близькому Сході, штурмани

тихоокеанських крейсерів, інженери по обслуговуванню ракетних комплексів на Кубі, командири танкових підрозділів по всій центральній Європі. Усі ці події вплинули на розвиток усього українського суспільства. Нове покоління українців побачило світ. У більшості з'явилася можливість порівнювати те, як живеться за кордоном і вдома. З іншого боку, світ побачив українців, які на повний голос заявили про себе не як про забитих, затурканих „хохлів”, а як про освічену і талановиту націю, справжніх військових спеціалістів, цивільних інженерів, академіків із світовим ім'ям.

Передова частина українського суспільства, до якої, безперечно, належали і літературні митці, відчувала, що настав період національного підйому. Його можна було порівняти хіба що з часами національно-визвольної боротьби під проводом Богдана Хмельницького. Тоді також на світовій арені з'явився народ, який „сплутав усі карти” європейських політиків, народ, що врешті-решт був причиною краху польської корони і Османської імперії. У той час Європа ніби через віки відчувала міць колись могутньої і освіченої Київської Русі. Перед інтелігенцією постало традиційне питання : „А що ж далі?”. Як скерувати суспільний потенціал, щоб знову не розчинитися в таких історичних узагальненнях, як „народы России” або „советский народ”. Мислити про відділення від „старшого брата” і перехід на „свій хліба” неможливо було навіть уві сні. Події, які в цей час відбулися в Угорщині, де національна революція була потоплена в крові за допомогою радянських танків, говорили самі за себе. Отже, лишився інший шлях – засобами мистецтва впливати на свідомість українців, спробувати розбудити їхню генетичну пам'ять, щоб вони замислилися: звідки вони? Ким були їхні далекі пращури? І, нарешті, як їм бути далі?

Однією з таких спроб і є повість Бориса Антоненка-Давидовича „Слово матері” (1960 р.), яка цікава для нас ще і тим, що нинішній народ (період самостійності України) ставить майже ті ж запитання, що і в тих далеких і таких близьких шістдесятих: „Що робити далі?”. Вчитуючись у „Слово матері”, для подальшого його розуміння дуже важливо було визначити стиль твору. Дійшли висновку, що повість написана у вигляді емоційної сповіді від першої особи, що, звичайно, змушує читача сприймати події через враження і почуття головного героя. Наведемо низку доказів цього твердження.

По-перше, кожна з подій, про які йдеться, тільки ірраціонально (через уяву, психіку, свідомість і підсвідомість головного героя) зв'язані між собою: „... це пішли назад від Зіньки на село не тільки її мати, – то верталася до своєї далекої могилки на сільському кладовищі і моя матуся”. По-друге, звужений часовий простір описуваного в повісті (наче зроблено зріз або фотографію з певної частини суспільства в певний короткий період часу). По-третє, використання живої і неживої природи для опису почуттів і психічного стану героїв: „... у дворі люто загавкав Рекс...”, „хвіртка рипнула”, „в сутінках червоного вечора”. Усі ці елементи свідчать, що повість має яскраве імпресіоністичне забарвлення, оскільки враження читача базуються на враженнях головного героя. Автор звертається до реципієнта на рівні підсвідомого, коли нереальні образи викликають певні емоції і почуття, а психо-емоційні реакції героїв трансформуються у свідомості читача спочатку в символи, а потім ці символи впливають на підсвідомість і змушують її відтворювати і осмислювати певні, вже нові, образи, що, на нашу думку, справді хотів довести через них Б. Антоненко-Давидович головну ідею своєї повісті – пробудження національної свідомості через рефлексію матиного заповіту.

Якщо подивитися на твір під таким ракурсом, то перед нами постає трагічна картина України в сучасному світі, яка вмирає („... мати лежала в труні на столі, обряджена на смерть...”) і тут же народжується знову („... на крик немовляти мати немовби прокинулася від бентежного сну...”), яку не пускають у суспільство: „Нізя! Нізя сюди, мамо! Ідіть на кухню підождіте...”, над якою глузують: „...Это какие же «ручники»?...”, але і без якої вже не можуть: „... Ну ось і четвертого партнера Бог послав! – радо вигукнув ... Микола Миколайович...”.

Образом головного персонажа Івана Сметани і його внутрішньою боротьбою автор намагається простежити майбутню дорогу свого народу, де його доля? З багатими, куди тягли Івана почуття: „Шельмівська панна навмисно втелюшувала в мене свої зелені очі, розважаючись з того, що я млію під її поглядом...”, – чи з бідними, як заповідала мати: „Горнись, дитино моя, до простих, до роботящих людей..?”.

Очевидно, що істина десь посередині, це інтуїтивно відчуває Іван: „Від батькових слів „мужицький син” та „волам хвости” мене аж пересмикувало. Які там хвости, коли я з самим Кузьмінім-Караваєвим у преферанс граю...”. Але як же поєднати ці два світи, коли вони ненавидять один одного: мати Івана – проста сільська жінка „... не терпіла міста, де кожний чоловік видавався їй, якщо не паном, то злодієм”, а ісправник Слатін – заможний чиновник, у свою чергу, стверджує: „ ... Я – то ведь знаю их! Ни одного порядочного человека во всей деревне не найдешь! Все мошенники, обманщики, лгуны!”.

У пошуках відповіді на це запитання автор пропонує головному героєві проаналізувати дві ситуації. Перша – це знайомство Івана з національним театром, творчістю Т. Шевченка, який свого часу писав: „Може мати сину дати карі оченята, та не може на цім світі талан-долю дати”. Тобто те, що ми приречені навіки ходити приниженими: „До чего же бестолковый народ”, – констатує Микола Миколайович Кузьмін-Караваєв. Друга – це коли Іван розсварився з Кузьмініми-Караваєвими: „... мене як одрубало од них...” і повернувся попри що до навчання. Цим можна було б і закінчити: Іван виконав мамин заповіт – порвав із багатими і пристав до бідних, якими, як і раніше, понукали різні Слатіни: „... вот так их всех держать! – і він стиснув міцно кулаки...” – знову безвихідь і неволя.

Але не все так погано, як здається на перший погляд, адже автор недаремно наділив Івана допитливим розумом, потягом до наук, полум'яним серцем і великою душею – усі ці риси притаманні генотипу українців – нації, яка протягом тисячі років пройшла тяжкий шлях неволі, злиднів і знущань, але віри своєї й етносу не розгубила. Напрошується паралель, прагнення порівняти українців з іншим багатостраждальним народом – древніми євреями, які за свою історію також терпіли багато знущань, рабства, проте зуміли вистояти і знайти своє місце в „миру”. І в чому ж тут секрет? Однією з найбільш улюблених Книг Біблії серед євреїв є Книга Естер, де мовиться про мудрого чоловіка Мордехая і його племінницю Естер, яка завдяки своїй красі (те, що дала їй мати), а також розуму (те, що вона здобула сама), стала перською царицею і разом з Мордехаем врятувала весь свій народ від рабства і загибелі. Цінність цієї книги євреї вбачають у тім, що саме тут показано, як Бог їм дав можливість відчути силу свого розуму, який може зробити чудо і без Божої допомоги, – тож не потрібно весь час звертатися і просити у Бога долі, а творити її самому.

Схожість за сюжетами повісті „Слово матері” і Книги Естер наводить на думку, що цим прийомом автор і намагається показати українцям в образі Івана Сметани – головний заповіт матері – це те, яким повинен бути подальший шлях.

Отже, зі сказаного впливають дві альтернативи: класична, вихована на старих традиціях, де між двома світами „була така страшна прірва, яку годі переступити”, і новітня, яку диктують реалії, коли за прикладом біблейської Естер треба було пробиватися нагору і своїм розумом та умінням змусити всіх поважати свій народ, чого і досягнув Іван Сметана, звертаючись до панів-багатіїв: „Та ви... ви всі тут не варті... Не варті й брудного мужицького нігтя цієї баби!”.

Для більшого розкриття пафосу письменника, який у повісті „Слово матері” бореться за пробудження національної свідомості українців, за вірність материнському заповіту і своєму народу, слід, окрім головного персонажа Івана Сметани, у якого й саме прізвище несе в собі національний характер, розглянути й інші образи, які допомагають хлопцю відповісти на питання: „Що робити далі?” і продовжувати „боротьбу”.

У характерах, поведінці, вчинках, репліках сім'ї Караваєвих прозаїк показує, що світ змінюється: старі ненависницькі погляди ісправника Слатіна поступово змінюються на ліберальні Миколи Миколайовича Кузьміна-Караваєва, хай вони трохи зверхні, хай трохи глузливі, але вони більш терпимі й гуманні. Івана пустили до „вибраного” товариства, його не вважають „неотесаним мужиком”, з якого можна пореготати, а значить, бачать у ньому людину – бідну, але здібну і розумну, за що його і поважають. Але це тільки перший крок, який зробив Іван для свого народу, попереду далека дорога, і це видно з епізоду перегляду Караваєвим української вистави у виконанні української трупи Саксаганського: „Артисти непогані, нічого не скажеш, але сама п'єса і цей їхній малоросійський діалект – страх який примітив”, – ця репліка, як пише Т. Яценко

у статті „Вірність материнському заповіту”, „... дає змогу читачеві розпізнати двоїсту суть ліберального панства”, але з іншого боку, у ній, як у дзеркалі, відбиваються проблеми українства.

Перша проблема – мовна. У шістдесятих роках ХХ століття в одній із бесід Микита Хрущов на питання про стан української мови запевняв, що такої не існує, а є лише суржик або один із південноруських діалектів. Ця ситуація дуже схожа на ту, яка була наприкінці ХVІ століття, коли католицькі єзуїти вважали українську мову мовою черні, примітивною, не здатною до наук. Але передові князівські роди православного віросповідання відповіли на подібне безглуздя створенням цілої системи українознавства (Острозька школа, Києво-Могилянська академія), через яку довели право на існування повноправної української мови, придатної до наук і літератури. Можливо, цим прийомом у своїй повісті автор і хотів завуальовано показати суть материного заповіту і пробудження національної свідомості – розвивати мову, щоб ні в кого не було сумніву, що українська мова – це не діалект і, тим паче, не суржик.

Інша проблема – сучасна українська культура. Події, показані в повісті, відбуваються на початку ХХ століття, коли світова культура розвивалася в пошуках нових напрямків, а в Україні тільки-тільки зароджувався національний професійний театр. Тому автор звертається до передової інтелігенції з закликом: „Годі сперечатися, хто кращий у змальовуванні „вишневих садків” і „біленьких чепурних хатинок”, годі проливати сльози ностальгії про славне минуле, а треба засукати рукава і творити нову українську культуру, яка б зайняла гідне місце серед передових світових культур”, – це також один із заповітів матері.

Цікавим і суперечливим видається образ Зінки. У класичному розумінні вона – негативний персонаж (не послухалася матері, не пішла за сільського коваля, лишилася в місті прислужувати панам). У нашому розумінні – це єдиний образ, який не „грюкнув” дверима, а через свій обмежений світогляд, попри що намагається залишитися в місті. Так! Це викликає осуд (а що нове не засуджувалося?). Коли народилася перша мавпа без волосся, її, мабуть, мавпяче плем’я не визнало, але з лисої мавпи гіпотетично розвинулась людина – найдосконаліша з усіх існуючих істот. У цьому випадку доречно було б звернутися до творчості ще одного прославленого українця, знаного у всьому світі, – Миколи Гоголя. У його славнозвісних „Мертвих душах” образ Чичикова сприймається як негативний персонаж, але в цілому це образ майбутнього, яке поступово змінюється на краще. Прийоми, якими маніпулював Чичиков, не викликають схвалення, але уже видно неозброєним оком, що це людина „нова”, яка формується під дією прогресивних змін у світі, і іншого шляху немає: або змінюватися, або тупцюватися на місці. Так і Зінка, за словами Т. Яценко, „не кращим чином поводить... відірвалася від свого світу, цурається й соромиться своєї матері”, але ж ми вже бачимо „нову” людину, яка твердо закріпилася в місті, не має наміру вертатися назад, навіть ціною взаємин зі своїми батьками.

Можливо, що ця „тонка” схожість персонажів у М. Гоголя і Б. Антоненка-Давидовича – символічний натяк останнього українцям до змін. Адже ми бачимо, як вимальовано поряд із Зінкою – „негативним персонажем”, образ Іванового батька, який також, як і перша, мешкає уже у місті, але осуду не викликає, навіть навпаки, дуже позитивний герой: „працьовитий, рішучий і вольовий батько був незаперечним авторитетом, головою родини”. У нашому випадку місто асоціюється з таким поняттям, як змінений новий світ, з яким змушена буде взаємодіяти майбутня Україна, і для народу дуже важливо, у якій якості, чи то „... зневаженої, скорботної й похилої...” Зінчиної матері сприйматиме цей світ – Україну, чи то в іпостасі рівного партнера, як сприймав Івана Анемподист: „Куди ти? Чекай!” – гукав він у кінці повісті, даючи у такий спосіб зрозуміти, що молоде покоління готове сприймати Івана-сільського хлопця у своєму товаристві і щиро жалкує з приводу того, що сталося, але він ще не знає, як зі свого боку перейти через ту умовну „прірву”, створену між ними в суспільстві.

Павло Загребельний у романі „Диво” створив образ Сивоока – людини, яка начебто збудувала Софійський собор – чудо світової архітектури. Насправді, історії невідомо, ким все-таки був збудований цей храм. Відомо лише, що майстри, які його зводили, не мали права залишати якісь свої „фірмові” знаки під загрозою смертної кари, оскільки були простолюдинами. Але вже тоді вони знали, що Софія – це послання нащадкам через тисячоліття, по якому будуть оцінювати суть нашого народу, тому призвичаїлися ставити свої іменні печатки й покривати їх

зверху товстим шаром вапняного розчину. Через 300 – 500 років штукатурка обсіплеться, і люди дізнаються імена творців.

З деякою мірою вірогідності можна припустити, що повість „Слово матері” – це також певний, „фірмовий” знак майстра, який сховано під шаром „штукатурки”, щоб піднесено довести його до свідомості нащадків, міркуючи, що прийде час – вапняний наліт спаде і молодь по-іншому зможе прочитати повість, визначивши справжню глибину материнських заповітів. Оскільки, живучи в сучасному світі, ми бачимо дуже, на перший погляд, дивні речі, – дві сусідні держави, один клімат, однакова земля, корисні копалини, а живуть по-різному. Словаччина, Угорщина, Польща – процвітають, а Україна ніяк не може звести кінці з кінцями.

Чому це відбувається з нами? Адже наші предки збудували державу більше 1000 років тому, коли ще німці й англійці бігали дикими англо-сакськими племенами. А зараз все навпаки. Нам намагаються вдовбати в голову, що це наш національний менталітет і нічого з цим не поробиш – замкнене коло. Але як же тоді пояснити той факт, що половина Уряду Росії має українське коріння, культурна еліта також через одного з України? За кордоном нас цінують за розум, працьовитість, наполегливість. А у своїй державі не можемо дати собі ради. Тобто з чужими ми вживаємося – про це свідчить значна діаспора українців в Америці, Канаді, Австралії та інших країнах, а самі з собою жити не навчилися.

Це відчував автор „Слова матері” і, як Мойсей, у піднесеній формі та з великим захопленням спрямував свій заповіт тим, хто буде жити в новому столітті, „новому” світі, сподіваючись на те, що за більш ніж сорок років щезне психологія раба, як у Івана Сметани, його батька та Зінки, і нащадки зуміють побачити в рядках повісті той національний філософський стержень, спираючись на який можна змінити життя на краще.

Дмитренко А. В. „Національний характер повісті Б. Антоненка-Давидовича „Слово матері”. *Наук. Вісник Запорізьк. держ. ун-ту. Серія : Філологічні науки. Запоріжжя : ЗДУ, 2010. № 1. С. 35 – 40.*

Література

1. Андрела Л. Б. Д. Антоненко-Давидович. „Оповідання „Не святі горшки ліплять”. *Укр. л-ра в загальноосв. шк.*, 2001. № 3. С. 28 – 33.
2. Бойцун І. Є., Негодяєва С. А. Дитяча література : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів вищ. навч. закл. Луганськ : Вид-во ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, 2013. 256 с.
3. Борис Антоненко-Давидович (1899–1984). *Розстріляне відродження : антологія (1917–1933) : поезія – проза – драма – есей / упоряд., передм., післям. Юрія Лавріненка ; післямова Є. Сверстюка. 5-те вид. Київ : Смолоскип, 2007. С. 489–564.*
4. „Слово матері” Б. Антоненка-Давидовича – заповіт берегти рідну мову. *Вивчаємо українську мову та літературу*, 2005. № 4. С. 16-18.
5. Золотий гомін. 11 клас: хрестоматія з української літератури для середньої школи / упоряд. О. С. Непорожній. 2-ге вид. Київ : Освіта, 1997. 623 с.
6. Жиденко, Г. Г. Б. Антоненко-Давидович. Вивчення творчості на уроках літератури і мови. *Вивчаємо українську мову та літературу*, 2006. № 2. С. 29–31.
7. Павлова, Н. Д. Б. Антоненко-Давидович. Оповідання „Не святі горшки ліплять”. *Вивчаємо українську мову та літературу*, 2008. № 11. С. 23–25.
8. Привалова, С. Життя і творчість письменника-земляка Б. Антоненка-Давидовича. *Українська література в загальноосвітній школі*, 2003. №1. С. 37–42.
9. Фурсова, Л. „Слово матері” Бориса Антоненка-Давидовича як заповіт берегти рідну мову. *Українська література в загальноосвітній школі*, 2006. № 6. С. 26–31.

Заняття № 4

Твори А. Кащенка

План

1. Життєвий і творчий шлях А. Кащенко, роль письменника в розвитку української літератури.
2. Повість „Над Кодацьким порогом”: історична основа твору, образ Івана Сулими, засоби його творення.
3. Повість „Зруйноване гніздо”: співвіднесеність історичних фактів і художнього вимислу у творі, символізм назви, особливість композиції й сюжету, система образів.

Питання для обговорення й завдання

1. Під час опрацювання матеріалу спробуйте укласти до творів письменника словничок історизмів і архаїзмів доби козаччини, з’ясуйте їх роль у текстах.
2. На прикладі прочитаних творів спробуйте охарактеризувати традиції романтичної історичної прози Вальтера Скотта в доробку А. Кащенко.
3. Розкрийте роль пейзажів у творах автора як важливого чинника художньої психологічної авторської рецепції.
4. Укладіть власну силвету „А. Кащенко – націоналістична чи патріотична постать у контексті літературної доби?”.
5. Складіть психологічну характеристику Івана Сулими.
6. Яку роль відіграє принцип контрасту в повісті „Зруйноване гніздо” А. Кащенко?
7. Порівняйте зображення письменником зруйнування Запорізької Січі, облаштування козаків на Задунайській Січі з історією України. Упорядкуйте матеріал у вигляді таблиці.
8. Занотуйте до словника терміни *контраст*, *хронотоп*, *силвета*, *історична повість*.

Консультації

Історична проза А. Кащенко – це своєрідна „мішанина” історичних елементів з вигадкою. Ідея відродження нації була однією з провідних в історичній прозі А. Кащенко, яка є джерелом пізнання минулого народу й спонукає до переосмислення націєтворчих орієнтирів. У ній акумульовано суспільно-політичне життя України часів Б. Хмельницького, І. Сірка, доби Руїни. Письменник, зображуючи історичні події та реальних осіб, подає національно-історичну концепцію, персоніфікує певні ідеї. Прозі А. Кащенко притаманна взаємодія реалістичного й романтичного, хоча за типом творчості він романтик. Романтичний дискурс його прози виразно засвідчують романтичний герой, характер зображення подій, насамперед історичної дійсності епохи козацтва, система словесно-виражальних засобів, зокрема символіка.

Сюжетний каркас твору „Над Кодацьким порогом” становлять реальні історичні події. Особливість письменницького задуму – виклад найважливіших етапних моментів життя Івана Сулими.

Композиційно повість складається з двох частин. Центральним епізодом першої є розповідь про тактичну підготовку і штурм козаками на чолі з Сулимою турецького Азова. Важливо, що письменник пояснює причини невдоволення Івана польськими устроями в Україні. Друга – розповідає про руйнування фортеці Кодака. Останні гетьманові слова звучать як пересторога ворогам: „Прощайте, панове, та сподівайтесь лиха, бо моя кров вам дурно не минеться”.

Проблема етноциду в Україні – центральна в повісті „Зруйноване гніздо”, де зображено дійсність кріпосної доби. Упровадження кріпацтва після руйнації Запорозької Січі зумовило формування нових міжнаціональних відносин. Система соціально-побутових і психологічних антитез „козаки” – „переселенці-кріпаки”, „хохли” – „кацапи” проектується на систему „Україна – Російська імперія”. Композиція оригінальна: в експозиції – заможне, мирне життя на зимівниках старих запорожців, у фіналі – картина від’їзду запорожців з родинами на чужину.

У творі белетрист зображує формування людини нової історичної епохи, створюючи образи Балана, Рогози (це уособлення непримиренності, стихійного протесту проти нових порядків, постаті їхні сповнені героїко-романтичного завзяття. Образи козаків, Івана, Демка – це нова генерація, здатна до продовження справи батьків).

Назва повісті „Зруйноване гніздо” сприймається символічно: знищення сім’ї призводить до нищення країни.

Матеріали до заняття

А. Кащенко
Зруйноване гніздо
(уривки)

ІІІ

В обідню пору подорожні почали з’їздити з великої гори до Дніпра. Оббігаючи ту гору, велика річка розлягалася перед очима мандрівників широким та блискучим, мов загартована криця, півколом. У ліву руку понад Дніпром простяглася широка зелена долина, перерізана вузькою, вихилястою річкою, понад котрою жовтіли стріхи запорозьких зимовників.

Та річечка звалась Половицею, як і ті кільканадцять хаток, що тулилися до неї. По долині вільно ходили гурти товару й косяки коней, а в далечині понад Дніпром визначалися озера й очерети.

Балан не звертав до Половині, а прямував горою аж до рогу, що вип’явся скелями проти Монастирського острова, бо саме на тім розі, над скелями, й сидів зимовником його приятель Глоба.

Запорожець Глоба був курінним товаришем Дмитра Балана. Як і Балан, він козакував за часів гетьмана Мазепи й кошового отамана Гордієнка; коли ж запорожці мусили перейти кошем до Олешок, Глоба не схотів жити на бусурманській землі та, повернувшись до порогів, наглядів собі захисний куточок над скелями Дніпра проти Монастирського острова і збудував там собі спершу курінь, а далі й хату.

Дуже припало Глобі до серця се місце і почав він порядкувати тут сад і пасіку, а далі збудував під скелями на Дніпровій протоці млин і молот сусідам борошно.

Працюючи у своєму куточку, Глоба нікуди не їздив, жіноцтва не бачив і через те, мабуть, і не оженився замолоду; коли ж почали люди осідати хатами понад Половицею і заявилися тут і дівчата й удовиці, Глоба був уже старий, женитись не схотів і довіку лишився бурлакою. Тільки років з десять до зруйнування Січі стало старому сумно самому жити в хаті і він прийняв до себе жонатого січового товариша Каплана і передав все своє хатнє господарство до рук його жінки.

Коли наші подорожні наблизилися до зимовника Глоби, старі товариші Дмитра саме лагодилися обідати і дуже зраділи гостям. Каплуниха заметушилася по хаті і за мить на столі почали з’являтися всякі заїдки, а далі запарував і смачний борщ: Глоба ж тим часом витяг з комори цілий десяток сулій та сулійок з вишнівками, тернівками, дулівками й іншими наливками, що він настоював з ягід та овочів власного саду.

За чаркою горілки старі приятелі розбалакалися, пригадуючи своє козакування, пригоди, бойовища й молодецьку гульню. Розмова протяглася довго і хоч почалася весело та скінчилася журливо, бо козаки пригадали події останніх часів – пригадали, що немає вже їхньої неньки Січі Запорозької.

– Все минулося!.. – сказав наприкінці обіду Глоба. – Минулося й не вернеться ніколи, як і наші молоді літа. У тебе, Дмитре, он хоч дочка єсть... благословить Бог, так і онуки будуть... вже ж хтось пом’яне; я ж, як був сіромахою, то так сіромахою мене й поховать і не буде кому про мене згадати! Ну, та що про се говорити... Ходімо ліпше, я покажу тобі мій садок.

Всі, вставши з-за столу, пішли з хати і зразу опинилися в саду. Деревами була обсаджена велика обшир Дніпрового берега, що високо піднімався над річкою. У всякому кутку саду були окремі дерева: цілі площі були під вишнями, яблунями, дулями й сливами; понад стежками ж росли шовковиці, кислиці, каштани, клен, ясен та силенна сила бузку.

Балан, оглядаючи сад, дивувався з того, що всяка рослина в саду була так вихована, як дитина, і не хотів йняти віри, щоб все те зробила одна людина власноручно; Глоба ж, любуючись наслідками своєї праці і радіючи на здивування свого приятеля, весело й гордовито говорив:

– Ось де мої укохані діти! Ось де мої нащадки на цьому світі! Якщо вони мають душу, то згадають мене після смерті.

Далі Глоба показав Баланові все своє господарство і повів у берег Дніпра, де, притулившись до скелі, шумів колесами млин і стояли, прив'язані до коріння осокорів, великі й малі човни.

– Забагатів я! – сказав Глоба Баданові, коли всі верталися вже до хати. – Бач: у мене млин, всяка худоба нелічена, зимовник на дві половини... Ще й другий зимовник і другий сад єсть у долині біля річки Половиці... А нащо мені все оте? Мені вже час про спасеніє душі подбати. Віддам, мабуть, все добро на Самарський Миколаївський монастир, та й сам піду туди віку доживати.

Увесь вечір приятелі згадували про своє минуле життя та гадали про майбутню долю Запорожжя і тільки пізно після вечері полягали спати. Ранком другого дня Глоба наклав приятелю на віз харчів і, взявши з млина двох наймитів, облагодив великого дуба, щоб ним перевезти гостей разом з їхнім возом і волами на той бік Дніпра.

Ще не встало сонце, як наші подорожні були в дубі і, протягши його деякий час понад берегом, щоб легше було обминути передні скелі Монастирського острова, рушили уперек широкої річки. Демко разом з наймитами громадив веслами, а на стерні, проводжаючи товариша, сидів сам Глоба.

Прудкі хвилі річки враз підхопили дуба і понесли вниз, неначе намагаючись кинути його на скелі острова. Та тільки їм не пощастило: дужа рука крем'язного запорожця міцно держала стерно, направляючи дуба вище тих скель, на другий бік великої річки.

За півгодини дуб був біля берега. Наймити допомогли Демкові викотити з нього воза; запрягти ж було недовго і через кілька хвилин подорожні, попрощавшись з Глобою, поїхали далі, прямуючи поміж піскуватими кучугурами та шелюгами верболозів до Самарського шляху.

Тільки увечері, коли вже сідало сонце, наші подорожні в'їхали у стародавнє запорозьке місто Самар. Тут у Бадана чимало було побратимів і приятелів, та тільки старий запорожець, побачивши, що по всіх дворах та вулицях міста сновигали драгуни, улани й інші москалі, не схотів ставати у Самарі на ніч.

– Цур їм, тим москалям! – говорив він. – Од них і поли вріж та тікай, бо без лиха не минеться!

Найбільше він боявся за Галю, – і справді, поки вони переїхали місто, москалі дуже зачіпали її, вигукуючи всякі сороміцькі прислів'я та пісні, так що бідна дівчина врешті почала плакати і з очима загорнулася хусткою.

Проминувши серед міста нову велику церкву на дев'ять високих бань, віз незабаром спустився до річки Самар, до того місця, де коштом Війська Запорозького содержувався пором, злагоджений з двох дубів.

Чубаті запорожці-дубовики вже пошабалили на ніч і сиділи у березі біля таганка, дожидаючи, поки вкиплять галушки та смакуючи пах олії, що її кухар чимало всипав у таганок.

Подорожнім довелося б тут і ночувати, коли б Глоба не поклав на віз побратимові баклажку з горілкою. Добрий могорич і щире слово Балана піддобрили дубовиків, і вони перевезли подорожніх на другий бік річки...

За річкою віз потягся лісом, поринаючи колесами в піску і підкидаючись на коріннях віковичних дубів. Темрява ночі хутко оповила землю, а за рясними віттями дубів до землі не доходив навіть промінь зірок. Проте старий козак ніколи не забував стежки, по котрій проїхав хоч один раз за життя і тепер, не вважаючи на темряву, він за півгодини потрапив до воріт монастиря.

Тут, біля хреста Божого дому, Балан почував себе в безпеці від москалів і, не наважуючись турбувати ченців уночі, не дозволив Демкові стукати у ворота, а розташувався на ніч під парканом монастиря.

Другого дня ранком за браму вийшов молодий чернець і впустив подорожніх у двір. Балан зразу ж пішов до отця ігумена перебалакати про свою справу, але виявилось, що вінчати в той день не годилося, й ігумен наказав діждати завтрішнього.

Весь ранок Рогоза ходив з Галею по монастирському садочку і поза огорожею в лісі. Ніхто не бентежив тут лісового птаства і воно щебетало, скреготіло й виспівувало по кучерявих дубах так, що здавалося, все повітря повне тих звуків; людського ж голосу тут ніде не чути було, і здавалося, що за паркан монастиря не доходять ніякі вісті з світа. Здавалося, що тут дбають тільки про Бога, а до іншого всім було байдуже; проте справді воно було не так: Самарський монастир був частиною запорозької душі, і з його тихих келій з смутком у серці прислухалися до того, що діялося на Запорозжжі.

Навідався Рогоза і до шпиталю, де лежали покалічені під час останньої війни запорозці. Там теж була непорушна тиша й спокій. Тільки ченці ходили поміж ліжками калік, перев'язуючи їхні рани. І подобалося Демкові се святе місце, так що тепер він зрозумів через що тесть повів його по шлюб сюди, а не до іншого міста.

Смутний ходив по шпиталю Балан.

– За що ж і за кого проливали ви свою кров? – встало в його серці питання, коли він дивився на покалічених січовиків.

І гірка сльозина полилась з ока старого запорозця.

Після обіду молодий послушник покликав Балана й Рогозу до келії скарбника колишнього кошового Запорозької Січі Пилипа Хведорова. Старий чернець Пилип ще не дуже давно був одним з видатніших діячів і лицарів Нової Січі Запорозької. Козакувати він почав ще з юнацьких літ і за часів кошового Костя Гордієнка брав участь разом з побратимом Баланом в обороні Старої Січі. Врятувався він тоді тільки через свій незвичайний хист та силу. Побачивши, що отаман і майже все товариство полягло по окопах побите й покалічене, а вороги затопили Січ своїм військом, Пилип вкинувся у Дніпро і переплив його упоперек. Після того він з'явився в Олешківській Запорозькій Січі, уславився походами звідтіля на поляків, що мордували правобережну Україну, далі ж допомагав Милашевичу під час переходу запорозців з Олешківської Січі на їхні стародавні землі і упорядкував Нову Січ на Підпільній. У Новій Січі він уславився походами на татарські городи та турецькі землі і, нарешті, в 1764 році був обраний за кошового отамана.

Кошовим отаманом Пилип був не великий час, бо, побачивши, яку велику силу набула в Січі заможна козацька старшина і що вона сама схиляється до знищення стародавніх запорозьких звичаїв і рівноправного товариства, він через рік сам зрікся кошевства і пішов рятуватись у Миколаївську пустинь.

Рогоза не був на Січі за часів кошевства Пилипа і зовсім його не знав, Балан же, побачивши у невеликій келії сивобородого старця, не пізнав би в ньому свого давнього побратима, коли б очі старця не світили з-під довгих сивих брів тим вогнем, що грав ще замолоду.

Старий Дмитро, побожно схрестивши руки, попросив у свого колишнього побратима благословення, а слідом по ньому підійшов під благословення і молодий козак.

– Сідайте, друзі мої й товариші..., – промовив чернець, показуючи на лаву. – і оповідайте мені, як сталося те, що розкрало наші душі.

– От свідок всього, що було..., – одповів Балан, показавши на Рогозу. – Нехай він сам тобі розкаже.

Молодий козак розказав про всі події, що сталися під час скасування Запорозької Січі, не проминувши й того, як з-під престолу церкви святої Покрови полковники московського війська забрали шухлядку з царськими грамотами та універсалами польських королів про непорушність запорозьких вольностей і як після того донські козаки пообдирали з образів коштовні ризи і на шматки порубали срібні царські врата.

Слухаючи оповідання Демка, старий чернець заплакав, мов дитина, а проте, коли Рогоза, побоюючись ще більше його хвилювати, спинився, він наказав говорити далі:

– Нехай почую все! Може, скоріше моє серце розірветься у грудях і не дасть мені пережити смерті неньки Січі. Знаю я, що гріх се мій великий..., що я повинен думати тільки про прийдешнє царство, але де ж взяти сили, щоб забути ту тяжку кривду, що нам заподіяли?

Коли Рогоза скінчив оповідання на тому, що більшість козаків помандрувала на Дунай, чернець, сумуючи, похитав головою:

– Не матимуть вони там долі, бо за турецьку землю доведеться нашим бити нас хрещених і се буде нестерпучою мукою всьому товариству. Гріх думати те, що я думаю, прости мене, Господи, а ліпше було б вам тут битись за матір Січ до загибелі. Не так вчинили ми, коли впало лихо на Стару Січ. Спитай он свого тестя. Ми билися до останнього і не осоромили козацької слави, а через те, хоч померла Стара Січ, так народилася Нова. Правда, що на все воля Господня. Я буду молитись за тих, що помандрували, шукаючи нової долі, бо доля їхня в руках Господніх.

Проте думки старого ченця не до Бога слалися: він почав згадувати молоді літа та морські походи на бусурманів і переказувати все, що знав про славні часи кошовства Івана Сірка. Очі колишнього кошового заграли вогнем молодого завзяття, а постать його вип'ялася й виросла так, що й чорний клобук на його голові й ряса здавалися зовсім не на своєму місці.

Несподівано в ту хвилину вдарив дзвін до вечерні. Слова зацікавили на устах ченця, очі погасли, вся постать його стулилась і зігнулась, і колишній кошовий, ставши в куток до образів, почав бити поклони. Побачивши те, Балан та Рогоза, щоб не перешкоджати Божому чоловікові і не спокушати його, вийшли потихеньку з келії і зачинили за собою двері.

Одстоявши ранком другого дня в церкві службу, Демко Рогоза й Галя Баланівна стали на рушнику і взяли шлюб. Вінчав Рогозу, як і завжди вінчав запорожців, сам ігумен і поблагословив їх на нове життя власною рукою.

Після вінця Балан повів молодих вклонитися Пилипові і разом попрощатися з ним. Під час прощання старий Балан, турбуючись про майбутнє життя після зруйнування Січі Запорозької, заплакав.

– Не сумуй, товаришу! – неначе спокійно сказав колишній кошовий. – На все бо є воля Божа і без його святої волі не було б зруйновано Січі Запорозької, Блаженні кротці, іже синами Божими нарікуться! Треба скорятися волі Господній і від нього сподіватися милосердя.

За ту ніч, що минула після першої розмови з козаками, запорожець-чернець багато передумав і перестраждав і, врешті, в його душі смиренний чернець, мабуть, перемиг сина вільної волі, запорозького кошового, бо здавалося, що його навчання виходило з щирого серця.

ХІІ

На другий день по Січі пішла чутка, що з російської сторони прибув посланець од князя Потьомкіна з тим, щоб умовити запорожців повернутись на Україну.

Козаки захвилювалися. За два роки до Січі на Дунай прибуло чимало простих селян, що тікали з України під нелюдськими утисками кріпацтва, покидаючи там хто жінку, хто дівчину, хто батька й матір. Таких втікачів було на Січі під той час мало не стільки, скільки й певних запорожців, що вийшли з Дніпровської січі із зброєю й деякими клейнодами, і хоч ті селяни на Дунаї одяглися у козацьке вбрання і носили при боці шаблі, а проте їх тягла до рідного краю непереможна нудьга за рідинами. Не дивно, що звістка про можливість вороття на Україну освітила душі втікачів надією на з'єднання з рідинами при щасті-долі, і вони нетерпляче дожидали того часу, коли посланець прочитає лист Потьомкіна.

Після обіду, справді, довбиш вдарив у котли, скликаючи козаків на майдани. Товариство посунуло туди з куренів, мов комашня, а разом з іншими пішли туди й брати Рогозині.

Коли брати вийшли на майдан, там уже стояла військова старшина й російський посланець, невідомий полковник.

У руці сивоусого кошового була срібна булава, а при боці виблискувала дорогими самоцвітами у золотих піхвах шабля. Ту шаблю, як сказав Демкові Петро, подарував першому кошовому, Андрію Ляху, турецький султан з тим, щоб вона переходила од кошового до кошового.

Позад кошового дужий запорожець держав волосатий бунчук. Військовий суддя держав свій пернач, писар-каламар, біля довбуша були тулумбаси... Все було так, як і в Січі на Дніпрі, навіть клейноди були однакові.

Коли майдан був уже повний, кошовий вклонився на всі чотири боки і оголосив, що прибув посланець од відомого всім запорожцям князя Потьомкіна, по прізвищу Грицька Нечоси, а з чим той посланець приїхав, так про те він скаже сам.

Після кошового почав говорити той полковник. Він повів розмову аж від часів київських князів, доводячи, що українці й росіяни – одної матері діти; далі перейшов на те, що і у князя, і у цариці дуже болить серце за своїми, мовляв, „блудними дітьми” і вони закликають запорожців повернутись до рідного краю.

На доказ того, що він говорить правду, полковник прочитав листа, підписаного князем, а у тому листі, справді, було написано, що велика цариця, як рідна ненька, дарує запорожцям всі їхні провини, закликає повернутись до рідного краю і жити, де хто схоче.

Коли посланець скінчив, кошовий сказав йому голосно, щоб усі чули:

– У нас, мостивий пане, всі козаки вільні. Кого вабить до рідної України, нехай собі йде з вами. Ви ходіть собі вільно по куренях і умовляйте козаків, як хочете. Ми того не забороняємо. Хто з товариства піде на Україну та знайде собі долю, ми з того будемо радіти; хто не знайде долі, той знову до Січі повернеться та ще з собою й інших приведе, так що Війську Запорозькому шкоди з того не буде. Що ж до того, щоб повернутись нам усім військом, як князь пише, так про се ми порадимось з товариством завтра на раді, сьогодні ж обміркуємо сю справу поміж собою.

На тому рада й скінчилася до другого дня. Надвечір полковник почав ходити по куренях та умовляти козаків згоджуватись на пропозицію князя,

– Хто хоче повернутись на Україну, – додавав він у всякому курені, – не дожидаючи, поки підніметься все військо, нехай бере у мене білет з печаттю, а з тими білетами, хто б не йшов, вільно пропустять на кордоні...

Над Кодацьким порогом
(Про гетьмана Івана Сулиму)
(уривок)

Ще до Богдана Хмельницького, а саме в 1635 році, був на Січі запорозьким кошовим отаманом Іван Сулима.

За своїх молодих літ Сулима придбав собі великого войовничого хисту й завзяття, бо козакував саме під час славних походів гетьмана Сагайдачного. З Сагайдачним Сулима і Кафу турецьку у Криму здобував, і Трапезонтза Чорним морем аж двічі руйнував, і околиці Царгорода огнем випалював, а нарешті під Хотином, рятуючи Польщу, бився з турками у великому бойовищі; скільки ж менших походів та сутичок з ворогами відбув він, так того й не підлічити.

Недобре оддячили поляки козакам за те, що вони врятували їх під Хотином од турків, а Сагайдачний навіть смертельну рану собі там здобув, – вони полякалися козацької сили та й почали після того всякі утиски козакам чинити, а перш за все завели реєстр на шість тисяч душ, а хто не вскочив у той реєстр, за тим вони не визнавали ніяких прав ні на ґрунти та іншу власність, ні навіть на вільне життя і намагалися всіх козаків „випищиків”, себто виписаних з реєстру, повернути у панських хлопів.

Знаючи про ті утиски на козаків і про поневолення польськими панами українських селян, Сулима не любив поляків і не дивився вже на них, як на своїх братів, так що коли у 1630 році запорозький кошовий Тарас Трясило підняв на поляків повстання, Сулима був йому першим пособником і побратимом.

У тому повстанні козаки взяли над поляками добру перемогу, але мало скористувалися з тієї перемоги і через кілька років зазнали ще більших утисків.

Не маючи поки що влади, Сулима таїв свою помсту на поляків у своєму серці, а щоб не марнувати своєї молодецької сили та вдачі на Січі, він щороку ходив з охочими запорозькими козаками на чайках у Чорне море воювати турків, топити їхні галери, руйнувати городи та визволяти на волю хрещений люд. Слава про Івана Сулиму розійшлася далеко поза межами України і нарешті стала всесвітньою після того, як він, захопивши у морі на турецькій галері багато бранців, триста з них послав у подарунок римському папі, що під той час теж воювався з турками.

За небагато до того, як стати Сулимі кошовим отаманом, поляки почали будувати на запорозькій землі, біля Дніпра, над Кодацьким порогом, міцну фортецю, маючи на думці одрізнити Запорожжя од України і перешкоджати поневоленому українському народові тікати од панів на Січ, а запорожцям виходити з Січі на Україну та нагадувати нещасним братам про те, що на світі існує воля.

Будування Кодаку було нестерпучою образою і шкодою запорожцям. Доводилося або скоритися полякам і поволі вмерти без з'єднання з рідним краєм, або битися з поляками на смерть. Сулима, як тільки став на Січі кошовим, зваживсь на останнє.

Перш за все він поїхав з побратимом Бурляєм, щоб власними очима подивитись, що робиться у Кодаку. Побратими застали там кілька тисяч зігнаних з України грабарів, що під орудою французького інженера Боплана копали шанці та насипали стіни й башти; понавколо ж Кодаку стояли табором кілька полків польського війська.

Сулима зрозумів, що військо тут на те, щоб запорожцям не кортіло розігнати грабарів, і він сказав Бурляєві:

– Нехай вражі ляхи будують, поки їхня сила, а тільки не буду я козаком, коли не зруйную оту паскудну їхню будівлю!

Запорозький кошовий знав, що як зруйнувати Кодак, то доведеться воювати з Польщею, бо вона того не подарувала б, а щоб воювати з такою силою, якою була під ті часи Польща, треба було мати велике й добре озброєне військо; щоб здобути ж зброю й коней та прохарчити військо, треба було грошей. От і надумав Сулима, перш ніж воювати з Польщею, йти морем на пишний у ті часи турецький город Азов та здобути у ньому срібла й золота і всяких скарбів.

Надумавши так, кошовий скликав запорожців на раду:

– А що, панове товариство, славне військо запорозьке! – говорив він. – Чи немає таких, що поодлежували вже по куренях свої боки молодецькі? Як є такі, то виходьте: підемо зо мною Чорним морем погуляти та запалимо люльки аж у Азові турецькому!

Козацтво радісно одгукнулося на заклик кошового:

– А чого нам справді нидіти у Січі та товариський хліб дурно переводити. Веди нас, батьку... Чи не допоможе нам Милосердний хоч небагато бідних невольників до рідної України та до дрібних діточок повернути!

Застукотіли у Великому Лузі сокири, і запорожці почали лагодити та конопатити великі чайки. Увесь берег Дніпра біля Січі скидався тепер на мурашник, а од вареного дьогтю та конопатки понад усією річкою слався пахучий сивий дим.

Минуло тільки два тижні, а вже були готові до походу у море півсотні добрих чайок.

Передав Сулима Січ наказному отаманові, і одного ранку, забравши на чайки дві з половиною тисячі товариства, зійшов на чардак найбільшої чайки, щоб оглянути все військо.

Велична й могутня була постать запорозького ватажка. Засмагле вітрами обличчя з великими, блискучими очима і пишними над ними бровами одбивало завзяттям, довгі вуси й трохи посивілий оселедець скрашали те обличчя ознаками досвіду й спокою, а срібна булава, що блищала у його дужій руці, нагадувала всім про велику владу запорозького кошового отамана.

Упевнившись, що все упорядковано добре, кошовий зняв шапку й перехрестився на схід сонця... А на сході, за Дніпром, саме вставало сонечко і грало рожевим промінням по рівній, як скло, пелені Дніпра, звеселяючи своїм сяйвом розлогі, вкриті зеленими плавнями береги широкої річки.

Перехрестився отаман, і всі козаки, слідом по ньому, скидали шапки та хрестилися, посилаючи рідній Україні своє останнє привітання...

Надівши шапку, кошовий махнув булавою – і вмить сотні весел, вдаривши у прозорі хвилі річки, заблищали срібною сльозою, а блискуча пелена Дніпра скаламутилася водокрутнями. Козацькі чайки рушили од Січі і розбіглися од Микитинога Рогу аж до плавнів, вкривши широкий Дніпро червоними запорозькими жупанами.

Весь день пливли козаки поміж зеленими плавнями, втішаючись веселою красою рідної річки. Обабіч козаків, берегами, верби та явори купали в Дніпрі свої гнучкі та зелені віти; протоками коливалися од вітру та шелестіли очерета, по озерах табуни лебедів ячали та дикі гуси

герготали; у гущавині плавні співоче птаство піснями заходилося, горлиці буркотіли та зозулі віщували; незграбні ж білі баби усі коси Дніпрові обсіли, жовтий пісок своїм білим пір'ям, мов снігом, припорошили... Дивляться запорожці на свій рідний Великий Луг – не надивляться, слухають – не наслухаються...

На другий день козаки запливли вже у татарські береги, а на третій день надвечір отаман звернув своїм байдаком з Дніпра у протоку, рясно вкриту очеретом, і зібрав там докупи всі чайки.

– Оце прибули ми, пани брати, до Тавані-острова, що на ньому бусурманський Аслан-город стоїть. Тут вражі турки перетяли Дніпро залізними ланцюгами, щоб нас у Чорне море не пускати та не дати нам братів своїх з неволі визволяти. Тільки ви, діти мої, славне лицарство запорозьке, на те не вважайте, а високі верби та явори сокирами рубайте, у тороки аж у три ряди в'яжіть та на воду пускайте!

Разом узялися козаки до роботи, а як уже добре смеркалося, виїхали знову у Дніпро і наблизилися до Тавані.

Діждавши вище города Аслана під захистом верб поки зайшов місяць, козаки пустили тороки за водою і скоро почули, як забряжчали, увірвавшись і поринаючи на дно, ланцюги.

Почули й турки, що бряжчать ланцюги, і почали з Аслан-города з гармат палити у тороки, гадаючи, що то козацькі чайки, а козаки сиділи собі любенько у своїх легких човнах вище Аслан-города, люльки курили та з бусурманів глузували, дожидаючи, поки тим обридне стріляти.

Нарешті у Аслан-городі потишилися і понад Дніпром вже не чути було гучних вибухів гармат. Втішаючись думкою, що потопили козаків, турки пішли спати. Темрява ночі густо сповила Дніпро, тільки зірки веселим натовпом заглядали з неба у річку і грали на хвилях своїм срібним промінням.

– Рушаймо, – тихо сказав Сулима. І нечутно, мов таємні примари, посунулися козацькі чайки Дніпром униз, до Великого лиману.

Через два дні козаки минули Прогної і, наблизившись надвечір до Очакова, нагледіли біля нього шість турецьких галер. Всім дуже кортіло зчепитися з тими галерами, але кошовий отаман не згодився на те, бо не хотів виявляти себе туркам, і як тільки місяць пірнув у хвилі лиману, увесь табун запорозьких чайок нечутно обминув турецькі галери й башти Очакова.

Поки почало світати, козаки були вже далеко за Очаковом. З моря вставала й рожева зоря, розмальовуючи його безкраю просторінь привабливими кольорами, немов простилаючи перед козацькими чайками рожевий, гаптований килим. Згодом золоте сонце, не виникши ще з моря, послало свій промінь під небо на білі хмарки і затопило їх рожевим кольором з золотими розводами. Весело глянули ті хмарки у блакитне море, як у люстро..., і не можна було пізнати тепер, де море, а де небо... Нарешті з морської пелени виникло й саме сонечко і заграло по вершках рухливих хвиль щирим золотом. Разом з сонцем прокинулося й море і заграло дрібною хвилею. З півночі подихнув вітерець і, понадимаючи на чайках вітрила, погнав їх туди, куди направляли керманичі, — на схід сонця.

Щодалі хвиля більшала... Проте козаки були байдужі до хвилі. Не первина їм у море ходити – вони запалили люльки та завели пісні про Сагайдачного та про Самійла Кішку.

Отаманський байдак йшов посередині, а на ньому з прапорів було нап'ято гасло, щоб усі чайки купи держалися, щоб передні не одпливали далеко та не кидали задніх, бо під час походів траплялося таке лихо, що розбурхане море порозкидає козацькі чайки так, що потім отаман і не збере всіх... От і горнулися тепер всі чайки до отаманської, мов діти до матері.

Пливуть козаки і день, і два, і тиждень... Тільки небо блакитне бачать та безкрає море, що з небом на обрії сполучилося. Геть далеко морем обминув Сулима кримські городи Козлов та Ахтіяр, щоб бусурмани не побачили, у який бік попливли козаки. Тільки через тиждень, далеко на півночі, виявилися козакам у блакиті неба кримські гори Бабуган та Чатир-Даг.

Ще минуло два дні, і козаки пливли вже повз Кафу, що її сімнадцять років до того зруйнував славний гетьман Сагайдачний.

Над вечір того дня Сулима побачив, що з моря, назустріч козакам, виринають вітрила турецької галери. Щоб не виявити себе, кошовий поставив чайки так, щоб од галери вони ховалися у саяві вечірнього сонця.

Галера, осяяна останнім промінням червоного сонця, посувалася поволі, приваблюючи козаків до себе. Нарешті сонце пірнуло у хвилі, і над морем почала осідати темрява.

– Ану, діти! – гукнув Судима, – рушайте тепер просто на галеру, а що робити далі, самі знаєте!

Ледве чутно дзюрчить вода поперед великої турецької галери. У три ряди сидять на галері, на великих гребках невольники, прикуті до лавок ланцюгами, а поміж невольниками турки походжають і б'ють нещасних терниною та червоною таволгою. Стогнуть невольники з тяжкої муки і тужать, згадуючи свою рідну Україну... Не бути їм уже на волі і не бачити ні рідних осель своїх, ні жінок любих, ні діточок дрібненьких.

Аж ось козацькі чайки вже оточують галеру тісним колом, а запорожці направляють на вартових мушкети та залізними гаками зачіпають галеру за чардак. Випалило враз кілька сот мушкетів, і турецькі вартіві попадали додолу.

На галері збився галас, і перелякані турки вибігли на чардак; проте й козаки вже були там і зчепилися з ворогами у кривавій січі. Пальба, галас, брязкіт зброї й крик одчаю – все збілося в скаженому гармидері... А невольники, почувши пальбу й відомий гомін січі, вже догадалися, що сталося те, про що вони тільки вві сні мріяли, що прийшла до них бажана воля... Прокинулися тоді їхні замордовані душі і почали вони бити й рвати на собі кайдани.

Небагато минуло часу, а вже й немає кого козакам на галері рубати.

– Розбивайте невольникам кайдани! – гукнув Сулима. – Роздавайте їм турецьку зброю та беріть по байдаках, а галеру пускайте на дно!

Застукотіли сокири, прорубуючи у галері дно, і великий корабель, коливаючись, почав поринати на дно. Тільки й зняли з нього козаки скарбничку та найбільше коштовні речі.

– Добре, діти! – весело говорив кошовий, поглядаючи, як безодня поглинула галеру. – Тепер запалимо люльки, та й далі!

Попливли козаки далі, до Тамані, аж тут трапилася їм пригода – подув великий вітер од схід-сонця, і два тижні не давав байдакам ходу. Хоч козаки й громадили на всі гребки, а великі хвилі заливали чайки водою і одкидали їх назад, мов трісочки.

Довелося запорожцям тяжко бідувати, бо по деяких чайках не вистачало вже солодкої води, і коли б не пішов, на щастя козаків, великий дощ та не налив у байдаки води, то, мабуть, багато з товариства не побачили б уже своєї рідної України.

Нарешті стомлені козаки прибули до Тамані і, заїхавши у вкриті очеретами гирла річки Кубані, стали там на одпочинок. Тільки через три дні, набравши там повні кухви солодкої води, козаки рушили на північ, у Азовське море.

Через два тижні, після всяких пригод, прибули запорожці до річки Дону. Заховавши там у гирлах річки всі чайки, Сулима з одним байдаком, ховаючись поміж очеретами, поїхав обдивитись, чи є біля Азова турецькі галери, та де саме стоять; коли ж сонце сіло, і він обміркував уже, як вдарити на ворожий город, то рушив з усім військом до Азову.

– Ну, діти, поділяйтеся тепер на три війська, – наказував кошовий полковникам та курінним отаманам. – Першому війську з Бурляєм турецькі галери топити, з другим сам піду бусурманів рубати та у замок всіх яничарів заганяти, третьому з Хвилоном невольників по льохах шукати та на світ божий випускати.

Вдарили козаки одночасно й на галери, й на місто, і до півночі у березі зайнялися бочарні, у місті запалав базар, а на річці поїнялися вогнем галери. Високо під небо піднялося над Азовом полум'я, загравши на хмарах, одбилося по протоках та затоках Дону.

Рубалися козаки з бусурманами на галерах, рубалися й у місті, а тут ще вибігли на них яничари з Азовського замку.

Та Сулима тільки того й чекав: він поставив запорожців у три лави, одна за одною і, вихопивши з піхов шаблю, гукнув:

– За братів наших! За бідних невольників!

– Кари бусурманам! – розляглося по лавах запорожців, і, мов вихор, набігли вони на яничарів.

Несподіванка козацького наскоку та велика пожежа у місті отруїли жахом турецьке військо, і, не встоявши проти запорожців, вони почали тікати назад до замкової брами...

Критики й літературознавці про творчість А. Кашенка

Анатолій Гуляк, Федір Кейда

Художня модель героїчної минувшини у прозі Адріана Кашенка

(уривки)

Сюжетним каркасом твору А. Кашенка „Над Кодацьким порогом (Про гетьмана Івана Сулиму)” (1913) послужили реальні історичні події. Сам автор визначив жанр твору як „історичне оповідання”. Однак така жанрова дефініція видається малопереконливою. А. Кашенко вдався до викладу найважливіших, етапних моментів із життєпису Івана Сулими з метою популяризації серед широкого загалу героїчної діяльності цього українського гетьмана. Окрім того, можна припустити, що письменник, на відміну од, скажімо, А. Чайковського чи Б. Лепкого, активно не використовував історіографічних джерел. Натомість легко помітною є його постійна апеляція до фольклорної „правди”. Отже, „Над Кодацьким порогом...” вважаємо белетризованим нарисом історичної тематики. Прагнення автора мислити художніми образами вбачаємо тут насамперед у наявності описів природи і зовнішності героїв.

Композиційно цей невеликого обсягу твір складається з двох розділів. Центральним епізодом першого розділу є розповідь про підготовку і штурм козаками на чолі з Сулимою турецького міста Азова. Як і в більшості своїх творів, А. Кашенко оминає відтворення батальних картин, обмежуючись загальниками на зразок: „Вдарили козаки..., і до півночі... у місті запалав базар, а на річці піднялися вогнем галери”. Докладніше йдеться про тактичні дії гетьмана, його військові хитрощі й нестримне прагнення визволити співвітчизників з турецької неволі. Тут же в ретроспективному плані стисло подається історія життя Сулими: участь у славних походах під проводом гетьмана Сагайдачного на Кафу, Трапезунд і Царгород, довгорічна неволя на турецькій галері, обрання кошовим отаманом Запорозької Січі. Важливо, що письменник, удаючись до лапідарних історико-політичних коментарів, пояснює причини невдоволення Сулими польськими „порядками” в Україні. Усвідомивши страхітливу суть національного поневолення, гетьман вирішує боротися з поляками на смерть. Перед штурмом Кодака він веде запорожців на турка, щоб зміцнити козацьке військо, здобувши в Азові озброєння й гроші. Основним засобом характеристики Івана Сулими А. Кашенко обирає відображення його вчинків.

Сюжетним осердям другого розділу нарису є показ руйнування „необоримої фортеці” – Кодака. За версією А. Кашенка, за два тижні перед цією подією на багатолюдному січовому майдані козаки одностайно обрали гетьманом Івана Сулиму. Новообраний гетьман до дрібниць продумав складну операцію, і несподіваність нападу увінчалася тріумфом козацької зброї й запорозького духу. Примітне, що письменник ніби завуальовує індивідуальні риси Сулими, акцентуючи насамперед його гостре усвідомлення фатального впливу чужоземців на українське національне життя. Смерть Івана Сулими відтворена в патетичній тональності. Після тривалого перебування у Варшавській в’язниці герой виходить на страту без почуття страху. Душа його сповнена гіркоти від того, що доводиться гинути не в лицарському поєдинку, а як полонянину через зрадництво вчорашніх побратимів. Останні гетьманові слова звучать як грізна пересторога всім ворогам України: „Прощайте, панове, та сподівайтесь лиха, бо моя кров вам дурно не минеться!”.

Події, пов’язані із зруйнуванням Запорозької Січі і втечею козаків за Дунай, стали історичною основою творів А. Кашенка „З Дніпра за Дунай” і „Зруйноване гніздо” (обидва – 1914). Об’єднані фактично одним ідейним задумом, персонажами, ці оповідання та повість сприймаються як своєрідна діалогія.

„З Дніпра за Дунай”, що тяжіє до жанру тенденційного оповідання, являє собою спробу синтетичного художнього осмислення трагічних подій другої половини XVIII ст. В основі його сюжетної організації – відхід запорожців у турецькі володіння, за Дунай. Нескореність і патріотизм козацтва, формування нової генерації борців за волю України, наступність поколінь запорожців – такі тематичні обрії твору про останні роки існування Січі та її знищення.

Поворотні історичні події А. Кащенко відтворює й оцінює здебільшого крізь призму сприймання десятирічного Василя Рогози, який разом зі старшими братами після смерті батьків потрапив на Запорозжя. Хлопчина, відданий старшим братом Петром на допомогу січовим кухарям, задрить „запорозькому молодик” Гнатові, який служить джурою у полковника Порохні, і прагне виховати в собі риси справжнього козака. Розповіді про минулу славу, почуті від бувалого козака Очерета (а до нього Василь ставився як до рідного батька), навчили хлопця „шанувати хист і завзяття”. Його змушнення починається з пошуку відповіді на складне для дитини питання: чому запорожці змушені кидати свої одвічні землі? В образі Василя А. Кащенко показав становлення нового покоління захисників Вітчизни, що відбувалося на ґрунті героїчних традицій запорозького козацтва.

Трагізм зруйнування Запорозької Січі письменник підсилює, відтворюючи глибокі переживання Дмитра Балана – людини з колосальним досвідом визвольної боротьби (був учасником походів під проводом Гордієнка й Богуна), особистості, позбавленої найменших вагань і сумнівів. У його невеселих роздумах – погляд „сивовусого” запорожця на гіркі обставини, в яких опинилися українці з волі „захожих московських людей”. Уже після першої зустрічі з драгунами, які виявилися профанними грабіжниками, Дмитро каже: „Нащо вже татари, та й ті ніколи не лишали чоловіка в дорозі без харчів: візьмуть, було, скільки їм треба, щоб наїстись, а останнє лишать подорожньому; отсі москалі неначе й не люде!..” Але не підкорився гордий і волелюбний козак новим порядкам, за що московська „челядь” за наказом управителя закатовує його на брудній стайні. Підґрунтям ідейно-художньої концепції образу Балана є морально-етична проблема – духовна вищість українців перед завойовниками.

„Зруйноване гніздо” вибудовується на гострих зіткненнях. Зародження, наростання та розв’язка конфлікту між зневаженими українцями і підступними, жорстокими московитами становить, власне, основу сюжету повісті. Це можна простежити за розвитком, сказати б, опорних подій: смерть Дмитра від московських канчуків; помста за батька Івана Балана і його втеча; катування Демка Рогози за „гайдамацтво” (обороняючи своє добро, вдарив прикажчика), його перебування в пікінерському полку і втеча на Задунайську Січ; рішення Галі Баланівни втікати від кріпацького лиха і хтивих домагань підпанка; повернення Демка за дружиною й сином. У сюжеті увиразнюється й символіка назви повісті: з бажанням відбудувати „зруйноване гніздо” (наскрізний символ), воскресити потоптану волю пов’язані всі перипетії твору.

Привертає увагу своєрідність композиції „Зруйнованого гнізда”. Розповідь має оригінальне композиційне обрамлення: в експозиції – заможне життя на зимівниках старих запорожців, мир, праця, злагода й кохання. У фіналі ж повісті – картина від’їзду запорожців з родинами на чужину.

В основі сюжету повісті „Зруйноване гніздо” – хронотоп дороги: весільна подорож Демка і Галі до Самарського монастиря, що пролягає через зимівник давнього побратима Балана Глоби й сутичку з „царськими людьми” – драгунами; поїздка до церкви Старого Кодака на хрестини сина Миколки, де молоде подружжя натрапляє на „московського унтера”, твердо переконаного в тому, що „немає запорожців, не повинно бути й їхнього вбрання!”; відвідування Дмитром і Демком руїн Запорозжя, яке супроводиться показом глибокого вболівання старого Балана; шлях Демка за Дунай, на якому відбувається його друга зустріч з Пилипом Хведоровим – колишнім запорозьким кошовим, а нині – скарбничим Самарського монастиря; похід задунайців (на чолі з Петром Рогозою) до Базавлуцьких хуторів, щоб визволити Галю й Миколку з кріпацького ярма, коли виявляються розум, кмітливість і хитрість Петра. Такі варіювання у побудові тексту дають А. Кащенкові можливість не тільки розширити часово-просторові межі повісті, висунути цілу низку художніх оцінок, а й значно сприяють індивідуалізації персонажів. Загалом же персонажі тут чітко „розводяться” письменником між двома антагоністичними таборами, у протиставленні

яких і реалізується той непримиренний конфлікт, який є пружиною сюжету. Характери вибудовуються на ґрунті відтворення сильних почуттів, пристрастей, в основному за допомогою контрастних зіставлень.

Гуляк А., Кейда Ф. Художня модель героїчної минувшини у прозі А. Кашенка. *Дивослово*, 2004. № 6. С. 62 – 68.

Література

1. Василенко Н. Андріан Кашенко (1858–1921). *Літературне Придніпров'я : навчальний посібник з хрестоматійними матеріалами до шкільних програм* : в 2-х т. Дніпропетровськ, 2005. Т. I. С. 510–513.
2. Василенко Н. Андріан Кашенко. *Моє Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2008 рік* : бібліографічний покажчик. Дніпропетровськ : ДОУНБ, 2007. С. 141–147.
3. Бойцун І. Є., Негодяєва С. А. Дитяча література : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів вищ. навч. закл. Луганськ : Вид-во ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, 2013. 256 с.
4. Гандзій, О. “Ледве ходив. І навіть поїсти сам не міг”: залізничник Адріан Кашенко організував видавництво українських книжок. *Газета по-українськи*, 2018. № 70 (14 вересня). С.20.
5. Гненна Г. Співець козацької слави. *Укр. мова і л-ра в шк*, 1999. № 2. С. 41– 43.
7. Гуляк А., Кейда Ф. Художня модель героїчної минувшини у прозі А. Кашенка. *Дивослово*, 2004. № 6. С. 62 – 68.
8. Корицька Г. Засоби характеротворення образів козаків у повісті А. Кашенка „Зруйноване гніздо”. *Вісник ЛДПУ імені Тараса Шевченка : Філол. науки*, 2002. № 4. С. 72 – 77.
9. Корицька Г. Великі проблеми „дрібних оповідань” А. Кашенка. *Укр. мова і л-ра в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах*, 2004. № 3. С. 177 – 185.
10. Корицька Г. Національна ідея в оповіданнях А. Кашенка. *Наук. Вісник Запорізьк. держ. ун-ту. – Серія : Філол. науки*. Запоріжжя : ЗДУ, 2004. № 2. С. 96 – 100.
11. Конотопець Н. Брати Кашенки. *Літер. Україна*, 1989. 9 березня.
12. Шак В. Адриан Кашенко: автор первой украинской книги Приднепровья: имя в истории. МИГ, 2017. № 46 (16 ноября). С. 34.

Заняття № 5

Тема: Твори для дітей Івана Франка

План

1. Дитинство Івана Франка.
2. Збірка казок «Коли ще звірі говорили»: історія написання, жанрові особливості. Казка «Фарбований Лис».
3. Зображення світу дитини в оповіданнях «Олівець», «Малий Мирон», «Мій злочин», «Грицева шкільна наука»: своєрідність сюжету й композиції, система образів, проблематика.

Питання для обговорення й завдання

1. Поясніть, чому Гриць не зміг вчитися в школі?
2. Подайте психологічний портрет героя оповідання «Мій злочин». Поясніть, чому він вбив пташку.
3. Риси автобіографізму в оповіданні «Малий Мирон».

Консультації

Іван Франко був незвичайною, непосидючою й допитливою дитиною. Постійно бігав луками й лісами. Казав про себе, що він – лісова душа, розмовляв із деревами, грибами, тваринами. У лісі бубонів щось собі під ніс – і цим лякав людей. Окрім того, він був сільською дитиною: навчився допомагати по господарству, рибалити, збирати гриби. Любив читати, почав заробляти ще зі школи, коли за гроші допомагав однокласникам у навчанні.

Батько мав життєве кредо: “З людьми і для людей”. Він був ковалем, і кузня слугувала не тільки ремісничим цехом, а й сільським клубом, де люди спілкувалися. Франко слухав там як реальні історії, так і казки.

Яків робив великі ставки на освіту сина, інвестував у нього. Тому віддав його навчатися до сусіднього села, де була краща школа, а потім – до гімназії в Дрогобичі. Він тішився його успіхам. Поет згадує, як батька запросили на іспит, на якому нагороджували найуспішніших учнів. Він голосно заплакав, коли почув першим ім’я свого сина.

Мати – лірична натура. Вона любила співати. Пізніше Франко записував народні пісні, що, мабуть, було пов’язано саме зі спогадами про матір.

Колись був звичай називати дитину “домашнім” іменем, аби вберегти її від злих духів. Так, Франка кликали “малим Мироном” приблизно до 5 років. Згодом це був улюблений псевдонім Франка: Мугон***, Мирон Сторож, Мирон Ковалишин, Мирон***, Мугон, Miron.

Обоє батьків рано померли. Коли Іван був 9-річним хлопцем, він втратив батька. Мати швидко вийшла заміж за Гриня Гаврилика, бо мала велике господарство – треба була допомога. Гриня згодом став війтом села Нагуєвичі – був чоловіком статусним, порядним, добрим господарем. Водночас, він допомагав Івану здобувати освіту. Саме він утримував Івана у Львові. Франко завжди згадував про вітчима з повагою.

Згодом від пропасниці померла мати. Франко тоді навчався в гімназії, йому було 16. Він згадує, що коли довідався, що мати помирає, то біг до неї з Дрогобича до Нагуєвичів.

Діти Франка, троє синів – Андрій, Петро й Тарас та дочка Ганна завжди голосно бавилися, постійно вигадували нові каверзи. Наприклад, поливали перехожих водою з балкона або гатили цвяхи в дошки.

А ще вдома у Франків був справжній зоопарк. Уявіть, з-під дивана вилазила черепаха, хатою ходив бузько зі зламаним крилом, а долівкою плигали жаби, яких хлопчачи спіймали для того, щоби нагодувати бузька, у кутках морські свинки хрумали капусту. Письменник дуже любив тварин. Як згадує донька поета, часто їхня оселя нагадувала “звірячу клініку” з покаліченими тваринами, яких Франки підбирали на вулиці й лікували вдома.

У підвалі свого особняка на вул. Понінського Франко тримав кроликів, але найбільше любив собак, яких у нього було кілька. Франкові собаки любили гавкати, коли їм заманеться. Сусід Франка, Михайло Грушевський, неодноразово скаржився письменнику на його невихованих домашніх улюбленців, які не давали ночами поважному професору ані спати, ані працювати.

У Франковій родині культивувалося гасло “У здоровому тілі – здоровий дух”. Прикладом для дітей був сам Франко, який, окрім ранкових водних процедур, до старості вправлявся гантелями та любив довгі піші походи. Взимку подвір’я садиби заливали водою – і діти мали ковзанку. Також з’їжджали згори вулицею на лижах і санчатах. А навесні влаштовували перегони, ігри та забави.

Заохочення до таких розваг переросло в систематичне заняття спортом. Діти Франка займалися гімнастикою, фехтуванням та лижварством, грали у футбол і теніс. Тарас і Петро викладали руханку в гімназіях, написали низку праць із тіловиховання та спорту.

Іван Франко прожив неповних 60 років, з них понад 40 віддав активній творчій діяльності. 40 років – 6000 творів. Це означає, що кожних 2 дні з-під пера письменника виходив новий твір, який міг бути віршем, новелою, повістю, романом чи монографією.

Франко навчався в трьох університетах: Львівському, Чернівецькому й Віденському, де й захистив докторську дисертацію. Свого часу доктора Франка не прийняли на викладацьку посаду до Львівського університету. А нині цей навчальний заклад іменується так: Львівський національний університет імені Івана Франка.

Знав 19 мов: російську, білоруську, польську, чеську, словацьку, болгарську, сербську, хорватську, старослов'янську, литовську, давньогрецьку, латинську, німецьку, англійську, французьку, італійську, іспанську, єврейську і староеврейську.

Матеріали до заняття

Іван Франко
Малий Мирон

I

Малий Мирон — дивна дитина. Батько втішається ним і каже, що він чудово розумна дитина, але батько, звісна річ, сторонничий суддя. Та й ще Миронів батько — чоловік уже в літах, ледве дочекався дитини, і, значиться, яка там будь собі дитина, все вона у нього золота, і розумна, і гарна. Сусіди тихо шептали собі, що Мирон "якесь не таке, як люди": іде та й розмахує руками, гуторить щось сам до себе, візьме прутик, швякає по повітрі або стинав головки з будяків та ластів'ячого зілля. Серед інших дітей він несмілий і непроворний, а коли часом і відізветься з чим-будь, то говорить таке, що старші як почують, то тільки плечима стискають.

— Василю, — говорить малий Мирон до малого Василя, — ти доки вмієш рахувати?

— Я? А доки маю вміти? П'ять, сім, парканацять.

— Парканацять! Ха, ха, ха! А то скільки парканацять?

— Ну, скільки ж має бути? Я не знаю!

— Та то ніскільки. От сядь лишень, будемо рахувати!

Василь сідає, а Мирон починає рахувати, цюкаючи за кожним разом бучком* (* Б у ч о к — паличка.) об землю: один, два, три, чотири...

Василь слухає, слухає, а далі встав і побіг. Мирон і не замітив: сидить, цюкає і рахує далі й далі. Надійшов старий Рябина, кахикає, харкотить і охає, — Мирон не чує, все своє. Старий зупинився близ нього, слухає, слухає... Мирон дорахував уже до чотиреста.

— А ти, невітцівська дитино, є! — сказав старий своїм звичайним, трохи носовим голосом. — А ти що робиш?

Малий Мирон аж звергся* (* *Звергтися* — *здрігнути*.) і обернув залякані оченята на старого Рябину.

— Та ти землю святу б'єш, є? Ти не знаєш, що земля — наша мама? Дай сюди той бучок!

Мирон дав, не розуміючи майже, чого хоче від нього старий. Рябина шпурнув бучок геть у кропиву. Мирон трохи не заплакав, не так за бучком, як за тим, що старий перервав йому рахунок.

— Иди додому та "Отче наш" говори, е-е-е, аніж маєш такі збитки робити! — сказав старий з суворим видом і пошкандибав далі. Мирон довго глядів за ним, усе ще не можучи зрозуміти, за що се старий прогнівався і чого хоче від нього.

II

Малий Мирон над усе любить бігати сам по зелених, цвітастих лугах, поміж широколисті лопухи та пахучий ромен, любить упиватися солодким запахом росистої конюшини та квітчатися прилипчастими лопуховими гудзиками, яких так і насилає* (* *Насиляти* — *начіпляти*.) на себе від ніг до голови. А ще річка, через котру з городу треба йти на пастівник, невеличка супокійна підгірська річечка, з глибокими, стрімкими та обривистими берегами, з глинистим дном, з журчачими бродами, котрих дно покрите дрібними плиточками, оброслими м'яким зеленим водоростом, довгим, мов зелені шовкові пасма, — ота річка — то правдива розкіш, то сильна принада для Мирона. Там він цілими годинами любить сидіти, запхавшись в високий зелений косітник або між густе лапасте листя надбережного підбілу. Сидить і вдивляється у плюскітливу воду, в мигаючу під напором хвилі траву, в ковбликів*

(* *Ковблик* — дрібна річкова риба.), що час від часу вилазять зі своїх печер або випливають із глибшого плеса, нипають по дні, шниряючи за водяним хробацтвом, то знов вистобурчують свою тупу вусату мордочку аж над воду, хапнуть раз повітря та й утікають чимборше в свою криївку * (* *Криївка* — захисток, схованка.), немовби закоштували не знати якої присмаки. А тим часом сонце жарить із безхмарного темно-блакитного неба, гріє Миронові плечі і все тіло, але не пече його за широким листом. Любо йому. Невеличкі його сірі оченята живо бігають, дитиняче чоло стягається, — думка починає рушатися.

— От сонечко, — чому воно таке невеличке, а татуньо казали, що воно велике? То певно, в небі лиш така невеличка дірка прорізана, що його лиш стільки видно!

Але зараз же в його голові заворушилася й друга думка.

— Ба, а як же воно? Сходить, там дірка мала; заходить, то й там дірка. Хіба ж дірка разом із сонцем по небі ходить?

Се не може йому поміститися в голові, і він обіцяє собі, що скоро додому, то зараз запитається татуня, яка то в небі на сонце дірка прорізана?

— Мироне! Мироне! — чути здалека крик. То мати кличе. Мирон почув і схопився, збіг із беріжка над бродок, аби перейти через річку, та й нараз зупинився. Багато разів уже він переходив через річку, та й нічого, а тепер нараз нова поява впала йому в очі. Він стояв якраз проти сонця і, дивлячися в воду, побачив нараз замість плиткого* (* *Плиткий* — мілкий, неглибокий.) дна, камінчиків і м'яких зелених пачосів водоросту — одну бездонне глибоку синяву. Він не знав іще, що се небо з води всміхається до нього, і зупинився. Як же тут іти в таку глибіню? І відки вона взялася нараз? Він став і почав уважно розглядати глибіню. Усе однаково. Він присів. Однаково, — тільки при беріжку видно знайомі камінчики та й чути звичайний любий журкіт води на броді. Він повернувся лицем у другий бік, за сонцем: глибіню щезла, брід плиткий, як був. Се відкриття і втішило, і здивувало його. Він почав повертатися на всі боки, пробуваючи і втішаючись дивним явищем. А про мамин клик і зовсім забув!

І довго так стояв малий Мирон, то схилиючись, то повертаючись над бродом, але лізти в воду все якось не смів. Усе здавалося йому, що ось-ось серед плиткого камінчастого броду земля розскочиться, і зіне бездонна блакитна глибіню під річкою, між високими берегами, і полетить він у ту глибіню далеко-далеко, щезне в ній, мов трісочка, кинена в глибоку, темну криницю. І хто знає, як довго був би він стояв над бродом, якби не був надійшов сусід Мартин, що з вилами й граблями квапився до сіна.

— А ти чого тут стоїш? Он там мати кличе тебе. Чому не йдеш додому?

— Та я хочу йти, але боюся.

— Чого?

— Та от, адить! — І він показав бездонну синяву в воді.

Мартин не порозумів.

— Ну, та чого тут боятися? Адже плитко.

— Плитко? — спитав недовірливо Мирон. — А от яка глибіню!

— Глибіню? Ади, що не глибіню, — сказав Мартин і, як був у ходаках * (* *Ходаки* — постолі, м'яке селянське взуття із шкіри.), так і перейшов через брід, мало й замочивши їх. Той перехід Мартина осмілив і Мирона, і він перейшов через воду і побіг горі огородам додому.

— Який се дурний хлопець! П'ять літ має, а ще броду боїться, — пробовкнув сусід і пішов до сіна.

III

А коли літом усі старші з хати підуть у поле, Мирон лишається сам, але не в хаті. В хаті він боїться. Боїться "дідів у кутах", тобто тіней, боїться череватого комина, чорного внутрі від сажі, боїться грубої дерев'яної клюки, вбитої в віконце, що в повалі * (* *Повала* — стеля.) для пропускання диму від скіпок, якими світять зимою. Мирон лишається надворі. Там він може собі гуляти, рвати зіллячко і розщипувати на кусники, будувати хатки з трісок і патичків, що на дровітні, або й так собі лежати на приспі, та грітися на сонці, та слухати цвіркоту горобців на

яблуньках, та глядіти на синє небо. Любо йому, і на дитиняче чоло знов немов хмарка набігає — се думка надходить.

— А чим то воно чоловік усе видить? І небо, і зілля, і тата з мамою? — таке питання насувається йому ні звідси, ні звідти. — Або чим чує? Он каня * (* *Каня* — *шуліка*.) кевкає, кури кудкудачуть... Що то таке, що я тото чую?

Йому здається, що все те чоловік діє ротом, і видить, і слухає. Рознімає рот: так і є, видно все, чути все...

— А може, ні! Може, очима?

Зажмурює очі. Ов, не видно нічого. Рознімає: видно й чути. Зажмурює знов — не видно, але чути.

— Еге, так ось воно як! Очима видно, а чим же чути? — Знов рознімає і затуляє рот — чути! Далі очі — все чути. Аж ось прийшла думка — заткати пальцями вуха. Шум-шум-шум. А то що таке? Чути шум, але не чути ні кудкудакання курей, ні кевкання кані. Віднімає пальці — чути кудкудакання, а шуму нема. Другий раз — те саме.

"Що се таке? — міркує сам собі Мирон. — Еге, знаю вже! Вухами чую кудкудакання, а пальцями чую шум! Аякже, аякже".

Пробує раз і другий — так, зовсім так!

А коли поприходили жінці на полудне, він, підскакуючи, біжить до батька.

— Татуню, татуню! Я щось знаю!

— Та що таке, моя дитино?

— Я знаю, що чоловік очима видить. По батьковім лиці перебіг усміх.

— А вухами чує кудкудакання, а пальцями шум.

— Як, як?

— Та так, що як не затикати вуха пальцями, то чути, як курка кудкудає, а як заткати, то чути тільки шум.

Батько зареготався, а мати, остро позирнувши на Мирона, сказала, намахуючи йому ложкою:

— Иди, приблудо, йди! Такий парубок великий, що вже би далі женився, а такі дурниці говорить? Чому ти ніколи не погадаєш наперед, що маєш сказати, а все десь таке ляпнеш, мов на лопаті вивіз?.. Таже чоловік усе чує вухами! — і шум, і кудкудакання.

— А чому ж не чує разом! Тільки як не затикати вух, то чує кудкудакання, а як заткати, то чує шум? — запитав малий. — От потрібуйте самі! — І він справді для перекони заткав свої вуха пальцями.

Мати проворкотіла ще щось, але відповіді на те питання не знайшла.

IV

А вже найбільша була біда Миронові з тим мисленням! Не вмів мислити, та й годі. Що тільки, бувало, скаже, все якесь не таке, як треба, все мати або хто-будь другий каже йому:

— Та чому ти, тумане вісімнацятий, не помислиш уперед, що маєш казати, а так бовтаєш, як той рибак бовтом бовтає!

І що вже бідний Мирон не намучився, щоб вимислити, а потім сказати щось розумного, — ні, не можна, та й годі. Бідний Мирон прийшов до того переконання, що він не вміє мислити!

Ото раз сидить уся родина при обіді довкола великого стільця насеред хати. Мати подає капусту. Капуста добра, з салом, ще й крупами засипана. Всі їдять її мовчки. Малий Мирон укусив разів зо два, а далі задивився на те, що так тихо стало в хаті, ніхто й слова не скаже. Ні відси ні відти здається йому, що власне тепер йому випадає щось сказати. Але що би тут такого? Треба наперед розмислити, а то всі будуть сміятися, ще й мама насварять. Що би тут сказати? І малий Мирон зачинає мислити.

Ложка, як ніс її від рота до миски, так-таки застигла в повітрі враз із рукою. Очі недвижно вперлися в пустий простір, а далі мимовільно зупинилися на образі матері божої, що висів на стіні; губи тільки рушаються, мов щось шепчуть.

Слуги побачили се, зирнулися поміж собою, трунули одно друге ліктями, а дівка-служниця шепнула навіть до старого Івана.

— Ану, він зараз якусь дурницю вистрілить.

— Ба, не знати, — почав звільна Мирон, — чому того свята матінка дивиться, дивиться, а капусти не їсть?..

Бідний Мирон, хоть і як мучився, не міг нічого ліпшого придумати, може, для того, що його насилу заставляли думати "так, як люди".

Сміх, регіт, звичайна нагана матері враз із "туманом вісімнацятим" — бідний Мирон заплакав.

— Та що ж, коли я не вмію мислити так, як люди! — сказав він, обтираючи сльози.

V

Що з нього буде? Який цвіт розів'ється з того пуп'янка? Се й проповісти не тяжко. Лучаються по наших селах доволі часто такі дивовижні появи. Все у них змаленьку не так, як у людей: і хід, і обличчя, і волосся, і слова, і вчинки. А коли прийдеться такій дитині вік жити під тісною сільською стріхою, без ширшого досвіду, без яснішого знання, коли відмалку нетямучі родичі почнуть натовкати в неї все на такий спосіб, "як звичайно у людей", то їм і вдасться придавити вроджений нахилок до своєрідного; всі невживані і приголомшені здібності дитини заніміють і занидіють у зав'язку, і з малого Мирона вийде кепський господар або, що гірше, не доразу приголомшена живість та прудкість характеру попре його до злого, не можучи розвинути на добро, — стане він забіякою, ворожбитом, що віритиме у власні привиди, і буде туманити людей із щирого серця.

Але коли така дитина натрапить на люблячого і, що головне, не дуже вбогого вітця, котрий схоче і зможе потягнутися з остатнього, щоб своїй дитині створити очі у світ, то тоді — що ж тоді? Чи ви думаєте, що доля дитини стане кращою, так, як звичайно розуміють люди кращу долю? Коби не так! У школі дитина хапатися буде науки на диво, впиватися буде нею, як недужий свіжим повітрям, і скінчить на тім, що перейметься правдами науки і забажає перевести їх у життя. І стане малий Мирон гарячим проповідником тих правд, понесе їх між темних і пригноблених, під рідні сільські стріхи... Ну, і незavidна чекає його доля! Навістить він і стіни тюремні, і всякі нори муки та насилля людей над людьми, а скінчить тим, що або згине десь у бідності, самоті та опущенні на якімось піддашші, або з тюремних стін винесе зароди смертельної недуги, котра перед часом зажене його в могилу, або, стративши віру в святу, високу правду, почне заливати черв'яка горілкою аж до цілковитої нестями. Бідний малий Мирон!..

Мій злочин

Ні, не видержу! Не можу довше видержати! Мушу прилюдно признатися до гріха, хоч знаю наперед, що на душі мені не буде легше від того. Адже ж відплата тут неможлива, бо яка ж відплата може винагородити невинне пролиту кров, надолужити замордоване життя?

Аж страшно мені робиться, коли ціла ота нещасна подія ясно, з усіми подробицями вирине в моїй пам'яті. Від того часу минуло багато літ, певно більше як тридцять. Я був тоді невеличкий сільський хлопчина і бігав, граючись, по лісах і полях могого рідного села.

Власне надійшла весна, один із перших гарних теплих днів. Перший раз по довгій зимовій неволі в тісних душних хатах ми, сільські діти, могли побігати собі свobodно. Ми вибігли на сіножать, що ще була гола і сіра від скиненої недавно зимової перини. Тільки десь не-десь прокльовувалася з землі свіжа зелень: сквапливі ostrі листки тростини, ще позивані в ostrі шила листки хрину та лопухів над потоком. Тільки в недалекім лісі сподом усе забілілося від дикого часнику, що власне починав уже відцвітати, від білих і синіх підліщків.

Над нами здвигалося темно-синє склепіння неба, всміхалося сонце, а на далеких вершках Карпат блискотіли ще здорові снігові шапки, мов іскристі діамантові корони. Та їх краса не зворушувала нас надто дуже, бо ми почували кожної хвилі холодний зимовий подув, що йшов

від них униз до сходу сонця. І річка почувала се; вранці вона була ясна і чиста і плюскотіла тихенько, мов уліті, а тепер клекотіла гнівно в своїх тісних берегах і протискала вниз своїми жовтаво-брудними розбурханими водами: се були якраз оті блискучі діаманти, розтоплені весняним сонцем.

Та все те не в силі було поспувати нашу весняну радість. Ми ходили, скакали, і підскакували, і бігали довкола, і відвідували всіх наших знайомих: старого могучого дуба на краю лісу, що то по його кріпких *конарах* * (* *К о н а р-гілка.*) ми літом лазили навзаводи з *вивірками* * (* *В и в і р к а— білка.*); високу похилену березу з жалібно навислими тоненькими гілками, що ми їх звичайно надуживали на гойданку на велику гризоту пана лісничого; тихі криниці в лісовій гушавині, де ми, позасідавши за грубими яворами та в'язами, не раз придивлялися вечорами лисам, борсукам та диким кабанам, що сюди приходили пити; і вкінці глибокі, чисті млинівки* (* *Млинівка — ставочок.*), де ми щонеділі з гачками чатували на щупаків, а коли припекло сонце, з криком і реготом освіжувалися в чистій холодній воді.

Кожне місце довкола тих млинівок, найбільш улюблений терен наших забав, оглядали і обнишпорювали ми зовсім докладно. Се був спуст стародавнього великого ставу. Півперек долини, від лісу до лісу підіймалася здоровенна гребля, що тепер, обривняна і здавна розорювана плугом, виглядала як довгий рівний горб, тільки в трьох місцях перерваний: раз потоком, що тут скручував аж під ліс і гнівно булькотів і рвав та підмулював високий стрімкий берег, і два рази згаданими вже млинівками, одинокими останками колишнього панського ставу. Ті млинівки були не надто широкі, глибокі з на сажень, отінені декуди вільхами, вербами та лозовими корчами. Літом густа пахуча трава та квітки білої конюшини нависали з берегів аж над саме водяне дзеркало. Тепер, щоправда, довкола було досить голо і сумно, та й у воді, що вліті густо-часто оживлювалася плюскотом щупаків і громадами червонооких плотиць, які звичайно плавали цілими купами під проводом одної найбільшої, тепер було тихо. Та ми, проте, щокрок заглядали цікаво в воду під кожний прут, під кожний зів'ялий лопух, у кожний корч, чи не задушився де який наш знайомий щупак під льодом або чи пані видра не була ласкава зробити нашим риbam візиту.

— *Пес! Пес!* — засичали нараз два чи три хлопці, що йшли передо мною, схилилися до землі і поповзли тихо наперед, намагаючися обступити довкола один корч.

— А вам що таке? Що там таке? — запитав я поневолі також шептом.

— *Птах! Птах!* Не бачиш його?

— Де він? Де?

— Ось тут у корчі. Побіг. Ми ще такого не видали. Не лігає, мабуть, лиш бігає.

Поки ще хлопці обступали корч, я пішов просто до середини корча, обережно розгорнув густі гіллячки і побачив справді невеличкого пташка, що сховався в торішній сухій траві. Не знаю, чи він був ослаблений, чи переляканий, досить, що, побачивши мене над собою, не полетів і не побіг, і я в тій хвили мав його в руці. Всі хлопці позбігалися, аби побачити мого бранця.

— Ах, який гарний!

— Такого пташка я ще не бачив ніколи.

— Гляньте лише на його очі!

— А його пір'ячко!

Се був маленький болотяний пташок, які в нашій підгірській околиці показуються дуже рідко. Пір'я на нім було попелясто-сіре з легеньким перловим полиском, дзьобик тоненький, темно-зеленкуватий і такі ж самі довгі тонесенькі ноги. Він сидів тихо, затулений у моїй долоні, не тріпався, не дряпав і не дзьобав, як се звичайно чинять інші дикі птахи, коли їх зловити в руку.

— Що ти будеш робити з ним? — запитали мене деякі хлопці, озираючи зависними очима гарну добычу в моїй руці.

— Понесу його додому.

— Будеш його пекти?

— Або я знаю. Буду його годувати.

— А знаєш, що він їсть?

— Побачу. Коли не схоче їсти хліба, то, може, буде їсти мух, а коли не мух, то хробаків, а коли не хробаків, то слимаків, або сім'я, або пшоно. Вже щось винайду для нього.

Я справді поніс малого гарного пташка додому і посадив його не до клітки, а в середину подвійного вікна, де мав більше куди бігати і літати, більше світла і повітря. Пташок не літав і не перхав, а тільки бігав вздовж шиб, тут і там постукуючи своїм тоненьким дзьобиком о скло та раз у раз, як мені бачилось, тужно поглядаючи на широкий вольний світ. Часом зупинявся, схиляв головку і знов підносив її наглим пташачим рухом або перехиливав її набік, так, що одно око, бачилось, блукало по гілках близької яблуні, і потім знов потакував головою так сумно і зрезигновано * (* Зрезигновано — безнадійно.), немовби хотів сказати:

— Ах, там надворі так гарно і тепло, та моя весна пропала! Я в неволі!

Мене щось немов шпигнуло в серце, коли я кілька хвиль придивлявся сьому пташкові. Мені самому зробилося сумно.

— Пусти його! Пощо будеш його держати тут! — прошептало щось у мойому нутрі.

— Але ж він такий гарненький! І я ж зловив його! — відповів я вперто собі самому. — Може, він привикне. Коли б я тільки знав, чим його годувати!

З годуванням мав я справді чимало клопоту. Я поклав пташкові кілька кришечок хліба, кільканадцять зерняток проса і кільканадцять хатніх мух, кожний рід поживи окремо в чистенькій мушлі * (* *Мушля* — *черепашка*.), поставив йому черепок води і пішов геть, аби лишити його в спокої. Коли вечором я повернув додому і зазирнув до свого пташка, то побачив, що він ані не доторкнувся до поживи, тільки сидів у кутику, високо вгору простягнув тоненьку шийку і, не змигаючи оком, глядів крізь вікно надвір, де серед пурпурової пожежі заходило сонце за снігову шапку Хребти-гори, і від часу до часу потакував головою так сумовито і безнадійно, що я не міг довше дивитися на нього.

"Може, се нічна пташина, — подумав я, — і аж уночі буде їсти".

Ся думка заспокоїла мене трохи, і я спав твердо і не думав про пташка. Скоро рано, ще до схід сонця, я побіг знов до світлиці і зазирнув до вікна. Пташок усе ще сидів на тім самім місці, де я вчора бачив його, усе ще простягав шийку високо догори і все ще, не змигаючи оком, глядів крізь вікно на широкий, вольний світ отам за скляними шибамі і від часу до часу потакував головою. До поживи ані не доторкнувся.

— Пусти його! Пусти його! — закричало щось у мойому нутрі. — Пощо тобі мучити його? Адже ж він згине з голоду.

— Ні, — відізвався інший, упертий голос у мойому нутрі, — я мушу вибрати * (* *Видибати* — *вишукати*.), чим він годується! Принесу йому слимаків, й хробаків, і жаборини.

Не знаю, відки мені стрілила до голови така думка, що він може їсти жаборину. Досить, я побіг на пасовисько, назбирав усяких дрібних слимачків, накопав хробачків і виловив з води добру жменю жаб'ячої ікри і приніс усе те мойому бранцеві. Він навіть не звертав уваги, коли я всі ті достатки клав перед нього, не показував ані страху, ані найменшої цікавості, ані крихітки апетиту на ті ласощі. Здавалося, що тільки сонце, і тепло, і весна там, на широкім вольнім світі, займали всю його увагу.

Того дня мав я якусь роботу, тож пішов геть і вернув аж вечором. Я поспішився заглянути до пташка. Він бігав, легенько потакуючи, здовж шиб і навіть не доторкнувся до поживи.

"Диво дивне!" — подумав я і хотів зараз випустити його на волю. Та мені прийшло на думку, що тепер він, певно, ослаблений і нездатний до літання, а коли зараз вечором випущу його ось тут на подвір'ї, то се буде для нашого котика дуже легка і пожадана добыча. Ліпше буде, коли ще сьогодні він переночує у мене. А завтра ранісінько я занесу його на те саме місце, де його зловив, і пущу на волю.

Другого дня, схопившись ранісінько з соломи, я побіг до свого бранця. Він усе ще не брався до ніякої поживи і сидів, ослаблений і втомлений, у куточку, очима все зазираючи крізь вікно на волю. Він спокійно дав себе взяти і поглянув на мене тими самими невимовно

сумними оченятами, якими дивився крізь шиби на сонце та на яблуневі гілки. Раз навіть він потакнув головою, немовби хотів сказати:

— Так, так, знаю вже, куди мене несуть. Я вже давно знав, що воно дійде до того.

Я виніс його на подвір'я. Він сидів спокійно в моїй долоні й не пручався. Я чув його м'яке пір'ячко і його тепле тіло.

"А смачне мусить бути його м'ясо! — стрілила мені нараз думка через голову. — А що якби його зарізати і дати спекти?"

"Пусти його! Пусти його! — шепче щось, мов добрий ангел, у моїм нутрі. — Адже ж бачиш, він такий маленький. Навіть заходу не варто, щоб його пекти!"

"Але ж бо шкода його пускати! Я ж зловив його! " — бунтувалася дитяча впертість у моїм нутрі.

"Пусти його! Пусти його!" — лебеділо щось тихо-тихо в найглибшій глибині моєї душі.

А пташок сидів тихо і зрезигновано в моїй жмені. Я створив долоню — він не полетів. Щось огидливе, злорадне тріумфувало в моїм нутрі. "Бачиш! Він сам не хоче! Ти ж дав йому змогу втікати, чому ж не втікав?"

"Але ж він слабкий і зголоднілий", — лебеділо щось тихо-тихо в глибині моєї душі.

— Ет, що там! — скрикнула дитяча впертість, і в найближчій хвилині я відкрутив головку малому гарному пташкові. Він затріпав раз чи два рази своїми тоненькими ніжками, з шийки виплили дві чи три крапельки крові, і малого гарного пташка не стало. В моїй долоні лежав холодний бездушний труп.

І нараз зломилася, розвіялася вся моя впертість, моя завзятість, моє самолюбство. Я почув виразно, що я отсе зробив щось безглузде, огидливе, що я допустився безсердечного вбійства, навалив на себе провину, якої не відпокутую і не відмолю ніколи. Адже ж я знівечив зовсім безцільно таке гарне невинне життя! Ось тут, на вільнім божім світі, перед лицем сього ясного, теплого, весняного сонця я видав і сповнив жорстокий, нічим не мотивований засуд на смерть. Тепер я почув зовсім ясно і виразно, що се вбійство було зовсім безцільне. Адже ж сього бідного трупа я не зможу ані обскубити, ані їсти. Ні, я не мав сили навіть ще раз поглянути на нього. Я випустив неживого пташка з руки і, засоромлений, стурбований, пригноблений і змішаний, я побіг геть, геть від нього, щоб не бачити його, щоб затерти в душі навіть споминку про нього. Мені дуже хотілося плакати, але я не міг; щось немов кліщами стискало мою душу, і вона не могла в сльозах вилити свого болю. Маленький гарний пташок лежав у моїй душі, я поніс його з собою, і мені здавалося завсіди, що він глядить на мене своїми невимовно сумними оченятами, глядить з тихою резигнацією, потакує головою і шепче тихотихесенько:

"Ах, я се й знав, що пропала моя весна, що неволя буде разом і моя смерть!"

У м'якому, вразливому дитячому серці не довго тривали ті турботи. По двох-трьох днях я вже забув про пташка і його нещасну долю. Забув, бачилось, назавсіди. Вражіння могого злочину залягло десь у темнім куті моєї душі, і звільна його присипали, прикрили і погребли інші вражіння, інші спомини.

А проте воно не завмерло. Минуло цілих двадцять літ, і коли на мене звалився перший великий удар нещасливої долі, коли я, молодий, з серцем, повним жаги, бажання жити і любити, посеред чудового літа сох і в'янув у тюрмі і мусив почувати, як розбивалися всі мої надії, як без милосердя толочено, розтоптувано, без цілі і без ума нівечено та руйновано все те, що я вважав найдорожчим скарбом своєї душі, тоді серед тривожної безсонної ночі явився мені той маленький гарний пташок, шпигонули мене в саме серце його сумні, повні тихої резигнації оченята, прошептали мені його повільні рухи ті несамоовито страшні слова:

— Ах, моя весна пропала! Я в неволі! Знаю вже, знаю, чим-то воно скінчиться!

І відтоді я не можу позбутися сього спомину. Він затроює мені кожну хвилину щастя, розбиває мою силу і відвагу в нещасті. Він мучить моє сумління грижею * (* *Грижа* — *журба, гризота*.), і мені здається, що все дурне, безцільне, жорстоке і погане, що я тільки коли зробив у своїм житті, скристалізувалося в конкретний образ отсього малого, невинно замордованого пташка, щоб тим докучливіше мучити мене. Тихими ночами я чую, як той пташок тихо-тихо

стукає дзюбиком о шибу, і я прокидаюся зо сну. А в хвилях тривоги і розпуки, коли лютий біль запускає кігті в моє серце і грозить ось-ось зламати силу моєї волі, мені здається, що я сам той маленький, слабосилий, голодний пташок. Я чую, що якась уперта, завзята і нерозумна сила держить мене в жме-ці, показує мені невловимі привиди свободи і щастя, та може в найближчій хвили без причини і без цілі скрутить мені голову.

Фарбований лис

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Кілька разів гонили його стрільці, травили його псами, заставляли на нього заліза* (* *Залізо* — *пастка*.) або підкидали йому затруєного м'яса, нічим не могли йому доїхати кінця. Лис Микита кпив* (* *Кпиту* — *глузувати*.) собі з них, оминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибрався на лови — чи то до курника, чи до комори, то не було смілішого, вигадливішого та спритнішого злодія над нього. Дійшло до того, що він не раз у білий день вибрався на полювання і ніколи не вертав з порожніми руками.

Се незвичайне щастя і та його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

— Що ви собі думаєте!— величався він перед своїми товаришами. — Досі я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста і просто з торговиці Курку вкраду.

— Ет, іди, не говори дурниць!-уговкували його товариші.

— Що, дурниць! Ану, побачите! — решетився Лис.

— Побачимо або й не побачимо. Там пси купами по вулицях ходять, то вже хіба б ти перекинувся в Блоху, щоб тебе не побачили і не роздерли.

— От же побачите, і в Блоху не перекинуся, і не роздеруть мене!— товк своє Лис і поклав собі міцно зараз завтра, в сам торговий день, побігти до міста і з торговиці вхопити Курку.

Але сим разом бідний Микита таки перечислився. Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескакуючи плоти та ховаючися між яриною, дістався аж до серед міста. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвилю вискочити на вулицю, збігати на торговицю і вернути назад. А на вулиці і на торговиці крик, шум, гармидер, вози скриплять, колеса туркочуть, коні гримлять копитами, свині квичуть, селяни гойкають — одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив, і в гарячці не чув.

Але що діяти! Наважився, то треба кінчити те, що зачав. Посидівши пару годин у бур'яні коло плоту, що притикав до вулиці, він освоївся трохи з тим гамором. Позбувшись першого страху, а надто роздивившись потроху, куди і як найліпше бігти, щоб досягнути свою ціль. Лис Микита набрав відваги, розбігся і одним духом скочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло і їхало людей багато, стояла курява. Лиса мало хто й запримітив, і нікому до нього не було діла. "От Пес так Пес", — думали собі люди. А Микита тому й рад. Знітився, скулився та ровом як не чкурне просто на торговицю, де довгим рядом сиділи жінки, держачи на решетах, у кошах і кобелях* (* *Кобеля* — *торба*.) на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотно, сім'я, курей, качок і інші такі гарні речі.

Але не встиг він добігти до торговиці, коли йому настрічу біжить Пес, з іншого боку надбігає другий, там видить третього. Псів уже наш Микита не обдурить. Зараз занюхали, хто він, загарчали та й як не кинуться до нього! Господи, яке страхіття! Наш Микита скрутився, мов муха в окропі: що тут робити? куди дітися? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі створені сіни, а з сіней на подвір'я. Скулився тут і роздивляється, куди б то сховатися, а сам надслухує, чи не біжать пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в куті стоїть якась діжка. От він, недовго думаючи, скік у діжку та й сховався.

Щастя мав, бо ледве він щез у діжі, коли надбігли пси цілою купою, дзявкаючи, гарчачи, нюхаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шукайте його!— кричали передні.

Ціла юрба кинулася по тісенькім подвір'ї, по всіх закутках, порпають, нюхають, дряпають — Лиса ані сліду нема. Кілька разів підходили й до діжі, але негарний запах, який ішов від неї, відгонював їх. Вкінці, не знайшовши нічого, вони побігли далі. Лис Микита був урятований.

Урятований, але як!

У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої, густо на олії розведеної фарби. Бачите, в тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки.

Власне завтра мав малювати якийсь великий шмат паркану і відразу розробив собі цілу діжу фарби та й поставив її в куті на подвір'ї, щоб мав на завтра готову. Вскочивши в сей розчин. Лис Микита в першій хвилі занурився в нього з головою і мало не задушився. Але потім, діставши задніми ногами дна бочки, став собі так, що все його тіло було затоплене в фарбі, а тільки морда, також синьо помальована, трошечки вистирчала з неї. Отак він вичекав, поки минула страшна небезпека. Серце у бідолахи билось сильно, голод крутив кишки, запах олії майже душив його, але що було діяти! Слава богу, що живий! Та й то ще хто знає, що буде. Ану ж надійде господар бочки і застане його тут?

Але й на се не було ради. Майже вмираючи зо страху, бідний Лис Микита мусив сидіти в фарбі тихо аж до вечора, знаючи добре, що якби тепер, у такім строї* (* Стрій— убрання.), появився на вулиці, то вже не пси, але люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смерклося. Лис Микита прожогом вискочив із своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю і, не спостережений ніким, ускочив до садка, а відси бур'янами, через плоти, через капусти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи або не висхла. Вже добре стемнілося, коли Микита добіг до лісу, і то не в тім боці, де була його хата, а геть у протилежнім. Був голодний, змучений, ледве живий. Додому треба було ще бігти зо дві милі, але на се у нього не ставало вже сили. Тож, підкріпившись трохи кількома яйцями, що знайшов у гнізді Перепелиці, він ускочив у першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився у ньому з головою і заснув справді, як по купелі.

Чи пізно, чи рано встав він на другий день, сього вже в книгах не записано, — досить, що, вставши з твердого* (* Стрій— убрання.) сну, позіхнувши смачно і сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому така немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в лисячих грудях. "Саме добра пора на полювання!" — подумав. Але в тій хвилі зирнув на себе — господи! Аж скрикнув неборачисько. А се що таке? З переляку він кинувся тікати, але ба, сам від себе не втечеш! Зупинився і знов придивляється: та невже се я сам? Невже се моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? Ні, не пізнає, не пізнає, та й годі! Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то якимись колючими гудзами, не то їжакowymi колючками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне і важке, мов довбня або здоровий ступернак* (* Ступернак — товкач.), і також колюче.

Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхує, пробує обтріпатися — не йде. Пробує обкачатися в траві — не йде! Пробує дряпати з себе ту луску пазурами — болить, але не пускає! Пробує лизати — не йде! Надбіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися з фарби, — де тобі! Фарба олійна, через ніч у теплі засохла добре, не пускає. Роби що хочеш, небоже Микито!

В тій хвилі де не взявся Вовчик-братик. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, всього в колючках та гудзах і з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившись, як не пішов утікати — ледве хлипає! Подибав у лісі Вовчицю, далі Ведмедя, Кабана, Оленя — всі його питають, що з ним, чого так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та, знай, тільки лепоче:

— Он там! Он там! Ой, та й страшно ж! Ой! Та й люте ж!

— Та що, що таке? — допитують його свояки.

— Не знаю! Не знаю! Ой, та й страшенно ж!

Що за диво! Зібралось довкола чимало звіра, заспокоюють його, дали води напитися. Мавпа Фрузя вистригла йому три жмїньки волосся з-між очей і пустила на вітер, щоб так і його переполох розвіявся, але де тобі, все дарма. Бачачи, що з Вовком непорадна* (* *Непорадна* — *лиха*.) година, звірі присудили йти їм усім у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зиркнули собі ж та й кинулися врозтіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано ні чувано, відколи світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка у нього сила, які в нього зуби, які кігті і яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своєю новою подобою, а все-таки він добре бачив, яке враження зробила та його подоба зразу на Вовка, а отеє тепер і на інших звірів.

"Гей, — подумав собі хитрий Лис, — та се не кепсько, що вони мене так бояться! Так можна добре виграти. Стійте лишень, я вам покажу себе!"

І, піднявши вгору хвіст, надувшись гордо, він пішов у глиб лісу, де знав, що є місце сходин для всеї лісової людності. Тим часом гомін про нового нечуваного і страшного звіра розійшовся геть по лісі. Всі звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека придивитися новому гостеві, але ніхто не смів приступити ближче. А Лис Микита мов і не бачить сього, йде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши насеред звірячого майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сідати Ведмідь.

Сів і жде. Не минуло й півгодини, як довкола майдану нагромадилося звірів і птахів видимо-невидимо. Всі цікаві знати, що се за поява, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити до неї. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвили, щоб дати драпака.

Тоді Лис перший заговорив до них ласкаво:

— Любі мої! Не бійтеся мене! Приступіть ближче, я маю вам щось дуже важне сказати.

Але звірі не підходили, і тільки Ведмідь, ледве-ледве переводячи дух, запитав:

— А ти ж хто такий?

— Приступіть ближче, я вам усе розповім— лагідно і солодко говорив Лис. Звірі трохи наблизилися до нього, але зовсім близько не важилися.

— Слухайте, любі мої, — говорив Лис Микита, — і тіштеся! Сьогодні рано святий Миколай виліпив мене з небесної глини — придивіться, яка вона блакитна! І, ожививши мене своїм духом, мовив:

"Звіре Остромисле! В звірячім царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний свого життя і свого добра. Іди на землю і будь звірячим царем, заводь лад, суди по правді і не допускай нікому кривдити моїх звірів!"

Почувши се, звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой господи! Так се ти маєш бути наш добродій, наш цар?

— Так, дітоньки, — поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала в звірячім царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та яструби наловили курей, вовки та ведмеді нарізали овець, телят і нанесли цілу купу перед нового царя. Сей узяв часточку собі, а решту по справедливості розділив між усіх голодних.

Знов радість, знов оклики зачудування і подяки. От цар! От добродій! От премудрий Соломон! Та за таким царем ми проживемо віки вічні, мов у бога за дверми!

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і м'якосердним, тим більше, що тепер не потребував сам ходити на лови, засідати, мордувати. Все готове, зарізане, навіть обскубане і обпатране, приносили йому услужні міністри. Та й справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голоден. Кого вбили стрільці, той мусив загинути, а хто втік, той богу дякував, що жиє. А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього і ласкавого царя, а надто так неподібного до всіх інших звірів.

І Лис Микита, зробившись царем, жив собі, як у бога за дверми. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі не пізнали, хто він є по правді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гушавину, не чухався і спав тільки на м'якій перині. І

взагалі він пильнував, щоб нічим не зрадити перед своїми міністрами, що він є Лис, а не жоден звір Остромир.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він настав на царство. Звірі надумали святкувати врочисто той день і справити при тій нагоді великий концерт. Зібрався хор з лисів, вовків, ведмедів, уложено чудову кантату, і вечором по великих процесіях, обідах і промовах на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали соло, аж око в'януло. Але як молоді лисички в народних строях задзявкотіли тоненькими тенорами, то цар не міг витримати. Його серце було переповнене, його обережність заснула, і він, піднявши морду, як не задзявкає й собі по-лисячому!

Господи! Що стало? Всі співаки відразу затихли. Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та се Лис! Простісінський фарбований Лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Тьфу! А ми собі думали, що він не знати хто такий! Ах ти, брехуне! Ах ти, ошуканче!

І, не тямлячи вже ані про його добродійства, ані про його величну мудрість, а люті тільки за те, що так довго давали йому дурити себе, всі кинулися на нещасного Лиса Микиту і розірвали його на шматочки. І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить фальшивому приятелю і дасть йому добре одуритися; коли який драбуга отуманить нас, обдере, оббреше і ми робимося хоть дрібку мудрішими по шкоді, то говоримо: "Е, я то давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім Лисі".

Критики й літературознавці про творчість Івана Франка

Василіук В. І.

Психологізм дитячих оповідань І. Я. Франка

Твори І. Франка для дітей увійшли до золотого фонду української літератури. Значну цінність для розвитку сучасної дитячої літератури має досвід письменника: його розуміння завдань дитячої літератури, розробка проблем її теорії і критики, практика роботи над літературною казкою. Активно працюючи в галузі дитячої літератури, І. Франко розробляв такі її жанри, як пісня, байка, казка, призначені для молодшого читача, оповідання, повісті, поеми, адресовані дітям середнього та старшого віку. На особливу увагу заслуговують оповідання письменника про дітей. Усі вони відзначаються вмінням автора майстерно проникнути в дитячу психологію, заглянути в глибини дитячої душі, в її найпотаємніші куточки, що й дало можливість І. Франку створити неперевершені образи дітей сільської бідноти, які викликають глибоку симпатію своєю душевною чистотою, кмітливістю, дитячою завзятістю, винахідливістю, щирістю. Проте через соціальні умови вони не могли розвинути свої природні здібності, свій інтелект, часто ставали жертвами черствості і байдужості дорослих. В оповіданнях про дітей І. Франко у творенні дитячих образів урахував і збагатив досвід своїх попередників та сучасників, які вмели одночасно дивитися на світ очима дитини й підлітка і разом з тим збоку спостерігати цей свій спосіб бачення, аналізувати свої враження й вивчати кожний найдрібніший рух почуття, кожний порив незрілої волі й фантазії. Оповідання І. Франка про дітей відзначаються внутрішньою єдністю і становлять єдиний тематичний цикл. У них письменник виступив глибоким знавцем дитячої психології, найперших понять маленької людини, вироблених у родині, у школі. Особливу увагу автора привертає дитина як особистість, її внутрішній світ. Глибоке проникнення у духовний світ маленького персонажа дозволяє письменнику осмислити особливості дитячого світосприйняття та світовідчуття, у якому події реальності викликають найрізноманітніші переживання: радісні, сумні чи тривожні. У центрі кожного твору – образи дітей, які прагнуть знань, але їхні здорові природні задатки калічаються несприятливими соціальними умовами, реакційною шкільною освітою. Так, в оповіданні "Малий Мирон" (1879 р.) створено образ п'ятилітнього хлопчика – розумного, допитливого, подитячому наївного й безпосереднього. Найтонші порухи його душі автор передає такими засобами, як портретна деталь, показ поведінки дитини, оціночне судження

(“Бідний малий Мирон!..”), розгорнуті описи думок хлопчика, міркувань, запитань, які здаються оточуючим дивними, власні спостереження і висновки, які робить Мирон. Хлопчик не знаходить розуміння і підтримки у дорослих, які мають обмежений світогляд і шлють на його адресу лише глузування, образливі слова: “Якесь не таке, як люди”, “дурний хлопець” і подібне. Це призводить до того, що дитина глибоко страждає, вона боїться сказати щось таке, що викличе сміх серед оточуючих: “Треба наперед розмислити, а то всі будуть сміятися, ще й мама насварять. Що би тут сказати?”. Зобразивши процес мислення Мирона і його чергову невдачу спробу висловити щось таке, що всім сподобається, І. Франко підводить читача до висновку: “Бідний Мирон, хоть і як мучився, не міг нічого ліпшого придумати, може, для того, що його насилу заставляли думати “так як люди”. Таким чином, через призму дитячої психології письменник відтворює світобачення, побут, мораль, етику, які притаманні дорослим. В оповіданні “Грицева шкільна наука”, написаному в гумористичному плані, змальовуючи перший у житті Грицевий урок, автор дає досить об’єктивну характеристику поведінки малих дітей, яких учитель не зумів зацікавити уроком. Гриць “навіть не зважав на професора, а дуже смішними видались йому хлопці, що сиділи довкола нього. Один довбав пальцем у носі, другий іззаду раз у раз старався уткнути невеличке стебельце Грицеві у вухо, третій працював довгий час дуже пильно, микаючи зі свого старого кафтана латки, нитки та остроки; вже їх перед ним на спідній дошці лежала ціла купа, а він усе ще микав і скуб зовсім з усієї сили”. Отже, діти захоплено граються, і, спостерігаючи за ними, Гриць забуває про все на світі. Коли в якусь мить і навчання починає йому нагадувати не знану до тих пір гру, він включається в хор учнівських голосів, що невтомно, по сто разів повторюють невимовно прекрасне, таємниче для Гриця “а баба галамага”. Таким чином, дитина прагне яскравих вражень, яких, на жаль, школа не дає. Отже, бачимо майстерність І. Франка щодо психологічного аналізу поведінки і характеру героя. Переживання Гриця за свої невдачі у навчанні передано в рядках: “Проклятий буквар, що його він за час цілорічної натуги над науковими питаннями пошарпав і пофалатав трохи не на січку, прокляте “а баба галамага” і прокляті професорські причинки та заохоти до науки так надійли йому, що він аж вихуд та поблід і ходив увесь час, мов сновида”. Із глибоким знанням дитячої психології створена ціла галерея образів дітей сільської бідноти і в таких оповіданнях, як “Оловець”, “Отець-гуморист”. У них майстерно змальовано ставлення до учнів учителівсаמודурів, які затуманювали дітям голови своєю схоластичною наукою, безкарно над ними знущалися. Звірячими методами проводить свою науку отець Телесницький з оповідання “Отець-гуморист”. Жорстоким побиттям учнів він “... довів клас до того, що діти справді туманіли зо страху і поступи в науці були чимраз гірші... Ми жили весь час, мов у тумані”. Вражаючим у творах І. Франка є розуміння письменником найскладніших психічних процесів, які відбуваються в дитячій душі. Як глибоко переживає герой оповідання “Оловець” (1879 р.), коли мимоволі стає причиною страждань свого товариша! Ось він тішиться олівцем, знайденим по дорозі до школи. Письменник передає стан дитини, що стала власником такої розкішної речі, через детальний опис олівця, через роздуми, деколи напівфантастичні, звідки міг він узятись. Та радісне збудження хлопчика проходить, коли він дізнається, що оловець загубив його товариш, якого вчитель за це побив майже до непритомності. У душі героя борються протилежні почуття, докори сумління не дають йому спокою, коли він роздумує, яке рішення прийняти. Письменник тонко зображає муки дитини, яка і в думці не мала, щоб по-злодійськи скористатися знахідкою, але, боячись учителя, не призналась відразу про неї – все одно обох побили б! Біль товариша стає для оповідача власним болем: “Я так живо уявляв собі його біль, - ні, я терпів не менш його, - а тут іще той проклятий внутрішній голос раз у раз шептав мені, що він через мене терпів, що оловець його!”. Підсилює психологізм твору і така художня деталь: спочатку знайдений оловець був для дитини дорогоцінним скарбом, коли душу заповонила радість, тепер же він “ваготів, мов камінь, у моїй торбі, пік мою руку здалека...”. Тонкий знавець душевних порухів дитини, І. Франко показує, що полегшало Мирону після того, коли він зізнався у всьому своїм родичам, тобто скинув з себе той тягар, що не давав спокою. Це свідчить про чесність, порядність простого люду, про загальнолюдську мораль, яка здавна булла властива нашому народові, яка виховувалася і прищеплювалася дитині в селянській родині

зمالку. Серед багатьох засобів психологізму, до яких звертався І. Франко у своїй прозі, у тому числі і в оповіданнях про дітей, заслуговує на окрему увагу поняття “художній простір”. Людина повсякчас перебуває в певному локалізованому просторі, котрий впливає на неї. Якщо середовище відповідає психологічній природі особистості, то між ними встановлюються більш-менш гармонійні зв'язки, в іншому випадку відбувається взаємна протидія внутрішнього й зовнішнього світів – людини та оточення. Художній простір творить той особливий психологічний діапазон, в якому існує персонаж. Отже, зовнішній простір переходить у внутрішній, стає еквівалентом психологічного буття людини. Тому, аналізуючи оповідання І. Франка про дітей, важливо простежити, який простір оточує дитину, як він впливає на розвиток характеру, на поведінку героя. Так, в оповіданні “Мавка” (1879 р.) п'ятирічна Гандзя змушена перебувати в такому просторі, який не задовольняє природні потреби її душі, стримує політ її буйної дитячої уяви, яка “...день і ніч блукала по лісі, знаходила в його голосах відгомін своїх дрібнесеньких, а проте для неї таких важких і величких радощів і терпінь”. Дівчинка наділена небуденною фантазією, романтичною вдачею, які стають у ній сильнішими за відчуття реальності. Непереборне бажання бути в гармонії з природою, прагнення свободи виштовхують її з тісної замкненої хатини, і Гандзуня тікає до лісу, щоб почути його дивну пісню і знайти те, чого прагне її душа. Таким же багатством внутрішнього світу, як і в Гандзі, відзначається хлопчик Мирон з оповідання “Під оборогом” (1905 р.). З невимовною радістю він переноситься з чужого для нього середовища міста, звідки він прибув на канікули, у те середовище, яке є для нього рідним і близьким, яке дасть йому можливість спілкуватися з природою, розвивати свою фантазію. “Всі ті неясні почуття, з яких у людській душі зароджується релігія, ... творять ту дивну природу, той чар, яким ліс оповиває його душу”. Глибокий психологічний аналіз, з допомогою якого І. Франко проникає у внутрішній світ дитини, спостерігаємо в оповіданні “Мій злочин”, яке побудовано на матеріалі переживань та роздумів героя, які викликав спогад з дитинства: герой безцільно, задля дитячої цікавості знівечив життя маленької пташини. Письменник з великою майстерністю показує боротьбу двох протилежних начал, які живуть у кожній людині. Через внутрішній монолог автор передає думки свого персонажа, які ніби ведуть боротьбу між собою і сперечаються з приводу визначення долі пташини: - Пусти його! Пусти його! – шепче щось мов добрий аєгел, у моїм нутрі. – Адже ж бачиш, він такий маленький... -Але ж бо шкода його пускати! Я ж зловив його! – бунтувалася дитяча впертість у моїм нутрі. Психологізм оповіді підсилюють кількарізові повтори таких суперечок внутрішніх голосів. Що ж переможе, яке одне з начал? У данному випадку І. Франко показує перемогу дитячої впертості і цікавості: -Ет, що там! – скрикнула дитяча впертість, і в найближчій хвилі я відкрутив головку малому, гарному пташкови. Після цього приходить усвідомлення злочину, запізніле каяття: “Я почув виразно, що я оце зробив щось безглузде, огидливе, що я допустився безсердечного вбивства, навалив на себе провину, якої не відпокутую і не відмолю ніколи”. Далі І. Франко вказує на таку особливість дитячої психіки, як швидка зміна психічних процесів: “У м'якому, вразливому дитячому серці не довго тривали ті турботи. По двох-трьох днях я вже забув про птшка і його нещасну долю”. Проте ці враження не зникли безслідно, а залягли десь у куточку душі лише до певного часу. Так засобами внутрішнього монологу та функціонально рівнозначних мовних форм І. Франку вдалося збагнути потаємне єство дитини, спосіб її міркування, логіку й аргументацію вчинків, тобто її справжній характер. В оповіданні “Мій злочин” письменник засуджує зло й поетизує добро в людському єстві. Яскраві засоби психологізму присутні і в автобіографічному оповіданні “У кузні”, в якому дійсність письменник змальовує крізь призму душі й серця малого хлопчини. Символічного значення набуває у творі персоніфікований образ вогню: “На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцний огонь... Се огонь у кузні могого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя. І що він не погас і досі”. Можливо, саме цей вогник з батькової кузні і надихав І. Франка на створення високохудожніх образів з того середовища, з якого вийшов сам письменник. Глибоке проникнення в дитячу психологію, чуйне ставлення до дітей властиве й іншим оповіданням І. Франка. На це звернув увагу М.Коцюбинський: “Подивіться, - писав він, - з яким теплим, сердечним почуттям, з якою

любов'ю малює він (тобто І. Франко – В.В.) дітей. Доволі пригадати оповідання “Малий Мирон”, “Грицева шкільна наука”, “Мій злочин” та інші – і стане ясным, що борець уміє бути голубом: Франко наче спочиває на дітях од моря сліз і горя, співцем яких він зробився”. Отже, твори І. Франка засвідчують велику увагу його, як і багатьох інших українських письменників (М. Коцюбинського, В. Винниченка, С. Васильченка та ін.), до дітей сільської бідноти, їхнього становища, багатого внутрішнього світу. Важливим є те, що це було не просто відображення життя дітей, його художній літопис, а й крик душі, протест проти тих соціальних умов, які не давали змоги маленькій людині розвинути свої природні задатки. І саме на цьому акцентує увагу письменник у своїх дитячих оповіданнях. Твори І. Франка про дітей і сьогодні є для нас яскравим взірцем змалювання дитячих образів.

Васильюк В.І. Психологізм дитячих оповідань І.Я. Франка. Літературознавчі студії. Випуск 2. Київ: Видавничополіграфічний центр “Київський університет”, 2002. С. 58-61.

Ірина Голубовська
Критика антипедагогічної освітньої системи в оповіданнях
Івана Франка

У своїх "дитячих" оповіданнях Іван Франко викрив жорстокість та нелюдськість, які панували в тодішніх галицьких школах. На власному сумному досвіді хлопський син пересвідчився в антигуманному характері сучасної йому західноукраїнської освітньої системи. Тож у малій прозі, що містить певні автобіографічні мотиви, прозаїк переконливо показав, наскільки важко було отримати повноцінну освіту в тих умовах. Маленький герой "Грицевої шкільної науки" (1883), метикуватий сільський хлопчик, за рік навчання не засвоїв нічого, окрім сумнозвісного "а-ба-ба-га-лама-га". Та й чого міг навчити поважний професор, котрий вісімнадцять із тридцяти учнів величав принизливим словом "туман". "Наука" бідолашним школярам так припала до душі, що вони мріяли лише про одне: "Як то буде гарно, як вони увільняться від щоденних різок, позаушників, штурканців, "пац" та "попідволосників" і як покажуться знов у повнім блиску своєї поваги на пасовищі". За такої шкільної "методики" дивною видається не наявність вісімнадцяти "туманів", а те, що дванадцять школярів спромоглися оволодіти хоч якимось навчальним матеріалом! Із сумною іронією І.Франко змальовує фінальний епізод твору, коли гусак в одну хвилину опанував мудрість, над котрою Гриць бився цілий рік. Риторичним залишається запитання хлопчика: "Чому вони його до школи не давали?". О.Луцишин звернула увагу на хронотопічну специфіку аналізованого оповідання. На думку дослідниці, письменник має можливість деформувати різні проміжки часу у своєму творі: рік проминув, як хвиля, а епізоди на вигоні, урок у школі зображені докладніше³. Така особливість часопросторового моделювання акцентує увагу читачів на ключових моментах, що найяскравіше характеризують маленького героя. Центральною в оповіданні є сцена першого Грицевого шкільного заняття. Своєрідним розповідачем тут виступає сам персонаж, разом з яким ми потрапляємо до негостинної темної школи, наскрізь пропахлої торішньою гнилою капустою. Погані враження підсилюються безглуздими вчинками не дуже доброзичливих учнів, котрі прагнуть ще більше налякати схвильованого товариша. Поява професора та його ж "мудра" наука остаточно бентежать Гриця, і здібна дитина втрачає будь-яку спроможність осмисленого сприйняття навчального матеріалу. Оповідання "Оловець" (1879) позначене глибиною авторського психологізму в зображенні внутрішнього світу дитини. Просте канцелярське приладдя, випадково знайдене сільським хлопчиком, уособлює для шестилітнього школяра прекрасну мрію. Та на уроці оповідач дізнається, що олівця загубив його товариш Степан, якого за цю провину жорстоко побив нетверезий професор. Письменник відтворює моральні страждання малюка, котрий, поза власним бажанням, сприяв покаранню приятеля. Точно підібрані моторові деталі переростають у психологічні моменти: страх перед свистом різки придавлює хлопчика до місця, спутує його язик, стискає горло залізними кліщами, обливає холодним потом. Зрештою вражене дитя, відчуваючи на собі мовби справжній гострий біль від різки, починає голосно хлипати. "Але тривога обдала всіх такою

мертвотою, що, незважаючи на гробову тишу, ніхто в класі не чув мого хлипання". Образи, пов'язані зі смертю, не випадкові в оповіданні. Тут можна говорити й про відсталу, мертву у своїй закостенілості систему навчання, й про фізичні знущання з нещасних учнів, що призводять до загибелі. Головним персонажем оповідання "Schönschreiben" (від. нім. "красне писання") (1879) виступає колишній панський економ, а нині викладач каліграфії пан Валько. Влучні елементи його портретної характеристики (бараняча голова, жаб'ячі очі, гадючий погляд, вираз тупої упертості на лиці) підкреслюють мерзенне єство. Письменник порівнює поведінку свого антипатичного персонажа то з орлом, що чатує на жертву, то з катом. Іван Франко правдиво показує згубний вплив цього самодура на психіку наляканих дітей, котрі голосно сміються з жорстоко побитого Йонки. Автор точно спостеріг: "Але така вже сила тиранського притиску, що досить тиранові всміхнутися, а всі, що стоять під його гнітом, будуть реготатися без огляду на те, що регочуться, власне, самі над своєю долею". Формально змінивши діяльність, Валько залишився вірним своєму головному покликанню – бути управителем; марно прозаїк називає його учителем-економом. Доречно застосовані засоби сарказму допомагають точніше охарактеризувати персонажа. Так, описуючи навчальну діяльність Валька, автор використовує слова "мудрість", "знання", "наука", "високопедагогічне діло" – ці визначення різко контрастують з огидною поведінкою "каліграфа". Жорстоко побивши свого учня, він лише на хвилику збентежився, та дізнавшись про селянське походження дитини, швидко заспокоївся. І хоча нелюдський вчинок учителя-садиста зійшов тому з рук, у серці хлопського сина він "стався першим насінням обурення, погорди і вічної ворожнечі против усякого неволення та тиранства". Трагічним пафосом пронизане оповідання "Отець-гуморист" (1903). Головний персонаж тут також учитель – священик Софрон Телесницький. Назва твору є контрастною, адже т. зв. педагог мав специфічну вдачу, вважаючи вельми дотепними всілякі знущання зі своїх учнів (і моральні, і фізичні). Оповідач відзначає, що в "людожерному" гуморі о.Телесницького "криється щось злобне та завидюче, щось таке, як той демон, що ніччю кидається під ноги пішохода і звалює його на землю або стромляє кимаччя між колеса біжучого воза, щоб або віз перевернувся, або колесо зламалося. Сей злобний, оприскливий гумор, що вибухав радістю лиш тоді, коли хтось із нас сказав дурницю, не піднімав наших дитячих душ, але здавлював, гальмував та душив їх". Школярі вважають отця Софрона катом, приборкувачем диких звірів, необмеженим паном їх тіл і душ. Доведені до відчаю діти жили, наче в тумані; ходили, "мов приголомшені, насовлені, мов сердиті". Єдиною наукою, яку сприйняли учні, стало постійне бажання битися. Через бузувірство о.Телесницького загинув бідолашний учень на прізвище Волянський. Наділений неабиякою художньою фантазією хлопчик не міг засвоїти навчальний матеріал, що подавався в такій жорстокій формі. Нелюд-монах забив безпорадну дитину до смерті. Наскільки таке виховання нівечить юні душі, переконливо показано в епізоді похорону Волянського: морально спустошені діти не так сумують за своїм товаришем, як радіють відсутності навчальних занять: "Усім було весело, бо той день був вільний од науки". Неабияку збентеженість викликає той факт, що в оповіданні йдеться не просто про педагога, а про священика (невипадково твір називається "Отець-гуморист"). Моральним антиподом Телесницького виступає катехит Красицький – добра, чуйна, милосердна людина. Намагаючись допомогти дітям, о.Красицький викриває перед ректором свого колегу, називаючи його псобійником. І.Франко далекий від огульної критики всіх душпастирів: автор викриває лише тих служителів церкви, які не гідні свого високого покликання. Письменник наголошує на тому, що вчительське варварство не було поодиноким випадком у галицьких школах: "биття вважалося тоді в Дрогобичі неминучим складником педагогії". Саме тому видалися марними всі намагання батьків і простих міщан покарати ненормального вчителя. Ката не заарештували, не вигнали з ганьбою, а перевели проповідником до монастиря. Тож у своєму оповіданні прозаїк нищівно критикує таку освіту, котра калічить учнівські душі й життя. Є.Кирилюк справедливо зазначає, що своєю трагічною розповіддю Іван Франко затаврував усю антипедагогічну систему виховання в галицьких школах. На тлі авторського викриття шкільного бузувірства виділяються майстерно виписані постаті дітей. Особливе місце серед них посідає автобіографічний образ Мирона

("Schönschreiben", "Малий Мирон", "Під оборогом"), у характері якого виразно простежуються риси вдачі юного Івася Франка. Малого Мирона, героя однойменного оповідання, важко назвати звичайною дитиною. За свій потяг до роздумів п'ятирічний хлопчик уже має репутацію дивного, а то й нерозумного малюка – "якесь не таке, як люди". Усупереч невтішній характеристиці, Мирон виявляє значні здібності: вміє рахувати до чотирьохсот; пильно спостерігає за різними природними явищами, намагаючись у них самостійно розібратися; володіє винятковою уявою. Однак у фінальних авторських міркуваннях про майбутнє оригінального героя звучать безрадісні ноти: наділений таким хистом хлопець навряд чи зможе добре хазяювати, а то й стане ворожитом, із щирим серцем туманячи людей. Коли ж Мирона віддадуть учитися, то "дитина хпатися буде науки на диво, впиватися буде нею, як недужий свіжим повітрям, і скінчить на тім, що перейметься правдами науки і забажає перевести їх у життя. І стане малий Мирон гарячим проповідником тих правд, понесе їх між темних і пригноблених, під рідні сільські стріхи...". На власному досвіді переконався автор, наскільки драматичним буде такий життєвий шлях. Недаремно твір завершується риторичним вигуком "Бідний малий Мирон!..". Г.Логвин справедливо вважає, що герой Франка багатий думками, але не вміє мислити стандартно, так, як усі. Дорослі не розуміють хлопчика, але ж багато з них не зрозуміють його й тоді, коли він виросте, вивчиться й буде захищати людей. В оповіданні "Під оборогом" (1905) автор відтворює епізод із життя Мирона, який відпочиває вдома на канікулах. Десятимісячна шкільна морока витончила його дитячі сили, і хлопчик нарешті може піти до лісу. Герой Франка всім своїм єством осягає природу, мало не розчиняється в ній. Прогулюючись безлюдним лісом, дитина відчувається, мов у Господньому храмі. Автор переконаний: у такі моменти малого Мирона охоплюють неясні почуття, з яких у людській душі зароджується релігія, творячи "ту дивну принаду, той чар, яким ліс оповиває його душу". У бурхливій уяві героя тісно переплітаються реальність та вимисел, й уві сні Мирон перетворюється на непереможного борця. Однак схвильована розповідь сина, переконаного в тому, що саме він не пустив грозову хмару на ниви, прикро вразила його матір. Жінка розуміє, що її мрійливому хлопчику буде важко спілкуватися з простими, пересічними людьми. Мама просить Мирона не розголошувати фантазії, бо з них люди будуть сміятися, а вона – плакати. У характері свого улюбленого героя автор показав формування небуденної творчої натури, схильної до філософського осмислення буття. Біда цього персонажа полягає в тому, що йому судилося народитися й жити в умовах, абсолютно не відповідних його артистичній вдачі. Таким чином, у своїх оповіданнях про дітей і школу Іван Франко висловив протест проти схоластичної системи навчання, проти жорстокого ставлення до дітей, до їх духовних потреб. Прозаїкові вдалося розкрити багатий внутрішній світ дитини, створити пам'ятну галерею образів самотніх маленьких героїв.

Ірина Голубовська Критика антипедагогічної освітньої системи в оповіданнях Івана Франка. URL: http://library.zu.edu.ua/vz/15/Vg_2006_15_37.pdf

Література

1. **Ахмедова Ю.** Психофізіологія української дитини в реалістичній прозі XIX століття [Іван Франко. «Малий Мирон»]. *Українознавство*, 2011. № 2. С. 149–155.
2. **Василюк В.І.** Психологізм дитячих оповідань І.Я. Франка. *Літературознавчі студії*. Випуск 2. Київ: Видавничополіграфічний центр "Київський університет", 2002. С. 58-61.
3. **Гладишев В.** «Від себе не втечеш» : нотатки до вивчення казки Івана Франка «Фарбований Лис». *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах*, 2011. № 4. С. 38–45.
4. **Ковальчук А.** Злочин та очищення: проблема катарсису в психології Франкових персонажів. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах*, 2000. № 6. С. 45–51.
5. **Кравченко Іван** Іван Франко: життя, діяльність та педагогічні погляди. *Педагогічні науки*, 2014. № 60. С. 147-153.

6. **Панченко В.** З дитячих літ генія : короткий нарис про дитинство Івана Франка. *Дивослово*, 2006. № 9. С. 37–38.

7. **Тихолоз Н.** З вірою в силу розуму (Ідейно-художнє новаторство Івана Франка у збірці казок для дітей «Коли ще звірі говорили»). *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах*, 2000. № 6. С. 59–67.

Заняття № 6

Психологічно-реалістичні твори для дітей.

План

1. Образи дітей у літературі 60 – 80-х років ХХ століття.
2. М. Вінграновський „Первінка”: проблематика, образ Миколки, своєрідність викладу матеріалу.
3. Повість Г. Тютюнника „Климко”: автобіографічні моменти, роль прийому подорожі, система образів, проблематика.
4. Повість Є. Гуцала „Пісні вогню і попелу”: символіка птахів, озера, пісень, загибелі Тереня; система образів повісті, проблематика.

Питання для обговорення й завдання

1. Ознайомившись з творчістю Григора Тютюнника, скориставшись афоризмами щоденникових нотатків письменника, спробуйте визначити життєве і творче кредо майстра психологічної прози. Афоризми: „З любові і муки народжується письменник – іншого шляху у нього немає”, „Іноді я відчуваю Людину, як рана сіль”, „Мила моя Людино, ніколи я не скажу про тебе чорного слова”, „Часто запитую себе: навіщо тобі істина? Відповідаю: Щоб знати, де брехня... Ніщо так боляче не б'є людину, як брехня”, „І що я в Господа за людина!!! Ні в чому немає мені ані міри, ані втіхи – ні в любові, ні в стражданні, ні в захопленнях, ні в сумі пекельному... Неприкажаний я”, „Ідеалізм мій полягає в тому, що я завжди жду від людини хорошого”, „Сумніве мій! Мій ти мучителю і поморнику. Як тяжко з тобою і як страшно залишитися без тебе”, „Але в житті людини один страшний день – коли вона вперше опустить плечі, зігнеться”.
2. Поміркуйте над питанням: чому головні герої запропонованих творів ішли на самопожертву заради інших? Відповідь ілюструйте цитатами з текстів.
3. Проаналізувавши статтю І. Бойцун „Морально-етичний аспект катарсису у творах для дітей”, спробуйте на матеріалі прочитаних художніх творів визначити складники катарсису літературних героїв як провідного модусу стильової манери характеротворення зазначених письменників.

Консультації

Лірико-психологічна манера письма, заглиблення в таїни душі героїв, поетизація високих почуттів, створення своєрідної концепції любові — ці та багато інших ознак характеризують дитячу прозу Григора Тютюнника, М. Вінграновського та Є. Гуцала 60-х - 70-х років. Письменники типологічно близькі в тому, що вони прагнули уникати у своїх творах обов'язкового в літературі тієї епохи соціального детермінізму, сухого, лаконічного слова, їх об'єднує і вибір героя-підлітка (який в основному не відповідав вимогам соцреалістичного канону), максимальна зосередженість на його внутрішньому світі, орієнтація на вічні людські цінності, художня реалізація проблеми внутрішньої свободи. Письменники-„шістдесятники”, які майже всі належать до покоління дітей війни, виявили себе як тонкі лірики й глибокі філософи. Раннє подорослішання стало наслідком інтенсивного розвитку їх чуттєво-емоційної сфери, а тяжкі враження дитинства (голод, холод, розвалене житло, втрата близьких, навіть реальна фізична загроза смерті) – усе це зумовило могутній потяг до світлого, щасливого, красивого, чи то в природі, чи в людському суспільстві.

Увійшовши в літературу в непрості 60-ті роки, вони відразу заявили про себе як майстрів лірико-психологічної прози, які зосереджуються на особливостях характерів героїв, їх почуттях, багатому внутрішньому світі. У відтворенні психології характерів ці письменники використали широкий арсенал художніх прийомів та засобів психологізму, зокрема багатий досвід вікової психології. У художній системі письменників органічно поєдналися тонкий ліризм, психологізм оповіді, традиційна народна поетика та оригінальні художні принципи, майстерно зображені типові характери селян-вічних трудівників, наділених високими моральними якостями, переконливо відтворені особливості дитячої психології.

Матеріали до заняття

Григор Тютюнник

Климко

(уривок)

Климко прокинувся від холодної роси, що впала йому на босі ноги (видно, кидався уві сні), і побачив над собою скам'яніло-бузкове небо, яким воно буває лише восени на сході сонця, — без жайворіння, без легких з позолотою хмарок по обрію, без усміхненої радості пробудження. Климко підібгав ноги під поли діжурчини, щоб зогрілися, й онімілою тремтячою рукою дужче роз горнув солому напроти очей. Він спав під скиртою.

Сонце, мабуть, тільки що зійшло, бо від скирти через тік і ще далі на стернях лежала довга тінь у сизій росі, солодко пахло втоптанам у землю набубнявілим житом, що вже вкинулося у ключечки, та сухими мишачими гніздами. Звечора миші лоскотали Климка, гасаючи йому по руках і ногах, пищали раденько, що є їм розвага, і Климко проганяв їх усяк: сукав ногами, кишав на них сердито — аж доки й заснув.

Уночі йому снилася велика зграя жовтих воронів із жовтими горобцями впереміш. А то була не зграя і не химера опівнічна — то був вихор з великого кленового та дрібного вишневого листя, що знявся над висілком, коли Климко вийшов у степ за станцію і востаннє оглянувся назад. Та листяна зграя стовпом стала у під небесся, вище й вище, а там здрібніла, розсипалася і зникла геть з очей.

Де те листя потім сіло? Чи, може, воно ще й досі кружляє?..

Климко звівся на лікоть, щоб краще була видно шлях, яким йому йти далі, і його затрусило так, що аж зуби зацокотіли від терпкого застоюного холоду в усьому тілі.

„Нічого, — подумав. — Пробіжуся з гори — зогріюся”.

У степу було тихо. Блищали од сонця стерні і ковила понад шляхом, сріблилася важка, обвішана разочками роси павутина. Вдалині, між телеграфними стовпами й некрутими пагорбами, мріли рожеві, мов спалахи багать, крейдяні гори. Десь там, біля тих гір, чув од людей Климко, було велике місто Слов'янськ, а поміж горами, просто на землі, лежала брилами сіль, — бери скільки здужаєш. Іще чув Климко, що за склянку солі можна виміняти всякого добра: мисочку чи й дві кукурудзи, відерце картоплі чи й хліба справжнього.

Климко йшов босий, у куцях штанчатах, старій матросці, що була колись голубою, а тепер стала сіра, та ще в дядьковій Кириловій діжурці. Тій діжурці, як казав дядько, було „сто літ”, і не рвалася вона лише тому, що зашкарубла від давньої мазути. Не брали її ні дощі, ні сніг, ані сонце. Пахла діжурка паровозом. Уночі вона нахолоняла, а вдень аж димувала на сонці, пахла ще дужче і пекла плечі та спину.

Климко жив удвох з дядьком Кирилом, відколи осиротів. Жили вони в залізничному бараці при самісіньких коліях. І коли мимо гуркотів важкий ешелон, барак теж ніби зривався з місця: двигтіли стіни, дрижала підлога, бряжчали шиби у вікнах, а барак мчав і мчав. Потім, коли ешелон даленів, гуркочучи тихіше й тихіше, барак знову зупинявся і стояв, як і раніш, і під вікнами в нього знову цвірінчали горобці.

Дядько Кирило був машиністом великого паровоза ФД і ходив на роботу коли як: то вранці, то вдень, то посеред ночі, коли Климко вже спав. Повертався він завжди несподівано — з залізною скринькою в руці, зморений очима і усміхнений до Климка.

— Як тут мій помішничок? Не боявся сам уночі? — питався, бувало, знімаючи шкіряного картуза з білими молоточками, від якого на лобі лишався червоний тугий пружок, що ніколи не встигав зійти до чергової зміни.

Потім дядько вмивався над великою мідною мискою, довго з хрускотом у пальцях тручи руку об руку, хоч і сам він, і Климко знали, що руки все одно не одмиються.

— Ось побільшаєш, Климе, і гайда до нас на паровоз, — казав дядько.

— Вивчимо тебе на помічника машиніста і заживемо: разом на роботу, разом з роботи... А так не бачу, коли ти в мене й ростеш.

Умившись, дядько надівав чисту сорочку і сідав до столу.

— А давай лишень свої граматки, подивимось, що там у тебе з науками. Це була найбільша радість Климкова — покласти перед дядьком чепурно списані зошити, а самому заходитись поратися: винести миску з дьогтяною водою, витерти підлогу, де набризкано, і тихо, покрадьки, щоб дядько не обернувся, насипати йому юшки, якої сам і наварив, — гарячої та запавної. Про зошити він ніколи не боявся, бо тільки з письма інколи мав „посередньо”.

— О! — дивувався дядько, розгинаючись над столом. — А це що? Треба було написати „холодно”, а в тебе „хохолодно”...

Климко на те знічено одказував:

— То в мене, дя, після великої перерви руки дуже померзли, от воно й хохокнуло. Дядько, вдоволений, що знайшов помилку, відкладав зошити і брався до юшки.

— Ай добра ж, — хвалив, ледь відсморбнувши з ложки. — У-у-у, такої не всяка й кухарка зварить. Візьми ж отам у скриньці гостинець.

Климко знав, що дядько неодмінно скаже ці слова, проте завжди хвилювався: а що як ні? Що як забуде?

У скриньці, що пахла так само, як і дядькова діжурка і картуз, і сам дядько, лежали блискучі ключі й ключики. Климко ніколи їх не чіпав, бо то були дядькові ключики од паровоза, а лише роздивлявся на них. Ще був у скриньці молоток, жмутик пухкої білої нитковини, великий кухоль, щоб набирати на станціях окропу і чаювати з грудочкою цукру, та складаний ніжик — різати хліб. У кухлі Климко й знаходив гостинець: пригріщ пряників-срібноголовців, або гроно прозорих півників на паличках, зв'язаних до купи білою ниткою, або ще щось таке.

Увечері дядько Кирило, чистий, виголений і ясний, знову йшов на станцію зі своєю скринькою в руці, і Климко проводжав його аж до паровоза. ФД стояв на запасній колії, ще гарячий від недавнього рейсу. З труби ледь-ледь курів дим, тихо сапала пара з патрубків і огортала зморені колеса — ФД спочивав, сяючи масними чорними боками й начищеною міддю. Біля нього і взимку було тепло.

— Ти ж там хазяйнуй, Климе. А вночі спи і не бійся, — казав дядько. — Вночі воно все так, як і вдень, тільки й того, що поночі.

І коли Климко біг потім назад до барака, дядько всміхався йому вже з паровозної будки і махав рукою — отако, самими пальцями.

Климко й не боявся ночей, тому що барак майже ніколи не спав увесь. У ньому жило багато людей, всі вони працювали на станції, ходили на роботу і поверталися з неї хто коли, отож у бараці хтось та не спав. До того ж стояв барак у такому веселому місці, що його з усіх боків осяювали вогні — зі станції, з вагоноремонтних майстерень та від шахти, — і він плив щонаочі в тих вогнях, наче корабель у сріблястому морі.

А скільки звуків жило на станції вночі! Брязкали сталевими тарелями вагонні буфери, перегукувалися дударі-стрілочники, сюрчали у свої сюрчки й вимахували ліхтарями зчіплювачі вагонів, видзвонювали молоточками по колесах обходчики поїздів, і мовби десь угорі над станцією постійно, одним голосом дзуремів шахтний вентилятор. У бараці завжди стояв дух шпал, штибу, котельної пари і полину, що ріс попід вікнами. А світло звідусіль малювало на стіні супроти Климкового ліжка великі різнобарвні квіти: червоне — маки, синє — волошки, жовте —

соняхи, вони мінилися і тремтіли, як од вітру в степу... То були казкові, найщасливіші в Климковому житті ночі.

Він отак би й виріс серед уквітчаних тих ночей, якби не настали ночі інші, ночі без вогнів. Зостались лише звуки, ті, що завжди, але в пільмі вони спохмурніли, поглухішали і долинали наче з глибокого провалля. У ці чорні ночі поїзди йшли частіше й швидше, ніж раніш, але від них уже не віяло сосновими дошками чи теплою пшеницею, мокрим, щойно ви́йнятим із шахти вугіллям чи цегляною курявичкою з відкритих вагонів. Од них віяло ліками, димом польових солдатських кухонь, гарячими на сонці уламками літаків і гармат...

І одної з таких ночей не повернувся на станцію дядьків Кирилів ФД, хоч на нього давно вже чекала нова зміна машиністів. Климко цілу ніч проблукав тоді на станції, вслухаючись у далекі злякані гудки паровозів, але так і не почув серед них знайомого. Він був один на весь світ — гудок дядькового ФД, — і Климко впізнав би його серед тисячі...

Удосвіта на станцію приїхала дрезина-рейковоз і привезла дядька Кирила, його помічників, старого Кіндратовича, що їздив іще на царських паровозах, і кочегара Славка-гармоніста. Дрезину оточили з усіх боків — чергові обходчики, змажчики, стрілочники, і Климко ніяк не міг пробитися крізь той натовп. Він побачив тільки, що всі познімали картузи й похилили голови, і закричав, і застукав кулачками в погорблені спини:

— Пустіть мене!

Його впізнали і розступилися... Климко побачив лише сиву дядькову чуприну з-під брезенту, вчепився за борт кузова, щоб злізти нагору, але хтось придержав його за плечі й сказав:

— Зараз, синок, зараз подивишся зблизька. Знімемо — і подивишся.

— Пряме влучення... — квапливо розказував хтось. — У тендер, їх вугіллям побило...

Дядька ховали надвечір при відчинених навстіж дверях барака. Надворі було вітряно. По коридору шаруділо перше осіннє листя з пристанційного скверу і забивалося в тихі кутки. Увіходили мовчазні зморені залізничники в промашчених мазутою робах, знімали картузи, прощалися пошепки з дядьком і знову йшли на роботу; зітхали і потихеньку схлипували жінки, які зійшлися з усього барака, і тільки одна серед них, тітка Мотя з висілка, плакала вголос і припадала щокою до чорних — їх так і не відмили — дядькових рук, складених на грудях. Вона частенько приносила дядькові чисті, випрасувані сорочки, що пахли простим чорним милом.

У головах у дядька лежали пучечки живих і сухих квітів: чорнобривці з деповської клумби і гайстри з чиєїсь грядки, сухий деревій і ковила. Квіти дихали м'яко і ладанно, а дядьків костюм новий пах Климкові вихідними днями. На кладовищі Климко вже не плакав, а лише здригався від холоду в грудях і хрипко зітхав. Червоно, підпливаючи рожевим надвечірнім мороком, заходило сонце. А вітер обтіпував з молодих топольок прижовкле листя і розкидав поміж могилами. Воно застрявало в оградках, прилипало до пам'ятників або летіло в степ, рвучи на своєму шляху тонку, ще не стужавілу по-осінньому павутину.

На могилу дядькові поклали його шкіряний картуз із білими молоточками. Після похорону тітка Мотя довела Климка до барака, заплакала біля порога й сказала:

— Може б, ти до мене перейшов? Куди ж тобі тепер діватися? Хто тепер тебе догляне?

Климко похитав головою і пішов у барак. Доглядати за собою — зварити їсти, прибрати в хаті, випрати одежину — він умів і сам. Давно вже вмів...

М. Вінграновський

Первінка

(уривок)

Первінка тулилась до Миколки і дрібно тремтіла, коли вони поминали постріляних корів, чи коней, чи навіть верблюдів. Німці тікали на чому могли, і, коли коні чи корови не в силі були під ними йти і падали у багнюку, тоді німці їх убивали. Пахло чимось неприємно-солодким. Миколці хотілось затулити носа — руки не вільні: однією рукою він вів Первінку, а другою раз по раз витягав чуні з болота.

Так вони і посувалися вдвох під жерлами танків та гармат, поміж перекинутими машинами, погорілими гарбами і возами.

І тихо та порожньо на шляху і в степу, хоч вий.

Біля машин валялися потрощені мідні скрині з усіляким добром з полотном, з квітчастими рушниками, з хромовими чобітьми, але Миколка знав, що нічого цього чіпати не можна, бо воно заміноване.

Пахло якимись ліками та горілою шерстю.

Смеркало. Смеркало й смеркло.

Первінка ледь тягла ноги, а Миколка ніс уже чуні в руці і йшов у валянках по болоту. Попереду замаячив горб з кам'яним давнім хрестом. Цей горб з кам'яним хрестом мав означати Миколці половину дороги. На небо вийшли зорі, під ногами трохи підмерзло. Вийшов червоний місяць, і танки відразу ж стали більшими, ось-ось неначе загуркочуть і застріляють.

Миколка уже б і побіг додому, якби не пудові ноги набряклі, — мати ж удома не спить і думає: де ж це він? Але ось і половина дороги.

Навіть при місяці видно у кам'яному хресті дірки від куль, але що це? Під хрестом біля згорілої машини стоїть ліжко! Темне широке ліжко з золотими бильцями стоїть під хрестом при дорозі!

По Миколчиній спині сипонуло морозом: ішов уранці на базар — ліжка не було. Хто ж це його поставив за день?

Миколка пильно почав придивлятися до машин, до „тигра”, що чорнів за хрестом у кюветі, і до самого ліжка — ніде нікого.

Червоно світить місяць над горбом, і тиша така тиха, аж холодна.

Навшпиньках Миколка підійшов до ліжка — ліжко порожнє, ні подушки на ньому, ні ковдри, самі лише дошки, де-не-де посічені кулями та осколками, та золоті бильця блищать при місяці, як чортові очі.

„Дай, — подумав Миколка, — сяду та відпочину, бо не маю вже сил отак теліпатися, та й Первінці щось треба дати”.

Миколка похукав у руки, прив'язав Первінку до ліжка і пішов до „тигра”, бо якраз саме там росли найвищі будяки: треба ж було цьому „тигрові” увігнатися в такі добрячі будяки! Миколка нагнувся і зашарудів між лапатими будяками: під будяками щось росло. Пірій чи ковила — проти місяця не видно. Хоча вони і торішні, але рвати їх важко, сильно вони у землі сидять. Від „тигра” котами чомусь смердить, — от була б та цибулина, що її на базарі з'їв, як би вона зараз пригодилась!

Миколка виніс із будяків оберемок пирію, кинув його перед Первінкою на ліжко.

— Оце з'їси, Первінко, та й підемо далі, а я біля тебе посиджу, — сказав Миколка і сів на ліжко.

Первінка зашелестіла пирієм, а Миколці тим часом хтось почав мастити очі медом. Голова його хилилась на ліжко, згодом він підігнув під себе ноги і заснув. Ніч стояла біла під місяцем, як молоко у дійниці, і тихо жувала Первінка під хрестом, оточена „тиграми” та „пантерами”.

Доївши пізню свою вечерю, Первінка й собі вляглася біля ліжка та й заплющила очі...

Скільки Миколка спав — невідомо, але проснувся він від того, що його хтось гойдає з боку на бік.

Спросоння Миколка вискочив на ліжко з ногами і побачив, як Первінка рветься від ліжка туди й сюди, аж на лигач тріщить, а здоровенний чорний собацюра, врівень з Первінкою, плигає між „тигром” і дорогою і намагається вхопити Первінку за ногу. Вона відхвицькується від нього, як може, очі повні страху — боже ж ти мій!

Миколка схопив відколений снарядом шматок хреста і з усієї сили попудив собацюру по лапах. Але той тільки підскочив і сів на дорозі, весело і задоволене дивлячись на Миколку.

Тоді Миколка відважив підмерзлу грудку, другу, але собацюра то пригинався, то пересідав з місця на місце і знову весело махав хвостом та задоволене повискував.

А навкруги білий-білісінький день, та й сонце у небі уже височенько, морозець, у Миколки зуб на зуб не потрапляє. Додому, Первінко, мерщій додому, бо що ж там мати?

Миколка натягнув на замерзлі валянки чуні, відв'язав Первінку, ще раз пошпури́в у собаку рудим осколком від снаряда і по примерзлих грудках побіг до села.

Пробігли вибало́к, Первінка задихалась, задихався і Миколка – хай йому грець! Станемо та відпочине́мо. Раптом у небі, де не візьмись, з'явилися наші і німецькі літаки. Одні з заходу, другі зі сходу. І тих і тих було так багато, що їхнім крилам не вистачало неба.

Вдарилися вони над Миколчиною головою в одну мить, і годі вже було про що й думати.

Німецькі бомбардувальники змушені були скинути бомби в порожній степ і тікати.

Степ, де щойно пройшли Миколка з Первінкою, закипів від бомб, як смола в казані.

Бомби падали одна на одну, бо їм не вистачало місця. Де і як сховався Миколка з Первінкою, видно не було, видні були вогонь і дим, та чути надірваний голос повітря.

Все скінчилося раптово, як і почалося: зчезли літаки, і лише вирви в землі здивовано-тихо задивились у небо. Миколка з Первінкою вилізли з воронки...

Євген Гуцало
Пісні вогню і попелу
(уривок)

Після піри́жків із калиною, яких наївся вволю, почало хилити на сон. Тітка Оришка постелила йому постіль на тапчані й сказала спати. Але Терень сидів край столу й прислухався, чи не озветься, чи знову не заірже гнідко. Бо так він ото тривожно, клично був озвався — й зовсім умовк.

Повагавшись, Терень звівся з-за столу й пішов до дверей.

— Ти куди? — тітка до нього. — Спати постелено.

— Коня подивлюся.

— Еге ж, справжній хазяїн за ніч не один раз вийде подивитися на худобу, а про коня й казати годі. Батько твій любить коней, ти в батька вдався.

Ступаючи в темних сінях, долонею вів по стіні, щоб не спіткнутись, щоб лобом не вдаритись, — і відчинив незамкнені сінешні двері. Свіже нічне повітря хлюпнуло в груди, світло біло-зеленкуватих зірок ударило в очі. Переступивши поріг, скрадливо попід хатою подався на причілок, де біля вишні уп'яв гнідка.

Гнідка під вишнею не було.

Не вірячи сам собі, Терень пучками пальців торкнувся до вишневого стовбура, навіть гілля почіпав. З листя йому на груди звалився сонний хрущ, завовтузився, загув — і похурчав назад у листя.

Тереневі в грудях наче щось обірвалося і занило болісно, тривожно.

— Гнідко, де ти? — озвався він.

Може, відв'язався саме тоді, коли заіржав раз і вдруге, кличучи до себе, а Терень не послухав коня, не вийшов надвір? Каяття, докір самому собі облекли свідомість. Скрадливо пішов поза хатою, вглядаючись у принишклу темряву, приглядаючись до дерев, до кущів. А ще й прислухаючись, чи не обізветься часом гнідко, побачивши його в темряві, але тиша глибоко стояла довкруги у Зеленій Греблі. Ото хіба що зрідка пролітали хрущі. Та раз і вдруге озвався десь собака — і вмовк.

Марно поникавши по городі, підійшов до воріт, заглядаючи в темну вулицю під нахиленим плетивом тихих верб, але пустка скрізь та безлюддя.

— Тереню, де ти? — покликала тітка Оришка, вийшовши з хати.

— Коня десь нема, — хрипко озвався.

— Ой, горе! — вирвалося в неї.

— Відв'язався.

— Е-е, сам не відв'язався... Ой, горе яке!.. Неспроста іржав. Може, хазяїн його знайшовся й забрав свою пропажу.

— Хазяїн? Де ж той хазяїн узявся?

— Ой, Терешку, ти — дитина, балакаєш по-дитячому...

Вже десь бачила я цього коня, тільки з пам'яті вилетіло, хто ж їхав на ньому.

Всякі думки після почутого від тітки заройлися в голові.

— Піду я до своїх, — сказав.

— Як же ти підеш, дитино, коли ніч? Хіба втрапиш? Залишайся до ранку.

— Не можу залишатися до ранку. Треба до своїх. Я запам'ятав дорогу, не загублюся, а ви до хати йдіть.

— Щастя тобі, сину...

Ввібравши голову в плечі, Терень ішов темною вулицею, що пахла вогкою кропивою та бузиною. Хоч би вогник де-небудь блимнув чи голос людський почувся, глуха тиша довкола. Якби не світло зірок у небі, назад не втрапив би. Вглядався в темряву, вслухався в темряву: може, побачить, може, почує голос гнідка, якщо раптом заірже.

Сова десь ухнула, наче то сама темрява ухнула. Терень нашорошив вуха, сподіваючись іще раз почути сову, але марно.

Й несподівано згадалася мати, як вискочила з обійстя на дорогу перед їхньою валкою, заступаючи дорогу, не пускаючи. І запах рук її відновився в пам'яті, й запах кіс... І голос її розпачливий гострим боєм ударився в пам'яті, наче щойно почувся. Слідом за матір'ю згадалася їхня школа, згадалася Ганя, що постала перед його зором своїм смаглявим усміхненим обличчям. Так постала, наче й не з пам'яті згадувалася, а ось вона, в цій темній вербовій вуличці в Зеленій Греблі. Прямо перед Теренем. Терень іде — і її смагляве усміхнене обличчя йде попереду, відсувається, відпливає з кожним його ступенем, не перестаючи так дивно та загадково всміхатися.

Тулибаба згадався. І як ото Ількові дід та мати вели батька здавати в міліцію, як потім сліпий Ілько приходив під будинок міліції, залазив на дерево, щоб батько через загразоване вікно побачив Ілька на дереві.

А ще — літак за селом!

Хто цієї ночі вартує біля підбитого літака в полі, коли чи не весь їхній сторожовий загін тепер от у Зеленій Греблі?

Згадалася баба Рузя, як ото вона віддячила розквітлим абрикосом, коли допоміг витягнути відро води з криниці.

Думки-спогади роїлися в голові, а ще ж снувалося й про тітку Оришку, і про її Миколу. Де той Микола, де? Не вірилося, що тітчин Микола пропав, і як би ото зустріти його, знайти, щоб порадувати невтішну тітку Оришку!

Ген і присадкувата будівля комори, в якій розмістився на ночівлю їхній загін.

Тамуючи дихання, ступив на негороджене подвір'я, за яким темнів глибокий яр, а за яром поле слалося до лісу.

Як раптом за спиною почулося глухе:

— Стій!

Терень завмер від несподіванки, обертаючись па голос, у якому впізнав голос дядька-міліціонера Охріма Зозулі. Він вийшов із-за груші, побіля якої вони сьогодні палили вогнище та вечеряли. Тримаючи в лівій руці карабін, дядько-міліціонер мерехтів гострими очима-жаринами.

— Де ти ходиш опівночі?

— В тітки був, — стиха проказав, чуючись винуватим.

— У тітки? Покинув загін — і до тітки? Погрітися на печі, еге? А ти забув, що у Зеленій Греблі шастають вороги?

— Та... мені Кіндратович дозволив.

— Бач який! Тітка покликала, Кіндратович дозволив йому... Ти втратив відповідальність бійця, ти міг підвести весь наш сторожовий загін. — Дядько-міліціонер Охрім Зозуля вмовк, наче сподіваючись на відповідь, але не дочекався. — Де твоя зброя?

Тепер відчув, що полотніє від цього запитання.

— Залишив у коморі...

— В бойовій обстановці ти пішов у самоволку! Залишив зброю! А якби твоя зброя потрапила до ворожих рук?

Терень хотів заперечити, що його зброя залишилася в загоні, але знав, що з командирами не сперечаються, а тільки виконують їхні накази.

На їхні голоси з дверей комори появився учитель Максим Гордійович і, накульгуючи на протезі та порипуючи милицею, підійшов близько до них.

— О, Терень об'явився, — зрадів учитель. — А ми тут усі потерпаємо за тебе — де ти, що з тобою? Як же це так — піти з загону? Навіть коли тітка покликала? А тепер от повернувся опівночі, якимось і забув про нашу дисципліну.

В учителевому голосі бриніла батьківська турбота, і від його щирої доброти відтерпла душа в Тереня.

— Винуватий, — сказав.

— Авжеж, винуватий, — згодився вчитель. — А тепер до хлопців гайда.

Й тоді Терень зважився сказати:

— Коня мого нема... Вп'яв біля вишні в тітчиному дворі, а його хтось відв'язав.

— Хто ж відв'язав? — дзенькнув метал у голосі дядька-міліціонера Охріма Зозулі.

— Не бачив, бо я в хаті сидів у тітки.

— Й де взявся той кінь на нашу голову? — ще дужче забринів метал у сердитому голосі. — Й треба ж було знайти його в лісі!

— Ді-і-іла-а... — зітхнув учитель Максим Гордійович. — Ми правильно розсудили з вами, Охріме, що такий славний кінь повинен мати свого хазяїна. Завжди кінь має хазяїна, а ще в таку пору! Десь там у лісі неподалік від коня був і хазяїн, коли ти, Терешку, наскочив на свою знахідку. І що ж то за хазяїн, га, коли він не признався за свого коня? Ото не підійшов до тебе й не забрав? І в Зелену Греблю до нас по свого коня не явився. А, либонь, стежив за конем — і вистежив, коли ти подався до тітки. Він і відв'язав.

— Гадаєте, він? — похмуро запитав Охрім Зозуля.

— Авжеж, він, кому ж іще... Ді-і-іла-а... Чуєш, Тереню? Ми ото чому сказали тобі нагнати коня? Аби йшов до хазяїна, ми б подивилися, куди гнідко подався б, а так, бач, хазяїн знайшов гнідка... Ну, йди спати...

Хлопці покотом спали попід стіною на соломі, а в самому кутку комори світився вогник. То тлів каганець, вихоплюючи з темряви уламки іконостаса і діда-кордулика на дерев'яному тапчані.

Почувши шурхіт соломи, Кіндратович розплющив очі.

— А-а, це ти, парубче... А я думав, коні товчуться.

Їхні коні лежали в протилежному кутку комори, за хлоп'ячими сонними тілами.

Терень уместився па долівці біля свого вузлика та біля свого карабіна, що стояв спертий на стіну.

— В старі добрі часи в цю пору жінки вже не спали, — озвався Кіндратович із тапчана. — Дітей будили та й ішли до церкви святити паски та крашанки... А де ж ти їх посвятиш, коли церкви нема, коли батюшки нема? Отакий Великдень, гріх та й годі.

Вогник бликуна скидався на хлюпівливу золоту пелюстку, яку будь-якої миті могли загасити чорними крильми кажани мороку, а кажанів мороку набралось в коморі повно-повнісінько.

Кіндратович запитав:

— Любиш коней?

— Люблю.

— І я люблю.

Дід-кордулик і зараз не скинув лисячої шапки з сухої кістлявої голови. Малорухомі очі його скидались на двох павуків у тенетах зморщок.

— Ти, хлопче, схожий на мене.

Тереневі хотілося заперечити, що не схожий на Кіндратовича, а на свого батька, так мати казала часто, але слова застряли в горлі. Добалакався старий! Сам ти на себе схожий, більше ніхто не схожий на тебе.

— Ото колись у Зеленій Греблі роздавали папських коней... Багато зібралося зеленогребельських бідняків, бо кому ж не хотілося панського коня! Без коня не похазяйнуєш, а тут революція й землю наділила... Значить, панських тих коней менше, ніж бідняків у селі. То до чого додумалися? Поставили бідняків за ворітьми економії, а коня — як пужнуть нагаєм із двору, то він ладен забігти на край світу, летить чортом у ворота, а ти вже тут не лови гав. Хапай коня, коли зумієш ухопити, бо ж на всіх не вистачить... Я вже і так приловчувався, і сяк, але коні все дужчим діставалися, а мене відтирали й відтирали. Ну, думаю, залишуся без коня, а без коня залишатися не можна, заїсть нужда... І як я вирвався й гурту, як ухопився за гриву — і сам не сказав би. А тільки летить кінь, волочусь я за гривною, не випускаю, аж поки приловчився і видерся на спину, а раз на спині, раз верхи на коні, значить, мій кінь... А багато зеленогребельських дядьків залишилося тоді без коней, усі з мене чудувалися, що дрібний, як щиглик, а в здоровіших відняв.

Кажани мороку тирлувалися в коморі, хлопці спали покотом, коні спали, погойдувалася золота пелюстка бликуна.

— Отакий самісінький був той кінь, як твій гнідко.

Терень тільки зітхнув, бо не хотілося зараз опівночі казати Кіндратовичу про гнідка, якого так негадане хтось украв на дворі в тітки Оришки.

Дід-кордулик скоро заснув, бликун погас, і кажанів мороку ще більше налетіло в комору, було їх тепер від стелі до долівки, зловісне прилиплих.

Підмостивши кулак під голову, Терень заплющився, намагаючись заснути, але сон утік від нього. Думалося про несподівані прикрощі, яких завдав своєму сторожовому загонові. Але не міг, не міг він утриматися, щоб піти геть від гнідого коня, залишивши його, самотнього, в лісі! Де тепер кінь, до якого так хутко звик? Невже й справді в свого старого хазяїна, який відв'язав гнідка від вишні? І неville то справді лихий чоловік? А либонь, лихий, раз ховається, раз потай забрав гнідка. Бо добрий чоловік не став би критися, він усе б чинив по-справедливості, відкрито...

Критики й літературознавці про творчість майстрів психологічної прози для дітей

Олексій Неживий

Шлях до себе

(уривки)

Майже десять років життя видатного митця пов'язано з Луганщиною, адже в селище Щотове, де мешкав дядько Филімон Васильович Тютюнник він потрапив ще шестилітнім у 1937 році, коли в рідному селі Шилівці на Полтавщині репресували батька. А ще Г. М. Тютюнник в Луганській області працював учителем. Про один рік вчителювання, який став визначальним у його творчій долі, сьогодні наша розповідь.

Отже, 19 травня 1962 року відбувся захист на відмінну оцінку дипломної роботи з російської літератури на тему „Психологізм у творчості Льва Толстого”, яка виконувалася студентом п'ятого курсу Харківського державного університету Г. М. Тютюнником під керівництвом завідувача кафедри російської літератури професора М. Легавки.

Наказом №117 по Вошиловському районному відділі освіти від 15 серпня 1962 р. Тютюнника Григорія Михайловича призначено вчителем російської мови і літератури середньої школи робітничої молоді міста Артемівська. Дружину Людмилу Василівну Тютюнник — учителем української мови і літератури...

Перші дні й місяці учительської праці приносили не тільки радощі, бо кожен учитель був зобов'язаний насамперед дотримуватися вимог навчальної програми, за виконанням якої ревно слідувала дирекція, численні перевірки провадив районний відділ освіти. Зберігся класний журнал 8 „А” класу середньої школи робітничої молоді Артемівська за 1962 – 63 навчальний рік. У цьому класі навчалося двадцять п'ять учнів. З російської літератури, яку викладав Г. М. Тютюнник, за підсумками навчального року п'ятірки й четвірки отримали шістнадцять учнів. Вивчалися всього чотири твори із російської літератури ХХ століття: „Молода гвардія”

Олександра Фадєєва, „Доля людини” Михайла Шолохова, „Як гартувалася сталь” Миколи Островського, „Василь Тьоркін” Олександра Твардовського. Звісно, що для творчої, неспокійної натури вчителя цього було замало, а найбільше вадило принизливе для педагогів адміністрування: „Треба починати щось для себе, для душі. Школа – це не те. Давати уроки, розповідати щиро і широко – подобається. Але ж плани, канцелярська робота, якась дурна і непотрібна директорська манера (мабуть, всіх директорів у світі) говорить з учителем як з солдатом, засмічує розум; відчуття таке, немов у душі усихає самий любий серцю паросток”...

Не залишилися осторонь талановитого й проникливого погляду письменника проблеми тодішньої школи, складного духовного світу дітей і підлітків. Коли 1963 року Гр. Тютюнник приїхав до Києва і почав працювати в редакції газети „Літературна Україна”, його літературним дебютом стало оповідання „Дивак”. Головний герой – маленький хлопчик Олесь, дитина із тремтливою душею, загостреним чуттям справедливості, творчою уявою, здатністю опоетизовувати дозвілля. Разом з тим у творчості Григора Тютюнника незвичайно проникливо, навіть з любов’ю, відтворено образи вчителів, які наділені високими морально-етичними якостями: доброти, щирості, людяності. До того ж їх гуманізм та демократизм нерідко вступає в пряму суперечність із радянською системою освіти. Зраний війною, утративши найдорожче – всю сім’ю, учитель історії Федір Несторович (оповідання „На згарищі”) не поспішає поставити негативну оцінку тій учениці, що не змогла правильно відповісти на запитання: „Коли почалася Велика Вітчизняна війна?” На противагу заформалізованій методиці, він намагається викликати почуття й, щонайперше, знову хоче розтривожити власний життєвий досвід. Взявши милиці, він знову йде до залишків рідного села і вкотре слухає трагічну розповідь сусіда діда Макара, як у їхню хату влучила бомба на його очах, як у повітрі довго вирувало пір’я з подушок... Після знову пережитого горя Федір Несторович на слова господарки квартири „Не встигнете і до уроків підготуватися” реагує: „– Я вже приготувався, – сказав сам собі, зітхнув і знову заквапився, загойдався на милицях, далеко вперед викидаючи ногу”. А в повісті „Климко” хлопчик побачив на базарі свою вчительку Наталію Миколаївну. Вона продавала улюблене плаття, щоб купити молока для своєї маленької дитини. Сам сирота, знедолений війною, Климко разом із другом Зульфатом вирішує допомогти улюбленій вчительці й вирушає за багато кілометрів по сіль.

Перший і єдиний рік учительської праці став ще одним рушієм до остаточного ствердження для себе рідної мови як основоположної в образному світовідчутті, а значить, і в письменницькій творчості.

З 1988 року в загальноосвітній школі №12 міста Антрацита, в селищі Щотове діє літературний музей Григора Тютюнника. Тепер він носить звання зразкового. На шкільному подвір’ї споруджено пам’ятник видатному митцеві, автор якого луганський скульптор, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, народний художник України І. М. Чумак...

Неживий Олексій. Шлях до себе. *Наша газета*, 08.12. 2010. С. 3.

Бойцун І. Є.

Морально-етичний аспект катарсису у творах для дітей

Художня література як форма образного моделювання життя, засіб вираження національної ментальності народу є важливим чинником формування духовного світу особистості, її морально-естетичного розвитку. Саме тому дієвим художнім засобом літератури є її асоціативність. „Асоціативність – це спосіб художньої виразності, заснований на виявленні зв’язку між тими образами, що вже закріпилися в художній свідомості, і тими, що виникли у процесі чуттєвого відтворення дійсності. „Закон асоціацій”, відкритий ще Аристотелем, важливий однаковою мірою як для „пересотворіння” світу у процесі художньої творчості, так і для художнього сприймання мистецького об’єкта (співтворчості), що забезпечує його прочитання з урахуванням специфіки „мови образів”. Змішування асоціацій у художньому творі зумовлене передусім художньою логікою, внаслідок злиття понятійно-психологічних смислів та зорових вражень.

Одним із покликань творів літератури є безпосередній вплив на свідомість реципієнта, у ролі якого виступає читач. Саме на цьому наголошував Дільтей В. у праці „Сила поетичної уяви.

Початки поетики”: „Творчість поета завжди і скрізь тримається на енергії переживань. Його внутрішня організація, чутливо реагуюча на голоси життя, здатна перетворити в переживання м'яке повідомлення якої-небудь газети під рубрикою „Із злочинного світу”, сухе повідомлення літописця або гротескну сагу. Як наше тіло дихає, так наша душа бажає повноти й простору для своєї екзистенції через збільшення розмаху свого сокровеного життя. Життєве почуття намагається виразитися в звуці, слові й образі; споглядання цілком задовольняє нас лише тоді, коли воно збагачене таким змістом життя, такою широтою почуттів; це переплетіння, це наше первісне, цілісне, повне життя, споглядання, наповнене почуттям, опромінення переживання в яскравості образу – ось сутнісна риса будь-якої поезії. Подібне переживання цілком стає нашою власністю лише тоді, коли воно вступає у внутрішній зв'язок з іншими, віднаходячи тим самим свій смисл. Його ніколи не можна редукувати до думки чи ідеї; але його можна шляхом вдумливого опанування, узагальнення, встановлення зв'язків поставити в сукупний контекст буття людини й таким чином зрозуміти в його суті, тобто в його значенні”.

Філософська категорія катарсису вперше була запроваджена Аристотелем до жанру трагедії. До цього часу ми послуговуємось аристотелівським тлумаченням поняття, але поширюючи його на всі твори художньої літератури, про що свідчить визначення катарсису, подане в академічному Літературознавчому словнику-довіднику: „Катарсис – у давньогрецькій філософії – сутність естетичного переживання, зумовлена звільненням душі від тіла, від пристрастей та насолод (Платон). Запровадив термін Аристотель у „Поетиці” для визначення трагедії, у якій відбувається очищення емоцій мистецтвом (вона „за допомогою жалю і страху відтворює катарсис подібних афектів”). Більшість мистецтвознавців розглядає катарсис в етичному аспекті, виповненому естетичним смислом, коли реципієнт страждає разом із літературними персонажами. Першим такий погляд обстоював Маджі (1550), його поділяли класицисти, Г.-Е. Лессінг, Г.-В.-Ф. Гегель та ін. Катарсис у драматичному та прозовому творі пов'язаний з композицією, з напруженими колізіями сюжетних ліній, які розв'язуються надто драматично”.

Художні твори для дітей мають подвійне значення: з одного боку, вони повинні сприяти вихованню особистості засобами літератури, а з іншого – розвивати в читача почуття прекрасного, розуміти й відчувати естетичну насолоду від твору мистецтва, котрим виступає літературний твір. Саме тому є важливим з'ясування морально-етичного аспекту категорії катарсису в творах для дітей. Читаючи художній твір, дитина не просто простежує перипетії пригод героїв, а й ставить себе на місце персонажів книги, разом із ними страждаючи чи радіючи. На цей аспект художньої літератури звертав увагу Фрай Н. в „Анатомії критики”: „У тематичних видах літератури зовнішній зв'язок між автором і читачем стає більш помітним, і тому тут почуття співчуття й страху швидше є засобом збудження або стримування, ніж очищення. У катарсисі почуття ці очищуються завдяки тому, що вони віднесені до певних об'єктів; там же, де їх збуджують навмисне з розрахунку на відповідну реакцію, вони позбавлені подібного співвіднесення й виявляються просто елементами душевного стану”.

Поняття катарсису в сучасному літературознавстві не має однозначного трактування. Воно привертає увагу критиків, але всі вони тлумачать його за Аристотелем. Слід виділити кілька функцій катарсису в художньому творі: очищення через страждання; співчуття герою або героям, літературна доля яких була занадто драматичною; ствердження переваги певних моральних устоїв, котрих дотримувались герої твору.

Зважаючи на специфіку творів для дітей, героями цих творів переважно є діти. Тому поява дорослих під час розвитку дії зумовлює певні художні особливості: застосування письменником засобів асоціативної ретроспекції, ліричних відступів, замовчувань, непослідовного розвитку дії, інтриги, фольклорної образності. Особливо вагомою в творах для дітей є асоціативна ретроспекція. „Деякі моменти асоціативної ретроспекції мають у творі ключове значення. У них зосереджується психологічна домінанта зображеного характеру і через минуле окреслюється майбутня дія, поведінка персонажа, тому що функція асоціативної ретроспекції – не відновити в пам'яті окремі події і переживання, а здійснити взаємопроникнення часів, які творять єдність”. Безіменний герой-оповідач оповідання Б. Антоненка-Давидовича „Золотий кораблик” на все

життя запам'ятав епізод свого дитинства, котрий вплинув на формування його як особистості й не дав стати на шлях збочення. Створивши власний примарний світ, у якому він – герой-супермен, оповідач-дитина скоїв злочин, через котрий зазнав страждань, докори сумління й усвідомив хибність власних життєвих цінностей, їх примарність. „Прозріння” героя показано через символіку очищення його водою, вогнем і мідними трубами” (як в одній із казок). Поспішаючи на місце злочину, до школи, де на горищі галки звили гніздо, малий не зважає ні на що: „Лиш я один біг, не відчуючи під ногами землі, майже нічого **не бачачи за сльозами** (виділення в тексті тут і далі І. Б.), що застидали од вітру очі. Біг назустріч вітрам, назустріч **блискавкам і громам**, назустріч своїй фортуні...”. Далі на нього чекає зустріч з небесним вогнем, як своєрідним попередженням, і зливою: „Раптом **блідо-рожева блискавка** розпанахала небо і стрілою впала десь неподалеку висілка. І одразу ж страшний вибух грому, аж мені залящало у вухах, потряс землю й повітря, а за ним **хлюпнула, як з відра, злива.... По коліна у воді**, мокрий як хлющ, я ледве дочував крізь водяну запону до хати, не сміючи звести на перелякану матір очей”. І врешті-решт „золотий кораблик” – сонячний промінь, за яким погнався хлопчик, наперед відчуючи радість, що в нього буде рідкісна річ. Усвідомивши, що це омана, герой почав „прозрівати”: „Ясно, до болю ясно, аж мені защеміло серце, було тільки одне: це я загубив тих маленьких, безпорадних пташенят, це я завдав такого непоправного лиха їхній бідній матері ... Почувши коло себе збентежений материн голос, я уявив собі нараз, як би то голосила моя мати, коли б мене не стало, як тих пташенят. Пригадав, як крякала в розпучі галка над дахом, і не витримав. Ревне ридючи, я уткнув голову в шкарубкі, але такі теплі й пестливі руки моєї здивованої матері...”. Отже, пройшовши всі етапи очищення (водою, вогнем і бажанням прославитися), переживши потрясіння відкриття власної провини, хлопчик робить висновок: ніколи не ганятися за „золотими корабликами”, тобто примарами, що приводить до трагедії, загибелі живих душ.

Доволі часто письменники використовують поєднання трьох часових вимірів в одному творі. У такому разі „кінець визначає початок, наслідок – зображення причини” (Копистянська Н.). Герої творів художньої літератури перебувають у пошуках відповідей на безліч питань, пов'язаних із місцем і призначенням людини на землі. Обрамлення у художньому творі виконує роль кола, по якому герой знову й знову повертається на місце подій у пошуках істини. Нерідко відповідь на питання дається після пережитого ним потрясіння, коли герой-оповідач іншими очима дивиться на світ, зокрема конкретну людину, яка його зацікавила своєю несхожістю на інших. Подібне вирішення проблеми стало традиційним для малої прози ХХ століття: „У вставлених в обрамлення новелах, кожна з яких можна сприймати як самостійний твір, виступає оригінальна модифікація вже традиційної у ХХ ст. ретроспективної побудови, що знімає інтерес до кінцівки і загострює пошуки відповіді на питання, хто винен, що життя людини склалося так, а не інакше. У таких творах, як правило, оповідь ведеться від імені персонажа про те, що він сам пережив, або про іншу людину, добре йому знайому. Оповідач чи оповідачі подають свою інтерпретацію фактів, мотивів дії, цим досягається подвійна психологічна характеристика і того, про кого йде мова, і того, хто її веде. Між ними часто виникає непорозуміння, розбіжності чи навіть полярність життєвих позицій, через що створюється додаткова емоційна напруга”.

У підлітковому віці герой оповідання О. Гончара „Ода тій хаті, що в снігах” не міг зрозуміти, що собою являє його односелець, сільський сторож, відлюдкуватий дядько Іван, хата якого стояла далеко за селом, край шляху. Але саме цей чоловік простягнув хлопцеві руку допомоги, коли він у хуртовину заблукав у степу. Переляканий, знесилений оповідач з останніх сил боровся за життя, відчуючи докори сумління, коли надходить несподівана допомога: „Ні, ні! Зляканий видивом власного небуття, зникнення, схоплюєшся, кричиш у нестямі кудись у вітер, у ніч, у глибіню завірюхи. І голосу свого зірваного не впізнаєш, та й чи можна вважати голосом це школярське знесилене скімлення, що зливається з суцільним завиванням вітру.

О ні! Тільки не піддатись...Пробуєш іти далі, змороно падаєш раз у раз, знову виборсуєшся, ледь плентаєшся кудись навмання, картаючи себе за самовпевненість, за непослух,

за те, що не зважив на застороги старших людей, дав серцю волю, а воно ось куди тебе завело... Можливо, це навіть не тернівщанські вже степи, може, це інші якісь, чужі, ті, що з вовками!

І ніколи ніхто тут не їздить, не ходить, ніхто тебе тут не знайде, розпачливого голоска твого не почує. Провалюючись у снігу, падаючи без сили, ти, одначе, знов і знову натужуєш голос, подаєш у завірюху дитячий благальний свій крик, невідомо до кого звернуте волення. Передихнеш і знову кидаєш у темряву свій страх, тугу свою, невідкличну, може, передсмертну...

Та ось, як сама неймовірність, із глибин завірюхи тобі раптом відгукнулось виразно людське:

– Іду! Іду-у!..

Скільки житимеш, не забудеться потім тобі, яке це незмірне щастя – почути на краю небуття голос людський, чийсь гук обнадійливий". Підліток, все ще не вірячи у порятунок, відчуває докори сумління і сорому. На все життя він запам'ятав свій стан (катарсис), коли „судорожно чіплявся за оту його (дядькову – І. Б.) темну, загрубілу в роботах правицю, як боявся загубити її серед хуртечі, відчуваючи в ній єдине своє спасіння! О рука людини! Ти можеш убити, відкинути в прірву, буваєш несправедною й жорстокою, але ж ти можеш і зарятувати, як ця – тепла, добра, найласкавіша у світі дядькова Іванова рука!..". Від того часу оповідач іншими очима подивився на свого рятівника, і перед ним несподівано розкрилася глибина душі цієї людини: виявляється дядько жив у хаті за селом, аби вчасно надавати допомогу заблукалим. І згодом цю думку підтверджує спогадами про інші часи, німецької окупації. Дядькова хатина стала притулком для біженців, полонених-втікачів, за що його було розстріляно німцями. Але оповідач співає оду хатині за селом, котра разом із своїм господарем рятувала людям не лише життя, а й душу.

Копистянська Н. як особливість творчої манери К. Чапека виділила те, що „Головним у Чапека виступає не побутовий час, а екстремальний і час „порогу”, причому такого, за яким – небуття. Те, чим людина була метушливо зайнята у щоденному житті, зі встановленням нової, справжньої шкали цінностей багато в чому здається дрібним і випадковим. Тому в такій ретроспективній побудові автор стискає час, здійснює прискіпливий відбір епізодів, тих, які зображені докладно, і тих, які відтворені побіжно, надає великого значення порожнечам, пропускам. Усвідомлення кінця відкриває коло, а смерть його замикає. Однак зберігається відкритість тексту і підтексту, можливість створення надтексту читачем, тому що об'єктом дослідження виступає не окремий епізод, навіть не вся лінія життя героя, а трагедія і свідомість людини як частини загальнолюдського". Смерть людини – завжди трагедія, але найбільше потрясіння викликає загибель дитини через трагічний випадок. У такому разі ми можемо говорити про катарсис у тлумаченні Аристотеля, коли глядач вистави, реципієнт, відчуває жах і страх від страждань героїв твору. В оповіданні Григора Тютюнника „Перед грозою” події викладені у спокійно-розповідній манері. Але за зовнішнім спокоєм приховується драма людського життя. Хлопчик Василько, надія й опора матері та маленької сестрички, годувальник після загибелі батька на війні, потонув під час рибалки. Початок новели констатує той факт, що цього дня у селі не все, як завжди: „Але сьогодні у вуличці було порожньо й тихо. За селом високо в небі, над молодими пшеницями, кружляла гайвороняча зграя: то розтягалась у довгу чорну смужку, то знову зливалася в кім'ях, нагадуючи дикий бджолиний рій.

Кра-крах... – чулося здалеку.

Заходило сонце, мінялося барвами небо: то жовтогарячими, то густо-червоними, то просинюватими, доки не загускло у німій вечоровій прозелені. І вже не видно було чорної зграї над пшеницями, чувся лише далекий тривожний гелгіт.

Наступала ніч, а Василько так і не прийшов".

Гайвороння над селом, повторення слів із семантичним значенням „чорний”, констатація факту, що Василько не повернувся додому, створюють у читача погане передчуття. Найбільшої напруги почуття досягають в епізодах, котрі пояснюють причини зникнення хлопчика: стурбований відсутністю риби, він не помітив небезпеки і потрапив у водяну пастку: „Він вибрів на мілину. Стало грузько. Вода запахла гнилим падалишнім листям і моченими коноплями. Василько занурив руки в кушир і, щоб не так грузнути, порачкував на колінах, обмацуючи мул.

Та раптом дно зникло. Василько пірнув по шию і, відчувши під собою холодну глибочінь, усім тілом шарпнувся до берега. Але кушир, затягнутий коліними з мілини, цупко обмотав штанці і тяг Василька вниз”. Григір Тютюнник застосовує прийом контрасту, символи, асоціативні метафори для змалювання трагедії, яка надзвичайно глибоко впливає на свідомість читача, викликаючи почуття розпачу, співчуття, жалю: „На якусь мить він знову, як тоді спросоння, побачив небо. Воно розділилось на дві половини: одна була чорною, друга – в зорях. Десь далеко спалахнула блискавка і впала на воду.

„Он чого вона не ловилась...” – промайнуло у Васильковій голові, і водночас у вухах зашелестіла вода, потекла в рот.

„Мамо!” – крикнув Василько, але замість власного голосу почув лише глухе булькотіння. У скронях стало боляче і задзвеніло – тоненько, немов десь далеко сурмила сурма, перед очима троїлися червоно-зелені плями, наїжджали одна на одну і підплигували, мов покольола. Потім у голові щось ляснуло, покольола розскочилися і попадали, наче збиті синім батоном... Згодом посеред чорної ковбані один по одному зринули петрики, погойдалися на хвилях і зграйкою прибилися до берега...”.

Категорія катарсису як засіб очищення від скоєних злочинів й усвідомлення власної провини виявляється в новелі Є. Гуцала „Лелеченя”. Можливість подібного тлумачення цієї категорії пов’язана з християнством, ідеї якого проявилися і в творах художньої літератури. Подібне трактування дає Тен І.-А.: „... від ідеї морального вдосконалення, втіленого в досконалому богу, перед котрим будь-яка душа є грішною, заслуговує покарання й нездатна здобути порятунком інакше, ніж через насланий ним порив каяття та подароване ним очищення серця”. Герой твору Є. Гуцала, хлопчик Андрійко, через необдуманий вчинок, намагання проекспериментувати, винен у загибелі пари лелек. Птахи, висидівши замість лелеченяти гусеня, сприйняли це як виродження свого роду і пішли з життя. Лише наприкінці твору читач довідується з внутрішнього монологу хлопчика, хто став винуватцем трагедії. Спостерігаючи за лелеками, він усвідомлює свою провину й сподівається, що лелеки повернуться до їхньої хати: „Андрійко крутнувся й зник так швидко, що за ним слідом щирця на дворі спалахнула зеленим полум’ям. І вже сховавшись у бузині від цілого світу, а особливо від тієї лелечої хмари, він бачив, як лелеки з їхньої хати злетіли високо-високо. І раптом один із них, склавши крила, опукою шугнув донизу. Моторошно стало Андрійкові, обсіпало холодом, а в цей час другий лелека, зробивши прощальне коло над землею, також згорнув крила й почав падати додолу. Андрійко не зважився простежити його політ до кінця, він затулив долонями очі, деякий час так сидів, а потім впав обличчям у трухле листя, в порошокняву – й заплакав. Коли перевернувся горілиць, то все ще плакав, і порожнє блакитне небо крізь сльози здавалось то рожевим, то фіолетовим, то жовтим, то червоним.

Він витирав кулаком очі, та сльози текли й текли, розмальовуючи небо в радужні барви.

Минуло літо, настала осінь, лелеки згуртувались у ключі й відлетіли. Всю зиму Андрійко чекав, коли ж та весна прийде. Довшої зими, ніж та, в його житті не було: за снігами та морозами, за метелицями кінця їй не виділось. Та край настає всьому. Напровесні в грудях подужчала віра на щось добре й гарне”.

Доволі часто письменники вводять до сюжету несподівану розв’язку, зумовлену пережитим героями твору як своєрідну винагороду і взірць для реципієнта. Героїня оповідання Пономаренко М. „Даринка в стилі „ретро” кардинально відрізняється від перших красунь класу зовнішністю й поведінкою. Саме ця незвичність, класичність стилю привертає до дівчинки увагу однокласника Дмитра. За покарання „красуні” визначають позбавлення дівчинки довгої коси, що для неї було сильним приниженням і потрясінням. На читача чекає несподівана розв’язка сюжету: Даринка виходить у цій ситуації не приниженою і знищеною, а переможницею, бо Дмитро не звертає уваги на волосся, а визначає, що вона і в душі не така, як інші дівчата: „Даринка місця не могла знайти на подушці. Боліла голова. Мабуть, ще не встигла звикнути до дивної легкості. Поплакати б, проте сліз не було. І сон кудись зник безслідно, і все стало байдужим. Раптом тишу квартири сполохав дзвінок – вимогливий і різкий.

– Святий Боже, хто ж це? – хутко підхопилася з крісла бабуся.

Даринка повернула голову на подушці і ... стрілася з поглядом Дмитра. Від несподіванки заплакала.

– Ну, що ти! – хлопець взяв її тонкі руки у свої долоні.

Даринка сіла в ліжку, опустила очі. Як же невчасно з'явилися сльози! Дмитро ніжно торкнувся Даринчиного м'якого волосся:

– А ти і без коси у стилі „ретро”, слово честі...

Прості, звичайні слова. А відчула Даринка, що біда її відсовується кудись убік і душа світлішає, мов обрій при сході сонця”. Сльози болю, розпачу в дівчинки змінюються на сльози щастя. Подібний прийом у трагедії винавав ще Аристотель, оскільки „перипетія – будь-який несподіваний, різкий поворот у розвитку дії. Аристотель подавав характеристику перипетії як злам від нещастя до щастя в долі героя трагедії”.

Отже, категорія катарсису відіграє важливу роль у творах художньої літератури, зокрема творах для дітей, виконуючи різні функції, пов'язані із завданнями літератури як одного з видів мистецтва.

Бойцун Ірина. Морально-етичний аспект катарсису у творах для дітей. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Донецьк : Український культурологічний центр, 2006. т. II. С. 195 – 203.

Література

1. Бойцун І. Є., Негодяєва С. А. Дитяча література : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів вищ. навч. закл. Луганськ : Вид-во ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, 2013. 256 с.

2. Бойцун І. Психологічний портрет „дітей війни” у творах Євгена Гуцала. Луганськ : Шлях, 2002. 40 с.

3. Вічна загадка любові. Творча спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника / Упоряд. та прим. А. Шевченка. К. : Рад. письменник, 1988. 496 с.

4. Кужільна Л. Трагічна модель світу Миколи Вінграновського. *Укр. мова і л-ра в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах*, 2004. № 4. С. 193 – 198.

5. Новикова М. Міфосвіт Григора Тютюнника: степ і сіль. *Укр. мова і л-ра в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах*, 2004. № 5 – 6. С. 149 – 158.

6. Шевченко А. Щастя й злощастя Григора Тютюнника. *Дивослово*, 1999. № 1. С. 55 – 62.

Заняття № 7

Всеволод Нестайко „Тореадори з Васюківки”

План

1. Дитинство письменника.
2. Жанрово-тематична розмаїтість творів.
3. Трилогія „Тореадори з Васюківки”:
 - а) історія написання твору;
 - б) новаторство у творенні образів Яви Реня й Павлуші Завгороднього;
 - в) своєрідність композиції і сюжету, відповідність вимогам до творів для дітей;
 - г) засоби комічного;
 - д) виховне й пізнавальне значення.

Питання для обговорення й завдання

1. Ознайомившись з фактами біографії Вс. Нестайка, поясніть, чому у творах письменника переважає оптимістичний погляд на життя.

2. Свідком якої трагічної події під час окупації був Всеволод Нестайко? Чому один із персонажів трилогії „Тореадори з Васюківки” має ім'я Павлуша?

3. Перегляньте короткометражний художній фільм „Тореадори з Васюківки”. Порівняйте з відповідними епізодами трилогії Вс. Нестайка.

4. Поясніть, чому трилогія „Тореадори з Васюківки” Вс. Нестайка занесена до Почесного списку Г.-Х. Андерсена як один із кращих творів для дітей. Які особливості творів для дітей урахував письменник.

5. Чому героями трилогії є трієчники, шибайголови? Якими у творі постають відмінники?

6. З наведених епізодів з трилогії зробіть висновок щодо виховного характеру твору.

Консультації

Всеволод Нестайко – відомий український письменник, який працює в галузі літератури для дітей. Напівсирітське дитинство, німецька окупація, як не дивно, сформували в письменника оптимістичний світогляд. Хто з дітей мріяв про запис у щоденнику про виклик батьків до школи? А саме такою була найзаповітніша мрія Всеволода під час навчання в школі. Вони з матір'ю, шкільною вчителькою, жили в приміщенні школи. А під час перерв учителі розповідали їй про бешкетування сина. Ще один із сумних моментів дитинства Всеволода Нестайка – самотність. Мати замикала його самого в кімнаті та йшла на роботу. Мало розважала сусідка, розмовляючи з ним крізь зачинені двері. До того ж, під час німецької окупації Києва на очах Всеволода випадково загинув товариш Павлуша. Саме тому письменник говорить, що діти не повинні бути самотніми. У його творах завжди діють двоє героїв, які обов'язково проходять випробування на дружбу.

Трилогія „Тореадори з Васюківки” Всеволода Нестайка – класика не лише української літератури для дітей, а й відома та популярна у світі. Письменник урахував особливості художньої літератури для дітей: карколомні пригоди двох друзів, пізнавальний характер, розповідь від імені одного з героїв, які рятують світ від катастрофи, закінчення кожного розділу інтригою, мова дітей.

Матеріали до заняття

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ Трилогія про пригоди двох друзів (уривки)

**ЧАСТИНА ПЕРША,
яку розказує Павлуша Завгородній**

**НАДЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ РОБІНЗОНА КУКУРУЗО ТА ЙОГО ВІРНОГО ДРУГА І
ОДНОКЛАСНИКА
ПАВЛУШІ ЗАВГОРОДНЬОГО
В ШКОЛІ, ДОМА ТА НА БЕЗЛЮДНОМУ ОСТРОВІ
ПОБЛИЗУ СЕЛА ВАСЮКІВКИ**

РОЗДІЛ І.

Метро під свинарником. Тореадори з Васюківки. Собакевич

– От знайдибіда, авантюрист шмаркатий! Ванькоо-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку – тиждень чухатимешся! Вилазь, чуєш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю носами, й не дихаємо.

– Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

– Знаю, знаю, – ледь чутно зітхає, мій друг і нарешті наважується подати голос.

– Діду! – жалібно озивається він.

– Давай-давай!

– Діду, – ще жалібніше повторює мій друг, – ви одійдіть за хату, ми виліземо. Бо ж ви битиметесь.

– Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!

– Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

– Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що...

– Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо – нічого й видно не буде. Одійдіть, діду.

Довго ще тривають переговори. Нарешті дід востаннє лайнувся, закашлявся, плюнув і почовгав за хату.

Ми вилазимо з бур'янів.

Біля свинарника нас зустрічає гундосим рохканням п'ятипудова льоха Манюня, противна й плямиста, як географічна карта.

У-у, скотиняка! Щоб ти...

Це через неї ми вскочили в халепу.

У нас була прекрасна, благородна ідея – провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у – Васюківці! Станція „Клуня” – станція „Крива груша”. Три копійки в один кінець. Родичі – безплатно. З учительки арифметики – п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом – непередбачена катастрофа! – клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти – дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і...

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озиралося – чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не кінчимо, але хто його зна... Ви б почули, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?

Проте діда не видно. І поки ми працюємо (а справа це довга й нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів – Ява. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес, – Великі Зондські.

Ну, так Ява – це не острів.

Ява – це мій найкращий друзяка і напарник. Ява Рень.

Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке – Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: „Я – Ваня”, а вийшло „Ява”, чи то „Іван” у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте „Ява” до нього, як реп'ях до собачого хвоста. Навіть міліціонер, товариш Валігура, що живе у нашому селі, так його зве.

У них взагалі вся сім'я інтересна.

Батько на скрипці грає. Корова – Контрибуція називається. А дід (ви уже з ним знайомі) – мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею зав'язує. Бо в нього ліве око без правого не примружується. Як ліве примружить – праве саме заплющується. Але ж і б'є дід Варава з тою онучею, ох же ж і б'є!

Городські мисливці, що „Волгами” з Києва приїжджають, тільки ахають.

„Ви, дедушка, абсолютний чемпіон”, – кажуть.

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Реневим назвали.

Мати ж Явина – депутат райради, ланкова кукурудзоводів.

Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився і при всіх плескачів їй надавав. Так вона, замість того щоб заплакати, раптом як закричить:

– Опозогив! – Вона букву „р” не вимовляє. – Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чогтова!

Такого шелесту наробила – Ява не знав, куди й очі подіти. Стояв-стояв, червоний мов рак, а тоді як дав дриза – тільки п'ятами залопотів.

Та то лише раз таке було. А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває.

Ява сам говорив:

– Ми, – говорив, – з тобою, Павлушо, хлопці будь здоров. Точно-точно, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

– З фантазією, – підтакував я.

– Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: „Ондо, каже, Ява і Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні”.

– Чув. Точно.

– Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на Перше травня.

– Треба, – погоджувався я.

І Ява весь час вигадував різні штуки-викаблуки заради нашої слави.

Отож ми з ним піймали в лісі пугутькало і випустили в клубі під час лекції на тему „Виховання дітей у сім’ї”. Лектор упав з трибуни і вилив собі на голову графин з водою.

А старі дідові підштаники на телевізійну антену над клубом, думаєте, хто повісив? Ми, звичайно.

А то якось влітку Ява сказав:

– Давай влаштуємо бій биків.

– Га? – не відразу второпав я.

– Ти пам’ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися „Тореадор”?

– Ага... То й що?

– Пам’ятаєш, на арені розлючений бик, а тут дядько у капелюсі, з гинджалом, перед ним танцює.

– Так-так-так...

– А потім – рраз! Бик – беркиць! І оплески.

– Ага. Здорово... Але це ж убивати треба. Хто ж нам дозволить убивати поголів’я?

– Тю, дурний! Убивати! Що це тобі – м’ясозаготівля, чи що. Це ж видовище. На стадіоні. Вроді футболу. Головне тут – красиво вимахувати червоною плахтою і ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. Ти ж бачив. Тореадори – це найсміливіші герої і ловкачі. Головне тут – тренування і спритність. Розумієш? Уперше в історії Васюківки – бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з’їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо і по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде.

Я посміхнувся. Це було здорово. По радіо, по телевізору і взагалі...

Ми повмощувались зручніше і почали обговорювати подробиці. Насамперед – бик. Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхилена одразу. То таке страшнуче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі – наче тракторні фари. Землю гребе ногами, як екскаватор.

Цього літа один дачник мало не вмер з переляку. Лежав на вигоні голий-голісінький – загоряв. Голова під парасолькою, все інше на сонці. І раптом – Петька. Дачник як рвоне. Бугай за ним. Дачник товстий, з черевцем. Бачить – не втече. А тут телеграфний стовп на дорозі. Як той дачник на стовп видряпався – досі невідомо. Але факт – півдня загоряв на ізоляторах, тримаючись за дроти, аж поки не під’їхав комбайнер Микола на комбайні і не зняв його. Дачник штани надів і одразу на станцію: додому їхать.

Ні, хай з бугаєм Петькою вороги наші б’ються.

Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противний був цап Жора, бо з’їв мою сорочку, колися у калабані купався.

Але Ява мене не підтримав.

– Ні, – сказав він, – Жора дуже балакучий. Весь час мекекече. Ми й оплесків не почуємо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров’яче щось – велике і крутороге.

– Коров’яче? – кажу. – Слухай, то, може, узяти просто корову? Бо, крім Петьки, справжніх биків у нас чортма, а корів скільки хочеш. І взагалі ніде не сказано, що обов’язково має бути бик.

Ява задумався:

– Хтозна, може й так.

– Тоді, – кажу, – кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумаєш.
– А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?
– Бо в нашої Маньки теля і один ріг зламаний. Ти хочеш, щоб з нас сміялися? Тореадори з одногорого коровою! Карикатура. Такого ще ніколи в світі не було.

– Можна, звичайно, і Контрибуцію. Але вона трохи психічна.

– Що значить „психічна”? Скажи краще, що ти просто мами боїшся.

– Я – боюсь? От я зараз дам тобі у вухо, і ти побачиш, як я боюсь. Ану заberi свої слова назад!

– Я забираю, але ти все одно боїшся.

– Боюсь?

– Боїшся...

– Боюсь?

– Боїшся...

Я схопився рукою за вухо і в свою чергу затопив Яві кулаком у живіт. Ми покотилися по траві й викотилися на дорогу. Все, що було на дорозі поганого, ми, качаючись, підібрали на свої штани і сорочки. Перший отямився я.

– Стривай, – кажу, – годі. А то замість бою биків у нас вийшов бій дураків.

– Це ж ти винен. Ну, гаразд, спробуємо Контрибуцію. Завтра поженемо пасти і спробуємо. А то твоя Манька і справді для телевізора не підходить. Ще люди подумують, що то не корова, а собака.

Мені вже остогидло битися, і я удав, ніби не зрозумів, як тяжко він образив нашу Маньку.

Наступного ранку ми зустрілися на шляху, що вів до вигону. Я гнав Маньку, Ява – Контрибуцію. Корови плентались, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

У Яви на голові був крилатий дамський капелюшок, який лишився нам у спадщину від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік. Капелюшок був на Яву завеликий і насувався на очі. Щоб хоч що-небудь бачити і не впасти, Ява мусив весь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.

У мене під пахвою був килимок. То був знаменитий килимок. Я його пам'ятаю стільки, скільки взагалі щось пам'ятаю. Він висів над моїм ліжком. Килимок був червоний, і на ньому вишито троє кумедних цуценят, що сиділи вкупочці, прихилившись одне до одного головами. То були Цюця, Гава і Рева, про яких мені мати колись розповідала різні „баналюки”, аж поки я не засинав. Останні два роки, позаяк я вже виріс, килимок лежав у скрині, і тепер від Цюці, Гави і Реві дуже тхнуло нафталином.

Килимок і капелюшок – то був наш тореадорський реманент. По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. Ми були в повній бойовій готовності.

Ми йшли і співали арію Хозе з опери Бізе „Кармен”, яку багато разів чули по радіо.

Торе-гадор, сыеле-ге-е в бой, торе-гадор, торе-гадор...

Там ждет тебя-га любовь, там ждет тебя-га-га любовь.

Ми співали і не знали, що нас жде.

Небо було синє-синє – справжнє іспанське небо.

Погода – саме підходяща для бою биків.

Ми погнали корів аж на край вигону, туди, де ставок, – далі від людських очей.

– Оджени свою Маньку вбік, щоб не заважала, – сказав Ява, – і давай починати.

Я не став сперечатись. Тим більше, Манька у нас дуже нервова, їй краще не бачити бою биків.

Ява поправив на голові капелюшка, підтягнув штани, взяв мого килимка і, витанцьовуючи, навшпиньках став підходити до Контрибуції. Підійшов до самісінької морди і почав вимахувати килимком перед очима. Я затамував подих – зараз почнеться...

Ява замахав килимком ще дужче.

Контрибуція – анічирк!

Спокійнісінько щипає собі траву.

Ява мазнув її килимком по ніздрях. Контрибуція тільки одвернула морду.

Ява роздратовано верескнув і щосили хльоснув її килимком. Контрибуція, ліниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом.

Ява знову забіг наперед і почав витанцьовувати...

Через півгодини він сказав:

– Вона до мене просто звикла, вона мене любить і тому не хоче... Ану давай ти!

Через годину, захекавшись, я сказав:

– Якась дровиняка, а не корова. Шкода, що в Маньки нема рога, я б тоді показав, що таке справжня тореадорська корова.

Ява знову змінив мене. Він раз у раз міняв тактику: то підходив до корови потихеньку і несподівано бив килимком, то підскакував з розгону, то набігав збоку. Контрибуція не приймала бою. Чуби у нас змокли, килимок нервово сіпався в руках – здавалось, що Цюця, Гава і Рева от-от загавкають. А Контрибуція – хоч би що, не звертала на нас аніякісінької уваги.

Один раз, коли Ява схопив Контрибуцію за вухо, вона з докором глянула на нього своїми сумними очима і сказала:

– Му-у!

У перекладі з коров'ячої це, мабуть, означало: „Ідіть, хлопці, отсюдова. Не займайте мене”.

Але ми вчасно не зрозуміли попередження.

Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. Яві було соромно переді мною за свою Контрибуцію – це я бачив.

Нарешті розлючений Ява крикнув:

– Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче! Що – боїшся?... Ну, то я сам!

Він розмахнувся і дзибнув Контрибуцію ногою по губі. І раптом... Раптом я побачив Яву десь високо в небі.

І звідтам, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

– Вва-вай!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі. Бо коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинилися десь аж на середині. Те, куди ми влетіли, чесно кажучи, ставком можна було назвати лише умовно. Колись дійсно тут був величеський ставок-копанка. Але він давно пересох, замулився і перетворився на звичайнісіньку калабаню. У найглибшому місці нам було по шию. Саме у цьому місці ми зараз і стояли, відсапуючись.

Контрибуція бігала навколо калабані і мукала на нашу адресу якісь свої коров'ячі прокльони. В калабаню лізти вона не хотіла. Вона була брідлива, охайна корова. Ми це знали.

Ми стояли і мовчали.

Дно калабані було грузьке, замулене. Ми по самісінький пуп стояли в бридкій слизькій багнюці. Тільки від пупа до шиї була вода – брудна, каламутна і смердюча. Справжнісінькі помії. Довго ми тоді стояли з Явою в отих поміях. Півгодини, не менше. Аж поки Контрибуція не заспокоїлась і не відійшла. Вона ще була дуже гуманна й благородна корова, ця Контрибуція. Бо вона підкинула тореадора Яву не рогами, а просто мордою. І коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні й брудні, як поросята (не ми, а сама грязь), вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями. Ява після того не тільки ніколи її більше не вдарив, а завжди частував цукерками, які давала йому мати.

І тепер, коли ми, скрушно зітхаючи, засипаємо наше невдале метро, Контрибуція виглядав з корівника і співчутливо дивиться на нас. І нам навіть здається, що на очах у неї сльози. Дорога Контрибуціє! Яке в тебе велике і ніжне серце! Ти єдина розумієш і жалієш нас. Спасибі тобі, корово!

– Ще не скінчили, антиболотники? – так несподівано гримнув ззаду дід Варава, що ми аж поприсідали. Ми втратили пильність і не тютьки, що в нас за спинами робиться. Попались-таки.

Спереду стіна свинарника, з боків густі бур'яни, ззаду дід Варава. Тікати нікуди. Так і заклакли ми, присівши, – мов курчата перед шулікою.

– Не бойсь, не трону!

Ці слова виструнчили нас, розігнули нам ноги. І ніби велосипедним насосом хтось качнув – то ми зітхнули. І тремтячі уста наші самі собою розтяглися в противну піддесливу усмішку. Але дід на усмішку нашу не відповів. Не любив дід таких усмішок. Суворий був дід Варава.

Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішне листя. Губи тонкі і так стулені, мов у роті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований. Та це тільки здавалося. Мабуть, не було уже в світі нічого, що могло б здивувати діда Вараву. Вісімдесят третій йому пішов.

– Кінчайте, шминдрики, і йдіть учити уроки, екзамент на носі.

Ми скривилися. Ми це знали. Але нам не хотілося думати про це. І хто вигадав оті екзамени! Та ще навесні, коли повітря пахне футболом і цурками-палками, коли пташки галасують, як баби на базарі, і коли так сонячно й тепло, що ми з Явою вже тричі купалися. Як добре було ще торік у четвертому класі! Ніяких тобі екзаменів. Краще було б і не переходити в п'ятий. Ніколи в житті ми з Явою ще не складали іспитів. Це буде вперше. І хоч ми костричимося і кажемо: „Наплювати!”, але кожному з нас при згадці про екзамени тенькає в животі. Краще двадцять „метро” засипать, ніж один екзамен.

– Все, діду, здається. Так, як і було. Правда ж? – несміливо питає Ява, притоптуючи ногами свіжу землю.

Дід криво дивиться на нашу роботу – видно, що він не дуже задоволений. Але каже:

– Ідіть, ідіть уже. Але знайте, ще раз щось таке – вуха пообриваю і свиням викину.

Тулячись спинами до самих бур'янів, ми боком проходимо повз діда і, як тільки минаємо його, що духу біжимо.

І якраз вчасно: ще мить – і шкарубка дідова рука з розмаху приліпилася б до наших штанів...

РОЗДІЛ IX,

в якому Павлуша розказує, як він подружив з Явою

До четвертого класу я з ним не дружив.

Він був уредний.

Так я вважав.

Бо він мене при всіх у калюжу пхнув, як я його картуза на вербу закинув. А я був у новісіньких швейотових штанах. Мені мама тільки вранці у раймазі купила. І тими новісінькими штаньми я у самісіньке рідке багно сів. І Ганька Гребенючка так сміялася, так сміялася, що в неї аж булька з носа вискочила.

Я дружив з Антончиком Мацієвським. Він мене малиною частував. У них було багато в саду малини, а в нас не було. А малина з молоком – ви ж знаєте! Я навіть більше, ніж вареники з вишнями, люблю.

Я гадав, що дружитиму з Антончиком і їстиму малину аж до старості. Але...

Був сонячний теплий вересневий день Ми сиділи на баштані і з присьорбом хрумкали кавуни.

Ви не були на нашому баштані? О-о! Тоді ви нічого не знаєте. Такого баштана нема ніде. Точно! Кінця-краю не видно. Од обрію до обрію. І кавунів – тисячі, мільйони... І всі смугасті. Як тигри. Тисячі, мільйони тигрів. Я живих бачив у цирку. В Києві. Але то хіба тигри? От дід Салимон – баштанник наш – ото тигр! Ох же ж б'ється! Як влупить своєю кістлявою рукою по штанах – два дні чухаєшся. Він чогось не любив, як ми крали кавуни з баштана. Він любив, щоб ми просили. А ми не любили просити. Воно не так смачно.

Коротше, ми сиділи на баштані і хрумкали кавуни. Крадені. Діда не було. Не було й близько. Він пішов у сільмаг по цигарки. Ми бачили. І ми були спокійні. Він там обов'язково зустріне якогось свого друга, діда Вараву або щось, і вони заведуться про американських агресорів чи про реваншистів аж до смерку. Це вже точно. Дід Салимон цілими днями знічев'я

слухав у самотині на баштані транзистор „Атмосфера”, що купив собі у сільмазі, і його просто розпирало від різних новин.

Отже, ми сиділи й хрумкали. Тобто уже й не хрумкали навіть. Один тільки товстий Гришка Сало хрумкав – той міг день і ніч їсти. А ми всі сиділи й хукали.

От понаїдались кавунів! Що називається, од пуза. Далі їсти вже нема змоги – нікуди.

Ми сиділи під величезною горою кавунів – це вже зібрали для відправки, завтра прийдуть машини.

І їсти несила, і несила кинути цей кавунячий рай – коли ще так пощастить, щоб діда не було, та й вивезуть же завтра.

Пробували ми у футболу кавуном грати – важко, ноги болять.

Пробували у „війни”. Виклали з кавунів на землі військовий об’єкт – ворожу укріплену лінію. Взяли в руки по кавунові – це бомби, – підняли над головою і – ву-у-у!. Летять наші радянські штурмовики-бомбовики. Підлітають – рреп! рреп! Репаються смугасті бомби, летять врізнобіч осколки і шрапнель – чорні слизькі „сємочки”, ллється червона кавунова кров...

Побомбили кілька хвилин, глянули – аж самим страшно стало й совісно. Червоно-біло-зелена каша на землі.

– Е, хлопці! Це вже свинство! Так тільки фашисти роблять!

– І правда! Давайте не будемо!

Знову посідали, сопемо.

Подивився тоді Стьопа Карафолька на гору кавунів і каже:

– Здоровеннєцька все-таки! Справжнісінька тобі піраміда єгипетська.

І раптом підхопився:

– Пацани! А давайте заграєм у фараона і єгипетську піраміду.

– Га? Що? Кого? – не розшолопали ми.

Стьопу ми не любили. Він щодня чистив зуби, робив зарядку і взагалі був свиня. Коротше, він був те, що називається зразковий учень: учився на самі п’ятірки, поводився в школі бездоганно, не бешкетував, не бив вікон, не вмочав косу дівчинки, що сидить попереду, в чорнило, не підпалював на уроці „жабку” з кінострічки... І цим дуже всіх нас підводив.

Бо завжди:

– А от Стьопа, бачиш...

– А чому Стьопа...

– А подивись на Стьопу...

І – лясь! лясь! лясь!

„А щоб тобі, Стєпо, чиряк сів на носі!” – завжди думалося в такі хвилини.

Але іноді ми Стєпі прощали за те, що, на наш погляд, він дуж-же багато знав. Бо читав день і ніч. І був для нас свого роду ходячим довідником.

От і зараз.

– А що воно за таке – єгипетські піраміди? – жуючи, спитав Гришка Сало.

– Не знаєш, барахольщику? Це такі гробниці здоровущі. В Єгипті. В них єгипетських царів-фараонів ховали багато століть тому. Досі стоять, як новісінькі, і туристи з усього світу приїздять на них дивитися.

– Ага, про це у п’ятому класі проходять, я в братовому підручнику бачив, – підтвердив Антончик.

– А я по телевізору в кіножурналі, – сказав Вася Деркач.

– Ну й що? – спитав я. – А як же грати?

– Як? Хм! – презирливо хмикнув Стєпа. – Виберемо серед нас фараона. Він умре, і ми його поховаємо і піраміду зробимо з кавунів.

– А що – це вєщ! – У Яви загорілися очі. – Інтересно!

– Хлопці! Да ви що? Тю! – сказав я. – На біса нам у того смердючого фараона! У мертвяка! Теж іще весело – у похорон грати! Ха-ха!... Давайте лучче у прикордонника шпигуна. Я згоден шпигуном!

– Старик! Домовилися – все! – рішуче сказав Ява. – Давай щитаться, кому фараоном. Ну! Котилася торба з високого горба, а в тій торбі хліб-паляниця, кому доведеться, той буде... фараоном.

Я! Так і знав. Чуло моє серце.

– Старик! По-чесному! – сказав Стьопа Карафолька. Це ми од кийвських мисливців навчилися говорити один на одного „старик”.

Я зітхнув.

Я був страшенно невезучий. У що б ми не грали, мені завжди випадало бути чи то розбійником, чи злодієм, чи шпигуном чи фашистом, чи біляком. Коротше, ворогом. Я вже не пам'ятаю навіть, коли я був нашим, радянським. А я так любив наших! І завжди був ворогом.

– Старик! Нічого, не хвилюйся! Тобі в коханні везиме! Точно! Є така прикмета! – заспокоювали мене хлопці – Он-до Гребенючка на тебе задивляється.

– Подавіться своїм коханням! Плював я на кохання! Триста лет! – з ненавистю цідив я крізь зуби й плентався займати свої ворожі позиції.

І коли Стьопа Карафолька тільки вимовив слово про ту єгипетську піраміду, я вже не сумнівався, що фараоном буду саме я. І не помилився...

– Ну, то що робить? – сумно спитав я.

– Значить, так, – швидко заговорив Стьопа. – Ти – славний, знаменитий, могутній єгипетський фараон. Який хочеш – вибирай: Хеопс... Тутанхамон... Гаменхотеп...

– Гаменхотеп, – байдуже сказав я.

– Прекрасно. О великий і мудрий фараоне Гаменхотеп! – звів руки до сонця Стьопа. – Ти завоював багато земель, ти підкорив багато народів, ти вписав своє ім'я в історію віків Стародавнього світу! Але невблаганна смерть підстерегла тебе, і от ти вмираєш. Плачте, раби, великий Гаменхотеп вмирає!

Хлопці завили, як шакали.

– Ну, давай-давай – лягай і умирай, – під акомпанемент цього виття сказав Стьопа Карафолька.

Я ліг.

– Прощайся і... – махнув рукою Стьопа.

– Прощайте, – похмуро проказав я. – Не поминайте лихом. Пробачте, мо' що не так. Кланяйтесь мамі, тату, Галині Сидорівні і всім нашим.

– Обійдеться! Помирай, помирай швидше! – нетерпляче перебив Стьопа.

Я заплющив очі і голосно зітхнув – випустив дух.

– О люди! О народи! Великий Гаменхотеп сконав! О горе, горе! – так одчайдушне заверещав Стьопа, що мені самому стало страшно і жаль себе.

– Але ім'я його буде славне у віках! І піраміда великого Гаменхотепа збереже для поколінь пам'ять про нього. За роботу, жалюгідні раби! За роботу!

І хлопці заметушилися, обкладаючи мене кавунами. Через кілька хвилин я відчув, що на груди мені навалюється важений тягар і мені нема вже чим дихати.

– Гей! – скрикнув я. – Давить! Гей! Так я й справді помру. Гей!

– Цить! – гаркнув Стьопа. – Не розмовлять. Мертвяк, називається! Убивать треба таких мертвяків!

І поклав мені величезного кавуна прямо на пику. Я тільки кавкнув.

– Е не, хлопці, так він і справді гине, – чую раптом голос Яви. – Так не можна.

І кавун з моєї пики відкотився

– А що ж? Як же ж тоді? Не вийде ж піраміда, – почулися голоси.

– Як не вийде! Вийде! – закричав Стьопа. – Я ж забув зовсім. Фараонів ховали сидячи, а то й стоячи. Вставай! Вставай, Гаменхотепа! Тільки мовчи – ти мертвий!

Я встав, і робота знову закипіла. Тепер було легше. Хоч давило в боки, але дихать можна. Я стояв із заплющеними очима, а хлопці обкладали мене кавунами. Незабаром навколо мене вже була справжнісінька піраміда, з якої стирчала тільки моя голова, що, як казав потім Ява, теж була схожа на кавун.

Стьопа був дуже задоволений і весело наспівував похоронний марш:

– Тай-та-та-ра-та-рай, та-та-та-ра-рай-там-та-рам!

І раптом пролунав пронизливий крик Антончика:

– Хлопці! Тікай! Дід!

І всі кинулися врозтіч. Це було так несподівано, що я навіть не одразу злякався. І тільки коли від хлопців лишилася сама курява, я похолов.

Я стояв, обкладений кавунами, не в змозі ворухнути ні ногою, ні рукою і дивився, як до мене, розмахуючи кийком, біг дід Салимон.

– Хлопці! – безнадійно вереснув я. – Куди ви?! А я? Раби! Гади! Гаменхотепа кинули! Антончику! Друзе!

Але вони вже й почути не могли.

Ну все! Гибель! Зараз дід підбіжить, побачить, що ми наробили, побачить оту гору побитих кавунів, розмахнеться і – кийком мені по кумполу. І буде на одного розбитого кавуна більше. Буде мені гробниця... Піраміда...

Я вже бачив розлучене обличчя діда і чув, як він сопе. Ближче, ближче, ближче...

І тут, як з-під землі, з'явився Ява. Дід уже був зовсім близько уже змахнув кийком. Ява підскочив до мене, схопив кавуна, що лежав біля самої моєї щоки, і пожбурих у діда. Дід випустив з рук кийка і ледь устиг піймати кавуна. Він же був баштанник, той Салимон, і він не міг допустити, щоб кавун упав на землю і розбився. А Ява вже схопив другого кавуна і знову кинув. І знову дід піймав. Це було прямо як у цирку, як у кіно. Ява кидав, дід ловив і клав на землю. Ява кидав, дід ловив і клав на землю.

Я потроху звільнявся. От уже й я схопив кавуна й кинув. Тепер ми кидали з Явою удвох, а дід Салимон ловив. Ловив, хекаючи й примовляючи:

– Ах, шелегейдики!

– Ах, шмарогузи!

– Ах, катові гаспиди!

Через кілька хвилин ми з Явою вже щодуху лопотіли п'ятами по баштану. Тепер доганяй, діду! Шукай вітра в полі.

Я біг поряд з Явою нога в ногу, наче ми були один механізм. І мені здавалося, що серця наші теж б'ються, наче одне серце.

Мені було дуже хороше!

Мабуть, таке відчують справжні друзі-солдати, коли плече в плече йдуть в атаку.

Отак біг би й біг на край світу. Нема нічого кращого в житті за дружбу!

...На другий день наша дружба з Явою була ще більш скріплена. Так би мовити, кров'ю. Бо дід Салимон поділився своїми враженнями про фараонську піраміду з нашими батьками. І батьки наші зробили нам чотириста двадцять восьме серйозне попередження по тому місцю, про яке при дівчатах не говорять. Роблячи попередження, батьки примовляли:

– А от Стьопа! Стьопа не такий! Стьопи там не було! Га? Не було ж?

Ми зіцплювали зуби й мовчали. Ми нікого не виказали. Нікого! Хай кажуть про Стьопу! Хай! А я все одно знав, хто такий Стьопа, хто такий Антончик, а хто такий – Ява!

То хіба міг я, скажіть, поїхати сам у табір до моря після цього?! Нізащо. Ніколи в світі!

Дружба! Велике це слово – дружба! Може, найбільше з усіх слів людських.

Заради дружби люди йдуть на тортури, сідають у тюрму, навіть життя віддають...

ЧАСТИНА ТРЕТЯ, яку розказав уже Ява Рень

ТАЄМНИЦЯ ТРЬОХ НЕВІДОМИХ, або

ПОВІСТЬ ПРО ТЕ, ЯК ПОСВАРИЛИСЯ ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ З ПАВЛОМ ДЕНИСОВИЧЕМ І ЩО З ТОГО ВИЙШЛО

РОЗДІЛ I
Як це все почалося..

Чи знаєте ви Павла Денисовича? О, ви не знаєте Павла Денисовича! Чудова, надзвичайна людина Павло Денисович. Добрий, вихований, розумний. А який кмітливий! Це ж він вигадав штукакенцію для розстібування гудзиків. Після випробування її Степан Іванович Карафолька три дні не міг сісти.

Прекрасна людина Павло Денисович! Коли він іде по селу, всі собаки гавкають від захоплення, а кури, гуси та інше птаство запобігливо розлітається врізnobіч, даючи йому дорогу.

Чудова людина Павло Денисович! Його знають не тільки в навколишніх селах і в районному центрі, а навіть у Жмеринці, де він іноді буває у родичів. А яка рогатка в Павла Денисовича! Боже мій, яка рогатка! Миколай-чудотворець, святі угодники! Надзвичайна! Незрівнянна! Неповторна! Побий мене вража сила, коли ще в когось у світі є така рогатка! Шкірочка з матириного шльопанця. Рогачик з премічної горішини, а резинка з футбольної камери. Катапульта, а не рогатка. Павло Денисович влучає з неї горобчика за тридцять метрів. Ах ти, городи, чому в мене нема такої рогатки!

Гарна людина і Іван Васильович – той самий, що заблудив у кукурудзі і вивісив дідові підіштаники на телевізійній антені.

Собаки також гавкають, а кури и гуси розлітаються врізnobіч, коли Іван Васильович іде по селу.

Гарна людина Іван Васильович, нічого не скажеш.

Павло Денисович дуже любить вареники з вишнями і може з'їсти їх цілу миску.

Іван же Васильович любить морозиво і якось вмаламурич за один раз вісім порцій.

У Павла Денисовича великі відстовбурчені вуха.

У Івана Васильовича зовсім навпаки, весь ніс і щоки у рудому ластовинні.

Павло Денисович говорить повагом, розтягуючи слова.

Іван Васильович стрекоче, як з кулемета, – думки ледве встигають за його словами, а інколи якась думка й не дожене, і летить слово з уст Івана Васильовича таким собі легким метеликом без жодного змісту.

Але обидва, і Павло Денисович, і Іван Васильович, люблять поговорити. Весь час вони, як у нас кажуть, теревенять усякі баналюки і подеколи, бува, наплетуть такого, що самі здивуються, замовкнуть і якусь мить дивляться один на одного, кліпаючи очима. Та не було ще випадку, щоб вони розгубились і не знайшли, як викрутитися.

Вчителька Галина Сидорівна не нахвалиться Павлом Денисовичем та Іваном Васильовичем. „Прекрасні люди, – каже вона, – незрівнянні, неповторні! Якщо я не доживу до нового навчального року, то тільки завдяки їм. Так вони мені життя вкорочують своєю поведінкою”.

А як дружили Павло Денисович з Іваном Васильовичем! Боже мій, господи, як дружили! Так можуть дружити тільки великі люди, класики. Один без одного – ні кроку. Один без одного – ні за холодну воду.

І от ці прекрасні люди посварилися. Мало сказати посварилися – побили горшки. Та як! На дрібнюсінькі черепочки, що й не збереш, і не склеїш.

Це було настільки неймовірно, що, якби мені місяць перед тим сказали, що так буде: Павло Денисович і Іван Васильович проходять вулицею, не помічаючи один одного, мов незнайомі, я просто розсміявся б. Бо це аж ніяк не вкладалося в моїй голові. Але це так. Повірте мені на слово.

Тим більше, що Іван Васильович (або по-вуличному Ява) це я сам. А Павло Денисович – це мій друг, мій вірний і незмінний другзяка Павлуша, з яким – гай-гай! – скільки різного всякого пережив я за своїх тринадцять років. (Прекрасний письменник Гоголь, і повість його „Як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем” – блискуча повість, але далі писати „під Гоголя” я не можу, не вистачає пороку. Вибачайте, далі писатиму вже, як умію. (Примітка Яви Реня)

Як же це сталося... Мабуть, доведеться все по порядку. Яюсь на великій перерві Павлуша мені раптом каже:

- А давай запишемося в гурток малювання.
- Нащо? – питаю я здивовано.
- Як – „нащо”? Малювати будемо. Цікаво ж.
- Може, – кажу, – й цікаво. Хто вміє. А нам чого?
- Ти ж збирався колись стати художником.
- Ну й що!

Дійсно, був момент, коли мені на хвилиночку забандюрилося бути художником. Давно, ще в першому класі. Коли на уроці малювання вчитель Анатолій Дмитрович похвалив мене при всіх за те, як я намалював курочку Рябу. Але то було випадково. Та курочка Ряба лишилася першим і останнім моїм шедевром у мистецтві пензля. Більше вчитель малювання мене ніколи не хвалив, і через кілька днів я вже мріяв бути директором кондитерської фабрики. До речі, саме тоді з'ясувалося, що я дальтонік, тобто не розрізняю зеленого і червоного кольорів, плутаю їх. Відтоді всі дуже люблять дивуватися з цього. Навіть моя мати. Покажуть щось і питають: „Скажи, якого це кольору?” І коли я невірно кажу, сплескують у долоні: „Ти диви!.. Ти справді не бачиш чи придурюєшся?”.

Спершу це мене дратувало, та потім звик. Але яким же художником я міг бути, не розрізняючи кольорів! Це однаково, що німий співак. І Павлуша, наче нічого не знає, таке мені каже. От же ж, чесне слово!.. Я зміряв його поглядом і спитав глузливо:

– А ти що – відчув у собі талант?

– При чому тут талант?.. Але чого не спробувати... – Павлуша одвернувся й почервонів. – Кажуть, що в мене щось...виходить...

– Ах, кажуть!.. Ха-ха-ха! Я знаю, хто це каже. Вона. Ще б пак! Авжеж це вона.

Коли б ви бачили, що то за тюлька. Що він у ній знайшов – ніяк не збагну. Як її нема – хлопець як хлопець. А варто їй з'явитися – враз міняється просто на очах. Починає крутитися, на місці не всидить. Сміється неприродним дурникуватим сміхом, кричить, усіх перебиває, нікому слова не дає сказати. І говорити починає так, ніби в нього вареник у роті – здушеним горловим басом. Мабуть, йому вдається, що він дуже дорослий, мужній і принальний... Гидко дивитися! І через те, що з ним таке робиться, я її ще більше не терплю.

І, звичайно, це вона його накрутила з тим малюванням. Гребенючка! А хто ж! Бо вона ходить у художній гурток. Навіть староста гуртка. І вважає себе великим скульптором. Виліпила з пластиліну дві якихось фігурки і думає, ніби вже бога за бороду вхопила. А коли була виставка робіт гуртківців, глядачі просто сміялися і, дивлячись на Гребенюччиного козака на коні, глузливо питали: „А хто то на собаці їде? Га?” (Це, до речі, я питав, але так воно й було – викапаний собака, а не кінь).

Павлуша на уроці писав їй записочку і, мабуть, щось там таке підмалював, бо я сам чув, як вона йому сказала: „А ти знаєш, у тебе виходить. Ти відчуваєш форму і добре передаєш рух”. Ич, розумниця яка! Нахапалася від Анатолія Дмитровича слів і хизується. А Павлуша рота роззявив, вуха розвішав і вірить. А вона бачить, що він лопух і грається ним, як кицька мишею. І тягне його в той гурток, бо, мабуть, хоче, щоб він її портрети малював, як Анатолій Дмитрович.

Учитель малювання Анатолій Дмитрович був без пам'яті закоханий у нашу Галину Сидорівну. І весь час малював її портрети. Всі стіни у нього в хаті були завішані портретами Галини Сидорівни. Завдяки цим портретам усе село знало про нещасливе кохання Анатолія Дмитровича. От і Гребенючка хоче, щоб Павлуша...

Я збирався йому все це розтлумачити і вже почав: „Ти гадаєш, що в тебе є талант...” – як тут, мов з-під землі, вигулькнула раптом Гребенючка.

– Не слухай його, Павлушо! – закричала вона. – Він просто заздрить тобі. От у нього дійсно ніяких здібностей нема. Йому тільки різні фуліганські вибрики в голові. Він тільки й знає... А в тебе здібності... А він фуліган і на тебе погано впливає...

Тут я її перебив і сказав:

– От я тобі зараз дам по портрету, як будеш!..

А вона:

– Від тебе тільки цього й можна чекати. Фуліган!

– Мовчи! – сказав я, замахнувшись, щоб дати їй ляща, і тут Павлуша схопив мене за руку:

– Не чіпай!

– Що значить – не чіпай? Вона буде мені таке говорити, а я...

– Говори й ти їй. Вона ж тебе не б'є.

– Спробувала б вона мене вдарити, я б її... я б з неї шашлик зробив! Хе! Щоб якась мавпа мене вдарила! Хе!

– Вона не мавпа, а людина! – басом сказав Павлуша.

– Ах, так! – скипів я. – То цілуйся з нею. Тьху! – Я вирвав свою руку, повернувся і пішов геть. І ще чув, як вона сказала:

– От і добре! Досить тобі під його дудку танцювати!

Що він на це відповів, я вже не чув.

РОЗДІЛ II

Шукаю напарника. Геніальна теорія Антончика Мацієвського.

У мене виникає ідея

Спершу я навіть не дуже переживав. „А, нічого, – думалося мені, – завтра помиримось”.

Ми не раз, бувало, сварилися з Павлушею, але через день, найбільше два хтось із нас перший заговорював, і сварка вмиг забувалася. Як правило, заговорював той, хто був більше винен у сварці. Я вважав, що на цей раз більше винен він. А що! По-перше, знає ж, що я дальтонік, і лізе з своїм малюванням. По-друге, підняв на товариша руку. Ще трохи і вдарив би. За що, питається? „Нас на бабу променял”, як ото співається у популярній пісні про Стеньку Разіна. Та то ж хоч княжна була персидська, а це казна-що.

І я сподівався, що назавтра Павлуша отямиться і все буде знову ж таки, як у тій пісні, – „и за борт её бросает в набежавшую волну”. Ну, я не вимагав, щоб він обов'язково топив Гребенючку (хай живе!), але щоб викинув її хоча б із свого серця.

Та минув день, два, три... А він усе не заговорював. Він одвертався так само, як і я, і не дивився в мій бік. А на четвертий день дізнаюся, що цей довбеха записався-таки у художній гурток.

Це вже була зрада. І я не міг йому пробачити її. У мене всередині все клекотіло, як борщ у горщику. Ах ти ж перевертню, зраднику нещасний! Кинув мене, дальтоніка, а сам подався в художники, у живописці. Знаючи, що я не можу туди, фізично не можу. Це все одно, що кинути друга на полі бою. Ах ти ж Іуда! Іуда Завгородній! Тільки так я зватиму тебе відтепер.

Ти думаєш, я плакатиму? Так? Ні! Не побачиш ти моїх сліз! Не побачиш ніколи. Думаєш, я без тебе не проживу? Зів'яну, як тая квіточка? Ось-ось-о! Перше ти зів'янеш, ти плакатимеш, ти приповзеш до мене на пузі і благатимеш, щоб я тебе простив! Я ж тебе знаю – ти занудьгуєш, занудишся через кілька днів серед отих олівців і пензликів. Без наших пригод і мужчинських розваг.

І я відчув нагальну потребу щось устругнути. Щось таке... Таке, щоб світ похитнувся. Щоб у того Іуди від заздрощів у носі засвербіло.

Неодмінно треба устругнути. І причому негайно. Але що? Запустити щось у небо? Було.

Запускали уже з тим Іудою на паперовому змії глечик із сметаною.

Впіймати щось і... Теж було.

Піймали колись із Павлушею, тобто з Іудою, в лісі пугутькало і випустили під час лекції... От же ж! Як не треба, то тих ідей різних завжди повнісінька торба, а як треба, то хоч лобом у стіну гати...

Крім того – потрібен напарник. Без напарника, самому щось устругнути, по-перше, дуже важко, а по-друге, просто нецікаво.

РОЗДІЛ XXII

„Давай руку! ” Я знову з ним. Що було за іконою

– Яво! Яво! Яво! Де ти? Яво!

То був голос... Павлуші.

Я не одразу збагнув, що це насправді. Мені спершу здалося, що то мені мариться. Але враз я побачив тоненьку смужку світла. То світилася вузьенька шпарина вільного над водою повітря у сінешніх дверях. Йой! Там же в сінях у стелі хід на горище! Як я раніше не розшолопав! Із останніх сил, ковтаючи воду і захлинаючись, я сірпонувся туди.

Світло ліхтарика засліпило мене, і я нічого не бачив. Тільки чув Павлушин голос:

– Давай руку! Давай руку!

Я важко звів над водою руку і відчув, як її цупко схопила його рука. І лише тепер я зміг віддихатися. Я дихав, як паровоз. Я дихав так, як може дихати тільки людина, яку щойно витягли з води. Я ковтав повітря одразу цілими кубометрами, жадібно, ненаситно, ковтав і не міг наковтатись.

Павлуша мовчав. Він тільки міцно стискав мою руку. А я стискав його руку. І міцнішого, палкішого рукостискання не було в моєму житті.

Коли я трохи відсапався і очі мої звикли до світла, я роздивився навколо. Драбини на горище не було – певно, знесла вода чи баба кудись затигла. Отже, сам би я тут не виліз ніколи. Павлуша почав потроху підтягати мене вгору. Але я так знесилів, що не міг видряпатись і весь час сповзав назад у воду.

– Нічого, нічого, зараз... Усе буде гаразд! Ще трошки! Отак! О! О! Ох! – заспокоював мене Павлуша, крекчучи від натуги. Та йому довелося добряче-таки помучитися, поки я одірвався нарешті од води і перевалився, як лантух, на горище.

Якийсь час ми лежали поруч, відсапуючись. Тоді я поклав йому руку на плече і сказав, затинаячись:

– Спасибі, с-старик!.. Я вже думав, що капець... От вталапався...

– А я бачу, що ти пірнув... Потім бачу – тебе нема... Мало чого, думаю... і – на горище.. – Павлуша на хвилину примовк. – Знаєш, я як побачив, що ти пірнув, здивувався страх. Я саме про тебе подумав – де ти є... А ти тут... Я тебе шукав, знаєш... Думав, щоб разом по човна... Але ти дець...

Я засміявся. Мабуть, йому дивно стало, що я засміявся. Бо нічого смішного він не сказав. Але я засміявся. Од радості. Він шукав мене! Він шукав мене! Чуєте! Друзяка мій дорогий! Як я міг думати, що ми назавжди посварилися? Як? Та хіба можу я посваритися з ним назавжди! Та він же Павлуша! Павлуша!

Ні, йому не стало дивно, що я засміявся. Бо раптом він сам засміявся. Він усе зрозумів. Ми лежали і сміялися.

І хоч мокрі штани і сорочка, противно обліпивши моє тіло, страшенно холодили, мені було так тепло, так хороше, як, здається, ніколи.

Як добре жити на світі, коли тебе врятував од смерті твій друг!

Ех Павлушо, Павлушо! Який ти молодчина, що мене врятував! Прощаю тобі все: і твою зраду, і твоє малювання, і твої слова образливі для мене, і те, що Гребенючку захищав, як я її грудкою по спідниці вцілив, і те, що ти не дальтонік... Прощаю! То все не твоя вина. То все тая... ну, не буду! Не буду! Навіть у думках не буду! Хоч цілуйся з нею, я в той бік навіть і не гляну. Одвернуся. Бо головне мені, що ти отакий-о хлопець! І немає для мене в цілому світі кращого друга. Я б поцілував тебе навіть зараз, та не вмію. Не цілуються хлопці між собою, не заведено. То тільки дорослі друзі-чоловіки цілуються.

Чи розумієш ти все, що я думаю? Та, мабуть, розумієш. Я по сміху твоєму відчуваю, по тому, як ти дихаєш навіть. Я ж тебе так знаю, як ніхто в світі, як мати рідна не знає.

Критики й літературознавці про творчість Всеволода Нестайка

Ігор Кручик. Пригоди та книжки Всеволода Нестайка

(скорочено)

ПРО АУДІО І ТІВІ

Звання „культового” чи просто найпопулярнішого вітчизняного автора для школярів зароблене не лише талантом, а й відчуттям сучасності й рідкісною працездатністю Нестайка. Загальні накладі його книжок – понад 2 млн. примірників, вони перекладені двадцятьма іноземними мовами, серед яких такі, як арабська та бенгалі.

Нещодавно видали дві аудіокнижки письменника „В країні сонячних зайчиків” і „Чудеса в Гарбузях”. Їх можна слухати за кермом авта (якщо дорослий), або тихцем на уроці – через навушники, поклавши плеєр під парту. „На компакт-дисках багато класики видають, потрапив туди й Нестайко, – каже письменник. – А „Тореадори” увійшли в інший звуковий збірник – „Золота скарбниця України. Бібліотека української літератури для школярів”.

Всеволод Нестайко знову опинився серед лідерів і „піонерів” формату, як колись стояв біля витоків українських ігрових дитячих телефільмів. За його оповіданнями „Пригоди в кукурудзі” й „Тореадори з Васюківки” у 1960-х роках було знято стрічку в трьох частинах, яка одержала Гран-прі в Мюнхені, першу премію в Австралії, її замовили загалом 72 країни світу.

На жаль, в Україні на телеекранах фільм не з’явився. Чиновники від культури знайшли в ньому наклеп на радянську дійсність, а героїв визнали „нетиповими піонерами”...

„У ДИТИНСТВІ В МЕНЕ НЕ БУЛО ДИТИНСТВА”

Схильність до літератури, вважає Нестайко, в нього від мами – Марії Іванівни Довганюк. „Вона була вчителькою російської словесності, почала викладати ще до революції – у 1913 році; українських шкіл тоді не було. Потім під час Першої світової пішла в сестри милосердя й опинилася по один бік фронту, а мій батько – по інший, бо він був січовим стрільцем”.

Нестайко переповідає сімейну легенду: мати-філолог народила його в перерві між читанням Ремарка. „Акушер, старий єврей, каже: „Мадам! У вас, здається, з’явився письменник!” І з пологового будинку мене перевезли на вулицю Пушкіна”.

Знайшовся Нестайко в містечку Бердичеві, під яким, мабуть, розташована якась аномалія, що притягує письменників. Багато вже класиків там жили в різні часи: Бальзак, Конрад, Шолом-Алейхем, Рильський тощо. Однак „із сумом я згадую той Бердичів, – хитає головою Нестайко. – Тата заарештували, мама не працювала, йшов 1933 рік – і ми голодували по-справжньому. Хотів їсти, мама казала: „Нема чого”. – „Ну, то дай хоч води”, – просив я. На щастя, з’явилася можливість переїхати в ситніший Київ. „Нас погодилася прийняти мамина рідна сестра”.

Всеволод Нестайко не може забути ту першу дорогу до Києва з Бердичева... „Ми їхали поїздом, а в ньому жебракували діти – трохи старші від мене. Вони співали пісню, яку я, тоді трирічний, запам’ятав на все життя:

Позабыт, позаброшен
С молодых, юных лет.
Я остался сиротою,
Счастья-доли мне нет.
Ах, умру я, умру,
Похоронят меня –
И никто не узнает,
Где могила моя.

Дивлюся на письменника з підозрою – чи, бува, не жартує? Чи справді з трирічного віку пам’ятає таке? „Там трюмо в коридорі, бачите? І от я малий ставав на табуретку перед цим трюмо й виводив оту пісню. І дивувався: чого родичі плачуть? – на щоці Нестайка теж з’являється сльоза. – Батько ж мій тоді вже загинув”.

Нестайко з матір’ю пережили у Києві фашистську окупацію. Потім, перескочивши через два класи, склавши деякі предмети екстерном, закінчив з медаллю вечірню школу робітничої молоді на Солом’янці. „Одразу по звільненні Києва у 1943 році вперше я побачив живого письменника”, – згадує Нестайко. Щойно після десятилітнього ув’язнення на півночі Росії почав

з'являтися на людях Остап Вишня. „Він прийшов до нас на зустріч у школу № 63. Актова зала була нетоплена, холодна-холодна, із його рота йшла пара. Павло Михайлович тільки-но повернувся з таборів, але я тоді, звичайно, про це не знав. Він читав свою знамениту „Зенітку” – ми всі дружно сміялися”.

У цілому ж „можу повторити за Чеховим: у дитинстві в мене не було дитинства”, – сумно всміхається дитячий класик. Мабуть, умови для старту в „красне письменство” Нестайко мав не найкращі. Та й не найгірші, як на ті часи. Інколи й професійно щастило.

ПОЧАТОК ЛІТЕРАТУРНОГО ШЛЯХУ

У 1950 році Нестайків однокурсник Олег Микитенко вступав до аспірантури й залишав роботу в дитячому журналі „Барвінок”. „Я став працювати замість нього літредактором-коректором. Відтоді й почався мій зв'язок з українською дитячою літературою”.

Принагідно Нестайко згадує, як у студентські роки разом з тим-таки Микитенком та іншими друзями вони підпрацьовували в Театрі російської драми в ролі статистів – грали козаків у п'єсі Любомира Дмитерка „Навіки разом”. У „Барвінку” ж молодий письменник тоді почав друкуватися й спілкуватися з класиками – Юрієм Яновським, Павлом Тичиною, Наталею Забілою, Оксаною Іваненко, Максимом Рильським...

Розповідаючи, як він працював у видавництві „Веселка”, Нестайко особливо тепло згадує Віктора Близнеця. А також те, як Григійр Тютюнник читав своє оповідання „Кізонька”: напам'ять, бо так сумлінно й подовгу працював над кожним словом, що запам'ятовував дослівно тексти своїх творів.

Перша книжка вийшла у Нестайка у 1956 році. „А 1958 року я вступив до Спілки письменників. О, батче: ювілей у мене – 50 років! Так став я дитячим письменником. Чому саме дитячим? Бо мені хотілося повернутися в дитинство – інше, ніж було в мене. Веселе, повне надзвичайних пригод, ігор, розваг. Звідси мої казки та пригодницькі повісті”.

ЗВІДКИ ВЗЯЛИСЯ ЯВА ТА ПАВЛУША?

„Ви знаєте, що таке полудрабок? ” – зненацька запитує письменник. І сміється з моєї непоінформованості. Хоч ріс Нестайко в місті, та влітку часто виїздив до дядька в маленьке містечко Станіславчик на Житомирщині, звідси й неабияке знання подробиць сільського життя.

„Тож Станіславчик – це і є прототип вашої знаменитої Васюківки?! ” – прозріваю я. „Ні, Боже збав!”. Нестайко у 1950-ті роки вирушав із друзями-письменниками на полювання. „Це було в плавнях на Удаї. Там багато комишів, озера. По них я плавав човном із одним веслом. Полювали ми в селі Скоринці. Якось уночі до нашого вогнища прибився підліток. Самостійний, меткий. Звали його – Ява Рень. І був у нього дід Варава, іменем якого назвали тамтешнє озеро – Реньове. Звідти й пішов головний герой „Тореадорів”.

Одного разу Всеволод Зіновійович поранив качку. Мусив, за всіма канонами полювання, добивати дичину. „А вона подивилася на мене такими сумними очима, що я не витримав того погляду, – каже Нестайко. – Вибачився перед нею, добив... А тоді поламав рушницю й полювати з тих пір перестав”.

Остаточно ж сюжет книги про малих тореадорів виник так: „Василь Євдокименко – художник, який оформлював мої книжки, одного разу розповів мені про школярів, які заблукали в кукурудзі й змогли вийти тільки, як у селі на стовпі забалакало радіо. Тоді я написав оповідання „Пригоди в кукурудзі”, де вперше з'явилися Ява й Павлуша, герої всієї трилогії „Тореадори з Васюківки”.

А щодо гумору в творах Нестайка, то, за його словами, він – родинний. „Один мій дід був священиком. Від нього я успадкував доброту й милосердя. А другий дід – Іван Довганюк і його батько – Семен Довганюк були дуже дотепними селянами. От вони мені, мабуть, і передали отой селянський гумор”.

Кручик І. Пригоди та книжки Всеволода Нестайка. *Тиждень*, 2008. 10 жовтня.

1. Бойцун І. Є., Негодяєва С. А. Дитяча література : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів вищ. навч. закл. Луганськ : Вид-во ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, 2013. 256 с.
2. Возняк І. Нема нічого кращого за дружбу! : вивчення повісті В.Нестайка „Тореадори з Васюківки”. *Дивослово*, 2008. № 2. С. 26 – 27.
3. Караменова Т. Книжки, що не зраджують. *Укр. мова і л-ра в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах*, 2001. № 3. С. 108 – 115.
4. Нестайко В. Чому я пишу для дітей. *Література. Діти. Час*. Вип. 14. К. : Веселка, 1989. С. 32 – 37.
5. Сиротенко В. Казки Вс. Нестайка у позакласному читанні. *Початкова школа*, 1990. № 4. С. 23 – 24.
6. Смирнова В. Всеволод Нестайко и его книги. *Детская лит*, 1976. № 10. С. 21 – 25.
7. Толокольнікова К. Останній український тореадор. *Дзеркало тижня*, 2014. 21-29 серп. (№29). URL : <http://gazeta.dt.ua/personalities/ostanniy-ukrayinskiy-toreador-.html> /
8. Черкаська Г. Всеволод Нестайко понад усе мріяв пережити дитинство наново – сонячно, весело, цікаво. *Голос України*, 2017. 16 лют. (№ 30). С. 11. URL : <http://www.golos.com.ua/article/284486/>
9. Яновська Л. Усі ми вилізли з метро під свинарником. *Урядовий кур'єр*, 2014. 19 серп. (№150). С. 4. URL : <https://ukurier.gov.ua/uk/news/usi-mi-vilizli-z-metro-pid-svinarnikom/>

Практичне заняття № 8

Пригодницька література для дітей

План

1. Жанрова специфіка пригодницької літератури для дітей.
2. Вс. Нестайко „Таємничий голос за спиною”, „Неймовірні детективи”: поєднання містики й реальності, інформативність, ознаки детектива.
3. А. Кокотюха „Таємниця козацького скарбу”: алюзія на „Гаррі Поттера і філософський камінь” Дж. Роулінг, історія про пригоди трьох друзів, сюжетні колізії, проблематика.
4. Я. Стельмах „Митькозавр із Юрківки”: роль гри в сюжеті повісті, виховний характер твору.

Питання для обговорення й завдання

1. У чому полягає виховне значення наведеного уривку з детективу „Таємниця козацького скарбу” А. Кокотюхи?
2. Про що дізналися герої повісті „Митькозавр із Юрківки” Я. Стельмаха? Чому вони не образилися на Васька?
3. Визначте ознаки детективу у творах „Таємничий голос за спиною” Вс. Нестайка, „Митькозавр із Юрківки” Я. Стельмаха, „Таємниця козацького скарбу” А. Кокотюхи (письмово).
4. Поясніть, чому героями детективів постають діти? Яка роль дорослих у творах для дітей?
5. Укажіть особливості композиції й сюжету повісті „Митькозавр із Юрківки” Я. Стельмаха.

Консультації

80-ті роки ХХ століття засвідчили тиражування масової літератури, у якій переважали „жіночі романи” з різними варіаціями сюжету про Анжеліку й детективи різного ґатунку. Література для дітей відгукнулася на тенденції доби, але, не копіюючи поширені сюжети через їхню низкопробність, а адаптуючи до вимог творів для дітей. Всеволод Нестайко, Ярослав Стельмах одними з перших звернулися до жанру детективу, поєднуючи розважальний характер

твору зі специфікою літератури для дітей: прихований повчальний характер творів і врахування вікових особливостей читача.

Пригодницька повість „Таємниця козацького скарбу” Андрія Кокотюхи є надбанням сучасної літератури для дітей. Вона поєднує кращі традиції української і світової літератури, також відгукується й на кінематографічні версії детективу.

Матеріали до заняття

Ярослав Стельмах. Химера лісового озера, або Митькозавр із Юрківки (уривки)

Таємничий і-бр-р-р-р який страшний. Хороший хлопець. Нервові можуть далі не читати

Ми приходили до озера щодня. Набирали харчів, дорогою ганялись із сачками за всякими мурашками і один за одним. Біля озера вилежувались на сонці і купались у теплій воді.

Але одного ранку відбулась подія, яка трохи змінила і наше життя, і наші подальші плани. Коли ми, як завжди, з галасом вискочили з-за дерев на берег, то побачили: в нашому озері купається якийсь хлопець.

— Принесло ж сюди цього велосипедиста, — буркнув Митько.

Але той, уздрівши нас, хутко виліз на берег і весело загукав:

— Привіт дослідникам! І вам купатися скортіло? Ех, водичка — що треба! Це вам не річка!

— Добридень, — озвались ми трохи спантеличено, бо наші з ним останні зустрічі не дуже схиляли до дружньої розмови.

— Та чого ви такі насурмонені обоє? Ще й досі сердитесь? А ви, я бачу, серйозно захопились відловом комах. Ну що ж, заради миру — ось вам від мене подарунок, — він підняв з піску свої штани і, сягнувши в кишеню, витяг жовтий прозорий камінець. — Дивіться!

Ми з Митьком захоплено схилилися над Василевою долонею.

— Ух ти, це що?

— Не пізнаєте? Бурштин. Он бачите, ще й муха в ньому якась.

Справді, у жовтогарячому злитку застигла навіки маленька комаха.

— Ви знаєте, що таке бурштин? — вів далі Василь. — Це смола дерев, що пролежала в землі мільйони років і закам'яніла. От у Прибалтиці її повно, а в нас рідко трапляється. Так що ця знахідка — велика цінність.

— Ти що, її тут знайшов? — не повірив я.

— А де ж, по-твоєму? От у цьому озері. Хотів було у краєзнавчий музей здати, та передумав. Хай уже вам буде. Ви ж комах колекціонуєте.

— У цьому озері? — і собі здивувався Митько. — Отут?..

— Ви вмієте зберігати таємниці? — Він суворо звів брови.

— Могила, — мерщій відгукнувся Митько.

— Щоб я маму й тата не бачив, — пробелькотів і я десь почуту клятву.

— Ну так от, хлопці. Озеро це незвичайне.

— Незвичайне? — пошепки повторили ми.

— Еге ж. Поганий поголос ходить про нього. Ви помітили, що сюди із села ніхто не потикається?

— Бояться?!

— Еге ж. Звичайно, якщо кого питаєш, так тобі й скажуть: мовляв, далеко, краще в річці купатись. А насправді всі аж тремтять, коли доводиться тут у воду лізти.

— Але чому ж, чому?

— А тому, що в озері... — він стишив голос, — хтось живе!

Ми здригнулись.

— Авжеж, — вів Василь далі. — По ночах, правда, не часто, виє страшно і зітхає „о-о-о-о-ох” — аж мороз по шкірі. Сам чув. А вдень не вилазить. А може, й вилазить, та ніхто не бачив. Он там берег травною поріс, а коло нас пісок. Минулого року пастухи тут корів напували. Аж чують — телятко так жалібно мукнуло. Вони туди, а за телятком тільки завирувало. А на піску сліди здоровенних лап, мов від крокодила.

— Та що ти!

— Точно! Але це ще не все! Ходімо зі мною.

Ми наблизились до кількох сосен, що в цьому місці росли біля самої води.

— Дивіться!

На стовбурах видніли глибокі подряпини, корені двох-трьох дерев були підриті, луска від кори вкривала землю.

Заніміло спозирали ми цю картину.

— От і подумайте, хто б це міг бути. Ви знаєте що-небудь про Лох-Несс?

Та щось таке чули...

— Це озеро в Шотландії. І живе там дивна і здоровенна тварина, от приблизно... Ну, та не буду робити припущень. Це ще не доведено. Ну, а тепер пробачте, мені час. Бувайте! Ще побачимось.

Він миттю надів штани і витяг з-за куців велосипед:

— У мене тренування. За графіком.

— Що ти на це скажеш? — запитав Митько, коли Василь уже зник з-перед очей.

— Та хто його знає, може, це все неправда. Якось не віриться.

— Сергію, а якщо нам...

— Що нам?

— Таки оселитися коло озера і самим простежити... за отим от...

— Так тебе бабуся і відпустить! Чекай!

— А якщо відпустить?

— Звичайно, це було б зовсім непогано! І ночувати там?

— Там. Адже Василь сказав, що воно тільки вночі вилазить. І курінь у нас такий, самим собі заздрити можна. Хоч зимуй там. Взяти із собою ковдри. Зараз же тепло.

— Еге ж, тепло. Це в хаті тепло!

— Та не замерзнемо. Не бійся.

— Я і не боюсь. А от бабуся...

— Беру її на себе. Хіба може бабуся чогось не зробити заради свого онука?

Розділ V

Я вкриваю себе ганьбою. Великий зоолог

І ми рушили до озера.

Попереду весело вистрибував Митько, за ним із рядом і ковдрами човпав я. Клунок зв'язали один і домовились нести його по черзі.

— А якщо то й справді якийсь звір? — обернувся до мене Митько. — От було б здорово! І ми першими його побачимо.

— Ну, побачимо, а далі? — я був настроєний скептично.

— Сфотографуємо!

— А далі?

— У школу знімок привеземо. Ото переполох зчиниться! Всі повмирають од заздросців.

— І ми тільки вдвох будемо на уроки ходити.

— Чому це?

— Усі ж повмирають.

— Ет, тобі аби смішки. Несерйозна ти людина. В ботанічки улюбленими учнями станемо, — мріяв він.

— І вона негайно пошле свого улюбленого учня на районну олімпіаду, де він урочисто завоює останнє місце, і одразу знову стане звичайним Дмитром Омельчуком, посередністю навчання та праці.

— Посередністю! — зобидивсь Митько. — У тебе в самого трійки з фізкультури. За минулий рік.

— А в тебе з малювання.

— Бо це ти мені в останньому малюнку дерева синім олівцем розфарбував та ще й домалював невідомо що.

— А ти мене за ногу смикав, коли я на оцінку підтягувався.

— Ти поглянув би на себе! Жодного разу підтягнутись не зміг.

— Бо із сил вибився. А в тебе пика такого ж кольору, як і дерева, стала, коли ти той малюнок побачив.

Але тут ми обоє стали так сміятись, згадуючи вирази обличчя одне одного, що назрілий був настрій для сварки миттю щез.

— Давай я понесу, — примирливо запропонував Митько й завдав клунок собі на плечі.

Ми вирішили по черзі вартувати, щоб чудовисько зненацька не напало на нас, чи хоча б не прогавити його, якщо воно вилізе з води.

— Я піду посплю, — мовив надвечір Митько, — а о другій годині ночі зміню тебе.

— Як же ти прокинешся о другій? У нас навіть годинника немає.

— Не прогавлю, не бійсь. А взагалі, як набридне, то розбуди мене. — І Митько зник у курені.

Довго сидів я біля багаття і дививсь, як темрява полонить ліс...

Запала тиша. Стало моторошно. „Ну чого ти!” — втішала думка серце, але те не слухалось, билось дужче. Я підвівся і знічев'я почимчикував до води...

Мовчазний таємничий ліс оточував мене зусібіч. Величезні дерева казковими велетами заступали путь. Вмить я пройнявся відчуттям власної мізерності, і несподівані мислі зароїлись у голові: „Ну що я, — думалось мені, — у порівнянні з кількома деревами — ще менша комаха! А в порівнянні з цілим лісом? Якийсь мікроб. А в порівнянні із землею кулею?” І од цього мені стало гірко-гірко... І ще страшніше. Я мерщій почовгав назад, боячись зиркнути в сторону, і дививсь лиш поперед себе, на прокладений моїм ліхтариком серед ночі промінь світла. А якщо тут і справді живе якийсь звір і зараз він чатує десь поруч? Згадались домівка, татусь, мама... Я позіхнув.

— Рідна мати моя, — вичавив із себе якісь жалюгідні звуки, — Ти ночей недоспала...

„Ух... — опустився я на землю, спершись спиною на курінь. — І я недосипаю, — позіхнув знову. — Вартую... А що? Невідомо. А можна було б і доспати. От зараз заплющу на хвилинку очі. Отак. Як приємно... Ще трошки...” — голова моя схиляється на груди.

Скільки так я просидів, не знаю, коли це:

— Ага! — чую сердитий голос. — Спиш, значить!

Спросоння схоплююсь на ноги і просто перед собою бачу розлючене Митькове обличчя.

— Ну, пробач, Митю, — почервонів я. — Лиш на хвилинку присів. Маму згадав.

— Та згадуй собі кого хочеш! А на посту спати не смій! Хіба тобі можна доручити серйозну справу!.. Иди спи, мамій. Я постою. Нічого не бачив?

— Ні...

— Звичайно, за сном і дивитись нема коли...

Приголомшений, картаючи себе за негідний вчинок, я принишк у курені. Сонливість геть полишила мене...

Докори совісті люто вгризались у мою душу, шматували її на дрібні клаптики. Зрештою я не витримав.

— Митю, — гукнув несміливо.

Відповіді не почув.

„Мовчить, — подумав я. — Ображається. Так мені й треба”.

Полежав ще хвилину п'ять, тоді вибравсь назовні.

Вже займалося на світ. Ледь куріло багаття, легкий вітерець колошкав сивий попіл. Згорнувшись калачиком, спиною до куреня, Митько солодко спав.

Я витягнув ковдру, обережно вкрив товариша й поліз усередину.

Вранці, прокинувшись, ми побігли до озера вмитись. І тут Митько став мов укопаний, а я з розгону наштовхнувся на нього.

— Дивись, — тихо сказав він мені.

На вогкому піску коло самої води хижо вимальовувались відбитки здоровенних і страшних лап.

— Як у крокодила, — визначив я, нервово озираючись на озеро.

— Значить, не збрехав, — хрипко додав Митько.

Це дало поштовх до роботи Митьковому мозкові.

— Сергію, — почув я увечері того ж таки дня. Ночували ми вже в селі.

— Чого тобі?..

— Треба нам книжки взяти в бібліотеці.

— Правильно, підемо завтра, наберемо — фантастику яку-небудь, про шпигунів...

— Та ні, Сергію, я не про те. Книжки із зоології.

— Зоології? Ти що, здурів? Мало тобі колекції, мало тобі ботаніки, мало тобі нашої вчительки? Забув, як ти сам з її уроків тікав?

— Так то ж ботаніка.

— А зоологія, по-твоєму, краща? Я одного разу поглянув у підручник — там якісь кишечнопорожнинні, гадюки — брідота одна!

— От-от. Так до твого відома, зоологія — наука про весь тваринний світ. Отже, в ній ми обов'язково знайдемо щось підходяще і для нас, цебто про те, що живе в цьому озері.

— Ти думаєш? — уже серйозніше глянув я на Митька...

Розділ VI,

який проливає світло на наших предків і ще на дещо. Ну й Митько!

— Скажіть, які молодці, — дивувалась бібліотекарка, коли ми втретє прийшли міняти книжки. — Цілими днями читають. А ви не перевтомитесь?

— Авжеж, молодці, — бурмотів, виходячи з бібліотеки, Митько. — Скільки читати — з глузду можна з'їхати.

— Невже тобі нецікаво? — питав я.

— Звичайно, цікаво. От тільки не звик я подовгу над книжками сидіти. Це ж подумати тільки — дев'ята за якийсь тиждень.

А на восьмий день вивчення зоології Митько висловив сміливе наукове припущення, яке я захоплено сприйняв.

— Слухай ось, — Митько втупився у книжку. — „Багато віків серед жителів східної частини Індонезії ходили легенди про страшних, ненажерливих драконів. Казали, що з паш їхніх вилітає вогонь, а здобич вони вбивають одним поглядом злих очей.

Голландські вчені, котрі записали ці розповіді, звісно, не повірили в їх правдивість. Однак ученим здалося, що опис жахливих драконів нагадує давно вимерлих хижаків-динозаврів.

У 1912 році ці розповіді підтвердив один голландський льотчик. Він був першим європейцем, який на власні очі побачив драконів острова Комодо. Літак його здійснив вимушену посадку, і кілька місяців цей чоловік прожив буквально в оточенні гігантських химер. Однак його розповідям теж не повірили, бо льотчик повернувся звідти нібито із розладнанням нервової системи”.

— Я думаю! — жахнувся я.

— „Після Першої світової війни, — оком не зморгнув Митько, — вчені вирішили-таки до кінця розібратися у цій загадковій проблемі „динозаврів”. І, нарешті, в двадцятих роках нашого століття на острові Комодо Зондського архіпелагу було спіймано цього дракона. Ним виявилась гігантська ящірка, або ж варан. Не злякатись чотириметрового гіганта важко. Колір шкіри буро-

чорний. З грізної ікластої пащі безперестанку вилітає яскраво-оранжевий роздвоєний язик, люто дивляться блискучі чорні очі.

Варан ступає сильними лапами, тіло його піднято над землею, волочиться лише хвіст. Сила в цьому хвості страшна. Дослідники бачили, як одним ударом варан збиває кабана, валить з ніг оленя...”.

— От би й собі там побувати, — в захваті мовив я.

— „Гігантський варан, — не звернув на мене ніякісінької уваги Митько, — був відомий ученим з палеонтологічних знахідок (палеонтологія — це наука, що вивчає викопні організми)... е-е, знахідок в Австралії, в шарах мезозойської ери. Вважалося, що він повністю вимер теж більше ніж п’ятдесят мільйонів років тому”.

— Ти можеш заперечити, — вів далі Митько, — он де той Зондський архіпелаг і Мозамбікська протока. Мовляв, там є умови, щоб зберегтися кому завгодно. А між тим ось, у басейнах рік Волги, Дону й Уралу живе невелике, завбільшки, як шур, звірятко — хохуля. Так от ця сама хохуля — давній за походженням вид третинного періоду, що зберігся до наших днів. До речі, сучасник мастодонта. І, нарешті, лох-несське чудовисько, про яке ми вже прекрасно знаємо, у Шотландії. А це набагато північніше від України.

От які факти знайшов я за ці дні. А скільки, певно, ми ще знайдемо!

— Так ти хочеш сказати... — у захваті скочив я на ноги.

— Так, Сергійку. Саме це я і хочу сказати. У нашому озері живе давній звір, якого, може, вважають за давно вимерлого. Адже і озеро наше давнє, про що свідчить отой шматочок бурштину. Поглянь лише на карту палеозойської ери. Дивись — тут і звіролюбий плазун, і хижий диноцефал. Та що там казати! А от карта мезозою. Дивись: у наших краях якраз море межує із сушею. А може, на місці нашого озера саме було доісторичне прісноводне болото? Тож тут міг жити хто завгодно. А скільки довкола нашого озера папороті, ти помітив?

Мені од усього цього аж дух перехопило.

— Митьку, — закричав я, — Митьку, ти уявляєш, перед яким відкриттям ми стоїмо?

— Приблизно...

— Ні, ти нічого не уявляєш. Це ж надзвичайно! Ти, Митько... Ну й Митько!

Ото життя пішло в нас!

Удень ми тільки й сиділи над книжками, сперечались, робили різноманітні припущення і бігали до бібліотеки, а надвечір рушали до нашого озера.

Палеозойська, мезозойська ери, карбонський, пермський, юрський, тріасовий періоди дивилися на нас зі сторінок томів викопними потворами, а ми намагалися вичитати, вгадати, хто з них був предком нашого озерного жителя...

Якось, коли ми прогулювались берегом, Митько сказав:

— Ти знаєш, що мені спало на думку?

— Що?

— Село наше зветься Юрківкою через те... Ну, бо від Юрського періоду.

— Ти, Митю, мабуть, уже зовсім здурів. Завчився.

— Точно-точно, якийсь зв’язок тут є.

— І хто ж, по-твоєму, так його назвав?

— Люди, які раніше тут жили.

— Коли раніше, в юрському періоді? Тут самі ящери тоді жили. Мабуть, ящери його так і називали, правда? Хай, думають, раз ми живемо в юрському періоді, то й село, що тут буде, зватиметься Юрківкою. Приїде колись сюди Митько, нас добрим словом згадає. Так?

— Смійся, смійся...

— Та ти не переживай, Митю, — заспокоїв я його. — Ти знаєш, що я придумав? Назвати оцього-от, — показав на озеро, — котрий отут живе, Митькозавром. На твою честь.

— От здорово! — зашарівсь Митько. Але тут же запитав: — А чому саме на мою? Адже ми з тобою разом гм... працюємо.

— Але ж головний у нашій експедиції ти.

— Е ні, не згоден. Хай буде... Хай буде, скажімо, Митькозавр Стеценка. А й справді. Диви, як добре — Митькозавр Стеценка із Юрківки. Ой, дивись...

За три кроки від нас безладно лежало кілька воронячих пір'їн і біля самої води знову чітко вирізьблялись на піску таємничі сліди.

— А вранці їх не було, — згадав я. — Отже, воно вилазило удень.

— Та ще й ворону зжерло, — підхопив Митько.

Розділ VII

Операція „Курка” провалюється разом із дідом Трохимом

— Я колись книгу читав, — задумливо сказав увечері Митько. — Так там писалося про те, як на тигрів полюють. Мисливець прив'язує до дерева козеня, а сам сидить у засідці. Козеняті хочеться додому, воно бігає круг дерева на прив'язі і жалібно мекає. А десь поблизу гуляє собі тигр. Він чує — хтось мекає, і думає: „Це, мабуть, козеня. Піду-но я його з'їм”. От він біжить до дерева, а мисливець із засідки — ба-бах! Тигр — догори лапами, а щасливе козеня відпускають додому.

— А деякі племена, — на льоту вловив я Митькову думку, — риють на стежці, якою звірі ходять на водопій, здоровенну яму, а іноді ще й вбивають у дно загострену вгорі коляку, а яму прикривають гілками і листям чи піском. Іде собі якийсь лев чи хто, ступив на гілки і — готово!

— Думки читаєш! — радо згукнув Митько. — Ми ці обидва способи поєднаємо.

— А козеня де взяти?

— Ото ж бо, — спохмурнів він. — Козенят я тут не бачив. Кози є, але ж кози ніхто не дасть. А може, — про ясніло його лице, — мотузку на роги та в ліс, а вранці відведемо назад?

— Е ні, я не згоден. Я вже якось у дитинстві пробував визволяти козу, так вона за мною гналася хтозна-куди. Та ще й у ліс її тягти... Вона ж не дурна.

— Твоя правда, — скрушно хитнув Митя головою, але по тому, як він стрепенувсь, я одразу ж здогадався: є ще одна ідея...

Довіриливо дивлячись мені в очі, Митько запропонував:

— А якщо ми прив'яжемо тебе?

— Тобто як це? — вибалушивсь я.

— Мотузкою, як же ще! А де взять її — я знаю. У клуні висить...

— Ти що, жартуєш! — не повірив я власним вухам.

— Та які жарти? Чим ти гірший? Мекатимеш по трошку, здалеку й не видно, хто це. Може, воно вилізе з озера, щоб роздивитись. Га? І якраз у яму втрапить. А ми вже вириємо, постараємось.

— Та ти, мабуть, сказився, — обурився я, доп'явши, що Митько й не думає жартувати. — Чим я гірший за якусь там козу? А чим ти гірший? Навіть кращий, розумник такий! Мене! До дерева! Мотузкою! А як воно ззаду підкрадеться чи збоку? Ти подумав? Себе прив'яжуй!

— Хай буду я, — хоробро погодивсь Митько. — Я не якийсь там егоїст. Я згоден. Хоча, ти знаєш, мені здається, можна і не прив'язувати. Козу — інша справа, вона втекла б. А мене можна не прив'язувати. Я і так посиджу.

— Та гаразд уже, — охолов я. — А чому обов'язково комусь із нас? Може, курку? Нічим не гірша. Ворон же воно хрумає!

— Молодець! — вигукнув Митько. — Звичайно, курку! І мороки набагато менше. — І по хвильці додав: — Та й безпечніше.

Курка, яку ми наділили довір'ям виступити в ролі кози, розуміла, що питання про її життя чи смерть стало рубом, і чинила шалений опір. Вона бігала із страшенною швидкістю по дворищу, несамоовито кричала і біла крилами.

— Ху ти, — мовив, одхекуючись, Митько. — Та вона ж бігає, як коняка. Таку курку можна у воза впрягати!

— Це хіба курка! — згоджувався і я, підводячись після невдалого кидка. — Це ж страус!

І ми знову якомога лагідніше заводили:

— Ціп-ціп-ціп-ціп-ціп!

— Тю-тю-тю-тю!

Проте курка відбігала на безпечну відстань і осудливо стежила за нами.

— Та ну її, — не витримав перший я. — Всі коліна пооббивав.

— Зараз, зараз ми її, — не здававсь Митько, виносячи з хати ковдру, — у куток притиснемо, поки бабуся не прийшла.

На цей раз ми таки загнали птаху (і хто тільки назвав її свійською?) між курником і клунєю і накрили рядом.

— Єсть! — вдоволено скрикнув Митько, засовуючи її у мішок, і тут же загорлав: — Ой-ой-ой! Вона ще й дзьобається!

— Ну от бачиш, — співчутливо сказав я. — А якби коза? Ото б намучились!

— Та й то, — відповів Митько. — Бери лопату і ходімо мерщій, поки ніхто не бачить. Та зерна прихопи...

— Ну що, Митю, може, вистачить? — я стояв по поясу щойно виритій ямі і втирав чоло.

— Та де там вистачить? Йому звідси вилізти все одно, що тьху! До річі, оті варани, що я тобі казав, то вони навіть на нижні гілки дерев залазять і хапають мавп.

— Нічого собі новину ти приберіг, — пощулився я. — Заспокоїв. Що ж нам тепер десь у верховітті жити? Гніздо собі, може, звити чи дупло видовбать?

— Та він на людей побоїться...

— Побоїться! Бачив, лапища які. Та йому людину ковтнути, що собаці гавкнуть. А до нас хто в курені жив? — промайнув у мене жахливий здогад.

— Звідки я знаю. Може, турист який.

— А де ж він тепер?

— Де? Додому поїхав!

— Додому! А може, — важко сковтнув я, — воно його з'їло.

— З'їло? — злякався Митько. — Що це ти верзеш? Хто тобі сказав? Невже, думаєш і справді... А що? — опустивсь на землю. — Може, й так... А річі? Річі хоч які лишились би. Не могло ж воно його разом із речами!

— Були річі, — промимрив я, відчуваючи, що сорочка липне до спини. — Сандаля. Отут же, біля куреня лежала.

— Сандаля? Чого ж мовчав?

— А що мені було — кричати на весь ліс? Теж мені знахідка!

— І куди ти її подів?

— У вогнище кинув. У перший же день. Вона ще так кадила добре від комарів.

— Ай-я-яй! — мало не застогнав мій друг. — Спалив речовий доказ! Оце, може, й усе, що від людини залишилось. Хоч би пам'ять рідним була.

— Дуже б вони тішились тією пам'яттю.

— Черства ти людина! Егоїст! А якби тебе з'їло, то твоя мама й сандалі була б рада.

— Та цур тобі, Митю! Що ти кажеш таке?

— А що? — розпалювався ще більше Митько. — Рада була б!

— Та стривай!.. Щось ти вже сильно, теє, перегнув.

— Чому перегнув? Приїхав якийсь науковець, професор, а то й академік. А може, просто ентузіаст-природолюб. Теж дізнався, що в озері хтось живе, й вирішив спостерігати, як і ми. Збудував курінь, сів відпочити, помилуватися природою, скинув одну сандалю, а тут воно його — хап! І готово.

— Еге, бач, як воно обертається, — роздумливо подав голос я. — Хоча ні, Митю, ні. Якби тут людина пропала, то вже й шукали б її усі, і міліції понаїхало б. А нас і на гарматний постріл сюди не підпустили б.

— Авжеж, — зрадів Митько. — Та цього просто не може бути. Давай я тебе зміню.

Я охоче виліз із ями й подав лопату другові.

Роботу закінчили аж надвечір, бо Митько наполіг, щоб вибрану землю однести геть, „інакше воно здогадається, що раз є купа землі, мусить бути і яма”.

— Ху, ну й ну, — стомлено хитав я головою, дмухаю чи на стерті долоні.

— Ямка — будь здоров! Хоч слона лови. От іще кілка треба вбити.

— Та ти що — кілка! Воно ж загине, а нам потрібне живе...

Ми витягли птаху з мішка й прив'язали мотузкою до дерева. Однак курка, стомлена вранішніми переживаннями або ж здогадавшись, що служить приманкою, кудкудакати не хотіла.

— Ти бачив таке? — дратувався Митько. — Вона вже зацікавилася, як до діла дійшло. Ну, квокчи ж, ну, отак-от: кво-кво-кво-кво-кво.

— Перестань. У неї і так психічна травма. Хай заспокоїться, а тоді, може, й завокче. Однак не завадило б і повечеряти.

— Звичайно, — згодився товариш. — Що то нам Бог послав, точніше, бабуся підкинула?

Ми, що мріяли готувати смачну поживну юшку, їсти смажену рибу, виловлену власними руками, тепер змушені запихатись пирогами з квасолею. Яка юшка! Яка риба! Події останнього часу стали розвиватися з такою швидкістю, що навіть вудки закинути — і то не було вільної хвилини.

— А хто обіцяв юшку в казанку над полум'ям? — усе ж запитав я в Митька.

Той невдоволено зашурхотів солом'яною:

— Овва! Юшки! Ти ж бачиш, що робиться. То в село, то із села, то в бібліотеку, то на озеро. То курку кради, то яму рий. Ніколи й угору глянути.

Тим часом споночило.

— Швидше б ми його побачили, — мовив Митько, — а то прив'язані до цього куреня, як та курка до дерева. До речі, вона так і не думає квоктати.

— Хай собі.

— Скоріше б воно вже вилазило. Стривай-но, — стишив Митько голос. — Диви...

— Та це ж людина! — вигукнув я, але було вже пізно: чоловік, зойкнувши, повалився униз.

— От лиха година! — крикнув я, — вискакуючи з куреня. — Хто це? Що з вами? Ви цілі?

— Та здається, — озвався сердитий голос діда Трохима, і над краєм ями з'явилась його голова. — От чортяка, — мовив дід, вилізши на гору. — Мало в'язи не скрутив. І хто його таке ямище вирив?

— А це, дідусю... — почав був я, але побачив, як Митько показує мені кулака, і зрозумів, що дідові й справді ні до чого знати правду.

— Це, дідусю, — пробелькотів Митько, — ми й самі не знаємо хто. То не було, не було, а то враз з'явилась. І навіщо це хтось вирив, поняття не маємо! Ще й таку здоровенну. Ти не знаєш, Сергію?

— Нє-є.

— От біда, — зітхнув дід. — А бабуся ж вам молочка передала. Так оце й вилилось усе.

— Молочка, — облизнувся Митько. — І багато?

— Повний бідончик.

— А може, не все вилилось?

— Та ні, все.

— Жаль, — гірко зітхнув Митько. — Ех, якби знати, хто це, — неширо правив далі. — Я йому б...

— Авжеж, — хитав головою дід. — Ну як вам тут, добре? — цікавився, прямуючи до куреня.

— Добре, дідусю. Може, ви лимонаду хочете? — піддобрювались ми.

— Ні, дякую, не хочу. А от водички випив би, є у вас водичка?

— Є, дідусю, ось, — мовив я, зачерпнувши кухлем з відра.

— Спасибі, — лагідно подякував той. — Ну, а лопатка вам уже не потрібна?

— Лопатка? — зашарівся Митько.

— Еге ж, лопатка. Он вона й лежить.

— Ай справді, лопата, — дурнуватو гігикнув я.

— А то бабуся шукала сьогодні. А лопата, бач, у вас. Ви, мабуть, черви копали?

— От-от, черви. Рибу ловити, — випалив Митько.

— Ну й багато вловили?

— Та не, не дуже, щось кльову не було.

— А оце ще й курка пропала. Чи вкрав хтось, чи собака який придушив.

І саме в цей момент капосна курка, що, мабуть, задрімала під деревом, мовби почула, що йдеться про неї, і стала несамовито квоктати.

— Ти бач, — наче не вірячи власним вухам, дивувався дід. — Здається, курка.

— Курка, дідуню, курка, — хутко запевнив його Митько. — Ми оце прийшли із села, бачимо — бігає отут. Так ми її до дерева прив'язали.

— Ой-йой, це ж куди забігла! — розвів руками дід. — Якось віддав я сестрі котика свого на кілька днів, а сестра живе кілометрів за п'ятнадцять од Юрківки. Сіла, значить, на автобус і поїхала. Коли це минає неповний тиждень, чую — нявчить щось уранці під дверима. Глядь — а то Мурчик мій. Набридло, видать, у сестри, то він до мене й прибіг. А оце, значить, і курочка так само. Полюбила вас кріпко, видать. То ви її завтра принесете?

— Принесемо, принесемо, — спантеличено запевняли ми.

— І лопатку тоді я сьогодні брати не буду, бо ж ви, мабуть, і яму хочете закидати, а то ще втелюються хтось ізнов та в'язи скрутить. А я вже піду.

— Посидьте, дідусю, ще, — улесливо завели ми.

— Та ні, піду. Пізенько вже. А це, бач, хотів молочка вам принести. Ну, бувайте.

— До побачення, дідусю. До завтрього, спасибі вам, — кволо відповіли ми.

— І кебетний же дідуган, — мовив по хвилі Митько.

— Все зрозумів.

— Та тут уже нічого не вдієш.

— Добре, що кілка не вбили, як ти казав.

— Авжеж, це ще дідові пощастило.

На цьому й ми погодились.

Розділ IX

Таємниця лісового озера

Після того випадку Митькозавр більше не з'являвся.

— Може, він потонув, — висловив я припущення, але Митько так на мене поглянув, що я в ту ж мить пройнявся вірою у вічне існування тієї потвори.

У нашому житті ніяких змін не відбулося. Ми, як і раніш, сиділи за книжками, доводили один одному свою точку зору й майже щодня ночували в курені.

У Фа-Дієза щез тромбон, і дядько Гнат оплакував його зникнення, мовби пропала його рідна дитина. Подейкували, що то розстарався хтось із доведених до відчаю сусідів. Проте через два дні тромбон знайшовся: висів просто на штахетині. Радості Фа-Дієзовій не було меж. Відтоді він грав з ще більшим натхненням, але вже при зачинених дверях і вікнах.

Митькова бабуся не могла нами нахвалитися.

— Ну й онучки ж у мене, — казала вона. — Тихі, сумирні, слухняні, посидючі. А книжки як люблять! Чого батьки на них жаліються — не розумію. Це ж щастя — таких діточок мати.

— Жах, — сказав якось Митько. — Якби наша Ірина Семенівна знала, як ми тут зубримо її предмет, вона, мабуть, на три роки вперед поставила б нам п'ятірки...

— А ти нічого не помітив? — примружив я очі.

— А що саме?

— А те, що вперше ти назвав нашу ботанічку Іриною Семенівною, — єхидно зауважив я.

— Ай справді, — засміявся він.

А дні минали. Час було збиратися додому.

— А що, якби ми його справді побачили? — якось запитав я.

Ми сиділи біля нашого куреня і дивились, як ніч спадає на ліс.

— Треба було б спробувати спіймати, — рішуче відповів Митько.

— Скоріше воно тебе спіймає.

— Тоді хоча б сфотографувати... Потім здати фотографію до Академії наук із описом усіх наших пригод. Класифікувати його за фотографією – це неважко. Оце було б відкриття!.. Уявляєш, вмикає наша Ірина Семенівна радіо, а там: „Учні шостого „Б” класу середньої школи міста Києва Дмитро Омельчук і Сергій Стеценко в результаті тривалого пошуку... ” Може, ще й по медалі... Мабуть, „За відвагу”.

— „За відвагу”? Яка ж у нас відвага? От скажи мені, було таке, щоб ти, поки ми отут, дуже-дуже боявся? Так боявся, що аж коліна трусились. Було?

— Було, — сказав Митько. — Коли булькало... Лізти хотів, але боявся — страх один.

— І я боявся. Аж тремтів.

— Тихше, Сергію, — почув я шепіт друга. — Здається там он... Диви...

Я мерщій обернувся і теж вловив якийсь неясний рух. Коло самої води.

— Хапай ліхтарик, — зашепотів Митько, — тільки не вмикай, щоб не побачило світла. За мною!..

На слабких ногах я вивалився із куців, натис на кнопку ліхтарика й завмер...

Водою пливло щось надзвичайне, неймовірне і дуже доісторичне. Це я зрозумів одразу. На поверхні видніла лише голова, але що то була за голова!.. Ось потвора повернулася до нас, і блимнули червонясто два великих ока. Між ними стирчав хижий ріг. З напіврозкритої пащі виглядали гостренні білі зуби...

— У-у-у-у — люто завила мордяка і стала наближатись...

І ми вже було кинулись бігти, коли це Митько вкляк на місці.

— Ні! — мовив він, важко переводячи дух. — Ні! Крім нас же ніхто його не бачив... Я не побіжу! Щоб потім розказати!.. Яке воно...

— У-у-у-у! — ревонуло страхіття ще раз.

— А! Лякати! То ти нас лякати! — несподівано заверещав неприродно тонким голосом Митько і, кинувши поглядом по берегу, вхопив каменюку і пожбурих нею в оту голову.

Четвертим чи п'ятим каменем він таки влучив у голову. Щось у ній голосно тріснуло і... ми побачили, що ріг, отой страшний ріг, який стирчав між очей, зламався.

— А-а-х-х! — тільки й мовив я. — Оце удар!

Із тварюкою в цей час діялося щось дивне. Вона смикнулася в один бік, у другий і пішла під воду.

— Втекла! Втекла! — радо підстрибнув я.

Проте вода там, де зник Митькозавр, хлюпала й булькала, і ми зрозуміли: звір лише пірнув. Ось голова його знов з'явилась на поверхні і раптом людським голосом загорлала:

— Рятуйте! Рятуйте! Тону!..

— Василь? — безтямно глянув я на друга, проте одразу ж здогадався: — Воно його проковтнуло! Живого!

І тут я побачив, що Митько скидає джинси. Туфлі поруч із ліхтариком уже лежали на піску.

— Куди ти? — зойкнув я. — Воно ж і тебе...

— Ти що? Не зрозумів іще? — сердито гукнув він. — Це отой велосипедист. Присвіти-но мені, — і кинувся в озеро.

Я примостив ліхтарика так, що промінь його висвітлював арену подій, і як був — у шортах і тенісці — теж шугонув слідом і поплав.

Вода попереду аж клекотіла.

— Ой, помо!.. Поможіть! Я більше не буду!..

Я вхопивсь обіруч за ту страхітливу голову — під пальцями відчув цупку тканину — проте звільнити Василя ніяк не міг. Тоді я підвів рукою знизу і, намагаючи якийсь пасок, що стало сили, рвонув за нього. Пасок відірвався, і опудало потвори легко одлетіло геть...

Тим часом ми мало-помалу наближались до берега. Ось ноги мої вже торкнулися ґрунту, і ми з Митьком під пахви витягли Василя на суше.

— Догрався? — мовив Митько, схрестивши на грудях руки. — Пустунчик!

Василь щось белькотів, раз у раз пускаючи з рота фонтанчики. Видно, він здорово наковтався води.

— Ря-ря-ряту-уйте! — проквилив зрештою перше розбірливе слово.

— Та вже ж урятували, — відповів я. — Чи тебе ще в село віднести?

— Ні-і, в с-село не треба, — цокотів той досить жваво зубами. — Я с-сам.

— Ну і чого ж ти домігся цим маскарадом? — спитав Митько.

— Я хотів вас налякати, — схлипнув Василь, — та в ременях заплутався.

— Ха! Налякати! — гордо мовив я. — Ми не з лякливих, правда, Митю?

— Еге, не з лякливих, — протягнув Василь. Він іще не зовсім оговтався. — А каністри хто злякався?

— Якої каністри?

— І слідів.

— Та яких слідів?

— Дивіться яких! — він важко відліз навкарачках у сторону, понишпорив у темряві, повернувся з якоюсь дерев'яною і з розмаху вдарив об пісок. — О! І о! І осьо!

— То це ти? Це ти ставив оті сліди? — скрикнув я, дивлячись, як під ударами дерев'янки гине нагла мрія про велике відкриття.

— А хто ж, по-вашому? Звичайно, я. Вирізав із корча оцей от слід і ставив час від часу. А ви й повірили, дурні голови! І бурштин вам подарував, — у сестри з намиста зняв. І дерева граблями подряпав, і вороняче пір'я поклав. І в тромбон дудів, — Фа-Дієзів, а ви й не впізнали. А бульбашки пам'ятаєте? Так то я прив'язав до дір'явої каністри каменюку і пожбурих у воду. От вона й булькала. Сам я тоді в кущах сидів і од сміху помирав. „За ногу вхопить!” Хто? Каністра за ногу? Ха! А вони щось там шукають, до бібліотеки бігають щодня.

Він закашлявся і знов пустив ротом фонтанчик.

— А здорово я вас, га, у дурні пошив? А ви й кліюнули.

— Ах ти ж... Ах ти ж брехіцефал, — засичав я, підступаючи до нього. — Ах ти ж диплодок нещасний. То ти нас дурити здумав! Ану, Митю, давай-но виб'ємо йому бубни!

— Та кинь, Сергію, — озвався Митько. — Давай краще подякуємо йому, — мовив раптом.

— Подякуємо? — дурнуvато гикнув Василь. — За що подякуєте?

Я теж здивовано зиркнув на Митька.

— Васю, — почув я голос мого друга. — А що ти знаєш про стегозаврів?

— Стегозаврів? — перепитав той.

— А про архіоптерикса?

— Кого-кого?

— А про індрикотеріїв? — не став навіть повторювати Митько.

— Та йди ти із своїми птеріями.

— Так от, Васю, ми тобі вдячні за те, Васю, — видно було, що Митько хвилюється, — що ти влаштував нам такі чудові канікули. Ти, Васю, не шкодував часу на оті свої вигадки, а ми цілий місяць відчували себе... відчували себе дослідниками, слідопитами, шукачами. Завдяки тобі ми тепер знаємо багато такого, Васю, про що ти й гадки не маєш, хоч і закінчив вісім класів. Ми відкрили для себе такий світ, який тобі, Васю, і не снився. Ти сказав, що пошив нас у дурні. Ти, Васю, коли хочеш знати, сам себе пошив у дурні. От за це й спасибі тобі. Ходімо, Сергію.

І ми пішли. А Василь лишився на піску — мокрий і жалюгідний.

Ніхто з нас не зронив і слова, та чи й була в них, у словах, якась потреба? Ось-ось уже мав спалахнути обрій там, де сходить сонце. „А колекція? — нараз виринуло в моїй пам'яті. — А як же колекція? Але ж у нас попереду є півліта, — тут же заспокоїв я себе. — Ще цілий місяць. Теж, мабуть, не менш цікавий і переповнений новими подіями. І взагалі, у нас попереду ще дуже багато цікавого, і завжди так буде, поки ми з Митьком”.

Поки ми з Митьком...

Всеволод Нестайко
Таємничий голос за спиною

(уривки)

На Граціанському була фірмова джинсова „варьонка”, адідасівські кросовки, на лівій руці пластмасовий електронний годинничок (японський). Вітасик перехопив затуманений погляд Милочки, спрямований на Граціанського, і в нього замарудило в грудях.

Так почалися муки заздрості Вітасика Дорошенка.

Граціанський виявився дуже компанійським хлопцем і з кожним днем завойовував усе більші й більші симпатії класу. Уже й хлопці дивилися на нього з інтересом, а деякі навіть із захопленням. І Шурик Дармопис кинув Вовку Шпинделя і пересів до Граціанського, щоб грати з ним на уроках у „морський бій”. На перервах навколо Граціанського завжди юрмився великий гурт однокласників, які, роззявивши рота, слухали його дотепні теревені. А теревенити Граціанський був гараздий; то він розповідав про письменницький будинок творчості у Коктебелі, де бачив на пляжі найзнаменитіших письменників у самісіньких плавках (він з батьками відпочивав по сусідству у пансіонаті „Голуба затока”). То розповідав про Піцунду на Кавказі, про озеро Ріцу, про мавпячий розплідник у Сухумі, де його мало не вкрав орангутанг. То про Юрмалу на Балтиці, де ходив у море на справжньому риболовецькому траулері і трохи не впав за борт... То про захоплюючу мандрівку па пароплаві по Снісею. Здається, весь Радянський Союз об’їздив з батьками той чортів Граціанський.

А Вітасик Дорошенко, крім села Війтівці на Вінничині, де жила його бабуся, та Дніпропетровська, де жило дядько з тіткою, ніде в житті ще й не був.

Незабаром весь клас уже признав Вітасика Граціанського. Лише Вітасик Дорошенко та Женья Кисіль зберігали ворожий нейтралітет. Відверто виступати проти нього вони вже не наважувалися. Але й поділяти захоплення однокласників не могли. Коли Милочка говорила з Граціанським, Вітасик мовчки зціплював зуби і червонів, а Женья намагався сказати їй щось уціпливе. Та Милочка в їхній бік навіть не дивилася і уваги на їхні „демарші” не звертала аніякісінької.

Батько Граціанського був якимось начальником у торговельній мережі, і переїхали вони у цей район тому, що одержали квартиру у новому будинку. То був будинок так званого покращеного планування — з двоповерховими квартирами і фінської сантехнікою, про який, зітхаючи, говорили в усіх чергах їхнього мікрорайону. В тому незвичайному будинку одержали квартири і люди незвичайні — футболісти, хокеїсти, заслужені артисти, лауреати і відповідальні працівники. Головною причиною зітхань у чергах була не стільки ота казкова двоповерховість квартир, скільки фінська сантехніка і серед тієї сантехніки одна річ, про яку говорилося, стишуючи голос, червоніючи й опускаючи очі. То була річ сороміцька і називалася вона „біде” (з наголосом на кінці).

Переважна більшість класу навіть не уявляла, що така сороміцька річ взагалі існує в природі... І коли Граціанський розповів, що то таке, хлопці дуже розвеселилися. І довго реготали противними голосами. А Женья вирішив, що на цьому можна зіграти і на відомий мотив склав про Граціанського пісеньку:

І шумить, і гуде,
Бо у нього є біде,
Ви такого ні у кого
Не побачите ніде.

Але пісенька успіху не мала. Дівчата сказали „Фу!”, а хлопці промовчали.

Авторитет Граціанського не похитнувся ні на міліметр.

Вітасик вже кілька разів пробував обережно різними натяками заводити з батьками розмову і про джинсовий костюмчик, і про адідасівські кросовки, і про японський електронний годинничок. Але натяки до батьків не доходили. Вітасикові батьки були звичайнісінькі радянські люди: тато Дорошенка — енергетик на заводі металовиробів, мама — економіст у конторі, назву якої Вітасик ніяк не міг запам’ятати. За кордон вони не їздили, хабарів не брали, не крали, не спекулювали, звідки ж їм було узяти отой імпорт?

Вітасик, звичайно, це прекрасно розумів, але... Як же ж хотілося мати оте, що мав його теско Граціанський! І коли тато після одного з натяків сказав, що головне у шкільному житті не

різний мотлох, джинсики-„варьонки”, а трудове виховання, Вітасик так скривився, наче розкусив кислоти. Та зовсім був повержений Вітасик, коли одного разу Граціанський прийшов у школу з плеєром. О! То була бомба не лише для Вітасика. Для всього класу. Плеєр у п'ятикласника! Граціанський великодушно дав послухати всім — всім без винятку. Кожен натягав маленькі навушнички і завмирав на хвилину з роззявленим ротом.

І як не ставилися у душі до Граціанського Женя і Вітасик, не вистачило в них сил відмовитися. То вже треба було бути надлюдиною. А вони були люди звичайні. І коли надійшла черга спершу до Кисіля, він мовчки тремтячими руками начепив на голову вузеньку пружинку з навушничками.

Потім те ж саме зробив Дорошенко. І враз поринув у дурманні ритми наймоднячого року. То було неймовірно. Ніхто нічого не чує, а в тебе повна голова музики.

Граціанський усміхався поблажливо й переможно.

Коли на уроці літератури Вітасик, як завжди, обернувся до Милочкв, то побачив, що вона сидить із скляними очима, відчужена й бліда. І хоч під її пишним волоссям, що спадало на вуха, не видно було ні пружинки, ні навушників, Вітасик зрозумів, що вона — слухає!

Граціанський захоплено грав з Дармовисом у „морський бій” і на Милочку навіть не дивився. Серце Вітасика Дорошенка повільно розривалося на дрібні шматочки.

То була пекельна мука.

Як заздрих він Граціанському!

Тоді-то й признався він Жені...

А Женя йому й наговорив...

.....

У той час, коли два капітани гомоніли на балконі, Женя Кисіль лежав у ліжку і ніяк не міг заснути. Та й хіба можна було спокійно заснути після такого дня?

У школі був сьогодні невеличкий землетрус. Якби сейсмічна станція поставила у коридорах свої вимірювальні прилади, вони напевне зареєстрували б поштовхи силою два-три бали, не менше. На перервах робилося таке тупотіння, що дзвеніли шибки і падав на підлогу скелет у кабінеті анатомії. Вся школа бігла з усіх поверхів, з усіх класів на третій до п'ятого „б” — подивитися на Вітасика Дорошенка та Женю Кисіля.

По-перше, тому що Вітасик нарешті знайшовся.

По-друге, ходили якісь дивовижні чутки про його неймовірне перетворення.

По-третє, всі вже знали, що сьогодні вранці директорові Регіні Ігнатіївні дзвонив по телефону капітан Горбатюк і сказав, що порушує клопотання перед Управлінням Внутрішніх Справ про нагородження учнів п'ятого „б” класу Віталія Дорошенка та Євгена Кисіля цінними подарунками „За мужність і кмітливість, виявлену під час знешкодження і затримки небезпечної групи організованих злочинців”. Так і було сказано. Дослівно. Секретарка директорші Стелла чула це на власні вуха. Двері кабінету були прочинені, і Регіна Ігнатіївна голосно повторила ці слова капітана Горбатюка.

Ну, а вже про однокласників з п'ятого „б” і говорити годі.

Хлопці заздро хихикали, дівчатка не давали їм проходу.

— Ах, які умнички-розумнички! — вигукувала староста Оксана Фіцелович.

— У п'ятому „а” всі тепер луснуть від горя, що в них нема таких, — казав Вова Шпиндель.

— Утерли ми їм носа, — казав Шурик Дармовис.

А Милочка Петриківська, красуня і принцеса Милочка, яка ніколи не удостоювала їх привітним поглядом, а дивилася завжди зверхньо й презирливо, тепер позирала на них так, як ніколи не позирала на Граціанського. Навіть коли слухала його плеєр.

— І чого тільки я, дурень, йому заздрих?... — шепнув Вітасик Жені.

— Отож-то! — усміхнувся Женя.

Хтозна, що згадав при цьому Вітасик Дорошенко: чи те, як гримала на нього „мама” Елеонора Іванівна, чи те, як дав йому ляпаса „тато” Борис Борисович, чи те, як стояв „тато” голий у ямі, тримаючи в руках брудний „скарб”, а рекетири з панчохами на обличчях у нього той скарб вивирали, чи — як замкнули батьки рідного синочка у погребі...

Хтозна...

Було що згадувати.

Ні! Не заздри Витасик Граціанському. Анітрішечки!

Навпаки.

Було йому щиро Граціанського жаль.

І він сказав про це Жені. І Женя з ним погодився.

Граціанський у школу не ходив. Його взагалі не було в місті. Приїхали баба Манефа і дід Гогоня й забрали його в село. І, може, він там поки що й залишиться. Навіть вчитиметься там. Хтозна...

І от Женя лежить і не спить. Думає.

А що справді було усі ці дні з Витасиком Граціанським? Невже його справді викрали після школи і завезли на „фазенду”?

Цілком можливо.

Капітан Горбатюк каже, що рекетири полювали за грошима Граціанського, то, звичайно, вони могли викрасти його сина.

А чи правду каже його друг Витасик Дорошенко про своє чарівне перетворення? Бо він же фантазер, вигадувати мастак.

Може, він просто втік з дому, на зло йому, Жені, щоб довести, що він таки здатний на щось путнє. І ночував у Хрястові у дядька Мирона, сторожа бази відпочинку. Женя ж йому тоді так і сказав: „Невже ти здатний тільки заздрити, а сам ні на що путнє нездатний?” І він образився і втік, щоб довести... І таки довів!..

Женя глянув на картину, що висіла на стіні проти ліжка. Картина була освітлена місячним сйавом.

І раптом козак Мамай на картині знову усміхнувся і підморгнув Жені.

І таємничий голос бадьоро проказав:

— Все добре, що добре закінчується!

І зацокотіли, віддаляючись, копита...

А може, це Жені наснилося?.. Бо наступної миті він уже спав...

Андрій Кокотюха

Таємниця козацького скарбу

(уривок)

... За їхніми спинами гмикнув Льонька. Тільки дід не звернув на це уваги, захопився.

— Історія, хлопчики, дуже проста. Тому, що складна – отак буває. Служив, бачте, старий козацький полковник Іван Лиховій Україні вірою і правдою. Ось він, – показав господар на один портрет, з якого суворо дивився пан у гаптованому золотом жупані та з масивною шаблюкою в руці. – Мало портретів збереглося. А художники любили його малювати. Бо, до всього іншого, був козацький полковник не лише мужній вояка, а й освічена людина. Довелося йому колись побувати в турецькому полоні. То він там шахи освоїв і навіть свободу собі виграв! Уявляєте, хлопці: зіграв з турецьким пашою сім партій. Якби програв – скарали б на горло. Але він виграв – і став вільний! Ось так... Коли з полону повернувся – золоту булаву з рук самого гетьмана отримав. Не якась там позолота: щире золото. Переплавили цілий казан турецьких золотих монет, аби її зробити.

Почувши ці слова, друзі презирнулися. Немировський з Туманом теж згадували тоді про якусь булаву. Невже про цю саму? Богдан мимоволі стиснув кулаки, а в Данька – у того аж дух забило. А дід тим часом вів далі:

— Час ішов. Відкозакував своє полковник Лиховій, оселився тут і збудував родовий масток. Двоє дітей у нього народилося – Петро й Павло. Тільки коли цариця Катерина почала козацькі вольності скасовувати, молодий Павло вирішив за Дунай разом з батьком іти, а Петро, старший за нього, зрадив і погодився цариці служити. Не витримав лихої звістки старий Лиховій: раптово зліг і вже не піднімався. Знав, що помирає. Та перед смертю вирішив зрадника покарати. Усе своє золото синам заповів, поділив багатство порівну. Тільки Павло свою частку отримав, а

Петро міг її дістати лише після того, як знайде, де хитромудрий батько ту бочку золотих червінців заховав. А в бочку, до речі, старий полковник і золоту булаву поклав. То ото, значить, перед самою смертю прикликав він до себе обох синів і сказав старшому: „Спадщина твоя лежить під королем. А знайти її допоможе грамота”. Щоб зовсім заплутати зрадника, сказав: усе зберігається у братових паперах. Невдовзі старий помер. Поховали його, як і заповідав, на рідній землі. Тільки не збереглася могила – війська цариці багато козацьких могил із землею зрівняли.

Тут старий Гайдамака замовк і почав неквапом натоптувати люльку пахучим тютюном.

– Ну... і що далі? – не витримав Данило.

– А що далі? – дід розкуриє люльку. – Зовсім утратив спокій Петро-зрадник. Брат йому масток залишив, цариця титул дала, землі пожалувала, кріпаків. Але ж без грошей залишив Петра рідний батько! Та це ще півбіди: бо який же він пан без знаменитої батькової золотої булави? Тут чоловік наче збожеволів – почав козацький скарб шукати. Для цього навіть заліз у борги, знайшов лихих людей, аби відшукали Павла в чужих землях і папери в нього викрали. Так усе й зробили, як наказано. Тільки нічого в тих паперах не було. Та й самих паперів – грамотка, на якій вірші написані. Так і ськ Петро ту грамоту перечитував, до віщунів і ворожок ходив – усе марно. Не пішла йому зрада на користь. Так і помер, заповівши дітям перед смертю свої борги і батьківську таємницю. Звідки я про це знаю? – хитро примружив дід око, наче читаючи думки зачарованих історією хлопців: – Понад сто років тому був тут один грамотний чоловік. Записував подібні історії, навіть книжку видав: „Староукраїнські тайни” називається. Там, серед іншого, і родову таємницю Лиховіїв описав. Була така книжка в панів Лиховіїв. Потім десь загубилася, тоді знайшлася десь і в нашому музеї зберігалася. Ну, а далі її в Київ, до історичного архіву передали. Ніби на реставрацію, тільки там вона й зосталася. У нашому музеї, коли чесно сказати, у ті часи важко було старовинні книги зберігати. Тепер можна, а тоді...

Він ладен був розповідати ще, але Данило акуратно, наскільки міг, розмову закруглив. Попрощалися з дідом сердечно. Коли йшли, він уже й на Льонька свого суворо не зиркав. Пообіцяли, звісно, заходити ще. Потім із Льонькою, який так нічого й не второпав, попрощалися.

А тоді – вперед, додому. Бо все тепер у них складалося у доладний пазл...

Критики й літературознавці про специфіку пригодницької літератури для дітей

Бойцун І. Є. Жанрова специфіка пригодницького детективу „Таємниця козацького скарбу” Андрія Кокотюхи (скорочено)

Останнім часом на книжковому ринку переважає так звана масова література: белетристика, жіночі романи, фантастика й фентезі, детективи. Не стоїть остеронь названої тенденції й література для дітей. Українська література для дітей почала модернізуватися з 60-х років ХХ століття. Відбулися зміни у творенні образів героїв творів, відкритий сюжет твору, нюансування картин природи, показ еволюції персонажів тощо. Саме в цей період було написано „Тореадори з Васюківки” Вє. Нєстайка – твір, який став класикою не лише української літератури для дітей, а й визнаний у світі. Напружена фабула, карколомні пригоди двох друзів-шибайголов Павлуші Завгороднього й Яви Рєня стала зразком для письменників наступних поколінь. Згодом Вє. Нєстайко вдається до експерименту: пише неймовірні детективи „Таємничий голос за спиною”, „Повторне зникнення Ципи”, „Агент СД” та кримінальні повісті „Барабашка” ховається під землею”, „До катастрофи лишалася кілька секунд...”.

....Протягом довгого часу серед літературознавців була поширена думка стосовно меншовартості художніх творів, розрахованих на пересічного читача. На периферії перебувала й проблема дослідження жанрової специфіки детективної літератури. Жанрова природа детективу стала предметом дослідження Дученко Л., Кукси Г., Шахової К.

Літературна енциклопедія трактує детектив як „різновид пригодницької літератури, що належить до паралітератури. Це передусім прозові твори, зовнішній сюжет яких послідовно розкриває певну заплутану таємницю, пов’язану зі злочином та його розслідуванням, а

внутрішній є когнітивною історією розв'язання логічної задачі". Як бачимо, приналежність до пригодницької літератури зумовлює наявність таємниці в сюжеті детективу. Визначені коди для сприйняття тексту, підтексту і для створення надтексту читачем автор закладає вже в назві „Таємниця козацького скарбу”. Сюжет повісті нескладний. Друзі Данько Лановий (Розум) і Богдан Майстренко (Сила) приїхали з Києва на канікули до провінційного містечка. Їм стала відома історія про скарб козацького полковника Лиховія, який шукало не одне покоління місцевих мешканців. Хлопцям вдалося не лише розгадати загадку, а й викрити діяльність шахраїв без допомоги дорослих. Атмосферу зловісності в сюжеті створюють алюзії: „Ось і маєток. Вдруге хлопці бачили його серед ночі. І в нічній темряві стара занедбана споруда скидалася на палац графа Дракули”. З'ясовується, що в містечку тихо, спокійно і місцеві хлопчачі називають себе бандою, аби урізноманітнити життя. З цією метою вони вимагають сплачувати данину за рибалку й дібрали собі відповідні прізвиська: „Це, – кивнув на голомозого, – Валера, він же – Гоблін Два. Батька його в нас дражнять Гоблін, то й до Валерки прилипло – Гоблін Два. Нічо, не ображається. Так, ну, а це – Петько Рудий, Юрко Космонавт, теж Юрко, тільки просто, без прізвиська, ми його так і звемо – Простий, Олег Князь і Харитон – бо прізвище Харитоненко, Ігорем звати”.

Літературознавець Дученко Л. визначила ключові кліше англословного детективу, які цілком стосуються й української детективної літератури: „у фабулі обов'язково наявний злочин, ... обов'язкове маніпулювання з інформаційним масивом, специфічна манера подачі фактуальної інформації, ... в оповідальній перспективі і композиційно-мовленнєвій структурі як єдності мовних засобів вираження авторського замислу і створення запланованого адресантом впливу на адресата. В детективній прозі цей вплив зводиться до того, щоб зацікавити читача, залучити його до інтелектуальної гри і тим розважити його, примусивши напружено і активно слідкувати за перипетіями кримінальної інтриги”. Частина кліше накладається на специфіку творів для дітей, оскільки дитина постійно перебуває в очікуванні захоплюючої гри, де вона виконувала б головну роль. У повісті А. Кокотюхи „Таємниця козацького скарбу” події розгортаються поступово, по зростаючій. З кожним днем хлопці та їхня подруга Галя наближаються до розгадки таємниці. Особливої напруженості події набувають у момент знаходження скарбу й викрадення його злочинцями. Письменник і тут дотримується канонів літератури для дітей. ... Екзотичності повісті А. Кокотюхи надає присутність у якості одного з слідчих страуса на прізвисько Футбол: „– Футболом. Не Дружком же його називати. І точно вже не Ціпою. Скажи йому „ціп-ціп”, спробуй – відразу клювати почне”. Варіант клички Ціпа зумовлений популярністю серед дітей мультфільму „Курча Ціпа” про спочатку невдачу курча, який несподівано стає героєм-суперменом. Сам письменник в інтерв'ю зауважував, що писати твір починав ще в дитинстві під впливом „Тореадорів з Васюківки” Вс. Нестайка і комедійним персонажем там виступав цап Жора, замінений на страуса. Комічні ситуації, пов'язані з переслідуванням страусом хлопців (він навіть тих, хто його скривдив заганяв до води, як і корова Контрибуція), покликані дещо зняти напруження в читача під час переживання колізій сюжету.

Вдалою знахідкою письменника є звернення до ключового кліше детективного жанру. Літературознавець Шахова К. наводить тлумачення суті детективу Володимиром Набоковим, який порівнює колізії твору з грою в шахи: „Змагання у шахових задачах відбуваються не між білими і чорними, а між укладачем і уявним розгадником (подібно до того, як у творах письменницького мистецтва справжня боротьба точиться не між героями роману, а між автором і читачем), а тому цінність завдань залежала від кількості і якості „ілюзорних розв'язань”, усіляких ходів, фальшивих слідів та інших пасток, хитро і майстерно налаштованих автором...”. У повісті ключем до відгадки таємниці козацького скарбу стає зіграна Данилом шахова партія: „– Якщо я все добре зрозумів, – промовив він нарешті, – білі мають виграти цю партію дуже швидко. В чорного короля шансів нема”. До цього моменту хлопці відповідь на питання повинні були знайти, відгадавши акровірш-ключ, зрозумівши зміст заповіту Лиховія („Спадщина твоя лежить під королем. А знайти її допоможе грамота”), зіставивши карту місцевості з клітинами шахової дошки.

Подібний розвиток дії у творі виводить його за рамки суто розважальної літератури. Як зазначив сучасний дослідник Кукса Г., „Сказане про уславлену стародавню гру чудово

характеризує жанр детектива, де елемент розумової гри доволі вагомий. Він становить для автора чи не найскладніше завдання, а для читача чи не найбільший інтерес. Саме ця ознака була головною в інтелектуальному, або логічному детективі, кращі зразки якого створили англійські автори Е. А. По, А. Конан-Дойль, Агата Крісті”.

Слід зауважити, що Андрій Кокотюха у творі апелює до майстрів детективного жанру, застосовуючи алюзії на текстуальному рівні: „Є ще один спосіб. Я в книжках про такий читав. Шерлок Холмс складав зашифровані послання з шматочків безглузлого, на перший погляд, речення”. Згадування відомого детектива є ще одним із способів формування кліше жанру. Слушною є думка Ніча Р. стосовно того, що „жанровий архетекст тут варто розуміти як певний прототип, що репрезентує ідеальний приклад (не обов’язково реальний), який найповніше відповідає жанровим нормам чи то як реальний взірець, чи то як найбільш придатна для вирізнення жанру (серед інших жанрів) система ознак”. Під час знайомства з хлопцями стає відомо, що „Данько Лановий з дитинства любив книжки, і вже давно „проковтнув” книжки і про Тома Сойєра з Геком Фінном, і про Холмса з Вотсоном, і про острів скарбів, і про вершника без голови. Словом, не було книжки про пригоди, якої б він не прочитав – включно з казковими пригодами Пітера Пена та Гаррі Поттера”. Не випадково Данько й Богдан стали головними слідчими у справі пошуків скарбів. Критика після презентації дитячого детективу „Таємниця козацького скарбу” А. Кокотюхи зацентрувала увагу на цих подібностях: „Водночас автор застосував тут усі свої неабиякі фахові набутки як детективіст. Вийшла така собі ненав’язлива підліткова адаптація Дена Брауна з його криптофілією. Плюс, звичайно, алюзії на авторового улюбленця Тома Сойєра. Тобто тепер уже справжній дитячий детектив”.

Також однією із складових системи образів детективу є присутність міліції. У творі А. Кокотюхи міліція виступає лише як суб’єкт, котрий повинен зафіксувати злочин і заарештувати злочинців. Навіть затримання одного з них відбувається завдяки втручання страуса Футболу, а стражі порядку виявляються пасивними спостерігачами: „Начальник міліції дивився на них з цікавістю, і так захопився, що дядько Семен скористався цим. Чап-чап, бочком-бочком – та й тікати. Але Футбол пильнував: двома стрибками наздогнав його і схопив дзьобом за комір. Злодій опустив руки і остаточно здався”.

Таким чином, в українській літературі для дітей активно продукується жанр дорослої літератури – детектив. Зважаючи на своєрідність психіки реципієнта, Андрій Кокотюха поєднав у своїй детективній повісті „Таємниця козацького скарбу” генетичні ознаки інтелектуального детективу із дитячою грою. Автор порушує закони розвитку сюжету й у розв’язку вводить інтригу: Данило й Богдан збираються відшукати скарби опришків, а може, і самого Довбуша. Популярність твору зумовлена використанням сюжетної схеми трилогії „Тореадори з Васюківки” Вс. Нестайка, її осучасненням (мобільні телефони, ксерокси). До того ж у шаховій партії відчутний натяк на світовий бестселер Дж. Ролінг про хлопчика-чарівника Гаррі Поттера. Жанр детективу в літературі для дітей є мало дослідженим і становить один із пріоритетних напрямів сучасного літературознавства.

Бойцун І. Є. Жанрова специфіка пригодницького детективу „Таємниця козацького скарбу” Андрія Кокотюхи. *Детская литература в культурном пространстве современности: образы, проблемы, жанры* : Матеріали междунар. научн.-теорет. конф. – Караганда : Центр гуманитарных исследований „Тезис”, 2011. С. 18 – 23.

Бойцун І. Є. Детектив у літературі для дітей: специфіка жанру

Постулат радянських часів „у нас читають усі” поступово став забуватися, і соціологи, критики, літературознавці взялися акцентувати увагу на зниженні рівня читання в суспільстві. Публіцистичні статті періодичних видань доводять небажання перечитувати класику, так звану „високу” літературу, натомість попитом користуються твори, розраховані на поверхове сприйняття дійсності, нескладний динамічний сюжет, відсутність складних філософських сентенцій. Захоплення суспільства пригодницькою, детективною, фантастичною літературою зумовлене передусім потребами в отриманні інформації. Останнім часом теоретики літератури дискутують з приводу дефініції жанру „масова література”. Це поняття зазнало значних

трансформацій від уявлень про неї як про культуру народну (Гете, Шіллер) до усвідомлення як „окремого феномена художньої літературної творчості”. Сучасна дослідниця Таранова А., роблячи огляд становлення поняття „масова література”, констатує розмаїтість побутування термінів у літературознавстві: „популярна література”, „тривіальна література”, „масова”, „схематична”, „формульна література”, „паралітература”, „література мас”, „мідл-література” тощо. Вона констатує, що думка про „низьковартість” творів масової літератури зазнала докорінних змін. Інша літературознавець Біличенко О. пояснює цей факт тим, що „твори масової літератури акумулюють велику кількість фактів із різноманітних сфер життя. Реципієнт може не лише насолоджуватися читанням літературного твору, а й отримувати певну кількість белетристичної інформації”. Потребує на уточнення в такому випадку роль „белетристики”, яка знову ж таки перебуває на маргінесах класичного літературознавства через ідентифікацію з творами „низької”, розважальної літератури, хоча саме вона посідає перехідну позицію між елітною й масовою літературами: „Белетристика найбільш тісно взаємодіє як із елітною, так і з масовою літературами. Найбільшою мірою це стосується таких жанрів, як детектив і наукова фантастика. У її сфері значущими є перш за все твори, які, не маючи художньої масштабності й яскраво вираженої оригінальності, звертають увагу на нагальні проблеми своєї країни й епохи, відповідають духовним та інтелектуальним запитам сучасників. Саме з белетристики виходять твори, що спочатку сприймаються як розважальні, проте можуть, витримавши випробування часом, наблизитися до статусу літературної класики (Конан-Дойль, А. Дюма тощо)”. Тим більше, що „у сучасному літературознавстві белетристика позначає легку, жваву, розважальну, доступну, „формульну” розповідь про якусь подію чи наукову проблему, відому постать з метою її популяризації, здебільшого розраховану на „наївного” реципієнта; вважається різновидом масової літератури, в якій використовуються зорієнтовані на легке читання наративні форми детективного, пригодницького чи авантюрного роману, фентезі тощо”.

Отже, перцепція творів масової літератури сприяє поширенню певної інформації серед реципієнтів, що не дає підстав залишати поза увагою літературознавців твори певних жанрів, зокрема детектив.

Традиційно жанр детектива відноситься до „несерйозної” літератури. Таке ставлення породжує попередній розвиток історії літератури: „У системі „твір – читач – традиція” жанр виступає носієм традиційного. Він є першим етапом рецепції художнього тексту, що спирається на літературні очікування читачів. Їх „передрозуміння жанру” визначається формою і тематикою твору в контексті попередньої історії літератури”. Популярність творів детективного жанру пояснюється їх реалістичністю: „Чистий” детектив – гібридне утворення, яке поєднує близькі до реального життя колізії і характери, специфічно відтворені, і принципи розумової гри на зразок крутиголовок або шахових задач, бриджу чи преферансу”. У такому випадку читач опиняється в епіцентрі гри, що ведеться на сторінках твору. Сюжетні колізії привертають увагу своєю заплутаністю, таємничістю, інтригою, які намагається розв’язати головний герой: „Детектив – різновид пригодницької літератури, що належить до паралітератури. Це передусім прозові твори, зовнішній сюжет яких послідовно розкриває певну заплутану таємницю, пов’язану зі злочиним та його розслідуванням, а внутрішній є когнітивною історією розв’язання логічної задачі”.

Література для дітей є специфічним різновидом художньої літератури, котрий у зв’язку із своєрідністю перцепції реципієнта повинен зважати на ряд вимог: розважальність, дидактизм, пізнавальність, вікові особливості. Психолог І. Кон з цього приводу говорив: „Виховання має на увазі перш за все спрямовані дії, за допомогою яких індивіду свідомо намагаються прищепити бажані риси та властивості, тоді як соціалізація разом із вихованням включає ненавмисні, спонтанні впливи, завдяки яким індивід прилучається до культури й стає повноправним і повноцінним членом суспільства”. Написання творів, призначених для дитячої аудиторії, вимагає від письменника неабиякого хисту. На підсвідомому рівні читач-дитина ототожнює себе з персонажами прочитаного твору, проте слід урахувувати вразливість психіки дитини, котра чутливо реагує на прояви агресії, несправедливості. Для реципієнта дитячого віку процес читання перетворюється на своєрідну рольову гру, у процесі якої поширюються його світоглядні обшири. Одним із перших увів жанр детектива в літературу для дітей Всеволод Нестайко, створивши цикл

детективів про пригоди двох друзів Женю Кисіля та Вітасика Дорошенка: „Таємничий голос за спиною”, „Повторне зникнення Ципи”, „Агент СД”, „Барабашка” ховається під землею”, „До катастрофи лишалось кілька секунд...”. Назви повістей циклу несуть певну інформацію, інтригуючи читача. Письменник, розкриваючи таємниці творчого процесу, зізнався: „З’являється спершу сама думка. Навіть може бути так, що з’являється герой, потім його характер, потім, залежно від його характеру, якісь його дії, пригоди. Як правило, герой першим з’являється... іноді з’являється й ідея, а тоді вже герой під цю ідею щось робить, і в залежності від характеру діє. А буває, що впливає якась деталь або ім’я – я дуже люблю вигадувати різні цікаві імена. А потім починається робота уяви”. Свідченням достовірності авторської інформації є розвиток сюжетів повістей на основі певної ідеї. Наприклад, у повісті „Таємничий голос за спиною” інтрига сюжету ґрунтується на містичному втручанні в долю героїв невідомого, котрий характеризувався в тексті невидимістю та химерним цокотом копит: „Він аж здригнувся, коли несподівано почув зовсім близько за спиною хрипливатий басовитий голос: „Не переживай. З ним усе гаразд”. Женя обернувся і ... похолов. На алеї позад нього нікого не було. Ні попереду, ні позаду – ні душі. Але голос звучав так близько, наче той, хто говорив, стояв майже впритул до нього. Наступної миті Женя почув цокіт копит, що віддалявся. Наче то поскакав невидимий вершник”. Невідомий не лише заспокоював Женю Кисіля, аби той не хвилювався з приводу зниклого товариша, а й сприяв фантастичному перетворенню Вітасика Дорошенка на їхнього однокласника Вітасика Граціанського. Наприкінці твору проводиться тоненька ниточка-натяк на те, хто був тим таємничим незнайомцем: „Женя глянув на картину, що висіла на стіні проти ліжка. Картина була освітлена місячним сйвом. І раптом козак Мамай на картині знову усміхнувся і підморгнув Жені. І таємничий голос бадьоро проказав: „Все добре, що добре закінчується! ”. І зацокотіли, віддаляючись, копита”. Автор уводить до сюжету твору легендарного козака Мамая, спираючись на уявлення про запорожців як химерників, наділених містичними властивостями втручатися в людське життя. Крім того у процесі читання реципієнт отримує частку інформації про козацтво, при потребі її можна розширити, користуючись історичною літературою. Незважаючи на присутність містики у творі, події розвиваються в цілком реальному світі. Товариші навчаються в п’ятому класі, бешкетують, грають у футбол, потерпають через неможливість отримати всі матеріальні блага, знайомляться у процесі пошуків зі слідчими, беруть участь у веденні розслідування, стають жертвами рекетирів тощо. Таким чином, автор дотримується законів художнього тексту: „правдоподібне – це маска, яку надягають на себе закони тексту і яку ми маємо сприймати як зв’язок із реальністю”.

У літературознавстві побутують різноманітні назви детективів: поліцейський, кримінальний, аналітичний тощо. Всеволод Нестайко уводить в обіг такі детективи, як неймовірні та кримінальні. На відміну від традиційного жанру детектива, де всі колізії ґрунтуються на цілком реальній основі, у детективах для дітей письменника неодмінно вагому роль відіграє містика, фантастика. Це пов’язано із своєрідністю сприйняття інформації дитячим читачем та використанням казкових елементів. Тому у цих повістях і діють козак Мамай, інопланетянин Нолик. Проте конфлікт зберігається традиційний: „Усе розмаїття причин зводиться зрештою до кількох основних, одвічних, по-біблейному простих. Це заздрість, ревності, жага помсти, і передусім, „бажання майна ближнього свого”, а ще страх перед викриттям інших злочинів чи негативних вчинків”. Не випадково Вітасик Дорошенко перетворився на Граціанського: він заздрив дорогим та дефіцитним речам товариша, але усвідомив свою помилку, зрозумівши, що найбільш коштовними в цьому світі є звичайна людська порядність, взаємодопомога, батьківська любов. Наближеність до реальності обґрунтовує введення до сюжетів неймовірних детективів елементів небезпечності злочинного світу, деградації людської особистості під тиском певних обставин, нівеляції вартості людського життя, перевага комерційних інтересів над загальнолюдськими цінностями. У повістях „Барабашка” ховається під землею” та „До катастрофи лишалось кілька секунд...” автор використовує документальні матеріали про сталінські репресії та відомості про „Велесову книгу”, історичні джерела. Анонімні листи з погрозами до міліції, прагнення збагатитися за будь-якої умови, викрадення людей, вчасно попереджений терористичний акт – становлять основні колізії названих творів. Всеволод

Нестайко чи не першим уводить до жанру детективної повісті для дітей психоаналітичний аспект, пояснюючи причини маніакальності в людині: „Вони все життя приховували це навіть від найближчих родичів. У тридцять сьомому році він працював в органах. І ... виконував вирoki... Розстрілював. Був катом, одне слово... Під час війни дядько потрапив в оточення, опинився в полоні. І... став катом ще й у німців. Рятуючи власну шкуру, знову своїх розстрілював... А йому почало здаватися, що я чекаю його смерті... Але ця підозра стала, мабуть, у нього манією. І він вирішив позбутися мене. І не пожалів ні безвинних людей, ні дітей, нікого. Був і лишився вбивцею, катом...”.

На композиційному рівні письменник дотримується законів жанру: „Композиція жанру детективу відносно стала, з помітною ретроспективною проекцією, складається з низки топосів. Починається твір із входження детектива у дію, що часто розгортається у замкнутому просторі (кімната, салон літака чи пароплава, вагон потяга, сходи у приміщенні тощо); детектив ознайомлюється з відповідним матеріалом, враховує початкові докази, шукає істину, використовуючи прийоми верифікації, зіставлення сформульованого висновку з конкретним фактом речового доказу”. Про це засвідчує композиційно-сюжетна структура повісті „Барабашка” ховається під землею”. У творі переплітаються дві сюжетні лінії: ведення розслідування капітаном Горбатюком з факту зникнення бізнесмена Георгія (Жори) Лук’яненка та будівництва дачі батьками Жені Кисіля. Дивовижним чином дача хлопця опиняється в епіцентрі подій, Женя із товаришем Віталіком Дорошенком – учасниками слідства. Друзі потрапляють у небезпечні ситуації, сприяють арешту шахраїв, довідуються про історію села та монастиря, до якої дивним чином стає залученою „Велесова книга” і врешті-решт рятують зниклого бізнесмена, який виявився жертвою аферистів. Привертає увагу майстерність письменника у використанні алюзій, котрі в контексті твору набувають певного комічного забарвлення: кафе при дорозі називається „Барабашка” запрошує гостей”, професор Барабаш, шахрайка на прізвиська „Мадам Дефіцит” та „Королева Марго”, терорист „Тринадцятий Апостол”.

Таким чином, простежуються зв’язки детективів Всеволода Нестайка і з масовою літературою, і з белетристикою, і з літературою для дітей, що лише зайвий раз засвідчує нагальну потребу сучасних авторів працювати в жанрі дитячого детективу, який відіграє вагомий роль у формуванні особистості, незважаючи на розважальний характер. Серед масиву сучасної прози для дітей до детективу можна віднести лише твори Лесі Ворониної „Суперагент 000. Таємниця золотого кенгуру” (Вінниця, 2004). Переважають фантастичні повісті, що не завжди сприяють формуванню реалістичного сприйняття дійсності.

Бойцун І. Є. Детектив у літературі для дітей: специфіка жанру. Олександр Галич – особистість, учений, громадянин : Зб. наук. праць, присвячених 60-річчю д.ф.н., проф., заслуж. діяча науки і техніки України Олександра Галича / упор. О. М. Горошкіна, В. Г. Фоменко, І. Л. Савенко. Луганськ : Знання, 2008. С. 259 – 265.

Література

1. Бойцун І. Є., Негодяєва С. А. Дитяча література : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів вищ. навч. закл. Луганськ : Вид-во ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, 2013. 256 с.
2. Бугай Л. Пригоди в школі магії. *Зарубіжна література*, 2004. № 18. С. 12 – 16.
3. Бригадир О. Я. Творчість А. Кокотюхи як взірць сучасної української масової літератури. URL : 14pilology/knu.ua/files/library/lit_st/44-1/8.pdf (дата звернення 16 грудня 2017).
4. Детективний жанр А. Кокотюхи. URL : litzbirnyk.com/ua/wp-content/uploads/2013/.../40.4/10/pdt (дата звернення 14 грудня 2017).
5. Кукса Г. Історія розвитку та типологія жанру детективу у контексті світової літератури. *Вісник Житомирськ. пед. ун-ту : наукове вид.* / М-во освіти і науки України, Житомирський держ. пед. ун-т ім. І. Франка ; редкол. П. Ю. Саух (гол. ред.) та ін. Вип. 15. Житомир : [б. и.], 2004. С. 150 – 154.

6. Співець правди, добра і краси : До 100-річчя від дня народження Михайла Панасовича Стельмаха : бібліогр. покажч. / уклад. О. В. Мартинова, О. А. Горбань, відп. за вип. В. О. Герасимова. ДВНЗ «Запорізький національний університет» МОНмолодьспорт. Запоріжжя : ЗНУ, 2012. 20 с.

7. Родик К. Ден Браун для школярів. Нові тенденції дитячої літератури. *Україна молода*, 2010. 27 листопада (№ 223).

8. Шахова К. Манери над популярного жанру. *Зарубіжна література*, 2005. № 2 (січень). С. 1, 3.

9. Шахова К. Дивні манери надпопулярного жанру. *Зарубіжна література*, 1998. червень 21. С. 1 – 2.

Практичне заняття № 9

Галина Малик «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії»

План

1. Життя і творчість Галини Малик.
2. Історія написання повісті-казки «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії». Система образів твору.
3. Символіка країни Недоладії та її мешканців.
4. Проблематика повісті. Жанрова специфіка твору.

Питання для обговорення й завдання

1. Як у творі враховано вікові особливості читача? Відповідь підтвердіть прикладами.
2. Перерахуйте, які справи недоробила Аля.
3. Перегляньте підручник української літератури для 5 класу. Які завдання даються учням при вивченні повісті-казки «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» Галини Малик, які елементи теорії вивчають при аналізі цього твору.
4. Назвіть ознаки коміксу в повісті-казці.

Консультації

Народилася Галина Миколаївна Малик 12 серпня 1951 року у м. Бердянську Запорізької області. 1964 року сім'я переїхала в селище Середнє на Закарпатті. Дитинство і юність майбутньої письменниці були радісними і спокійними. Вона добре вчилася в школі, мала веселий характер, почуття гумору і... не збиралась бути письменницею. Читати почала з п'яти років та читала дуже багато. Перше знайомство з книжкою сталося в день її народження, коли мама подарувала їй збірку «Українські народні казки», яка стала для неї «і букварем, і розвагою, і цілим новим світом». Віршик «Падав сніг» Платона Воронька був у дитинстві її найулюбленішим.

Закінчивши школу, вона вступила на філологічний факультет Ужгородського університету, працювала коректором у міській друкарні, потім — у Закарпатській обласній науковій бібліотеці.

1991 року Г. Малик обіймає посаду головного редактора видавництва «Закарпаття». А з 1998 року вона — видавець та редактор журналу для дітей «Віночок». Писати майбутня письменниця почала ще зі шкільного віку. Потім припинила, та коли сама стала мамою, почала створювати віршики для своєї доньки через потребу пояснити їй якісь прості та важливі істини. Тому її вірші для дітей легкі, з простими, інколи зовсім неочікуваними сюжетами.

Згодом Галина Малик почала писати казкові повісті для дітей. З персонажами повістей постійно трапляються якісь пригоди, відбуваються небезпечні та радісні події: то реальні діти потрапляють у казкову країну, то герої казкових країн потрапляють у наше реальне життя.

Г. М. Малик — член Національної спілки письменників України з 1991 року. Найвідоміші її твори — це «Подорож Алі в Країну Чудес», «Злочинці з паралельного світу», «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії», «Подорож у королівство сятаків», «Пантлик і Фузя», «Пригоди Іванка і Беркутка» та ін. За твори «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» та «Подорож у королівство сятаків»

1988 року Галині Малик було присуджено премію імені О. Копиленка. А за повість «Злочинці з паралельного світу» — звання лауреата літературної премії імені Лесі Українки 2003 року. 2005 року вийшла книга Галини Малик — казка «Пригоди в зачарованому місті», за яку 2007 року Галина Миколаївна була відзначена літературною премією ім. Ф. Потушняка.

Матеріали до заняття

Галина Малик
Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії
(уривки)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

у якому починаються чудеса

Аля грюкнула кімнатними дверима і притулила долоні до гарячих щік.

Ой, як соромно! Як негарно все вийшло!

Ще місяць тому надумала вона вишити рушничка для бабусі, до її дня народження. І нитки підбрала, і рушничок білий знайшла, і навіть перший хрестик зробила. А потім їй усе набридло.

Дівчинка відклала роботу й подумала: «Завтра дошю!» Назавтра часу у неї не знайшлося. А згодом вона й зовсім забула про вишивку. Їй навіть здалося, що рушничок давним-давно вишитий!

Тому, коли сьогодні всі поздоровляли бабусю, Аля була певна, що дарує рушничка з вишитими червоними півнями.

Бабуся розгорнула пакунок, і тут всі побачили біле полотно з маленьким хрестиком у куточку та лялечку червоних ниток.

— Що це? — здивувалася бабуса.

— Це... це... вишиваний рушничок... — ледве вимовила Аля і почервоніла, як ті нитки.

А тато глянув на неї й стиха мовив:

— Ех ти!

І тоді Аля втекла до своєї кімнати.

Ох, як негарно все вийшло!

Потроху дівчинка заспокоїлася. Вона чекала, що за нею от-от хтось прийде, бо час сідати до святкового столу! Але ніхто не прийшов. Спочатку Алі стало нудно, а потім вона розсердилася. «То ви такі! — сказала вона сама собі. — Ось візьму голку і навишиваю вам сто півників, щоб ви не думали!..»

— Цілих сто! — голосно промовила вона.

— Еге ж, рівнесенько сто! — повторив хтось за її спиною. Першої миті Аля зраділа, бо вирішила, що по неї таки прийшли. Але таким голосом ні тато, ні мама і ніхто з її знайомих не розмовляє! Він був якийсь неживий, безбарвний і дуже неприємний — ніби цвяшком дряпали по склу.

Аля обернулася і...

— Хто тут? — прошепотіла вона.

На плінтусі сидів маленький чоловічок у довгому, майже до п'ят, піджачку з широкими кишенями. На голові у чоловічка червонів ковпачок. А на ногах у нього були величезні черевики із червоними шнурівками.

Аля зааніміла. А чоловічок поважно вийняв з однієї кишені окуляри, з другої — якогось папірця і почав уважно читати, водячи по рядках вказівним пальцем.

— Так, так, усе правильно! — задоволено мовив він. — Сьогодні ця дівчинка не завершила соту справу. Якраз стільки, скільки треба...

Чоловічок не доказав, бо Аля вже встигла на той час отямитись. Вона запхнула у кишеньку нитки, які ще тримала в руці, і хотіла накрити чоловічка долонькою, наче коника. Але він побачив занесену над собою руку — і вмить опинився на люстрі. Зручно вмовстився на краєчку, звисивши ноги у величезних черевиках.

Аля задерла голову і з цікавістю чекала, що ж він робитиме далі.

А чудернацький гість тим часом змахнув руками і швидко-швидко щось забурмотів собі під носа. Аля прислухалась і почула дивні слова:

Недо-роби!

Недо-пиши!

Недо-почни!

Недо-лиши!

І недо-їж!

І недо-ший!

І в Недоладію

Мерщій!

Чоловічок задоволено потер руки. Потім зняв з лівої ноги черевика і почав засовувати його до кишені.

Черевик помістився, однак носком діставав самісінького підборіддя дивного чоловічка.

Тоді отой чоловічок, наче коник, стрибнув на підлогу, тупнув ногою і... зник!

Раптом щось підхопило Алю, й вона миттю вилетіла у розчинене вікно...

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

у якому Аля потрапляє у країну Недоладію

А треба вам сказати, що Аля тільки на перший погляд була звичайна дівчинка. Тобто виглядала вона звичайною: ластовиннячко на носі, дві кіски, ямочки на щоках.

А вдачу вона мала незвичайну — нічого, ну зовсім нічогісінько не доробляти до кінця.

Те, що їй покладуть на тарілку, вона не доїсть; те, що дадуть пити, не доп'є. Почне малювати — кине, бо набридло. Почне щось ліпити з пластиліну кине знову, бо нудно. Або вишиває і те покине, бо нецікаво. Навіть заплестися не може до кінця. Заплете одну кіску — а за другу й не береться. Так і ходить цілий день одна коса заплетена, друга ні.

Через це з нею завжди траплялися якісь неприємності, як от сьогодні з бабусиним днем народження.

Втім, давайте подивимося, що трапилося далі. Аля недовго мандрувала таким незвичним способом. Їй здалося, що вона впала зі стільця на підлогу. Але, роздивившись навкруги, зрозуміла, що опинилась у геть незнайомому місці.

Сиділа вона біля ставка. Але якого ставка! У ньому зовсім не було води! Так, так! Аля протерла очі, але дивний ставок не зникав. Великі і маленькі риби пішки походжали по дну, наче прогулювались. Старий рак з однією клешнею за щось сварив маленьких рачків. А біля самого берега гуляли дві плотвички.

Одна з них тримала парасольку. Вона часто поглядала на небо і казала:

— Згадаєш мої слова, любонько! Сьогодні неодмінно буде дощ, і ми всі добряче вимокнемо!

Та найбільше здивувалася Аля, коли подивилася на небо. Там сяяло не кругле сонце, а рівнесьенько відрізнана його половина, промені від неї розходилися тільки в один бік. — Ну й дива! Що це з ними всіма сталося — із ставком, із квітами, із сонцем?!

Та ніхто не відповів їй на запитання. Тому Аля вирішила дознатися про те сама і вийшла з будинку.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

у якому Аля знайомиться з першим недоладянином

Тільки-но мандрівниця звернула за перший поворот дороги, аж попереду побачила дерев'яний стовпчик, а на ньому висіла криво прибита стрілка, що показувала кудись угору. На ній нерівними літерами нашкрябано:

НЕДОЛАДІЯ

— Що за Недоладія? — голосно запитала Аля.

Зненацька у найближчих кущах щось зашаруділо. З густого і листя висунулася чиясь голова у шкіряному капелюшку з півнячою пір'їнкою. Капелюшок сидів набік, криво, бо лівого вуха на голові не було. Голова повернулася обличчям до Алі. Ну й очі! Одне око велике, друге — мале. Ніс набік, губи скривлені і навіть ямочка на підборідді не на своєму місці, а майже біля вуха. Але, незважаючи на це, очі дивилися лагідно, тож обличчя здавалося відкритим і добродушним.

— Ти хто? — спитала голова звичайним людським голосом.

— Я — Аля, — отямившись від несподіванки, відповіла дівчинка. — А ти хто?

— А я Недоладько! — губи його розпливлися в усмішці.

І з кущів виліз кремезний, широкоплечий хлопчина. Стояв він, нахилившись набік, бо ліва нога у нього була коротша від правої.

— От такий компот! — ніби вибачаючись за свою зовнішність, сказав новий знайомий.

— Який компот? — не зрозуміла Аля.

— То в мене така приказка, — махнув рукою Недоладько, — не зважай!

— А-а-а, — протягла Аля. Тут вона знову згадала про стрілку на стовпчику і спитала:

— Ти часом не знаєш, що це за Недоладія?

— Ой, тепер я зрозумів! — не відповідаючи на запитання дівчинки, вигукнув Недоладько і ляснув себе по лобі. — Ти, напевно, тільки-що прибула! От так компот! А я дивлюся на тебе і нічого не второпаю. Бо хоч одна кіска у тебе й не заплетена, та дуже ти схожа на звичайну живу дівчинку!

— Як це схожа? Я і є звичайна жива дівчинка! — обурилася Аля.

— Як? Справдішня жива?! — не повірив Недоладько. Він так кумедно округлив свої неоднакові очі, що Аля голосно розсміялася.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

у якому Недоладько розповідає про дивні речі

Від подиву Недоладько гепнувся на траву, не зводячи з Алі очей.

— От так компот! — розгублено пробубонів він. — Скільки живу, ще ніколи не зустрічав у нашій країні справжньої живої дівчинки! Чим же ти так завинила, що потрапила сюди? — співчутливо запитав він.

— Завинила? Нічим я не завинила! — відповіла вона. — Хіба що позавчора розбила чашку з сервізу. А ще раніше без маминого дозволу ходила в кіно. А перед тим загубила в снігу рукавиці. Невже за це можна потрапити сюди?

— Ні, ні! От так компот! Зараз я тобі все поясню! — вигукнув Недоладько і зручніше вмовстився на горбочку.

— Знаєш, що це за країна? — таємниче почав він. — Тут живуть не доведені до ладу справи! Так, так, усі недороблені справи! Хтось там у вас щось не доробив — гульк! — і вже воно тут! Ось мене, наприклад, не домалював один хлопчик, — і він показав на те місце, де мало бути ліве вухо, — і тому я тут. А збирає сюди недороблені справи карлик Недочеревик. Він уміє чаклувати...

— Зачекай, зачекай, на голові у нього — червоний ковпачок, а на ногах — величезні черевики? — перебила його Аля.

— Так, так, це він! Але дивно — раніше він забирав тільки те що не доробляли люди. А от щоб переносити до Недоладії людей — такого ще не було! Можливо, він схопив тебе за те, що ти косу не доплела?

У Алі в кишені ще й досі лежала стрічка для другої кіски. Вона засунула її туди ще вдома, бо сподівалася заплести пізніше.

Але дівчинка вже почала здогадуватися, чому потрапила сюди. «Напевно, це через бабусин рушничок», — подумала вона.

І раптом сплеснула руками, бо згадала, що сьогодні бабусін день народження і всі, мабуть, уже сідають за святковий стіл. Її напевно, шукають, мама хвилюється...

— Недоладьку, мені треба швиденько повернутися додому.

Лагідні очі Недоладька з сумом подивилися на Алю.

— З цієї країни немає дороги назад, — відповів він. — Хто потрапить сюди, тут залишається назавжди.

Як це — назавжди? Які дурниці! — занепокоєно вигукнула Аля. І раптом зрозуміла, що Недоладько не жартує.

— Невже ніхто не знає дороги звідси? — злякана дівчинка благально поглянула на Недоладька.

— Я тільки знаю, що на північ від Недоладії живуть абияки, на захід якоськи. А з півдня і сходу Недоладія межує з великою країною сяк-таків. Це величезні дикі краї. На мандрівників там чигає безліч смертельних небезпек. Це все, що я знаю.

Недоладько замислився.

— Взагалі, можна спробувати... Розумієш, який компот... Недоладією править Недороль Десятий. Кажуть, що він добрий, хоч мені в це не дуже віриться. Але спробувати можна. Можливо він допоможе тобі вибратися звідси.

— А де він живе?

— У своєму замку в столиці Недоладії — Недограді. Якраз я йду туди. Якщо хочеш — ходімо разом.

— Пішли! — погодилася Аля.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

у якому Аля вперше доводить справу до кінця

Недоладько підвівся, підморгнув Алі, і вони подалися до міста.

Сонце стояло високо. Алі дуже хотілося пити.

Нарешті мандрівники побачили колодязь, а біля нього журавля з новеньким відром. Дівчинка радісно підбігла до колодязя і трохи не заплакала — зовсім новеньке відро було без дна. Вода тут, поруч, — чиста, прохолодна, а набрати її нічим!

— Яка безглузда країна! — З досади у дівчинки на очі навернулися сльози.

— Атож! Живуть десь там лінюхи та шелепи-недотепи — це не доробив, те кинув на півдорозі. А через них і ми мучимось! — підтакнув Недоладько. Але одразу ж захопився: — Ох, вибач, я не хотів тебе образити!

Алі одразу ж перехотілося плакати. Вона зрозуміла, що теж належить до отих шелеп-недотеп.

Вони рушили далі. Незабаром Аля побачила на квітці велику бабку.

— Ой, Недоладьку, дивися, яка гарна! — вигукнула вона. — Давай її сполохаємо — нехай політає!

— Вона не літає, — зітхнув Недоладько і зупинився. У неї нема одного крильця.

«Бідна! їй, мабуть, так хочеться літати!» — подумки пожаліла дівчинка бабку.

І раптом згадала, що в одній кишеньці її платтячка лежить червона стрічка. А в другій — голка з ниткою.

Дівчинка присіла коло бабки, обережно пришила їй крильце з клаптика червоної стрічки, а решту заховала до кишені.

Бабка нерішуче стріпнула крильцем раз, удруге... Потім знялася і полетіла!

Аля зраділа. Недоладько на радіощах стрибав навколо ні і підкидав угору капелюха. Потім кинувся цілувати дівчинку.

— Ура! Виходить, ти чудово вмієш доробляти недороблене. Ура!

І Аля зрозуміла, що вперше у своєму житті довела справу і кінця.

«Так ось чому мені так радісно! — подумала дівчинка. — Виходить — дуже приємно розпочату справу доводити до кінця.

— Ось ми й прийшли! — перервав її роздуми Недоладько.

Він зняв капелюха, кумедно відставив праву ногу і жартівливо вклонився дівчинці:

— Вітаю вас, шановна мандрівнице! Ви прибули у столицю найнедоладнішої у світі країни!

І справді, перед ними у широкому видолінку лежало місто.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

у якому Аля все більше дивується диву

Але ж і місто це було!

Таке місто може приснитися тільки у кошмарному сні!

На кривулястих вулицях безладно стояли не будинки, а які розвалюхи.

Один будинок наче ножем перерізаний навпіл. У кімнаті на четвертому поверсі на трьох ніжках стояв стіл, а четверта висіла в повітрі. На випадок дощу будинок увесь був укритий різнокольоровими парасольками.

«Яка безглузда вигадка, — подумала Аля, — Коли піде дощ, вода з парасольок усе одно стікатиме в кімнату».

Далі стояв будинок без вікон, без дверей. «Як вони там живуть у темряві? — пожаліла Аля його мешканців. — Напевно, весь час палять електрику». Та тут Аля завважила, що жодного стовпа з ліхтарями ніде не бачить. «Ой, у них, мабуть, зовсім електрики немає!» — здогадалася вона.

По вулицях ходили перехожі. У кожного з них чогось не вистачало: або взуття, або одержі, або волосся на голові. Чи просто гудзика, комірця, краватки, чи шнурка у черевиках.

Та найголовніше — їм не вистачало усмішок. Усі в цьому місті були похмурі та невеселі.

«Та й справді, — думала дівчинка, — які можуть бути веселощі, коли у тебе чогось не вистачає!»

Нарешті Недоладько зупинився у вузькому провулку перед вивіскою, на якій було написано:

НЕДОТЕЛЬ

Цей Недотель скидався на довгий кривий сарай із маленькими перекошеними віконцями. Прихилившись до одвірка, на порозі Недотелю стовбичив якийсь товстун у шкіряній безрукавці. Одна колоша його штанів була довша за другу.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

у якому Аля вперше чує про Першого Недорадника

Поки Аля розглядала товстуна, Недоладько привітно потиснув йому руку.

— Здоров був, Недоштаньку! — посміхаючись, говорив він. — Ну, що тут у вас нового скоїлося?

— У нас завжди все по-старому! — знехотя мовив товстун.

— Зате поглянь, з ким я прийшов! — Недоладько повернувся до Алі.

Та Недоштанько вже обдивився дівчинку, тому навіть не ворухнувся, тільки буркнув:

— Дівчисько як дівчисько.

— Е, не кажи! Дивись уважніше, старий буркотуне. Це справжня жива дівчинка!

Тільки тепер Недоштанько таки здивувався. Він навіть обійшов довкола Алі, щоб краще її роздивитися.

— А як вона сюди потрапила? — ошелешено запитав він.

— Саме цього ні я, ні вона не знаємо, — здвигнув плечима Недоладько. — Головне, що вона хоче звідси вибратися.

— Ти ж знаєш, хто потрапляє сюди, той звідси вже не вибирається, — спохмурнівши, повторив гладун і повернувся до Алі. Вибирай собі кімнату і живи, — кивнув він на

будинок. — Можу запропонувати цілком пристойне помешкання. Щойно звільнилася кімната, всього-на-всього без дверей.

— А як же там живуть без дверей? — вперше розтулила рота Аля.

— Пхе! Велика біда — без дверей! Може, тобі сподобається кімната без ліжка, без опалення, без водогону і стелі або зовсім без стін?

Недоштанько подумав і додав:

— А оце тобі, мабуть, підійде! Є кімната без телефону!

— А хіба тут є кімнати з телефонами? — здивувалася Аля.

— Ні, нема.

— А взагалі в Недограді хоч один телефон є?

— Ні, нема.

— То чому ж тоді мені кімната саме без телефону!

— Та саме тому, що його в ній нема!

«Якась нісенітниця!» — подумала Аля і спитала:

— А кімната, у якій би все було, є?

— Ні, нема! — гарикнув Недоштанько. — Не забувай, де ти знаходишся! Їй пропонують одну з найкращих кімнат, а вона ще й носом крутить! Бери, поки не пізно, і живи!

— Але я не хочу тут жити! Я хочу додому! Мені у вас не подобається!

— Ха, відкрила Америку! Нам усім тут не подобається! — роздратовано буркнув Недоштанько. — А раз ти сюди потрапила, значить, тобі теж чогось не вистачає, і ти мусиш тут жити!

— А от і вистачає, вистачає! Я не хочу і не буду тут жити! — розсердилася Аля і навіть тупнула ногою.

— А куди ж ти подінешся? — східно запитав товстун.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ

у якому виявляється, що полагодити годинник неможливо

У замку справді всі давно спали. Недопопелюшка з Алею обережно пробиралися темними кімнатами і коридорами. Тільки місяць і зірки світили їм у величезні чорні вікна. Та ще було чути, як на вежах перегукуються вартові. Їхні кроки відлунювали під арками.

А дівчаткам здавалося, що за ними хтось женеться. Вони міцніше стискували одна одній руку і поспішали далі.

Нарешті вони дісталися Тронної Зали і підійшли до ніші. У ній, поблискуючи у місячному сяйві, стояли лати. Шолом був на місці

Всередині у Алі похололо. На мить їй здалося, що з щілини над заборолом за нею стежать холодні і лихі очі Першого Недорадника. Аля зібралася з духом і підняла забороло. Шолом був порожній. Дівчинка зняла його і завагалася.

— Куди ж його сховати? — міркувала вона. — А! Придумала! — і потягла Недопопелюшку у спальню Недороля Десятого.

Вони підкралися до королівського ліжка і відхилили завісу. На ліжку солодко спав Недороль. Аля швидко сховала шолом по під подушки.

— Тут його нізащо не знайдуть! — задоволено мовила вона. — А тепер — швидше до годинникаря!

Годинникар Недождень жив у маленькій комірчині під самісіньким дахом центральної вежі. До неї вели гвинтові сходи, якими оберталися зубчасті колеса велетенського годинника.

Він уважно вислухав Алю і схвилювано заметушився по комірчині.

— Яке нещастя! Яке нещастя! — приказував він і хапався руками за голову.

Недопопелюшці ледве вдалося його заспокоїти.

Годинникар впав на стілець і розпачливо подивився на Алю.

— Я так і знав, — мало не плачучи, сказав він, — що ця стрілкака колись знадобиться! Я так беріг її! І ось тепер... тепер я нічим не можу вам допомогти! Бо вчора її у мене хтось поцупив!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТИЙ

у якому всі вирушають на розшуки стрілки

Це справді була прикра новина. Адже без стрілки годі й думати про полагодження годинника. А без годинника Алі нічого й мріяти про повернення додому. Всі зажурено мовчали.

Та ось Аля підвела голову і в її очах засвітилася надія.

— А яка вона, ця хвилинна стрілка? — спитала дівчинка, бо згадала дивний список одного з гвардійців, які охороняли її у в'язниці.

— Це довга пласка залізьяка, загострена з одного кінця. На другому кінці у неї дірочка, у яку просувається вісь, — пояснив Недождень.

— Здається, я пригадую, де бачила її! — і Аля розповіла про список.

— Швидше туди! Це напевно стрілка! — нетямився на radoщах годинникар.

Вони вийшли з комірчини. Вже сходило сонце, і починався новий день.

Поминувши кілька кімнат, усі помітили, що у замку діється щось незвичайне: назустріч їм бігли гвардійці. На превелике дивування, вони зовсім не звертали на Алю уваги. Навпаки, здавалося, що гвардійці самі від когось тікають, скидаючи з себе лати і шпурляючи зброю. Придворні, з перекошеними від жаху обличчями, тягли за собою якісь вузли та валізи. Всі вони бігли із замку і зникали у кривих вуличках міста.

Аля з друзями почала спускатися до підземелля і наштотхнулася на ката. Він прожогом промчав повз них і зник за поворотом галереї.

А в підземеллі на них чекала ще більша несподіванка! Все катове начиння було поперевернуте і розкидане, наче тут промчався ураган. А двоє знайомих нам гвардійців спокійнісінько чатували біля в'язниці. За ґратами з кутка в куток, наче розлючений тигр, бігав Перший Недорадник... без голови! Час від часу він кидався на ґрати і тряс їх, намагаючись зламати.

Аля і Недопопелюшка завмерли від несподіванки і дивилися на цю вражаючу картину. А Недождень тим часом, щось радісно вигукуючи, накинувся на одного з гвардійців і почав виривати у нього з рук список. Солдат не чекав такого нахабства і тому відчайдушно боронився. Його товариш кинувся йому на допомогу. Невідомо, чим би все це скінчилося, якби Аля не отямилася і не підбігла до них.

— Недобородо, Недовусе, це ж ми! Невже ви нас не впізнали?

Недовус відпустив годинникаря. Все ще неприязно поглядаючи на Недождень, Недоборода, відсапуючись, пробурмотів:

— А чого він, оце саме, кидається, наче тигр!

За хвилину все з'ясувалося. Аля розповіла гвардійцям, навіщо їм цей дивний список. Недоборода сам простяг його годинникареві зі словами: «Візьми, друже!»

— Та й взагалі, — сказав Недовус, — я бачу, що настав час скидати з себе це залізччя.

А Перший Недорадник оскаженіло тряс ґрати в'язниці.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ СЬОМИЙ

у якому Аля не впізнає деяких давніх друзів

Годинникар зі стрілкою спокійно повернувся на вежу. Не гаючи часу, він заліз на циферблат велетенського годинника. Аля і Недопопелюшка подавали майстру інструменти.

Годинникові цифри радісно усміхалися дівчаткам, наче давнім знайомим. І знімали капелюхи, коли майстер постукував по дзвінким молоточком: дзень-ззень, дзень-ззень! На циферблаті відчинялися віконечка і звідти нетерпляче визирали хвилини і секунди. Їм дуже хотілося скоріше на волю! А поважні години сварили їх, щоб не заважали майстру працювати.

І щасливий годинникар заспівав! Години, хвилини і секунди йому підспівували!

А цифри танцювали...

Тож кожна година —

неначе людина.

Вона циферблатом крокує

невпинно.

Тому ти годині
іти помагай,
тому ти ніколи
її не вбивай!

А коли щодня і щогодини
не втрачаєш ти ані хвилини —
стане другом диво-циферблат,
і в ділах у тебе буде лад.

І ось уперше за багато років годинник почав вибивати час. З гарним мелодійним передзвоном відбивав він дев'яту годину ранку. Аля і Недопопелюшка слухали його і дивилися з бійниці вежі на місто. Воно лежало перед ними, наче на долоні.

Раптом до них долинув невиразний гомін — то на площі нуртував натовп. А попереду йшов Недоладько.

Недопелюшка потягла Алю вниз, схвильовано вигукуючи:

— Це Недоладько, Недоладько прийшов!

Недоладько дуже зрадів, коли побачив, що дівчатка живі та здорові.

— А ми прийшли визволити тебе, — звернувся він до Алі.

Аля обернулася і впізнала багатьох знайомих недоладян. Потім знову перевела погляд на Недоладька і, раптом щось згадавши, наказала:

— Стій тут і чекай мене!

Дівчинка побігла на кухню, знайшла у каміні кілька холодних вуглинок, міцно затисла їх у кулаці і поспішила назад.

— Стань отут, Недоладьку, — хвилюючись попросила Аля. — Зніми, будь ласка, капелюха і повернися обличчям до сонця. — Вона поставила Недоладька впритул до кам'яного муру і взяла вуглинка в руку. Намалювала йому друге вухо, підправила ніс, продовжила ліву ногу, яка здавалася дещо коротшою.

Проте у зовнішності Недоладька чогось не вистачало. Що ж вона забула? Так, ямочку! Тремтячою рукою дівчинка торкнулася Недоладькового підборіддя...

І сталося диво! Перед Алею стояв стрункий, гарний хлопець. Його неважко було пізнати, бо на обличчі світилися щирі очі та добра і лагідна усмішка.

Аля вся сяяла від задоволення.

Хтось торкнувся її руки, і дівчинка побачила Недовуса, який стояв поруч і благально дивився на неї. Аля зрозуміла все без слів і швиденько домалювала йому правого вуса. Він одразу ж звеселів і, взявшись у боки, пішов у танок.

Ось коли Алі довелося попрацювати!

Недоладяни тісно обступили її. Знадобилися не тільки Алина голка з ниткою, але й викрутка і вуглинка та ще багато інструментів, що їх поносили недоладяни.

Сонце підбилося височенько, та Аля все ще доробляла — малювала, закручувала, прибавала.

А коли нарешті спинилася перепочити, побачила, що навкруги кипить робота. Недоладяни вже самі допомагали один одному. На площі стояв гамір: там щось прибавали, там пиляли, там клепали. І всюди сяяли усмішки! Усмішки, яких раніше так не вистачало усій країні!

Нарешті Аля згадала про годинник. Його стрілки показували за п'ятнадцять хвилин дванадцяту. Вона побігла шукати Недоладька. Він саме щось пиляв разом з Недоштаньком, у якого штани вже мали обидві холоші.

— Ну от, — сказала їм Аля, — Тепер я спокійно можу повертатися додому. Адже я навчилася доробляти все, що починаю! Ходімо швидше до годинника, бо у нас обмаль часу! Кличте усіх, хто хоче покинути країну Недоладію.

Та Недоладько, опустивши голову, знічено переминався з ноги на ногу. Не поспішав.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ

у якому настає час прощатися

Аля помітила, що Недоладько поводить дивно.

— Що сталося? — поспитала дівчинка.

— Річ у тім, що ми вирішили не покидати Недоладію, — винувано признався Недоладько. — От такий компот! Коли ти повернешся додому і домалюєш Недорадника, він назавжди зникне з цієї країни. А Недороля ми примусимо тут працювати, доробимо все, що у нас ще не дороблено, і заживемо на славу! Бо це наша батьківщина! Та й не хочеться розлучатися, бо ми всі тут зріднилися! — додав він, обвівши поглядом площу, і посміхнувся. — А ти неодмінно повертайся додому. Тебе там ждуть — не дождуться. А Недопопелюшка... — і в очах його відбилась тривога, — Недопопелюшка, нарешті, стане принцесою. Ось, — він вийняв пазухи кришталевий черевичок, — ось другий черевичок для неї.

— Але я зовсім не хочу перетворюватися на принцесу! — Вигукнула Недопопелюшка і тупнула ногою.

Аля озирнулася і зацікавилася з подиву. Перед нею стояла чистенька дівчина у звичайних черевичках і звичайній сукні. І така гарна — у сто разів краща від найкращої принцеси!

— Я теж залишаюся тут! — сказала Недопопелюшка, і Недоладькове обличчя знову засяяло.

— А що ж буде з Недочеревином? — раптом згадала Аля.

— А що зможе заподіяти нам карлик, коли ми разом? — усміхнувся Недоладько. — Нехай і далі переносить сюди недороблені справи і записує адреси тих, хто їх недоробляє. Але, звичайно чим менше буде недороблених справ, тим легше нам буде тут. От такий компот!

— Тоді будемо прощатися, — зажурено мовила Аля. — Я б ще залишилася, але треба негайно попередити Сашка та інших дітей. Прощай, Недоладьку! — Аля піднялася навшпиньки і поцілувала його в щоку. — Не плач, Недопопелюшко! — втішила вона подругу, хоча у неї самої на очах бриніли сльози. — Не забувайте мене! Я вас ніколи не забуду!

Вона глянула на годинник. Стрілки показували за одну хвилину дванадцять. Аля витягла з кишені стрічку і швиденько заплела косу.

Годинник почав відбивати дванадцятю.

І до-роби!

І до-пиши!

І роз-почни!

І не лиши!

І до-їдай!

І до-пивай!

І з Недо-ладії

Тікай!

проказала дівчинка і опинилася вдома.

Вона сиділа на підлозі у своїй кімнаті. Все було, як і раніше.

«Неначе у ракеті!» — подумала Аля. Підвелася з підлоги і знайшла у книжковій шафі старий альбом з недомальованим чоловічком. Дівчинка взяла олівець і почала домальовувати йому голову.

У кімнаті було тихо. Тільки олівець шурхотів... І Аля мимоволі почала наспівувати пісеньку, яка склалася сама:

Бувають ще на світі

справжнісінькі дива:

під гумкою зникає

у когось голова!

Комусь не вистачає

то серця, то руки,

з'являються на світі

недо —

чере —

вики.

Бувають чудеса
справжнісінькі на світі!

Виходить, ти і я
за все-усе в одвіті?

Що тут не доробив —
отам вилазить боком!

Буває, що добро
з одним виходить оком!

А чесність — без руки,
а правда — без ноги!

Буває, що і з друзів
виходять вороги!

От і виходить — перше
гарненько поміркуй,
а потім вже —

не допиши або не домалуй!

Аля дуже старалася. Однак обличчя у чоловічка знову, як і першого разу, вийшло хижє і зле.

А в цей час у Недоладії Недовус і Недоборода, які все ще вартували Першого Недорадника, побачили, як той швидко-швидко закрутився на одному місці, наче дзига, і... зник, наче його й не було!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ

останній, і хоча він дуже короткий, його не можна вважати недоробленим, бо такі вони і є, ці останні розділи, які ще зветься епілогами

Карлик Недочеревик і досі тиняється по білому світу і збирає в Недоладію недороблені справи. А недоладяни негайно їх доробляють. І невідомо, хто кого переможе, бо ще багато у нас тут недороблених справ.

Недороль Десятий влаштувався працювати нічним сторожем. Він цілі ночі грає сам із собою в кості. Кат працює гострильником. Краще від нього ніхто не може нагострити кухонного ножа чи ножиці.

А Перший Недорадник висить у Алі над письмовим столом, пришпилений кнопками до стіни. Він злісно дивиться на Алю. Адже це через неї він так і не став королем. Тепер його Аля аніскілечки не боїться.

Та й ніколи їй звертати на нього увагу. Адже у неї в кишеньці величезний список з адресами, куди вона неодмінно мусить завітати.

А до тебе вона ще не приходила?

Критики й літературознавці про творчість Галини Малик

Наталя Марченко, Лідія Ходанич, Тетяна Качак

Галині Малик – 65!

Попри значний поетичний доробок і численні знахідки у малій прозі, на загал ім'я Галини Малик асоціюється насамперед із повістю-казкою. Лише у цьому вдячному, з величезною традицією та ще більшими засторогами жанрі її талант оповідача та вигадника отримує достатньо художнього простору для повної самореалізації. На думку Л. П. Повх, твори письменниці «...мають багато спільного, принаймі в жанровій та стильовій характеристиці, з класичними зразками світової літератури для дітей, зокрема з повістями Льюїса Керолла, Р. Кіплінга, А. Ліндгрена, у дечому схожі на модні сьогодні повісті про Гаррі Поттера

Дж. К. Роулінг, проте вони не позбавлені зв'язку з високими вітчизняним зразками, такими, як, скажімо, повість-казка В. Близнеця «Земля світлячків».

Значною мірою казкові повісті Галини Малик занурені також у фольклорну традицію. Але це не пряме запозичення героїв чи історій, а перелицювання класичних персонажів за схемою творення маскультивського симулякру, обігрування квазі-фольклорних сюжетів, структури і мовних формул усної народної поетики, природне вживлення у авторський текст її варіативності та плинності. Тому, хоча казки-повісті письменниці зазвичай (як і народні) побудовані за кумулятивним принципом, вони «...схожі скоріше на багатосерійний мультфільм: відсутність епітетів та описів і максимальна насиченість дією робить їх надзвичайно динамічними, експресивними... головна їх ознака — інтрига...»

Як і дитячі вірші, перша повість-казка Галини Малик (а заодно і її перша прозова книжка) «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії», за свідченням авторки теж «...була написана для дочки, яка мала один великий недолік — кидала справи, не довівши їх до кінця. Я кинулася шукати по дитячих книжках, аби знайти якийсь приклад, що міг би її перевиховати. Не знайшла і... написала сама!...».

Шлях твору до читача видався на диво щасливим. У вересні 1986 р. одночасно уривок із повісті опублікувала газета «Молодь Закарпаття» та почав друкувати «Барвінок» (1986, № 9; 1987, №№ 1-5). А що на той час журнал мав версію російською мовою, «Незвичайні пригоди Алі...» прийшли до читача відразу в перекладі Л. Кудрявскої. Як наслідок, повість-казку помітили як у видавництві «Веселка», так і в московському журналі «Миша», що на той час видавався ще шістьма мовами (іспанською, італійською, англійською, угорською, німецькою, французькою). Отримавши величезну кількість захоплених відгуків читачів, у 1988 р. повість-казка про жваву та сміливу дівчинку була відзначена премією журналу «Барвінок» імені О. Копиленка. Наступного року (1989 р.) редакція ігрових видань «Веселки» випустила однойменний комікс (власне, книжку-картинку) з дещо романтизованими малюнками В. Дикарева, а по тому (1990 р.) — повнотекстове видання в оформленні А. Фролової та Л. Шевченка.

Хоча уривок із продовження історії хороброї дівчинки «Аля в країні Сяк-такії» вперше був опублікований у «Закарпатській правді» (грудень 1987 р.) майже водночас із появою першої частини твору, повністю друга частина повісті прийшла до читача лише у 1993 р., коли «Подорож до країни сяк-таків» видрукував культовий на той час дитячий журнал «Соняшник» (1993, №№ 3-9; 1994, №№ 1-2). Окремим виданням обидві історії Алиних пригод були опубліковані лише за три роки по тому в 1997 р. ужгородським видавництвом «Закарпаття» у колоритному оформленні Л. А. Корж-Радько.

У 2004 р. веселою та повчальною історією зацікавилася шкільництво. (Уривок із «Незвичайних пригод Алі в країні Недоладії» вмістила до своєї Читанки для 4-го класу В. О. Наumenко (К.: Навчальна книга, 2004)). Відтоді й досі твір залишається улюбленцем і педагогів, і школярів, часто перевидається. Так, у 2005 р. «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» та «Подорож Алі до країни сяк-таків» були видані окремими книгами з малюнками А. Лисиці у серії «Пригодницька бібліотека» вінницького видавництва «Теза» та київського «Соняшник». За рік, 2006 р. видавці зробили перевидання книжок у серії «Мій улюблений автор». А в 2009 р. «Теза» першою в Україні разом із львівською студією «Румбамбар» випустила у світ повість-казку у формі інтерактивної аудіо-книги з мобільними розвагами (створені за сюжетами повістей розвиваючі розмальовки, аркади, пазли, «знайди різницю», «розстав речі на місця» тощо) на CD-ROM. Тоді само у серії «Пригодницька бібліотека» видавництво видрукувало також заключну частину пригод Алі — «Третя подорож Алі». У 2011 р. саме цю частину повісті-казки письменниця включила до книжки свого вибраного «Неймовірні історії» (Ужгород: Карпати, 2011), ніби натякаючи, що саме вона є основним ключем до розшифрування трилогії.

Лише у 2015 р. (за три десятиліття від появи першої повісті!) усі три книги «Незвичайних пригод Алі» одним ошатним томом видало культове київське видавництво А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА в чудовому оформленні Грасі Олійко.

...Найперше, що впадає у вічі, — багаторівнева естетична та ідейна структура тексту. На поверхневому зрізі маємо засновану на інтризі, кумулятивному принципі, жартах і слово-грі казкову історію для молодших школярів із ясною дидактичною настановою (доводь до кінця кожную справу, будь відповідальним, не марнуй свій час і таланти, дотримуйся слова тощо).

На глибшому асоціативному рівні текст вступає у взаємодію з низкою класичних дитячих історій, як загальноновизнаних (пригоди Аліси в Країні див Л. Керрола, та Еллі в Країні Оз Ф. Баума, казками Ш. Перро та Андерсена та ін.), так і притаманних лише пострадянському дитинству (широко знані, завдячуючи кіно, «Казка про втрачений час» Є. Шварца (режисер О. Птушко), «Місто майстрів» за п'єсою Т. Габбе (режисер В. Бичков), «Королівство кривих дзеркал» В. Губарева (режисер О. Роу), історії В. Караваєва та О. Курляндського про папугу Кешу та ін.). Відтак і дидактична складова трансформується у морально-етичну настанову самопізнання (відповідальність перед собою, усвідомлення цінності власної неповторності тощо) та свідомої участі у творчому перетворенні світу (вимога постійного примноження Добра, здатність до емпатії та ін.).

Ще глибше дорослий читацький досвід починає вирізати притаманну естетиці постмодерну авторську гру з мистецькими та соціальними «цитатами», карнавальну підміну сенсів та оголення замаскованої суті, зрештою, вловлює інтонації авторського сарказму та навіть публіцистичні пасажі щодо конкретики сьогодення. Морально-етичні настанови відходять на другий план, оголюючи суть ціннісних орієнтирів суспільства (свобода совісті та творчої реалізації, заперечення домінування системи над особою тощо).

Письменниця дає змогу читачеві рухатися текстом не лише горизонтально — слідом за сюжетом, а й вертикально — за думкою. І якщо в першому випадку вона залишає йому чарівний клубочок «казкової історії», що розгортаючись, буквально нанизує на себе пригоди, персонажів і «висновки», то в іншому читач мусить (як скелелаз) самостійно помітити та «зачепитися» за вмонтовані у текст автором підказки. Рівень розуміння тексту залежатиме тільки від його майстерності.

Саме ця завідома складність при видимій простоті, від початку закладена у твір варіативність його сприйняття та розуміння реципієнтами з різним досвідом є ключовою рисою поетики казкових повістей Галини Малик. Чітко означена уже в першій із них, вона досі визначає художню та ідейну структуру прози письменниці.

Підтверджують цю тезу думки самої письменниці, висловлені щодо «Аліси в країні див» Л. Керрола (яка, до речі, найбільше вплинула на естетику оповідей про Алю): «Це казка всіх часів, народів... абсолютно інша культура, філософія, інше парадоксальне світосприйняття, нічого логічного, все догори ногами, все на піввідчуттях, на додумуванні, на натяках, алюзіях. Але водночас там є одна велика домовленість автора з дитиною: я — дурачуся, а ти — зрозумій. І ще, що мене дуже вражає — там у Керрола є декілька шарів: для дітей, для старших дітей, для дорослих тощо. Це величезний шифр, у якому зашифровано стільки всього!».

Повісті самої Галини Малик про Алю — так само художній шифр, хоча й сприймаються сучасниками здебільшого як «...динамічні, пригодницькі, проте з виразною мораллю, яку, без сумніву, втямлять усі юні читачі: треба доробляти свої справи, не робити нічого «сяк-так», «абияк» чи «якось», не давати порожніх «обіцянок-цяцянок» й не писати «ябед», бо хтозна, куди приведуть тебе, здавалося б, безневинні лінощі чи кинуті бездумно слова».

Уособленням «...персоніфікованого зла, яке черпає силу з людських помилок, неправильних вчинків, думок і поведінки» виступає в казці чаклун Недочеревик. Він підступний, розумний, злопам'ятний і наполегливий. Саме цей карлик створює Недоладію, сконцентрувавши в одному місці всі «НЕДОробки» людей, будь-то покинуті справи чи речі. Він же вигадує спосіб викрадати людські таланти, прирікаючи їх господарів на страждання, а самі таланти — на рабство, генерує ідею підміни справжнього життя паперовим обігом у сяк-таків і зупиняє позитивні перетворення в Недоладії, буквально засипавши країну «обіцянками-цяцянками». Мимоволі напрошується думка, що й сам він, можливо, — покинутий кимось «НЕДОтворець», чиє покликання — половинчасті НЕДОсправи.

Некерованим, буквально безголовим Злом виступає у казці Перший Недорадник. Попри зовнішню атрибутику найстрашнішого, його легко подолати, адже це абсолютно несамостійний персонаж, який легко втрапляє у пастки. Навіть боязкий недалекий Недороль, по суті, використовує Недорадника, аби прикривати його жорстокістю власну підлість і прагнення влади. На загал, усі номінальні представники влади у трилогії виглядають ущербними та обмеженими: єдине чим переймається Недороль — чи міцно сидить на голові корона, граф О'Ман — графоман на утриманні дружини, котра інтригами спромоглася з Недофрейліни перетворитися на королеву Сяк-Такеву й т. п.

На боці Добра поряд із головною героїнею опиняється низка, на жаль, значно менше індивідуалізованих персонажів. Недоладько, Недопопелюшка, Недоблог, Талант Конструктора й інші, по суті, однаково добрі, чесні, готові прийти на допомогу іншим. Розрізняють їх лише деталі зовнішності та прив'язана до імені функція. Єдині, хто вирізняється на цьому тлі — герої-«підпільники», котрі діють також у історії про Зачароване місто. Клюбик і Бібл, а також феєричний папуга Фері, чиї зіткані з рекламних слоганів монологи додають текстові смаковитості.

З другої частини повісті поряд із Алею в подорожах казковим світом опиняється її однокласник Сашко Тишко, який втративши талант конструктора, вимушений шукати допомоги у дівчинки, котрій уже вдалося отримати перемогу над своїми недоліками.

Власне ось це останнє — перемога у боротьбі за себе кращу — і є провідною ідеєю творення образу головної героїні. Як відзначила О. Купріян: дівчинка «...спочатку геть не схожа на ту, кого б хотілося наслідувати юним читачам. Радше навпаки: Аля лінива й нецілеспрямована, з однією розплетеною косою, а головне — нічого не доводить до кінця!» Аби перетворитися на «...героїню в повному сенсі цього слова: рятівницю, безстрашну переможницю Першого Недорадника й карлика Недочеревику й помічницю всіх недоладян» їй довелося насамперед кардинально переглянути власні цінності та звички. А це було насправді важко. Світ (Недоладія) змінився лише тоді, коли змінилася сама Аля: не просто швиденько доробила усе недороблене й забула, а остаточно й на завжди переглянула власне ставлення до справ, оточуючих і себе самої. Та по-новому дивитися на речі дівчинка навчилася «...лише після того як стала очевидцем наслідків від своїх учинків». Тобто, лише життєвий досвід, нехай і складний, забезпечує становлення особистості. У цьому сенсі повість Галини Малик по-справжньому моторошна, адже дитина-герой стикається не з вигадкою, а з наслідками власних вчинків. Їй доводиться долати не якесь незнане зло, а зло, породжене її власними вчинками і настроями (скажімо, страшний безголовий Недорадник, якого створила Аля через власну байдужість, тепер загрожує самій дівчинці).

Але й вітаїстичний оптимізм образу Алі так само незаперечний! Цікаву думку щодо цього висловила Л. Повх, порівнявши героїню з Іваном-дурнем із народної казки: «Аля — з роду таких же Іванів. Якщо їй вдалося перебороти свій недолік, то так зможе зробити кожний, і країни Недоладії не стане»...

Світ Недоладії — це відгомін нашого лише на позір впорядкованого світу. Це залишок від невикористаного нами й забутого, задуманого та не створеного. Це відголосок нашої лінії, сконцентровані в одному місці наслідки безладу в людському бутті. Дрібні та незначущі окремо у сумі вони стають причинами вселенських культурних і природних катастроф. Людство не спроможне розгребти ці «завали», бо вільні люди, свідомі своєї відповідальності за найменший власний вчинок і найбільшу спільну справу все ще у меншості. І тільки щоденне залучення дітей до невпинної роботи над собою, буквально напрацювання звички бути Добрими людьми — вільними, відповідальними, талановитими, насправді дає надію на світ без Недоладії...

Галині Малик – 65! Ключ, 2016 11 серпня. URL : <https://chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/411>

Література

1. Галині Малик – 65! *Ключ*, 2016 11 серпня. URL : <https://chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/411>
2. Дитяча література: особливості повісті-казки URL : <http://knig.org.ua/dytyacha-literatura-osoblyvosti-povisti-kazky.html>ю (дата звернення 13.06.2021).
3. Марченко Наталя. Галина Малик – дитяча письменниця інформаційної доби. *Дивослово (Українська мова й література в навчальних закладах)*, 2016. № 10. С. 55–62. Бібліогр. 18 назв
4. Троценко С. Галина Малик «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії». *Вивчаємо українську мову та літературу*, 2013. № 15. С. 24–28.
5. Чепурняк Т., Карпак Ольга Вивчаємо повість-казку Галини Малик «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії». *Українська література в загальноосвітній школі*, 2013. № 12. С. 24–28.
6. Шеретько Ю. Галина Малик: «У дитячій літературі немає заборонених тем» : [інтерв'ю]. *Друг читача*, 2006. № 1 (січень). С. 3–4.

Практичне заняття № 10

Леся Воронина «Таємне товариство боягузів, або засіб від переляку № 9»

План

1. Творчість Лесі Воронини.
2. Особливість сюжету й композиції повісті «Таємне Товариство боягузів, або засіб від переляку № 9».
3. Еволюція характеру Кліма Джури.
4. Елементи фантастичного блокбастеру в повісті.

Питання для обговорення й завдання

1. Складіть досьє на Кліма Джури.
2. Доведіть, що твір Лесі Воронини «Таємне Товариство боягузів, або засіб від переляку №9» є фантастичною, романтичною, багатоепізодною повістю.
3. Розробіть гру-квест за сюжетом повісті.

Консультації

Народилася 21 березня 1955 року в Києві. 1979 року закінчила філологічний факультет Київського університету (заочний відділ). За роки навчання встигла попрацювати кур'єром у Спілці письменників України, лаборантом у школі, електромонтером на деревообробному комбінаті, екскурсоводом у Музеї народної архітектури та побуту в Пирогові та на багатьох інших роботах. Мандрувала Україною автостопом та Польщею на байдарках (це були спливи по Мазурських озерах, польських річках і річечках). З 1987 до 1991 року — редактор відділу літератури та мистецтва журналу «Україна».

З 1991 року працює у дитячому журналі «Соняшник». Від 1992 року — головний редактор часопису.

Член Спілки письменників України, член Асоціації українських письменників.

Пише для дітей. Автор дитячих іронічних детективів, об'єднаних у серію «Суперагент 000»: «У пащі крокодила», «Пастка у підземеллі», «Таємниця підводного міста», «У залізних нетрях», «Таємниця золотого кенгуру», пригодницьких повістей «Пригоди голубого папуги», «Хлюсь та інші», «Таємниця Чорного озера». Під псевдонімом Гаврило Гава написала понад сто сюжетів коміксів, що впродовж 13 років з'являлися на сторінках журналу «Соняшник». Літературні псевдоніми: Гаврило Гава, Ніна Ворон, Олена Вербна.

Перекладає з польської мови (твори Станіслава Лема, Славоміра Мрожека, Анни Ковальської, Анни Карвінської, Гелени Бехлерової та ін.)

Нині — ведуча програм на Радіо Культура. На початку 2011 року очолила щойно створене дитяче видавництво «Прудкий равлик».

«— Мені доводиться зустрічатися з читачами дуже часто, і всі вони зовсім різні: бешкетні і замріяні, допитливі й сором'язливі, недовірливі й захоплені. Головне, не сюсюкати з дітьми й не намагатися «підробитися» під їхні вподобання. Треба, щоб тобі повірили, відчули, що ти говориш з ними «на рівних», не боячись незручних запитань та не обминаючи проблеми, які по-справжньому хвилюють дітей і підлітків.

А взагалі я пишу про те, що цікаво мені самій і про що хотілося читати в дитинстві. Знаю, що найправильнішу книжку з ідеально вивіреними моральними настановами й точно розставленими акцентами не читатимуть, якщо вона буде нудна. І навіть коли ви змусите дитину прочитати цю книжку і вона проковтне її, як гіркі ліки, мозок одразу ж дасть команду *delite* — і назавжди викине все прочитане з пам'яті. А таким примусовим читанням дуже просто викликати стійку відразу до книжок — на рівні рефлексу».

— Справді, в нашій родині був культ книжки. І перше, що пам'ятаю, це наша велика темна кімната в «комуналці» на Толстого, 11 навпроти Шевченківського парку і височезні, аж до стелі, книжкові шафи. Цими шафами був відгороджений куточок, де стояло моє ліжко, і вранці, коли прокидалася, перед моїми очима одразу з'являлися корінці безлічі книжок. То була ще «дотелевізійна» епоха і у нас щовечора відбувалися родинні читання. Мама, тато, чи старша сестра Таня вголос читали чергову книжку, яку ми обирали з нашої багатющої книгозбірні разом. Мабуть, це були найщасливіші вечори мого дитинства.

Зрозуміло, що, навчившись читати, я стала запеклим книгоїдом і просто не уявляла життя без захопливої книжки. Це була справжня залежність — я пірнала в чергову історію і жила в уявному світі, який часом видавався мені реальнішим, ніж навколишнє життя. І так рятувалася від дитячих та підліткових комплексів, образ та сумнівів. Хоча ніколи не була зразковою дівчинкою в білих шкарпеточках та з бантиками у кісках.

У нас у дворі існувала своя команда, яка жила за неписаними правилами — не можна зраджувати друзів, бути жадногою і брехлом. Ми гасали по сусідніх вулицях, вигадували якісь фантастичні історії, вистежували місцевих бандюг і злодіїв, знали, як пробігти крізь десяток прохідних дворів, тікаючи від переслідування.

Облазили всі горища, а на одному в нас була своя секретна штаб-квартира, де зберігалися спільні скарги у маленькій облізлій фібровій валізці з металевими кутиками: поламаний компас, який уперто показував на захід, військовий бінокль, знайдений у підвалі напівзруйнованого будинку на Володимирській, важка зв'язка ключів і планшет із картами європейських столиць. Зрозуміло, що, начитавшись Конан Дойла, Агати Крісті та Едгара По і вистежуючи «шпигунів» у сусідніх будинках, я почала вигадувати власні детективні історії, героями яких були мої друзі та я».

Матеріали до заняття

Леся Воронина

Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку №9

(уривки)

РОЗДІЛ 1

КАКТУС ПОКАЗУЄ КОЛЮЧКИ

Я обережно визирнув із-за рогу будинку й одразу ж відсахнувся: біля мого під'їзду стояв Кактус. На жаль, з Кактусом, якого насправді звать Сашко Смик, я знайомий майже від народження — ми живемо у сусідніх квартирах. Мама каже, що сваритися ми з ним почали, ще лежачи у візочках. Варто було залишити наші колясочки поруч, як ми билися пляшечками з молочною сумішшю й намагалися видерти одне в одного іграшки. Не знаю, з чого почалася наша ворожнеча, але скільки я себе пам'ятаю, кожна наша зустріч закінчувалася якщо не бійкою, то штурханами.

Я до цього давно звик і ставився просто – як до неминучого лиха. Ми з Сашком завжди були однакові на зріст і сили в нас були рівні. Але після літніх канікул я побачив Кактуса й просто остовпів. Розумієте, раніше Сашко був невеличкий і худий, волосся в нього стирчало на всі боки, як колючки в кактуса, – через це його так і прозвали. А тепер він став схожий на гібрид жирафи з орангутангом. Тобто виріс одразу на дві голови й накачав м'язи, як у Шварценегера! І перша ж наша сутичка скінчилася тим, що я зрозумів: ось що відчувають альпіністи, потрапивши під гірську лавину!

Після цього я почав виходити з дому, як шпигун у старих фільмах – полохливо озираючись, а потім біг до школи крізь прохідні двори. А коли все ж стикався десь із Сашком ніс до носа, то просто тікав, як звичайний боягуз А Кактус реготав мені в спину і кричав копіюючи Карабаса Барабаса з фільму "Пригоди Буратіно":

— Підійди до мене, дитинко! Зараз як дам боляче!

Ось і тепер Кактус мене помітив, ошкірився і почав підманювати пальцем. При цьому ще й приказував:

— Киць-киць, не бійся, я тебе трохи поб'ю, по-сусідськи, – і було видно, що зайти до під'їзду мені так і не пощастить.

Я відчув, що втягаю голову в плечі, мов черепаха, яка помітила небезпеку й намагається сховатися у панцир, і щодуху побіг геть, подалі від Сашка і від його нахабного переможного реготу. По ногах мене бив футляр від скрипки – адже я саме повертався з уроку музики, і це, здається, смішило Сашка найдужче. Адже він дражнив мене Поганським Паганіні ще відтоді, як уперше побачив зі скрипкою. Хоча справжнє моє ім'я Клим Джура.

Серце в мене калатало як скажене, я задихався і відчував, що Кактус ось-ось схопить мене за шкірки й почне лупцювати, – але тут сталося щось дивне й незрозуміле: люк, на який я наступив, раптом почав м'яко вгинатися під моїми ногами, і я шкереберть полетів у чорну прірву.

* * *

РОЗДІЛ 2

Я СТАЮ ПІДДОСЛІДНИМ КРОЛИКОМ

Спершу я почув звук. Він долинав звідкись іздалеку і був схожий на дзижчання бджоли. Навколо мене панувала темрява, і хоч як я вдивлявся туди, звідки почув оте тихе дзижчання, не побачив нічого. Я почав навромацки просуватися вперед, усе ще не розуміючи, що сталося – адже останнє, що я пам'ятав, було падіння. І ще було дивно, що я зовсім не злякався. Почував себе так, ніби те, що зі мною відбувається – це якась комп'ютерна гра. Варто натиснути на кнопку, і все закінчиться.

Світло спалахнуло зненацька і засліпило мене. Виявляється, я стояв посеред великої порожньої зали. Стіни були глухі, без жодного вікна, а підлога під моїми ногами злегка вібрувала. Я підійшов до найближчої стіни, торкнувся до неї – і в ту ж мить під моїми пальцями з'явився невеличкий отвір. Звідти, немов на пружині, вискочила тача, на якій лежало кілька бутербродів і стояла склянка томатного соку.

"Дивно, звідки вони знають, що я люблю томатний сік і бутерброди з лікарською ковбасою?" – подумав я і відчув, що справді страшенно зголоднів.

Щойно я взяв бутерброда й підніс його до рота, як звідкись ізгори почувся механічний голос:

— Смачного, шановний Климе Миколайовичу! Раді вітати вас у секретній лабораторії ТТБ.

— А що це таке – ТТБ? – запитав я, швидко жуючи бутерброд.

— ТТБ – це Таємне Товариство Боягузів, – чітко відповів механічний голос. – А тепер прошу сідати.

Я відчув, що підлога у мене під ногами гойднулася. З неї ніби виросло м'яке крісло. Я зручно вмовстився на ньому й приготувався до нових несподіванок. Та все ж, коли стіна переді мною розсунулася й перетворилася на велетенський екран, здригнувся. І навіть не через ці миттєві перетворення. На гігантському екрані я побачив вулицю, по якій щодуху мчала якась

зіщулена перелякана істота. І раптом впізнав себе – та це ж моя вулиця, по якій я тікаю від Кактуса, і це мене б'є по ногах скрипка, яку я стискаю в руці.

Стало так соромно, що я відчув, як палають мої щоки. І сльози набігли мені на очі. Хто вони, ці люди, що так підступно підглядали за мною? Яке вони мають право? Я вже хотів схопитися з крісла й спробувати знайти вихід із цього дивного приміщення, але тут згори знову пролунав голос. Цього разу він був не механічний, а цілком живий. Було чутно, що жінка, яка зверталася до мене, ледь усміхається:

— Не поспішай, ми відпустимо тебе, як тільки ти цього забажаєш. Але в нас до тебе є пропозиція. Хочеш узяти участь у таємному експерименті?

— У якому експерименті? – обурено вигукнув я. – Та я ж навіть не знаю, хто ви. І чому ви за мною спостерігали? І як я опинився у вашій секретній лабораторії?

— Перш ніж я відповім, ти маєш пообіцяти, що збережеш усе, про що дізнаєшся, в таємниці.

— І ви не боїтеся, що я вас обдурю?

— Ні, – спокійно відповіла жінка, – нам досить твого слова.

— Ну що ж – обіцяю, – легко згодився я, але при цьому, про всяк випадок, непомітно схрестив безіменний і середній пальці. Адже кожному дурневі відомо, що коли так схрещуєш пальці, жодна клятва не має сили.

— Ми винайшли засіб від страху. І ти маєш стати першою людиною, на якій ми хочемо його випробувати. Але повторюю: ти можеш відмовитися. Тільки зробити це треба зараз. Давши згоду, ти вже не зможеш стати таким, як раніше. Вирішуй!

Так само тримаючи схрещеними пальці, я кивнув і впевнено сказав:

— Я згоден!

Звісно, тоді я й уявити не міг, які неймовірні наслідки матиме ця моя необачна згода!

РОЗДІЛ 4 ПІДГОТОВКА ДО СЕКРЕТНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Я слухняно, мов механічна лялька, пішов за хлопцями, ніби ми справді давно були знайомі й домовлялися про якусь операцію. Головне, що раптом я помітив – противний липкий страх, який переслідував мене ось уже кілька місяців відтоді, як мене відлуплював Кактус, кудись зник. Замість цього мене охопила цікавість і бажання приєднатися до Зайця й Жука – так я подумки прозвав своїх нових знайомих.

Продершись крізь переплетені гілки старих яблунь, ми вийшли на круглий піщаний майданчик, посеред якого стояв звичайнісінький дерев'яний грибок. Такі грибки можна побачити на будь-якому дитячому майданчику чи на пляжі. Жук і Заєць сіли під дашком дерев'яного мухомора, а я стояв перед ними, мов на екзамені.

Чорнявий підняв руку, вхопився за дошку на дашку гриба – і раптом ця дошка почала розтягатися й перетворилася на сувій тоненького, згорнутого трубочкою паперу. Жук розгорнув його на колінах. Пильно придивився до якихось позначок на папері, поводив пальцем по чітко намальованій схемі й сказав:

— Сьогодні рівно о 21:00 ти стоятимеш під цим банком. Одягни щось діряве й брудне. Гратимеш жалісну пісеньку про байбачка. А ми співатимемо.

І раптом Жук затягнув тоненьким жалісним голосом, йому басовито підспівував Заєць:

По світу я попобродив,

І байбачок зі мною.

Побачив я чимало див,

І байбачок зі мною.

І мій завжди, і мій завжди,

Мій байбачок зі мною.

І мій завжди, і мій завжди,

Мій байбачок зі мною.

Людей чимало на землі,

І байбачок зі мною.
Бувають добрі, більше злі,
І байбачок зі мною.
Співаю різні я пісні,
І байбачок зі мною.
Є і веселі, і сумні,
І байбачок зі мною.
За це в дарунок хліба шмат,
І байбачок зі мною.
І тим я сит, і тим я рад,
І байбачок зі мною.
Все в світі крам –
Купи-продам,
Мій байбачок зі мною.
За гроші ж душу не віддам,
І байбачок зі мною.

— З байбачком ми тебе познайомимо при зустрічі! Він спеціально видресирований – уміє витягати папірці з віщуваннями. А тепер біжи додому й готуйся. Спізнюватися не можна!

Не встиг я нічого сказати, як уже стояв за залізною брамою, на якій знову висів іржавий замок. У руках у мене, крім футляра зі скрипкою, опинився зіжмаканий папірець, на якому було написано адресу, намальовано план-схему й додано слова пісні про байбачка. Усе відбулося так швидко, що я не встиг розпитати у своїх нових знайомих, що ж має відбутися ввечері. Що це за таємна операція і навіщо я маю перевдягатися в лахи і грати на центральній площі міста жалісну пісеньку про байбачка?

РОЗДІЛ 10 КРИЇВКА БЛАКИТНИХ ЖАБ

Перше, що мене вразило, коли ми ступили крізь отвір, який відкрився в стіні, був дивний запах. Це був запах вогкості й болотних трав. Так пахнув лужок біля бабусиної хати в селі, куди ми з мамою й татом їздили щоліта відпочивати. Але звідки болото посеред міста, та ще й на десятому поверсі цегляного будинку?

Та думати про це було ніколи. Спереду почулося пронизливе сюрчання – ніби водночас засвистіло кілька розлючених міліціонерів. Потім ударив барабан, а далі на нас накотилася ціла лавина шалених звуків. Галас був такий, що ми позатуляли вуха руками. Але Жук і Заєць уперто продовжували рухатися вперед.

Те, що відкрилося нашим очам, було таким дивним, що я навіть не встиг злякатися. У великому басейні, встеленому водоростями й лататтям, у зручних кріслах сиділи дивовижні створіння. З першого погляду було зрозуміло, що це космічні прибульці – на землі таких істот зроду не водилося.

Точніше, ці істоти найбільше скидалися на жаб – але велетенських, та ще й яскраво-блакитного кольору. Морди у потвор були сині, а банькаті очі світилися червоною барвою. Перед кожною блакитною ропухою, що розвалилася в кріслі, стояв столик із частуванням, і на цих столиках були купками накладені хробаки, мухи й жуки. Найдивнішим було те, що блакитні жаби жваво перемовлялися, якщо можна було назвати мовою оті страхітливі звуки, що нагадували сюрчання міліцейських свистків і гупання барабанів.

— Що це?! – вражено запитав я.

— Тихо! Головне зараз – залишитися непоміченими й устигнути все зафільтувати, – прошепотів Жук і спрямував на жаб'ячий бенкет маленьку відеокамеру.

Тим часом Заєць витягнув уперед руку з приладом, на якому світився екран і мерехтіли колонки цифр, і почав робити якісь заміри.

Хлопці так захопилися роботою, що не помітили, як із бічного коридору до нас кинулася істота, що віддалено нагадувала людину. Здавалося, що це якась іграшкова фігурка, яку поспіхом виліпила маленька дитина, бавлячись пластиліном у садочку.

Ми прожогом кинулися до рятівного отвору в стіні, Жук натиснув на потайну кнопку, і картина знову заклацнулася – дві половинки стали на місце. А ми вилізли через вікно, скочили на пожежну драбину і почали спускатися по ній, весь час озираючись – чи не наздоганяють нас блакитні монстри. Нарешті ось воно – рятівне віконце комірчини. Жук, Заєць і я по черзі пірнули в нього, потім пробігли підземним коридором, і вже за кілька хвилин стояли на захарашеному поламаними меблями й іржавим залізничним підвір'ї.

Мені важко було зрозуміти, як під час нашої панічної втечі я знайшов потайні двері й урятував себе і своїх нових друзів від переслідування синьомордих потвор.

— Ну що ж, Музиканте, ти витримав і друге випробування – не покинув нас у тому лігвиську і вивів на волю, – тепер Жук говорив по-дружньому, куди й поділася його зверхність і грубість.

— Просто нам доручили перевірити тебе у справжній операції... Тільки так можна зрозуміти, чи людина підходить для роботи у ТТБ, – додав Заєць і усміхнувся. – Розумієш, ці хижі прибульці таємно заволоділи вже половиною світу.

— А цей банк – їхня головна база. Космічні окупанти вирощують тут мутантів-перевертнів і посилають їх на свої таємні завдання. Але найголовніше, що вони навчилися проникати в людську свідомість і підкоряти людей своїй волі, – похмуро додав Жук. – Наше товариство бореться з жаб'ячою цивілізацією. Але найгірше, що вони заразили майже все людство вірусом страху. Головне завдання – знайти протитотруту.

Я стояв мовчки і ніяк не міг прийти до тями. Невже все це відбулося насправді? Усі мої припущення й підозри луснули, мов мильні бульбашки. Я потрапив не у банду розбійників. Мої нові знайомі – мисливці за хижими прибульцями.

— Заждіть, а як же ми можемо боротися проти прибульців, якщо самі – боягузи? – врешті вражено запитав я. – Адже ви так і називаєтеся: Таємне Товариство Боягузів?

— У цьому й увесь секрет. Вірус страху найперше вражає хоробрих. У них зовсім немає імунітету. А нам, тим, хто звик боятися, все життя треба боротися зі своїм переляком. Тому в кожного боягуза є свої засоби подолання страху...

РОЗДІЛ 12 МІРАЖ НА БУДМАЙДАНЧИКУ

За останні дні я побував у стількох неймовірних ситуаціях, що був певен – тепер мене вже нічого не здивує. Та виявилось, що я глибоко помилявся. Бо щойно на моїх очах піщаний кар'єр, на краю якого працював екскаватор, зник. Я не раз чув від своїх батьків розповіді про міражі, які вони бачили у пустелі. Але те, що я спостерігав тепер, нагадувало зображення на гігантському екрані, який раптово вимкнули.

Переді мною була рівна земля, без жодної травинки. Земля мала дивний іржаво-коричневий колір, і її вкривали глибокі тріщини. Ніби тут щойно прокотився страшний смерч, вбивши навколо все живе. Але найгірше було те, що посеред цієї пустелі, яка враз утворилася на місці будмайданчика, сиділо потворне створіння.

Мені здалося, що саме його я бачив учора під час таємного бенкету в банку. Принаймні огидна синя пика з довжелезним язиком, банькаті червоні очі, довгі лапи з перетинками і, головне, яскраво-блакитний колір шкіри цієї почвари говорили про те, що переді мною один із космічних прибульців.

Я спробував поворухнутися, але марно – мене ніби обмазали липким тягучим клеєм, і я почувався, як муха, що потрапила в павутину і не може поворухнути лапкою, готуючись до того, що її ось-ось ізжеруть.

Синьопикий широко роззявив пащу, і з неї вирвалися пронизливі звуки – свист, гуркіт, дзижчання і... кумкання.

Я мимоволі замружився (вуха я затулити не міг, бо мої руки були намертво приклеєні до боків), аж тут у моїй голові залунали слова:

— Слухай, нікчемне створіння! Ми, на відміну від вашої примітивної мови, володіємо досконалим мистецтвом передавати думки на відстані. Так отож, сьогодні вночі, рівно о 3:00, на вашу планету прибуває основний десант могутньої цивілізації блакитних жаб. Останньою перепорою на нашому шляху залишалося ваше таємне товариство. Досі нам не щастило захопити жодного члена ТТБ. Тепер вам кінець. Ти покажеш секретну лабораторію, і після цього експерименти проводитимемо тільки ми... над вами.

Блакитна тварюка висолопила довжелезного язика, на льоту вхопила якусь необачну муху й з апетитом схрумала її. Як видно, наші мухи були для космічних прибульців найбільшим делікатесом, бо процес споживання сердешної комахи цілковито захопив синьопикого. Мабуть, земні комахи впливали на прибульців ще і як снодійне. Бо думки потвори почали плутатися, і вона, сама того не усвідомлюючи, вибовкала зайве:

— Підкоримо цю смачненьку планетку... Вона нам на один зуб... Лишилося тільки проникнути в їхній штаб... Нам-ням, що може бути смачніше за мух... Тільки консервовані метелики під майонезом!

Велетенська синя ропуха захропла, але я встиг підслухати останню думку перед тим, як пожирач мух остаточно відключився:

— Цей людський екземпляр ще не до кінця приборканий. Щеплення переляку, напевно, не подіяло. Гаразд, прокинусь і вкушу його як слід, тоді він стане моїм рабом назавжди й зробить усе, що я звелю.

Марно було чекати на допомогу. Тож я почав діяти швидко й рішуче. Напруживши всі м'язи, я почав звиватись, як вуж, і сантиметр за сантиметром рухатися в бік паркану, що оточував цей фальшивий будівельний майданчик. Нарешті я виповз за межі випаленого кола порепаної землі, де продовжував хропти синьопикий.

На щастя, прибульці знищили не все на цьому колись вкритому кульбабками й травою пустирищі. Я шубовснувся у досить глибоку калюжу і відчув, як липка речовина – напевно, це була отруйна слина космічної жаби – почала розчинятися. Мені вистачило кількох секунд, щоб повністю звільнитися і кинутися геть від цього страшного місця.

Я проліз крізь дірку в паркані й опинився на гамірній вулиці. Мало не потрапивши під колеса автобуса, обминув свою школу і побіг до знайомого перехрестя. Туди, де кілька днів тому я так необачно наступив на металевий люк, що виявився входом до підпільної лабораторії ТТБ.

РОЗДІЛ 15

НАЙКРАЩІЙ У СВІТІ АВТОМОБІЛЬ — ЦЕ...

Подвір'я було абсолютно порожнє. Зрозуміло: діти пішли до садочків і шкіл, а дорослі – на роботу. Та щойно я підійшов до "Запорожця" й почав встромляти іржавого ключа в шпарину замка, як на наше подвір'я заїхав екскаватор із величезним, виставленим уперед ковшем. Мене здивувало те, що, їхав екскаватор неймовірно швидко.

"Нічого собі будівельна техніка розвелася – якісь гоночні екскаватори шастають містом", – подумав я, і враз зрозумів, що той екскаватор прямує саме до мене й до старенького жовтого "Запорожця".

Урешті мені все ж пощастило відімкнути пом'яті дверцята автомобіля, я скочив на переднє сидіння й судомно вхопився за кермо. Що робити далі, я не знав. Ніколи в житті я не водив машини. Тим більше, що не було жодної Гарантії, що ця іржава бляшанка взагалі зрушить з місця. А найголовніше: я не уявляв, як завести машину.

— Негайно пристебнися! – почув я механічний голос і відразу впізнав його. Саме цей голос привітав мене у підземній лабораторії ТТБ, куди я провалився крізь каналізаційний люк. Вагатися було ніколи. Ківш екскаватора вже навис над самісінькою моєю головою. Я намацав ремені безпеки і одним рухом за-клацнув їх на грудях. Не встиг я цього зробити, як мій

старенький "Запорожець" загуркотів, немов ракета перед стартом, підстрибнув угору, наче велетенський гумовий м'яч, і вискочив з-під самісіньких залізних зубців гігантського ковша.

Краєм ока я побачив, що керує екскаватором уже знайомий мені синьомордий прибулець, який нещодавно захопив мене на фальшивому будмайданчику. Тоді мене врятувала ненажерливість блакитного хижака і те, що наша муха подіяла на нього як снодійне. Тепер усе залежало від того, чи пощастить мені втекти від нього на старовинному маленькому автомобільчику...

Та я даремно хвилювався. Як видно, мій "Запорожець" мав приховані резерви. Бо, здивувавши мене шаленим стрибком, автомобільчик несподівано чхнув, потім різко розвернувся на місці й помчав назустріч нападникові.

— Що ви робите?! – закричав я, чомусь звертаючись до машини на "ви".

— Заспокойся і міцніше тримай кермо, – озвався все той же голос, а наступної миті автомобіль так само спритно підстрибнув і опинився ззаду неповороткої машини. Прибулець почав смикати за важелі, намагаючись розвернутися. Величезна машина похитнулася і почала повільно завалюватися на правий бік.

За кілька секунд посеред мого двору лежав перевернутий екскаватор, що надсадно гудів і смикався. В середині скаженів блакитний прибулець, марно намагаючись вилізти з перевернутої машини. На лобі в нього росла величезна синя гуля.

А я, зрозумівши, що мій "Запорожець" – найнадійніший і найдосконаліший автомобіль у світі, з полегшенням відкинувся на спинку сидіння й на шаленій швидкості понісся у безвість – назустріч небезпеці.

* * *

РОЗДІЛ 16

ЗАГАДКОВА ПАНІ СОЛОМІЯ

— Це був їхній ватажок, – так само монотонно промовив механічний голос.

— Хто? – стрепенувся я, бо вже почав був дрімати.

— Істота, яка хотіла розчавити тебе ковшем екскаватора – ватажок космічних прибульців, – терпляче пояснив голос.

Ми мчали автострадою з неймовірною швидкістю, якої я майже не відчував. Бачив лише, що придорожні дерева й кущі зливаються у якусь суцільну зелено-жовту смугу.

— Прошу тебе бути уважним і все запам'ятовувати. Сьогодні прибуває основний десант космічних хижаків. Блакитні жаби – це тільки їхні розвідники. Десант прибуває в пустелю. Саме туди, де ведуть розкопки твої батьки. Рівно о третій ночі.

— Але чому ми їдемо туди самі? І як із усім цим пов'язана моя бабуся? І мама з татом? І як ти збираєшся встигнути? Навіть найшвидший "Запорожець" не може літати зі швидкістю ракети.

— Пані Соломія все продумала. Ми будемо вчасно.

— Пані Соломія? – вражено вигукнув я.

Це не вкладалося у мене в голову. Соломія – ім'я моєї лагідної й завжди заклопотаної хатніми справами бабусі. Щоправда, її так майже ніхто не називає. Вдома і на роботі вона просто бабуся Соля. І чим бабуся може захиститися від цих лютих і підступних потвор? Бити синьомордиків шваброю й ганчіркою? Ніби вгадавши мої думки, механічний голос додав:

— Пані Соломія – видатний учений. Це вона винайшла протиотруту від вірусу страху. А ним уже заражена більшість мешканців Землі. На жаль, синьоморди вистежили пані Соломію й зненацька захопили її. Та в неї, про всяк випадок, був підготовлений запасний план. І виконати його маєш ти.

Я ще думав над щойно почутими словами, коли відчув, що мій швидкісний "Запорожець" гальмує. Визирнув у вікно й зойкнув від подиву – ми стояли посеред сільської садиби моєї бабусі.

Я ступив на зелений спориш і підійшов до криниці. Хотів напиться води й уже почав опускати відро на ланцюгу, коли почув лопотіння крилець. До мене підлетів жовтий метелик –

той, що зранку приніс записку, – і так, ніби він робив це все життя, спокійнісінько сів мені на долоню.

Тепер я зміг роздивитися метелика краще. Усе в ньому було точнісінько таке, як у звичайних капустяних метеликів – і жовті крильця, що мінілися на сонці, й довгий хоботок, і шість лапок, і закручені вусики. Ось тільки цей метелик був разів у десять більший за звичайного. Як і першого разу, до лапки у нього була приладнана капсула із запискою.

"Нічого собі, раніше була голубина пошта, а тепер метеликова", – подумав я і швидко пробіг записку очима. Там було написано лише одне речення:

"Третій помідорний куш ліворуч від паркану".

Я слухняно попрямував на бабусин город, підійшов до зеленого куща, на якому висіли стиглі червоні помідори. Що робити далі, я не знав. Підказок більше не було, тож я мимоволі простяг руку й зірвав найбільший томат. Тієї ж миті кущ почав повільно від'їжджати вбік, а під ним відкрилася металева поверхня, схожа на дитячу гірку, по якій так люблять спускатися малюки.

Що за чортівня! Я щоліта жив у бабусі – її село зовсім поруч із містом. Я стільки разів збирав на її городі огірки, картоплю й редиску. До речі, помідори бабуса чомусь завжди збирала сама... Може, тут теж схованка – як у горщику з-під калачиків?

РОЗДІЛ 21

КОЗАЦЬКА СВІТЛОВА АБЕТКА

Спекавшись переслідувачів, я розумів, що зараз головне – чимшвидше розшукати батьків. Адже я добре пам'ятав, що чужопланетних хижаків під час таємного бенкету в банку було кілька десятків. Довголапий синьоморд – той, що захопив мене на будмайданчику, сказав, що основний десант міжпланетних окупантів прибуває сьогодні рівно о третій ночі. Отже, у мене залишалося зовсім мало часу. Сподіватися на те, що часоліт запрацює, було марно – як повідомив мені автоматичний інструктор, це був лише експериментальний зразок машини часу.

"Ось чому пані Соломія (навіть подумки я не міг називати цю молоду вродливу жінку своєю бабусею) зникла з екрану в бабусиній підземній кімнаті, навіть не встигнувши проінструктувати мене як слід, – здогадався я. – Цікаво, чи удосконалила вона свій часоліт в майбутньому. Хоча, що це я? Майбутнє – ось воно..."

Я геть заплутався в цих часових загадках і вирішив, що спробую в усьому розібратися згодом. Тобто тоді, коли ми порятуємося від комічного десанту і врятуємо Землю від ненажерливих прибульців. Я почав роздивлятися навкруги й помітив, що на сусідньому піщаному пагорбі блимає слабкий червоний вогник. Придивився й помітив, що той вогник то засвічується, то згасає з різними проміжками часу.

— Та це ж таємна світлова азбука роду Джур! – вигукнув я, забувши, що, крім мого механічного інструктора, котрий час від часу дає мені настанови, поруч немає жодної живої душі.

Але зараз я так зрадів, помітивши блимання цього слабенького вогника посеред пустелі, що мені вкрай потрібно було хоча б із кимось поділитися.

— Розумію, – пролунало мені у відповідь, – моя господиня не раз розповідала про цю таємну абетку, яку винайшов козак-харак-терник Андрій Джура. Нею користувалися козацькі вартіві, що пильнували у степу, чи не йдуть на Україну турки чи татари. Козаки будували високі дерев'яні вежі так, щоб з однієї було видно вогняний сигнал, який посиляють з іншої. І ось так, від вежі до вежі, той сигнал доходив аж до Запорозької Січі.

Розділ 23

ЗБРОЯ ПРОТИ КОМАХОЖЕРІВ

Мама й тато швидко вскочили до жовтого "Запорожця". Цього разу ми з мамою сіли на заднє сидіння, а тато вхопився за кермо, натиснув на якийсь важіль, і наша диво-машина піднялася в небо й стрімко полетіла до піраміди зі зрізаною верхівкою. Тато керував

автомобілем так упевнено, що я зрозумів – він їздив на часолоті не раз. А я з подивом відкривав у непоказному обшарпаному "Запорожці" все нові й нові властивості.

— Послухай, мамо, я пригадав, що наша бабуса найчастіше співає пісню про коня з сивою гривонькою, а ще дуже любить мугикати собі під ніс пісню групи "Бітлз" "Yellow submarine", що в перекладі означає – жовтий підводний човен. То, може, наш "Запорожець" і під водою може плавати?

Тато тільки усміхнувся й пробурмотів:

— Я радий, що ти став таким спостережливим. Що ж, цілком можливо, що ця машина універсальна. Бабуса вклала в неї усі свої знання й уміння.

Я вже хотів розповісти про те, як заклонило ключ від часолоту і він помилково заніс мене не в той день, але вирішив, що з'ясую це пізніше, за сприятливіших обставин.

А зараз, зробивши два кола над усипальницею фараона, наш автомобіль беззвучно приземлився біля південної стіни піраміди.

— Швидко за мною, – прошепотіла мама і побігла до стіни. Вона торкнулася суцільної, гладенько обтесаної кам'яної брили, натиснула на якусь невидиму кнопку – й велетенська стіна раптом почала опускатися вниз, і врешті перед нами відкрився широкий прохід усередину гробниці. Тато швидко заїхав туди на часолоті, ми заскочили за ним, і за мить стіна вже стояла на місці.

— А тепер поведіться дуже тихо, – наказав тато, – синьоморди мають гострий слух. До того ж вони вміють перехоплювати людські думки на відстані. Це давня войовнича цивілізація. І вони мають багатий досвід у захопленні нових планет. Зброї проти них практично не існує.

— Взагалі-то зброя є, – тихо промовив я. – Щоправда, я не знаю, чи ми зможемо нею скористатися.

— Ти жартуєш, яка зброя? – дорікнула мені мама. – Хіба можна сміятися в такий момент?

— Я не жартую, – від хвилювання у мене пересохло в горлі і я ледве видавив із себе: – Мухи!

— Про яких мух ти говориш? Так, ми знаємо, що блакитні жаби люблять ласувати нашими комахами, але до чого тут зброя?

Я пригадав, як сьогодні зранку звичайна муха подіяла на довголапого прибульця, як він втратив пильність, а згодом взагалі захропів, повністю відключився, проковтнувши одну-єдину муху.

Мені знадобилося лише кілька хвилин, щоб детально описати бенкет, який зафільмували Жук та Заєць, і розповісти про з'їдену муху, яка подіяла на прибульця, як снодійне.

Батьки презирнулися, а тоді схопили мене в обійми і тихенько, щоб не почули хижі чужопланетяни, крикнули:

— Врятовані!

* * *

РОЗДІЛ 24

ЖУК І ЗАЄЦЬ ВТРАЧАЮТЬ НАДІЮ

Правду кажучи, я не зовсім зрозумів, чому моїх батьків охопила така бурхлива радість. Ну гаразд, розповів я їм про те, що комахи діють на синьомордів як снодійне, – але де ми наберемо стільки комарів, мух та усіляких кузок? Проте скоро я дізнався, що стародавні перекази й таємниці родини Джур можуть стати у пригоді всьому світові.

Мама клацнула вимикачем, і я побачив, що стою посеред добре оснащеного центру керування. Тільки зрозуміти, чим саме керують із цього центру, я не міг. Та ось відчинилися невеличкі бічні дверцята і до кімнати увійшли... Жук та Заєць. Однак тепер вони були одягнені не як блазні – у чудернацькі ковпаки з дзвіночками й розшиті срібними зірками плащі. Ні, переді мною стояли справжнісінькі мешканці пустелі – бедуїни. На головах в обох були намотані високі тюрбани, а вбрані вони були у довгі, до п'ят, сорочки.

— А ви як сюди потрапили? – вражено запитав я у хлопців.

— Ось це якраз було зовсім просто – у нашому Таємному Товаристві Боягузі є й льотчики. Якихось три години польоту, і ми опинились в пустелі, – пояснив Заєць.

— Представники нашої організації роблять усе, що можуть, але підступний вірус страху вражає все більше й більше людей.

Побачивши моїх батьків, хлопці усміхнулися, але за мить їхні обличчя знову спохмурніли:

— Ми обстежили всі навколишні селища бедуїнів. Серед них немає жодного здорового. Епідемія страху охопила всю планету. Ми сподівалися, що зможемо використати протиотруту, яку винайшла пані Соломія... – Жук із надією глянув на моїх батьків.

Але тато заперечливо похитав головою.

— У такому разі нікому буде чинити опір десанту прибульців, – сумно промовив Заєць і, здається, вперше я не побачив на його обличчі посмішки – звичний оптимізм зрадив і його.

— Ніколи не можна впадати у відчай, – заперечив тато і поманив нас усіх за собою.

Він рушив по вузьких сходах. Стеля у цьому тісному коридорчику, що круто здіймався вгору, була зовсім низька. Навіть мені доводилося пригинатися. А тато зігнувся майже навпіл. Та наша маленька група подовжувала вперто підніматися все вище й вище. Врешті ми дійшли до другого рівня піраміди, і тато освітив потужним ліхтарем бічну стіну кімнати.

— Та це ж наш родовий знак! – мимоволі вихопилося у мене, коли я побачив на стіні вирізьблену стрілу з двома літерами на кінці – ДІЖ.

— Так, тут ще чотири століття тому побував наш прапрапрадід Андрій Джура. Він справді був джурою-зброєносцем у козацького ватаж-ка-характерника Омеляна Мухи. І знаєш, чим прославився той характерник? Він знав, як привертати цілі хмари комах і нацьковувати їх на ворогів. Звідти й отримав прізвисько – Муха.

— А твій пращур перебрав від Мухи його таємні знання, – додала мама. – Разом вони мандрували по світах, разом вивчали науку характерництва. А згодом усе, що знали, сховали тут, серед непролазних пісків африканської пустелі. І ця піраміда – їхнє послання в майбутнє. Нам із татом пощастило розшифрувати майже всі закодовані знаки. Залишилося зовсім небагато, і ми зможемо прочитати весь стародавній заповіт. Але головне, що ми знаємо приворотний сигнал, який збере сюди мільйони комах.

* * *

РОЗДІЛ 25

КОСМІЧНІ ЗАГАРБНИКИ ПРИБУВАЮТЬ

Зненацька підлога під нашими ногами почала вібрувати, а звідкись ізгори пролунав звук, схожий на гуркіт грому. Було таке враження, що у верхівку піраміди щойно влучила страшної сили блискавка.

Я глянув на годинника й здригнувся. Стрілки показували рівно третю ночі.

— Здається, прибули наші незвані космічні гості, – дуже спокійно сказав тато, потім провів рукою по намальованій стрілці. В ту ж мить у стіні відкрилася ніша, з якої тато витягнув невеличкий металевий предмет. Так, ніби він робив це щодня, тато приклав предмет до губів, міцно затис його зубами, а тоді кілька разів злегка вдарив пальцем по невеличкій пластині, що стриміла всередині дивного інструменту.

— Та це ж дримба, – прошепотів у мене за спиною Заєць, – тільки форма у неї інша, ніж у звичайних дрибм.

Дивні звуки залунали під склепінням кам'яної зали. Вони були схожі й на пронизливе дзижчання, й на свист вітру, і на дзюркотіння струмка. Не припиняючи грати, тато рушив по вузьких східцях догори. Ми, немов заворожені, сунули за ним, аж поки опинилися біля невеличкого металевого люку. Тато на хвилю урвав гру на дрибмі й звичним рухом розчахнув люк. Нам в очі вдарило сліпуче світло, а потім ми побачили космічні кораблі прибульців. То були гігантські прозорі капсули, що зависли над пірамідою. З кожної капсули струменів потужний сніп світла, спрямованого на усічену верхівку піраміди.

Коли наша невеличка команда вийшла на верхній майданчик, усі світлові промені вмиль зосередилися на нас. Я відчув себе таким же беззахисним і маленьким, як та муха, котру сьогодні вранці на моїх очах проковтнув довголапий синьоморд.

— Вони знижуються, – тихо промовила мама й узяла мене за руку.

— Я не думав, що їх буде аж так багато, – завважив Жук, і я відчув, що він, попри всі намагання, страшенно хвилюється.

— А я почуваюсь, як на арені цирку, – пожартував Заєць, і раптом підстрибнув і зробив у повітрі сальто-мортале.

* * *

РОЗДІЛ 26

А ТАТО ГРАЄ НА ДРИМБІ

Найспокійніше, здається, почувався мій тато. Він упевнено продовжував вигравати на дримбі, і раптом я почув, що до цих звуків почали долучатися десятки, сотні, тисячі інших. Спершу слабенькі, ці звуки, що долинали звідусіль, перетворилися врешті на суцільний мільйоноголосий хор. То до нашої піраміди наближалися величезні хмари оскажених комах!

За мить у сліпучих променях над пірамідою кружляли й дзижчали комарі, мухи, гедзі – кузьки усіх кольорів і розмірів. Зненацька я почув знайоме ляскання – то знову здиралися на піраміду синьоморді любителі комах, які вже встигли поласувати нашими мухами та комарами раніше, й тепер їхній потяг до земного делікатесу був непереборний.

Спершу я злякався, коли побачив, як із-за краю кам'яної стіни виткнулася перша ротата блакитна ропуха.

— Стережіться! – вигукнув я і вже хотів ховатися назад, усередину піраміди.

Але мама заспокоїла мене та хлопців:

— Погляньте, їх не цікавить нічого, крім поживи.

Не зважаючи на нас, блакитні жаби почали несамовито крутитися на всі боки, раз у раз підстрибуючи, висолоплюючи довжелезні язики й хапаючи все нових і нових комах. Як видно, їхня дивна поведінка зацікавила прибульців у капсулах, бо у прозорих літальних апаратах відкрилися люки, звідти вилетіли довгі драбини, по яких почали спускатися донизу космічні хижакі. Ще у повітрі, перебираючи довгими перетинчастими лапами по щаблях, космічні хижакі почали хапати комах. Видно було, що земні мухи, комарі та гедзі вразили чужопланетян у самісіньке жаб'яче серце.

– Погляньте, вони щось переказують тим тварюкам, що залишилися у капсулах, – закричав спостережливий Заєць, показуючи на синьомордів.

І справді, ті прибульці, що спустилися з капсул по драбинках, почали свистіти, клацати й кумкати з такою страшною силою, що їх, певно, почули й на віддалених планетах.

У нас позакладало вуха, а синьоморди, що залишалися у капсулах, отримавши цінну інформацію про наших неперевершених кузьок, задріли люки – і за кілька хвилин приземлилися посеред піщаної пустелі.

Ще мить – і цілі зграї прибульців з радісним кумканням почали вистрибувати на пісок, на ходу ловлячи комах. Це було схоже на масовий сказ. Тепер небезпечних космічних окупантів можна було брати голими руками. Вони не помічали нічого, окрім смачної поживи, що хмарами кружляла навколо них.

* * *

РОЗДІЛ 27

Я РОЗМОВЛЯЮ МОВОЮ СИНЬОМОРДІВ

Тепер я зрозумів, чому тато казав про синьомордів, як про представників страшної цивілізації міжгалактичних загарбників. На спині у кожного з прибульців висів апарат із широким дулом і приладнаний до нього балон.

— Це газ, – сказала мама. – Він може спаралізувати будь-яку живу істоту. А потім ці почвари роблять із нею, що схочуть. Ми змогли дістати кілька таких балонів у тих космічних хижаків, що прибули першими, й дослідили їх.

Тато на хвилину покинув грати на дримбі й додав:

— Найстрашніше, що той газ абсолютно безпечний для самих синьомордів. І взагалі, як виявилось: представники цієї агресивної цивілізації не чутливі до жодної отрути. Вони самі можуть отруїти будь-кого. Особливо небезпечний вірус, що його розносять ці паразити, – вірус страху.

Край неба поволі ставав рожевим, потім з-за обрію вигулькнуло пурпурове сонце, і над пустелею розвиднілося. Картина, що постала перед нашими очима, була фантастична. Скільки сягало око, пустеля була вкрита велетенськими блакитними ропухами, що лежали на піску догори черевами й голосно хропли.

— Оце так непереможні космічні завойовники! – зареготав Заєць.

— Страшна загроза людству! – зневажливо докинув Жук.

— Вони просто обжерлися і впали в сплячку, – пояснив тато.

— Треба скоріше їх знешкодити, бо вічно грати на дримбі наш тато не зможе, – поділовому промовила мама.

— А головне: скоріше дізнатися, куди синьоморди заховали нашу бабусю, – озвався я. – Гадаю, найбільше про це нам може розповісти ось цей мухожер, – я показав на мого давнього знайомого синьоморда, що лежав, розкинувши лапи, посеред майданчика. Нападника легко було впізнати, адже після того, як він гнався за мною на екскаваторі й перекинувся, на лобі в ненажери вискочила велика синя гуля.

— Цікаво, як довго синьоморди спатимуть? – замислено промовив тато. – Якщо кожен із них проковтнув щонайменше сотню комах, то годин зо п'ять вони хроптимуть. Що з ними робити далі, я поки що не знаю, але головне їх чимшвидше знешкодити.

Я підійшов до чужинця з гулею на лобі й обережно поторсав його за плече. В ту ж мить у голові в мене залунало:

— Як смачно! Як поживно! Земні комахи – найкращі в усій галактиці!.. А стару чаклунку ми гарненько заховали. Її тепер ніхто й ніколи не знайде. Та й шукати буде нікому. Наш десант окупує всю цю планету. Спротиву аборигени не чинитимуть – всі вони заражені нашим вірусом. А хто не піддався, тому силоміць зробимо щеплення. І ніяка протиотрута не допоможе. Ось тільки б допастися до їхньої секретної лабораторії... Цивілізація блакитних жаб – найвеличніша цивілізація Всесвіту! Ми нездоланні! Люди стануть нашими рабами й працюватимуть на мушиних фермах – вирощуватимуть комах-бройлерів. Ми експортуватимемо чудові комашині консерви в кожен куточок галактики!

Я отямився лише тоді, коли тато сильно струсонув мене за плечі. Виявляється, я так перейнявся думками синьомордого чужинця, що почав свистіти, кумкати й клацати язиком.

Оговтавшись, я коротко переповів усе, про що довідався, вступивши в телепатичний контакт із космічним хижаком, і побачив, як мої батьки й Жук із Зайцем захвилювалися.

Стало зрозуміло, що святкувати перемогу ще зарано.

РОЗДІЛ 29

НЕХАЙ СИНЬОМОРДИ ПОСПЛЯТЬ

— Друзі, – замислено мовив тато, – дивлячись на вкриту сплячими синьомордами пустелю, – якщо зараз ми почнемо перетягати цих пузатих довголапів до нашої піраміди, то не впораємося й до вечора.

— А що ти пропонуєш? – схвильовано запитала мама, поглядаючи на годинник.

— Просто заблокувати їх за допомогою часольоту.

Я здивовано поглянув на тата. Адже, як мені здавалося, я вже досить добре вивчив усі властивості бабусиного винаходу. Але про якесь там блокування я не знав нічого.

— Усе дуже просто, – пояснив мені тато. – Річ у тім, що часоліт має універсальні властивості. Він мусить захищати мандрівника у часі й просторі від будь-яких небезпек. Тому в нього закладено безліч програм.

— А звідки ти про все це знаєш? – не витримав я й підозріливо глянув на тата.

— Кліме, про це я дізнався від своєї мами, а твоєї бабусі, ще тоді, коли мені було стільки ж років, як тобі зараз. Просто усі представники роду Джур втаємничені у прадавні секрети характерництва. Але пані Соломія, як її називають учні й прихильники, змогла поєднати чудодійні сили з найсучаснішими науковими здобутками. І замаскувала свій універсальний прилад у старому "Запорожці". Погодсья, хіба комусь спаде на думку шукати машину часу в цій іржавій консервній бляшанці?

Тато швидко вивів "Запорожця" з піраміди, сів усередину, потім зробив кілька блискавичних рухів – певно, натиснув на якісь клавіші й важелі – і тієї ж миті кумедні старомодні фари автомобіля почали випромінювати дивне зеленкувате сяйво. Зелені промені освітили посушлих на піску прибульців, і ті немов закам'яніли. Над піщаною пустелею враз запанувала тиша – то миттєво урвалося тисячоголосе хропіння ротатих комахожерів.

— Ви вбили їх? – вражено запитав Заєць.

— Ні, закон всесвітньої рівноваги забороняє насильство. Ми можемо лише оборонятися. А цих незваних гостей найкраще буде відіслати назад, на їхню планету. До нашого повернення вони полежать тут у стані анабіозу.

— От тільки б знати, як нам звільнити мешканців Землі від вірусу страху, – зітхнула мама.

— Про це може знати тільки пані Соломія, – сказав Жук.

Я помітив, що про мою бабусю він говорить з величезною повагою й захопленням. Зрозуміти цього я не міг. Хоча, напевно, ми знали зовсім різних людей. Я – лагідну стареньку жіночку, яка весь час поралася на кухні й поливала квіточки у вазонах, а мої друзі – винахідницю, яка створила машину часу й приготувала протиотруту від вірусу страху.

РОЗДІЛ 32 ЩО МОЖЕ АНТИЖАБ

Я спускався по стіні останнім, і коли глянув донизу й освітив своїх супутників ліхтариком, наша група видалася мені родиною велетенський павуків, що поспішають кудись у своїх павучих справах. Присоски на стінолазах міцно присмоктувалися до вологої поверхні стіни колодязя, і коли їх відривали, чудно було голосне цмокання.

— Нічого собі таємна операція, – пробурчав Жук, – так нас будь-який синьоморд почує за кілометр.

— Іншої ради немає, – сподіваймося, що прибульці зараз такі зайняті підготовкою до зустрічі свого головного десанту, що просто не звернуть уваги на ці звуки.

— Мені цікаво, як вони самі сюди спустилися, і головне: як перенесли бабусю? – запитав я.

— А ти чув, тут працював мотор? У них, мабуть, є якийсь апарат для спуску.

І тільки-но мама промовила останні слова, як її здогад підтвердився, причому в дуже неприємний спосіб. Звідкись із глибини колодязя спершу почулося тихеньке гудіння, а тоді я побачив, що по стіні піднімається маленький вагончик.

— Бачите, на протилежній стіні протягнутий трос, ми його не помітили в темряві, – сказав тато. – Швидко всі притуліться до стіни й вимкніть ліхтарики!

Ми миттєво виконали татів наказ. І саме вчасно, бо повз нас промчав вагончик, у якому сиділи замасковані під людей синьоморди і мій підступний сусід Сашко Смик.

Тепер, коли синьоморди не підозрювали, що їх може побачити хтось сторонній, вони тримали крислаті капелюхи в лапах. І видно було, що мордяки у блакитних прибульців вдоволені й спокійні. Кактус теж сяяв від задоволення.

— Зрадник! – прошипів Жук, і стало зрозуміло, що Кактусові краще ніколи в житті не зустрічатися із Жуком. Нічим добрим для Смика це скінчитися не могло.

Ми продовжили спуск у похмурому мовчанні. Врешті тишу порушив Заєць:

— Як ви думаєте, синьоморди залишили охорону біля пані Соломії? І якщо нам доведеться битися, то чи є у нас зброя?

— Не хвилюйся, у нас є чудовий прилад. Зветься антижаб.

— То чому ж ми не використали твого антижаба в пустелі? Чому довелося чекати, аж поки прибульці нажеруться мухами й комарами і відключаться? – обурився я.

— На жаль, антижаб поки що існує у єдиному екземплярі, і знешкодити ним можна лише одного, в крайньому разі двох синьомордів.

— Увага! – почув я тихий голос мами. – Здається ми знайшли те, що шукали.

РОЗДІЛ 34

БАБУСЯ СОЛЯ ДАЄ НАМ ІНСТРУКЦІЇ

Ми переступили через поріг центру космічних прибульців, і нас засліпило яскраве сяйво. Коли очі призвичаїлися до світла, ми побачили, що посеред встеленої свіжою травою кімнати сидить на маленькому дерев'яному ослінчику бабуся Соля. Зараз вона перебувала у такому ж стані, як я, коли мене захопив головний синьоморд. Вона була щільно обмотана якоюсь слизькою гидотою так, що не могла поворухнутися.

Тато кинувся, щоб звільнити бабусю, але вона крикнула:

— Не рухайтесь! Синьомордики влаштували спеціальні пастки на той випадок, якщо мене прийдуть рятувати. А ще запам'ятайте: вам треба якнайшвидше повертатися у завтрашній день. Бо зараз вам доведеться змінювати майбутнє, а це може викликати дивовижні й непередбачувані зміни. Отже, слухайте. У мене в лівій кишені фартуха лежить маленький полотняний мішечок. Візьміть його з собою і вертайтеся в пустелю. Підніміться на піраміду козака Мухи й розвійте насіння по вітру. Далі все буде так, як передбачив наш пращур Андрій Джура. Космічні хижакі перестануть загрожувати нашій планеті.

Тато нахилився до бабусі й дістав із кишені її фартуха полотняний мішечок.

— Бабусю, а як же ти? – крикнув я і мало не заплавав, так мені шкода було дивитись, як моя бабуся сидить прип'ята до ослінчика, а хижі синьоморди ось-ось можуть до неї допасти.

— Не хвилюйся, онучку, все буде гаразд. Головне: зробіть усе так, як я сказала. А тоді повертайтеся додому. Не забудьте поставити ча-соліт на те саме місце, де взяли – під старою грушею. Це дуже важливо. І зробіть так, щоб синьоморди не помітили, що ви тут побували. Зараз у них обідня перерва – жеруть, нелюди, наших комашок. Але за дві хвилини вони повертаються...

І бабуся втомлено заплющила очі й почала тихо мугикати свою улюблену пісню: "Ой, чий то кінь стоїть, що сива гривонька..."

Ми вже бігли до виходу, коли я почув, що пісня дивним чином зазвучала інакше, й бабуся Соля заспівала чистісінькою англійською мовою: "We all live in the yellow submarine". Що в перекладі з англійської означало: "Усі ми живемо на жовтому підводному човні..."

* * *

РОЗДІЛ 35

КВІТИ ПЕРЕМАГАЮТЬ ХИЖИХ ПРИБУЛЬЦІВ

Ми стояли на верхівці піраміди. Позаду був часовий стрибок у ранній ранок нинішнього дня. Сонце вже освітило безкраї піски, нерухомих синьомордів та їхні прозорі капсули.

— Почнемо, – сказав тато й витяг з кишені полотняну торбинку.

Він дочекався сильного пориву вітру, розв'язав мотузочок і витрусив дрібненькі насінини собі на долоню. А тоді почав висипати їх зі своєї жмені – ніби сіяв у повітрі. Вітер підхопив крихітні зернятка й поніс у пустелю.

Ми всі – тато, мама, Жук, Заєць і я, затамувавши подих, чекали, що буде далі. Але минула хвилина... дві... десять — і нічого не змінилося. Так само світило сонце і вітер гнав піщані хмари кудись ген за овид.

— Дивіться! – раптом скрикнув Заєць, показуючи рукою вниз. – Квіти!

І справді, на наших очах пустеля почала вкриватися різнобарвними квітами. Вони проростали скрізь, де лежали синьоморди й стояли їхні бойові капсули. Ось уже перед нами колихався велетенський строкатий килим. І не було видно ані блакитних космічних хижаків, ані їхніх кораблів.

Я побачив, що з кожної квітки випурхує метелик. І крильця в метеликів точнісінько такої ж барви, як квіти, в яких вони народились.

— Погляньте, – вигукнула мама, – синьоморди заворушилися! Зараз вони розпочнуть полювання. Метелики – це ж їхня найулюбленіша їжа!

— Не хвилюйтеся, – тато показав нам клаптик паперу, який щойно витяг із бабусиної торбинки, – тут є чіткі інструкції. Але виконати їх може лише Клим. – І тато простягнув записку мені.

Я одразу ж упізнав чіткий бабусин почерк:

"Климчику, щойно синьомордики вдихнуть пилок цих квітів, як стануть слухняними й покірними. Ти маєш віддати їм наказ забиратися геть із нашої планети й назавжди забути до неї дорогу. Адже тільки ти розумієш мову блакитних жаб і можеш з ними спілкуватися."

Я зосередився й наказав синьомордам:

— Стати в колону по два! Взятися за лапи! Кроком руш до своїх капсул!

Тієї ж миті космічні пірати почали шикуватися в колону, а тоді, побравшись за лапи, немов першокласники, слухняно попрямували до своїх літальних апаратів. Коли останній синьоморд застрибнув усередину капсули, я подумки передав їм останню настанову:

— Повертайтеся додому і ніколи, чуєте, ніколи не прилітайте на Землю! Бо наступного разу вам це так просто не минеться!

Крізь прозорі ілюмінатори я бачив, як блакитні жаби ствердно захитали головами. Капсули беззвучно піднялися в небо — і за кілька секунд від грізних прибульців не лишилося й сліду.

Тепер я був певен: Землю врятовано... А що ж буде з нами?

— Все буде добре! – заспокоїв мене тато й усміхнувся; виявляється, я промовив своє запитання вголос.

— Ти повернешся до школи й нікому нічого не розповідатимеш, – сказала мама. – Мешканцям Землі ще зарано знати про деякі загадки Всесвіту.

— А ви? – запитав я в Жука й Зайця.

— Ми виступатимемо в цирку, але ще не раз зустрінемося з тобою в ТТБ! Адже боягуз, котрий переміг свій страх, – найсильніша людина у світі. Запам'ятай це!

Критики й літературознавці про творчість Лесі Воронини

Леся Воронина: сміливий не той, хто декларує свою сміливість

ВВС Україна: Як Ви у трьох реченнях можете розповісти, про що Ваша книга?

Леся Воронина: Ця книга про те, як можна подолати свій страх. Про те, як можна навчитися навіть з найстрашніших і найзагрозливіших синьомордів сміятися. І про те, що дуже корисно думати.

ВВС Україна: Як би Ви самі визначили її жанр?

Леся Воронина: Це пригодницько-фантастично-детективна історія.

ВВС Україна: Опишіть, яким Ви уявляєте свого читача: його стиль, звички, інтереси, вподобання?

Леся Воронина: Розумний, веселий, дотепний, трішки сором'язливий і допитливий.

ВВС Україна: Ця книжка для дітей виключно?

Леся Воронина: Для підлітків і для дуже розумних дітей. З тих, що я отримувала листи, це був і дев'ятирічний хлопчик і 14-ти, та навіть 15-річна дівчина. Вони зовсім різні.

ВВС Україна: Чому Ви обрали саме синіх жаб на роль прибульців? Вони щось символізують, чи Ви просто жаб не любите?

Леся Воронина: Я дуже позитивно ставлюся до жаб, а у книжці це ж були синьоморди. Це були сині прибульці, які хотіли заразити вірусом страху, вони були бородавчасті, вони були люті, вони ласували комахами. Але ж ви розумієте, що у синьоморді закладений подвійний зміст.

ВВС Україна: Можете пояснити?

Леся Воронина: Розумієте, коли я пишу, мені має бути цікаво те, що я пишу. Напевно, я роблю це тільки через те, що я уявляю, яку б книжку я хотіла прочитати у віці від 12 до 14 років, але присутня тут і я доросла, і коли я постійно чую про різні огидні, дуже несимпатичні мені справи синьомордів, які нас тепер оточують, вони мимоволі просочуються в мою книжку, і зробити їх симпатичними, милими, вродливими я не могла, тому я зробила противнючу, пугату - це головний синьоморд - бородавчасту жабу, ще й синього кольору. Це мій спосіб боротьби із тією ситуацією, що нас оточує.

ВВС Україна: Якби Ви опинилися у своїй книзі, Вас би прийняли до Товариства Боягузів?

Леся Воронина: Я була б головним героєм Климом Джурою, я би дуже перемагала свій страх. Я була б при тому пані Соломією, яка винайшла часоліт, а заодно я була б отими учасниками ТТБ Жуком і Зайцем.

Я б тільки не була ніколи синьомордом, чесно. Коли пишеш, треба відчувати, що можуть зробити твої герої, на що вони здатні, а чого вони страшенно не люблять і бояться. Я можу ототожнювати себе тільки з Климом Джурою. Мені здавалось, що там було достатньо моментів, що вони розкрились так, що кожен із читачів може вибрати собі якогось улюбленого героя.

ВВС Україна: Якби Ви прочитали цю книжку у дитинстві, чого б вона Вас навчила?

Леся Воронина: Я напевно б замислилась над тим, що найстрашніший ворог, коли ти можеш з нього посміятись, він уже не може тебе залякати. Може побити, може завдати кривди, але він тебе не принизить і не змусить підкоритись.

Мені хотілося, щоб дитина, крім того, що їй буде цікаво і весело, крім того, що це буде динамічний сюжет, який не дасть їй відкинути книжку, захотіла дізнатись, що буде далі. А ще мені хотілось, щоб вона замислилась над тим, що людина, яка не поважає себе, не поважає інших і дозволяє себе принижувати - не може бути щасливою.

ВВС Україна: А Ви не думали, що хтось з читачів може зробити висновок, що найлегше героєм стати боягузу?

Леся Воронина: О ні, ви ж розумієте, у мене іронія закладена вже в назві книжки. Річ у тім, що тут ота людина, ще не доросла, замислюється над тим, що іноді, коли ти видаєшся слабким і безсилим, насправді ти можеш бути сильним, розумним і обережати когось іншого. Мої боягузи – вони ж дуже відважні.

Смілива не та людина, яка декларує свою сміливість і надуває щоки, а на мою думку, геройство полягає в тому, що ти долаєш свій страх, бо хоч би як ти боявся за себе, тобі хочеться захистити тих, кого любиш, або кого не знаєш, але хочеш обережати.

ВВС Україна: Окрім теми прибульців у Вашій книзі помітне місце посідає тема єгипетських богів, з чим це пов'язано?

Леся Воронина: Це моя поїздка, подорож і майже авантюра. Коли я за два дні зібралася і полетіла взимку в Шарм-ель-Шейх і пірнула в це море, я не могла повірити, що таке буває на світі. Що бувають такі риби, що бувають такі коралі, до яких я можу торкнутись. Це фантастика. А не будеш же ходити весь час, набравши повні груди повітря від захвату, починаєш потрошку звикати. А коли потім згадуєш, страшенно хочеться цим поділитися.

Для мене ці таємниці, пов'язані з пустелею, з пірамідою, зі сфінксами, з усією екзотикою Єгипту – такий собі виклик, я можу фантазувати на цю тему, бо було безліч версій. Я думаю, що дитину варто захоплювати такими речами.

Але, якщо ви помітили, у мене це завжди пов'язано із нашими власними, можливо не менш закрученими таємницями. І про характерництво, і про давній рід героїв, адже Клим Джуро виявився нащадком отих давніх козаків, які добрались аж до Єгипту.

Мені хотілося, щоб дитина зацікавилась, щоб не перетворювалась наша історія на нудно потурку, яку їм намагаються вкласти в голову, а вони це приймають як гіркі ліки.

Жук Олена Леся Воронина: сміливий не той, хто декларує свою сміливість. BBC Україна, 2012. 14 грудня URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2012/12/121213_book_2012_interview_voronyna_02

І.С.Бойцун

Художній світ повісті «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» Лесі Воронини

Сучасна українська література для дітей та юнацтва представлена творами різних жанрів, розрахована на читача, який перебуває в кіберінформативному просторі. Письменники, чий твори спрямовані передусім на дитячу аудиторію, повинні зважати на специфіку сприйняття художніх текстів цією категорією реципієнтів. Останнім часом активно працюють в сфері літератури для дітей та юнацтва сучасні автори: Сергій Гридін, Андрій Бачинський, Андрій Кокотюха, Олесь Ільченко, Леся Воронина, Іван Будз, Олександр Дерманський, Олександр Есаулов, Марина Павленко, Анатолій Птіцин та інші.

Зважаючи на зміни пріоритетів у вихованні члена суспільства, здатного саморозвиватися й самовдосконалюватися протягом життя, було відкориговано шкільні програми з української літератури. Учням пропонуються для вивчення твори сучасних письменників, серед яких привертає увагу повість «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» Лесі Воронини.

...Сюжет твору нескладний: Клим Джура потерпає від переслідувань ровесника Сашка Смика на прізвище Кактус. Протистояння між ними триває від перших дитячих зустрічей, але останнім часом Сашко став значно дужчим. Оповідь у повісті подається від імені Кліма, який намагається зрозуміти, що відбувається, яким чином знайти вихід з цієї ситуації. Діалоги і внутрішні монологи в тексті органічно поєднуються. На героя чекають карколомні пригоди, небезпека, переслідування інопланетними жабами, подорожі в часі. Коли Клим з гідністю пройшов усі випробування ТТБ (Таємне Товариство Боягузів), несподівано для себе зміг дати відсіч Кактусові, переборовши страх. У сюжеті повісті відбувається моделювання бажаного для героя розвитку подій, що також властиве сучасним творам: «Художній світ у цих творах є більше моделлю бажань стосовно актуальної дійсності, ніж моделлю самої дійсності».

Власне, сюжет повісті присвячений показу процесу дорослішання героя. Подібні перипетії сюжету є однією з основних ознак сучасної літератури для дітей. Дослідниця У. Баран констатує: «...суть сучасної ідеології наративного дискурсу в літературі для дітей та юнацтва – в ініціації зростаючої людини».

Дитина живе у постійному страху: страх залишитися самотнім, страх бути покараним, страх стати посміховиськом, страх зробити не те тощо. Саме тому головною ідеєю повісті є потреба побороти свої страхи, інакше ризикуєш стати рабом. У творі це інтерпретується як інфікування людей вірусом страху інопланетянами з метою перетворення їх на рабів на плантаціях по вирощуванню комах: «Цивілізація блакитних жаб – найвеличніша цивілізація Всесвіту! Ми нездоланні! Люди стануть нашими рабами й працюватимуть на мушиних фермах – вирощуватимуть комах-бройлерів. Ми експортуватимемо чудові комашині консерви в кожен куточок галактики!».

Клим зауважив, що оточуючі його люди поводять себе дивно: «...усі, хто мене оточував, мали надзвичайно дивний вигляд. Вони рухалися, ніби у сповільненій зйомці. І вирази обличчя в усіх були схожі – наче на них надягли гумові маски з наклеєними усмішками. Але сміху не було чути. Власне, люди майже не розмовляли». Бабуся Кліма винайшла машину часу й побачила, на яку небезпеку наражаються люди в майбутньому, і вирішила допомогти, створивши Товариство Таємних Боягузів, метою якого було врятувати людство, створити протитруту від страху. Членами товариства стали також батьки Кліма, хлопці на прізвище

Жук і Заєць. Як не дивно, заразитися цим вірусом у першу чергу можуть хоробрі: «Вірус страху найперше вражає хоробрих. У них зовсім немає імунітету. А нам, тим, хто звик боятися, все життя треба боротися з власним переляком. Тому в кожного боягуза є свої засоби подолання страху...».

Клима спочатку перевіряють на здатність побороти страх: він повинен разом із хлопцями в костюмі блазня біля будівлі банку співати пісню про байбачка, потім потрапити до приміщення банку, щоб знайти штаб-квартиру інопланетян, і вийти звідти неушкодженим. Це своєрідний квест, який повинен пройти герой, щоб здобути перемогу. На думку дослідниці Л. Овдійчук, у сучасних творах для дітей та юнацтва саме квест набуває поширення: «Це своєрідний квест (у літературі фентезі – це особливий вид сюжету, опис шляху героя), подорож, шлях як мандри у часопросторі з благородною метою: допомогти іншим й одночасно – це дорога до себе (шлях у собі) внутрішньо змінених».

Читач спостерігає за процесом внутрішньої боротьби зі страхом Клима. Хлопець дещо комплексує через те, що грає на скрипці, проте в ТТБ отримує прізвисько Музикант. І він не відчуває через це незручностей, бо хлопці спокійно ставляться до прізвисьок Жук і Заєць.

Клим сприймає події як сторонній глядач: «... я зовсім не злякався. Почувався так, ніби дивлюсь кіно, а все, що зі мною відбувається, це якась комп'ютерна гра. Варто натиснути на кнопку – і все закінчиться». Саме тому він порівнює Сашка Смика з Карабасом Барабасом з фільму «Пригоди Буратіно». Асоціації з цим персонажем цілком обґрунтовані: поряд із Кактусом Клим почувається так, як беззахисні ляльки перед власником театру. Проте одразу виникає думка й про можливий розвиток подій: ляльки здобувають перемогу над своїм мучителем.

У повісті наявний прийом кіномонтажу: невеликі епізоди-сцени, швидка раптова зміна місця подій (декорацій), насиченість кольорів, увага до деталей. Текст розрахований на читача з певним рівнем знань, оскільки «роль читача полягає в ідентифікуванні інтерпретативних парадигм, які залучаються до взаємодії з текстом, і в розгляданні його в його динамічній, багатоплановій, туманній і голографічній формі в контекстах семіотичного простору, які уможливають його рухливість. Тільки в цьому сенсі можна говорити про здійснення можливостей, які відкриває текст».

Роздуми Клима про можливість розіграшу, привчають його не боятися бути смішним: «Може, це чергова серія «Прихованої камери» і зараз звідкись із-за рогу вискочить дядько і з ідіотським реготом повідомить: - Увага, усміхніться, вас знімають прихованою камерою!». Завдяки ТТБ хлопчик приймає рішення: «Раптом я зрозумів, що в глибині душі у мене жила божевільна мрія: а що як і справді я позбудуся цього огидного страху, що переслідує мене скрізь?».

Художній світ повісті розрахований на читача з багатим внутрішнім світом. На цій особливості даної літературознавчої категорії наголошував літературознавець Г. Ключек: «Художній світ – фундаментально змістовий засіб, феномен, утворений подвійною інтенціональністю, витворений інтенцією митця, скоригований у процесі сприймання інтенцією реципієнта».

Діти сприймають навколишній світ через образи, які внаслідок сильних емоційних потрясінь набувають гротескності: «Морди у потвор були сині, а банькаті очі світилися червоною барвою»; «Земля мала дивний іржаво-коричневий колір, її вкривали глибокі тріщини. Ніби щойно прокотився страшний смерч, вбивши навколо все живе».

Зважаючи на вік читача письменниця, уводить до тексту не лише ігровий елемент, а й несподівані вирішення проблем, що набувають комедійного забарвлення. Бабуся Соломія нікому не дозволяла доглядати квіти, працювати на городі на дачі. Виявляється, що в горщику з калачиками схований ключ від машини часу – старенького жовтого «Запорожця», інструкції Климу вона повідомляє через спортивний свисток, а вхід до бази ТТБ знаходиться на городі на дачі під кущем з помідорами (до речі, пластмасовими).

Рідні допомагають Климу побороти страхи. Виявляється, що в роду Джур були характерники, тому їм підвладні стихії, все живе. Батько, граючи на старовинному козацькому

інструменті – дриббі, приваблює комах, яких обожнювали прибульці. Бабуся Соломія розробила ліки від страху: «Я винайшла універсальні ліки від переляку – вони блокують вірус страху. Це спеціальний сорт квітів, пилок яких знищує отруту, яку принесли з собою синьоморди. А крім того, цей пилок робить синьомордів безпорадними. Ти ж знаєш, все у світі пов'язано між собою. Синьоморд, що втратив свою лють і жорстокість, перетворюється на звичайну банькату ропуху».

Леся Воронина в одному з інтерв'ю розкрила ідейний задум повісті «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9»: «Мені здається, що найгірші вчинки людина робить під впливом страху. Наше суспільство ніби й справді заражене вірусом страху, і я дуже хочу, щоб ми його позбулися. Щоб ми не привчали своїх дітей змалечку пристосовуватися й озиратися на всі боки, втягнувши голову у плечі. Отож, герої моєї пригодницько-фантастичної повісті, потрапляючи у небезпечні, а часом і неймовірні ситуації, вчаться долати переляк і перемагати власну слабкодухість, рятуючи інших».

Клим Джура зміг побороти свій страх і прийшов до висновку: «Боягуз, котрий переміг свій страх, – найсильніша людина у світі!». Зникають і гротескні прибульці, які під дією ліків перетворилися на звичайних жабок і знайшли застосування в господарстві: «Подумала, а чого ж їх не використати на хазяйстві? Оно скільки мух розвелось. Хай ловлять. Та й кумкатимуть вечорами. Нагадуватимуть про нашу пригоду».

Таким чином, у художньому просторі повісті «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» Лесі Воронини представлено світ дитини-героя Кліма Джури, який веде боротьбу з власним страхом. Процес боротьби перетворюється на своєрідний квест, у якому герой повинен врятувати Землю від інопланетних жаб. Хлопчику допомагають рідні і друзі. Сюжет твору містить алюзії на фільми, телепередачі, комічні ситуації.

Бойцун І.Є. Художній світ повісті «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку №9» Лесі Воронини. Інноваційні наукові дослідження: теорія, методологія, практика: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 24-25 лютого 2017 р.) / ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-учбовий центр прикладної інформатики НАН України. Київ : ГО «Інститут інноваційної освіти», 2017. С. 57–61.

Література

1. Дроздовський Д. Казкові ліки від страху й брехні. URL : http://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/22789/ (дата звернення 23.05.2021).
2. Кравець І. Нова програма. Нові уроки, розробки уроків. 6 клас з теми «Леся Воронина «Таємне Товариство боягузів, або засіб від переляку № 9» URL : <http://metodportal.com/node/19887> (дата звернення 14.02.2021).
3. Луцька М. Леся Воронина: Найстрашніший ворог втрачає силу, коли стає смішним. URL : <http://www.slovo-unpr.com> (дата звернення 7.01.2021).
4. Слотницька І. Леся Воронина «Таємне товариство боягузів...». *Дивослово*, 2015. № 2. С. 14–23.

Практичне заняття 11.

Літературна казка

План

1. Літературна казка як жанр, його різновиди, відмінність від казки народної.
2. Історія розвитку української літературної казки.
3. Фантастичний світ казок В. Короліва-Старого „Потерчата”, „Хуха-Моховинка”: авторське трактування „нечистої сили”, добро і зло в казці.
4. Казки для дітей В. Симоненка: історія написання, художня майстерність, зв'язок з фольклором, виховне значення.

Питання для обговорення й завдання

1. Скориставшись народними уявленнями про нечисту силу, підготуйте опорну таблицю про авторську рецепцію демонологічних і міфічних персонажів у казках В. Короліва-Старого, ілюструючи підібраними цитатами з текстів казок „Хуха-Моховинка”, „Потерчата”.

Назва міфічної істоти	Народне трактування	Авторська візія
Демони	Фантастичні істоти, найпопулярнішими серед яких є мавки, домовики, хухи й потерчата.	
Русалка	Один з найкolorитніших персонажів української демонології, уособлення небезпечної водяної стихії. За повір'ям – русалки – молоді вродливі дівчата, котрі живуть на дні річок. Уночі, коли сходить місяць, вони виходять на берег, чешуть своє довге зелене волосся й водять хороводи, чудовим співом заманюють юнаків та дівчат, затягують їх у воду і залоскочують. Русалками ставали дівчата, які втопилися. Інші русалки живуть у полях та лісах, де полюбляють гойдатися на гілках дерев. А ще русалка (мавка, майка) – діва води, згідно з іншими переказами, дружина водяника. Риб'ячого хвоста не має, уночі разом з подругами хлюпається у воді, сідає на колесо млина, пірнає. Русалки безтілесні й не віддзеркалюються у воді, вони можуть одружуватися зі звичайними чоловіками, проте ці шлюби завжди нещасливі. Вони носили з Дніпра воду на поливку й доглядали розкішний водограй, який поставив водяник.	
Мавка	Подібна до русалки. Живе в річках або водоймах, виходить на берег тільки вночі, зваблює хлопців своєю незвичайною красою, потім перетворюється на стару страшну бабу. Від русалок мавки відрізняються іншим волоссям. Мавки пололи квітники, гарненько розстиляли барвінок до річки для своїх „гостей”.	
Перелесник	Молодий, гарний хлопець, який підбиває людей на перелюб.	
Домовик	Найдавніший демонічний образ у багатьох народів. Це аж ніяк не злий дід, а справжній хатній бог, охоронець домашнього вогнища та родинних святинь.	
Водяник	Різновид нечистої сили, що живе в воді, має вигляд старезного діда, покритого водоростями, з довгою бородою і хвостом. Розгнівавшись, міг мстити людям.	
Лісовик	Уявлявся українцям у вигляді трохи здичавілого пастуха. Він пасе свою череду –	

	вовків, зайців, оленів – і полюбляє жартувати над людиною: відбере в неї пам'ять – і людина заблукає в лісі, а лісовик радіє, гучно сміється і плескає в долоні. А втім, його витівки незлі й рідко коли закінчуються драматично. Лісовики садили дерева, рясні кущі та чудові квіти, щоб зачарувати красою перехожих.	
Потерчата	Душі дітей, які померли нехрещеними і стали болотяними вогниками.	
Вовкулака	Людина, що може обертатися на вовка, і навпаки.	
Хуха	Міфічна істота, пухка, як мох. Інколи хухи з'являлися перед очима людей. Як описує Королів-Старий, вони мали довгу вовночку, що, мов шовком, вкривала все тільце, і тільки мордочка була голенька й нагадувала садову жовто-фіалкову квіточку – братки. Хто з нас не згадував цю міфічну особу, коли, зробивши якусь нележку чи важливу справу, добре натомившись, полегшено зітхав: „Хух!” Хухи обкладали стіни мохом, блискучими мушлями, сосновими шишками та іншими оздобами. Згодом вони й самі обростали мохом.	
Відьми	Родимі та вчені. Інші були найбільш шкідливими: накликали на людей хвороби, недолі, неврожаї, перетворювалися на будь-яку людину чи тварину. Відьми підмітали подвір'я, посипали його піском, чепурили стіни.	

2. Підготуйте порівняльну характеристику персонажів-опозиціонерів (героїв, казку обрати самостійно) творів В. Симоненка та В. Короліва-Старого, скориставшись пам'яткою:

Пам'ятка-характеристика героїв з елементами порівняння

1. Уважно прочитайте твір.

2. Доберіть з тексту уривки для характеристики літературних героїв. Зверніть увагу на опис їхньої зовнішності, поведінку, мову.

3. Що об'єднує персонажів?

4. Чим вони відрізняються один від одного?

5. Як ви ставитеся до кожного з них? Кому більше симпатизуєте, кого засуджуєте? Доведіть свою думку, спираючись на текст.

6. На основі опрацьованих матеріалів підготуйтеся до обговорення питання про особливості жанрових модифікацій новітньої літературної казки.

7. Скориставшись порадами методистів Луганщини в статті „Казки Василя Короліва-Старого у шкільному вивченні”, укладіть власні матеріали до уроку за темою: „Казки Василя Симоненка у шкільному вивченні”.

Консультації

Народна казка дала поштовх для розвитку літературної фантастики, виробила свої особливі шляхи і прийоми зображення людських проблем. Літературна казка подібна до

народних казок. Однак у літературної казки є свої особливості, що відрізняють її від народної, трансформація жанру казки представлена в таблиці:

Народна (фольклорна)	Літературна (авторська)
Автор – колективний (народ).	Творець – конкретна особа, авторство особисте.
Виконавці казок – оповідачі-казкарі.	
Існує в усній формі.	Має писемну форму.
Має тенденцію нескінченної змінності (варіативності) в інтересах сильнішого враження.	Текст канонічний (не можуть бути внесені довільні зміни).
Образ героя гранично типізований (герой – тип, схема; персонаж характеризується за його функцією (роллю) в казці: богатир, нечиста сила, захисник, помічник, добродій, опікун, визволитель).	Образ героя максимально індивідуалізований.
Час і місце виникнення для більшості губиться в сивій давнині, визначити неможливо.	Час і місце створення казки відомі або визначаються досить точно за ознаками, прикметами часу в тексті.
Кількість варіантів будь-яких мотивів сюжету нічим не обмежене.	Набір сюжетів обмежений.
Оповідач-казкар – творець і майстер-виконавець, який володіє вмінням розповідати й доповнювати почуте від когось іншого.	Письменник – автор, творець, який відображає життя в художніх образах за допомогою своєї уяви, властивими лише йому засобами й на відповідному матеріалі.

Оповідь літературної казки підпорядкована авторській волі, і в цьому її головна ознака. Сюжет твору може бути досить відомий, але його трактування, художнє наповнення, характеристика обставин та персонажів належать авторові. Читач бачить те, що відбувається, очима автора, який ділиться з нами життєвими спостереженнями. Ще одна особливість літературної казки – не традиційна для жанру казки мова зі сталими зворотами, а індивідуальна, авторська. Усупереч труднощам історичного шляху, українська літературна казка розвивалася і свідчила про те, що в мистецьких пошуках українські письменники йшли в ногу з письменниками Європи і світу.

Так, казки Шарля Перро з'явилися у кінці XVII ст. Він перший відчинив для казки двері у велику літературу, збагативши її сюжетами та мотивами національного фольклору.

Казки братів Грімм побачили світ на початку XIX ст. (1812 – 1815 pp.). Автори нерідко зверталися до тих сюжетів, що й Перро, але прагнули зберегти зміст і словесний одяг казок у тому вигляді, у якому їх створив народ.

У кінці XVIII – на початку XIX ст. стали відомими літературні казки Є. Гофмана, В. Гауфа, Г. Андерсена, О. Пушкіна, В. Жуковського.

Казковий світ вітчизняної літератури витворили такі видатні майстри слова, як Марко Вовчок, П. Куліш, Ю. Федькович, С. Воробкевич, І. Франко, Леся Українка, Панас Мирний, а також Н. Забіла, А. Шиян, М. Пригара, П. Воронько, В. Близнець та ін.

У процесі розвитку літературна казка постає як художній переказ (переспів) народного сюжету, як казка за фольклорними мотивами, як власне витворена авторська казка, без запозичень фольклорних сюжетів. Але в усіх цих випадках використовують основні закони жанру, що зближують літературну казку з казкою фольклорною. В оригінальній казковій творчості українські письменники звертаються насамперед до таких жанрових різновидів, як казки про тварин та чарівні казки. Письменники враховують великий педагогічний вплив казки, тому кожен автор намагається передати своє бачення різних ситуацій, вчинків, учить перемогати

всякі негаразди, установити справедливість на землі. Казка породжує й виховує кращі риси у людей.

Фантастичні казки Василя Короліва-Старого подібні до народних казок. Письменник поставив перед собою нелегке й дивне завдання – облагородити „нечисту силу”, показати народові традиційно злі й лихі алегоричні персонажі добрими, такими, які здебільшого приносять людям користь.

Особливості його казок: більше, ніж у народних, художніх описів із оригінальними художніми засобами; незвичайний сюжет, що зламає уявлення про дії, характерну поведінку міфічних істот; своєрідна мова автора та мова персонажів; використання авторських індивідуальних портретів персонажів (і реальних, і вигаданих).

Літературні казки Василя Симоненка цікаві, дотепні. Вони призначені для сімейного читання. Їх відрізняє літературна віршована форма, простий дидактичний сюжет, імена персонажів і власні географічні назви „промовляють” відповідно до теми й задуму автора, підкреслюють риси характеру своїх носіїв, протиставляються позиції героїв (наприклад: Плаксій (жорстокий, злий цар, знущується з людей своєї країни, песиміст; його народ живе бідно й не любить свого володаря) – Лоскотон (добрий, душевний чоловік, дарує людям сміх і радість, допомагає людям у нелегкому житті; його всі люблять, переховують від охоронців, визволяють із в’язниці, піклуються про нього)). Його казки засуджують жорстокість, зло, песимістичний світогляд, стверджують оптимістичний погляд на життя.

Матеріали до заняття

В. Королів-Старий Хуха-Моховинка

Вона була останньою.

Народилася не ранньою весною, як всі її сестри та брати. Було тоді вже тепле, ясне, веселе літо. Тим-то вона була найменшою в родині, „мізинчиком”, її дуже жаліли й любили, але ж любили не тільки за те, що була вона манісінька, як кошенятко. Була вона добра, лагідна, плоха, звичайненька, слухняна, роботяща. А, граючись з іншими малими Хухами, радо приставала на всяку забавку, до якої її кликали. І ніколи ніхто не бачив, щоб вона колись гнівалася, чи була роздратованою, або ж мала якісь примхи.

Коротко кажучи, це була дуже гарна Хушка, може, ліпша, як всі інші Хухи в тому лісі.

Звали її Моховинка.

Ми, люди, всіх Хух звемо просто Хухами, так само, як і вони кажуть на всіх нас просто Люди. А тим часом Хухи бувають різні. Ті, що живуть у лісі, звуться лісовими; ті, що по проваллях та скелях — печерницями; що понад річками та озерами — очеретянками; ті, що у високій траві та бур’янах — бур’янками. Бувають ще: степовички, байрачні, левадні. Тільки немає болотянок, бо всі Хухи, як котики, не люблять вогкого.

Моховинка була зроду лісовою Хухою. Їй не тільки лісовою, а ще й боровинкою, бо народилася вона у густому-густому старому бору, де споконвіку жив увесь її славний рід. Відомо ж бо, що Хухи з роду в рід живуть по одних і тих самих місцях. Переселяються ж тоді, коли щось зруйнує милу їм їхню батьківщину.

А це буває дуже, дуже тяжко, й вони гірко плачуть. Правда, люди здебільшого того плачу не розуміють, думають, що то стогне вітер, чи скриплять дерева в лісі, або пищать миші в полі. Бо ж люди дуже рідко помічають та розуміють чужі сльози...

Однак тому великому бору, в якому жила Моховинка, нічого не загрожувало. Лісник доглядав, щоб ніхто не кинув сірничка, хлопці глибоко всередину ходити боялися, рубали ж ліс тільки невеликими частками, й він швидко виростав знову.

Втім бору, між корінням великої сосни, зробила на осінь Моховинка собі хатку. Заблудити вона не могла ніколи, бо ту сосну легко було впізнати: на прикорні вона ділиться на

три товстих стовбури. Моховинка заложила всі дірки сосновими галузками, а щілини й ізокола, й зсередини — м'яким зеленим мохом.

Була вона й сама така пухка, як мох. Мала довгу вовничку, що, мов шовком, вкривала все її тільце. Сама тільки мордочка була голенька й нагадувала садову жовто-фіалову квіточку — „братки”. Та були ще в неї голенькі зісподу, рожеві лапки.

Як і всі інші Хухи, Моховинка так само мала мінливу вовничку, яка враз сама собою робилася того кольору, що й ті речі, біля яких бувають Хухи. Моховиночка найчастіш була зеленою, бо рідко відбігала від своєї зеленої хатки. Але ж, коли вона бігала по соснових старих глянцях, що лежали на землі, то ставала такою ж рудувато-червоною, як вони. Біля потоку була вона блакитною, як вода, на піску — жовтою, як пісок, між кущами шипшини — рожевою, на вересі — фіаловою, на снігу ставала білою.

Через те люди так рідко й помічають Хух. Хоча ж і те треба сказати, що люди взагалі дуже неухважні: вони мало чого помічають навколо себе. До того ж, далеко-далеко не кожний може побачити Хуху...

Одного дня Моховинка прокинулася спозаранку: ще й не світало. Прокинулася, бо їй стало холодно. Вона виглянула віконцем й побачила, що по лісу на глинях й на деревах лежить якась срібна пелена. Спочатку вона помислила, що то була імла, але ж, коли придивилася краще, то помітила, що те було не подібне ні на імлу, ні на важкий туман, що часом котив бором. А був то перший сніг, бо вже починався підзимок.

Щоби не змерзнути, Моховинка витягла з своїх зимових запасів сухого моху й затулила щільненько вхід у хатку. Потім знову скрутилася клубочком та й заснула. Але недовго вона спала. Збудив її якийсь страшний звук. Почула вона, неначе хтось міцно гупнув біля неї, аж у вухах задзвеніло. Сама ж вона так підплигнула на своєму ліжку, що аж її ніжки вгрузили в мох, а манісінька подушечка з м'якенької кульбаби покотилася на долівку. Тої ж хвилини щось гупнуло знову, ще дужче. Хуха прожогом відчинила віконце й побачила чоловіка.

То був дід у великих повстяниках, що майже цілком застували їй дивитися. Він вихнувся, щось блиснуло в повітрі, й те блискуче вдарило по її сосні. Знову аж луна пішла від того дзвінкого удару, а її сосна жалібно застогнала.

Перелякана Моховинка притьмом плигнула до дверей й між дідовими ногами проскочила надвір. Навколо стояло вже чимало інших Хух й сумно дивилися, як дід рубав сосну, їм було боляче слухать, як плаче та красна троїста сосна. Але ж що вони, манесенькі, могли зробити? Як могли їй допомогти?

Тільки ж один старий, мудрий і досвідчений Хо-Суковик надумався.

— По тому, як той дід поспішає та оглядається, — промовив Суковик, — я бачу, що він робить не по правді! А біжіть лишень, діти, до лісника, пищіть, шкрябайте йому у віконце, аж поки він не прокинеться. Забіжіть котрийсь по дорозі й до Лісовика, скажіть і йому — він щось вигадає...

Хухи мерщій покотили до лісничової хатинки. Там вони пищали, хрокали, стукали у вікна, аж поки не прокинувся лісник.

— Що воно за знак? — промовив він сам до себе. — Дерева стоять й не поворухнуться, а воно щось шумить та пищить. Чи не Хухи часом?

Тоді Хухи почали ще дужче шкрябатися по шибях.

Лісник накинув козушину на плечі й ви йшов на поріг. Тут його призвичаєне вухо здалеку вловило стук сокири. Він хутчій захопив рушницю й побіг у ліс. А поперед нього біг його ловецький пес, а ще поперед пса котили щасливі Хухи. Та тільки ж дід ще здалеку почув небезпеку й подався тікати.

І таки втік. Але ж Моховинчину хатинку було знищено, сплюндровано. Одну стіну було зовсім вивалено, мох понівечено й розкидано, а всередину не можна було й пролізти: стільки там валялося великих й малих трісок та кори. Прийшла на Моховинку біда...

Що було робити? Проситися до когось в хатку було незручно, бо у Хух такий звичай, що кожна доросла Хуха повинна мати свою окрему хатинку. Через те вони й будують такі манісінькі хатки, що навіть удвох там не можна зручно поміститися. Турбувати ж хоча би і рідних батьків

чи там сестер або братів жодна Хуха собі не дозволить. Отож лишалося одно: шукати нового помешкання, дарма, що всі родичі й знайомі кликали Моховинку до себе жити.

Одубілими рожевими лапками побігла Хуха по білому, холодному снігу, заглядаючи під кожне дерево, під кожний кущик. Але ж в тому лісі було повно Хух. Скрізь, де тільки було дупло чи якась нірка, — там уже була інша Хуха або Хо.

Моховинка бігла все далі й далі. Була вже й обідня пора, а вона ще зранку нічого не їла. Охляла, знесилена, перемерзла. Ледве пересувала ноженятами, але ж мандрувала все далі. Нарешті скінчився ліс, й Моховинка вийшла на узлісся. Там побачила вона незрозумілі їй величезні білі купи. Здалека вони були подібні до того, в чому жив лісник. Коли ж вона наблизилась до них, то вчула, що відтіль тягне теплом й чимсь дуже смачно пахне.

З одного боку меншої купи вгледіла вона дощану соснову стіну. Під нею було кілька щілин, якими можна було пролізти. Моховинка заглянула в дірку й побачила велику теплу хату. В тій хаті лежали дві великі білі тварини, подібні до диких кіз або сарн. Вони мали роги й довгі, як у Водяника, борода, але дивились на неї лагідно своїми жовтими очима.

Моховинка часто бачила диких кіз, навіть влітку гралася з деякими козенятами, то й тепер вона не злякалася цих незнайомих створінь, бо вони трохи нагадували тих, що були в лісі. Через те вона привіталася й пролізла щілиною під ворітьми в козячий хлівець...

Тут було тепло, було багато запашного сіна, що так само гарно пахло, як і її улюблений мох. Господарі були лагідні, дуже співчутливо вислухали, яке трапилося їй нещастя, й самі запросили її тут лишитись та оселитись. І хоча, звичайно, Хухи не живуть по хлівах, — Моховинка не мала чого іншого робити.

Так і стала Хуха-боровинка Хухою хлівною...

Через якийсь час відчинилися ті дверцята, під якими пролізла Моховинка, й у хлівець вступила дівчинка. Вона була гарнесенька, білява, з блакитними очицями. І одразу сподобалася Моховинці.

Дівчинка увійшла з дійницею та шматочком хліба, що був дуже смачний, бо Хуха потім знайшла на соломі три крихітки й наїлася досхочу. Дівчинка пестила кіз, цілувала їх в рожеві мордочки, подоїла молочко, щільненько затулила дверцята й пішла собі. Так щодня приходила вона кілька разів у хлівець. Так само приходив сюди й сам господар, що приносив козам їсти. А коли стало кілька тепліших днів, то вкупі з дівчинкою щоразу був і манесенький хлопчик. Він був такий самий милий, як і його сестриця...

Минав день за днем. Тихо й спокійно жила в козячому хліві Хуха Моховинка. Було їй тут тепло, мала вона м'яку постіль, їжа була смачна та поживна. Могла вона їсти досхочу запашного сіна, майже щодня знаходила кілька крихіток хліба, а часто могла ще й полизати краплинку молочка, що іноді вибризувалось з дійниці на сіно.

Одного бракувало Моховинці: не було тут ніде поблизу жодної іншої Хухи. А кожний знає, як тяжко жити без рідного товариства в чужій стороні!

І Хуха мріяла й удень, і вночі, коли ж прийде час, що вона зможе повернутись до своєї батьківщини. Однак тільки мріяла, бо що далі, то все ставало холодніше, а Моховинка боялася виткнутися на мороз свою жовто-фіалову мордочку. Вона ще не знала, що по зимі завжди приходить весна. Сподівалася ж тільки того, що, коли вже вона зовсім виросте й у неї зробиться дуже густа вовночка на кожушку, — тоді тільки зможе вона, не боячись морозів, повернути до Рідного Краю.

Одного дня в хліві трапилось нещастя.

Як приходив увечері господар з великим оберемком сіна для кіз, то його зненацька покликали з хліва. Він поспішав й забув узяти з собою ту сітку, в якій звичайно приносив сіно. Отже, вночі в ту сітку й заплуталась старша коза Лиска. Чим дужче вона борсалася в ній, тим дужче заплутувалась. Вранці Моховинка побачила Лиску зовсім безпорадною. Вона лежала зі спутаними ногами, голова також застромилася в поплутані мотузки, бідна коза не могла поворухнутись, а тільки жалібно мекала. Менша кізка Оришка ходила навколо своєї подружки, лизала її, обнюхувала, також мекала, але не могла їй нічим допомогти.

Тоді Моховинка кинулася кликати дітей. Вискочила вона щілинкою під дверима й побігла до хати. Тут вона вищала, муркотала під вікнами й під дверима, але ніхто в хаті не чув її ніжного голосочку. І тільки тоді, коли вже господар, виходячи надвір, відчинив двері, могла Хуха проскочити в хату. Тут вона враз вскочила в ліжко до дітей.

Але Хухи не можуть говорити, доки бувають невидимі. Вони тільки пищать, як мишки, або ж муркочуть, як котики. Сили вони також не мають, бо легесенькі, як пушинка, а м'якесенькі, як вата. Тим-то як не намагалася Моховинка розбуркати діток, нічого не могла зробити. Вони тільки крізь сон чули її пухнате тільце, чули, як ніжно вона лоскоче їх своїми лапками по обличчю й, посміхаючись, спали далі.

І тільки тоді, коли вже мама зварила снідання, пробуркалися дітки. Вони прокинулися веселі й почали розповідати, який гарний їм снився сон.

— Ненечко! — гукали вони одно поперед одного. — До нас у ліжко вскочило щось таке, мов котик. Тільки то не був котик. Гарнесенький, м'якесенький. Мордочка, мов квіточка, а голосок, як у мишки.

Але мама їм відповіла:

— То вві сні таке часом ввижається. В житті ж такого не буває, їжте, дітки, кулешик.

Бідна ж Хуха бігала навколо дітей й не могла їм нагадати про Лиску, що лежала спутана в хліві. І вже аж тоді, коли з хати вийшли тато й мама, Моховинка наважилася показатись дітям. Вона могла це зробити, бо ж ті дітки були дуже добрі. А відомо, що тільки дуже добрі дітки, що ніколи нікого не уразять, тільки ті можуть побачити на власні очі живу Хуху.

Дуже зраділи дитинчата, коли перед них з'явилося те миле звірятко, що вони бачили його вві сні. Хлопчик нахилився до Моховинки, щоб узяти її на руки, але ж вона вислизнула в нього з-поміж пальчиків й тонесеньким голосочком, як струна, продзвонила:

— Хутчій! У нас нещастя! Коза Лиска заплуталася в сітку! — Й з тими словами вона побігла до дверей. А за нею побігли й діти...

Так Хуха врятувала свою приятельку Лиску, яка дозволила їй жити в теплому хлівці.

Діти були їй дуже вдячні. Тепер вони приносили Моховинці крихітки всього того, що їм давали найсмачнішого. А Хуха, коли ніде поблизу не було когось з людей, показувалася дітям, гралася з ними, дуже їх бавила.

Ще проминуло чимало часу. Колись на масляній тато й мама поїхали до другого села в гостину до бабусі. Діти ж запросили Моховинку до хати. Там вони весело забавлялися, бо Хуха була моторна й уміла вигадувати всякі виграшки. Саме тоді, коли вона показувала, як по деревах стрибає вивірка, нечутно відчинилися двері й у хату увійшов отой самий дід, що хотів колись зрубати сосну, в якій жила Моховинка.

— Тікайте, діти! То ж Хуха! — закричав він страшним голосом, угледівши Моховинку, й кинув на неї сокиру, щоб її вбити.

Хуха враз стала невидимою. Однак вона не встигла як слід відскочити й гостряк сокири влучив їй по задній ніжці. Вона болісно запищала й, шкандибаючи, попід лавками покотилася до дверей. А той лихий дід почав її лаяти й ганити увесь Хушачий рід.

— То — лихі тварини! — говорив він дітям. — Вони тільки те й роблять, що чинять якесь лихо людям. Та й нема ж чого дивуватись, бо то ж — Нечиста Сила!

Діти слухали й не могли тому йняти віри. Вони вже й самі добре знали Хуху. Бачили вони навч, яка вона мила, добра, плоха, нешкідлива. Знали вони, як Моховинка вболівала, коли кому була якась прикрість, пам'ятали, як вона рятувала їхню Лиску. Й тому не могли вони повірити словам злого діда, що говорив про те, чого сам не знав, а тільки чув від інших, також незнаючих людей.

Навпаки, дуже вони жаліли бідну Моховиночку, скрізь шукали її, кликали, приносили їй найсмачнішої їжі. Але їжа лишалася незайманою. Хуха ніде не обзивалася...

Поранена Моховинка мовчки чекала під лавкою, аж поки хтось не відчинив з хати дверей. Тоді вона вискочила надвір. На хвилинку забігла в хлівець, попрощалася й красенько подякувала гостинним козам за їхню ласку й пошкандибала до свого рідного бору.

В лісі вже починав танути сніг. Починало вже пригрівати весняне сонечко. Тепер Моховинка вже й без того не боялася холоду, бо ж вона була зовсім дорослою. В лісі вона знайшла маленьку ямочку під каменем, надряпала з-під снігу м'якого моху й зробила собі тимчасову хатинку. Там вона перебувала аж до літа, коли вже могла знайти собі житло.

Всі Хухи-боровинки раділи з її повороту. Залюбки вони слухали її цікаві оповідання про те, як цілу зиму прожила вона з козами та людьми. Й з того часу почали її кликати хатньою Хухою, або кривенькою Моховинкою.

Минув після того цілий рік. Знову у лісі напало багато снігу. Тільки ж тепер Моховинка вже не боялась зими. З поміччю своїх родичів вона вибудувала собі гарнесеньку хатку, наносила повну хижку запасів: сушених грибків, меду, в'ялених ягідок, корінців, суниčního чаю. І жилося їй дуже добре. Удень вона працювала по господарству, а ввечері йшла кудись в гості до подружок. Також робила все, що Хухам загадували Мавки.

Якось довелося їй іти далеко, аж на другий бік лісу на іменини старого, мудрого й всіма поважаного Хо-Суковика. Надворі було дуже холодно. Крутила така віхола, що й світу божого не було видно.

Моховинка котила з кучугури на кучугуру й вже перебігла аж до середини лісу, коли зненацька вчула стогін. Прислухалась і впізнала: стогнала якась людина. Вона метнулася в той бік й угледіла в наметі майже зовсім заметеного снігом злого діда. Біля нього лежала зрубана сосна. Він збезсилів, задубів й, почувавши, що йому надходить кінець, голосно молився.

— Господи! — стогнав він. — Пробач мені мої гріхи... Я не хотів би покинути цей світ, не покаючись...

Й він почав перелічувати всі злочини та кривди, що вчинив протягом свого життя.

— Але ж, — говорив він, — коли б мені врятуватися на цей раз, то заприсягаюся, що до смерті вже не зроблю жодного лихого вчинку. Не красти, не лаятимусь, нікого, нікого, навіть мухи не скривджу!

Шкода стало Моховинці старого, безпомічного діда. Забула вона й про те, як він зруйнував її хатку та вигнав з батьківщини. Як хотів він її зарубати сокирою та на все життя зробив кривенькою. Швидше покотила вона туди, куди йшла, бо знала, що там здибає цілу громаду Хух. Там вона розповіла, що бачила, й прохала допомоги. Недовго їй довелося й прохати, бо ж всі Хухи мають добре серце. Вони гуртом кинулись до діда, що вже ледве дихав. Одні огорнули його зі всіх боків своїми теплими козушками; інші здмухували з нього сніг; інші лапками розгрібали намет.

Дідові стало тепліше. Він почув, як знову побігла його жилами затужавіла кров. Потім простяг одну руку, вона була вільна, обперся другою на сучок й висмикнув одну ногу, а потім і другу.

Радий та щасливий, виліз він з намету й став на снігу.

Було все навколо сіро. Віхола крутила так, що не можна було вгадати, куди буде праворуч, а де — ліворуч. Дід постояв, а потім застогнав знову.

— Яка з того поміч, що я здолав вилізти з снігу? Все одно в цій віхолі не знайду я дороги додому. Так чи інакше мені помирати, бо ж хто мені покаже дорогу?!

Тоді перед ним об'явилася Хуха Моховинка.

— Хуха! — затрусився він і закричав не своїм голосом, шукаючи сокири.

Він одхилився з твердого місця й знову загруз в наметі. Там стояв безпомічний, мов закам'янілий. Але в тій хвилі почув тонісінький голосочок:

— Так, я — Хуха! І навіть та сама, якій ти зруйнував торік хатку, а потім у хаті в добрих дітей хотів мене зарубати своєю сокирою...

Дід затрусився ще дужче. Він був певен, що тепер Хуха помститься на ньому.

— Але ж тобі нема чого мене боятися! — продовжувала Моховинка. — Знай, що всі Хухи на світі ніколи не шкодять людям, а, навпаки, дуже часто їм допомагають. Ми — добрі й не пам'ятаємо лихого. Це ж ми, Хухи, допомогли тобі вилізти з намету. А тепер я допоможу тобі вийти й з лісу. Не бійся нічого й іди за мною!

Дід все ще стояв нерухомо. Щелепи в нього трусилися, зуби цокотіли, й він не міг вимовити жодного слова.

— Ну, не марнуй часу. Ходім! — ще раз звернулася до нього Моховинка й потихеньку покотила вперед.

На узліссі, коли вже стало видко, як блимають по селянських хатах вогники, Моховинка спинилась.

— Тепер вже я буду вдома! — радісно промовив дід. — Як же я тобі віддячу? — спитав він потім Хуху.

— Хухи не потребують подяки. Вони роблять добро з повинності. Але ж на пам'ятку цього дня я просила б тебе ось про що. Не забудь, що ти обіцяв, коли вже замерзав у наметі. А по-друге: розкажи людям, що з тобою трапилось. А тепер ходи здоров!.

Тої ж миті Моховинка зникла, але ж вона ще чула, як дід щиро їй дякував.

Швиденько вона покотила на Хушині збори, де чекали її веселі вечорниці у старого Хо.

А дід щасливо дійшов до своєї хати й з того часу почав переконувати й дітей, і дорослих, що не слід боятися маленьких, добрих та гарнесеньких Хух....

В. Симоненко
Цар Плаксій та Лоскотон

Цареве сімейство

Там, де гори і долини,
Де гуляє вітровій, —
Там цвіте краса-країна
З дивним ім'ям Сльозолий.
І колись в країні тій
Був па троні цар Плаксій,
Голова його мов бочка,
Очі — ніби кавуни.
В Плаксія було три дочки
І плаксивих три сини.
Старша звалася Нудота,
Середульшенька — Вай-Вай,
Третя донечка — Плакота,
Всі сльозливі через край.
А цареві три сини
Так і звались — Плаксуни.
Отака була сім'я
У царя у Плаксія.
Цілі дні вони сиділи,
Голосили, та сопіли,
Та стогнали, та ревли,
Сльози відрами лили.
Цар Плаксій велів сердито:
„Хай із ними день при дні
Плачуть всі в країні діти,
Бо сміятись і радіти
У моєму царстві — ні!
Хто всміхнеться — в часі тім
Я того негайно з'їм!”
Ще була у Плаксія
Грізна гвардія своя:
В ній служили молодці

Забіяки-сльозівці.
Хто сміявсь – вони хапали
І нагайками шмагали,
Так що в царстві тому скрізь
Вистачало плачу й сліз.
Цар любив, як плачуть діти,
Бо любив їх сльози пити.
Отакий був цар Плаксій
Україні Сльозолий.

Дядько Лоскотон

Але в тому диво-царстві,
Зневажаючи закон,
Жив у мандрах і митарстві
Добрий дядько Лоскотон.
Він приходив кожний вечір –
Хай чи дощ іде, чи сніг –
До голодної малечі
І усім приносив сміх.
Мав він вдачу теплу й щиру,
Ще й лукавинку в очах.
І була накидка сіра
В Лоскотона на плечах.
Лоскотливі мав він вуса
І м'якенькі, наче пух.
І м'яке волосся русе
Розсипалося до вух.
Він як прийде, залоскоче,
То сміється, хто й не хоче.
Тільки де він появлявся,
Зразу плач там припинявся,
І приходив до усіх
Голосний та щирий сміх.
Не любили Лоскотона
Цар Плаксій і Плаксуни,
Видавали заборони
Проти лоскоту вони.
І за дядьком Лоскотоном
Із нагайками в руках
Охоронці злих законів
Полювали по хатах.
Але дядько Лоскотон
Не боявся цих заслон:
Він ходив по всій країні
І носив з собою сміх
В розмальованій торбині,
В пальцях лагідних своїх.

Арешт Лоскотона

Розізливсь тоді Плаксій –
Цар країни Сльозолий.
Гнівno він гукнув із трону:

„Гей, ледачі сльозівці!
Хто впіймає Лоскотона,
Буде муж моїй дочці!
Хто його посадить в льох –
Вибирай одну із трьох!
Бо уже цей Лоскотон
Скоро нам розвалить трон:
Що тоді ми будем пити,
Як не будуть плакати діти!”
І завзяті сльозівці
Понеслись у всі кінці,
Щоб скарати по закону
Баламута Лоскотона.
Довго скрізь його шукали,
У всі шпари заглядали,
Перерили всі двори,
Обходили всі бори,
Час потратили дарма:
Лоскотона скрізь нема,
Бо його завжди і всюди
Од ловців ховали люди.
Опівночі Лоскотон,
Коли всіх колише сон,
Йшов собі в бідняцькі хати
Їхніх діток розважати.
Був тоді у Плаксія
Лютий посіпака,
Віроломний, як змія,
Капітан Макака.
Так хотілося йому
Царським зятем стати,
Що ні разу в ту зиму
Не лягав і спати.
Все ходив, усе він слухав
І нарешті все рознюхав.
На світанку Лоскотон,
Насмішивши діток,
У міцний поринув сон
Між кленових віток.
А лукавий капітан
Підікрався змієм
Й Лоскотонові аркан
Зашморгнув на шиї.
Руки вивернув назад,
Міцно спугав ноги
І мерщій у Плаксоград
Рушив у дорогу...

Весілля в палаці

Лоскотона посадили
За вузьенькі ґрати,
А в палаці порішили:

– Час весілля грати...–
Гей, зійшлися царенята
І придворна свита
Наречених шанувати,
Сльози діток пити.
До вінця веде жених
Висохлу Нудоту,
Та дивитися на них
Зовсім неохота.
Хоч Макака був бридкий,
А вона ще гірша,
Їм поет один гладкий
Присвятив ще й вірша.
Стільки там було хвальби,
Так скрасив їх вроду –
Навіть жаби від ганьби
Булькнули у воду!
Але цар ходив, пишався,
Він із зятем цілувався,
Похвалявся: „Ну, тепер
Лоскотон, вважай, умер!
Недоступним став для всіх
Голосний та щирий сміх.
Тож від радості стрибайте!
Тож від радості ридайте!
Ми тепер встановим скрізь
Віковічне царство сліз!”
Так розхвастався Плаксій –
Цар країни Сльозолий.

Звільнення Лоскотона

Та поки гуло весілля,
То п'яниці вартові
Напились якогось зілля
Та й поснули у траві.
А вночі йшли до в'язниці
Батраки й робітники,
Щоб звільнити із темниці
Лоскотона на віки.
Рознесли всі перепони,
Гнули грати, мов пруті:
– Гей, веселий Лоскотоне,
Це прийшли твої брати!
Йди до нас, веселий брате,
В нашу здружену сім'ю!
Підем разом догравати
Ми весілля Плаксію...

Продовження весілля

У палаці кожен скаче
Та від щастя гірко плаче,
Ллються сльози, як ріка, –

Бачте, радість в них така!
Раптом цар упав на трон:
– Ой, рятуйте – Лоскотон! –
Всі відразу „ох!” та „ах!”,
Жах у кожного в очах.
А веселий Лоскотон
До царя стрибнув на трон
І сказав йому якраз:
– Насмієшся ти хоч раз!.. –
Став царя він лоскотати,
І Плаксій став реготати.
Так сміявся – аж заливався,
Аж від реготу качався,
Кулаками очі тер –
Потім лопнув і помер.
Ой, була ж тоді потіха –
Цар Плаксій помер од сміху!
З ним придворні одубіли,
Бо сміятися не вміли.
А цареві три сини,
Три завзяті Плаксуни,
Так сміялись-реготали,
Що штани з них поспадали –
Тож всі троє без штанів
До чужих втекли країв.
Три царівни теж навтьоки
У чотири бігли боки.
Кровопивці-сльозівці
Стали п’явками в ріці,
А Макака-забіяка
З’їв себе із переляку.
Так веселий Лоскотон
Розвалив поганський трон.
Сам же він живе й понині,
Дітям носить щирий сміх
В розмальованій торбині,
В пальцях лагідних своїх.
Схочеш сам піти в цей край,
То маршрут запам’ятай:
Треба йти спочатку прямо.
Потім вправо завернуть,
А тоді поміж дубами
Поведе наліво путь.
Після цього вже помалу
Чимчикуй куди попало:
Як од втоми не впадеш –
В цю країну попадеш.

Подорож у країну Навпаки

Лесик, Толя й два Володі
Сумували на колоді.
Лесик скаржився: „Хлоп’ята,

Страх як тяжко жить мені —
Слухай маму, слухай тата,
Умивайся день при дні.
Ох, і тяжко жить мені!”
Толя теж сидить бідує,
Вилива жалі свої:
„Дуже Тоня вередує,
Розважай весь час її...”
А Володя скиглить:
„Тато змусив квіти поливати...”
І зітхає вся четвірка:
„Як нам тяжко, Як нам гірко!”
Раптом трісь — і перед ними
Бородань малий з’явивсь,
Хитруватими очима
На четвірку він дививсь.
І сказав до них суворо
Цей химерний чоловік:
„Я почув про ваше горе
Й через доли, через гори
Свою бороду волік —
Поспішав мерщій сюди
Виручати вас з біди.
Недалеко звідсіля
Є чудна одна земля —
Там ні дня нема, ні ночі,
Кожен робить там, що схоче...”
Тут всі четверо до нього:
„Поможіть нам, допоможіть!
Як пройти в оту країну,
Розкажіть нам, розкажіть!”
„Поможу я вам охоче, —
Каже власник бороди,
— Ви на мить заплющіть очі —
Я відправлю всіх туди”.
Тільки так усі зробили,
Всіх як вітром підхопило,
Закрутило, завертіло,
Заревло і загуло
Й над степами,
Над лісами
Аж під небом понесло!
Як розплющили всі очі,
Закричали:
„Тру-лю-лю!
Я роблю тепер, що схочу,
Що захочу, те й роблю!
Ми потрапили-таки
У країну Навпаки!”
Ну, а цей чудесний край
Для малечі просто рай:
Там в річках тече чорнило,

Там ніхто й не чув про мило!
Всі замурзані по вуха,
Галасують всі щодуху,
Оком чують, вухом бачать,
Догори ногами скачуть.
Сажотруси хати білять,
Землеміри небо ділять,
Косарі дерева косять,
Язиками дрова носять.
Взявши торби, малюки
Ходять в небо по зірки.
Наберуть їх повні жмені,
Ще й напхають у кишені
І додолу з неба — скік! —
Хто на скирту, хто на тік.
Лесик, Толя, два Володі,
Як малі телята в шкоді,
Цілий день брикали, грались,
Реготали і качались,
То з якимись хлопчиками
Воювали галушками,
То в густих чагарниках
Танцювали на руках.
І кричали: „Тру-лю-лю!
Що захочу, те й роблю!”
Потім, стомлені й щасливі,
Спали, висячи на сливі.
Одіспавшись, ласуни
Рвали з дуба кавуни
І з кущів серед левад
Смакували шоколад.
Якось їх біля млина
Стріла гвардія чудна —
Ці вояки в штанях синіх
Верхи їхали на свинях.
„Хто такі? — спитав похмуро
Найстрашніший мацапура.
— Це перевертні, не діти!
Гей, хапайте їх, в’яжіте!”
І вояки той наказ
Так і виконали враз
Та й погнали неборак
До палацу Невмивак.
Ждав їх в будці для собаки
Цар Великий Невмивака —
Він найстаршим тут вважався,
Бо сто років не вмивався.
Як побачив цар малих,
Закричав, завив на них:
„Що це в біса за прояви?
В них праворуч руки праві?!
Чом вони очима бачать?

Що це, слуги мої, значить?
Треба їх обмити чорнилом,
Бо від них одгонить милом.
Потім всім їм для науки
Треба викрутити руки,
Ще й відтяти треба вуха
Та навчить очима слухать.
Лиш тоді ці диваки
Зможуть жити в Навпаки.
А тепер цих недотеп
Замуруйте в темний склеп!”
Так, зіпершись на ломаку,
Гаркнув грізний Невмивака,
І дітей всіх чотирьох
Слуги кинули у льох.
У льоху в холодній тиші
Шаруділи сонні миші,
Од стіни та до стіни
Сновигали таргани
І, забившись в кутки,
Пряли пряжу павуки.
Пронизав усіх хлоп’ят
Страх нечуваний до п’ят,
Тож всі четверо щосили
У тюрмі заголосили.
І від тих солоних сліз
Льох увесь по швах поліз:
Спершу стіни тануть стали,
Потім двері з цукру впали.
І щаслива дітвора
З криком радісним „ура!”
Задала стрімкого дьору
Од царя страшного з двору.
А вояки в штанях синіх
Мчали назирці на свинях
І кричали, й докоряли,
Й помідорами стріляли.
Ось-ось-ось були б спіймали,
Але свині раптом стали
Й повернули до лози
Смакувати гарбузи.
Як вояки не галділи,
Свині й слухать не хотіли —
Тільки рохкали й хрумтіли,
Гарбузи все їли, їли.
А наївшись, як одна,
Всі чкурнули до багна.
Тож вояки всі чимдуж
Мчали слідом до калюж
Та благали: „Любі паці,
Вже пора ставать до праці!”
Свині добре все це чули,

Та й бровою не моргнули
І пролежали в багні
Дві секунди ще й два дні.
А тим часом наші діти
Мчали, мов несамовиті,
Через поле й сінокіс
Та й потрапили у ліс.
Тут, у лісі, на поляні,
Квіти бавились рум'яні —
Грали в гилки, в коперка,
Танцювали гопака.
Як побачили малих,
Прудко кинулись до них,
Застрибали, заскакали,
У листочки заплескали:
„Йдіть до нас! До нас у коло —
Потанцюєм, як ніколи!”
Квіти діток гратись кличуть,
А вони стоять кигичуть:
„Там вояки в штанях синіх
Доганяють нас на свинях.
Хочуть ці лукаві круки
Повикручувать нам руки.
Ой! Ой! Ой! Де наші мами,
Що без них тут буде з нами?”
Квіти з жаху стали сині:
„Нас також потопчуть свині!..”
Тут до них підскочив дід
Кущовик Червоний Глід:
„Не сумуйте, не кричіте,
Я поляну оточу,
І свиней топтати квіти відучу!”
Глід, Шипшина й Терен дикий
Вмить без галасу і крику
Всю поляну оточили,
Нашорошили голки
Й заганяли їх щосили
Свиням в ноги і боки.
І воякам шматували
Пишний одяг і тіла —
Впало ранених чимало,
Кров з них ріками текла.
Вже вояки як не брались,
Тільки геть пообдирались —
В колючках, усі в крові
Повтікали ледь живі.
Розізлився Невмивака,
Що зірвалася атака,
І звелів поставить, клятий,
Круг поляни вартових,
Щоб зухвальців упіймати —
Хай чи мертвих, чи живих!

Він сказав:
„Дітей схопіть
І в чорнилі утопіть!”
І вояки в штанях синіх
Сновигали скрізь на свинях,
Доглядали, щоб малечі
Не було шляхів до втечі
Ну, а діти, бідні діти,
Стали худнути, марніти,
Стала їх бороти втома,
Закортіло всім додому.
І зітхала вся четвірка:
„Як нам тяжко!
Як нам гірко!”
Раптом трісь — і перед ними
Бородань малий з’явивсь.
Хитруватими очима
На четвірку він дививсь.
„Хто із вас додому хоче, —
Каже власник бороди, —
Хай лишень заплющить очі —
Віднесу його туди...”
Тільки всі отак зробили,
Всіх як вітром підхопило,
Закрутило, завертіло,
Заревло і загуло
Й над степами,
Над ярами
Попід небом понесло!
Як розплющили всі очі,
Гульк — уже в своїм дворі!
Їх стрічають, обнімають
І бабусі, й матері,
І кричать мандрівники:
— Нас тепер ніяким дивом —
Навіть бубликом красивим! —
Не заманите ввіки
У країну Навпаки!

***Критики й літературознавці про специфіку
української літературної казки***

**Казки Василя Короліва-Старого у шкільному вивченні
(матеріали до теми)**

Автор народився в 1879 році на Полтавщині. Після Харківського ветеринарного інституту, з 1902 року, працював переважно в галузі журналістики, разом з тим, виявив себе і як цікавий художник слова. Йому належить роман „Хмелик”, збірка казок „Нечиста сила”, п’єса-казка „Русалка-жаба”. Падає в око те, що письменник у казках для дітей прагне позбавити маленьких читачів зайвих страхів, пов’язаних із найрізноманітнішими фантастичними істотами. Героями його казок стали не лише українські Хухи чи Домовики, а й перські Диви та Джини, німецькі Ельфи, французькі Коррігани. В. Королів-Старий так пояснив свій письменницький інтерес до цих істот: „...тим-то, коли вже ми не можемо вигнати чортівиння з нашого світу, то ж чи не

краще буде розповідати про нього дітям як про персоніфіковані сили природи, по змозі позбавляючи їх елементів зла та ворожості. ...дозволяю собі боронити нашу українську нечисту силу, яка буває менш небезпечною, ніж деякі інші „сили”, яких, на жаль, не звать „нечистими”.

Тексти казок дозволяють учителеві розв'язувати певний комплекс як освітньо-розвивальних, так і виховних завдань, що постають перед ним у роботі із п'ятими класами. Першим таким завданням може стати ознайомлення дітей із розповіддю про різні види Хух; це дозволить учителеві тактовно пояснити, що будь-який куточок оточуючого світу (навіть, на перший погляд, найнепоказніший) може бути домівкою-прихистком для живої істоти. Цінуючи та зберігаючи природні багатства, людина вчиться бачити та шанувати життя, що сховане в землі, воді, рослинах.

Попри те, що головними героями казок В. Короліва-Старого виступають нереальні істоти, ці твори можуть бути схарактеризовані як людино центричні, бо несуть у собі величезний заряд виховної енергії. За допомогою вчителя п'ятикласникам під силу опанувати прості, на перший погляд, життєві істини, дотримання яких саме й забезпечує входження маленької людини в доросле життя. Приміром, потреба мати кожному власний дім, родину, рід, рідну землю, які й виповнюють кожного з нас силою й бажанням жити, а біль втрати домівки може бути таким великим, що охопить тривогою цілий світ (тут доречно попрацювати із тим фрагментом казки, де оповідається про осілість Хух, їхню причетність до одного місця на землі, та трагічно забарвлену – „їм гірко”, „вони плачуть” –потребу шукати нову домівку, якщо необережно зруйнувати їхню оселю. Тут автор знову „майстерно переходить від розповіді про життя казкових Хух до розповіді про людей, які хухин плач сприймають як шелест дерев чи повів вітру, бо люди „зрідка помічають і розуміють чужі сльози”.

Так, протягом цілої казки, по суті, йдеться про людське співчуття, взаємопідтримку, поборення зла виключно добром. Доречно звернути увагу школярів і на те, що маленькі Хухи, не здатні протистояти природній стихії та грубій людській силі, є неситими у своєму життєвому покликанні. Так, вони завжди роблять добро з „повинності” (рятують від холодної смерті діда, який двічі мало не вбив Моховинку); тримаються рідної хати, як би не було їм важко.

Слід звернути увагу учнів на одну цілком прозору алегорію. Коли хатку Хухи в корінні великої сосни зруйнувала Дідова сокира, всі сусідні Хухи гостинно запрошували Моховинку до себе жити. Однак вона не скористалася запрошенням, а пішла шукати собі нову оселю. Очевидно, автор, який у вирі революційних подій потрапив за кордон, увів таку сюжетну перипетію з огляду на власний драматичний життєвий досвід, який йому й підказав, що людина може відчувати себе щасливою тільки в рідному домі. Отже, читаючи казку, учні мають відчуття, що в ній ідеться про них та їхнє майбутнє, яке самостійно слід будувати на безкорисливості, доброті, взаємопідтримці.

Перспективною з погляду цієї казки є робота з портретом Хухи, а також розбір вражень учнів від тих частин казки, де змальовано дружбу Хухи з дітьми, чи обговорення відваги Хухи під час порятунку кози Лиски тощо.

Казка „Потерчата” покликана сформувати прихильне ставлення дітей не лише до потерчат, а й до домовика, який опікує старого дядя, відьму, що глядить людям коров; закріпити уявлення про Хуху як рятівницю людини. Однак між казками існує й присутня різниця. Якщо „Хуху-моховинку” відрізняє досить яскрава філософічність, бажання розібратися в тому, що є справді вартісним у житті, то другий твір прикметний своєю гумористичною тенденцією. Таким чином, учні можуть стати симпатиками тієї чи тієї казки, залежно від своїх читацьких смаків та темпераменту, світовідчуття.

Гумор казки надзвичайно м'який, виявляє любов автора як до своїх літературних героїв, так і до свого народу, що власною уявою витворив Домовика, Потерчат, Хуху, – до українців. Цей гумор розсіяний у репліках дячихи Євпраксії, дядя Оверка, авторських характеристиках подій і саме тому не затуляє собою основної художньо-змістової лінії: показати, що всі страхи людини живуть у ній самій, а для того, щоб визволитися з небезпеки, інколи слід просто уважно прислухатися та придивитися до того, що знаходиться довкруг. Ось як Потерчата намагаються вберегти п'яного дядя від болотної трясовини: „...Потерчата враз побачили, що він збивається з шляху. Злякавшись, що дядя може загрузнути в болоті, а тоді вони самі – малосилі –

не зможуть його відтіль витягти, вони збіглися до гурту, а потім всі посунули до нього й заступили йому дорогу... Вони знов посунули до нього, поставали навколо й почали співати всі разом. Той їхній спів нагадував шелестіння сухого очерету. Але ж то не очерет, то співали дитинчата-потерчата:

Ой дяче, дяче!	Нас не жахайся,
Ти ж сам не бачиш,	Нам довіряйся;
Такою п'тьмою	Доведем додому
Ступати кудюю.	По шляху твердому!..

І знову почали посуватися понад болотом, освічуючи йому правдиву путь.

Однак дяк їх не зрозумів. Він все стояв і трусився, як лист на осиці. Потім ущипнув себе, за носа, щоб переконатися, що він не спить і не марить.

– Ой, ой! – скрикнув він голосно, бо таки міцно ущипнувся.

Коли ж помітив, що вогники відходять від нього все далі та далі, почав заспокоюватись.

– Ні, ні! Ти мене не одуриш, бісівське навожденіє! – сказав він сам собі. – Дзуськи! Я – особа духовна, у вівтарі буваю, а в церкві ж я свій чоловік!..”

Дорослим читачам може здатися, що В. Королів-Старий у своїм прагненні ідеалізувати „нечисту силу” забуває про основне джерело негативних конотацій відповідних образів – фольклор. Його Водяники, Русалки, Домовики, навіть Відьми приносять людині виключно користь (приміром: „Домовик також радів, що йому вчасно прийшла думка йти рятувати господаря, бо в тім малім болоті не було ні Водяника, ні Русалок, а малі потерчата не могли б самі врятувати дяка” або „[домовик] подивився, чи Відьма замкнула хлів з коровами”). Може постати питання, чи не викличуть такі казки в майбутньому хибне розуміння специфіки рідної етнокультури? У такому випадку гадаємо, доречним є дати п'ятикласникам бодай первинне уявлення про важливість індивідуально-авторського погляду на світ у процесі творення оригінального твору, а також обговорити з дітьми проблему моральності добра. Автор здійснює людинолюбну трансформацію „нечистих” образів, чим доводить, що у світі не існує нічого абсолютно злого. Все живе містить у собі зерна добра, які слід розгледіти й розвинути своєю увагою, спостережливістю, любов'ю чи співчуттям.

Казки Василя Короліва-Старого у шкільному вивченні. Післядиплома педагогічна освіта: професійний розвиток учителів української мови і літератури : навч. посіб. для самост. роботи слухачів курсів підвищення кваліфікації. Луганськ, 2008. С. 12 – 16.

Михайличенко Г.Б

Алюзія в українській літературній казці (на прикладі творчості Марка Вовчка)

Середина і друга половина XIX століття характерні широким використанням фольклору класиками української літератури: І. Франком, Панасом Мирним, Лесею Українкою, М. Коцюбинським, Марком Вовчком, Степаном Руданським та ін. Подібна тенденція була зумовлена ще на етапі становлення і розвитку романтизму на початку XIX століття, коли в літературі почалося активне використання фольклорних жанрів, зокрема жанру казки. Однак визначені письменники у творчому опрацюванні фольклорного матеріалу, його дослідженні зробили надзвичайно великий і вагомий внесок. Мистецьке освоєння фольклорної спадщини, а саме казкового епосу, українськими письменниками другої половини XIX століття привносить у літературу, мабуть, чи не найголовнішу її ідею – ідею гуманізму, непереможності правди і добра. Це яскраво виявляється в жанрі літературної казки, який активно розвивається в цей період і в якому письменники розвивають власну талановиту манеру письма, що виявляється в художньому удосконаленні традиційних казкових мотивів, розвиткові нових естетичних принципів, засобів художнього зображення.

Серед різноманітних художніх засобів, притаманних літературі, які використовують автори в творенні літературної казки, не останню, ще, практично, недосліджену роль, відіграє така стилістична фігура, як алюзія. Адже фольклорна казка – це певна система, насамперед, своєрідних для цього жанру засобів художнього зображення, підпорядкованих конкретній меті.

Казка володіє низкою сталих факторів, які формують казкову обрядовість: сталі зачин і кінцівка, числова символіка, градація дії тощо. Письменник у літературній казці дотримується художньої форми, однак при цьому використовує властиві для його художнього методу засоби творення образу, що виявляється в авторському стилі, світогляді, завданні твору тощо. В авторській казці майже завжди розв'язується конкретна ідея або переслідується певна мета: викриття негативного явища чи якостей, розважальна і одночасно морально-виховна функція, подеколи пропагандистська і обов'язково – соціальна. Відповідно до задуму і можливостей творчого методу, письменник використовує під час написання казки широкий спектр художніх засобів, ставлячи на меті найбільш повне розкриття ідеї та теми. Поряд з широким спектром засобів художнього зображення нерідко використовується й алюзія.

Алюзія як стилістичний прийом у художньому методі використовується не всіма письменниками однаково. Більш того, не в повній мірі ще досліджена роль алюзії саме в літературній казці. Алюзія (лат. *allusio* – натяк, жарт) – художньо-стилістичний прийом, натяк, відсилання до певного літературного твору, сюжету чи образу, а також історичної події з розрахунком на ерудицію читача, покликаною розгадати закодований зміст. Подеколи вживається як особливий вид алегорії. Часто алюзія співвідноситься з загальновідомим аналогом із історії, фольклорними сюжетами. Тому нерідко у функції алюзії використовуються народні прислів'я, різноманітні фразеологізми, пісні та казки. Стосовно казок, то вони з погляду алюзії носять двоякий характер. По-перше, казка фольклорна вже сама по собі є народноетимологічною алюзією. Вона побудована на прадавніх слов'янських культах. Це чітко простежується в казкових символах: прадавні культи анемізму і тотемізму, обряди ініціації збереглися у вигляді зооморфних символів тваринної казки. Числова символіка, як обов'язковий елемент казкової обрядності, побудована на вірі стародавньої людини в магію числа: у тижні – 7 днів, у місяці – 30 (3 x 10), у році – 12 місяців, які вона пов'язувала з численними явищами навколишньої дійсності – зміною пір року, видимістю астрономічних тіл: місяця, планет тощо. Так, наприклад, числова алюзія міститься в триразовому повторенні певної дії, сталої кількості головних персонажей – три або дев'ять братів, три дівчини у підземному царстві, три віщунки, три, сім, дев'ять, дванадцять голів у змія. Збереження казкою натяку на прадавні культи знаходить своє пояснення у сфері мислительної діяльності людини. Раніше, до появи писемності, весь процес творчості фіксувався тільки пам'яттю. Тому подібна фіксація потребувала особливих форм творчості. З цього погляду алюзія виступала одним з багаточисленних прийомів, за допомогою яких твір через свою натякливість на певні події чи рівень світобачення відновлював пласти творчості у пам'ять наступних поколінь.

Підтвердження того, що казка – це вже є алюзія, містить російська приказка: „Сказка ложь, да в ней намек”, тобто натяк, *allusio*. Подібна приказка розкриває значення алюзії тільки з її одного боку. Насправді ж вага алюзії набагато більша, на що до цього в літературознавстві не зверталось належної уваги.

По-друге, з процесом розвитку писемності й оформленням жанру літературної казки казка фольклорна вже у повній своїй формі стає таким стилістичним прийомом, як алюзія. Наприклад, цілком побудована на алюзії казка І. Франка „Цар звірів” із збірки „Коли ще звірі говорили”, що підтверджував і сам письменник. Наскрізь алюзивна казка М. Коцюбинського „Хо”, „Осінь казка” Лесі Українки, казки інших авторів. Детальний розгляд алюзії в казках письменників свідчить про те, що письменники другої половини XIX століття з розвитком літературного процесу, пошуком нових форм і засобів художнього зображення, психологізацією літературного твору починають використовувати алюзію як в її прямому значенні, так і надають алюзії інших, раніше не притаманих для неї функцій. Зокрема, алюзію використовують для більш глибокого розкриття теми та ідеї твору, підвищення його художньої вартості, загострення сюжету, гнучкості та логічності розвитку дії. Подібне яскраво простежується в жанрі літературної казки.

Використання алюзії в художньому методі письменників другої половини XIX століття, а саме Марком Вовчком, зумовлено, насамперед, тим, що фольклорна казка майже завжди цілковито існувала за рахунок давно напрацьованих традиційних схем. Вони, схеми, простежуються в сталих сюжетних образах, мотивах, формі і були характерними особливостями

казки і всього жанру. З розвитком історичної дійсності і боротьбою виробничих сил у суспільстві стосовно завдань літератури розвивається жанр літературної казки, яку письменники адаптують до умов нової дійсності, але не змінюють її докорінно. Зазнавала змін лише інтерпретація казки відповідно до соціального стану суспільства (з його соціальною боротьбою). Тобто із зміною ролі літератури в житті суспільства змінювалися роль і завдання літературної казки як її складової частини. Варіативно змінюючись, літературна казка не позбувається своїх характерних жанрових ознак, однак продовжує виконувати свою головну функцію – збагачення і розвиток літературного процесу. Відповідно до цього казка літературна починає шукати додаткових і нових засобів художнього зображення, одним з яких стає алюзія.

Михайличенко Г.Б. Алюзія в українській літературній казці (на прикладі творчості Марка Вовчка). *Ученые записки Таврического национального университета, 2001. Вып. 12 (51). С. 24–31.*

Тетяна Тищук
Українська літературна казка в контексті
світової літератури

Казка – це унікальний жанр художньої словесності, який залишається актуальним завжди. До того ж казка, з одного боку – жанр фольклорний, а з іншого – літературний. Секрет популярності, очевидно, в захопливому сюжеті твору. Маленькому читачеві дуже цікаво, що там далі, а для дорослого читача – це хвилини спогадів про власне дитинство. Ю. Лотман писав: „Представникові іншої цивілізації було б важко пояснити, для чого землякам потрібна величезна кількість текстів про події, яких не було”. Проте чудеса, які відбуваються в казці, не сприймаються як нереальні. Навпаки, автори намагаються через різні засоби зробити розповідь достовірною.

Авторська (або літературна) казка – це поєднання двох форм бачення та усвідомлення світу: фольклору й літератури. Набуваючи рис, характерних для авторського літературного твору, казка не може остаточно позбутися своїх народних витоків, повністю відірватися від фольклорної традиції. „В жанрі, – писав Бахтін, – завжди залишаються елементи архаїки, що не вмирають”.

Особливого розквіту авторська казка набула у Франції в XVII ст. За визначенням А. Франса, це „золоте століття казки”. Завдяки Катрін д’Онуа та її послідовникам (Жану де Лафонтену, Шарлю Перро, Катрін Бернар) казка перетворилася на самостійний жанр. У Франції інтерес до казки пов’язаний із салонною культурою аристократів, а не з народною культурою, як у німецьких романтиків. У XVII – XVIII ст. активними читачами казок були дорослі, для яких казка – засіб розваги, а для молоді – зразок поведінки, прийнятої у суспільстві. Саме через це всі тексти зі збірки „Казки матінки Гуски” Ш. Перро закінчуються віршованим додатком, який надає творові іронічного змісту, зрозумілого лише дорослому читачеві. У дитячих казках не прийнято друкувати моральний висновок. Збірка Жана де Лафонтена „Нові казки” була заборонена при першому виданні за еротичний характер творів, які „ображали мораль”. Запозичуючи сюжети із фольклору, автори літературних казок XVII – XVIII ст. пишуть твори, які максимально наближаються до оповідання або повісті.

Власне історія літературної казки починається в епоху романтизму. Німецькі романтики канонізують жанр казки. „Все поетичне має бути казковим”, – пише Новаліс. Саме у XIX ст. казка стає універсальним жанром, який адресований і дітям, і дорослим.

Є. Гребінка, Л. Боровиковський, Марко Вовчок, Панас Мирний, І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Пушкін, Г.-К. Андерсен, А. Франс, Ш. Перро – це далеко не повний перелік українських та зарубіжних письменників, які редагували народні казки та складали власні. Приступаючи до написання творів казкового жанру, Марко Вовчок виконувала творчий заповіт Шевченка: „Гляди ж, доню, щоб ти мені написала копу-дві, або п’ять, а то й сім кіп казок”. З-під пера письменниці виходять не тільки казки, як-от „Дев’ять братів і десята сестриця Галя”, „Злючка колючка і Добра Троянда” (переказ слов’янської казки про дванадцять місяців), а й повісті-казки „Кармелюк”, „Досконала курка”, „Невільничка”, „Лимерівна”.

Марко Вовчок пропагує жанр української казки в європейській літературі. Вона, перебуваючи у Парижі, перекладає французькою мовою казку „Досконала курка”, у якій критику соціальної ієрархії та суспільних недоліків переносить у світ тварин. У видавництві Оллендорфа цей твір виходить під назвою „Фінгал і Курочка”.

Французький період творчості української письменниці тісно пов’язаний із видавцем П.-Ж. Сталем (Етцелем). Саме у його виданні вийшла друком казка Марка Вовчка „Мелася” – переспів із відомої в українському й російському авторських варіантах казки „Ведмідь”. Згодом з’явився французький варіант російської казки „Королева” – про примхливу, самозакохану і вперту королівську доньку-красуню, яка тільки після того, як потрапила в скруту, стала звичайною, чуйною дівчинкою.

У 1869 – 1870 рр. в „Журналі виховання та розваги” у м. Парижі Марко Вовчок опублікувала дві оригінальні й відомі лише французькою мовою казки „Мандрівка на крижині” і „Сестричка”. У першій із них змальовано пригоди хлопчика й дівчинки, які під час весняної повені опинилися на крижині серед вируючої ріки, не розгубились і були врятовані. У другій ідеться про сміливу дівчинку, яка не злякалася зграї диких вовків і врятувала своїх братів. Заслуговують на увагу також казки „Прудкий Олень” та „Сибірський ведмідь”. Сюжети цих казок запозичив Етцель і видав як власні. Не дійшла до нас і чудова повість-казка Марко Вовчок „Історія кішки”, яка була написана французькою.

Казки Марка Вовчка – це своєрідне явище на фоні багатой художньої літератури Західної Європи ХІХ ст. із такими постатями, як В. Гауф, Г.-К. Андерсен та ін.

Літературна казка зберігає незмінні ознаки індивідуального стилю письменника, відображає його уподобання, ставлення до навколишньої дійсності, світогляд, національні традиції. Дуже часто говорять про одноваріантність текстів літературних казок. Хоча, безперечно, літературна казка може мати декілька редакцій. Так, поема-казка „Лис Микита” за життя І. Франка виходила п’ять разів щоразу в зміненому та переробленому вигляді. Якщо говорити про казки Марка Вовчка, то переклади їх різними мовами, навіть самим автором, слід вважати переказами, а не перекладами. Що ж до запозичення сюжетів Етцелем, то однозначно можна говорити про новостворені літературні казки, які були інтерпретацією українських казок письменниці. Етцель адаптував сюжети цих творів для сприйняття їх французьким читачем.

Із появою літературної казки письменники продовжують переосмислювати фольклорні сюжети. Так, наприклад, фольклорно-літературний сюжет про хитрого лиса опрацювали Й.-В. Гете („Reineke Fuchs”) та І. Франко („Лис Микита”), проте це два різні твори, незважаючи на спільне джерело сюжету. Інтерпретуючи фольклорні сюжети, письменники розвивають і водночас із нових позицій змальовують традиційні казкові образи. Характери відомих героїв у їх творах не статичні, вони набувають нових рис. По-різному, наприклад, змальовують образ Івасика-Телесика у своїх творах О. Бодяньський, Г. Квітка-Основ’яненко і П. Тичина.

Балансування між реальністю та фантазією в авторській казці, балансування жанру між фольклором і літературою стало причиною того, що початок та кінець літературної казки не відповідає фольклорній традиції. Немає звичного початку й завжди щасливого завершення. Така особливість притаманна казкам Г.-К. Андерсена. Він вважав, що в літературній казці все повинно бути „надто казковим і разом із тим – правдивим”. Андерсен був настільки оригінальний, що не вписувався у традиційні закони й жанрові норми казки. Він писав і казки, і казкові оповідання, і романтичні вірші у прозі. Сам письменник, за національністю датчанин, сказав: „Історія – саме та назва, яку я вважаю найбільш слушною в нашій мові для моїх казок. Народна мова розуміє під цим і просту оповідь, і найбільш сміливе народження фантазії”. Андерсен вкладав широкий зміст у поняття літературної казки і тому пропонував називати свої твори історіями. Суттєвою ознакою літературної казки він вважав оригінальність тематики та образів, постійно наголошуючи на ролі фантазії у її створенні.

Цікаві міркування щодо жанру казки були й у Лесі Українки. У листі до М. П. Драгоманова вона пише: „Хороші є казки на світі, і в них лежить часом хоч і „заржавлена”, але все-таки правда (знаєте, як говориться часто про казки: „Була колись правда та заржавіла!”)”.

Свій твір „Лісова пісня” Леся Українка назвала драмою-феєрією. Однак вона відчувала неповну відповідність жанрового визначення художній природі та змісту твору. У листі до А. Ю. Кримського Леся Українка пише: „Се, властиве, „Ein Mäzchendrama” по термінології Гауптмана (так він зве свій „Потоплений дзвін”), але я не знаю, як би се могло по-нашому зватись. Чи Ви знаєте, що я дуже люблю казки і можу їх видумувати мільйони?”. У листі до матері вона знову розмірковує про жанр „Лісової пісні”: „А от досада, що ніяк не можна по-нашому перекласти „Ein Mäzchendrama” – „драма-феєрія” те, та не те, як би його сказати? „Драма-казка” чогось незграбно, правда?”. „Щоб виразніше уявити своєрідність „ефекту казки” в „Лісовій пісні”, – пише Лукаш Скупейко у своєму дослідженні “Міфопоетика „Лісової пісні” Лесі Українки”, – для порівняння можна звернутися до попередніх творів авторки аналогічного плану, як-от: „Давня казка”, „Про велета (казка)”, „Біда навчить”, „Лелія” та ін., з одного боку, й „Осіння казка (Фантастична драма)”, – з другого. Якщо в першому випадку перед нами зразки літературної казки, генетично спорідненої з народною, то в другому – приналежність до власне казки умовна, адже експлуатуються, крім предметно-зображальних, передусім виражальні (символічні) властивості казкової образності й поезики. У цьому сенсі саме „Осіння казка” передувала написанню „Лісової пісні”...”.

У літературі казка має дивовижну властивість „проникати, розчинятися, забарвлювати у притаманні їй фарби абсолютно не казкові твори”, – зауважує І. Арзамасцева. Жанр казки все частіше виходить за межі словесної творчості. Він трансформується в різні жанроформи інших видів мистецтв – оперу („Коза-Дерева”, „Пан-Коцький” М. Лисенка), балет („Лісова казка” І. Вимера, „Спляча красуня” П. Чайковського), сюїту („Лис Микита” І. Вимера), графічні роботи (ілюстрації В. Каульбаха до „Райнеке Лиса” Й.-В. Гете, ілюстрації В. Литвиненка до казки „Лев і Осел” І. Франка), кінофільм („Попелюшка”) тощо. Тобто казка стає ще й паралітературним жанром. Вона поєднує, як вважає В. Пропп, „дитячу наївність з глибокою мудрістю та твердим поглядом на життя”. Напевно, саме тому літературна казка – це жанр, який цікавий практично всім поколінням людей, суспільним верствам, етносам, цивілізаціям.

Українська літературна казка, маючи специфічно національні особливості, вписана в загальноєвропейський літературний контекст завдяки популяризації її в Західній Європі такими українськими класиками, як Марко Вовчок, Леся Українка, Іван Франко. Саме українські письменники прагнули ознайомити читача із національними звичаями, традиціями та побутом, намагалися зробити свій внесок у загальноєвропейський літературний процес, створити нові жанрові форми, в основі яких лежить казковий сюжет.

Тишук Т. Українська літературна казка в контексті світової літератури. Волинська філологічна: текст і контекст. Українська і польська література для дітей та юнацтва : зб. наук. пр. / упоряд. Т. П. Левчук. Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. Вип. 3. С. 113 – 119.

Література

1. Бойцун І. Є., Негодяєва С. А. Дитяча література : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів вищ. навч. закл. Луганськ : Вид-во ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, 2013. 256 с.
2. Бурко О. Твір, що вчить дітей оптимізму. *Дивослово*, 2003. № 2. С. 67 – 70.
3. Витрикуш Г. Історичне минуле України у творчості Л. Костенко та В. Симоненко. *Укр. л-ра в загальноосвітній шк.*, 2009. № 12. С. 92.
4. Гарачковська О. Жанр казки в дослідницькому дискурсі. *Київська старовина*, 2007. № 6. С. 129 – 137.
5. Григоренко Н. Любов до України в творах Василя Симоненка. *Все для вчителя*, 2009. № 23/24. С. 78
6. Дмитренко Г. „Потерчата”, „Хуха-Моховинка” : вивчення творчості В. Короліва-Старого: 5 кл. *Укр. мова та л-ра*, 2003. № 35, верес. С. 10 – 11.
7. Дяченко Н. Поетична казка В. Симоненка „Подорож у країну Навпаки”. *Бібліотека вчителя початкової школи*, 1998. № 1. С. 25 – 28.

Практичне заняття 12.

Казки народів світу

План

1. Специфіка народної і літературної казки. «Мандрівні сюжети».
2. Індійська народна казка «Фарбований шакал», японська народна казка «Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик», китайська народна казка «Пензлик Маляна»: жанрова специфіка, міжмистецькі зв'язки, національний колорит.
3. Я. і В. Грімм «Пані Метелиця», «Бременські музиканти»: моральні цінності в казках, характеристика образів персонажів, антитези у пропонованих творах.
4. Ганс Крістіан Андерсен «Соловей», «Непохитний олов'яний солдатик», «Дикі лебеді»: жанрово-стильові особливості.

Питання для обговорення й завдання

1. На прикладі народних і літературних казок «Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик», «Пензлик Маляна», Я. і В. Грімм «Пані Метелиця», «Бременські музиканти» розкрити питання: «мандрівні сюжети» у казках народів світу.
2. Перегляньте мультфільм «Лис Микита» за казкою І. Франка. Визначте спільне й відмінне в образі лиса в індійській народній казці «Фарбований шакал» та казках І. Франка «Фарбований лис», «Лис Микита».
3. Назвіть казки, де діють дерев'яні герої. Чим зумовлена поява цих персонажів?

Консультації

Бродячий сюжет - це стійкий комплекс сюжетів і мотивів, що становлять основу твору, які переходять з однієї країни в іншу. При цьому переході сюжет адаптується під реалії країни, видозмінюється. Процес переходу сюжетів між народностями почався ще в давнину.

У кожній країні сюжет видозмінюється в залежності від національних особливостей культури, економіки, політики, соціального ладу. Основа залишається незмінною, і співвіднести бродячі сюжети досить легко. Особливо яскраві приклади бродячих сюжетів дають казки.

Крім збігів сюжету, казки на основі бродячих сюжетів повинні містити збіги в деталях, наприклад в іменах і географічних назвах, і загальні подробиці, незначні для сюжету.

Французький поет і критик Шарль Перро ввів моду на казки в 1697 році, коли опублікував в Парижі під ім'ям П'єра Дарманкура збірник «Казки матінки Гуски». До книги увійшли 8 казок: «Попелюшка», «Кіт у чоботях», «Червона Шапочка», «Хлопчик-мізинчик», «Подарунки феї», «Рікі-Чубчик», «Спляча красуня» і «Синя борода». Вважається, що всі вони, крім «Рікі-чубчиком» представляли собою літературну обробку народних сюжетів. За однією з версій, Перро почув їх від годувальниці свого сина.

Попелюшка - один з найпопулярніших старовинних «мандрівних сюжетів» в світі. Вважається, що існує більше 700 версій «Попелюшок» в фольклорі багатьох народів. Серед найдавніших - китайська і єгипетська казки. У єгиптян головну героїню - грекиню Родопіс - викрадають пірати. Добравшись до Єгипту, вони продають дівчину в рабство. Господар купує Родопіс шкіряні позолочені сандалі - одну з них викрадає сокіл, поки дівчина купається в річці. Птах виявляється непростим і віддає здобуток фараону, який тут же наказує підданам знайти господиню сандалі. Кінець казки очікуваний: фараон одружився на Родопіс.

У китайській версії героїню звать Йе Сянь, дух її матері живе в рибиці, а туфельки зіткані з золотих ниток. У італійців Зезолла вбиває мачуху, а в Східному Ірані «Дівчина з місяцем на лобі» здійснює розправу над рідною матір'ю. В'єтнамська Попелюшка-Тем спочатку радить

зведенній сестрі прийняти ванну з окропом, а після її загибелі обробляє тіло на частини, варить м'ясо та відправляє мачусі - виявивши череп дочки на дні горщика, вона вмирає від шоку.

Матеріали до заняття

Фарбований шакал

В одній лісистій країні жив шакал на ім'я Чандарава. От якось, знемагаючи від голоду, він прибіг до міста, аби чимсь пожитися. Міські собаки помітили його й страшенно завалували, погналися за ним і почали шарпати за боки гострими зубами. Рятуючи своє життя, він, геть покусаний, забіг по дорозі в будинок фарбаря, де стояв великий чан, повний синьої фарби. Ховаючись від переслідувачів, шакал ускочив туди і зробився такий синій, що собаки його не впізнали й порозбігалися. Чан-дарава подався світ за очі і зрештою прибився до лісу. Він був не схожий сам на себе, бо ж синя фарба надала йому зовсім іншої масті. Кажуть так:

Вапно і дурень, жінка й рак, як вчепляться - не відірвать, -

Акула рибу проковтне - гай-гай, не випустить її.

Побачивши цього дивного звіра із синьою, як у Шиви¹, шиєю, всі лісові жителі - леви, тигри, пантери, вовки та інші хижаки, сповнені неймовірного страху, кинулися врозтіч, примовляючи: «Хтозна, яку штуку втне цей заброда. Краще нам забігти від нього безвісти». Недарма кажуть:

Якщо не знають, ждять на що, про рід не знають і про міць,

Кому довіритись і як, всяк свій талант знаходить сам.

Чандарава збагнув, що вони перебувають у полоні страху, тож сказав: «О звірі, чому це ви, углядевши мене, стали розбігатися? Вам нема чого боятись! Сам Брахман, сотворивши мене сьогодні, звелів: “Там, де звірі не мають повелителя, віднині я тебе оголошую раджею над усіма ними, і хай титулом твоїм буде раджа Какудрума”. От я сюди й прибув, звірі, щоб прихистити вас під покровом парасольки моєї влади. Звуть мене Какудрума, а народився я в Тримир'ї». По цих словах леви, тигри та інші тварини заволали до нього: «Повелівай, володарю!». Тоді він надав левові чину головного радника, тигра призначив постільним, пантері доручив охороняти скриню, а вовка поставив вартовим біля входу. З родичами своїми - шакалами - він навіть розмови не заводив, а просто вигнав їх у шию, от і все. У царстві було так заведено: леви та інші звірі, промишляючи полюванням, усю здобич приносили йому, а він з висоти своєї царської влади розподіляв її поміж підлеглими.

Одного разу, прибувши на зібрання ради, Какудрума почув, що десь удалині страшенно завиває зграя шакалів. У нього від щастя навіть шерсть настовбурчилась, а в очах заблискотіли сльози радості. Не в змозі стриматись, він схопився і сам почав голосно вити. Здивовані звірі вмить усе второпали і засоромлено похнюпили голови. Оговтавшись, загомоніли: «Ну й обдурих же нас пройдисвіт. Це ж усього-на-всього нікчемний шакал, якого слід розшматувати!».

Той з переляку хотів було тікати, але не встиг: леви та його підручні роздерли шакалика на дрібні шматочки.

Переклад Ігоря Серебрякова

Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик

Давно колись жили собі чоловік, і жінка, та не було в них дітей. А тому ходили вона! щодня і храм молити богів, щоб ті послали їм хоч би малюсінького хлопчика.

І от одного дня знайшовся в них синок завбільшки з мізинчик.

— Ой, яка гарненька дитина! — раділа мати.

— Скоро підросте і дам допомагатиму! — тішився батько.

Батько й мати назвали сина Іссумбосі, тобто Хлопчик-Мізинчик, і берегли його як зіницю ока. Хлоп'я було розумне, та от біда — нітрохи не росло.

Минув час, і от надумав Іссумбосі вибитися в люди, став навколішки перед батьками і просить:

— Вудь ласка, відпустіть мене у столицю.

Спочатку батько й мати не знали, що й відповісти, але згадали, який він у них розумний і погодилися з його проханням. Хлопчик зробив собі меч із голки, що дала мати, і вранці всі троє подалися на берег річки.

— До побачення! — гукнув Іссумбосі і поплив униз за водою у чайній чашці, веслюючи хасі.

Через кілька днів добрався він до столиці, переповненої людьми, каретами і кіньми.

— Оце так столиця! — промовив хлопчик, прошмигуючи між ногами у людей.

Невдовзі його увагу привернув величезний будинок.

— Дозвольте зайти! Дозвольте зайти! — гукнув Іссумбосі щосили, стоячи на ганку.

За якийсь час двері відчинились, і на порозі з'явився ошатно вдягнений вельможа.

— Дозвольте зайти! — так само голосно повторив Іссумбосі.

— Цікаво, хто це говорить? Спантеличений вельможа оглянувся навколо.

— Я тут! Я тут!

Іссумбосі вибрався на гета і затупцяв ногами.

— Ого, який дивовижний чоловічок! Вельможа посадив Іссумбосі на долоню.

— Мене звати Іссумбосі. Я хотів би стати вашим слугою, — мовив хлопчик.

— Гарзд, я беру тебе на службу.

Вельможі відразу сподобався цей маленький, але жвавий хлопчик.

Іссумбосі був працьовитий і кмітливий, а тому в домі всі його любили. Та найбільше припав він до серця дочці багатого вельможі. Одного разу Іссумбосі супроводжував її до храму. Дівчина боялася, щоб на хлопця не наступили ногою, і посадила його за пояс свого кімоно. Коли ж вони поверталися додому, в темній вуличці на них раптом напали два оні — чудовиська в людській подобі з бичачими рогами і тигрячими іклами.

— Стривайте! Я вам покажу!

Іссумбосі вискочив з-за пояса дівчини і замахнувся мечем-голкою.

— Ха-ха-ха! Що це за дрібнота? — зареготав один із напасників і, схопивши Іссумбосі лапою, кинув його собі в пащу.

Хлопчик був маленький, тож міг вільно бігати в животі чудовиська і колоти його мечем.

— Ой, болить! Ой, болить!.. — заволато чудовисько і, виплюнувши хлопчика з пащі, дременуло світ за очі.

Тоді Іссумбосі стрибнув на обличчя другого чудовиська і виколов йому око.

— Ой, рятуйте! Ой, рятуйте! — затуливши обличчя лапами, заволав другий напасник і накивав п'ятами.

Коли Іссумбосі опам'ятався, то побачив перед собою на землі маленький чарівний молоток — скарб чудовиськ.

Дочка вельможі махнула цим молотком і промовила:

— Іссумбосі, стань великим!

І тоді сталося чудо: Іссумбосі почав рости і за мить перетворився на вродливого юнака.

Кажуть, що незабаром після того Іссумбосі оженився з дочкою вельможі, викликав до столиці своїх батьків і всі вони зажили разом у добрі і в щасті.

Пензлик Маляна

Жив колись бідний хлопець на ім'я Малян. Із самого малечку він мріяв про те, щоб навчитися малювати. Та от біда: не було в нього за що купити пензлика. Якось довелося йому йти повз школу. Зазирнув він у відчинене вікно й побачив, як учитель малює картину. Зайшов хлопець у клас і попросив учителя хоч на деякий час дати йому пензлика.

Учитель здивовано витріщив на нього очі, а потім як гаркне:

— Злидар! Малювати, бачте, йому захотілося. Ану геть звідси! — І вигнав Маляна зі школи.

«Хіба коли бідний, то й малювати не дозволяється? — обурився хлопець, і йому ще дужче захотілося навчитися малювати. Бувало, збирає хмиз у горах, візьме гілку і давай на піску пташок малювати. А то піде на річку, умочить палець у воду і тут, просто на камені, рибок малює.

З часом Малян навчився добре малювати, а пензлика в нього все не було. А як же він хотів його мати! Приснилося йому якось, що підходить до нього сивобородий дідусь і дарує йому вимріяного пензлика.

— Це чарівний пензлик, — сказав дідусь, — тож будь обережний із ним, бо може статися лихо.

Від радощів хлопець аж прокинувся. Що за диво! У руці він справді тримав пензлика. Схопився Малян із ліжка й одразу заходився малювати птаха. Та щойно закінчив він роботу, як птах змахнув крилами й полетів.

Відтоді Малян цілісні дні просиджував дома й малював бідним селянам усілякий реманент: у кого нлуга немає — тому плуга, кому мотика потрібна — тому мотику.

Незабаром чутка про ці Малянові витівки докотилася й до місцевого поміщика. Той звелів своїм служникам схопити хлопця й привести до маєтку, щоб Малян малював лише для нього одного.

Вислухавши зухвалі вимоги поміщика, Малян відповів, що він не буде малювати. І хоч як на нього кричали, хоч чим погрожували, та він не відступав від свого. Розгніваний поміщик наказав відвести хлопця до стайні й замкнути там. Нехай померзне ночами, поголодує, може, тоді слухнянішим стане.

Саме тоді було дуже холодно, а жорстокий поміщик аж три доби не випускав хлопця, сподіваючись, що за цей час він або помре з голоду чи холоду, або погодиться на його умови. Та коли на четвертий день він пішов подивитися на Маляна, то був украй здивований: хлопець сидів біля грубки і їв коржики.

Злющій, мов сто чортів, поміщик загукав до своїх служників і наказав їм убити хлопця, а його чарівний пензлик принести до поміщицьких покоїв. Служники відчинили двері стайні, а там нікого немає, лише бамбукова драбина стоїть під стіною. Вони зрозуміли, що Малян намалював драбину, виліз на горище і втік.

Так воно й справді було. Вибравшись із поміщицького обійстя, Малян намалював на кам'яному мурі огорожі поміщицької садиби баского білогривого коня, сів на нього верхи й помчав геть. Та через деякий час за спиною почулося тупотіння кінських копит. Це поміщик із служниками кинувся його наздоганяти.

Малян хутко намалював своїм пензликом лук і стріли. Коли переслідувачі наблизилися — просвистіла стріла, і поміщик повалився з коня на землю. А хлопець тим часом пришпорив свого білогривого й зумів утекти. Після цієї неприємності довелося Маляну залишити рідне село й переселитись у далеке місто. Там він жив тим, що продавав людям свої картини. А щоб його не викрили, ніколи не домальовував їх до кінця, тож птахи та звірі на картинах ніколи не оживали.

Одного разу Малян намалював журавля. Лише ока в птаха не було.

Та зовсім несподівано для хлопця з кінця пензлика зірвалася краплина туші й упала саме туди, де мало бути око. Журавель раптом змахнув крилами й полетів.

Усе містечко заговорило про цю дивовижну подію. Дійшли чутки й до самого імператорського двору. Імператор наказав своїм вельможам розшукати хлопця й привести до нього.

Малян знав, що імператор гнобить людей, стягає з них непосильні податки, тому, як і всі селяни, ненавидів його. Тож коли імператор наказав малярюві намалювати дракона, хлопець намалював йому жабу, а замість фенікса — общипану курку.

Бридка жаба та гола курка почали бігати й стрибати по залах палацу та скрізь паскудити. Імператора охопила злість. Він гукнув своїм охоронцям, щоб ті відібрали в хлопця пензлика, а самого неслуха кинули до в'язниці.

Імператор зрадив, заволодівши чарівним пензликом, і заходився сам малювати. Спочатку намалював купу золота. Проте йому здалося, що цього мало. Намалював ще одну, потім ще й ще... Та раптом усе золото перетворилося на каміння.

Зазнавши невдачі, імператор намалював золоту цеглину. Але цеглина здалася йому маленькою. Припасував він поряд іще одну. Потім ще й ще... Наразі довгий ланцюг золотих цеглин перетворився на величезного удава. Той роззявив величезного криваво-червоного рота й кинувся на імператора. Добре, що варта встигла його захистити.

Довелося імператорові випустити Маляна. Навіть нагороду хлопцеві пообіцяти, якщо той малюватиме лише для нього. Малян згодився, аби тільки пензлика повернули.

«Нехай гори малює... Ні, ні. У горах страшні звірі водяться. Хай краще море», — думав імператор.

Малян провів кілька разів пензликом, і на папері перед очима в самого імператора заграло синє-синє море, а поміж хвилями рибки плавають.

Імператор був задоволений і зажадав ще й корабля на морі мати. За мить на воді гойдався великий корабель. Імператор, його дружина, принци та принцеси й усі царедворці посідали на корабель.

Корабель відплив від берега. Проте імператорові здалося, що корабель пливе надто повільно. Він наказав хлопцеві, щоб той ще й вітер намалював. Малян замахав пензликом: хвилі стали вищими, корабель почав перевалюватися з боку на бік.

— Досить вітру! Досить! — злякано закричав імператор.

А Малян усе махав і махав пензликом. Вітер дужчав, хвилі здіймалися вище. Нарешті море заревло й перекинуло корабель. Імператор та всі його попутники пішли на дно.

(Переклад Івана Чирка)

Я. і В. Грім

Пані метелиця

Було в однієї вдови дві дочки: одна була вродлива й працювита, а друга дочка — ледача. Але мати більше любила ледачу, бо вона була її рідна дочка, а тій іншій доводилося виконувати всяку роботу і бути в домі золушкою.

Бідна дівчина мусила щодня сидіти на вулиці біля колодязя і прясти пряжу, та так багато, що від роботи в неї кров виступала на пальцях.

І от сталося одного разу, що все веретено залилося кров'ю. Тоді дівчина на-хилилася до колодязя, щоб обмити веретено, але воно висковзнуло в неї з рук і впало у воду. Вона заплакала, побігла до мачухи й розповіла їй про своє горе.

Стала мачуха її сильно лаяти і була такою жорстокою, що сказала:

— Якщо ти веретено впустила, то зумій його і назад дістати.

Повернулася дівчина до колодязя і не знала, що їй тепер і робити; стрибнула вона з переляку в колодязь, щоб дістати веретено. Дівчина втратила свідомість, але коли вона знову опам'яталася, то побачила, що перебуває на чудовій луці, і світить над нею сонце, і ростуть на луці тисячі різних квітів. Вона пішла луками далі й прийшла до печі, і було в ній повно-повнісінько хліба, який кричав:

— Ах, витягни мене, витягни, а не то я згорю, — я давно вже спікся!

Тоді вона підійшла й витягла лопатою усі хлібини одна за одною.

Пішла далі і прийшла до дерева, і було на ньому повно-повнісінько яблук, і сказало їй дерево:

— Ах, обтруси мене, обтруси, мої яблука давно вже достигли!

Вона почала трусити дерево, і посипалися, наче дощ, яблука на землю, і трусила яблуню доти, поки не залишилося на ній жодного яблука. Склала дівчина яблука на купу і пішла далі.

Нарешті прийшла вона до маленької хатинки, з якої виглядала у віконце старуха, і були у тої такі великі зуби, що стало дівчині страшно, і вона хотіла було втекти.

Але стара крикнула їй услід:

– Мила дитинко, ти чого боїшся? Залишайся в мене. Якщо ти будеш як слід виконувати в домівці всяку роботу, тобі буде добре. Тільки дивися стели якнайкраще мою постіль і старанно збивай перину, щоб пір'я злітало вгору, і почне тоді в усьому світі йти сніг, бо я – пані Метелиця.

Оскільки старуха повелася з нею ласкаво, то на серці в дівчини стало легше, і вона погодилася залишитися і вступити до пані Метелиці на службу. Вона старалася в усьому догоджати старій і кожного разу так сильно збивала перину, що пір'я злітало навкруги, ніби сніжинки, і тому дівчині жилося добре, і вона ніколи не чула від старої поганого слова, а вареного й смаженого щодня було вволю.

Так прожила вона деякий час у пані Метелиці, та раптом засумувала і спочатку сама не знала, чого їй не вистачає; але, нарешті, зрозуміла, що тужить по рідній домівці, і хоч їй було тут у тисячу разів краще, ніж там, усе-таки вона рвалася додому. Кінець кінцем дівчина сказала старусі:

– Я знудьгувалася за рідною домівкою; як би тут унизу під землею не було добре, але далі залишатися не можу, мені хочеться повернутися нагору – до своїх.

Пані Метелиця сказала:

– Мені подобається, що тебе тягне додому, і тому що ти мені вірно служила, то я хочу сама тебе провести нагору. – Вона взяла її за руку і привела до великих воріт.

Піднялися ті ворота, і коли дівчина опинилася під ними, раптом пішов сильний золотий дощ, і все золото залишилося на ній, так що вона повністю була вкрита золотом.

– Це тобі за те, що ти так старанно працювала, – сказала пані Метелиця і повернула їй також і веретено, що впало в колодязь. Ось закрилися за нею ворота, і опинилася дівчина знову вгорі, на землі, і зовсім недалеко від дому своєї мачухи. І тільки вона зайшла в двір, заспівав півень, що якраз сидів на колодязі:

– Ку-ку-рі-ку-у!

Наша дівчина золота тут як ту-ут!

І ввійшла вона прямо в дім до мачухи; і тому що була вона вся золотом укрита, її прийняли і мачуха і зведена сестра ласкаво.

Розповіла дівчина все, що з нею трапилось. Як почула мачуха про те, як досягла вона такого великого багатства, захотілося їй здобути такого ж щастя і для своєї потворної, ледачої дочки.

І вона посадила її біля колодязя прясти пряжу; а щоб веретено було в неї теж у крові, дівчина поколола собі пальці, сунувши руку в густий терник, потім кинула веретено в колодязь, а сама вона стрибнула слідом за ним.

Потрапила вона, як і її сестра, на чудові луки і пішла тією ж стежинкою далі. Підійшла до печі, а хліб знову як закричить:

– Ах, витягни мене, витягни, а то я згорю, – я давно вже спікся!

Але ледарка на це відповіла:

– Та що мені за охота бруднитися! – і пішла далі.

Підійшла вона незабаром до яблуні, і заговорила яблуня:

– Ах, обтруси мене, обтруси, мої яблука давно вже достигли!

Відповіла ледарка яблуні:

– Ще чого захотіла, адже якесь яблуко може мені впасти на голову! – і рушила далі.

Коли підійшла до домівки пані Метелиці, не було в неї ніякого страху, – адже вона чула про її великі зуби, – і відразу ж найнялася до неї робітницею. Першого дня вона була старанна і слухалася пані Метелиці, коли та їй що доручала, – вона все думала про золото, яке їй подарують. Але наступного дня стала вона трохи лінуватися, а на третій і того більше, а потім і зовсім не захотіла вставати рано-вранці. Вже не стелила пані Метелиці постіль як слід і не збивала їй перини так, щоб пір'я злітало вгору. Це, нарешті, пані Метелиці набридло, і вона відмовила їй у роботі. Ледарка дуже з цього зраділа, думаючи, що вже тепер і посиплеться золотий дощ.

Пані Метелиця повела її теж до воріт, але коли вона стояла під ними, то замість золота перекинувся на неї повний казан смоли.

– Це тобі нагорода за твою роботу, – сказала пані Метелиця і замкнула за нею ворота.

Повернулася ледащиця додому вся в смолі, і як побачив її півень, що сидів на колодязі, так і заспівав:

– Ку-ку-рі-ку-у!

Наша дівчина-бруднуля тут як ту-ут!

А смола на ній так на все життя й залишилася, і не змити її було до самої смерті.

Критики й літературознавці про казки народів світу

Собецька Олеся

Українська народна казка про тварин та індійська «Панчатантра»: порівняльний структурносемантичний аналіз сюжетів

«Панчатантра» — збірка повчальних розповідей та віршів, що датуються приблизно III — IV ст. н.е. Вона відома в Індії також в інших обробках під назвами «Тантракхьяка», «Тантракхьяна» («Повчальні розповіді»), «Панчакхьянака» («П'ять книг»), «Південна Панчатантра», «Панчатантра Непалу», «Хітопадеша», «Пурнабхадра». Первісний текст «Панчатантри» втрачений. До нашого часу дійшли лише її пізніші обробки. Дата та місце створення «Панчатантри», як і її автор, не можуть бути точно встановлені. «Панчатантра» — авторський твір (про це свідчить форма і зміст книги), але казки, легенди, що увійшли до неї, — це фольклор. Ці казки не були у свій час зафіксовані письмово, і уявлення про них склалися лише на основі більш пізніх записів, або ж за допомогою штучного виділення фольклорного матеріалу з інших жанрів санскритської літератури (наприклад, з обрамленої повісті). Казки, народні розповіді, байки та ін. доповнювали всі види санскритської прози, і вони були основою як релігійних збірок буддистів та джайнів, так і дидактичних та розважальних творів санскритом. В історії, що передує збірці як вступ, розповідається, що «Панчатантра» була створена брахманом Вішнушарманом для недосвідчених царевичів. Дидактика «Панчатантри» дуже різноманітна, і рекомендації царям не є її головною ціллю. Поряд з ними подаються уроки релігійної моральності, численні повчання житейської мудрості. Як багатопланова дидактика «Панчатантри», так і її розмаїтий матеріал, очевидно, були почерпнуті автором із писемних та усних джерел. Сюди ввійшли байки, казки про тварин, побутові казки, анекдоти та приклади різних жанрів повчальної поезії — від віршованого прислів'я до моралістичної проповіді високого стилю. Увесь цей різноманітний у змістовому та жанровому плані матеріал автор усе ж таки намагається поєднати у цілісну конструкцію. Тому він використовує так звану рамкову композицію, де за допомогою об'єднавчої рамки пов'язуються новели, казки чи байки. За жанром цей твір є «обрамленою повістю». Збірка поділяється на п'ять великих розповідей («книг»). Усі вони поєднані з історією-вступом. У кожному з п'яти розповідей, у свою чергу, вставляється певна кількість інших розповідей та віршів. Розповіді «обрамленої повісті» «Панчатантри» називалися в дослідницькій літературі по-різному: байками та притчами, новелами, казками, міфами, історіями та анекдотами. І для будь-якої з цих назв була підстава. «Панчатантрі», у першу чергу, притаманне злиття фантастики та життєвої правди, міфологічних та жанрових картин, казки про тварин та побутового анекдоту. На думку дослідників, значну частину розповідей «Панчатантри» складають байки, перш за все, байки про тварин. Однак, як зауважує П. Грінцер, багато з них не має не лише чітко вираженого, а й прихованого повчання, тому вони не можуть вважатися байками. Необхідним атрибутом байки є другий план, алегорія, її годі відшукати в багатьох розповідях «Панчатантри», що їх зазвичай називають байками. Для багатьох таких розповідей характерний метод нанизування, притаманний лише казковим сюжетам. В індійській розповіді не має значення, хто герой — людина чи тварина. У літературі інших народів зустрічаємо байку про тварин та тваринний епос, але там завжди помітна специфіка цих жанрів: дії, вчинки та мова тварин є прозорою

алегорією, не допускається об'єднання світу тварин і людей. У санскритській літературі навпаки — обидва світи тісно переплетені. У «Панчатантрі» тварини діють і думають, як люди. Інколи це можна тлумачити як алегорію, сатиру, але в деяких розповідях ніякої алегорії немає. Таке перенесення звичаїв людей на тварин пояснюється не потребою алегоричної розповіді, а древнім світобаченням індійців, в основі якого лежало уявлення про єдність тваринного і людського світів. фольклор байка казка тварина Тому будь-який термін європейської поезики буде занадто вузьким та неточним, якщо характеризувати окремі розповіді «обрамленої повісті». Проте найчастіше застосовують термін «казка». Та якщо це казка, то казка дуже своєрідна, незвичайна. Вважається, що в основі казки лежить дійсність, в яку ні слухачі, ні сам оповідач не вірять. Найбільш неймовірні розповіді для індійців повністю відповідали релігійним віруванням того часу. Індійські розповіді не мають невизначеного казкового початку. Зазвичай вони розпочинаються з точної вказівки міста і країни, де відбувається дія. Інша відмінність індійської казки: європейській казці властивий щасливий кінець — перемога героя, індійській — не обов'язково. Отже, ледь чи маємо підставу говорити про індійську «казку», даючи звичне тлумачення цьому слову...

Собецька Олеся Українська народна казка про тварин та індійська «Панчатантра»: порівняльний структурно-семантичний аналіз сюжетів. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. 10.01.01. — фольклористика. Київ, 2008. 32 с.

М.В. Масловська

Українська літературна казка в контексті європейської

Визначним явищем у літературі взагалі і в історії казки зокрема був виданий у 1812-1815 рр. братами Грімм збірник "Дитячі та родинні казки". Саме Л. Грімм один із перших сформулював відмінність народної казки від літературної. Ця відмінність, на його думку, полягає у вишуканості літературної казки. Літературна казка змушує співпереживати, викликає співчуття, наводить на роздуми, що пов'язані з долею героїв, чого часто немає у народній казці.

Дослідженнями казки як жанру займалися Г. Тодсен, Д. Беку, Р. Бухман та інші вчені, що працювали над теоретичними питаннями німецької народної та літературної казки. Е. Блейх у статті "Народна казка і казка літературна" вважає, що народна казка є "первинним" матеріалом для літературної казки. З цим не можна не погодитись. Блейх говорить про тісну взаємодію народної і літературної казки. Він стверджував, що літературна казка має різноманітні і часто прекрасно доведені зв'язки з народною казкою; вона — нерідко "перероблена народна казка".

...О. Веселовський підтримав думку про "можливість переходу певних сюжетів від народу до народу внаслідок історичних взаємин, культурних обмінів, а в самозародженні сюжетів вбачав зв'язок мистецтва з історичними умовами життя суспільства". У праці "Историческая поэтика" він досліджував походження сюжетів, їх типологію, варіантність, історію мотивів, поетичну структуру, поезику. Його ідеї про типологію сюжетів, генезис мотивів і запозичень розвинули В. Жирмунський, Е. Мелетинський.

...Дехто із вчених вважає українську літературну казку найдавнішою серед європейських. Зокрема А. Градовський пише: "Українська літературна казка одна з найдавніших серед європейських, вона, будучи типологічно і генетично пов'язана з світовою, всотувала в себе те, чим жила література Західної Європи, збагачувала світове письменство кращими творами".

Дуже часто тематика казок різних народів близька. Та мовна організація, сюжетні мотиви, деталі побуту є національно своєрідні.

Адаптація, обробка традиційних сюжетів діють у двох загальних напрямках. Перший — це пристосування матеріалів до нового національно-історичного середовища. Другий — це вростання образного матеріалу в національну культуру даного народу.

Літературна казка, в сюжеті якої герой розкривається як носій однієї якоїсь чітко визначеної риси, виступає як твір, у якому доля героя завжди адекватна його людським

моральним рисам, його характеру, життєвим прагненням – ставленню до інших людей, до правди і кривди, добра і зла, як їх розуміє народ, представником якого є письменник. Тому закономірно, що в літературній казці один і той же сюжет нерідко використовують різні автори. При цьому кожен з письменників, використовуючи ті самі теми, образи і сюжети, бачить у них відображення надій і болей своєї нації, бо дивиться на світ очима свого народу.

Так, письменники задумались над тим, що добро перемагає зло не легко, а в тяжкій боротьбі, що для перемоги треба час, сміливість і мужність. Крім того, добра чарівниця не може зняти чари злої, вона може їх тільки пам'ятати – і царська дочка не помре, а тільки засне на цілі сто років.

...В українській авторській казці теж нерідко використовуються сюжети і теми, характерні для казок ряду європейських країн. Найважливішими, на нашу думку, національно-специфічними чинниками у перетворенні традиційних сюжетів у авторській казці є:

а) проблема творчої інтерпретації традиційних сюжетів;

б) проблема національної традиції української літератури.

Стабільними особливостями всякої культури є мова, звичаї, культура, пов'язані з побутом та історією народу. Отже, при засвоєнні традиційного сюжетно-образного матеріалу, відбувається адаптація, пристосування традиційного матеріалу до проявів національної своєрідності культури певного народу.

"Основною категорією входження традиційних сюжетів до національної культури є категорія національної специфіки літератури, як її органічної якості, відмінної від якостей літератур інших народів". Ця категорія властива і жанру казки як народної, так і літературної.

При повному запозиченні сюжету зберігається його схема чи більша частина його мотивів, національна образність, а також своєрідність розвитку літературних напрямків, методів, поетики, стилів, побутування жанрів. Національна специфіка літератури пов'язана з національною самобутністю. Ця специфіка, на думку дослідників, відтворюється системою змістових і формально-стильових особливостей, притаманних творам письменників даної нації.

Одним з аспектів національної специфіки літератури є питання про іманентні національні якості, особливості літератури взагалі, літературної казки зокрема. На думку дослідників, це "перш за все, частина персонажів, місце, обставини дії з невеличкими змінами.

Треба відмітити, що є повне та часткове запозичення. Зауважимо, що використання письменником певного мотиву відносимо до повного запозичення, хоч цей мотив включений до цілком оригінального сюжету. Прикладом повного запозичення традиційного сюжету є частина персонажів, місце, обставини дії, хоч є деякі зміни. Прикладом повного запозичення традиційного сюжету є казка І. Франка "Лис Микита" (сюжет про лиса), а у випадку засвоєння, використання мотиву – казка М. Вінграновського "Гусенятко".

Тип часткового запозичення – використання сюжетно-образного матеріалу на різних рівнях, зокрема: а) застосування не всього сюжету, а його частини – більшої (система мотивів) чи меншої; б) вибір та розподіл дійових осіб (головних та другорядних).

До такого типу запозичень дослідники відносять, наприклад, "запозичення традиційного сюжету зі зміною жанру". Інколи традиційні сюжетні мотиви (мотив) можуть ставати основою цілого твору (розширення дії, введення нових персонажів і т.д.). Так, мотив розуму і сили розгорнуто у казці Н. Забіли "Корінці та вершки" (брати Грімм "Вовк і людина"), мотив пихатості і зарозумілості - у казці І. Франка "Фарбований лис" (брати Грімм "Лисиця і кіт") та ін. Та є характерні особливості при засвоєнні сюжетно-образного матеріалу, що у більшості випадків має риси включення у інший історико-літературний контекст. Саме ці особливості роблять чужорідний твір (сюжет чи образи, мотив чи мотиви) органічним явищем, за В.М. Жирмунським, "дійовим фактором".

Для авторської казки засвоєння традиційних сюжетних структур відмінне від фольклору, що є різним якісним виявом. "Таке якісне виявлення залежить найперше від складних процесів засвоєння авторською свідомістю традиційних сюжетів".

Важливим для досягнення національної літератури взагалі, літературної казки зокрема, є національний характер. На думку Д. Лихачова, "національна своєрідність літератури в значній

мірі залежить від національного характеру її письменників і визначається національною своєрідністю її героїв.

...Важливим є питання вивчення шляхів та процесів "адаптації" (обробок) традиційних сюжетів в літературній традиції, зокрема в літературній казці. Ці шляхи, на нашу думку, мають спільні риси та аспекти трансформації і вимагають комплексного розгляду. Важливим є також питання про походження, джерела спільного сюжету. О.М. Афанасьєв подібність у казкових епосах країн Європи пояснював "спільністю індоєвропейської міфології у прадавні часи".

Найважливішою проблемою існування традиційних сюжетів, на нашу думку, є проблема причин і засад оригінальності обробки авторами конкретної, індивідуальної фіксованої інтерпретації. Казка є благодатним матеріалом у зв'язку з високим ступенем проникності. Це підтверджується тим, що "міжнародний характер" мають сюжети багатьох казок. Найбільш популярними є казкові і ліро-епічні твори, причому казка фольклорна займає домінуючу позицію. Згодом традиційні сюжети стали використовуватись і в літературних казках. Звичайно ж, не всі сюжети запозичувались. Вибірковість традиційних сюжетів при запозиченні є першою фазою їх засвоєння або "націоналізації" (М. Грушевський).

Треба відмітити, що адаптація традиційних сюжетів у фольклорі та писемній мові різниться. Засвоєння, обробка традиційних матеріалів в усній словесності відбувається обов'язково через комунікативний простір народу.

Авторський же твір має вирішальне значення, і саме він визначає прозорість – захованість, міру заглиблення тексту – обробки. У багатьох письменників авторські казки ґрунтуються на казках свого народу, але використовуються і казки інших народів.

Для прикладу візьмемо літературну казку братів Грімм "Молодий велетень" та А. Шияна "Котигорошко". У казці "Молодий велетень" казковий герой незвичайний тим, що дуже маленький. "Якось зібрався селянин орати в поле, а мізинчик йому й каже:

- Візьміть, тату, й мене з собою.
- З собою? – здивувався батько.
- Яка ж із тебе в полі користь? Ще десь загубишся. Сиди краще вдома.

Мізинчик заплакав.

"Ет, візьму його та матиму спокій", - подумав батько, сховав сина в кишеню й поїхав у поле". У казці А. Шияна "Котигорошко" незвичайна поява героя на світ: "Отож, як трапилося в нас горе, що не стало ні Оленки, ні синів моїх, пішла я до річки. Стою над водою, дивлюсь, виглядаю, чи не пливуть вони човном, бо річка ця в море тече, а десь там над морем синім живе Змій ненажерливий... Стою та гірко плачу, коли де не візьмись вітер, здійняв хвилю на воді, вихрить курявою по дорогах, котить горошину. Підняла я тую горошину, принесла додому, посадила в себе на городі. Виріс з неї отакений кущ – густий та рясний. На тому кущі тільки один стручок, а в тому стручку тільки одна горошина якась незвичайна, бо коли вечір настає, то вона вся так і засяє, мов лісовий світлячок.

Тобі тоді ще й двох років не було. Підійшов ти до куща, зірвав стручок, впала з нього ота дивна горошина, а ти догнав її та з'їв. Від того й прозвали тебе..."

В обох казках малі хлопці мають велику силу. Саме вона, сила, допомогла Котигорошку та Молодому велетню служити правді. У казці Братів Грімм "Молодий велетень" хлопець наказує скнар: "І молодий велетень пішов від батьків. Ішов він, ішов, і трапилось йому село, де жив коваль, дуже великий скнара, що нікому не бажав добра, хотів усе собі загребти. Прийшов велетень до того коваля й питає, чи не потрібен йому ковальчук.

- Потрібен, - каже коваль, а сам думає: "Видно, що хлопець дужий, добре молотом орудуватиме й свій хліб відробить". І питає його:

- А яку ж ти хочеш платню?
- Ніякої, - відповів велетень.

Велетень зрозумів, що коваль скупий, жадючий і вирішив провчити його:

- Тільки раз у два тижні, коли решта ковальчуків отримують свою платню, я тобі даватиму два стусани. Отоді вже терпи".

Так само велетень наказав і скнару-управителя.

У казці "Котигорошко" герой теж шукає правду, йде за неї битися.

Коли батько бідкається про те, хто буде битися зі Змієм, Котигорошко вирішує: "Я поміряюсь..., я піду до синього моря, мамо, де Змій живе. Хочу битися з ним смертним боєм".

Рішення Котигорошка підтримують сусіди, називаючи його лицарем:

- Тільки йому під силу із Змієм воювати.

- За народну правду горою стати!

Молодий велетень, Котигорошко – правдошукачі, які свою силу застосовували для добра людей: один – провчає скупердяг, жаднюг, інший – перемагає Водяника, який забрав у свої володіння сестру Оленку.

В обох казках сила послужила добру: одних вчила бути щирими, інших – не бути жорстокими.

Звичайно ж, казка виховує кращі моральні якості. Саме висміюванню пихатості та зарозумілості присвячені казки І. Франка "Фарбований лис" та Братів Грімм "Лисиця і кіт".

У казці "Лисиця і кіт" спочатку набундючений лис не хоче навіть розмовляти з котом: "- Ох ти ж нікчемний дахолаз, йолопе рябомизний, очмано сухоребра, мишачий постраху, що ти собі надумав? Ти зважуєшся питати мене, як мені живеться! Та хто ти такий? Що ти вмієш? Скільки ти мистецтв опанував?. На всі ці обзивання – питання кіт спокійно відповідав, що знає тільки одне мистецтво.

Лис ніяк не міг вгамуватися: "А що ж то за мистецтво?" На це кіт відповів: "Коли на мене нападуть собаки, я вмію видряпатись на дерево і врятуватись від них". Лис похвалився, що знає сто мистецтв і мішок хитрощів. Та не допомогли лисові ні сто мистецтв, ні мішок хитрощів тоді, коли за ним побігли собаки. Собаки наздогнали лиса і схопили його. На це кіт зауважив: "Ех, пане лисе, не допомогли вам ваші сто мистецтв. А якби ви вміли видряпатись на дерево так, як я, то нічого б вам не сталося".

У казці Івана Франка "Фарбований лис" розповідається про те, що жив лис, який був сміливим, вигадливим. "Дійшло до того, що він не раз у білий день вибирався на полювання і ніколи не вертався з порожніми руками". Незвичайна вдатність зробила його страшенно гордим. Він думав, що немає нічого неможливого для нього.

"Що ви собі думаєте! – величався він перед своїми товаришами. Досі я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста і просто у торговлиці Курку вкраду".

Як говорив, так і зробив. Та не вкрав курки, а потрапив у халепу – пофарбувався і ледь залишився живим. Та хитрість і винахідливість допомогли стати Лисові царем звірів. Керував він звірами цілий рік. Та на роковини свого керування заснула його обережність. "Його серце було переповнене, його обережність заснула, і він, піднявши вгору морду, як не задзявкає полисячому!". Це був кінець. "І, не тямлячи вже ані про його добродійства, ані про його величну мудрість, а люті тільки за те, що так довго давали йому дурити себе, всі кинулися на нещасного Лиса Микиту і розірвали його на шматочки".

В обох казках "Лис Микита" та "Лисиця і кіт" пихатість та зазнайство караються. Гинуть ті, хто насміхався над іншими, зухвало себе вів.

У світовій літературі є так звані "мандрівні сюжети". Особливістю цього явища є вбирання національних ознак того народу, який прийняв, "оживив", створив свої неповторні казки.

М.В. Масловська Українська літературна казка в контексті європейської. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/8499/97/>

Література

1. Васюта С. Д. Поетика казок про тварин з «мандрівним сюжетом» і сучасні медіа (на матеріалі казки Я. і В. Грімм «Бременські музиканти» та української народної казки «Зимівля звірів»). *«У тридев'ятому царстві»: феномен казки в літературі, фольклорі і медіа* : матеріали Міжнародної наукової конференції (25–26 вересня 2014 р.) : зб. / [ред.-упор. С. С. Журавльова]. Бердянськ, 2014. С. 38-40.

2. Гузь О. Система уроків за казками Г.-К. Андерсена «Соловей», «Дикі лебеді», «Непохитний олов'яний солдатик». *Всесвіт. л-ра в сер. навч. закл. України*, 2013. № 10. С. 2–9.
3. Макарова Г. І. Урок за казкою Г.-К. Андерсена «Соловей». *Зарубіж. л-ра в шк. України*, 2014. № 9. С. 10–11.
4. Олексієнко М. П. Китайська народна казка та китайський живопис. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*, 2006. № 4. С. 9–10.
5. Шевченко Тетяна. «Чарівний молоточок» – у добрі руки. До вивчення японської народної казки «Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик». *Всесвітня література в школах України*, 2013. № 1. С. 27–29.

Практичне заняття № 13

«Аліса в Країні Див» Льюїс Керролл.

План

1. Творча історія повісті «Аліса в Країні Див» Льюїса Керролла, зв'язок з біографією письменника та життям Англії.
2. Образ Аліси, світ її уяви і захопливі пригоди.
3. Персонажі, які оточують героїню.
4. Особливості художньої мови твору.

Питання для обговорення й завдання

1. Подумайте над питанням: чому діти малюють фантастичних істот? Про що це свідчить?
2. У чому полягають особливості використання нонсенсу в художньому творі?
3. Розкажіть про сутність гри «Гасай-Коло».
4. Що таке ліммерик?
5. Схарактеризуйте образ Герцогині. Доведіть, що цей образ містить критику системи виховання того часу.
6. Які англійські приказки покладено в основу образів Чеширського Кота, Капелюшника, Шаленого Зайця? У чому особливість англійського фольклору?
7. Запишіть визначення фантастика, науково-фантастична література.

Консультації

Льюїс Керролл – видатний англійський письменник, філософ та математик, класик світової дитячої літератури. Англіїці стверджують: іноземці нічого не знають про Англію, якщо не чули Алісу, Чеширського Кота або Капелюшника. Усе це – герої знаменитої казки «Аліса в Країні Див», яка прославила Керролла на весь світ і стала перлиною дитячої світової літератури.

Чарльз Лютвідж Доджсон (справжнє ім'я письменника) жив й творив в вікторіанську епоху, себто в період усталених правил та стриманих манер. У своїх парадоксальних казках він витворив світ, де не потрібно було підкорятися правилам та де можна було обирати свої шляхи. Аліса та її друзі – люди з польотом фантазії, спрагли до пригод та відкриттів.

Льюїса Керролла вважають найзагадковішим письменником Англії, існує навіть «міф Керролла», оскільки в біографії автора є багато загадковості. В його особистості поєдналося чимало граней: казкар, математик, священик, мислитель. Майбутній письменник навчався в Оксфордї, став магістром математики, через кілька років був посвячений у дякони.

Упродовж 47 років Доджсон працював у коледжі Крайст-Черч. Викладач приятелював із доньками декана цього закладу і розповідав їм усілякі історії. Для однієї з дівчаток, яку звали Алісою, він і написав повість-казку «Аліса в Країні Див». Новим у цій історії було те, що героїня сюжету була змальована з реальної дівчинки, фантазія якої здатна витворювати інші світи. У Країні Див не діють звичні правила й закони, людина в ній може бути вільною й

робити, що спаде на думку. Коли Аліса піросла, Керолл написав продовження історії. Головна героїня казки «Аліса в Задзеркаллі» виростає й стає королевою. Сам письменник у книжці перетворюється в Білого Лицаря.

Казки Керолла приваблюють не лише дітей – сюжети «Аліси...» захоплюють навіть фахівців-неврологів. Науковці відшуковують у казках цікаву інформацію про принципи роботи мозку. А ще у, здавалося би, дитячих творах заховані дані з математики й логіки. Свого часу читачі навіть вбачали в сюжеті заховану тему наркотиків. Повний задум автора інтерпретують і нині. Казки про Алісу є невичерпним джерелом для переосмислень та досліджень.

Матеріали до заняття

*Льюїс Керролл
Аліса в Країні Див
(уривки)*

Червневий південь золотий,
Ріки сьйливе скло,
В дрібних долоньках дітвори
Пручається весло,
І течією нас аж ген
Від дому віднесло.
Безжальні! В час, як червень нас
Спекотою повив,
Тоді, коли понад усе
Здрімнути я б волів, —
Вам зажадалося, щоб я
Вам казку оповів!
І квапить Перша: "Не барись!
Розкажеш казку! Згода?"
А Друга: "Щоб у казці тій
Були чудні пригоди!"
А Третя всіх перебива,
Бо нетерпляча зроду.

Та ось мовчанка залягла,
І, наче уві сні,
Нечутно дівчинка іде
В країні чарівній,
І бачить силу дивних див
В підземній глибині.
Гай-гай!.. Уяви джерело
Вже струменем не б'є.
"Кінець опісля розкажу —
Ось слово вам моє!"
"Опісля, — всі кричать гуртом,
За хвилю настає!.."
Снується нитка спроквола
Моєї диво-казки,
Вже й сонечко ясне сіда —
Доходить до розв'язки...
Гайда додому, день погас
І ніч вдягає маски.

Алісо, казку давніх днів
Сховай до сивини
В тім тайничку, де бережеш
Дитячі любі сни,
Немов прочанин квітку з піль
Своїї сторони!

**У цьому вступному вірші Керрол пригадує "південь золотий" 1862 р., коли він і його приятель Робінсон Дакворт вирушили в човні з трьома маленькими доньками ректора Ліддела на прогулянку вгору по Темзі. "Перша" — то старша серед сестер Лоріна Шарлотта, якій на той час було 13 років, "Друга" — десятирічна Аліса Плезнс, яка стала прообразом Аліси; а "третья" восьмирічна Едіт.*

Розділ перший

Униз і вглиб кролячою норою

Аліса тяжко занудьгувала, сидячи на березі без діла. Разів зо два зазирнула вона до книжки, яку читала її сестра, але не знайшла там ні малюнків, ні розмов.

— Чого варта книжка без малюнків та розмов? — зітхнула Аліса.

Вона сиділа й думала (наскільки це можливо у спеку, коли туманіє голова й злипаються повіки), піти чи не піти нарвати квіток — це ж бо така втіха сплести собі з них віночок...

Аж тут повз неї промайнув Кролик — білий, з рожевими очима. Диво, звісно, невелике, як не дивина було й почути, що Кролик бубонить собі під ніс:

— Ой лишенько, лишенько, як я забарився!

(Згадуючи про це опісля, вона подумала, що мала б таки здивуватися, але тієї миті все видавалося цілком звичайним.) Та коли Кролик раптом добув із нагрудної кишеньки годинника й, зиркнувши на нього, поспішив далі, Аліса схопилася на ноги: зроду-віку ще не траплявся їй Кролик із нагрудною кишенькою та ще й при годиннику.

Аж тремтячи з цікавості, вона кинулася за ним навздогін — і, на щастя, ще встигла помітити, як він гулькнув у велику кролячу нору під живоплотом.

Аліса з розгону пірнула слідом за Кроликом, навіть не подумавши, як буде звідти вибиратися.

Якусь часину кроляча нора йшла рівненько, немов тунель, а тоді зненацька урвалася — так зненацька, аж Аліса й не зчулась, як жухнула навсторч у якийсь глибоченний колодязь.

Чи то колодязь був просто таки бездонний, а чи так повільно вона падала, але дорогою їй не бракувало часу роззирнутися і поміркувати, що ж буде далі.

Найперше Аліса глянула вниз, щоб бачити, куди вона падає, — але там було темно, хоч в око стрель. Тоді вона оглянула стіни колодязя: на них була сила-силенна маленьких мисників та книжкових полиць; подекуди на кілочках висіли мапи й картини. З одного мисника вона прихопила баночку з наліпкою "ПОМАРАНЧЕВЕ ВАРЕННЯ" — та ба! — виявилося, що вона порожня. Викидати її було лячно (ще вб'є когось унизу), тож Аліса примудрилася тицьнути її на одну з полиць, повз яку пролітала.

— Овва! — чудувалася Аліса. — Після такого падіння не страшно й зі сходів скотитися! Ото вдома дивуватимуться, яка я хоробра! Та що там сходи! Тепер я й не писнула б, якби впала навіть із даху! (І це, мабуть, було правдою.)

Униз, униз, униз... От би падати так до безкінечності!

— Цікаво, скільки миль я вже пролетіла? — міркувала Аліса вголос. Мабуть, уже й до центру Землі недалеко. Ану прикиньмо: по-моєму, до нього ще десть чотири тисячі миль.

(Аліса, бач, просвітілася в цих питаннях на уроках у школі, і хоч зараз була не найкраща нагода хизуватися знаннями — слухати нікому! — а все ж попрактикуватися ніколи не завадить.)

— Так, здається, саме стільки, але тоді постає питання: на якій я широті й довготі?

(Аліса уявлення не мала, що таке "широта" й "довгота", але ці поважно-вчені слова неабияк тішили її вухо.)

Трохи згодом вона знову заходилася міркувати вголос:

— А що, як я провалюся наскрізь*? Ото буде кумедно — вигулькнути серед людей, що ходять униз головою! Антипади, чи як їх там (вона була навіть рада, що ніхто зараз її не чує, бо слово пролунало якось трохи не так).

— І тоді, зрозуміло, мені доведеться запитати, в яку країну я потрапила: "Перепрошую, добродійко, це Австралія чи Нова Зеландія?" — Тут Аліса спробувала зробити реверанс. (Уяви собі реверанс у повітрі і спитай себе, що з того вийшло б?)

— Тільки що вона про мене подумає? Що я якась невігласка? Е, ні, питати не годиться: може, десь буде написано...

Униз, униз, униз... Знічев'я Аліса знову заговорила:

**За часів Керрола в популярній літературі висловлювалися різні здогади про те, що станеться, коли впасти в тунель, що проходить крізь центр Землі. Ще грецький філософ Плутарх (46-127рр.), а згодом і багато відомих мислителів (Ф.Бекон, Вольтер) розмірковували на цю тему Галілей дав правильну відповідь: тіло буде падати дедалі швидше, але з усе меншим прискоренням, доки не досягне центру Землі, де прискорення дорівнює нулю. Після цього швидкість його стане зменшуватися, а сповільнення — збільшуватися, аж поки воно не досягне протилежного кінця тунелю. Тоді знову почнеться падіння до центру Землі. Опір повітря вреши-решит колись зупинить його у центрі.*

— Уявляю, як Діні буде сумно сьогодні без мене! (Діна — це кішка.) Хоч би ж не забули, як питимуть чай, поставити і їй блюдечко з молоком. Діно, кицюню моя! Як жаль, що ти не зі мною! Миші так глибоко, боюся, не водяться, але кроти — близькі мишачі родичі, тут, мабуть, є. От лише... чи їдять коти кротів?

Тут Алісу почав змагати сон, і вона вже бубоніла собі під ніс, немов крізь дримоту:

"Чи їдять коти кротів?... Чи їдять коти кротів?..."

Часом виходило щось таке:

"Чи їдять кроти котів?...", бо коли не знаєш відповіді на питання, то байдуже, з якого боку його ставити. Аліса відчула, що дримота вже заволоділа нею і їй почало снитися, ніби вона гуляє попідручки з Діною і цілком серйозно запитує: "Ну-бо, Діно, признавайся: чи ти колись їла кротів?"

Коли це враз — гу-гуп! — і вона опинилася на купі хмизу й сухого листя: політ закінчено!

Аліса нітрохи не забила і швиденько схопилася на ноги. Підвела голову догори — там усе тонуло в темряві; зате попереду виднів ще один довгий коридор, і в ньому миготіла, швидко віддаляючись, постать Білого Кролика. Гаятись не можна було й хвилини — Аліса як вітер помчала за ним і ще встигла почути, як він проказав, звертаючи за ріг:

— Ох, бідні мої вушка! Мої вусики! Як же я запізнююсь!

Здавалося, він був зовсім близько, та коли Аліса й собі звернула за ріг, за Кроликом і слід пропав, а вона опинилася в довгому низькому коридорі, освітленому рядочком підвішених до стелі ламп.

Довкола було багато дверей, але всі позамикані. Аліса пройшла коридором з одного боку, вернулася з протилежного (дорогою вона торгала усі двері поспіль), і тепер сумно брела серединою, розмірковуючи, як же їй звідси вибратися.

Раптом Аліса наштотхнулася на маленький триногий столик, весь із суцільного скла. На ньому не було нічого, окрім крихітного золотого ключика, й Алісі відразу спало на думку, що це, мабуть, ключ від котрихось дверей. Та ба! Чи то замки були завеликі, а чи ключик замалий — у кожному разі він не підходив до жодних дверей. Однак за другим обходом вона раптом нагледіла маленьку завісочку, якої не помітила спершу, а за нею — дверцята заввишки з п'ятнадцять дюймів*. Вона засунула золотого ключика в замок і-о, радість! — він підійшов!

Дверцята відчинилися у вузесенький прохід, мало що більший за мишачу нору. Аліса стала навколішки й угледіла в глибині небаченої краси сад. І так їй закортіло вибратися з цього

темного коридору між оті барвисті квітники та прохолодні водограї! Проте у дверцята не пролазила навіть її голова.

"А якби й пролізла, — подумала бідолашна Аліса, — то який у тому сенс? Кому потрібна голова без плечей. Якби ж то я могла складатись, як підзорна труба! Я напевно склалася б, аби лиш знаття, з якого кінця почати".

**Один дюйм дорівнює 2,54 см.*

Бачиш, останнім часом Алісу спіткало стільки всіляких дивовиж, що вона почала сумніватися, чи в цьому світі так уже й багато справді неможливих речей.

Збагнувши, що біля дверцят вона нічого не вистоїть, Аліса повернулася до столика — не без надії знайти там якогось іншого ключа чи бодай інструкцію для тих, хто хоче скластися, як підзорна труба.

Цього разу на столику вона вгледіла маленьку пляшечку ("Раніше її точно не було", — подумала Аліса) з прив'язаним до шийки папірцем, де гарними великими літерами було видрукувано: "ВИПІЙ МЕНЕ". Коли тобі пропонують "Випий мене" — це, звісно, чудово, але мудра маленька Аліса не збиралася діяти зопалу.

— Ні, — сказала вона собі, — спочатку я гляну, чи нема тут де напису "Отрута".

Бачте, вона читала кілька гарних історійок про дітей, які або попеклися, або потрапили в пазурі диких звірів чи в які інші халепи — і все через те, що не хотіли пам'ятати простих порад своїх друзів, які, скажімо, застерігали, що коли довго тримати розжарену кочергу, то вона попече долоні, і що коли сильно чикнути ножом по пальцю, то неодмінно піде кров. А ще вона ніколи не забувала, що коли напитися з пляшечки з позначкою "Отрута", то з цього майже напевно нічого доброго не вийде, рано чи пізно.

Проте на цій пляшечці такого напису не було, тож Аліса таки відважилася з неї надсюрбнути. Виявилось, що це доволі смачно (як пиріг з вишнями, заварний крем, ананас, смажена індичка, іриски й гарячі грінки разом узяті), й Аліса хильцем спорожнила пляшечку.

— Цікаве відчуття! — мовила Аліса. — Здається, я стягуюсь, як підзорна труба.

І справді: тепер вона заледве сягала десяти дюймів і аж проясніла на думку, що такий зріст дасть їй. нарешті змогу пройти крізь дверцята в той чарівний садок. Та, про всяк випадок, вона перечекала ще кілька хвилин, аби мати певність, що більше не зменшується (це й досі її троху бентежило).

— Чого доброго, ще зйду нанівець, як свічка, — сказала собі Аліса.

— Цікаво, як би я тоді виглядала?

І вона спробувала бодай уявити, як світить свічка після того, коли згорить дотла, бо досі, наскільки вона пам'ятає, такого бачити їй не траплялося.

Упевнившись, що з нею нічого більше не діється, вона вирішила мерщій податися до саду. Бідна Аліса!.. Біля дверцят вона похопилася, що забула золотого ключика, а коли вернула до столика, то зрозуміла, що тепер до ключика їй не дотягтися. Вона виразно бачила його знизу крізь скло і навіть пробувала вилізти вгору по ніжці, але ніжка була заслизька. Натомившись від марних зусиль, бідолашка сіла й заплакала.

— Годі! Сльозами тут не допоможеш! — наказала вона сама собі. — Раджу тобі зараз же перестати!

Зазвичай Аліса давала собі непогані поради (хоча й рідко до них прислухалася), а подеколи картала себе аж до сліз. Якось, пригадується, навіть спробувала нам'яти собі вуха за те, що змахлювала, граючи сама з собою в крокет. Ця мала химерниця страх любила вдавати двох осіб водночас.

"Але тепер, — подумала Аліса, — нема сенсу отак роздвоюватися. — Мене заледве й на одну вистачає!"

Аж ось її погляд упав на невеличку скляну скриньку під столом: вона відкрила її й побачила там малесеньке тістечко, на якому красувалися викладені смородинками слова: "ЗІЖ МЕНЕ".

— А що ж, і з'їм! — промовила Аліса. — І коли від того побільшаю, то дістану ключа, а здрібнію ще дужче, то просунуся під дверцятами. Так чи інак, а в садок я потраплю однаково.

Вона відкусила шматочок і збуджено подумала:

"Так чи інак? Так чи інак?"

Притиснувши долоню до маківки голови, щоб відчувати, в якому напрямку росте, Аліса, на превеликий свій подив, виявила, що зріст її не змінився. Певна річ, так зазвичай і буває, коли їси тістечка, проте Аліса вже настільки звикла до суцільних дивовиж, що коли життя знову пішло своїм звичаєм, воно здалося їй нудним і дурним.

Тож вона відкусила ще шматочок і незабаром доїла все тістечко.

Розділ другий

Озеро сліз

— Все дивасніше й дивасніше! — вигукнула Аліса (з великого зачудування вона раптом забула як правильно говорити). — Тепер я розтягуюсь наче найбільша в світі підзорна труба! До побачення, ноги! (Бо ніг своїх вона вже майже не бачила — так хутко вони віддалялися).

— О бідні мої ноженята, хто ж вас тепер взуватиме, у панчішки вбиратиме? Напевно не я!.. Тепер ми надто далеко одне від одного, щоб я могла дбати про вас: мусите давати собі раду самі...

"А все ж я повинна їм догоджати, — додала подумки Аліса. — Бо ще ходитимуть не туди куди я хочу!.. О, вже знаю: я на кожне Різдво даруватиму їм нові чобітки".

І вона почала міркувати, як це найкраще зробити.

— Чобітки доведеться слати з посланцем, метикувала вона. — От комедія — слати дарунки своїм власним ногам! І ще з якою чудернацькою адресою:

Ш-ній ПРАВИЙ НОЗІ АЛІСИНІЙ

КИЛИМОК-ПІД-КАМІНОМ

ВІД АЛІСИ, З ЛЮБОВ'Ю

— О людоньки, що за дурниці я верзу!

Тут вона стукнулася головою об стелю: ще б пак, її зріст сягав тепер за дев'ять футів*!

*Один фут дорівнює приблизно 30 см.

Вона мерщій схопила золотого ключика й гайнула до садових дверцят.

Бідолашна Аліса! Єдине, що вона могла зробити, лежачи на підлозі, — це зазирнути в садок одним оком. Надії дістатися туди лишалося ще менше, ніж досі. Вона сіла і знову зайшлася плачем.

— Як тобі не сором! — сказала собі Аліса. — Щоб отака велика дівчинка (чим не до речі сказано?) отак розпустила рюмси! Зараз же перестань, чуєш?

Але вона все плакала й плакала, розливаючись потоками сліз, аж поки наплакала ціле озерце, завглибшки з чотири дюйми і завширшки на півкоридора.

Тут до її слуху долинуло дрібне лопотіння ніг. Аліса похапцем утерла очі, аби глянути, хто це. То повертався Білий Кролик: вишукано вбраний, з парою білих лайкових рукавичок в одній руці і віялом — у другій.

Він дуже поспішав і бурмотів сам до себе:

— Ой, Герцогиня! Ой-ой Герцогиня! Вона ж оскаженіє, коли я змушу її чекати!

З розпачу Аліса ладна була просити помочі в кого завгодно, тож коли Кролик порівнявся з нею, вона знічено озвалася:

— Перепрошую, пане...

Кролик аж звився на місці — кинув віяло й рукавички, і очамріло дременув у темряву.

Аліса підняла одне й друге, і стала обмахуватися віялом: задуха в коридорі стояла страшенна.

— Який божевільний день! — сказала вона. — Ще вчора все йшло нормально... Цікаво, може, це я за ніч так перемінилася? Ану пригадаймо: коли я прокинулася — чи була я такою, як завжди? Щось мені пригадується, ніби я почувалася інакше. А якщо я не та, що була, то, скажіть-но, хто я тепер?.. Оце так головоломка...

І вона почала перебирати в пам'яті усіх своїх ровесниць, аби з'ясувати, чи не перетворилася вона часом на одну з них.

— Безперечно, я — не Ада, — розмірковувала вона. — В Ади волосся спадає кучерями, а в мене — не в'ється зовсім. І, безперечно, я не Мейбл: я ж бо знаю стільки всякої всячини, а вона — ой, вона така невігласка! Крім того, вона — то вона, а я — це я, а... О людоньки, як важко в усьому цьому розібратися!.. Ану перевірмо, чи знаю я те, що знала? Отже: чотири по п'ять дванадцять, чотири по шість — тринадцять, чотири по сім — е, так я ніколи не дійду до двадцяти! Втім, таблиця множення — ще не аргумент... Перевірмо географію: Лондон — столиця Парижу, а Париж — Риму, а Рим... Ні, все неправильно! Мабуть, я таки не я, а Мейбл! Ану, прочитаю вірша "Хороша перепілонька..."

І схрестивши руки на колінах, так ніби вона проказувала вголос уроки, Аліса стала читати з пам'яті. Але й голос її звучав хрипко та дивно, і слова були не ті:

Хороший крокодилонько
Качається в піску,
Пірнає в чисту хвиленьку,
Споліскує луску.
Як він покаже зубоньки,
Привітно сміючись,
То рибоньки-голубоньки
Самі у рот плись-плись!*

— Це явно не ті слова, — зітхнула бідолашна Аліса зі слізьми на очах. — Я таки й справді Мейбл, і доведеться мені жити в убогому будиночку, де й гратися немає чим, зате ого скільки уроків треба вчити! Ні, цього не буде: якщо я Мейбл, то залишуся тут, унизу! Нехай скільки завгодно заглядають сюди і благають:

"Вернися до нас, золотко!"

Я тільки зведу очі й запитаю:

"Спершу скажіть, хто я є, і, коли мені ця особа підходить — я вийду нагору, а коли ні — не вийду. Сидітиму тут, аж доки стану кимось іншим".

Тут знову з її очей бризнули сльози.

— Чому ніхто сюди навіть не загляне!.. Я так втомилася бути сама!

З цими словами вона опустила очі і з подивом помітила, що, розмовляючи сама з собою, натягла на руку одну з Кроликових білих рукавичок.

— І як це мені вдалося? — майнуло у неї в голові. — Напевно, я знову меншаю?

Вона звелася й пішла до столика, аби примірятись: так і є — вона зменшилася десь до двох футів і швидко меншала далі. Причиною, як незабаром з'ясувалося, було віяло в її руці, тож Аліса прожогом його відкинула: ще мить — і вона зникла б зовсім!

**Вірші в текстах обох казок переважно пародіюють вірші й пісні, що були добре відомі читачам Керрола. Майже всі вони сьогодні забуті і згадуються здебільшого лише за назвами, та й то лише тому, що Керрол вибрав їх для своїх пародій.*

— Ху-у! Ледь урятувалася! — сказала вона, вельми налякана цими змінами, але й невимовне рада, що живе ще на світі.

— А тепер — до саду! — І вона чимдуж помчала до дверцят. Та ба! Дверцята знову виявилися замкнені, а ключик, як і перше, лежав на скляному столику.

"Кепські справи, кепські, далі нікуди, — подумала нещасна дитина. — Ніколи-ніколи я ще не була такою манюсінькою! І треба ж отаке лихо на мою голову!"

На останньому слові вона посковзнулася і — шубовсть! — по шию опинилася в солоній воді.

Спочатку вона подумала, що якимось дивом упала в море.

— А коли так, — сказала вона собі, — то додому я повернуся залізницею.

(Аліса тільки раз у житті побувала біля моря і дійшла загального висновку, що там усюди є купальні кабінки*, дітлахи, що длубаються в піску дерев'яними лопатками, вишикувані в рядок готелі, а за ними — залізнична станція.)

Проте вона хутко здогадалася, що плаває в озері сліз, яке сама наплакала ще будучи велеткою.

— І чого було аж так ридати? — бідкалася Аліса, плаваючи туди-сюди в пошуках берега. — За те мені й кара!.. Ще потону у власних сльозах! Ото була б дивина! Щоправда, сьогодні — все дивина.

**Маються на увазі невеличкі кабінки на колесах, що вивозилися кіньми в море. Через дверцята в стінці, обернутій до моря, виходили у воду; величезний парасоль, прикріплений ззаду, закривав того, хто купався, від допитливих поглядів публіки.*

Тут Аліса почула, як поблизу неї хтось хлюпочеться, і попливла на хлюпіт, аби з'ясувати, хто це. Спершу вона подумала, ніби то морж чи гіпопотам, але, згадавши, яка вона тепер маленька, зрозуміла, що то — звичайна миша, яка теж звалилась у воду.

— Чи є зараз якийсь сенс, — подумала Аліса, — заходити в балачку з цією мишею? Тут усе таке незвичайне, що балакати вона напевно вміє... Та, зрештою, треба спробувати.

І вона звернулася до неї:

— О, Мишо, чи не знаєте ви, де тут берег? Я вже дуже стомилася плавати, о, Мишо!

Аліса вирішила, що до мишей слід звертатися саме так. Правда, досі подібної нагоди їй не випадало, але колись у братовому підручнику з граматики вона бачила табличку відмінювання:

Наз. миша

Род. миші

Дав. миші

Знах. мишу

Оруд. мишею

Місц. на миші

Клич. мишо!

Миша пильно глянула на Алісу й немовби підморгнула їй крихітним очком, але не озвалася й словом.

"Може, вона не тямить по-нашому? — подумала Аліса. — Може, це французька миша, що припливла з Вільгельмом Завойовником?"

(Треба сказати, що попри всю свою обізнаність з історії, Аліса трохи плуталася в давності подій.)

— Ou est ma chatte?* — заговорила вона знову, згадавши найперше речення зі свого підручника французької мови.

Миша мало не вискочила з води і, здавалося, вся затремтіла з жаху.

— Перепрошую! — зойкнула Аліса, відчувши, що скривдила бідолашне звірятко. — Я зовсім забула, що ви недолюблюєте котів.

— Недолблюю котів?! — вереснула Миша. — А ти б їх долблювала на моєму місці?!

— Мабуть, що ні, — примирливо відказала Аліса. — Тільки не гнівайтесь... А все ж таки жаль, що я не можу показати вам нашу Діну. Ви б лише глянули — і одразу б закохалися в котів. Діна така мила і спокійна, — гомоніла Аліса чи то до Миші, чи то до себе, ліниво плаваючи в солоній воді, — сидить собі біля каміна і так солодко муркоче, лиже лапки і вмивається...

А що вже пухнаста — так і кортить її погладити! А бачили б ви, як вона хвацько ловить мишей... Ой, вибачте, вибачте!.. — знову зойкнула Аліса, бо цього разу Миша вся наїжачилася, і Аліса збагнула, що образила її до глибини душі.

— Ми більше не говоритимем про це, якщо вам не до вподоби.

— Ми?! Ми не говоритимем!.. — завершала Миша, тремтячи усім тілом аж до кінчика хвоста. — Начебто я говорила про таке!.. Наш рід споконвіку ненавидить котів — огидні, ниці, вульгарні створіння! Чути про них не хочу!

— Я більше не буду! — промовила Аліса і поквапилася змінити тему. — А чи любите ви со... собак?

**Де моя кішка? (фр.).*

Миша мовчала, й Аліса палко повела далі:

— Знали б ви, який милий песик живе з нами в сусідстві! Тер'єрчик — очка блискучі, шерсточка довга-предовга, руда й кучерява! Він уміє всілякі штучки: приносить, що кинуть, служить на задніх лапках — всього й не пригадаєш! А господар його, фермер, каже, що цьому песикові ціни нема, бо він, каже, вигублює до ноги всіх довколишніх щурів... 0-0-ой! — розпачливо зойкнула Аліса. — Я знов її образила!

І справді, Миша щодуху пливла геть, женучи озером рясні жмури.

— Мишечко! шкряботушечко! — лагідно погукала Аліса. — Верніться, прошу вас! Ми вже не будемо говорити ні про котів, ні про собак, якщо вони вам такі немілі!

Зачувши ці слова, Миша розвернулася і поволеньки попливла назад: обличчя в неї було бліде ("від гніву!" — вирішила Аліса), а голос — тихий і тремкий.

— Ось вийдемо на берег, — мовила Миша, — і я розкажу тобі свою історію. Тоді ти зрозумієш, чому я так ненавиджу котів та собак.

А виходити був саме час, бо в озерце набилося чимало птахів та звірів. Були тут і такий собі Качур, і Додо, і Папужка Лорі, й Орлятко, і ще якісь химерні істоти. І вся ця компанія на чолі з Алісою потягла на берег.

Розділ третій Гасай-Коло та Довгий Хвіст

Товариство, що зібралося на березі, виглядало вельми чудернацько: пір'я у птахів позаболочувалося, а на звірятах позлипалася шерсть. З усіх капотіла вода, усі були в лихому гуморі й почувалися вкрай незатишно.

Звісно, відразу постало питання, як обсохнути, тож вони почали радитися. За кілька хвилин Аліса вже розмовляла з кожним запанібрата, наче знала їх усе життя. Щоправда, вона мала довгеньку суперечку з Лорі, яка врешті набурмосилася і сказала:

— Я за тебе старша, і мені краще знати!

Аліса не могла з цим погодитись, бо не знала скільки Лорі має років, а позаяк та вперто відмовлялася назвати свій вік, то більше говорити не було про що. Нарешті Миша (здається, найавторитетніша тут особа) гукнула:

— Прошу всіх сідати і слухати мене уважно! Зараз ви в мене й не зогледитесь, як будете сухі!

Усі слухняно посідали кружкома, а Миша стала посередині. Аліса не зводила з неї очей — потерпала, що схопить нежить, якщо зараз же не обсохне.

— Кх-кх! — діловито прокашлялася Миша. — Готові? Викладаю найсухіший у світі матеріал. Прошу уваги! "З благословення папи римського Вільгельм Завойовник хутко підкорив англійців, яким бракувало вождів і для яких узурпація та завоювання стали річчю вельми звичайною. Едвін, граф Мерсійський, та Моркар, граф Нортумбрійський...

— Бр-р-р! — здригнулася Лорі.

— Даруйте! — підкреслено чемно мовила Миша, насупившись. — Ви щось сказали?

— Ні, ні, то не я, — заперечила Лорі.

— А мені здалося, що ви, — мовила Миша. — Отже, слухайте далі: Едвін, граф Мерсійський, та Моркар, граф Нортумбрійський, виступили на підтримку Вільгельма, і навіть Стиганд, єпископ Кентерберійський і великий патріот, вельми доцільним знайшов те...

— Знайшов що? — поцікавився Качур.

— Знайшов те, — з серцем відповіла Миша. — Ви не знаєте, що означає "те"?

— Знаю, і дуже добре, коли це "те" знаходжу я, — заявив Качур. — Найчастіше це жаба або хробак. А що, скажіть, будь ласка, знайшов єпископ?

Миша пустила це запитання повз вуха і квапливо повела далі:

— ...вельми доцільним знайшов те, аби вийти разом із Едгаром Ателінгом Вільгельмові назустріч і запропонувати йому корону. Спершу Вільгельм поведився стримано, але нахабство його норманів..." Ну, як ти, голубонько? — звернулася вона до Аліси.

— Мокра як хлющ, — журливо відповіла Аліса. — По-моєму, від цього сухого матеріалу я ані трохи не обсихаю.

— У такому разі, — врочисто заявив Додо, підводячись на ноги, — у такому разі я пропоную проголосувати за ухвалу про закриття нашого зібрання заради негайного вжиття енергійніших заходів...

— Говори по-людському! — сказало Орлятко. — Я не знаю й половини усіх цих учених слів! Втім, хтозна, чи ти й сам їх знаєш!

І Орлятко нахилило голову, приховуючи посмішку. Декотрі птахи захихотіли, не криючись.

— Я хотів просто сказати, — ображено озвався Додо, — що нема кращого способу обсохнути, як Гасай-Коло!

— Скажіть, а що воно таке — Гасай-Коло? — спитала Аліса не з цікавості, а через те, що Додо значливо замовк — мабуть, сподівався на питання, якого, здається, ніхто не збирався ставити.

— О! — вигукнув Додо. — Я вам не скажу, зате покажу.

(Можливо, одного зимового дня воно тобі теж стане в пригоді, тому я розповім, що затіяв Додо.)

Найперше він накреслив маршрут Гасай-Кола у формі неправильного кола ("Правильність форми не має значення", — зазначив Додо), а тоді уздовж нього розставив учасників — кого де. Команди "Раз, два, три — руш!" не було — всі пускалися бігти самі й спинялися коли заманеться, тому визначити, коли Гасай-Колу кінець, було не так то й просто.

Десять годин, коли всі вже були сухісінькі, Додо зненацька вигукнув:

— Гасай-Колу кінець!

Усі з'юрилися довкола нього, тяжко відсапуючи і допитуючись:

— А хто ж переможець?

На таке запитання Додо не вмів відповісти, не покрутивши добряче мізками. Він довго сидів непорушно з притиснутим до чола пальцем (поза, в якій найчастіше можна бачити Шекспіра на портретах), а всі тим часом мовчки ждали.

Нарешті Додо оголосив:

— Переможці — всі, і кожен повинен дістати приз.

— А хто їх роздаватиме? — озвався цілий хор голосів.

— Як це хто? Вона! — сказав Додо, вказавши пальцем на Алісу.

Всі одразу оточили Алісу, безладно лементуючи:

— Призи! Призи!

Аліса й поняття не мала, що робити; в розпачі вона сягнула рукою до кишені і вийняла звідти пакетик цукатів (на щастя, він не розмок у солоній воді). Кожен дістав по цукатику — вистачило якраз усім.

— Але і їй належиться приз, — зауважила Миша.

— Певна річ, — дуже поважно відповів Додо.

І, повернувшись до Аліси, спитав:

— А що ще є у тебе в кишені?

— Тільки наперсток, — скрушно відказала Аліса.

— Давай сюди, — сказав Додо.

Тоді всі знову з'юрилися навколо Аліси, і Додо урочисто вручив їй наперсток.

— Зробіть нам таку ласку, — сказав він, — прийміть цей найелегантніший у світі наперсток!

Коротеньку його промову було зустрінуто загальними оплесками.

Така церемонність здалася Алісі безглуздям, але всі мали такий поважний вигляд, що вона не посміла зареготати. Вона не знала, що й казати, тож просто вклонилася і взяла наперсток з якомога урочистішим виглядом.

Далі прийшла пора ласувати цукатами, і тут не обійшлося без гвалту й колотнечі, позаяк великі птахи ремствували, що не встигли розкуштувати свого приза, а маленькі ним давилися, і їх раз у раз доводилося гупати по спині.

Нарешті, коли було вже по всьому, вони знову посідали кружка і попрохали Мишу розповісти щось іще.

— Пам'ятаєте, ви мені обіцяли розказати свою історію, — нагадала Аліса, — звідки можна буде дізнатися, чому ви ненавидите ко... і со... — додала вона пошепки, остерігаючись, як би не образити її знов.

— Моя історія, хвакт звісний, довга і сумна, — з зітханням промовила Миша.

— Як хвіст мій? — перепитала Аліса, не розчувши гаразд Мишиного "хвакт звісний" (саме так у неї вийшло). Авжеж, він у вас і справді довгий, але чому сумний — ніяк не збагну.

І, доки Миша говорила, Аліса не переставала гадати, до чого тут мишачий хвіст.

Тож історія Миші в її уяві прибрала десь та кого звивистого вигляду:

Стрів*

Мурко мишку
в хаті і почав
їй казати: "Я тебе
позиваю, ходім,
мишко, на суд;
відкладать
не годить-
ся: будем
нині су-
диться,
бо на мене
з безділля
напав уже
нуд". Каже
мишка Мур-
кові: "Що за
суд безго-
ловий?
Ні судці, ні
підсудка
ми не
знайде-
мо тут".
"Сам я вис-
туплю хутко
за суддю
й за під-
судка;
вже
і ви-
рок
го-
то-
вий:

то-
бі,
ми-
ш-
ко,
ка-
пу-
т
!

— Ти не слухаєш! — гримнула на Алісу Миша. — Про що ти думаєш?

— Вибачте, будь ласка, — сумирно сказала Аліса. — Ви вже, мабуть, чи не на п'ятій звивині зі слів?

— На п'ятому з ослів! — люто крикнула Миша.

— На п'ятому з вузлів? — спантеличено перепитала Аліса. — Ой, дайте, я допоможу розплутати!.. (Вона завжди готова була стати комусь у пригоді.)

— Нема що давати! — сказала Миша, підвівшись і йдучи геть. — Знущаєшся, так? Наплела сім мішків гречаної вовни!

— Я ж не зумисне! — промовила бідолашна Аліса. — Ви така вразлива, далебі!

Миша тільки забурчала у відповідь.

— Будь ласка, верніться і докажіть свою історію! — гукнула їй услід Аліса.

— Будь ласка! — загукали хором усі решта.

Але Миша лише роздратовано тріпнула головою і наддала ходи.

— Як шкода, що вона пішла! — зітхнула Лорі, тільки-но Миша зникла з очей.

**Історія Миші — чи не найвідоміший зразок т. зв. фігурних ("емблемних", "мальованих") віршів англійською мовою. Такі вірші писали ще в Стародавній Греції.*

Серед новочасних поетів, які віддали данину цій формі, такі відомі імена, як Стефан Маллярме (1842-1898), Гійом Аполлінер (1880-1918), Дилан Томас (1914-1953) та інші. В Україні традицію написання таких віршів започаткував Іван Величковський (бл. 1650-1701). Л.Теніссон (1809-1892), англійський поет, якимсь розповів Керролові, що він склав уві сні поему про фей. Поема починалася довгими рядками, які поступово коротшали. Останні п'ятдесят-шістдесят рядків були двоскладові. Вважають, що ідея Мишиної розповіді виникла, можливо, під впливом цієї розмови.

А стара Крабиха скористалася з нагоди, щоб напутити свою дочку:

— Отак-то, рибонько! Це тобі наука: треба стримуватися в косячих ситуаціях!

— Прикуси язика, мам! — огризнулося Крабеня. — Ти навіть устрицю виведеш із терпіння!

— От якби тут була наша Діна, — голосно сказала Аліса, не звертаючись ні до кого зосібно.

— Вона б швидко принесла її назад!

— А хто така Діна, дозволь спитати? — озвалася Лорі.

Аліса аж засяяла, бо ладна була день і ніч говорити про свою пестунку.

— Діна — то наша киця. Вона так хвацько ловить мишей! А бачили б ви, як вона полює на пташок: раз — і нема!

Ця тирада справила на товариство глибоке враження. Декотрі пташки відразу поспішили від біди чимдалі. Стара Сорока стала дуже ретельно кутатися в шалик, примовляючи:

— Думайте, що хочете, але я мушу йти додому. Нічне повітря — не на моє горло!

А Канарка тремтячим голосом почала скликати своїх діток:

— Ходімо, любесенькі! Вам давно пора в люлю!

Отак, під різними приводами, всі розійшлися, й Аліса зосталася сама.

— І хто мене тягнув за язика згадувати Діну! — сумно подумала вона. — Здається тут, унизу, ніхто її не любить, а я певна, що вона — найкраща киця у світі! О, Дінонько, Діно! Чи ми ще стрінемося знову, чи вже навіки розійшлись?..

І бідолашна Аліса знову залилася слізьми — так самотньо й пригнічено вона почувалася. Однак трохи згодом до неї долинуло дрібне тупотіння, і вона рвучко підвела голову: може, то Миша передумала і вертається доказати свою історію?

Критики й літературознавці про творчість Льюїс Керролл

Девід Робсон

П'ять речей, які "Аліса в країні чудес" відкриває про наш мозок (скорочено)

Славетна казка Льюїса Керролла дотепер захоплює не лише читачів будь-якого віку, а й науковців-неврологів, які на її сторінках знаходять важливі дані про особливості роботи нашого мозку.

Щоб дізнатися більше, кореспондент BBC Future Девід Робсон пірнає в кролячу нору.

Сам Льюїс Керролл напрочуд скромно розповідав про свій шедевр. "Героїня перебуває годину під землею, зустрічає різних птахів і тварин, які вміють розмовляти (та це не феї), — писав від у сатиричному журналі Punch. — Все це сон, але я не відкриваю правди аж до кінця оповідання".

Цього року виповнилося півтора століття відтоді, як Аліса вперше вирушила у подорож кролячою норою. А "скромне" оповідання Льюїса Керролла надихнуло незліченну кількість фільмів, картин та хореографічних постановок.

Менш вивченим залишається вплив твору на дослідження у галузі психології. Фантазія письменника пропонує корисний матеріал для роздумів не лише фрейдистам і психоаналітикам, але й сучасним неврологам.

Пам'ять, мова і свідомість. Перш ніж технології дозволили нам поринути в країну чудес людського мозку, геній письменника дозволив зазирнути в його таємниці за допомогою грайливих інтелектуальних експериментів.

"Казка досліджує багато наукових концепцій сучасної неврології — існування безперервного "я", наші згадки про минуле і сприйняття майбутнього. Вона — велике джерело знань про когнітивні властивості людського розуму", — каже Елісон Гопнік з Каліфорнійського університету в Берклі.

"Аліса в країні чудес" дає можливість кожному з нас дізнатися щось про себе. 150-річний ювілей книги — чудова нагода вирушити разом з нею у подорож таємничими шляхами нашого розуму.

"Випий мене"

В одній із перших пригод Аліса знаходить зілля з написом "Випий мене" на пляшці, яке зменшує дівчинку до розміру всього 10 дюймів (25 сантиметрів). А чарівний пиріг, якій вона з'їдає відразу потому, має прямо протилежну властивість — Аліса стає настільки великою, що дістає головою до стелі. Це одна з найбільш відомих частин оповідання, яка першою привернула увагу не лише Волта Діснея, а й науковців.

1955 року психіатр Джон Тодд відкрив психічний розлад, за якого пацієнти відчували, ніби їхнє тіло "відкривається, як телескоп".

Розлад, який заслужено отримав назву синдром Аліси в Країні Чудес, найчастіше зустрічається у дітей. "Діти розповідали, що речі навколо здаються їм перевернутими з ніг на голову; або коли їх матір стояла в іншій частині кімнати, вони відчували, що вона поруч", — розповідає Грант Лью, невролог з Пенсільванського університету у Філадельфії, який вивчає цей феномен.

Щоденник Керролла свідчить, що сам письменник страждав на мігрень, яка часто викликає подібний синдром. Отже, дехто вважає, що Керролл описав власні відчуття. На думку професора Лью, цей синдром може викликати підвищена активність у тім'яних долях, які відповідають за сприйняття перспективи та відстані.

Попри те, що ці галюцинації можуть бути тривожними, вони, як правило, нешкідливі.

"Ми пояснюємо пацієнтам, що такі відчуття не є ознакою божевілля і що здорові люди також відчувають подібні речі", – говорить доктор Лью. Сьогодні неврологи в рамках експериментів викликають таку ілюзію у здорових людей, щоб дізнатися більше про те, як мозок створює відчуття нашої присутності тут і зараз.

Герцогиня і Чеширський Кіт

Країна Чудес сповнена персонажів, які легко змінюють форму, – наприклад, гротескна герцогиня і її немовля.

Поки Аліса тримає маля на руках, його ніс стає більш кирпатим, а очі зближуються, і воно починає рохкати. Перш ніж Аліса усвідомлює, що трапиться, дитина перетворюється на свиню. Пізніше Аліса знайомиться з Чеширським котом, чия посмішка дивним чином залишається, навіть коли сам кіт зникає.

Предмети у наших снах часто зазнають чудернацьких метаморфоз. Письменнику вдалося тонко підмітити особливості наших снів, зокрема дивне відчуття часу уві сні.

Неврологи пояснюють ці явища тим, що під час сну мозок оброблює інформацію – об'єднує спогади, створює зв'язки між різними подіями, щоб побудувати цілісну історію нашого життя. Коли у пам'яті одночасно з'являються образи, наприклад дитини та свині, мозок може поєднати їх у сюрреалістичну картинку.

Шалам-Балам і Бурмоковт

Пригоди "Аліси в Задзеркаллі" продовжують дослідження нашого розуму і поринають, зокрема, у вивчення природи людської мови.

Вони починаються з перших сторінок другої книжки про Алісу, коли героїня читає поему "Бурмоковт". Перші рядки поеми "...Варчилось... Хлив'язкі тхурки / Викрули, свербчись навкрузі..." (переклад Тетяни Тарабукіної. – Ред.) змушують дівчинку вигукнути: "Вона гарна, але її важко зрозуміти!"

Аліса має рацію. Ми сприймаємо вірш як граматично правильний, хоча самі слова не мають жодного сенсу. Сьогодні поема Льюїса Керролла стала справжньою знахідкою для неврологів, які вивчають механізми створення мови.

Сканування головного мозку під час читання вірша показують, що семантичні значення і граматичні форми обробляються в ньому окремо. (Цікаво, що й інші автори успішно використовували ефект граматично правильної нісенітничі, зокрема Курт Кобейн у пісні Smells Like Teen Spirit).

До більш глибоких лінгвістичних спостережень про природу слів Аліса вдається під час розмови з Шалам-Баламом. Хіба можливо передати чудову форму цієї істоти за допомогою інших слів, ніж цей вислів? Запитання Шалам-Балама торкається філософських роздумів ще за часів Платона. Раніше вчені вважали, що зв'язок між формою слова та його значенням цілком довільний. Але зараз, здається, казковий герой Керролла мав рацію.

Візьмімо, наприклад, вигадані слова "кікі" і "буба". Якщо запропонувати людям назвати за допомогою цих слів різні форми, більшість обере "кікі" для гострих предметів, а "буба" для округлих. "Звуковий символізм" стає зараз популярним напрямком досліджень, хоча його причини не зовсім зрозумілі.

Одна теорія стверджує, що асоціації між певними предметами та звуками мови виникають через форму губ, яку вони приймають під час вимови певних звуків.

Незалежно від причини явище "звукового символізму" означає, що іноді можливо здогадатися про значення іномовного слова лише з його звучання. Прізвиська, які отримують люди, також часто відбивають нашу зовнішність, як у випадку з Шалам-Баламом.

Навіть іще цікавішою є думка деяких вчених, що подібні слова – це своєрідні "лінгвістичні копальни", які відбивають перші висловлення людства.

Біла королева і подорож у часі

Пізніше у своїй подорожі Аліса знайомиться з Білою Королевою, з якою веде довгі розмови. Це найзагадковіше із творінь Керролла – з дивовижною здатністю передбачати майбутнє. Утім, роздуми королеви про особливості пам'яті самі на диво пророцькі.

"Від середини 2000-х років вчені-неврологи дійшли думки, що пам'ять насправді стосується не лише минулого – вона допомагає вам діяти відповідним чином у майбутньому, – пояснює Елеонора Магвайр з Університетського коледжу Лондона, яка часто використовує Білу Королеву для ілюстрації своєї ідеї. – Щоб виробити найкращий курс дій, ви маєте дивитися на себе в проекції".

Коли ми уявляємо собі майбутнє, то зазвичай розкладаємо наші спогади на частини, а потім монтуємо їх у новий сценарій. Пам'ять і передбачення використовують однаковий спосіб "подорожі в розумовому часі" в одній і тій же ділянці мозку.

Професор Магвайр, наприклад, з'ясувала, що люди з ушкодженням гіпокампу, які не здатні пригадати своє минуле, мають певні труднощі і з уявленням майбутнього.

"Ми попросили їх уявити зустріч з другом наступного тижня – і вони просто не могли це зробити", – каже науковець. Ці люди також не могли уявити майбутню подорож до моря. "Вони розуміли, що там буде пісок і море, але просто не могли візуалізувати це в мозку".

Іншими словами, на відміну від Білої Королеви, вони назавжди застрягли у вічному сьогоденні.

...Пригоди Аліси рясніють сюрреалістичними зустрічами, які допоможуть будь-кому потренувати фантазію.

Науковець із Тілбурзького університету в Нідерландах Тревіс Прулкс досліджує те, як література абсурду, на кшталт творів Керролла, впливає на наші когнітивні здібності.

Дослідник робить висновки, що порушення очікуваного у дивному незвичному світі фантастичної літератури робить наш розум більш гнучким, творчим і здатним до швидшого сприйняття нових ідей. Отже, якщо ви відчуваєте, що застрягли в рутині і ваш розум потребує свіжого струменя, проведіть вечір за читанням "Аліси".

"Я не сумніваюся, що цей твір стимулює розумову діяльність, підвищує мотивацію і здатність до навчання", – каже професор Прулкс.

Елісон Гопнік зазначає, що деякі галюциногенні препарати, звісно, також допомагають досягти стану вільних дитячих асоціацій, але читання – безумовно, безпечніший спосіб повернути час назад і побачити світ з нової перспективи.

Як пише Льюїс Керролл: "Так багато незвичайних речей сталося останнім часом, що Аліса почала думати, що насправді мало чого у житті може бути неможливим". І з нею важко не погодитися.

Девід Робсон П'ять речей, які "Аліса в країні чудес" відкриває про наш мозок. BBC NEWS/Україна, 2015. 8 липня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/vert_fut/2015/07/150708_vert_fut_alice_in_wonderland_psychology_vr

Ольга Деркачова Соломія Ушневич
Літературна казка Великобританії.
(скорочено)

Народився Чарльз Латуїдж Доджсон 27 січня 1832 р. у Дарсбері у графстві Чешир у родині приходського священика Чарльза Доджсона та Френсіс Джейн Латуїдж. Він був третьою дитиною і старшим сином у родині, де народилося четверо хлопчиків і семеро дівчат. У дитинстві Чарльз полюблив придумувати ігри, оповідання і віршики, малював малюнки для молодших братів і сестер. Також він змайстрував дерев'яний ляльковий театр та показував братам і сестрам вистави, п'єси до яких писав сам.

Освітою хлопця до 12 років займався батько. Протягом 1844-1846 років навчався у граматичній школі Річмонда. Далі – студіював у Рагбі-Скул (1846-1850), привілейованому навчальному закладі закритого типу. Саме тут виявилися його здібності до математики та класичних мов. 1850 року був зарахований до Крайст-Черч-коледж Оксфордського університету і переїхав до Оксфорда. 1851 року перемагає у конкурсі на стипендію Боултера, а

1852 року отримав відзнаку I класу з математики і II з класичних мов та античної літератури. У цей час Доджсон розпочинає наукову роботу.

1855 року йому запропонували посаду професора в його коледжі. Умовою було прийняття духовного сану й обітниця безшлюбності. Доджсон вагався, оскільки полюбляв відвідувати театр та займатися фотографією, а священникові не личили такі захоплення. 1861 року він таки приймає сан диякона. Але в університетському статуті відбуваються зміни, що звільняє його від необхідності приймати священницький сан.

Доктор Доджсон у коледжі оселився в невеличкому будиночку з баштами і незабаром став цікавинкою Оксфорда. Навіть у його зовнішності було щось дивакувате: одне око вище за інше, кути рота загнуті один угору, інший – униз. Говорили, що він шульга і тільки силою волі змушує себе писати правою рукою. Він не чув на одне вухо і сильно затинався. Він був нецікавим лектором, оскільки лекції читав сухим, байдужим тоном. Не любив ні з ким знайомитися.

У нього було кілька улюблених занять, яким він присвячував свій вільний час. У юності він мріяв стати художником. Він багато малював, в основному олівцем або вуглем, сам ілюстрував рукописні журнали, які видавав для своїх братів та сестер. Якось він надіслав серію своїх малюнків у гумористичний додаток до газети «Таймс», але редакція їх не прийняла. Тоді він почав фотографувати. Він фотографував Теннісона, Фарадея, Гекслі. 1950 року в Англії була видана книга «Льюїс Керрол – фотограф», у якій надруковані найфаховіші роботи. Його вважають одним із кращих фотографів-любителів XIX ст.

Одним із захоплень Керрола було листування. З написаних ним листів збереглося 1305. Він вів реєстраційний журнал свого листування, почав вести його 1 січня 1861 і закінчив 1 січня 1892 року. Цей реєстраційний журнал не зберігся, але відомо, що за вказаний час письменник відправив 98 921 лист.

Керрол є автором есе «Вісім або дев'ять мудрих слів про писання листів», у якому радив усім вести журнали отриманих і надісланих листів.

Письменник дуже багато працював. Він прокидався на світанку і сідав за письмовий стіл. Щоб не відволікати увагу, він майже нічого не їв: удень – склянка хересу, печиво – і знову працювати. Доктор Доджсон страждав на безсоння, тому ночами він придумував «опівнічні задачки» і розв'язував їх. Пізніше вони увійшли до книги «Математичні курйози». ...

Окрім фотографії, театру і листів, він любив щось винаходити. Він придумував нові ігри і друкував до них правила. В одну з них в Англії грають дотепер. Це «Словесні ланцюжки» або «Дублети». Він винайшов шахи для мандрівників, пристрій для писання у темряві, заміник клею, способи ділення числа на 17 і 13 тощо.

Раз або двічі на тиждень він обов'язково відвідував театр у Лондоні. Він ніколи не критикував вистави і дивився все, що грали на сцені.

...Помер Доджсон 14 січня 1898 року в будинку своїх семи сестер у Гілфорді.

Більшу частину книжок Керрола було продано на аукціоні. Книг у нього було багато, і щороку Керрол писав у щоденнику щось на кшталт обіцянки читати системно. Кілька полиць було зайнято кухарськими книгами, були тут і такі твори, як: «Смертельний алкоголь», «Неконтрольоване пияцтво», «Ексцентричні англійці та англійки», «Поради породіллі», «Хвороби вагітних» тощо. ...

...Керролознавці підраховали, що повісті про пригоди Аліси в Країні Чудес і в Задзеркаллі завоювали більше читачів, ніж будь-яка інша відома всьому світу літературна казка. Уже за життя Керрола його повісті можна було знайти в будь-якій дитячій кімнаті Англії.

4 липня 1862 року на прогулянці річкою Темзою Аліса Ліддел попросила свого друга Чарльза Доджсона придумати історію для неї та її сестер Едіт та Лоріни. Доджсон, який і раніше розповідав казки дітям декана Ліддела, придумуючи події на ходу, погодився. Цього разу він розповів сестрам про пригоди маленької дівчинки у Підземній Країні, куди вона потрапила, провалившись у нору Білого Кролика. Головна героїня дуже нагадувала Алісу, а деякі другорядні персонажі її сестер – Едіт та Лоріну. Історія так сподобалася Алісі, що вона

попросила дядька Додо (так вона називала Керрола) записати її. Доджсон пообіцяв, але нагадувати йому довелося кілька разів.

1865 року Доджсон опублікував книгу «Пригоди Аліси у Країні Див» під псевдонімом Льюї Керрол. (ілюстрував книгу Джон Теніел). Одразу в журналі «Атенеум» з'явилася негативна рецензія: «Будь-яка дитина не зрозуміє і не зрадіє цій нещирій і несправжній казці».

Друга книга «Аліса у Задзеркаллі» вийшла на шість років пізніше, 1871 року. Рукописний екземпляр, який Доджсон подарував колись Алісі, зберігається у Британській Бібліотеці.

1890 року Керрол видає «дитячий варіант казки — «The Nursery Alice». Nursery — це кімната, у якій перебувають дошкільнята. Він спростив сюжет, викинув гру слів, додав більше ілюстрацій.

Аліса Ліддел, прототип головної героїні, була четвертою дитиною Генрі Ліддела — філолога-класика, декана одного з коледжів в Оксфорді і співавтора відомого грецького словника «Ліддел-Скотт». В Аліси було два старші брати, які померли від скарлатини 1853 року, старша сестра Лоріна і ще шість менших братів і сестер. Після народження Аліси її батька призначили деканом коледжу, і 1856 року родина переїхала в Оксфорд. Скоро Аліса зустріла Чарльза Латуїджа Доджсона. Найближчою Аліса була з сестрами Лоріною (старша на три роки) та Едіт (молодша на два роки). Керрол не зробив героїню книжки ідеальною. У казці Аліса така ж, як у житті: розумна, приємна, смілива, добра і смішна. І трішки дивакувата.

«Країна Див» і «Крізь дзеркало» розповідають про події, що відбуваються начебто уві сні. «Крізь дзеркало» порівняно з «Країною Див» відрізняється більшою єдністю сюжету. Тут Аліса потрапляє у дзеркально відбитий світ і стає учасницею шахової партії, де пішак Білої Королеви (це Аліса) досягає восьмої клітинки і перетворюється на королеву. У цій книзі теж є популярні персонажі дитячих віршів, зокрема Шалам-Балам.

Казки Керрола при деяких зовнішніх рисах схожості з гумористичною народною казкою насправді стоять від неї дуже далеко. Це пояснюється перш за все принциповою відмінністю характеру самої схеми. Та й увага Керрола до народної творчості не обмежується тільки казкою. Він звертається до пісенної народної творчості, також піддаючи її переосмисленню.

Крім казкової і пісенної творчості, музу Керрола живив ще один могутній пласт національної самосвідомості. У казках Керрола оживали старовинні образи, відображені в прислів'ях і приказках. Особливу роль у контексті казки Керрола відіграють патентовані божевільні і диваки. Герої казок про Алісу — диваки, які вибудовують химерний світ, у якому Аліса, єдина дитина в цьому світі, почувається як своя.

Частина героїв має витоки у фольклорних англійських традиціях: божевільний Капелюшник, Шалений Заєць (з англійських прислів'їв: Божевільний як капелюшник, божевільний як березневий заєць). Чеширський кіт (від графства Чешир, де виробляли сир у вигляді усміхнених кошачих голів), Шалам-Балам (той, хто може розшифрувати всі нонсени, що він і робить для Аліси). Себе Керрол зобразив у першій книзі у вигляді птаха Додо, який грався з Алісою та іншими звірятами у гасай-коло; у другій — в образі білого лицаря, який єдиний співчуває Алісі, такий самий химерний, як і Керрол, вигадує багато цікавих речей. Він проводить Алісу до останньої шахової клітинки. Аліса робить крок — і стає королевою, тобто дорослішає.

Символічним є й образ Капелюшника, який посварився з часом. У нього час зупинився. Таким чином і Керрол хотів зупинити час, щоб Аліса не дорослішала.

У казках Керрола виявилось його прекрасне знання театру. Це позначається перш за все на блискучій побудові діалогів. У Керрола діалог — це завжди двобій (і не тільки словесний), завжди протистояння, в якому і проявляють себе характери. Не менш виразні та театралізуються і роздуми самої Аліси, що незмінно оформляються як монологи.

Іншим солідним пластом у казках Керрола є пласт діалогічно-літературний, такий, що складається з пародій, запозичень, обробок, алюзій. Керрол немов веде діалог, що не припиняється ні на хвилину, з невидимими співрозмовниками.

Нарешті, ще одним важливим рівнем казки Керрола є рівень науковий. Звичайно, було б спрощенням представляти його у вигляді єдиного пласту, він розсіяний по всьому тексту, залягає на різній глибині. У казках Керрола втілюється не тільки художній, але і науковий тип мислення. От чому логіки, математики, фізики, філософи, психологи знаходять в «Алісі» матеріал для наукових роздумів та інтерпретацій. Є ще один аспект аналізу жанру літературної казки Керрола. Його запропонувала англійська логістка Елізабет С'юелл. Вона розглядає нонсенс Керрола як якусь логічну систему, організовану за принципами гри.

Нонсенс, на думку С'юелл, є певною інтелектуальною діяльністю (або системою), що вимагає для своєї побудови, щонайменше, одного гравця, а також певної кількості предметів (або одного предмета), з якою він міг би грати. Такою «серією предметів» у нонсенсі стають слова, назви предметів і чисел.

«Гра в нонсенс» полягає у відборі й організації матеріалу в певні дискретні «фішки», з яких створюється ряд деталізованих систем. У «грі в нонсенс», на думку С'юелл, людський розум здійснює дві однаково властиві йому тенденції - тенденцію до безладу і тенденцію до впорядкування дійсності. У протиборстві двох тенденцій, що взаємно виключають одна одну, і складається «гра в нонсенс».

...Багато кумедних реплік і ситуацій цілком побудовані на грі слів, на пожвавленні метафор і буквальної інтерпретації компонентів поєднань, фразеологізмів. Багато ситуацій і персонажів в «Алісі» - породження каламбуру і лінгвістичних жартів.

Наприклад:

- Ніяк не збагну у чому тут річ? – зітхнула Королева. – Гадаю, ця шаль ошаліла! («Аліса в Задзеркаллі»).

...Керрол проявив надзвичайну винахідливість, воскрешаючи давно забуті і початкові значення слів, що стерлися від довгого вживання, і, використовуючи багатозначні слова, добивається справді вражаючих своєю парадоксальністю ефектів.

У блискучого логіка Керрола була своя, мабуть, інтуїтивна лінгвістична концепція. Ще в роки навчання він нерідко виявляв зневагу до загальноприйнятих правил; правда, його наставники визнавали, що всі його відхилення були логічно виправдані. Його вихователь з Річмонда Джеймс Тейт (James Tate) писав, що він підміняє звичайні, описані в граматиці, закінчення іменників і дієслів точнішими аналогіями і зручнішими формами власного винаходу і виявляє тим самим цікавість до логічних, «вирівнювальних» тенденцій у мові.

«Аліса» дійсно легко піддається символічному прочитанню будь-якого роду - політичному, історичному, метафізичному, фрейдистському. І вчені ламали списи, підбираючи ключик до зашифрованого послання Льюїса Керрола і деколи вичавлюючи останню краплю сенсу з кожного слова письменника.

Шан Леслі (Shane Leslie, 1885-1971) в статті «Льюїс Керрол і Оксфордський Рух» знаходить в «Алісі» зашифровану історію релігійних суперечок, що йшли в Оксфорді в 1840-70-ті роки. При такій інтерпретації Аліса, зі зростанням якої відбуваються чудові зміни, символізує віруючого англієця, що коливається між Високою і Низькою церквою. Білий Кролик - скромний англіканський священник, а Герцогиня, у такому разі, - єпископ.

Книга розрахована на два рівні сприйняття: дорослий і дитячий, смішний і сумний.

...Керрол увійшов в історію літератури як творець нісенітниць. Він писав глибше, ніж сам це усвідомлював. Його розум був пронизаним логікою, яку він і сам не міг до кінця зрозуміти. Саме ця підсвідома логіка є головною причиною найвищої досконалості унікальних пригод Аліси.

Керролознавці, що дотримуються історико-соціологічного підходу до творчості письменника, висловлюють різні судження про те, як слід класифікувати повісті про пригоди Аліси. Так, Я.Б.Гордон називає «Алісу в Країні Див» романом виховання, а «Алісу в Задзеркаллі» визначає як роман про життя і формування художника, де виховання дитини та існування її в мистецтві фактично тотожні. ...

Якось Керрол показав одній дівчинці такий фокус: дівчинка, що стане перед дзеркалом, тримаючи у правій руці помаранчу, побачить, що дівчинка у дзеркалі тримає ту саму помаранчу

в лівій руці. Вона спитала: «А якби я стала по той бік дзеркала, то я б тримала помаранчу у праві руці?». Справді, ніхто не знає, по який бік дзеркала ми перебуваємо, «відносно кого є відображенням, хто кому сниться».

Казка Керрولا «Аліса в Країні Див» уперше вийшла українською мовою 1976 року в перекладі Галини Бушиної.

Ольга Деркачова, Соломія Ушневич Літературна казка Великобританії. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/2150.pdf>

Література

1. Український центр. Дитяча література. URL : <http://www.ukrcenter.com/Література/Група/38971/Дитяча>
2. Качак Т., Круль Л. Зарубіжна дитяча література : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. 92 с.
3. Лисенко М. Формування читацької компетентності учнів на уроках позакласного читання: за твором Льюїса Керролла «Аліса в Країні чудес». 6 кл. *Всесвітня література та культура*, 2011. № 6. С. 15–17.
4. Ніколенко Ольга. У світі фантазій Аліси. Культурологічний аналіз повісті Льюїса Керролла «Аліса в країні див». *Всесвітня література в сучасній школі*, 2013. № 4. С. 10–29.
5. Півнюк Н. Казкова повість як різновид літературної казки. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*, 2003. № 5. С. 33-36.

Заняття № 14

Творчість Редьярда Кіплінга

План

1. Життєвий і творчий шлях письменника.
2. Казка «Мауглі»: історія створення, жанрова специфіка, проблематика.
3. Казки «Про кішку, що гуляла, як сама собі знала», «Рікі-тікі-таві»: наукова точність у зображенні поведінки й життя тварин, особливість стилю.

Питання для обговорення й завдання

1. Якою постає людина в казці «Мауглі» Редьярда Кіплінга?
2. Доведіть, що твір «Мауглі» літературна казка.
3. Прочитайте повість «Сіроманець» Миколи Вінграновського. Порівняйте із зображенням вовка та його поведінкою в повісті Миколи Вінграновського та вовками, ведмедем та пантерою в казці «Мауглі» Редьярда Кіплінга.

Консультації

Редьярд Кіплінг народився в Індії, у Бомбеї в сім'ї професора місцевої школи мистецтв Джона Локвуда Кіплінга й Аліси (Макдональд) Кіплінг (поетеси). Батько письменника – випускник Кенсингтонського художнього училища, скульптор і декоратор, був куратором Музею індійського мистецтва в Лахорі, під його керівництвом музей перетворився на найкраще у світі зібрання культурних надбань Сходу. Кіплінги належали до тісного кола колоніальної еліти і користувалися в Індії визнанням. У 6 років батьки відправили Редьярда та його молодшу сестру в Англію на навчання. Хлопчика, який виріс на волі, звик до прихильності і ласки (виховували няньки-губілки), постійно обмежували, залякували і били. Мати, навідавши дітей через кілька років, жажнула, побачивши стан сина, який від нервових потрясінь практично осліп, і забрала дітей в Індію. Та невдовзі він знову повернувся до Англії і вступив до

військового коледжу. У свої дванадцять років Кіплінг був маленьким на зріст хлопчиком з великою жадобою до знань, а вижити в жорстоких умовах йому допомогло пристосування до системи виховання. Він визнав жорстокі порядки доцільними, бо в основі лежали Дисципліна і Порядок як непорушні складові Закону. Перебуваючи в zenіті слави, Кіплінг розповів про свою школу у книзі «Пройда і компанія». Багато хто був спантеличений тим, що автор не лише не засудив казармені порядки, а й згадував їх із насолодою. Кіплінгу не виповнилося й сімнадцяти років, коли він покинув навчання, не довчившись. Повертається до Індії і працює репортером (військова кар'єра закрита через слабе здоров'я, а на продовження освіти не вистачає грошей). Сім років Кіплінг віддав журналістиці, він багато їздив по країні, подорожував по Канаді, Австралії, Єгипту, Бразилії. Пише про ці країни, але все ж найбільше любить Індію. Кіплінг був справжнім знавцем індійського побуту і характерів. Він намагався зрозуміти Схід і поглянути на світ з його точки зору. Репортерська служба розвинула його природну спостережливість, уміння спілкуватися, навчила уважно слухати мову дитинства. 1892 року Кіплінг надовго покинув Англію і подався до Південної Африки та Нової Зеландії. Звістка про смерть друга, американця Белестє, у співавторстві з яким був написаний роман «Наулахка», змусила його перервати подорож. Одружившись із сестрою покійного, Кароліною, він осів у Вермонті, тут народилися дві доньки – Жозефіна й Елсі та син Джон. У zenіті слави Кіплінг переїхав з родиною у графство Сассекс, але 1899 року його спіткало страшне горе – померла старша донька. З того часу почалося кочове життя, він подовгу жив у Південній Африці, буваючи в Англії наїздами.

В автобіографічній книзі «Дещо про себе» Кіплінг розповів, що із повсякденних вражень, із суєти життя народжувалися не лише репортажі, подорожні нотатки, нариси, а й вірші та перші оповідання. Цікавим було таке, він дотримувався жорсткої умови – вкладатися в тисячу двісті слів. Він увійшов у літературу, коли вона потребувала оновлення. Назріла потреба в новому герої, у новій ідеї, у новому консолідувальному міфі. Вважають, що Редьярд Кіплінг відкрив героїку повсякденних буднів, писав про звичайних людей у екстремальних, незвичних обставинах. Він населив оповідання героями, які не мали досі прав в англійській літературі. Це тубільці, чії звичаї та життєва філософія були малозрозумілими і дослідженими. Ще більше оповідань присвячено англійцям, яких доля закинула в далекий і чужий для них світ. Кіплінг не лестив своїм співвітчизникам, колоніальна спільнота розмаїта, чоловіки обмежені і пихаті, жінки манірні та пустоголові. Лише окремі, порядні люди витримують випробування Індією.

Матеріали до заняття

Редьярд Кіплінг

Про кішку, що гуляла, як сама собі знала

Слухай, та дослухайся, та зважуй, моє серденько, бо це чинилося, діялось, сталося і було, коли всі-всі свійські тварини були дикі.

І Пес був дикий, і Кінь був дикий, і Корова була дика, і Вівця була дика, і Свиня теж була дика – геть вони були дикі до краю і всі блукали в Диких Дрімучих Лісах у найдикішій самотині своїми дикими-предикими стежками. Та найдикішою серед усіх диких тварин була Кішка. Вона гуляла, як сама собі знала, й усі місця були однакові для неї.

Ну, ясна річ, що й Чоловік так само був дикий. Він був страшенно дикий. Він навіть не думав ставати свійським, аж доки зустрів Жінку, а Жінка сказала, що їй не до вподоби жити його диким життям.

Замість купи вогкого листа вона підшукала для ночівлі суху Печеру, і посипала долівку чистим піском, і розпалила в Печері яскраве багаття із сушняку, і завісила вхід до Печери висушеною шкурою дикого коня, і вже по тому сказала:

– Витирай ноги, любий, коли заходиш, тепер у нас буде своя оселя.

Того вечора, моє серденько, вони їли м'ясо дикої вівці, спечене на гарячому камінні й засмачене диким часником та диким-предиким перцем; їли вони й дику качку, начинену диким

рисом і приправлену диким кмином та диким коріандром; вони висмоктали мозок з кісток диких биків, а закусили дикими ягодами та дикими фруктами-гренаділами.

Після вечері щасливий, як ніколи, Чоловік уклався спати біля вогню.

Але Жінка не лягла, вона зосталася сидіти, розчісуючи свою довгу косу.

Потім вона взяла кістку з баранячої лопатки – велику, пласку, лопатоподібну кістку, – пильно придивилась до якихось дивних позначок на ній і завела чародійну пісню.

Це було перше чарівництво, яке бачив світ.

І з Диких Дрімучих Лісів враз позбігалися на узлісся геть усі дикі тварини і вп'ялися очима в огонь, що горів оддалік у п'ємті, і не могли збагнути, що то все значить.

Тоді Дикий Кінь тупнув своїм диким копитом і мовив:

– О мої Друзі, о мої Вороги, навіщо ото Чоловік та Жінка запалили таке велике світло в отій великій Печері, і чи не буде нам від того лиха?

Дикий Пес задер свого дикого писка, прийнявсь і, вчувши пахощі печеної баранини, сказав:

– Піду погляну, подивлюсь, побачу та й скажу. Здається, то на добро. Кішко, ходімо зо мною.

– Нні-нні! – сказала Кішка. – Я – Кішка, що гуляє, як сама собі знає, і всі місця однакові для мене. З тобою я не піду.

– Раз так – віднині ми не друзі,- сказав Дикий Пес і потрюхикав до Печери.

Та коли він трохи відбіг, Кішка сказала сама собі: “Мені ж однаково, де гуляти. То чом би й не піти, й не подивитись, і не побачити та не дізнатись, а потім гайнути, куди заманеться?”

Отож вона тищечком-нищечком подалася услід за Диким Псом і причаїлася в такому місці, звідки все було чути.

Тим часом Дикий Пес, прибігши до входу в Печеру, просунув свого носа під висушеною шкурою дикого коня й почав вдихати чудові пахощі печеної баранини. А Жінка, дивлячись на баранячу лопатку, почувала, як він підійшов, усміхнулася і сказала:

– Ось прийшов перший. Дикий Звіре з Диких Дрімучих Лісів, чого тобі треба?

І Дикий Пес відказав:

– О мій Вороже й Дружино мого Ворога, що то за пахощі такі принадні долинають у Дикі Ліси?

Тоді Жінка схопила печену баранячу кістку й кинула її Дикому Псові, а далі сказала:

– Дикий Звіре з Диких Лісів, візьми й покуштуй!

Дикий Пес накинувся на ту кістку, а вона була смачніша за все, що йому доводилося досі їсти.

І пес сказав:

– О мій Вороже й Дружино мого Ворога, дай мені ще одну.

А Жінка сказала:

– Дикий Звіре з Диких Лісів, допомагай моєму Чоловікові полювати вдень, а вночі стережи цю Печеру, і я дам тобі стільки смачних кісток, скільки захочеш.

– Еге! – муркнула Кішка, яка все те чула. – Ця Жінка дуже мудра, але я мудріша за неї.

Дикий Пес заповз до Печери, поклав голову Жінці на коліна й сказав:

– О мій Друже й Дружино мого Друга, я допомагатиму твоєму Чоловікові полювати вдень, а ночами стерегтиму вашу Печеру.

– Е! – сказала Кішка, яка все те чула. – Цей Пес страшенно дурний.

І вона подалася назад у Дикі Дрімучі Ліси, помахуючи своїм диким хвостом і розгулюючи в своїй самотності.

Але вона нікому нічого не сказала.

Коли чоловік прокинувся, він запитав:

– Що тут робить цей Дикий Пес?

І Жінка відповіла:

– Віднині це вже не Дикий Пес, а наш Перший Друг, бо він буде нам другом завжди, завжди і завжди. Бери його, коли йтимеш на полювання.

На другий вечір Жінка нажала великий оберемок свіжої соковитої трави в прибережному лузі й висушила її біля вогню так, що трава запахла, як найкраще сіно. Потім вона сіла при вході в Печеру і сплела ремінну вуздечку з кінської шкіри, а далі кинула погляд на баранячу лопатку – на велику й широку лопатоподібну кістку – і завела чародійну пісню.

Це було друге чарівництво, яке бачив світ.

А в Диких Дрімучих Лісах геть усі дикі тварини збіглись докупі і не могли збагнути, що сталося з Диким Псом.

Нарешті Дикий Кінь тупнув копитом і мовив:

– Піду тепер я, погляну та й скажу вам, чому не повернувся Дикий Пес. Кішко, ходімо зі мною.

– Нні-нні! – відповіла Кішка. – Я – Кішка, що гуляє, як сама собі знає, і всі місця однакові для мене. З тобою я не підду.

Та все ж таки тищечком-нищечком вона подалася слідком за Диким Конем і причаїлася в такому місці, звідки все було чути.

Коли Жінка зачула легку ходу, а потім тупіт Дикого Коня, що заплутався ногою у довгій гриві, вона засміялася і сказала:

– Ось прийшов другий. Дикий Звіре з Диких Лісів, чого тобі треба?

І Дикий Кінь сказав:

– О мій Вороже й Дружино мого Ворога, куди подівся Дикий Пес?

Жінка засміялася, взяла в руки баранячу лопатку, поглянула на неї і сказала:

– Дикий Звіре з Диких Лісів, ти прийшов сюди не заради Дикого Пса, а заради оцієї пахучої трави.

І Дикий Кінь, тупцюючи та плутаючись у своїй довгій гриві, відповів:

– Це правда. Дай мені покуштувати твоєї трави.

І Жінка на це сказала:

– Дикий звіре з Диких Лісів, нахили свою дику голову й носи віднині те, що я тобі дам, і ти їстимеш цю чудову траву тричі на день.

– Еге! – муркнула Кішка, яка все те чула. – Ця Жінка дуже розумна, але я розумніша за неї.

Дикий Кінь нахилив свою дику голову, і Жінка наділа на неї плетену з кінської шкіри ремінну вуздечку, а Дикий Кінь дихнув Жінці в ноги та й мовив:

– О моя Господине й Дружино мого Господаря, я завжди служитиму вам за таку чудесну траву.

– Е! – сказала Кішка, яка все те чула. – Цей Кінь страшенно дурний.

І вона пішла назад у Дикі Дрімучі Ліси, помахуючи своїм диким хвостом і розгулюючи в своїй Дикій самотності.

Але вона нікому нічого не сказала.

Коли Чоловік і Пес повернулися з полювання, Чоловік сказав:

– А що тут робить Дикий Кінь?

І Жінка відповіла:

– Це вже не Дикий Кінь, а наш Перший Помічник, бо віднині він возитиме нас завжди, завжди і завжди. Сідай на нього верхи, коли рушатимеш на полювання.

На третій день, задержавши свою дику голову так, щоб не чіплятись дикими рогами за дикі дерева, до Печери підійшла Дика Корова. А слідом за нею підкралася й Кішка і сховалась так само, як перше. І з Коровою трапилось те саме, що з Диким Псом та Диким Конем, і Кішка сказала те саме, що й перше.

І коли Дика Корова пообіцяла Жінці щодня віддавати все своє молоко за чудесну траву, Кішка знову гайнула до Диких Дрімучих Лісів, помахуючи своїм диким хвостом і розгулюючи в своїй дикій самотності, точнісінько так, як це вона робила раніше.

Але й цього разу вона нікому нічого не сказала.

І коли Чоловік, Пес та Кінь повернулися з полювання й Чоловік запитав, чого сюди прийшла Дика Корова, Жінка відповіла:

– Вона вже не Дика Корова, а наша Перша Годувальниця. Вона даватиме нам тепле біле молоко завжди, завжди і завжди, і поки ти будеш на полюванні з Першим Другом та Першим Помічником, я доглядатиму нашу Годувальницю.

Наступного дня Кішка знов причаїлася біля Печери й почала виглядати, чи не прийде сюди ще який Дикий Звір. Але з Диких Дрімучих Лісів ніхто не йшов, і Кішка гуляла, як сама собі знала. Вона бачила, як Жінка доїла Корову, бачила, як палав вогонь у Печері, і вдихала звабні пахощі теплого білого молока. І Кішка не втерпіла, спитала:

– О мій Вороже й Дружино мого Ворога, скажи мені, куди поділася Дика Корова?

Жінка засміялася і сказала:

– Дикий Звіре з Диких Лісів, повертайся знову до лісу, бо я вже зачесала косу і сховала чарівну кістку, – в Печері у нас уже досить і друзів, і помічників.

Кішка сказала:

– Я не друг, і я не помічник. Я – Кішка, що гуляє, як сама собі знає, і всі місця однакові для мене. Мені лиш заманулося посидіти в твоїй Печері.

– Чому ж ти не прийшла першого вечора з нашим Першим Другом? – спитала Жінка.

Кішка страшенно розгнівалася і сказала:

– Дикий Пес щось наговорив тобі про мене?

Жінка засміялась і сказала:

– Ти – Кішка, що гуляє, як сама собі знає, і всі місця однакові для тебе. Ти не друг нам і не помічник. Ти сама це щойно сказала. Ну, то йди і гуляй, як сама собі знаєш і де собі хочеш.

Кішка прикинулася ображеною і сказала:

– Чи значить це, що я ніколи не увійду до вас у Печеру? Що мені ніколи не доведеться погрітися біля вогню? Що ти ніколи не напоїш мене теплим білим молоком? Ти дуже мудра й дуже вродлива, Жінко. Тобі не личить навіть до Кішки ставитись так суворо.

Жінка сказала:

– Я знала, що я мудра, але не знала, що я вродлива. Давай домовимось так. Якщо почувеш, що я хоч раз похвалю тебе, ти можеш увійти в Печеру.

– А якщо ти і вдруге похвалиш мене? – спитала Кішка.

– Ну, такого не буде, – сказала Жінка. – Але почувши, що я похвалила тебе і вдруге, – ти можеш сісти біля вогню в Печері.

– А коли і втретє ти мене похвалиш? – спитала Кішка.

– Оцього вже зовсім ніколи не буде, – сказала Жінка. – Та якщо я похвалю тебе і втретє, ти можеш пити тепле біле молоко тричі на день – завжди, завжди і завжди.

Тоді Кішка вигнула спину й сказала:

– Хай шкура при вході в Печеру, і Вогонь, що палає в Печері, і Глечики з молоком, що стоять біля Вогню, запам'ятають ці слова мого Ворога й Дружини мого Ворога!

І пішла Кішка геть через Дикі Дрімучі Ліси, помахуючи своїм диким хвостом і розгулюючи в своїй дикій самотності.

Того вечора, коли повернулися з полювання Чоловік, Пес та Кінь, Жінка не сказала їм, яку умову склала вона з Кішкою, бо дуже боялась, що ця умова їм не сподобається.

А Кішка йшла собі все далі й далі, і сховалась у Диких Дрімучих Лісах, і довго там гуляла в своїй дикій самотності, аж доки Жінка зовсім за неї забула.

Тільки Кажан – маленький Кажан, що висів у Печері під стелею вниз головою, – знав, де сховалася Кішка. І кожної ночі він літав до Кішки й розповідав їй усі новини.

І от одного вечора Кажан сказав:

– У Печері з'явилось Дитя. Воно зовсім маленьке, рожеве, товстеньке і крихітне-крихітне. Жінка страшенно любить його.

– Еге, – муркнула Кішка, слухаючи все те дуже уважно, – а що подобається самому маляті?

– Йому подобається все м'якеньке й пухнасте, все те, що лоскоче, – сказав Кажан. – Воно любить тримати в руках що-небудь тепле, коли лягає спати. Воно любить, коли з ним граються. Йому все де страшенно подобається.

– Так, – муркнула Кішка, слухаючи ще уважніше, – отже, настав мій час.

Наступного вечора Кішка пройшла через Дикі Дрімучі Ліси і ховалась до ранку біля самісінької Печери, поки Чоловік, Пес та Кінь вирушили на полювання. Жінка поралась по господарству, варила їсти, а маленьке Дитя плакало й відривало її від роботи. Жінка винесла його з Печери й дала йому жменю камінців на забавку. Та Дитя не вгавало. Тоді Кішка простягла свою пухкеньку лапу і погладила Дитя по щоці, і воно заспокоїлось. Кішка потерлась об його повненькі колінця й полоסקотала хвостом йому шийку. І Дитя засміялось. Жінка почула цей сміх і теж усміхнулась.

Тоді Кажан – отой маленький Кажан, що висів у Печері під стелею вниз головою, – сказав:

– О Господине моя, Дружино мого Господаря і Мати Сина мого Господаря, Дикий Звір з Диких Лісів дуже гарно бавиться з твоїм Дитям.

– Дякую тому Дикому Звірові, хто б він не був, – сказала Жінка, розгинаючи спину. – Сьогодні в мене багато роботи, і він зробив мені послугу.

Тієї ж хвилини й секунди, моє серденько, суха коняча шкура, що висіла при вході в Печеру хвостом донизу – шшшр! – зашелестіла і впала на землю, бо вона пам'ятала про умову, яку склала Жінка з Кішкою. А коли Жінка підійшла, щоб підняти шкуру – ой лишенько! – Кішка вже розляглася в Печері, мов пані.

– О мій Вороже, Дружино мого Ворога і Мати Сина мого Ворога, – сказала Кішка, – це я. Ти один раз похвалила мене, і тепер я можу сидіти в твоїй Печері завжди, завжди й завжди. Але все ж таки я – Кішка, що гуляє, як сама собі знає, і всі місця однакові для мене.

Жінка дуже розгнівалась і, надувши губи, взяла кужеля й сіла прядсти.

Але Дитя знову зайшлося плачем, бо Кішка пішла від нього, і Жінка не могла його вгомонити: воно пручалося, брикалось і все аж посиніло.

– О мій Вороже, Дружино мого Ворога і Маті Сина мого Ворога, – сказала Кішка, – візьми нитку прядива, що ти прядеш, прив'яжи до неї веретенце і потягни по долівці. Я покажу тобі такі чари, що твоє Дитя засміється ще голосніше, ніж зараз плаче.

– Гаразд, послухаюсь тебе, – відповіла Жінка, – бо сама я вже й не знаю, що робити. Але я не буду тобі за це дякувати.

Вона прив'язала до нитки прядива маленьке глиняне веретенце і покотила його по долівці, а Кішка за ним, і штурхала його лапами, і перекидалася сама через голову, і підкидала його собі на спину, і ловила пазурами, й удавала, що загубила його, а потім знову насакувала на нього, і невдовзі Дитя так голосно засміялось, як голосно до того плакало. Воно полізло за Кішкою, вовтузилося з нею по всій Печері, аж поки втомилось та й задрімало, тримаючи Кішку в обіймах.

– Тепер, – сказала Кішка, – я заспіваю Маляті пісеньку, щоб воно поспало зайву часинку.

І вона почала муркотіти, спочатку голосно, а потім тихше, потім знов голосніше і знову тихесенько, і хлопчик міцно заснув.

Жінка подивилась на Дитя і на Кішку, усміхнулася і сказала:

– Чудово ж ти його заколисала. Не перечу, ти дуже розумна, Кішко.

Тієї ж хвилини й секунди, моє серденько, дим од вогнища – пафф! – та й заповнив Печеру густою хмарою до самої стелі, бо Вогонь пам'ятав про ту умову, що її склала Жінка з Кішкою.

А коли дим вийшов і прояснилося – ой лишенько! – Кішка вже сиділа біля вогню і задоволено мружила очі.

– О мій Вороже, Дружино мого Ворога і Мати Сина мого Ворога, – сказала Кішка, – це я. Ти вдруге похвалила мене, і тепер я можу сидіти в твоїй Печері біля вогню і грітися завжди, завжди і завжди. Але все ж таки я – Кішка, що гуляє, як сама собі знає, і всі місця однакові для мене.

Жінка дуже й дуже розгнівалась. Вона розплела свою довгу косу, підклала хмизу в багаття, принесла широку лопатоподібну баранячу кістку та й почала чарувати, щоб не похвалити ненароком Кішку і втретє. Цього разу вона не співала, а чарувала мовчки, і в Печері

стало так тихо, що з якоїсь шпарини раптом вискочила манюсінька-манюсінька мишка і побігла по долівці.

– О мій Вороже, Дружино мого Ворога і Мати Сина мого Ворога, – сказала Кішка, – невже оцю маленьку мишку ти викликала своїми чарами?

– Ой! Ні! Рятуйте! – закричала Жінка і з переляку впустила кістку, а сама скочила на ослінчик біля вогню і швидко-швидко заплела косу, щоб у неї не вплуталась мишка.

– Еге! – муркнула Кішка, стежачи за Жінкою на ослінчику. – А мишка мені не зашкодить, коли я її з'їм?

– Ні,- сказала Жінка, доплітаючи косу, – з'їж її хутенько, і я буду тобі дуже вдячна.

Кішка зробила один стрибок і одразу спіймала маленьку мишку, і Жінка сказала:

– Сто разів дякую тобі. Навіть наш Перший Друг не такий спритний, щоб спіймати маленьку мишку. Ти, певне, дуже розумна, Кішко.

І тієї ж хвилини й секунди, моє серденько, Горщик з молоком, що стояв біля вогнища, – лусь! – та й розпався навпіл, бо він пам'ятав про умову, що її склала Жінка з Кішкою. А коли Жінка злізла з ослона – ой лишенько! – Кішка вже хлебтала тепле біле молоко, яке лишилося в одному з черепків.

– О мій Вороже, Дружино мого Ворога і Мати Сина мого Ворога, – сказала Кішка, – це – я. Ти втретє похвалила мене, і тепер я маю право пити тепле біле молоко тричі на день завжди, завжди і завжди. Але все ж таки я – Кішка, що гуляє, як сама собі знає, і всі місця однакові для мене.

Тоді Жінка засміялась, поставила перед Кішкою риночку з теплим білим молоком і сказала:

– О Кішко, ти розумна майже як людина, але пам'ятай, що ти не умовилася ще з моїм Чоловіком і Псом, і я не знаю, що вони скажуть, коли повернуться додому.

– А що мені до них? – сказала Кішка. – Коли я можу сидіти в Печері, грітися біля вогню і тричі на день пити тепле молоко, мені зовсім байдуже, що скажуть на це Чоловік та Пес.

Того ж таки вечора, коли Чоловік та Пес повернулися до Печери, Жінка розповіла їм усе про свою умову з Кішкою. А Кішка сиділа собі біля вогню й посміхалася.

Тоді Чоловік сказав:

– Ну, гаразд, але ж вона не укладала умови ні зі мною, ні з іншими чоловіками, які житимуть після мене.

Сказавши так, він скинув обидва чоботи, взяв свого кремінного тесака (це вже три речі), потім приніс поліняку й сокиру (це вже п'ять речей) і, поклавши все це поруч себе рядком, звернувся до Кішки:

– Тепер ми укладемо нашу умову. Якщо ти не ловитимеш мишей, коли будеш у Печері, – завжди, завжди і завжди, – то я кидатиму в тебе оцими п'ятьма речами, тільки-но тебе побачу, і так робитимуть усі інші чоловіки після мене.

– Еге, – сказала Жінка, що все це уважно слухала, – Кішка дуже розумна, але Чоловік мій розумніший за неї.

Кішка полічила всі п'ять речей (вони їй здалися вельми замашними) й сказала:

– Я ловитиму мишей, коли буду в Печері, завжди, завжди і завжди. Але все ж таки я – Кішка, що гуляє, як сама собі знає, і всі місця однакові для мене.

– Та лише тоді, коли мене немає поблизу, – сказав Чоловік. – Коли б ти не сказала оцих останніх слів, я б заховав усі ці речі назавжди, назавжди і назавжди, але тепер я кидатиму в тебе двома чобітьми й кремінним тесаком (трьома речами) щоразу, коли зустріну тебе. І так робитимуть усі інші чоловіки після мене.

Тоді озвався Пес:

– Одну хвилинку. А вона ж іще не уклала умови зі мною та всіма іншими собаками, які житимуть після мене.

І, вищиривши зуби, Пес звернувся до Кішки:

– Якщо ти не будеш ласкава до Дитини, коли я в Печері – завжди, завжди і завжди, – то я ганятимусь за тобою і таки спіймаю, а як спіймаю, то покусую. І так робитимуть усі інші собаки, що житимуть після мене.

– Еге, – сказала Жінка, яка все слухала, – Кішка дуже розумна, але Пес розумніший за неї.

Кішка полічила зуби в псовій пащі (вони здалися їй дуже гострими) і сказала:

– Я буду ласкава до Дитини, коли я в Печері, якщо вона не дуже боляче смикатиме мене за хвіст – завжди, завжди і завжди. Але все ж таки я – Кішка, що гуляє, як сама собі знає, і всі місця однакові для мене.

– Тільки тоді, коли немає мене поблизу! – додав Пес. – Коли б ти не сказала останніх слів, я зціпив би свої зуби назавжди, назавжди й назавжди і не чіпав би тебе. А тепер я заганятиму тебе на дерево щоразу, як тільки побачу; І так робитимуть усі інші собаки, що житимуть після мене.

Тоді Чоловік пожбурих у Кішку свої два чоботи й кремінного тесака (усього три речі), і Кішка дременула з Печери, а Пес загнав її на дерево.

І з отого самого дня та й понині – чуєш, моє серденько? – з кожних п'яти чоловіків трое неодмінно жбурляють у Кішку всім, що трапиться їм під руки, а всі справжні пси заганяють її на дерево.

Але Кішка теж виконує свою обіцянку. Вона ловить мишей, вона ласкава до дітей, коли сидить у хаті й коли діти не дуже боляче смикають її за хвіст. Та, виконавши оці свої обов'язки, у свій вільний час, коли зійде місяць і настане ніч, Кішка йде і гуляє, як сама собі знає, і всі місця тоді однакові для неї. Вона йде собі у Дикі Дрімучі Ліси і видирається там на Дикі Дупласті Дерева або ходить по Диких Дірявих Дахах, помахуючи своїм диким хвостом і гуляючи у своїй дикій самотності.

Кішка співає хороших пісень,
Лазить на дерево спритно,
Гратися може з клубочком весь день,
Схоче – втече непомітно.
Все ж таки Бінкі я дужче люблю,
З ним у нас завжди порядок.
Бінкі – мій давній і відданий друг,
Першого Друга нащадок.
Якщо, наточивши у склянку води,
Я змочую лапи кішці
(Щоб потім побачити справжні сліди
Диких тварин на доріжці),
Кішка пручається, рветься із рук,
Нявкає, хоче вкусити...
А Бінкі – слухняний, покірливий друг,
З ним можна усе робити.
Ввечері кішка, мов люблячий звір,
Треться мені об коліна.
Тільки ж я ляжу – прожогом надвір
Мчить вона, вигнувши спину.
І вже аж до ранку (нечувана річ!)
Бігає десь це ледащо,
А Бінкі хропе біля мене всю ніч,
Отже, він друг мій найкращий.

*Рікі-мікі-таві
(скорочено)*

Це розповідь про велику битву, яку Ріккі-Тіккі-Таві вів сам один у ванній кімнаті просторого бунгало у воєнному поселенні Сеговлі. Дарзі — гіташка-кравець — допомагав йому, Чучундра — мускусна пацючиха, та, що ніколи не вибігає на середину кімнати, а завжди крадеться попід стіною,— давала йому поради; але по-справжньому воював один тільки Ріккі-Тіккі-Таві. Ріккі-Тіккі-Таві — це мангуста, маленьке звірятко. Шерстка і хвіст у нього такі, як у маленької кицьки, а голова — як у лисички. Та й звички в нього лисячі.

Очі й кінчик носа були в Ріккі-Тіккі-Таві рожеві; будь-якою лапкою, передньою чи задньою, він міг почухатись скрізь, де йому свербіло, і міг так розпушити хвостик, що він ставав схожим на довгу круглу щітку, якою миють пляшки; а коли мчав у високій траві, то кричав войовниче: ріккі-тіккі-тіккі-чк!

Якось серед літа злива вимила його з нори, де він жив із своїм батьком та матір'ю, і вода, з клекотом підхопивши його і перекидаючи в хвилях, понесла бідолаху вздовж придорожного рівчака. Там Ріккі-Тіккі вгледів невеличкий жмуток сухої трави і, вчепившись в нього, плив, аж поки втратив тям. Коли ж Ріккі-Тіккі опритомнів, то побачив, що лежить він, брудний і промоклий, у якомусь саду на доріжці, а над ним схилювся хлопчик і каже:

— А ось мертвий мангуста! Поховаємо його!

— Ні,— відмовила хлопчикові мати.— Краще заберімо його додому та обсушімо. Може, він ще живий.

Вони принесли Ріккі-Тіккі в бунгало, і там Високий Чоловік взяв його великим та вказівним пальцями і сказав, що звірятко не вмерло, а тільки захлинулося водою. Вони загорнули його у вату й поклали біля, вогню. Ріккі-Тіккі розплющив очі й чхнув.

— Не лякайте його,— сказав Високий Чоловік (він був англієць і недавно оселився в цьому бунгалі).— Не лякайте його, і ми побачимо, що він робитиме далі.

Та налякати мангусту неможливо, бо це звірятко, від носика до кінчика хвоста, гризе безнастанна цікавість. Девіз кожного мангуста — «біжи і дізнайся», а Ріккі-Тіккі був справжнім мангустом. Він глянув на вату, зміркував, що вона не годиться на їжу, оббіг кругом столу, сів на задні лапки, почистив шерстку, почухався і скочив хлопчикові на плече.

— Не бійся, Тедді,— сказав Високий Чоловік, хлопчиків батько,— то він хоче з тобою подружити.

— Ой, він лоскоче мені шию! — заверещав Тедді.

Ріккі-Тіккі заглянув хлопчикові за комір, понюхав вухо, потім зіскочив додолу і старанно потер собі носик.

— Просто дивно,— сказала хлопчикова мати.— І оце—дике створіння! Я гадаю, він тому такий ручний, що ми були добрі до нього.

— Мангусту всі такі,— відповів батько.—Якщо Тедді не смикатиме його за хвіст і не надумає садовити в клітку, то він оселиться в нас і не відходитиме від дому... Треба його погодувати.

Мангусті дали маленький шматочок сирого м'яса. Воно дуже сподобалось Ріккі-Тіккі; швидко упоравшись з м'ясом, він побіг на веранду, сів там на сонечку й став розпушувати шерстку, щоб просушити її. Після цього Ріккі-Тіккі відчув себе краще.

— У цьому домі є багато такого, що я повинен розвідати і пізнати,— сказав він собі.— Мабуть, навіть мої батьки за все своє життя не бачили того, що тут є. Звичайно, я залишуся і все розвідаю. Цілісінький день він тільки те й робив, що нишпорив по всіх кімнатах і кутках. Ледве не потонув у ванні з водою, вмочив носик у чорнильницю на письмовому столі, а через мить обпік його, доторкнувшись до кінчика сигари, коли видерся на коліна до Високого Чоловіка, щоб подивитись, як то люди пишуть. Коли смеркло, він побіг у кімнату до Тедді, бо йому кортіло знати, як засвічують гасові лампи, а коли Тедді ліг спати, Ріккі-Тіккі шаснув до нього в постіль; проте він виявився дуже неспокійним сусідом, бо всю ніч зіскакував, прислухався до кожного шереху й біг дізнатися, в чому там справа. Батьки зайшли перед сном до свого хлопчика й побачили, що Ріккі-Тіккі чатує в нього на подушці.

— Це мені не подобається,— сказала мати.— Адже він може вкусити дитину!

— Не бійся,— відповів батько.— Це маленьке звірятко захистить Тедді краще, ніж будь-який пес. Коли б, приміром, заповзла у кімнату гадюка...

Але мати навіть слухати не схотіла про такі жахливі речі. Рано-вранці Ріккі-Тіккі в'їхав на веранду, сидючи у Тедді на плечі. Йому дали банан і шматочок вареного яйця. Він по черзі посидів на колінах у кожного, бо не існує такого мангусти, який, маючи добре виховання, не сподівався б колись стати ручним. Усі мангусти з коліски мріють про те, що житимуть у людській оселі й вільно бігатимуть з кімнати до кімнати; і мати Ріккі-Тіккі (вона жила в генеральському домі в Сеговлі) старанно навчала свого синочка, як йому слід поводитись, коли трапиться жити серед людей. Поснідавши, Ріккі-Тіккі побіг у сад подивитись, чи є там щось цікаве. Це був просторий, майже дикий сад; в ньому росли трояндові кущі, великі, немов альтанки, лимонові та апельсинові дерева, густий бамбук, буяла височенна трава. Ріккі-Тіккі навіть облизнувся.

— Яка чудова місчинка для полювання! — сказав він.

І тільки-но він подумав про полювання — хвіст у нього розпушився і став геть-чисто як довга кругла щітка, що нею миють пляшки. Він швидко обнишпорив увесь сад, нюхнув тут, нюхнув там, і, нарешті, в кущі терну почув чийсь дуже сумні голоси. Там сидів Дарзі — пташка-кравець — та його дружина. У них було чудове гніздечко: вони його зшили з двох великих листків тонкими травинками й набили пухом та ватою. Гніздечко погойдувалось на гілці, а вони сиділи на його краєчку й голосно плакали.

— Що трапилось? — спитав Ріккі-Тіккі.

— Ми дуже нещасні,— відповів Дарзі.— Одне з наших пташенят випало вчора з гнізда, і Наг проковтнув його.

— Гм,— сказав Ріккі-Тіккі,— це дуже прикро... Але я тут зовсім недавно... Хто такий Наг?

Дарзі та його дружина гулькнули в гніздечко й нічого не відповіли, бо в густій траві під кущем щось глухо засичало—так страхітливо, що Ріккі-Тіккі вмить відскочив назад на цілих два фути. Потім з трави дюйм за дюймом стала підніматися голова Нага — величезної чорної кобри, і мав цей Наг п'ять футів завдовжки від жала до кінчика хвоста. Коли Наг підняв третину свого тіла, він став погойдуватись туди й сюди, наче кульбаба під вітром, дивлячись на Ріккі-Тіккі злими очима, вираз яких ніколи не мінявся, хоч би про що він думав.

— Ти питаєш, хто такий Наг? — сказав він.— Я — Наг! Великий Брама наклав на весь наш рід свій знак, коли ще перша кобра роздула свою шию, щоб охороняти його сон. Дивись на мене і тремти!

Наг ще більше роздув свою шию, і Ріккі-Тіккі побачив на ній очкову мітку, яка душе нагадувала окуляри.

На хвилину Ріккі злякався. Та довше хвилини мангусти взагалі нікого не бояться, і хоч Ріккі-Тіккі досі ніколи не бачив живої кобри, бо мати годувала його тільки мертвими, він добре знав: мангусти саме для того й живуть на світі, щоб воювати з гадюками, перемагати їх і їсти. Наг також знав про це, і в глибині його холодного серця ворухився страх.

— Ну то й що! — сказав Ріккі-Тіккі, і хвіст у нього знову розпушився.— Є в тебе знаки чи ні, однаково ти не маєш права ковтати пташенят, які випали з гнізда!

А Наг тим часом пильно придивлявся, чи не ворухиться трава за спиною у Ріккі-Тіккі. Він знав, що коли вже в саду оселилися мангусти, то рано чи пізно вони задушать його і всю його родину. Але зараз йому треба було приспати пильність свого ворога. Він трохи опустив голову і відхилив її вбік.

— Ану поговорімо,— сказав Наг.— Ти, наприклад, їси яйця. Чому ж мені не можна поласувати пташками?

— Оглянься! Оглянься назад! — раптом цвірінкнув Дарзі.

Але Ріккі-Тіккі добре розумів, що оглядатися вже ніколи. Він підстрибнув якнайвище і побачив, що внизу під ним з сичанням промайнула голова Нагайни, злющої дружини Нага. Вона підкралася ззаду, поки Наг заговорював Ріккі-Тіккі, і жалом хотіла його вбити. Тому й засичала так люто, що мангуста підстрибнув і не дав себе вкусити. Ріккі-Тіккі упав прямо на

спину Нагайни, і коли б він був дорослим мангустом, то зрозумів би, що саме зараз можна прокусити кобрі шию: один-єдиний укус — тут їй і смерть! Однак він боявся, що вона блискавично поверне голову і вкусить його перша.

Правда, він вкусив Нагайну, але не так сильно, як треба, й відразу скочив убік од ударів її хвоста. Поранена Нагайна розлютилася до краю.

— Паскудний Дарзі! — просичав Наг і витягся вгору, намагаючись дістати до гніздечка на кущі терну. Але Дарзі навмисне будує собі хатку так високо, щоб змії не дотяглись до неї, і гніздо лише гойднулося на гілці.

Ріккі-Тіккі відчував, що очі в нього чимдалі червонішають, а коли очі в мангусті червонішають, то це значить, що він сердиться. Він присів на хвіст і на задні лапки — от наче маленький кенгуру! — і, подивившись в усі боки, розлючено зацокотав. Та змагатися було ні з ким: Наг і Нагайна шурхнули в траву і зникли. Коли кобра схибить, вона не говорить жодного слова й нічим не виказує, що збирається робити далі.

Ріккі-Тіккі не став розшукувати кобр, бо не був певен, що зможе перемогти обох своїх ворогів зразу. Тому він потрюхикав до бунгало й сів на посипаній гравієм доріжці трохи подумати. А подумати було про що.

В будь-якій давній книжці з природознавства ви можете прочитати, ніби мангуста, вкушений коброю, ту ж мить припиняє боротьбу і біжить шукати якоїсь трави, що начебто зцілює його. Але тут нема і зерна правди. Мангуста перемагає кобру тільки завдяки швидкості свого погляду і спритності своїх ніг. У кобри — блискавичний удар, у мангусті — стрибок. А що око ніякої іншої звірини не спроможне встежити за порухом кобриної голови, коли змія нападає, то стрибок мангусті — справжнє диво, дивніше за будь-яку чудодійну траву.

Ріккі-Тіккі знав, що він іще молодий і недосвідчений мангуста. Тим приємніше йому було, що він зловчився ухилитися від удару в спину. Ріккі-Тіккі відчув велику повагу до себе, і коли до нього підбіг Тедді, він уже ладен був дозволити хлопчикові себе погладити.

Та саме в ту мить, коли Тедді нахилився до нього, щось заворушилося в пилюці, і тонесенький голосочок сказав:

— Стережися! Я — смерть!

Це був Карайт — землисто-сіра гадючка, яка має звичку лежати в придорожній пилюці. Укус Карайта такий само небезпечний, як і укуси кобри. Але землисто-сіра гадючка малесенька й зовсім непомітна, отож вона ще небезпечніша за кобру.

Очі у Ріккі-Тіккі знову спалахнули червоними вогниками, і він, пританцьовуючи й погойдуючись, рушив до Карайта тією особливою ходом, яку успадкував од своїх прашчурів. Хо́да ця дуже кумедна, але завдяки їй мангуста весь час перебуває у такій досконалій рівновазі, що може в будь-яку мить блискавкою кинутись на ворога. А коли маєш справу з гадюками, це — величезна перевага. Поєдинок з Карайтом для Ріккі ще небезпечніший, ніж бій з Нагом чи Нагайною, бо Карайт такий маленький і може повертатися так швидко, що, коли Ріккі не схопить його зубами трохи нижче голови, Карайт неодмінно вкусить його в око або в губу. Та Ріккі цього не знав: його очі запалали червоним вогнем, і він ішов, погойдуючись то назад, то вперед, вибираючи, куди б краще вп'ястися зубами. Карайт кинувся перший. Ріккі миттю відскочив убік, а потім стрибнув на ворога. Проте землисто-сіра голівка мелькнула біля самісінького плеча мангусті, і, щоб уникнути укусу, йому довелося перескочити через гадючку. Вона ледве не вкусила його за лапку і знову зайняла бойову позицію, Тедді обернувся до бунгало й гукнув: — О, дивіться! Наш мангуста вбиває гадюку!

...Тедді взяв його в ліжко й хотів, щоб Ріккі-Тіккі спав у нього під самим підборіддям. Ріккі був добре вихованим мангустом і не видався силою, та тільки-но Тедді заснув, він зліз додолу і рушив у нічну подорож по всіх кімнатах бунгало.

Під стіною Ріккі-Тіккі наштотхнувся на мускусну пацючиху Чучундру.

Чучундра — тваринка з дуже полохливим серцем. Вона пхиче й скиглить усю ніч, набираючись духу, щоб вискочити на середину кімнати. Та їй завжди бракує сміливості.

— Не вбивай мене! — закричала Чучундра і мало не заплакала. — Не вбивай мене, Ріккі-Тіккі!

— Невже ти гадаєш, що переможець змії стане вбивати якусь там мускусну пацючиху?!
— зневажливо сказав Ріккі.

— Той, хто вбиває змії, від змії і загине! — ще сумнішим голосом мовила Чучундра. — І чи можу я бути певна, що якоїсь темної ночі Наг помилково не вб'є мене? Він подумає, що я — це ти...

— Ну, цього тобі нічого боятися,—сказав Ріккі-Тіккі.— До того ж Наг у саду, а ти, я знаю, ніколи туди не ходиш.

— Моя двоюрідна сестра, пацючиха Чуа, казала мені...— почала Чучундра й замовкла.

— Що ж вона казала?

— Тс-с-с... Наг всюдисущий, він — скрізь. Ти б краще сам поговорив з Чуа в саду.

— Але я не бачив її, отже, ти мусиш мені все розказати. Говори ж, Чучундро! Та швидше, а то я тебе вкушу!

Чучундра присіла навпочіпки і гірко заплакала. Вона плакала так довго, що з вусів у неї закапали сльози.

— Я така нещасна,— схлипувала вона.— Мені завжди бракувало сміливості вибігти на середину кімнати. Тс-с-с! Краще вже мені нічого не говорити. Хіба ж ти сам не чуєш, Ріккі-Тіккі? Ріккі-Тіккі прислухався. В домі було тихо-тихо, але йому здалося, що його вухо спіймало ледве чутне «шрр-шрр», наче по віконному склу лізла оса. То шурхотіла зміїна луска по цегляній підлозі. «Або Наг, або Нагайна! — подумав Ріккі.— Хтось із них повзе по риштаку в ванну кімнату...»

— Чучундро, мені таки треба було б поговорити з твоєю Чуа. Він прокрався до умивальні Тедді, але там нікого не було. Тоді він перейшов до ванної матері Тедді. Там, у гладенькій стіні, біля самої підлоги, була виїнята цеглина, щоб стікала вода, і Ріккі-Тіккі почув, як за стіною перешіптуються Наг і Нагайна.

— Коли в бунгалo не буде людей,— говорила Нагайна до свого чоловіка,— він теж піде звідси. І тоді ми знову станемо володарями саду. Повзи тихенько, не хвилюйся і пам'ятай, що насамперед ти повинен укусити Високого Чоловіка, який убив Карайта. А тоді повертайся до мене, і ми разом прикінчимо Ріккі-Тіккі.

— А чи буде нам користь з того, що ми повбиваємо людей? — спитав Наг.

— Ще й яка користь! Коли в бунгалo не було людей, хіба в саду з'являлися мангусти? Знай, що поки тут ніхто не шитиме, ми з тобою — царі всього саду: ти — цар, я — цариця. І/не забувай, що коли на динній грядці вилупляться з яєць наші діти (а це може статися вже завтра), їм потрібен буде спокій і простір.

— Це мені й на думку не спадало,— сказав Наг.— Та гаразд, я вже йду.

Але, здається, немає чого викликати на бій Ріккі-Тіккі. Я вкушу Високого Чоловіка та його жінку, а також, якщо пощастить, їхнього сина й тихенько собі втечу. Тоді бунгалo спустіє, і Ріккі-Тіккі сам ушиється звідси. Ріккі-Тіккі весь тремтів од гніву та люті. Аж тут у отвір водостоку просунулась голова Нага, а за нею — п'ять футів його холодного тіла. Хоч який сердитий був Ріккі-Тіккі, але, побачивши цю величезну кобру, він жахнувся.

Наг підвів голову і став вдивлятися в темряву. Ріккі бачив, як виблискують у нього очі.

...Ріккі-Тіккі стрибнув і вчепився Нагові в голову. Голова кобри лежала на підлозі трохи збоку від глека; тільки-но зуби Ріккі-Тіккі зціпилися, він уперся спиною в бік цієї глиняної посудини, щоб удержати Нагову голову. Так він виграв секунду, і вже цією секундою скористався як тільки міг. А потім його підхопило і вдарило об землю, і заметляло — і вгору, і вниз, і великими колами, але очі в нього палали червоним вогнем, і він не розціпив зубів, коли Наг тягав його по підлозі, розкидаючи в усі боки кухлики, мильниці, щітки, і бив ним об край залізної ванни. Ріккі зціплював зуби чимраз міцніше, бо, хоч і думав, що це настала його смерть — вирішив зустріти її з гідністю. Цього вимагала його родинна честь. У голові М в нього все пішло обертом, його занудило: йому здавалося, наче все його тіло пошматували на дрібні часточки. Раптом у нього за спиною наче ударив грім, гарячий вихор налетів на нього, і червоний вогонь обсмалив йому шерстку. То Високий Чоловік, прокинувшись від гамору,

прибіг у ванну з мисливською рушницею, вистрелив зразу з обох стволів і влучив Нагові в шию.

Ріккі-Тіккі лежав, міцно зціпивши зуби й заплющивши очі — він уважав себе мертвим.

Але Нагова голова більше не ворушилася. Високий Чоловік підняв Ріккі з підлоги і сказав:

— Це знову той самий мангуста, Алісо. На цей раз він урятував од смерті нас.

Прийшла мати Тедді з дуже блідим обличчям і побачила, що лишилось від Нага, а Ріккі-Тіккі поплентався у кімнату до Тедді і до ранку тільки те й робив, що стріпувався та тихенько обмацував себе, ніби хотів упевнитись, чи й справді його тіло пошматоване на дрібні часточки, чи то йому тільки здалося. Коли настав ранок, тіло у Ріккі-Тіккі наче затерпло, але він все одно був дуже задоволений своєю спритністю та відвагою. «Тепер мені треба звести рахунки з Нагайною, а це важче, ніж порішити п'ять Нагів... А тут ще оті яйця, про які вона говорила.

Я навіть не знаю, коли з них вилупляться кобренята... Піду-но поговорю про це з Дарзі».

...У Дарзі був пташиний розум. В його малесенькій голівці не вміщалося більше однієї думки зараз, і оскільки він знав, що діти Нагайни, як і його пташенята, вилуплюються з яєць, йому здалося, що нищити їх не зовсім шляхетно. Але дружина Дарзі була розумніша. Вона знала, що яйця кобри віщують появу молодих кобр, і тому не вагаючись випурхнула з гніздечка, а Дарзі залишила вдома: нехай він гріє пташат і доспіває свою пісню про смерть Нага.

Прилетівши на смітник, дружина Дарзі закружляла перед носом Нагайни і зацвірінкала:

— В мене перебите крильце! Хлопчик, що живе в цьому бунгало, жбурнув каменем і перебив мені крильце!

І вона розпачливо залопотіла крильцями. Нагайна підвела голову і засичала:

— Це ти застерегла Ріккі-Тіккі, коли я хотіла вбити його? Погане ж ти обрала місце, щоб шкутильгати!

І вона поповзла услід за дружиною Дарзі.

— Хлопчик перебив мені крильце! — без угаву цвірінкала дружина Дарзі.

— Ну що ж! Хай буде тобі втіхою хоч те, що після твоєї смерті я розквітаюся з цим хлопчиськом. Зараз ранок, і мій чоловік лежить на смітнику, але ще до заходу сонця хлопчисько також лежатиме дуже тихо. Куди ж ти тікаєш? Все одно я спіймаю тебе. Дурненька, подивись на мене! Але дружина Дарзі чудово знала, що саме цього їй і не можна робити, бо, подивившись на кобри в очі, пташки так лякаються, що втрачають здатність ворухнутись.

Дружина Дарзі кинулась геть, жалібно попискуючи і безпорадно тріпочучи крильцями; вона не відривалась од землі, і Нагайна поповзла за нею швидше.

Ріккі-Тіккі почув, що вони віддаляються од стайні садовою доріжкою, і миттю кинувся до динної грядки. Скраю, біля паркана, у прілій соломі він знайшов двадцять п'ять яєць, — кожне завбільшки з яйце бататки — тільки замість шкаралупи вони були покриті білою напівпрозорою шкірястою плівкою.

— Ще один день, і було б пізно! — сказав Ріккі-Тіккі.

Крізь плівку він побачив, що в яйцях, згорнувшись, лежать манюсінькі кобри, а йому було відомо, що з тієї самої хвилини, як кобренята вилупляться з яйця, кожне з них може вбити людину чи мангусту. Він заходився швидко-швидко надкушувати яйця зверху, не забуваючи водночас придушувати й кобренят; час від часу він зупинявся і розкопував грядку то тут, то там, щоб упевнитись, чи не пропустив ЯКОГОСЬ ЯЙЦЯ.

Нарешті лишилося останніх троє яєць. Ріккі-Тіккі вже хихотів од радості, — аж раптом дружина Дарзі зацвірінкала в нього над головою:

— Ріккі-Тіккі, я заманила Нагайну до бунгало, а вона поповзла на веранду і... Ой, хутчіше, хутчіше, Ріккі! Вона замишляє вбивство!

Ріккі-Тіккі надкусив іще двоє яєць, а третє взяв у зуби і, скотившись з грядки, помчав до веранди. Там за сніданком сиділи Тедді, його батько й мати, але Ріккі-Тіккі відразу помітив, що вони нічого не їли. Вони сиділи непорушно, мов скам'янілі, й обличчя в них були білі, як стіна. А на циновці біля стільця Тедді звивалася кільцями Нагайна. Вона підповзла вже так близько,

що кожної хвилини могла вкусити хлопчика за ногу. Погойдуючись, кобра вже співала пісню перемоги. — Сину Високого Чоловіка, який убив Нага,— сичала вона,— сиди тихо, не ворухись! Я ще не готова. Почекай трохи. І ви сидіть тихо! Якщо ворухнетесь, я вкушу, а якщо не ворухнетесь, я все одно вкушу. Це вам за те, що ви вбили мого Нага!

Тедді вп'явся очима в батька, а батько тільки й міг що прошепотіти:

— Сиди і не ворухись, Тедді. Тільки не ворухись. Тедді, сиди тихо!

Аж тут на веранду вскочив Ріккі-Тіккі і закричав:

— Обернись до мене, Нагайно, обернись і ставай до герцю!

— На все свій час,— відповіла кобра, не відриваючи очей від Тедді.— З тобою я теж поквитаюся скоро. А зараз подивись на своїх друзів, Ріккі-Тіккі. Бач, як вони принишкли! А які вони бліді! Вони полякались, вони не наважуються ворухнутись, і якщо ти наблизишся бодай на крок, я вкушу.

— Поглянь на свої яйця,— сказав Ріккі-Тіккі,— там, під парканом, на динній грядці. Повзи туди й подивися, що з ними, Нагайно!

Величезна кобра трохи повернула голову й побачила на веранді своє яйце.

— О лихо! Віддай його мені! — закричала Нагайна. Ріккі-Тіккі поставив передні лапки обабіч яйця, і очі в нього запалали червоним вогнем.

— А який викуп за яйце кобри? За молоду кобру? За кобру-царівну? За останню, за найостаннішу з усього вашого виводка? Решту вже поїдає на грядці мурашва.

Нагайна обернулася до Ріккі-Тіккі. Вона забула про все на світі, і Ріккі-Тіккі бачив, як батько Тедді схопив сина за плече своєю великою рукою, й потяг його через маленький стіл, на якому стояли чашки, в таке місце, де його вже не могла дістати Нагайна.

— Обдури! Обдури! Обдури! Рікк-чк-чк! — закричав Ріккі-Тіккі.— Тедді врятовано, і це я, я, я вночі вчепився твоєму Нагові в голову... там, у ванній!

І Ріккі-Тіккі почав підстрибувати на всіх чотирьох лапках, притискаючись головою до підлоги.

— Наг метляв мною на всі боки, але не міг скинути з себе. Він уже був неживий, коли Високий Чоловік перебив його навпіл. А вбив його я! Ріккі-Тіккі-чк-чк! Виходь же, Наганно! Виходь на герць! Не довго вже тобі лишатись удовою! Нагайна побачила, що Тедді вона не дістане, а яйце лежить у Ріккі між лапками.

— Віддай мені яйце, Ріккі-Тіккі... Віддай мені моє останнє яйце, і я піду звідси і більше ніколи не повернусь! — сказала вона благально.

— Так, ти підеш звідси і ніколи вже не повернешся. Нагайно, бо скоро лежатимеш на смітнику поруч із твоїм Нагом. Ну, захищайся, вдово! Високий Чоловік пішов уже по свою рушницю. Ставай до бою, Нагайно!

Ріккі-Тіккі стрибав навколо Нагайни на такій відстані, щоб вона не могла його вкусити, і його маленькі очі горіли, мов дві жаринки. Кобра скрутилась в клубок і кинулась на нього. Але Ріккі-Тіккі підскочив у повітря і відкотився назад. Знову, знову й знову кидалась кобра на мангусту, і щоразу голова її з розмаху стукалась об підлогу, а тіло скручувалось, мов пружина годинника. А Ріккі-Тіккі витанцьовував по колу, намагаючись обійти Нагайну ззаду; та звивалась, щоб увесь час тримати його перед собою, і хвіст її шурхотів по циновці, мов сухе листя під вітром.

Ріккі-Тіккі забув про яйце. Воно лежало на веранді, і Нагайна підкрадалась до нього ближче й ближче. І в ту саму мить, коли Ріккі-Тіккі зупинився, щоб звести дух, вона схопила яйце в рот і, сковзнувши по сходах, стрілою помчала по садовій доріжці. Ріккі-Тіккі — за нею. Коли кобра рятує своє шиття, вона рухається, мов ремінь бича, що звиваючись падає на кінську спину. Ріккі-Тіккі знав, що він мусить упіймати Нагайну, а то все почнеться заново. Наганна мчала просто до куща терну, щоб сховатись під ним у густій траві, і Ріккі-Тіккі, стрибаючи за нею, почув, що Дарзі й досі співає свою безглузду перемошну пісеньку. Але друшина Дарзі була розумніша за свого чоловіка. Вона випурхнула з гніздечка й залопотіла крильцями над головою в Нагайни. Якби Дарзі прилетів їй на підмогу, вони, можливо, примусили б кобру звернути. А так Нагайна лише трохи опустила голову і далі повзла навпростець. Однак і ця

коротка затримка наблизила до неї Ріккі-Тіккі, і, коли кобра шугнула в нору, де вона шила разом з Нагом, білі зубки Ріккі вп'ялися їй у хвіст, і Ріккі потягло під землю слідом за нею, хоч треба сказати, що далеко не кошен мангуста, навіть душе розумний і старий, наважиться кинутись за коброю в її кубло. В норі було темно, і Ріккі-Тіккі не знав, де вона поширшає настільки, що Нагайна зможе обернутися і вкусити його. Тому він міцно тримався за її хвіст і, розставляючи свої маленькі ніжки так, щоб вони могли правити за гальма, щосили впирався ними в чорний вологий і теплий земляний укiс.

Незабаром трава біля кубла перестала колихатись, і Дарзі сказав:

— Загинув наш Ріккі-Тіккі! Ми повинні заспівати жалобну пісню. Відважний Ріккі-Тіккі помер. Нагайна вбила його у себе в кублі. Так, Нагайна його вбила.

І Дарзі заспівав сумну-пресумну пісню, яку тієї ж миті склав сам. Та тільки-но дійшов до найзворушливішого місця — трава над корою заколихалася, і звідти, весь у грязюці й поросі, видерся, облизуючи вуса, Ріккі-Тіккі. Дарзі тихенько скрикнув і замовк. А Ріккі-Тіккі обтрусився й чхнув.

— Все скінчено,— сказав він.— Вдова вже ніколи не вийде з кубла. І руді мурашки, які живуть на стеблинках трави, полізли в кубло розвідати, чи правду сказав Ріккі-Тіккі.

А Ріккі-Тіккі згорнувся калачиком на траві й тут же, не сходячи з місця, заснув, і спав, і спав, і спав, аж поки звечоріло, бо дуже натомився за день. А прокинувшись, він встав і сказав:

— Піду додому. Ти, Дарзі, перекажи ковалеві, а він оповістить усіх у саду, що Нагайна вже мертва.

Коваль — це пташка. Її голосок дуже нагадує удари молоточка об мідний таз. Це тому, що пташка ця — оповісник; вона повідомляє новини всім, хто їх бажає слухати. Трюхикаючи садовою доріжкою до будинку, Ріккі-Тіккі почув її спів — немов удари в манюсінський гонг. Це означало: «Мовчіть і слухайте!» А потім голосно і твердо:

— Дінг-донг-ток! Наг помер! Донг! Нагайна померла! Дінг-донг-ток!

Одразу ж усі пташки в саду заспівали, й усі жаби закумкали, бо Наг і Нагайна поїдали не тільки пташок, а також і жаб. Коли Ріккі-Тіккі підійшов до бунгало, мати (ще й досі бліда) й батько Тедді кинулися йому назустріч і мало не заплакали. Цього вечора Ріккі-Тіккі їв донесхочу, їв усе, що йому давали, а потім виліз до Тедді на плече, і вони пішли до нього в кімнату, і заснули разом у його ліжку. Там і побачила мангусту мати Тедді, коли прийшла навідати сина пізно увечері.

— Це наш рятівник,— сказала вона чоловікові.— Тільки подумати: він урятував і Тедді, і тебе, і мене!

Ріккі-Тіккі відразу прокинувся й навіть підскачів, бо мангусту сплять дуже чутко.

— А, це ви!— сказав він.— Вам уже нема чого боятись! Усі кобри винищені, а якщо й лишилася де жива, то я — тут.

Ріккі-Тіккі мав право пишатися собою. Проте він не дуже загордився і, як належало справжньому мангусті, охороняв цей сад і зубом, і кігтем, і наскоком, і стрибком, так що жодна кобра не насмілювалась поткнутися за паркан.

Критики й літературознавці про творчість Редьярда Кіплінга

Максим Стріха

Кіплінг справжній і вигаданий

(скорочено)

...Джозеф Редьярд Кіплінг народився 30 грудня 1865 року в Бомбеї, одному з найбільших міст тодішньої Британської Індії. Батько майбутнього письменника, Джон Локвуд Кіплінг, мав незаперечний мистецький хист, та скрутні фінансові справи в Англії змусили його шукати щастя за морем. Мати Редьярда, Еліс Макдональд, відома як авторка зворушливих і витончених поезій. Безхмарне дитинство під опікою люблячих батьків, серед екзотичної природи Сходу, серед смаглявих людей у дивному білому вбранні, що розповідали хлопчиків

старовинні легенди і так само неймовірно новітні бувальщини, і чію мову він змалку розумів краще від англійської, — ця пора назавше лишилася для Кіплінга найщасливішою в житті.

Але тривала вона недовго. Шестирічного Редьярда батьки посилають на навчання до Англії. Там він потрапив до закритого пансіону, що наче зійшов з найпохмуріших сторінок діккенсівських романів. Перебування у цьому “будинку відчаю” закінчилося для хлопчика важкою нервовою хворобою. Кілька місяців він нічого не бачив, а кошмарні сни про жорстокі й принизливі покарання переслідували його впродовж усього життя.

Потім Редьярд учився в закритій-таки школі у Девонширі, де панувала казармена дисципліна і де вихованців, майбутніх “будівничих імперії”, привчали без роздумів виконувати будь-які накази й стоїчно терпіти труднощі. Але саме тут Кіплінг, який не міг розраховувати на військову кар’єру через слабе здоров’я, твердо вирішив стати письменником. До здійснення цієї мети юнак підійшов з усією впертістю, вихованою тривалими випробуваннями. Він ретельно студіює різні літературні стилі, опановує манеру провідних прозаїків та поетів — Мередіта, Гарді, Свінберна, Браунінга, Теннісона. Та для самостійної творчості потрібен був ще і власний життєвий досвід. Тому сімнадцятирічний Кіплінг по закінченні школи знов їде до Індії, де влаштовується репортером аллахабадської “Цивільної та військової газети”.

Газетарська робота дала йому змогу досконало вивчити життя колоніальної Індії, і це знання прислужиться йому згодом не менше, ніж екзотичні перекази, запам’ятовані ще в дитинстві. Перші свої книжки — збірку пародій на поетів-вікторіанців “Відлуння”, поетичну збірку “Департаментські пісеньки” та книжку оповідань “Прості історії з гір” — Кіплінг надрукував ще в Індії, але справжня слава прийшла до нього після повернення на батьківщину 1889 року. На тлі загалом млявої, невиразної, затягнутої у корсет незліченних умовностей англійської літератури кінця вікторіанської доби читачі відразу почули мужній голос, що мовою простих солдатів, матросів, дрібних клерків захопливо розповідав про далеку Індію й важку колоніального вояка.

Образна, часто грубувата розповідь, щедро оздоблена діалектизмами й сленгом, якого в подібному обсязі не вживав до Кіплінга жоден значний письменник, як і звернення до найширшого читацького загалу, зробили книги віршів “Балади з казарми” (1892), “Сім морів” (1896), “П’ять націй” (1903) надзвичайно популярними. У ці роки, що виявилися зенітом його творчості, Кіплінг один по одному пише романи, новели для дорослих і для дітей, казки, нариси, репортажі. Одночасно він устигає об’їздити півсвіту, довго живе у Сполучених Штатах, відвідує Китай, Японію, Австралію, Африку. Його книжки побивають усі рекорди за кількістю перевидань (1900 року вийшло, наприклад, сімнадцяте (!) видання “Балад з казарми”). Гонорари Кіплінга сягають небачених розмірів, перевищуючи у 25 разів пересічний зарібок англійського літератора. 1907 року він перший з-поміж англійців отримує Нобелівську премію, — “за мужній стиль у літературі”.

...Кіплінг зустрів Першу світову війну шовіністичним віршем-закликом. Але, дуже скоро пересвідчившись у цілковитій безглуздіості цього кровопролитного бойовиська, він створив трагічні, сповнені гіркої сарказму “Воєнні епітафії” та “Гефсиманський сад”. Зрештою, ще раніше тема тупої, безжальної і руйнівної ходи війни прозвучала в уривчастих і суворих рядках “На марші” — вірші, що, можливо, навіть у супереч задумові його автора став одним із найсильніших антивоєнних творів європейської поезії.

Після світової війни, на якій загинув і його син, Кіплінг до самої смерті жив похмурим самотником, до мінімуму звузивши коло свого спілкування. До останнього дня він писав, але між ним і сучасниками вже звелася стіна глухого непорозуміння. Тому в написаному за три роки до смерті віршеві письменник просив своїх майбутніх читачів:

Наразі ж воскресять на мить
Мене чийсь думки,
То прошу не мене судить,
А лиш мої книжки.

Але за кіплінгового життя до цього прохання не прислухалися. 1936 року Англія віддала письменникові найвищу останню шану, але на його похорон до Вестмінстерського абатства не

прийшов жоден більш-менш значний літератор. Для них Кіплінг помер набагато раніше... І тільки за три роки по смерті “залізного Редьярда” його молодший сучасник і політичний антагоніст з табору тодішніх “лівих” Вістан Г’ю Оден мусив погодитися:

За стрункі простять рядки

Кіплінгу його думки...

Максим Стріха Кіплінг справжній і вигаданий. URL:
<http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=kipling&page=strikha&alist=skip>

Ольга Деркачова Соломія Ушневич **Літературна казка Великобританії**

У літературу для дітей Кіплінг увійшов такими творами: «Книга джунглів», «Друга книга джунглів», «Казки просто так», де описи тварин поєднуються з поетизацією «закону джунглів». Найвідомішу свою «Книгу джунглів» Редьярд написав в Америці 1894 року. «Книга джунглів» - в основі сюжету лежить розповідь про людське немовля, вигодоване вовчицею. Незвичність історії Мауглі, екзотика світу джунглів захоплюють настільки, що художня оригінальність і філософський смисл відкриваються не зразу. Письменник поєднав у «Книгах джунглів» поезію і прозу: кожен фрагмент постає в поетичному обрамленні. Ідея в тезовій формі заявлена у вірші-епіграфі. Прозаїчний текст її розвиває, конкретизує. У завершальному вірші ідея підноситься до абсолюту, міфологічного символу. Така структура дозволяє трансформувати реальність у міф. Вважають, що Кіплінг першим став на шлях «неоміфологізму». Ці книги знаменують повернення від фактографічного зображення конкретних життєвих ситуацій до символу, спостерігається рух від реальності до міфу. Кіплінг добре знав індійський фольклор і міг черпати зі скарбниці тубільських казок і легенд. Хоча більшість науковців схиляється до думки, що у «Книгах джунглів» - це радше його власний фольклор, це його особистий міф про Індію. Книги створені за мозаїчним принципом. Вони складаються із п’ятнадцяти фрагментів, з історією про Мауглі пов’язані лише вісім, але й вони не вибудовані в логічно послідовний ряд, як вимагав канон традиційного роману. Поряд з оповіданнями про Мауглі – історії Білого Котика та маленького мангуста Ріккі-Тіккі-Таві, оповідання про диво Пуран Бхагата, який є героєм багатьох пенджабських легенд і вшановується як святий. Фрагменти – самостійні історії, але вони об’єднані в єдиний художній простір. Життя джунглів розуміється автором як ієрархічний світ підпорядкованих кіл: родина, зграя (вид), народ. Зграя має ватажка, влада якого безумовна, адже вона забезпечує порядок. Суспільство без ватажка – це анархія, що призводить до самознищення. Кіплінг у душі позитивістів проектує закони природи на людське суспільство, на цивілізацію. Він наголошує на тому, що цивілізацію не слід протиставляти природі. В особі Мауглі природне та людське начала злиті воедино. Спілка розуму й інстинкту народжує особливу силу, яка перетворює Мауглі у володаря джунглів. Віра письменника у рятівничість Закону формувалася не лише під впливом науково-технічних пошуків кінця XIX ст. Вона відповідала потребам його натури. Ще замолоду Редьярд був прийнятий у масонську ложу; її корпоративний дух, обрядовість, суворе підпорядкування таємним законам стали відігравати в його житті важливу роль.

У «Книгах джунглів» Кіплінг постає як прихильник Закону, як пророк, що кличе до перетворення світу. Вершиною романістики Кіплінга став роман «Кім» (1901 р.) – філософський твір, «істинно індійський роман», що виріс із попередніх творів, у якому автор піднявся над своїми політичними поглядами. Описуючи подорожі й пригоди сина загиблого сержанта, Кіплінг показав життя Індії в усій розмаїтості, калейдоскопі рас, каст, звичаїв і вірувань. Кіплінг тяжів до великої форми, але справжнього успіху досяг, використовуючи форму традиційного роману «великої дороги», споріднену з оповіданням. У центрі оповіді двоє – відсторонений від суєти життя тибетський Лама та його учень Кім. Хлопець – син білої людини і водночас дитя Сходу, він рятує Ламу від загибелі фізичної, а вчитель зцілює його духовно. Ідея «служіння великій справі» надихнула Кіплінга на створення цього роману, у

якому письменник поетизує і романтизує «Велику гру» - шпигунство. Головні герої щохвилини граються зі смертю, виконують таємничі доручення і при цьому намагаються залишатися вільними. Відтак, одночасно письменник закінчував книгу, яка зробила його найулюбленішим дитячим автором – «Казки просто так» (1902 р.). Казки склалися в родинному колі, біля вогнища. Першими слухачами були власні діти, адже писалося для них і про них. Перша – «Про кішку, яка гуляла як сама собі знала» - народилася разом з улюбленою Жозефіною, а от казки про Слоненятко, Верблюда та Леопарда – після її смерті. Ці казки близькі до «Книги джунглів», вони занурюють у світ первісної природи, де по землі бродять слони без хоботів і леопарди без плям. Витончений гумор поєднаний з повчальністю. Звірі наділені людською мовою, але думають і розмовляють по-своєму. «Казки просто так» пронизані ідеєю дому, яка для справжніх англіїців є надзвичайно важливою. С. Моем у середині ХХ ст. видав антологію оповідань Редьярда Кіплінга й завершив своє есе про нього категорично: «... єдиний автор у нашій країні, якого можна поставити поруч із Мопассаном і Чеховим. Він – наш найбільший майстер оповідання». Навесні 2004 року в бібліотеці Ілсі Бембрідж дочки письменника знайшли примірник першого видання «Книги джунглів». На книзі є такий напис: «Ця книга належить Жозефіні Кіплінг, для якої її було написано її батьком. Травня 1894». Жозефіна – старша донька Кіплінга, що померла 1899 року у віці шести років, від пневмонії, на яку захворіла під час родинної подорожі Америкою. Син Кіплінга Джон загинув на Першій світовій війні. Молодша донька письменника Ілсі пережила батька і померла бездітною 1976 р. Підписаний примірник зберігається в її бібліотеці в садибі Уїмпол-Холл в англійському графстві Кембріджшир, де вона жила з чоловіком. Книжка Кіплінга «Як і чому» надихнула англійських письменників позмагатися із класиком у створенні історій з життя тварин. Збірка їхніх оповідань про різних звірів – від корів до шимпанзе і черепах – сприятиме захисту рідкісних тварин. Кожен письменник погодився передати дохід від книжки до фонду захисту дикої природи. Уперше переклад творів Кіплінга здійснив Кирил Вербин (Львів, 1905). Також читач може познайомитися з творами Кіплінга у перекладах Майка Йогансена, Л. Солонька, П. Гандзюри, В. Прокопчука.

Ольга Деркачова Соломія Ушневич Літературна казка Великобританії. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/2150.pdf>

Література

1. Власенко А. План-конспект уроку за казкою Р. Кіплінга «Мауглі». *Зарубіжна література в школі*, 2009. № 18. С. 29–30.
2. Гарна С. Світ людей і світ тварин у повісті-казці Р. Кіплінга «Мауглі». Урок-дослідження. 5 клас. *Зарубіжна література в школі*, 2008. № 11. С. 43–45.
3. Коваленко В. Дж. Р. Кіплінг. «Мауглі»: варіанти уроків. 5 клас. *Всесвітня література в сучасній школі*, 2010. № 1. С. 32–39.
4. Коваленко Н. Мауглі та жителі Джунглів. Інтегрований урок за казкою Кіплінга. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*, 2007. № 4. С. 21–26.
5. Костюченко Л. «Мауглі – людина чи вовк» (За повістю-казкою Р. Кіплінга «Мауглі»). *Зарубіжна література в школі*, 2013. № 6. С. 29–33.
6. Скубенко Т. Закони Джунглів і світ людей. За казкою Р. Кіплінга «Мауглі». *Зарубіжна література*, 2012. № 1. С. 27–30. (газета)
7. Стріха М. Кіплінг справжній і вигаданий / Пер. і упор. М. Стріха. Київ : Факт, 2003. 456 с.
8. Бондаренко Ю. Дослідження ціннісних та цільових пріоритетів персонажів у процесі шкільного аналізу літературного твору. *Укр. л-ра в загальноосвітній шк.*, 2013. № 7/8. С. 28–31

Практичне заняття № 15

Творчість Корнелії Функе.

План

1. Творчість Корнелії Функе.
2. Поєднання реального й уявного світів у романі «Чорнильне серце» Корнелії Функе.
3. Пригоди й духовні випробування Мегі.
4. Тема «оживлення» книжки у творі.

Питання для обговорення й завдання

1. Розкрийте символізм назви роману Корнелії Функе «Чорнильне серце».
2. Яким постає світ у романі Корнелії Функе? Визначте жанр роману.
3. Що споріднює романи «Чорнильне серце» Корнелії Функе й «Нескінченна історія» Міхаеля Енде?
4. Перегляньте екранізацію роману «Чорнильне серце» Корнелії Функе.
5. За допомогою яких метафор, епітетів і порівнянь увиразнено ставлення головних героїв до книжок? Наведіть приклади з тексту.
6. Як, на думку Мо, треба читати книжки?

Консультації

Корнелія Функе народилася 10 грудня 1958 року в німецькому місті Дорстен, але зараз мешкає в Каліфорнії, де творить фантастичні історії, які обожнюють її юні читачі. Функе можна зустріти у крамниці чи на вулиці, проте найкращим доказом її існування є книжки, які виходять щороку. Вона автор понад чотирьох десятків книг для дітей. Її твори перекладені багатьма мовами світу, зокрема українською.

У дитинстві мріяла бути астронавтом або пілотом, любила читати. Серед своїх улюблених книжок Функе називає «Володаря перснів» Дж. Р. Толкієна, "Хроніки Нарнії" К.С. Льюїса, "Пітера Пена" Дж. Баррі.

Корнелія отримала педагогічну освіту в Гамбурзькому університеті. Спочатку була соціальним працівником і займалася проблемами дітей-інвалідів, а також працювала з підлітками з неблагополучних сімей. «Я бачила, як вони турбуються про своїх братів та сестер, у той час, коли їхнім батькам байдуже. Я бачила, як вони сміються, хоча життя не дає їм для цього приводів. Вони навчили мене багатьом речам, і я досі їхня боржниця», – згадувала письменниця. Аби ці діти частіше всміхалися, Корнелія вирішила писати сама. Саме тоді вона по-справжньому усвідомила цінність історій, що допомагали їй підопічним відвернутися від сумної дійсності і понестися уявою в чарівні світи, де вони могли б переживати найзахоплюючі пригоди, яких у реальності позбавлені через хворобу. Корнелія Функе говорить, що пише перш за все для тих дітей, які слабкі здоров'ям і тому живуть у світі книг. Але, вигадуючи чергову історію, вона думає також і про тих, хто зовсім не любить читати, і намагається уявити собі – чи зацікавить її нова книга таких дітей? У її книжках дітлахи завжди відважні, розумні й перемагають Зло.

2003 року вийшов друком чи не найвідоміший на сьогодні роман Функе – підліткове фентезі «Чорнильне серце», а в 2006 та 2008 рр. – його продовження «Чорнильна кров» та «Чорнильна смерть». Перший роман «Чорнильної трилогії» екранізований 2008 року.

Матеріали до заняття

Корнелія Функе
Чорнильне серце
(уривки)

Присвячую Ані, яка, щоб прочитати цю книжку, відклала навіть "Володаря перснів" (чи ж можна вимагати від доньки чогось більшого?!), а також Еліно́р, яка позичила своє ім'я, хоча воно було потрібне мені не для королеви ельфів.

Линуло, линуло,
линуло слово,
крізь ніч, линуло,
засвітितись хотіло, засіяти хотіло.

Попіл.

Попіл, попіл,

Ніч.

Пауль Целан "Звуження"

Нічний незнайо́мець

Місяць зблиснув у оці коника гойдалки, а потім і в оці мишки, коли Толлі дістав її з під подушки, щоб роздивитися. Цокав годинник, і в тиші Толлі здалося, немовби підлогою пролопотіли невеличкі босі ніжки, згодом ніби хтось захихотів, щось зашепотів, а тоді почулося таке шарудіння, неначе хтось перегортав сторінки великої великої книжки.

Люсі М. Бостон. Діти з Грін Ноу

Тієї ночі мрячив дощ – дрібненький, шепітний дощик. Ще й багато років потому Мегі досить було просто заплющити очі, й вона вже чула його – так наче по шибці дудоніли малесенькі пальчики. У темряві десь загавкав собака, і Мегі вже не могла заснути, хоч скільки перекидалася з боку на бік.

Під подушкою в неї лежала книжка, яку вона почала читати. Книжка притискалася палітуркою до вуха, ніби знов намагаючись заманити дівчинку до своїх задрукованих сторінок.

– О, це ж, певно, так зручно – лежати головою на чомусь твердому?! – сказав батько, коли вперше знайшов у неї під подушкою книжку. – А правда ж, уночі вона сама нашіптує тобі свою історію?

– Іноді, – відповіла тоді Мегі. – Але так буває лише в дітей!

За це Мо вщипнув її за носа. Атож, Мо. Інакше Мегі й не називала батька.

А тієї ночі, коли стільки всього почалося й стільки всього назавжди змінилося, під подушкою в Мегі лежала одна з її улюблених книжок. І коли дощ так і не дав Мегі заснути, дівчинка сіла, протерла очі, проганяючи втому, дістала з під подушки книжку й розгорнула її. Сторінки загадково зашурхотіли. Мегі подумала, що кожна книжка, коли її розгортаєш, шепотить якимось по своєму – залежно від того, знаєш ти, про що вона, чи ні. Але тепер треба було спершу запалити світло. У шухлядці нічного столика Мегі тримала коробку сірників. Мо не дозволяв їй запалювати вночі свічок. Вогню він не любив. "Вогонь пожирає книжки", – часто казав він. Але ж їй було вже, зрештою, дванадцять років, і наглянути за кількома свічками вона могла. Читати при свічках Мегі любила. На підвіконні в неї завжди стояло три свічки у свічниках. Тож вона саме піднесла запаленого сірника до одного з чорних гнотиків, коли це за вікном почулися кроки. Мегі злякано дмухнула на сірника (як же виразно вона пригадувала цю мить багато років потому!), стала в ліжку навколішки, припала до мокрої від дощу шибки й виглянула надвір. Ось тоді вона його й побачила.

Через дощ темінь стояла якась бліда, і той незнайо́мець здавався в ній просто тінню. Лише його обличчя немовби світилося. Мокрий чуб прилип йому до чола. На чоловіка лив дощ, та він цього ніби й не помічав. Стояв нерухомо, обхопивши себе руками, неначе хотів хоч трохи зігрітися. Стояв і, задерши голову, дивився на їхній будинок.

"Треба збудити Мо!" – подумала Мегі, проте не зрушила з місця. Серце в неї калатало, і вона й далі вдивлялася в ніч, так мовби той незнайо́мець заразив її своєю заляклістю. Раптом він повернув голову, й Мегі здалося, ніби він зазирнув їй просто в очі. Вона зіскочила з ліжка так поквапно, що розгорнена книжка впала на підлогу. Дівчинка босоніж вибігла в темний коридор. У старому будинку було прохолодно, хоч уже закінчувався травень.

У кімнаті Мо ще горіло світло. Він часто читав до пізньої ночі. Це від нього Мегі успадкувала пристрасть до книжок. Коли іноді вона прокидалася з поганого сну й утікала спати до нього, то ніщо не присипляло її краще, ніж його спокійне дихання й шелестіння сторінок. Ніщо не проганяє страшних снів швидше, ніж шурхіт задрукованого літерами паперу.

Одначе постать за вікном – то не сон.

Книжка, яку Мо читав цієї ночі, була оправлена в блідо блакитну лляну палітурку. Згодом Мегі не раз згадувала й про це. Ох, скільки ж усіляких дрібниць затримується в пам'яті!

– Мо, надворі хтось стоїть!

Батько підвів голову й подивився на неї непритомним поглядом – як завжди, коли вона перебивала йому читати. І щоразу минало кілька секунд, перше ніж він повертався з якогось іншого світу – з лабіринту літер і слів – на землю.

– Хтось стоїть? А ти не помиляєшся?

– Ні. Стоїть і дивиться на наші вікна.

Мо відклав книжку.

– Що ти читала перед сном? "Доктор Джекіл і містер Гайд"?

Мегі поморщила чоло:

– Прошу тебе, Мо! Ходімо зі мною.

Батько не повірив, однак рушив за нею. Мегі тягла його за собою так нетерпляче, що в коридорі він наштотхнувся босою ногою на стос книжок. А на що ж іще?! Удома в них повсюди були стоси книжок. Книжки стояли не лише на полицях, як у решти людей, а й горами лежали під столами, на стільцях, у всіх кутках. Книжки були на кухні й у вбиральні, на телевізорі й у шафі з одягом; невисокі стосики й високі стоси, книжки грубі й тоненькі, старі й нові... Вони зустрічали Мегі спокусливо розгорненими сторінками за сніданком, проганяли нудьгу в похмурі дні... І часом просто потрапляли під ноги.

– Просто стовбичить і стовбичить! – шепотіла Мегі, тягнучи Мо до своєї кімнати.

– А обличчя в нього волохате? Тоді це, мабуть, перевертень.

– Та годі тобі! – Мегі невдоволено зиркнула на батька, хоч його жарти й проганяли страх. Їй уже й самій майже не вірилося в те, що під дощем там хтось стоїть... поки вона знову не стала навколішки біля вікна. – Оно! Бачиш? – прошепотіла.

Мо виглянув з вікна, по якому безперервно стікали дощові краплі, але нічого не відповів.

– Хіба ти не божився, що злодії до нас ніколи не прийдуть, бо тут немає чого красти? – прошепотіла Мегі.

– Це не злодій, – відказав Мо, і його обличчя, коли він відійшов од вікна, було дуже заклопотане.

Серце в Мегі закалатало дужче.

– Лягай спати, Мегі, – сказав батько. – Це гість до мене.

Мегі не встигла поцікавитися, що ж то, заради всього святого, за такий гість, який з'являється серед ночі, – не встигла, бо Мо поквапився з кімнати. Вона стривожено подалася за ним. Уже в коридорі почула, як батько скинув ланцюжка на вхідних дверях, а коли вискочила в передпокій, Мо стояв у відчинених дверях.

Ніч проходила до будинку темна й волога, а дощ зашумів загрозливо гучно.

– Вогнерукий! – гукнув у темряву Мо. – Це ти?

Вогнерукий? Що це за ім'я? Мегі не пригадувала, щоб коли небудь чула його, а проте воно все ж таки щось нагадувало – щось далеке далеке, таке, що ніяк не хотіло прибрати чітких обрисів.

Надворі – ані шелесь. Тільки дощ нашіптував щось, так ніби в ночі раптом прорізався голос. Та потім почулися кроки і з темряви виринав чоловік. Мокрі від дощу поли довгого пальта липли йому до колін, і коли незнайомець вийшов на світло з відчинених дверей, Мегі на мить здалося, ніби з за плеча в нього виткнулася невеличка хутряна голівка; принюючись, вона вистромила з його заплічника й відразу сховалася назад.

Вогнерукий утер рукавом мокре обличчя й, подаючи Мо руку, промовив:

– Як ся маєш, Чарівновустий? Давненько ж ми з тобою не бачилися!

Мо, повагавшись, узяв простягнену руку.

– Дуже давненько, – відповів він, дивлячись одначе кудись повз гостя, так ніби очікував, що вслід за тим із темряви з'явиться ще хтось. – Заходь, а то ще, чого доброго, дуба вріжеш. Мегі каже, ти вже давно тут стовбичиш.

– Мегі? Ах так, ну звісно.

Вогнерукий дав Мо втягти себе до будинку. Незнайомець так пильно приглядався до Мегі, що збентежена дівчинка не знала, куди очі подіти. Зрештою вона й сама подивилася йому просто в обличчя.

– А вона виросла.

– Хіба ти її пам'ятаєш?

– Звичайно.

Мегі впало в око, що Мо, замикаючи двері, крутнув ключа в замку двічі.

– Скільки ж це вже їй? – Вогнерукий усміхнувся до дівчинки.

Дивна то була усмішка. Мегі не могла збагнути, чого в ній було більше – іронії, поблажливості чи просто збентеження. Отож вона й не всміхнулася у відповідь.

– Дванадцять, – сказав Мо.

– Дванадцять?! Лелечко!

Вогнерукий відгорнув із чола геть мокру чуприну. Вона сягала йому майже до плечей. Мегі спитала себе, якого ж та чуприна кольору, коли суха. Неголена щетина навколо тоненьких губів була руда, як ото хутро у бездомної кицьки, що їй Мегі іноді ставила за порогом блюдце з молоком. На щоках щетина в чоловіка була ріденька, мов перший пушок на підборідді у юнака. Отож рубців вона не закривала – трьох довгих блідих рубців, через які обличчя у Вогнерукого мало такий вигляд, немовби колись розбилося й тоді його зліпили наново.

– Дванадцять років! – знову проказав він. – Та вже ж... Тоді їй було... Три роки, чи не так?

Мо кивнув головою й сказав:

– Ходімо, я дам тобі що небудь перевдягтися. – І потяг гостя за собою – нетерпляче, так ніби йому раптом припекло сховати того від доньки. – А ти, Мегі, – кинув він через плече, – лягай спати. – І, не промовивши більше жодного слова, причинив за собою двері майстерні.

Мегі стояла й потирала одну об одну холодні ноги. "Лягай спати!" Іноді, коли вона вкотре засиджувалася допізна, Мо кидав її на ліжко, мов торбу з горіхами. Іноді після вечері він ганявся за нею по всьому будинку, поки вона, захекавшись од сміху, втікала до себе в кімнату. А іноді він так стомлювався, що випростувався на канапі, й тоді вона, перше ніж іти спати, запарювала йому каву. Але ніколи, жодного разу він не спроваджував її в ліжко так, як оце щойно.

В її серці прокльовувалося настирливе, мов страх, передчуття, нібито разом із цим незнайомцем, що мав таке дивне й водночас знайоме ім'я, в їхнє життя проникла якась небезпека. І раптом Мегі пошкодувала, – так глибоко, аж сама злякалася, – що пішла по Мо: краще б цей Вогнерукий лишився стояти надворі, поки його змив би дощ.

Цієї миті двері майстерні відчинились, і дівчинка здригнулася.

– Ти й досі тут? – здивувався Мо. – Іди спати, Мегі. Ну ж бо!

На батьковому переніссі дівчинка помітила оту невеличку зморщечку, яка залягала там лише тоді, коли його щось дуже тривожило; і дивився він кудись крізь Мегі, наче думками був десь далеко далеко. Лихе передчуття в її серці наростало, розправляючи чорні крила.

– Прожени його, Мо! – сказала вона, коли він повів її, підштовхуючи перед собою, до кімнати.

– Прощу тебе! Прожени його! Він мені не подобається.

Мо спинився на порозі.

– Завтра вранці, коли ти прокинешся, його тут уже не буде. Слово честі!

– Слово честі? А пальці не схрещуєш? – Мегі дивилася йому просто в очі. Вона завжди бачила, коли батько казав неправду, хоч би як він це приховував.

– Не схрещую, – сказав Мо й на підтвердження підніс угору обидві руки.

Відтак причинив за собою двері, хоч і знав, що доньці це не до вподоби. Мегі припала вухом до дверей і прислухалася. Забряжчав посуд. "О, виходить, того рудобородого ще й відігріватимуть чаєм! Сподіваюся, він таки схопить запалення легенів, – подумала Мегі. – Тільки щоб не помирав одразу, як мати моєї вчительки англійської". Мегі почула, як на кухні засвистів чайник і Мо з тацею, заставленою посудом, рушив назад до майстерні.

Мегі про всяк випадок трохи зачекала, хоч це далось їй і нелегко, потім прослизнула до передпокою.

На дверях батькової майстерні висіла невеличка бляшана табличка. Слова, що стояли на ній, Мегі знала напам'ять. Вона ще у свої п'ять років навчилася читати оті старомодні гостроверхі літери:

Одні книжки треба смакувати,
інші – просто ковтати,
і лише декотрі слід пережовувати
й добре перетравлювати.

Тоді Мегі, щоб дотягтися до таблички й розшифрувати цей напис, мусила підставляти собі ящика. Вона гадала, що "перетравлювати" потрібно розуміти буквально, і з відразою питала себе, чому Мо почепив собі на двері саме ці слова якогось осквернителя книжок.

Тепер вона вже знала, що означав напис. Але цієї ночі він її не цікавив. Їй хотілося збагнути, що означали ті слова, які лунали за дверима – тихі, майже незрозумілі слова, що ними пошепки перемовлялися двоє чоловіків у майстерні.

– Ти його недооцінюєш! – чула вона, як казав Вогнерукий.

Голос у нього був зовсім не такий, як у Мо. Батько мав особливий голос. Ним він міг просто таки малювати в повітрі картини.

– Щоб запопасти її, він піде на все! – Це казав знову Вогнерукий. – А все, повір мені, – це таки все.

– Я її повік йому не віддам! – Це був голос Мо.

– Але він так чи інак її дістане! Кажу тобі ще раз: вони натрапили на твій слід.

– Хіба це вперше?! Та поки що мені щоразу щастило спекатися їх.

– Он як?! І довго ще, на твою думку, тобі щаститиме? А твоя донька? Тільки не розповідай мені, нібито їй до вподоби раз у раз переїздити з місця на місце! Повір, я знаю, що кажу.

За дверима запала тиша, й Мегі вже ледве зважувалася дихнути: боялася, що ті двоє її почують.

Нарешті знов заговорив батько – спроквола, так, наче його язика важко було вимовляти слова.

– І що ж я тепер... маю... на твою думку, робити?

– Їдьмо зі мною. Я відведу тебе до них!

Брязнула чашка. Об порцеляну вдарилась ложечка. Як гучно лунають у тиші такі тихі звуки!

– Ти ж бо знаєш, Каприкорн дуже високої думки про твій хист. Він, поза всяким сумнівом, зрадіє, якщо ти принесеш її сам! А отой новенький, якого він десь роздобув замість тебе, – таке нездарисько, просто жах!

Каприкорн... Іще одне досить дивне ім'я. Вогнерукий не вимовив його, а скоріше виштовхнув із себе – так, неначе воно могло обпекти йому язика. Мегі поворушила закоцюблими пальцями на ногах. Холод пронизував її до кісток, і вона вже майже не розуміла того, про що розмовляли двоє чоловіків, однак намагалася не пропустити жодного слова.

У майстерні знову запала тиша.

– Не знаю... – нарешті озвався Мо. (Голос у нього був такий стомлений, що в Мегі аж серце зайшлося.) – Треба подумати. Як гадаєш, коли тут з'являться його люди?

– Скоро!

Це слово впало у тишу, мов камінь.

– Скоро... – повторив Мо. – Гарзд. Тоді я до завтра вирішу. Ти маєш де заночувати?

– Де небудь знайду, – відповів Вогнерукий. – Я з цим уже давно проблем не маю. Але тут для мене час і досі летить так швидко... – Він невесело засміявся. – Одначе мені аж аж аж як кортить почути твоє рішення. Ти не проти, якщо я прийду завтра? Десь так опівдні.

– Ну звісно. О пів на другу я забираю Мегі зі школи. Отоді й приходить.

Мегі почула, як у майстерні відсунули стільця, й притьма кинулася до себе в кімнату. Вона ледве встигла перескочити поріг, коли двері майстерні відчинилися. Натягнувши аж до підборіддя ковдру, Мегі лежала й прислухалася, як батько прощається з Вогнеруким.

– Ще раз дякую, що попередив! – долинув до неї батьків голос.

Потому вона почула, як віддаляються кроки Вогнерукого – повільно, нерішуче, так ніби той вагався – йти чи не йти, так ніби він ще не все сказав.

Нарешті Вогнерукий таки пішов, і тільки дощ усе ще дудонів мокрими пальцями по шибках.

Коли Мо ступив до її кімнати, Мегі хутко заплющила очі, намагаючись дихати рівно, немовби давно вже спала глибоким, невинним сном.

Та Мо був не дурний. Іноді він був аж страх який розумний.

– Мегі, вистроми ногу з під ковдри, – сказав він.

Дівчинка знехотя виставила з під ковдри все ще холодну ступню й поклала її в теплу батькову долоню.

– Я так і знав, – сказав Мо. – Ти шпигувала. Чи можеш ти бодай один однісінький раз зробити так, як я тобі кажу? – І, зітхнувши, уклав її ногу теплою ковдрою.

Потім сів на ліжко, провів руками по стомленому обличчю й подивився у вікно.

Чуб у нього був чорний, мов хутро у крота. А Мегі коси дісталися біляві – од матері, про яку вона знала лише з кількох вицвілих фотознімків. "Радій, що ти більше схожа на неї, ніж на мене, – часто казав Мо. – Така голова, як у мене, до дівочої шийки зовсім не пасувала б". Але Мегі дуже хотілося бути схожою на батька, адже на світі не було іншого обличчя, яке б вона так любила.

– Однаково я нічого не зрозуміла з того, про що ви там балакали, – промурмотіла вона.

– Гаразд.

Мо дивився у вікно, так ніби Вогнерукий усе ще стояв у дворі. Нарешті підвівся й рушив до дверей, кинувши через плече:

– Спробуй трохи поспати.

Але спати Мегі не хотілося.

– Вогнерукий! Що воно взагалі за ім'я? – озвалась вона. – І чого це він називає тебе Чарівновустим?

Мо нічого не відповів.

– А той, що шукає тебе... Я чула, як про це казав Вогнерукий... Каприкорн. Хто він такий?

– Тобі його не конче знати, – відповів, не обертаючись, батько. – Я думав, ти нічого не зрозуміла. До завтра, Мегі.

Цього разу дверей він за собою не причинив. Світло з коридору падало на її ліжко, змішуючись із нічною темрявою, що проникала крізь вікно. Мегі лежала й чекала, поки темрява нарешті зникне зовсім і забере з собою тривожне передчуття біди в її душі.

Аж багато згодом дівчинка збагнула, що насправді біда почалася не цієї ночі. Цієї ночі вона лише повернулася.

Таємниці

– Але що робити цим дітям, коли вони не мають таких книжок з казками? – спитав Нафталі.

І Реб Цебулун відповів:

– Доведеться з цим змиритися. Книжки з казками – то не хліб. Можна жити й без них.

– А я без них жити не зміг би, – промовив Нафталі.

Коли Мегі прокинулась, надворі ще тільки сіріло. Нічна запона над полями стала блідіша, так наче полиняла під дощем. Будильник показував майже п'яту, й Мегі вже хотіла було перекинутися на другий бік і поспати ще, аж раптом відчула, що в кімнаті хтось є. Вона злякано сіла в ліжку й побачила Мо: він стояв біля її відчиненої шафи.

– Доброго ранку! – привітався батько, кладучи до валізи її улюбленого светра. – Мені шкода. Я розумію, ще дуже рано, але нам треба їхати. Ти не проти, я зварю на сніданок какао?

Мегі сонно кивнула головою. Пташки за вікном щебетали так гучно, немовби попрокидалися вже кілька годин тому.

Мо кинув до валізи ще дві пари її штанів, закрив валізу й рушив з нею до дверей.

– Вдягни що небудь тепле, – сказав дорогою. – Надворі прохолодно.

– Куди ми ідемо? – запитала Мегі.

Та батько вже вийшов з кімнати. Дівчинка розгублено визирнула з вікна, ніби сподіваючись побачити у дворі Вогнерукого. Але там на мокрому після дощу камінні лише стрибав чорний дрозд.

Мегі натягла штани й попленталась на кухню. У коридорі стояли дві валізи, дорожня сумка й батькова скринька з інструментами.

Мо сидів за столом і готував бутерброди. Перекуска на дорогу. Коли Мегі переступила поріг, він на мить звів очі й усміхнувся. Але з його вигляду Мегі здогадалася, що батько чимось стривожений.

– Ми не можемо поїхати, Мо, – сказала вона. – У мене канікули аж через тиждень.

– То й що? Хіба тобі вперше кидати школу, коли я дістаю замовлення й мушу їхати?

Що правда, то правда. Так траплялося навіть досить часто, коли якому небудь букіністові, колекціонеру чи якійсь бібліотеці потрібен був палітурник і Мо запрошували очистити кілька давніх цінних книжок від плісняви й пороху чи заново їх оправити. Щоправда, на думку Мегі, слово "палітурник" не дуже пасувало до батькової професії, і кілька років тому вона змайструвала на двері його майстерні табличку з написом: "Мортимер Фольхарт, книжковий лікар". І цей книжковий лікар ніколи не виїздив до пацієнтів без доньки. Так було й буде завжди, хай би там що казали в школі вчителі Мегі.

– Як щодо вітряної віспи? Чи я вже виправдовував нею твої пропуски в школі?

– Минулого разу. Коли ми їздили до отого огидного типа з Бібліями. – Мегі пильно подивилася батькові в очі. – Мо, ми мусимо їхати через... учорашню ніч?

На мить їй здалося, що зараз батько про все розповість. Та він лише похитав головою й кинув:

– Дурниці! – І заходився ховати бутерброди до пластикового мішечка. – У твоєї мами була тітка. Тітка Елінор. Колись ми до неї вже їздили, але тоді ти була ще зовсім маленька. Елінор уже давно просить, щоб я дав лад її книжкам. Вона живе біля одного з озер на півночі Італії... Весь час забуваю, біля якого саме, але там дуже гарно. Їхати туди годин шість сім, не більше. – Розповідаючи, він не підводив очей на Мегі.

"Але чому саме зараз?" – крутилося в неї на язиці. Однак вона змовчала. Не спитала Мегі й про те, чи не забув батько про домовлену зустріч пополудні: надто боялася відповідей на свої запитання й того, що Мо знову скаже неправду.

– А вона така сама кумедна, як і решта? – тільки й поцікавилась дівчинка.

Мегі з Мо вже навідували декотрих родичів. І з боку батька, і з боку матері їх було чимало, й вони роз'їхались, як здавалося Мегі, по всій Європі.

– Вона, звісно, трохи кумедна, але ви з нею знайдете спільну мову. А книжки в неї такі чудові.

– А ми надовго ідемо?

– Та, мабуть, на довше, ніж звичайно.

Мегі надпила ковток какао.

Воно було таке гаряче, що обпекло губи. Вона швиденько притисла до них холодного ножа.

– Мені ще треба дещо спакувати в майстерні, – сказав Мо, відсовуючи стільця. – Я швиденько. Ти, звісно, зморена, але поспиш потім, в автобусі.

Мегі кивнула головою й перевела погляд на вікно. Ранок видався похмурий. Над полями, що тяглися аж до недалеких пагорбів, висів туман, і дівчинці здалося, що нічні тіні поховалися поміж деревами.

– Спакуй їжу й прихвати з собою кілька книжок! – гукнув з передпокою Мо.

Так наче Мегі їде в дорогу вперше! Батько ще багато років тому змайстрував скриньку для її улюблених книжок, які вона щоразу брала в такі поїздки – тривалі й короткі, далекі й не дуже далекі. "У чужім краю непогано мати з собою власні книжки", – завжди казав Мо. Сам він також щоразу прихоплював їх із собою добрий десяток, не менше.

Мо пофарбував скриньку лаком – червоним, як улюблена квітка Мегі мак самосій. Його пелюстки легко можна було засушувати між сторінками в книжках, а маточка, коли її притиснути до шкіри, залишала слід у вигляді зірочки. На покришці Мо гарною в'яззю вивів: "Скарби Мегі", а всередині оббив скриньку лискучою чорною тафтою. Щоправда, тієї оббивки й не видно було, бо всю скриньку Мегі закладала своїми улюбленими книжками. І після кожної поїздки, після кожного міста чи села, де вони побували, цих книжок усе прибувало й прибувало.

"Коли береш із собою книжку, – сказав Мо, кладучи до скриньки першу, – то стається диво: книжка починає збирати твої спогади. А згодом досить лише її розгорнути, й відразу ніби опиняєшся там, де читав ті сторінки вперше. Перебіг очима кілька слів – і повертається все: краєвиди, запахи, смак морозива, яке ти їв, коли читав... Повір, книжки – однаково що липучка для мух. Ні до чого іншого спогади не прилипають так, як до книжкових сторінок".

Схоже, він таки мав рацію. Але Мегі щоразу брала з собою книжки ще й з іншої причини. У чужині вони були для неї наче домівкою – знайомі голоси, друзі, які ніколи з нею не сварилися, розумні, сильні, відважні друзі, що пройшли вогонь і воду, повсюди побували й зазнали численних пригод. Книжки підбадьорювали Мегі, коли в неї було сумно на душі, проганяли нудьгу, а Мо тим часом кроїв шкіру й тканину, заново зшивав розсіпані старі сторінки, що їх десятками років шарпали сотні пальців.

Деякі книжки Мегі брала з собою щоразу, інші лишалися вдома, бо не пасували до поїздки або мали поступитися місцем якійсь новій, ще не відомій історії.

Мегі провела рукою по округлих корінцях. Які ж книжки вибрати цього разу? Які історії допоможуть побороти страх, що проник до їхнього дому минулої ночі? "Може, взяти яку небудь історію про брехню?" – подумала Мегі. Мо обманув її. Хоча знав, що вона завжди помічає обман по його носі. "Пінокіо", – спало на думку Мегі. Та ні, надто моторошно. І дуже сумно. Та однаково треба брати щось захопливе, таке, щоб прогнати з голови всі думки, навіть найпохмуріші. Може, щось про відьом? Так, вона візьме про відьом, про лисих відьом, які перетворюють дітей на мишей. А також про Одисея з його циклопом та чародійкою, що обертає воїнів на свиней. Навряд чи їхня з Мо поїздка буде небезпечніша, ніж подорож Одисея. Чи все ж таки небезпечніша?

Ліворуч під стінкою, в скриньці, лежали дві книжки з картинками. По цих книжках Мегі вчилася читати. Їй було тоді п'ять років, і на сторінках ще й досі лишалися сліди від її нетерплячого вказівного пальчика. А на самому дні, під рештою книжок, лежали ті, що їх Мегі зробила сама. Цілими днями вона вирізала й клеїла, малювала все нові й нові картинки, а Мо мав підписувати їх, як от: "Янгол зі щасливим личком. На згадку Мо від Мегі". Своє ім'я вона виводила сама й щоразу писала його з двома "г". Мегі поглянула на незграбні літери й поклала ту невеличку книжку знову до скриньки. Оправити її доньці допоміг, певна річ, Мо. Усі її саморобні книжечки він опрацював у різнобарвний папір, а для решти книжок подарував їй спеціальну печатку з її ім'ям і зображенням однорога. Печатку вона ставила щоразу на першій сторінці: іноді чорним чорнилом, іноді червоним – як їй подобалось. Та книжок Мо їй ніколи вголос не читав. Жодного разу.

Він підкидав її високо над головою, носив на плечах і вчив, як із пір'їн чорного дрозда робити закладки для книжок. Але ніколи їй не читав. Жодного разу, жодного слова, хоч би

скільки вона клала йому на коліна книжку. Тож Мегі довелося самій навчатися, що означають оті чорні знаки, самій відкривати для себе їхній чарівний світ...

Мегі випросталась.

У скриньці лишалося ще трохи місця. Цікаво, чи не має Мо якої небудь новенької книжки – такої грубенької, такої чудової пречудової, щоб можна було взяти її з собою?..

Двері до його майстерні були причинені.

– Мо!

Мегі натисла на клямку. Довгий робочий стіл був чистий чистісінький, – жодного штемпеля, жодного ножа. Мо справді все спакував. Отже, він таки її не обманув?

Мегі переступила поріг майстерні й роззирнулася. Двері до "золотої комірочки" стояли прочинені. Власне, це була звичайна невеличка комірчина, однак Мегі охрестила її так через те, що батько зберігав там найцінніші матеріали й речі: тонюсіньку шкіру, мармуровий папір, штемпелі, якими він ставив на м'якій шкірі золоте тиснення... Мегі встромила голову в прочинені двері й побачила Мо: той саме загортав у пакувальний папір якусь книжку. Вона була не дуже велика й не дуже товста, блідо зелена лляна палітурка пошарпана... Однак роздивитися щось більше Мегі не встигла: Мо, щойно вгледівши доньку, покvapно сховав книжку за спину.

– Що ти тут робиш? – напустився батько на дівчинку.

– Я... – На хвилю в Мегі від переляку відібрало мову – таке похмуре було в Мо обличчя.

– Просто я хотіла спитати, чи не маєш ти для мене ще якої небудь книжки... Бо ті, що в моїй кімнаті, я вже всі прочитала і...

Мо провів долонею по обличчю.

– Ну, звісно. Що небудь знайду неодмінно, – сказав він, але очі його ніби промовляли: "Іди звідси, Мегі, йди". А за спиною в нього шарудів обгортковий папір. – Зараз я прийду до тебе. Просто мені треба тут іще дещо спакувати. Гаразд?

Невдовзі він приніс їй три книжки. Але тієї, котру загорнув у папір, серед них не було.

За годину вони винесли речі у двір. Вийшовши з будинку, Мегі мерзлякувато зіщулилась. Ранок видався холодний, як дощ минулої ночі, а бліде сонце нагадувало кашкета, якого хтось забув у похмурому небі.

Вони не прожили в цьому старому дворі ще й року. Мегі подобався краєвид із пагорбами довкруг, ластів'ячі гнізда під дахом, пересохлий колодязь, який з'яв такою чорнотою, що здавалося, ніби він сягав самого центру землі. Будинок з усіма його порожніми кімнатами, де мешкали жирні павуки й завжди гуляли протяги, здавався їй аж надто великим, однак платити за нього доводилося не багато, а Мо мав досить місця для своїх книжок і для майстерні. До того ж поряд із будинком був курник і повітка, в якій тепер стояв лише їхній старенький мікроавтобус, хоча в ній краще було б тримати кількох корів чи коня. "Іх, Мегі, треба доїти, – сказав Мо, коли вона якось запропонувала була завести двох трьох корів. – Рано вранці. Дуже, дуже рано. І то щодня!" "А як щодо коня? – запитала тоді вона. – Коня має й Пеппі Довгапанчоха. І обходиться навіть без повітки!"

Мегі була б рада й кільком курям чи козі, але ж і їх треба щодня годувати, а вони з батьком надто часто від'їздили. Отож у Мегі лишилася тільки руда кішка, яка час від часу навідувалася до них, коли їй набридало гризтися із собаками в сусідньому дворі. Там жив буркотливий старий селянин – єдиний їхній сусіда. Його собаки іноді так моторошно вили, що Мегі мусила затуляти вуха. До найближчого села, куди Мегі ходила до школи й де мешкали дві її подруги, можна було доїхати за двадцять хвилин велосипедом, але батько зазвичай відвозив її автобусиком, бо вузький путівець завжди був безлюдний і пролягав через поля й темні переліски.

– О Господи, що це ти сюди понакладала? Чи не цеглин? – спитав Мо, коли виносив надвір її скриньку з книжками.

– Ти ж бо сам завжди кажеш: книжки мають бути важкі, бо в них – цілий світ, – відповіла Мегі, на що батько всміхнувся – вперше за цілий ранок.

Автобусик, що в занедбаній повітці нагадував якусь незграбну строкату тварину, був для Мегі рідніший від усіх будинків, де їм із Мо випадало мешкати. Ніде не спалося їй так солодко й міцно, як у ліжку, що його в автобусику змайстрував для неї батько. Був тут, звичайно, і стіл, у кутку – кухонька й лавка, під відкидним сидінням якої зберігалися пугівники, міські карти й зачитані кишенькові книжечки.

Так, Мегі любила свого автобусика. Та цього ранку сідати в нього вона не поспішала. Коли Мо ще раз повернувся до будинку, щоб замкнути двері, в Мегі раптом зринуло таке відчуття, ніби вони вже ніколи сюди не повернуться, ніби ця їхня поїздка завершиться інакше, ніж усі попередні, ніби вони їхатимуть усе далі й далі, втікаючи від чогось такого, що й назви не має. Принаймні від того, про що їй не хотів казати батько.

– Отже, з Богом, на південь! – тільки й кинув він, уможуваючись за кермом.

І вони рушили – ні з ким не попрощавшись, раннього ранку, що пахнув дощем.

Та біля воріт їх уже очікував Вогнерукий.

На південь

– За Дрімучим лісом – широкий світ, – мовив пацюк.

– Але нас він не обходить – ні тебе, ні мене.

Я там іще зроду не був і ніколи туди не поткнуся.

А ти – й поготів, якщо маєш бодай крихту здорового глузду.

Кеннет Греєм. Вітер у вербах

Вогнерукий, мабуть, уже давно стояв на вулиці, по той бік кам'яної огорожі. Сотні разів – ба більше! – Мегі, міцно заплющивши очі, походжала на цьому мурі туди сюди – до іржавих завіс на воротах і назад – і виразно уявляла собі або тигра з бурштиново жовтими очима, що зачався в бамбукових заростях під огорожею, або бистрину з порогами, яка пінилася праворуч і ліворуч від неї.

Тепер тут стояв лише Вогнерукий. Але досить було Мегі тільки вздріти його, як серце в неї шалено закалатало. Він вигулькнув перед автобусиком так несподівано, що Мо мало не налетів на нього. Вогнерукий був у самому светрі й, щоб зігрітися, обхопив себе руками за плечі. Його пальто, мабуть, було ще мокре після дощу, але чуб уже просох, і тепер рудуваті пасма спадали на вкрите рубцями обличчя.

Мо лайнувся, вимкнув двигуна й виліз із автобусика....

Критики й літературознавці про творчість Корнелії Функе

Музикіна С.В.

Методичні аспекти вивчення в школі жанру фентезі (на прикладі роману

Корнелії Функе «Чорнильне серце»)

(скорочено)

Одним із завдань вивчення літератури в школі є формування в учнів стійкого інтересу до літератури, прилучення їх до читання. Як же виконати це завдання в епоху, коли читання книг замінюється читанням дайджестів та переглядом фільмів? Також спостерігається тенденція поступового витіснення літератури (особливо в її паперовому форматі) з простору сучасної медійної культури. Але, здається, вихід є. За словами письменниці Яни Дубинянської, “молодь читає фентезі, фентезі має успіх, фентезі добре продається”. Також вона вважає, що добра книжка у жанрі фентезі ніколи не обмежується лише прикметами жанру, тобто творенням світів – насправді вони відіграють допоміжну роль, це тільки тло. Ці книги, як правило, багатшарові і піднімають велику низку соціальних та морально-етичних проблем. Твори фентезі близькі до казкової або пригодницької повісті. Віддалені часи, середньовічний простір, битви світлих і темних сил, чари... – все, що так захоплює читача. Але всі вони говорять про одне й те ж саме: зло може перемогти не ідеальний богатир, а маленький мрійник хобіт чи звичайна дівчинка

Мегі. Таким чином, читач замислюється над можливістю власної участі у вирішенні актуальних проблем сьогодення....

Ми поринаємо в дивний світ людей, які обожають читання та книги – Мо, Мортимер Фольхарт, палітурник, його дочка Мегі, тітонька Мегі Елінор, власниця унікальної бібліотеки. Шурхіт сторінок, чудові книги, унікальні ілюстрації – весь цей світ не може не захопити уяву. “Ніщо не проганяє страшних снів швидше, ніж шурхіт задрукованого літерами паперу”, “Одні книжки треба смакувати, інші просто ковтати, і лише деякі пережовувати й добре перетравлювати”, “Коли береш із собою книжку, то стається диво: книжка починає збирати твої спогади. А згодом досить її розгорнути, й відразу ніби опиняєшся там, де читав ті сторінки вперше...”, “... кожна книжка, коли її розгортаєш, шепотить якимось по-своєму – залежно від того, знаєш ти про що вона, чи ні”, “...книжки мають бути важкі, то в них – цілий світ” – ось так ми опиняємось у чарівному світі книги. Працюючи на уроці над цими цитатами, можна запропонувати учням створити власний образ улюбленої книги, розповісти про спогади, що пов’язані з улюбленою книгою, написати твір-есе «Про що мені шепочуть книжкові сторінки». А ось як описує К. Функе дві різні бібліотеки, а саме в будинках Мо та Елінор: “Удома в них повсюди були стоси книжок. Книжки стояли не лише на полицях, як у решти людей, а й горами лежали під столами, на стільцях, у всіх кутках. Книжки були на кухні й у вбиральні, на телевізорі й у шафі з одягом; невисокі стосики й високі стоси, книжки грубі й тоненькі, старі й нові... Вони зустрічали Мегі спокусливо розгорненими сторінками за сніданком, проганяли нудьгу в похмурі дні... І часом просто потрапляли під ноги”, “Вона не відводила очей від книжок. Полиці, на яких вони стояли, пахли свіжопоструганим деревом. Стелажі сягали до самої небесно-блакитної стелі, з якої на дротах звисали, мов поприв’язувані зорі, невеличкі лампочки. Попід стелажима стояли вузьенькі подвійні драбинки на коліщатах, готові винести кожного допитливого читача на свої вершини. Були тут і пюпітри, на яких лежали розгорнені книжки, прикріплені позолоченими мідними ланцюжками. Були й скляні вітрини, в яких книжки з потьмянілими від давності сторінками показували кожному, хто над ними схилявся, чудовні картинки. Ні, стриматися Мегі було несила. Вона покwapно кинула погляд у бік Елінор – на щастя, та саме стояла до неї спиною, – ступила крок і опинилася біля вітрини. Дівчинка все нижче й нижче схилялася над склом, поки ввіткнулася в нього носом”. Аналіз цих фрагментів – гарний привід провести віртуальні та реальні екскурсії бібліотеками міста, починаючи зі шкільної бібліотеки, познайомити учнів з каталогами. Цікавими можуть виявитись віртуальні подорожі «Бібліотеки України», «Найвідоміші бібліотеки світу», презентації «Моя домашня бібліотека», «Бібліотека майбутнього». “Смакуй кожне слово, Мегі, – зазвучав у її пам’яті голос Мо, – нехай воно тоне в тебе в роті. Відчуваєш кольори? Вітер і ніч? Страх і радість? І любов? Відчуй їх, Мегі, і все оживе”, – так зображує процес “оживлення” книжки К. Функе. Чи не є метафора “смакування слова” ключем до пояснення, що таке виразне читання? Пропонуємо учням підготувати виразне читання епізоду книги, використовуючи пораду Мо.

Читаючи “Чорнильне серце”, подорожуємо світом, у якому написане слово стає реальністю, тобто герої книги потрапляють у реальний світ. Метафора “живе слово” перестає бути метафорою. Туришева О.Н., Зенкова Д.В. вважають, що читацька діяльність у книзі представлена як перформанс. В образі Мортимера К. Функе зображує читача, який стає жертвою того перформанса, який сам же і здійснює. Однак у книзі є й протилежний аспект. Сама книга стає об’єктом читацького перформанса. Успадкувавши дар батька, Мегі за допомогою Феноліо переписує сюжет, щоб захистити свою родину. Але вторгнення в смисловий простір книги буде мати драматичні наслідки, про які ми дізнаємося з наступних книг трилогії Функе. І Феноліо, автор книги, герої якої стали реальними, і Мо, Чарівновустий, який “вичитав” персонажів книги у реальний світ, і його дочка Мегі стали відповідальними за те, що трапилось. Їм постійно доводиться балансувати на межі, стримуючи зло, намагаючись не дозволити йому зруйнувати світ добра. Це дуже гарний привід, щоб укотре замислитися над тим, що слово та думка є матеріальними, що кожен повинен відповідати за те, що і як він пише та як він здатний прочитати та сприйняти написане. Опрацьовуючи цю проблему, учням можна запропонувати написати фанфік за мотивами роману, провести рольову гру-пригоду, наприклад, “Пригоди

Рези у Чорнильному світі”, створити карту-гру “Подорож Чорнильним світом”. Роман Корнелії Функе – захоплююча, сповнена пригод подорож “лабіринтами букв та слів”. Відповідальність людини не лише за вчинки, а й слова, написані й прочитані, шанобливе ставлення до Книги як символу людської культури та цивілізації, до Слова як початку всього сущого – це ті аспекти опрацювання книги К. Функе “Чорнильне серце”, на які слід звернути увагу.

Музикіна С. Методичні аспекти вивчення в школі жанру фентезі (на прикладі роману Корнелії Функе «Чорнильне серце»). Мільйон історій: поетика пригод у літературі та медіа : [зб. наук. матеріалів конференції (Бердянськ, 22–23 вересня 2016 р.)] / [гол. ред. О. П. Новик]. Бердянськ : БДПУ, 2016. С. 112 – 114.

Корнелія Функе "Чорнильне серце" (скорочено)

Фантастична "чорнильна трилогія" для молоді зробила німецьку авторку Корнелію Функе всесвітньо відомою письменницею. Її романи - про карколомні пригоди, які обертаються навколо книжок.

Серед прихильників і прихильниць фентезі, знайдеться небагато таких, які не читали жодної книжки Корнелії Функе (Cornelia Funke) чи щонайменше не дивилися жодної екранізації її романів для дітей і підлітків.

Корнелія Функе стала відомою ще в 1990-х роках завдяки пригодницькій серії про гурт подруг "Шалені ціпоньки", а також книжкам "Володар над злодіями" і "Володар драконів".

Однак найбільшу популярність письменниці приніс роман "Чорнильне серце", який вийшов друком у 2003 році німецькою та англійською мовами. Книжка продавалася так добре, що авторка вирішила написати продовження. Так роман переріс у трилогію: два роки потому з'явилася "Чорнильна кров", а ще через два роки - "Чорнильна смерть".

"Можливо, за надрукованою історією ховається ще одна, значно більша історія, що так само змінюється, як і наш світ? І літери розповідають нам не більше, ніж погляд крізь шпарину для ключа. Можливо, літери - мов кришка на каструлі, яка містить значно більше, ніж ми можемо прочитати?"

Для своїх історій Корнелія Функе використовує типовий "скелет" фентезі-книжок: контраст між умовним реальним і фантастичним світом, поєднані чимсь на кшталт замкової шпарини. "Шпариною" слугують книжки.

Оживляти книжкових персонажів

Один із головних героїв "Чорнильного серця" - палітурник Мортімер, скорочено - Мо. Він володіє незвичайним даром: викликати з книжок у реальний світ персонажів і речі. Таким чином із книжкових історій до реального світу потрапляють кілька злих істот, серед яких - лиходій Капрікорн.

Капрікорн і його прибічники хочуть назавжди лишитися в реальному світі. Для цього їм потрібно знищити всі примірники книжки, з якої їх вичитали. Мо та його 12-річна дочка Меггі тікають від лиходіїв. Вони знаходять притулок у родички, колекціонерки книжок Елінор, і переживають багато пригод.

У якийсь момент Меггі дізнається, що успадкувала талант батька: вона теж може "вчитувати" книжкових персонажів у реальний світ. Фенолію - автор книжки, яку має прочитати вголос Меггі, - переписує історію й допомагає Меггі, Мо та Елінор перемогти лиходіїв.

...Український переклад роману "Чорнильне серце" надрукувало у 2009 році видавництво "Теза".

**Корнелія Функе Чорнильне серце. URL:
<https://www.dw.com/uk/%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B5%D0%BB%D1%96%D1%8F-%D1%84%D1%83%D0%BD%D0%BA%D0%B5-%D1%87%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5-%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%86%D0%B5/a-46046273>**

Література

1. Бондарчук Н. Три уроки за твором К. Функе «Чорнильне серце». *Зарубіжна література в школі*, 2019. № 1/2. С. 56–62.
2. Гнідець У. Ідентичність комунікативного простору в романі «Чорнильне серце» Корнелії Функе. *Слово і час*, 2010. № 4. С. 73–77.
3. Довгань А. Портфоліо літературного героя. На допомогу вчителям зарубіжної літератури. *Зарубіжна література*, 2019. № 5. С. 9–19.
4. Дубинянська Я. Царство фантазії: українське фентезі, субкультури та рольові ігри. URL: <http://www.chasipodii.net/mp/article/1922/>
5. Матюшкіна Т. Культурологічний підхід до вивчення роману Корнелії Функе «Чорнильне серце». *Зарубіжна література в школах України*, 2016. № 2. С. 14 – 18.
6. Невінчана В. Роман про книжку і читача. За романом Корнелії Функе «Чорнильне серце». *Всесвітня література в сучасній школі*, 2016. № 5. С. 13–16.
7. Пельчер Н. Дівчинка, яка полюбляє читати. За романом Корнелії Функе «Чорнильне серце». *Всесвітня література в сучасній школі*, 2016. № 5. С. 17–19.
8. Фісак І. Оживлення книжки у творі Корнелії Функе «Чорнильне серце». *Зарубіжна література*, 2016. № 5. С. 16–18.

Практичне заняття № 16

Творчість Діани Джонс.

План

1. Проблематика творів Діани Джонс.
2. Поєднання елементів казки й детективу в романі «Мандрівний замок Хаула» Діани Джонс.
3. Образи роману та їх прототипи.

Питання для обговорення й завдання

1. З сюжетами яких творів ми можемо провести аналогії в романі Д. Джонс «Мандрівний замок Хаула». Назвіть сюжетні колізії роману і твори, алюзії на які простежуються.
2. Схарактеризуйте образ Софі. Укажіть фактори й події, що призвели до зміни характеру дівчинки.

Консультації

Діана Війн Джонс — одна з найяскравіших і самобутніх зірок на небосхилі сучасної літератури для юнацтва. Її письменницька «візитівка» — захопливий лабіринт чарівних паралельних світів, що пов'язані між собою магічними порталами. Невгамовна фантазія Джонс створила дивовижний усесвіт, у якому живуть добрі чаклуни й лихі відьми, хоробрі принци й підступні демони, мудрі феї та хижі дракони.

Майбутня письменниця народилася 16 серпня 1934 р. в передмісті Лондона в сім'ї вчителів. Під час Другої світової війни Джонси переїхали в провінцію. Батьки багато працювали, тож Діана й дві її молодші сестри мусили взяти на себе клопоти по господарству. Звісно, найважче велося старшій з дівчат.

У ті часи найкращим відпочинком Діана вважала читання, але не мала грошей, щоб купувати книжки. Це спонукало її вже у дванадцять років самотужки написати повість для сестер. Зовсім юною Діана сказала: «Я буду письменницею!» І обіцянки своєї дотримала.

Школу дівчина не любила, однак і проблем з оцінками не мала: виручала прекрасна пам'ять. Щоправда, за Діаною доволі міцно закріпилася слава хуліганки. Навчання в коледжі при Оксфордському університеті запам'яталося талановитій студентці Джонс захопливими

лекціями професорів Дж. Толкіна, творця славного «Володаря перснів», та К. Льюїса, автора не менш знаменитих «Хронік Нарнії».

Згодом Діана вийшла заміж і народила трьох синів. Здавалося, на неї чекає доля домогосподарки. Проте мрія про літературну творчість не розвіялася: Джонс почала писати для своїх дітей. Відтак прийшло й широке визнання.

Неочікувано великий успіх у читачів і літературних критиків мала серія книжок Джонс про Крестомансі — найсильнішого чародія в усіх вимірах, який наглядає за використанням магії у Всесвіті.

У творах англійської письменниці панує атмосфера магії та казки, а їхні головні герої — діти, що потрапили у вир дивовижних пригод.

Особливої популярності зажив роман «Мандрівний замок Хаула». У ньому Джонс розповіла історію дівчини Софі, яка живе у світі, де чародійство — цілком буденне явище. Відчинивши двері Мандрівного замку, читач разом з героїнею розкриє таємницю її закляття, дізнається, хто такий вогненний демон і чому Відьма Пустиріщ полює на Хаула...

Д. В. Джонс — авторка понад сорока книжок, перекладених сімнадцятьма мовами. Деякі з її творів стали сюжетами для популярних мультиплікаційних стрічок. Вважає список світових літературних нагород і номінацій письменниці, найпрестижніша серед яких — Усесвітня премія фентезі.

Матеріали до заняття

Діана Джонс Мандрівний замок Хаула (уривки)

Для Стівена

Ідею цієї книги підказав мені один хлопчик у школі, яку я відвідала. Він попросив мене написати книгу під назвою «Мандрівний Замок».

Я записала ім'я цього хлопчика на папірці — і сховала в такому надійному місці, що відтоді не можу його знайти.

Я хотіла б від усього серця йому подякувати.

Diana Wynne Jones

Розділ перший, у якому Софі розмовляє з капелюшками

У країні Інгарії, де такі речі, як семимильні чоботи і шапки-невидимки, існують насправді, народитися найстаршим із трьох дітей — неабияке безталання. Усім відомо, що коли ви, всі троє, вирушите на пошуки щастя, саме тебе першого спіткає невдача, та ще й найдошкульніша.

Софі Хаттер була найстаршою з трьох сестер. Вона навіть не була дитиною бідного лісоруба, що давало би їй бодай якусь надію на успіх. Ні, її батьки були цілком заможними: вони тримали крамничку дамських капелюшків у процвітаючому містечку Маркет-Чіппінг. Щоправда, рідна мати Софі померла, коли їй було два роки, а її сестричці Летті — лише один.

Їхній батько одружився на наймолодшій зі своїх продавщиць, гарненькій блондинці на ім'я Фанні. Фанні невдовзі народила третю сестру — Марту. Це мало би перетворити Софі та Летті на Бридких Старших Сестер, але насправді всі три дівчинки вирости дуже навіть гарненькими — хоча Летті все-таки називали найвродливішою. Фанні ставилася до всіх трьох дівчаток однаково ніжно й ніколи жодним чином не виділяла Марту.

Містер Хаттер пишався своїми трьома доньками і віддав їх у найкращу в місті школу. Софі була найстараннішою. Вона надзвичайно багато читала — і дуже швидко з'ясувала, наскільки мізерними є її шанси на цікаве майбутнє. Це було для неї розчаруванням, проте вона залишалася цілком щасливою, доглядала сестричок і готувала Марту до пошуків щасливої долі, коли прийде пора. Оскільки Фанні була постійно зайнята в крамниці, за меншими доглядала

саме Софі. А поміж меншими не обходилося без криків і навіть смикання за волосся. Летті аж ніяк не збиралася бути наступною невдахою після Софі.

— Це нечесно! — кричала Летті. — Чому це Марті має дістатися все найкраще тільки тому, що вона наймолодша? Я вийду заміж за принца, ось побачите!

Марта на це завжди відказувала, що хто-хто, а от вона зуміє стати казково багатою навіть і не виходячи ні за кого.

Після цього Софі доводилося відтягувати їх одну від одної і зашивати їм сукенки. Як на те, вона дуже спритно вправлялася з голкою. А згодом Софі й сама почала шити одяг для сестер. На минуле Травневе свято, незадовго до початку цієї історії, вона пошила для Летті темно-рожевий костюмчик, про який Фанні сказала, що він виглядає так, ніби куплений у найдорожчій крамниці у Кінгсбері.

Приблизно тоді ж усі знову заговорили про Відьму Пустирищ. Подейкували, нібито Відьма погрожувала вбити дочку короля, і нібито король наказав своєму лейб-магу, чарівникові Саліману, вирушити на Пустирища, аби впоратися з Відьмою. І скидалося на те, що чарівник Саліман не тільки не впорався з Відьмою, а й сам був нею вбитий.

Тому коли через кілька місяців після цього на пагорбах над Маркет-Чіппінгом з'явився високий чорнезний замок, із чотирьох високих шпильчастих веж якого вилітали хмари чорнющого диму, всі були цілком переконані, що це Відьма знову вибралася з Пустирищ і збирається тримати в огорожі всю округу, як то вона вже була зробила п'ятдесят років тому. Люди і справді дуже налякалися. Ніхто не виходив на вулицю сам-один, а надто поночі.

А що було ще страшнішим, то це те, що замок не стояв на місці. Іноді він давав про себе знати довгою смугою чорного диму понад заростями вересу на північному заході, іноді височів над скелями на сході, а іноді спускався з пагорбів і зупинявся серед вересу просто за останньою фермою з північного боку. Часом навіть можна було побачити, як він рухається, випускаючи з веж брудно-чорні клуби диму. Якийсь час усі були впевнені, що замок ось-ось таки спуститься у долину, і мер не раз говорив, що варто було би послати до короля за підмогою.

Але замок і далі блукав поміж пагорбами, і якось-то з'ясувалося, що він належить ніякій не Відьмі Пустирищ, а чарівникові Хаулу.

Ну, а Хаул був досить-таки недобрим чарівником. Хоча наразі ніщо не свідчило про те, щоби він хотів покинути пагорби, всі знали, що він для розваги викрадає молодих дівчат і висмоктує з них душі. А дехто казав, ніби він пожирає їхні серця. Він був украй бездушним і безсердечним чарівником, і та дівчина, яка дозволила б йому захопити себе зненацька, опинилася б у страшній небезпеці. Софі, Летті та Марті, як і всім іншим дівчатам у Маркет-Чіппінгу, було наказано нікуди не ходити поодиночі, і це їх украй дратувало. Вони дивувалися, до чого б це чарівникові Хаулу мали придатися викрадені ним душі.

Однак незабаром на Софі, Летті та Марту звалився зовсім інший клопіт: містер Хаттер несподівано помер якраз тоді, коли Софі підросла настільки, що вже могла залишити навчання у школі. Саме тоді й виявилось, що містер Хаттер трохи занадто пишався своїми дочками. Через рахунки за навчання крамничка зав'язла в боргах. Одразу після похорону Фанні сіла у вітальні в їхньому будинку, зовсім поруч із крамницею, і пояснила донькам усе, як є.

— Боюся, вам доведеться покинути школу, — сказала вона. — Я вже рахувала і так, і сяк, і все одно виходить, що якщо я хочу і майстерню не втратити, і про вас подбати, то в мене немає іншого виходу, ніж віддати вас ученицями в хороші місця. Залишати вас усіх трьох при крамниці непрактично. Це мені не по кишені. Отже, ось що я вирішила. Спочатку Летті...

Летті підняла очі. Вона так і пашіла здоров'ям і чудовою вродою, яку не могли приховати навіть горе і жалобне вбрання.

— Я би хотіла вчитися далі, — сказала вона.

— І будеш, хороша моя, — сказала Фанні. — Я домовилася, що тебе візьмуть ученицею в кондитерську пані Цезарі на Ринковій площі. Вони славляться тим, що ставляться до учнів, як до королівен і королевичів, так що тобі там має бути дуже добре, та й корисному ремеслу навчишся. Пані Цезарі — наша добра клієнтка і добрий друг, вона погодилася зробити мені послугу і знайти у своїй кондитерській місце ще й для тебе.

Летті розсміялася так, що стало зрозуміло, що вона нітрохи не задоволена.

— Що ж, дякую, — сказала вона. — Як усе-таки добре, що я люблю готувати!

Фанні полегшено зітхнула. Часами Летті поводитися неймовірно розважливо.

— Тепер Марта, — сказала Фанні. — Я розумію, що ти ще занадто мала, щоб іти працювати, тому вже якийсь час думала, як би влаштувати тебе ученицею в таке місце, де би ти могла собі спокійно залишитися надовго, і щоби потім ця наука тобі придалася, чим би ти не вирішила зайнятися. Ти знаєш мою давню шкільну подругу Аннабель Ферфакс?

Марта, тоненька і білява, уп'ялася у Фанні великими сірими очима майже так само розважливо, як Летті.

— Це та така страшенно балакуча? — запитала вона. — Хіба вона не відьма?

— Так, і в неї гарненький будиночок і повно клієнтів з усієї Складчастої Долини, — поспішила підтвердити Фанні. — Вона дуже добра жінка, Марто. Вона навчить тебе всьому, що сама знає, і, я думаю, представить своїм впливовим знайомим із Кінгсбері. Отож, щойно закінчивши навчання, ти відразу ж будеш влаштована.

— Так, вона приємна жінка, — погодилася Марта. — Гарзд.

Софі, слухаючи цю розмову, думала, що Фанні залагодила все саме так, як і мало бути. Летті, середня сестра, навряд чи добилася би в житті чогось путнього, от Фанні й прилаштувала її туди, де вона могла зустріти вродливого молодого підмайстра і бути з ним щасливою. Марті, яка збиралася докласти всіх зусиль, аби розбагатіти, мали в цьому допомогти заможні друзі та відьомське ремесло. Що ж до самої Софі, то вона нітрохи не сумнівалася, що її чекає. Тож для неї не було несподіванкою, коли Фанні сказала:

— Що ж до тебе, люба Софі, то буде цілком справедливо, якщо ти успадкуєш капелюшну крамницю, коли я відійду від справ, адже ти найстарша. Тому я вирішила, що сама візьму тебе в учениці й дам можливість вивчити наше ремесло. Що ти на це?

Навряд чи Софі могла би сказати, що їй просто нічого іншого не залишається. Вона чемно подякувала Фанні.

— Отже, все владналося! — сказала Фанні.

Наступного дня Софі допомогла Марті спакувати одяг, а ще через день усі вони проводжали її в дорогу на підводі возія. Марта виглядала маленькою, напруженою і знервованою, адже шлях до Складчастої Долини, де жила пані Ферфакс, пролягав через пагорби, якраз неподалік Мандрівного Замку чарівника Хаула. Не дивно, що Марта боялася.

— У неї все буде чудово, — сказала Летті.

Вона відмовилася від будь-якої допомоги в укладанні речей, і коли підвода возія зникла з очей, Летті просто запхала всі свої манатки в наволочку і заплатила шість пенсів сусідському хлопчиськові-чистильнику, щоби він відвіз їх у тачці до кондитерської пані Цезарі на Ринковій площі.

Летті крокувала за тачкою, і вигляд у неї був набагато радісніший, ніж очікувала Софі. Здавалося навіть, що Летті рада струсити зі своїх ніг пилку капелюшної крамниці.

Хлопчисько-чистильник повернувся з нашивдкуруч нашкрябаною запискою від Летті, де сповіщалося, що вона вже розмістила свої речі в дівчачій спальні та що в Цезарі, здається, дуже весело.

Ще через тиждень возій привіз лист від Марти, яка писала, що доїхала щасливо і що пані Ферфакс «дуже мила і до всього додає мед. Вона тримає бджіл».

Після цього Софі досить довго нічого не чула про своїх сестер, бо як тільки Марта і Летті поїхали, почалося і її власне навчання.

Софі, звичайно, вже багато чого знала про капелюшне ремесло. Ще зовсім малою дитиною вона гасала по двору, де вимочували заготовки і натягували їх на болванки, а з воску і шовку робили квіти, фрукти та інші прикраси. Вона знала людей, які у них працювали. Більшість цих людей прийшли сюди на роботу тоді, коли її тато був хлопчиком. Вона знала Бессі, єдину продавщицю, що залишилася. Вона знала клієнтів, які купували капелюшки, і чоловіка, який привозив із села солом'яні заготовки для капелюхів, котрим іще треба було надавати форму на болванках у сараї. Вона знала й інших постачальників, і навіть знала, як

роблять фетр для зимових капелюхів. Фанні не так уже й багато залишалося її навчити — хіба що як найкраще переконати клієнтку придбати капелюшок.

— До потрібного капелюшка її треба підводити поступово, моя дорога, — говорила Фанні. — Спочатку покажи ті, котрі їй не вельми личитимуть, і тоді як тільки дама приміряє потрібний капелюшок, вона відразу зрозуміє, у чому різниця.

Насправді ж Софі майже не довелося продавати капелюшки. Після того, як вона день чи два побула в майстерні, а тоді ще один день провела разом із Фанні у магазині тканин і в торговця шовком, мачуха посадила її прикрашати капелюшки. Софі сиділа в маленькій ніші в задній кімнаті крамниці й пришивала троянди до чепчиків та вуалетки до велюрових капелюшків, оторочувала їх шовком, викладала на крисах букетики з воскових ягід і зроблених зі стрічок квітів. Робота їй вдавалася і загалом подобалася. Але Софі почувалася самотньою і трохи нудьгувала. Працівники майстерні були занадто старі, щоби Софі було з ними весело, до того ж ставилися вони до неї, як до сторонньої особи, та ще й такої, котра згодом мала стати тут хазайкою. І навіть Бессі ставилася до неї так само. Зрештою, Бессі говорила тільки про фермера, за якого збиралася заміж через тиждень після Травневого свята. А ще Софі трохи заздрила Фанні, яка будь-якої хвилини могла вирватися з крамниці у справах до торговця шовком.

Найцікавішим у тому всьому були розмови відвідувачок. Жодна із них не могла купити капелюшок, не обмінявшись при цьому чутками. Софі сиділа у своїй ніші, шила і слухала, що мер терпіти не може зеленини, що замок чарівника Хаула знову перемістився до скель, що невже ж він справді... шу-шу-шу, шу-шу-шу... Коли розмова заходила про чарівника Хаула, голоси завжди ставали тихішими, але якось Софі вдалося розібрати, що місяць тому він таки ввіймав у долині одну дівчину. «Синя Борода!» — прошепотіли відвідувачки, а тоді знову заговорили на повний голос, мовляв, Джейн Фер'є зробила собі просто обурливу зачіску. Ото вже хто справді не приверне уваги навіть чарівника Хаула, не те що порядних чоловіків. А потім, знову пошепки, швиденько і з оберегою згадували про Відьму Пустиріш. Відтак Софі починало здаватися, що чарівник Хаул і Відьма Пустиріш якось пов'язані — або принаймні мають багато спільного.

— Здається, вони просто створені одне для одного, їх варто було б посватати, — зауважувала вона, звертаючись до капелюшка, який саме прикрашала.

Однак до кінця місяця у крамниці пліткували вже тільки про Летті. Скидалося на те, що кондитерська Цезарі з ранку до ночі була напхана чоловіками, кожний з яких закупував цілі гори тістечок, вимагаючи, щоби обслуговувала його саме Летті, і тільки Летті. Їй уже зробили десять шлюбних пропозицій. Кандидати різнилися за рангом від сина мера до хлопця-підмітайла, а вона всім відмовила, заявивши, що ще занадто молода, щоби приймати рішення.

— Що ж, з її боку це розважливо, — сказала Софі чепчиківі, до якого саме пришивала шовкову оборку.

Фанні дуже тішилася таким новинам.

— Я знала, що в неї все буде добре! — радісно сказала вона.

При цьому Софі чомусь здалося, ніби Фанні задоволена, що Летті тут більше немає.

— У крамниці капелюшків Летті шкодила би торгівлі, — пояснила Софі чепчиківі, прикрашаючи його шовковими стрічками кольору печериць. — Навіть ти, старосвітський і немодний, виглядав би на ній казково. А інші дами дивилися би на Летті й дратувалися б.

З кожним тижнем Софі розмовляла з капелюшками дедалі частіше й частіше. Більше їй ні з ким було порозмовляти. Фанні більшу частину дня бігала десь у місті, залагоджуючи справи або намагаючись залучити покупців, а Бессі була зайнята у магазині, обслуговуючи клієнтів і ділячись із ними своїми весільними планами. У Софі з'явилася звичка надягати кожен тільки-но закінчений капелюшок на болванку, так що це виглядало майже як голова без тіла, а потім для розваги розповідати капелюшку, яке тіло буде колись під ним. Софі трохи лестила капелюшкам, адже покупцям теж доводиться лестити.

«У вас такий загадковий вигляд», — зверталася вона до капелюшка, повністю зтягнутого вуаллю з ледь помітними блискітками. Кремовому капелюшку з трояндами під

широкими крисами вона казала: «Ви вийдете заміж за справжнього багатія!» А ядучо-зелений солом'яний капелюшок із загнутим зеленим пером запевняла: «Ви виглядаєте юною, немов весняний листочок». Рожевим чепчиком Софі говорила, що вони чарівні, а модним капелюшкам, прикрашеним оксамитом, — що вони вигадливі. Що ж до чепчика, отороченого печеричними стрічками, то йому Софі сказала:

— У тебе золоте серце, і одного разу хтось високопоставлений це помітить — і закохається в тебе!

Річ у тім, що вона жаліла цей чепчик, надто вже простим і недоладним він виглядав.

Наступного дня в крамницю зайшла Джейн Фер'є і купила його. «А зачіска в неї таки справді дивнувата, — подумала Софі, нишком визирнувши зі своєї ніші. — Вона виглядає так, ніби Джейн накрутила волосся на коцюбу».

Софі було трохи шкода Джейн, що вона вибрала саме цей чепчик. Але в ті дні, здавалося, всім раптом знадобилися нові капелюшки і чепчики. Чи то далися взнаки комерційні зусилля Фанні, чи то просто настала весна, однаке капелюшна торгівля виразно набирала обертів.

— Мабуть, мені не треба було так поспішно відсилати Летті та Марту, — дещо винувато говорила Фанні. — З таким обсягом продажу ми зуміли б дати собі раду.

З наближенням Травневого свята наплив покупців настільки зріс, що Софі теж довелося надягти скромну сіру сукню і взяти на себе частину роботи в крамниці. Однак попит був такий, що за обслуговуванням покупців у неї просто не залишалося ні хвилини на прикрашання капелюшків, тому вечорами вона брала роботу додому і при світлі лампи працювала до пізньої ночі, щоби було що продавати завтра. Особливо жваво розходилися ядучо-зелені капелюшки на кшталт того, який купила собі дружина мера, а також рожеві чепчики. А за тиждень до Травневого свята одна відвідувачка забажала собі чепчика з печеричними стрічками — точнісінько такого, який був на Джейн Фер'є, коли та втекла із графом Каттеракським...

Того вечора Софі зізналася собі за шиттям, що життя в неї таки нуднувате. Цього разу вона не стала розмовляти з капелюшками, натомість як тільки закінчувала капелюшок, негайно приміряла його на себе перед дзеркалом. А саме цього, як виявилось, не треба було робити. Строга сіра сукня зовсім не пасувала Софі, причому особливо не пасувала вона до її почервонілих від роботи очей, а оскільки волосся в неї було золотаво-руде, їй не личили ні ядучо-зелені капелюшки, ні рожеві чепчики. У чепчику з печеричними стрічками вона виглядала страшенно похмуро.

— Ну зовсім як стара діва! — вирішила Софі. Не те щоби їй хотілося втекти з графом, як Джейн Фер'є, чи, тим більше, закрутити голову половині міста, як Летті, щоби їй усі наперебій пропонували руку і серце...

Однак Софі все-таки хотілося щось зробити, хоч вона і не знала достеменно, що саме, — аби тільки це було хоч трішечки цікавіше, ніж просто прикрашати капелюшки. Наразі Софі вирішила наступного дня знайти хвилинку, щоби збігати побалакати з Летті.

Але Софі до Летті так і не збігала. Чи то не змогла знайти часу, чи то сил, чи то Софі раптом здалося, що до Ринкової площі надто вже далеко, чи то вона згадала, що їй самій загрожує небезпека з боку чарівника Хаула, — так чи інакше, з кожним днем вибратися на зустріч із сестрою ставало все складніше і складніше.

І це було дуже дивно. Софі завжди вважала, що в неї майже настільки ж сильна воля, як у Летті. А тепер з'ясовувалося, що деякі речі вона здатна робити тільки тоді, коли немає іншого виходу.

— Що за дурниці! — сказала собі Софі. — Ринкова площа звідси всього за два квартали! І якщо бігцем...

Тож вона пообіцяла собі піти до Цезарі, коли капелюшна крамниця закриється на Травневе свято.

Тим часом до крамниці долинула нова чутка. Подейкували, начебто король посварився зі своїм братом, принцом Джастіном, і принц подався у вигнання. Ніхто до пуття не знав, що стало причиною сварки, однак принц і справді зо два місяці тому проїжджав через Маркет-Чіппінг інкогніто, і ніхто його не впізнав. Граф Каттеракський, виявляється, прибув сюди за

наказом короля, щоби відшукати принца, а замість цього зустрів Джейн Фер'є. Софі слухала і сумувала. Ось завжди воно так: усе найцікавіше стається з кимсь іншим. Та все ж було б добре якось побачитися з Летті.

Настало Травневе свято. Народні гуляння на вулицях почалися мало не вдосвіта. Фанні пішла рано, а Софі ще треба було доробити декілька капелюшків. За роботою вона співала. Зрештою, Летті зараз теж працює. По святах кондитерська Цезарі відкрита до півночі.

«Куплю собі їхнє вершкове тістечко, — вирішила Софі. — Я вже сто років таких не куштувала». Вона дивилася у вікно — і бачила юрми людей у яскравому одязі. Вони торгували сувенірами, ходили на дибах, і її саму невдовзі охопив радісний настрій.

Але коли Софі нарешті накинула на своє сіре плаття сіру ж таки шаль і вийшла на вулицю, від її гарного настрою не лишилося й сліду. Вона почувалася пригніченою і розгубленою. Навколо було надто багато людей, які реготали і галасували, надто багато гамору і тисняви. Софі здалося, ніби кілька місяців сидіння за шиттям перетворили її чи то на стару бабу, чи то на майже каліку. Вона загорнулася в шаль і почала пробиратися попід стінами, щоб її, бува, не затоптали ногами у святкових туфлях і не заштурхали ліктями в довжелезних шовкових рукавах. Коли десь угорі несподівано затріскотіли вибухи, Софі здалося, що вона от-от знепритомніє. Вона підняла голову — і побачила замок чарівника Хаула прямісінько на пагорбі над містом: так близько, що здавалося, ніби він всівся на комини. З усіх чотирьох веж Мандрівного Замку виривалося блакитне полум'я, викидаючи блакитні вогняні кулі, які вибухали високо в небі, і це було досить-таки страшно. Видно, чарівника Хаула чимось роздратувало Травневе свято. А може, він намагався взяти в ньому участь — на власний спосіб. Софі була надто настрашена, тож її це не обходило. Вона радо повернулася би додому, якби не те, що півдороги до Цезарі було вже пройдено. І Софі кинулася бігцем.

«Чому це я вирішила, ніби мені хочеться цікавого життя? — запитувала вона себе на бігу. — Я би тоді боялася ще більше. А все тому, що я найстарша!»

На Ринковій площі зробилося ще гірше — наскільки це взагалі було можливо. На площі розташовувалася більшість розважальних закладів. Молоді люди проходилися по ній джентуристо і чваньковито, за ними тяглися, замітаючи пилюку, їхні плащі з щонаймоднішими довгими рукавами, а молодики притупували черевиками з масивними пряжками, що їх буднього дня їм би й на гадку не спало взути, горлаючи непристойні жартики і чіпляючись до дівчат. Ну, а дівчата церемонно прогулювалися парочками, з нетерпінням очікуючи, коли ж це до них нарешті почнуть чіплятися.

Отже, Травневе свято йшло собі, як ішло, та Софі навіть і це лякало. І коли молодик у дивовижному блакитному, затканому сріблом костюмі звернув увагу на Софі й вирішив трохи почіплятися до неї, вона метнулася до дверей якоїсь крамнички і спробувала сховатися.

Молодик здивовано підніс брови.

— Не бійся, сіренька мишко, — сказав він і посміхнувся, співчутливо дивлячись на Софі. — Я всього лише хотів почастувати тебе вином. Ну, чого ти так перелякалася?

Від його співчутливості Софі зробилося страшенно ніяково. До того ж молодий чоловік справляв абсолютно приголомшливе враження: він здався Софі дуже дорослим, тим більше, що на вигляд йому було далеко за двадцять. А ще він мав продовгувате, тонке обличчя, на якому лежала печать життєвого досвіду, і волосся делікатного золотистого відтінку. Хвости рукавів у нього були найдовші на цілу площу, з дорогими фестонами і зі срібними вставками.

— Ах, спасибі, сер, ви дуже люб'язні, — насилу промимрила Софі. — Я... я йду відвідати сестру.

— Що ж, зрозуміло, ідіть собі, — розсміявся запаморочливо чарівний юнак. — Хто я такий, щоби заважати прекрасній дамі побачитися із сестрою? Та, може, ви дозволите мені провести вас, адже ви така налякана?

Наміри в нього були якнайкращі, однак Софі засоромилася ще сильніше.

— Ні, ні! Ні, спасибі, сер! — видихнула вона і кинулася від нього геть по вулиці.

На додачу до всього іншого, від молодика линував тонкий аромат коштовних парфумів. Запах гіацинтів так і переслідував Софі. Який витончений, думала вона, пробираючись поміж столиками, виставленими на площі перед вікнами Цезарі.

За столиками не було де і яблуку впасти. Усередині теж зовсім не було місця, до того ж там було так само гамірно, як на площі. Софі відразу зрозуміла, де саме в ряду продавщиць стоїть Летті, тому що прилавок перед нею обліпила, обмінюючись жартами й дотепами, ціла компанія фермерських синків. Летті, яка стала ще гарнішою і ще більш стрункою, лукаво посміхаючись, моторно розкладала тістечка, спритно зав'язувала пакети і, вручаючи покупки, відповідала на жарти. Стояв регіт. Софі довелося силою проштовхуватися до прилавка.

Летті її побачила. На якусь мить Софі здалося, що її сестра вражена до глибини душі.

Потім очі в Летті широко розплющилися, посмішка стала ще відкритішою, і вона голосно вигукнула:

— Софі!

— Можна з тобою поговорити? — закричала Софі. — Де-небудь! — безпомічно додала вона, коли міцний, обтягнутий дорогою тканиною лікоть грубо відштовхнув її від прилавка.

— Хвилиночку! — крикнула у відповідь Летті. Вона повернулася до напарниці-продавщиці та щось їй шепнула.

Продавщиця кивнула, просяяла і встала на місце Летті.

— Вам доведеться задовольнитися мною! — повідомила вона юрбі. — Хто наступний?

— Але ж я хочу побалакати з вами, Летті! — заволав хтось із фермерських синків.

— Побалакайте наразі з Керрі, — запропонувала Летті. — А мені треба побалакати із сестрою, а не з вами!

Ніхто особливо не заперечував. Покупці проштовхнули Софі до далекого кінця прилавка, де її сестра вже махала до неї рукою, піднявши перегородку, і просили не затримувати Летті допізна. Коли Софі протиснулася за перегородку, Летті обхопила її за талію і потягла в задню кімнату, де чекали своєї черги нескінченні дерев'яні лотки з рядами тістечок. Летті висунула звідкись дві табуретки.

— Сядь, — звеліла вона сестрі. Потім простягнула руку до найближчого лотка, не дивлячись, і вручила Софі вершкове тістечко. — Тобі знадобиться, — чомусь додала вона.

Софі знеможено впала на табуретку, вдихаючи густий аромат тістечок і відчуваючи, що найбільше у світі вона хоче в цю мить заплакати.

— Ой, Летті! — схлипнула вона. — Я така рада тебе бачити!

— Ну, а я дуже рада, що ти сидиш, — відповіла Летті. — Розумієш, я не Летті. Я Марта.

Розділ двадцять перший,

у якому при свідках укладається певний договір

Усі кинулися за Опудалом. Софі кинулася в інший бік, через комору з мітлами — у крамницю, прихопивши по дорозі свій ціпок.

— Я геть усе зіпсувала! — бурмотіла вона. — У мене просто талант усе псувати! Я ж могла не випускати міс Ангоріан! Просто треба було з нею, бідолашною, говорити чемніше! Хаул багато речей мені пробачив, але це він пробачить мені нескоро!

У квітковій крамниці Софі схопила з вітрини семимильні чоботи і вивалила гібіскуси й троянди просто на підлогу. Звісно ж, разом із водою. Вона відімкнула двері крамниці і витягла мокрі чоботи на запруджений людьми тротуар.

— Вибачте, — повторювала вона різномастим черевикам і хвостатим рукавам, що підверталися їй по дорозі. Вона глянула на сонце, не надто помітне на сірому хмарному небі. — Ану, ану... Південний схід... Туди... Вибачте, вибачте... — говорила Софі, звільняючи місце для чобіт у святковій юрмі. Вона поставила їх носачами в потрібний бік. Потім вона сунула в них ноги і зробила кілька кроків.

Вжих-вжих, вжих-вжих, вжих-вжих, вжих-вжих, вжих-вжих, вжих-вжих, вжих-вжих. Ходити у двох чоботях виявилось так само швидко і ще більш запаморочливо, ніж в одному. Між довгими подвійними кроками Софі встигала дещо помітити: особняк у далекому кінці

долини, що білів між деревами, з каретою Фанні біля дверей; папороть на схилі пагорба; річечку, що збігала в зелену долину; ту саму річку, що збігала в набагато розлогішу долину; ту саму долину, але таку розлогу, що вона зливалася вдалині з небесною блакиттю і здавалася безкрайньою, а ген далеко височіли вежі, мабуть, кінгсберійські; рівнину, яка знову звужувалася ближче до гір; гору, яка так різко виросла під ногами Софі, що та аж спіткнулася, незважаючи на ціпок, і через це опинилася на самому краю глибокої ущелини, зтягнутої блакитним туманом, з вершинами дерев глибоко внизу, і їй довелося зробити ще один крок, щоби туди не звалитися.

І Софі приземлилася на жовтий пухкий пісок. Вона встромила в нього ціпок і старанно роззирнулася. За її правим плечем на віддалі кількох миль виднілася біла імла, майже цілком закриваючи гори, через які Софі тільки що вжикнула. Під імлою була смужка темної зелені. Софі кивнула. Хоча на такій віддалі їй не було видно Мандрівного Замку, Софі була впевнена, що під білою імлою ховаються квіти. Вона зробила ще один обережний крок.

Вжих. Стало страшенно парко. Усюди лежав глинисто-жовтий пісок, розжарене повітря тремтіло. Навколо були безладно накидані валуни. З рослин тут подекуди траплялися лише понурі сірі кущі. Гори здіймалися на обрії, немов хмари.

— Якщо це Пустирища, — сказала Софі, стікаючи потом, — то можна лише поспівчувати Відьмі, що їй доводиться тут жити.

Вона зробила ще один крок. Вітер в обличчя нітрохи її не освіжив. Валуні і кущі залишилися такими ж, але пісок став сірішим, а гори, здавалося, втонули в небі. Софі вдивлялася в тремтяче сіре марево попереду, сподіваючись побачити що-небудь хоч трішки вище за валун. Вона зробила ще один крок.

Тепер стало зовсім як у печі. Одначе за чверть милі попереду височіла дивної форми вежа, що стояла на невеликому горбку посеред усіяної валунами рівнини. Ця неймовірна споруда була сплетена зі кручених башточок, які зливалися в одну велику, трохи скособочену, немов вузлуватий старечий палець. Софі вибралася з чобіт. Було занадто спекотно, щоб тягти такий вантаж, тому вона попленталася на розвідку із самим лише ціпком.

Судячи з вигляду, вежа була з жовтого піщанику Пустирищ. Спочатку Софі здалося, що це якийсь дивовижний мурашник. Однак, підійшовши ближче, вона побачила, що виглядає ця вежа так, немовби тисячі жовтих зернистих квіткових горщиків сплавилися у конус, звужений догори. Софі посміхнулася. Мандрівний Замок часто здавався їй надто схожим на внутрішній бік комина. Ця ж споруда і справді була купою керамічних коминів. Це могла бути робота тільки вогненного демона.

Коли Софі, задихаючись, пододала підйом, вона раптом чітко усвідомила, що це і є Відьмина фортеця! З чорноти внизу вийшли дві маленькі оранжеві фігурки і зупинилися, чекаючи на неї. Софі впізнала двох пажів Відьми. Софі ледве дихала і вся змокла, проте постаралася звернутися до них ввічливо, щоби показати, що їй з ними ділити нічого.

— Доброго дня, — промовила вона.

Пажі тільки похмуро глянули на неї. Один із них поклонився і простягнув руку, показуючи на темний кривобокий прохід між вигнутими колонами коминів. Софі знизала плечима і подалася за ним усередину. Другий паж пішов за нею. Само собою, вхід зникнув одразу ж, як тільки вона крізь нього пройшла. Софі знову знизала плечима. З цим можна буде розібратися, коли настане час вертатися.

Вона поправила мереживну шаль, розправила запацькані спідниці і пішла вперед. Відчуття було десь таким, як тоді, коли вийти за двері замку, повернувши ручку вниз чорним, — якусь мить немає зовсім нічого, а тоді з'являється тьмяне світло.

Світло походило із зеленувато-жовтого полум'я, що палало і мерехтіло навкруги, але якось затьмарено, зовсім не даючи тепла і лише трішечки зблискуючи. Софі ніяк не вдавалося роздивитися його: полум'я весь час утікало від її погляду кудись убік. Ну та чого ще було чекати від чаклунства!

Софі знову знизала плечима і пішла за пажем поміж тонкими колонами — настільки ж коминоподібними, що й решта споруди.

Нарешті пажі привели її у щось на кшталт центральної печери. А може, це був просто проміжок між колонами. На той час Софі вже остаточно заплуталася. Фортеця здавалася їй величезною, хоча вона підозрювала, що все це просто омана, як і Мандрівний Замок. Відьма стояла тут і чекала на неї. Знов-таки, важко було сказати, звідки Софі це знає, — якщо не рахувати того, що це не міг бути ніхто інший. Тепер Відьма здавалася неймовірно високою і худю, а волосся в неї стало світлим і лежало на кістлявому плечі, заплетене в тоненьку кіску. На Відьмі була біла сукня. Коли Софі пішла на неї, вимахуючи ціпком, Відьма позадкувала.

— Не смійте мені погрожувати! — вигукнула вона стомленим слабким голосом.

— Віддайте мені міс Ангоріан, і тоді ніхто вам не погрожуватиме, — відповіла Софі. — Я заберу її і піду.

Відьма відступила далі, розмахуючи обома руками. А пажі розпливлися в липкі оранжеві пухирі, які піднялися в повітря і полетіли до Софі.

— Гидота! Забирайтеся геть! — закричала Софі, відбиваючись від них ціпком. На оранжеві пухирі її ціпок ніяк не подіяв. Вони ухилилися від нього, злилися до купи і майнули над головою Софі. Вона вже було вирішила, що позбулася їх, як раптом виявила, що вони приклеїли її до коминові колони. Оранжеве липке паскудство обплело їй ноги, коли вона спробувала поворухнутися, і боляче смикало за волосся.

— Краще вже зелений слиз! — вигукнула Софі. — Сподіваюся, це не справжні хлопчики.

— Всього лише еманція, — пояснила Відьма.

— Відпустіть, — сказала Софі.

— Ні, — просто сказала Відьма. Вона відвернулася і, здавалося, втратила будь-який інтерес до Софі.

Софі стала боятися, що, як завжди, знову все напсувала. Липка гидота ставала все більш міцною й еластичною з кожною секундою. Як тільки Софі намагалася ворухнутися, її знову притягувало назад до коминястої колони.

— Де міс Ангоріан? — запитала вона.

— Ви її знайдете, — відповіла Відьма. — Але почекаємо, поки прийде Хаул.

— Він не прийде, — заперечила Софі. — У нього вистачить розуму не прийти. І ваше прокляття так і не спрацювало.

— Ще спрацює, — злегка посміхнулася Відьма. — Ви ж піддалися нашій омани і прийшли сюди. Доведеться Хаулу хоч раз вчинити по-чесному. — Вона знову змахнула рукою, цього разу в бік темного полум'я, і з-поміж двох колон викотилося щось на кшталт трону і зупинилося перед Відьмою. У ньому сидів чоловік у зеленому мундирі та в блискучих високих чоботях. Софі спочатку вирішила, що він спить, звівши голову набік, так що її не видно. Але Відьма знову змахнула рукою. Чоловік випростався. Голови в нього не було зовсім. Софі зрозуміла, що дивиться на те, що лишилося від принца Джастіна.

— Якби я була Фанні, — зауважила Софі, — я би пригрозила, що знепритомнію. Негайно поверніть йому голову! Він же виглядає просто жахливо!

— Я позбулася обох голів ще місяць тому, — сказала Відьма. — Череп чарівника Салімана я продала разом із його гітарою. Голова принца Джастіна валандається десь разом з іншими непотрібними частинами. Це тіло — досконале поєднання принца Джастіна і чарівника Салімана. Воно чекає лише на голову Хаула, щоби перетворитися на довершену людську істоту. Коли в нас буде голова Хаула, Інгарія отримає нового короля, а я стану його королевою і буду правити.

— Та ви геть з глузду з'їхали! — обурилася Софі. — Ви не маєте права робити з людей складанки! Та й не думаю, що Хаулова голова зможе вам якось придатися. Вже вона якось знайде спосіб вислизнути.

— Хаул зробить усе, що ми скажемо, — з хитрою загадковою усмішкою сказала Відьма. — Ми підпорядкуємо собі його вогненного демона.

Софі зрозуміла, що справді налякалася. Тепер вона була впевнена, що таки точно знову все напсувала.

— Де міс Ангоріан? — запитала вона, вимахуючи ціпком.

Відьмі не сподобалося, що Софі вимахує ціпком. Вона відступила.

— Я дуже втомилася, — промовила вона. — Ви, люди, постійно плутаєте мені плани. Спочатку чарівник Саліман не бажав навіть і наближатися до Пустирищ, тож мені довелося пригрозити принцесі Валерії, і тоді король звелів йому вирушити сюди. Коли ж Саліман прибув, він виростив тут багато дерев. Потім король кілька місяців не відпускав принца Джастіна шукати Салімана, а коли цей дурень усе-таки подався на пошуки, то з якогось дива узяв далеко північніше, і мені довелося застосувати все своє мистецтво, щоби заманити його до Пустирищ. Хаул справив мені ще більше клопоту. Раз йому вдалося вислизнути. Мені довелося вдатися до прокляття, щоб дістати його, а коли я намагалася вивідати про нього достатньо багато, щоби могли накласти прокляття, ви влізли в те, що залишилося від Саліманових мізків, і справили мені ще більше клопотів. А тепер, коли мені вдалося заманити вас сюди, ви трясете ціпком і сперечаєтеся зі мною. Я тяжко працювала, щоб досягти нинішнього стану справ, і не треба зі мною сперечатися.

Вона розвернулася і пройшла в пільму.

Софі уважно дивилася услід високій білій фігурі, що рухалася серед тьмяного полум'я. «Видно, вік таки дається взнаки, — подумала Софі. — Вона зсунулася з глузду! Я мушу звільнитися і визволити від неї міс Ангоріан!»

Пам'ятаючи, що оранжеве паскудство уникало її ціпка, як і сама Відьма, Софі завела ціпок за спину і помахала ним там, де ця липка гидота чіплялася за колону комина.

— Відчепись! — шепотіла вона. — Відпусти!

Щось боляче смикнуло її за волосся, зате й тягучі оранжеві нитки навсібіч полетіли. Софі стала вимахувати ціпком ще активніше.

Вона вже вивільнила голову і плечі, коли до неї долинув глухий гуркіт. Бліде полум'я затріпотіло, а колона за спиною в Софі здригнулася. З таким звуком, немовби зі сходів скотилася тисяча чайних сервізів, частина фортечної стіни розлетілася на друзки. У довгу нерівну діру полилося сліпуче світло, і в пролам застрибнула якась постать. Софі жваво обернулася, сподіваючись, що це Хаул. Однак у чорного силуету виявилася тільки одна нога. Це знову було Опудало.

Відьма люто верескнула і кинулася на Опудало, витягнувши кістляві руки, її білява кіска метлялася за спиною. Опудало наскочило на неї. Пролунав ще один гучний вибух, і їх обох огорнула магічна хмара — така ж, як і та хмара, що нависала над Портхавеном, коли Хаул бився з Відьмою. Хмара переміщалася туди-сюди, а насичене пилюкою повітря наповнювалося ударами і зойками. Волосся Софі опалилося. Хмара металася серед колон коминів лише за кілька ярдів від неї. Пролам у стіні теж був близько. Як Софі й думала, фортеця насправді була зовсім не така вже й велика. Щоразу, коли хмара опинялася між Софі та сліпучо-білою дірою, на просвіт можна було побачити, як всередині неї б'ються дві худі постаті. Софі не зводила з хмари очей, завзято орудуючи ціпком за спиною.

Їй вдалося звільнитися майже повністю, крім ніг, коли хмара знову пронеслася проти світла. Софі побачила, як у пролам устрибнула ще одна постать. Цього разу постать мала чорні розвіяні рукави. Це був Хаул. Софі чітко бачила його силует: чарівник стояв, склавши руки на грудях, і спостерігав за битвою. Якусь мить здавалося, що він збирається дозволити Відьмі й Опудалу самим з'ясувати стосунки. Але тут зметнулися довгі рукави — Хаул здійняв руки. Перекриваючи крики й удари, Хаул прокричав одне довге незрозуміле слово — і пролунав протяжний гуркіт грому. Опудало і Відьма здригнулися. Між колонами коминів зазвучали громові розкати, відбиваючись луною, і кожне відлуння забирало із собою часточку магічної хмари. Вона зникала в шурхотах і відлітала в темних вихорах. А коли від хмари залишився лише найтонший білий серпанок, висока фігура з кіскою захиталася. Здавалося, що Відьма розчиняється у тумані, вона ставала дедалі білішою і тоншою. Врешті-решт серпанок розсіявся, і тоді Відьма з легким стукотом обсипалася на підлогу. Коли стихла безліч слабких відлунь, Хаул з Опудалом замислено дивилися один на одного поверх купи кісток.

«Чудово!» — подумала Софі.

Ціпком вона відчистила з ніг оранжеву гидоту і пішла до безголової фігури на троні. Фігура діяла їй на нерви.

— Ні, друже, — сказав Хаул Опудало, яке стрибнуло прямо в купу кісток і стало порпатися в них ногою. — Ні, її серця ти тут не знайдеш. Воно — в її вогненного демона. Думаю, він уже давно її подолав. Як же це все-таки сумно.

Софі тим часом зняла шаль і акуратно закутала нею безголові плечі принца Джастіна.

Хаул зауважив:

— Здається, решта того, за чим ти шукав, тут.

І покрокував до трону, а Опудало поскакало поруч.

— Наскільки це мені знайомо! — кинув чарівник Софі. — Я зі шкіри пнуся, щоби добратися сюди, а ви тут собі мирно прибираєте!

Софі підняла на нього очі.

Як вона і боялася, у контрастному світлі, що лилося крізь пролам у стіні, стало видно, що Хаулові не захотілось ні поголитися, ні навіть зачесатися. Його очі все ще були червоні, а чорні рукави подерлися в кількох місцях. При такому освітленні Хаул мало чим відрізнявся від Опудала. «Ой, лихо! — подумала Софі. — Напевно, він дуже любить міс Ангоріан».

— Я прийшла сюди за міс Ангоріан, — пояснила вона.

— А я сподівався, що коли влаштую візит до вас усієї вашої родини, то це вас зупинить! — скривився Хаул. — Але де там!

Тут Опудало стрибнуло просто перед Софі.

— Мене послав чарівник Саліман, — повідомило воно невиразним голосом. — Я стерегло його кущі на Пустирищах, коли його схопила Відьма. Він вселив у мене всю свою магію, яку лише зміг, і наказав мені прийти йому на порятунок. Але на той час Відьма вже розтерзала його на частини, які сховала в різних місцях. Мені було дуже важко. Якби ви своїми словами знову не вдихнули в мене життя, я б нічого не зміг зробити.

У такий спосіб Опудало відповіло на запитання, які йому задавала Софі, перш ніж вони обоє кинулися сюди.

— Отже, коли принц Джастін замовляв чари пошуку, вони вказували на тебе, — сказала Софі. — Але чому?

— На мене або на череп, — озвалось Опудало. — Між нами кажучи, ми найкращі його частини.

— А Персіваль зроблений з чарівника Салімана і принца Джастіна? — уточнила Софі — і подумала, що Летті це навряд чи втішить.

Опудало знову кивнуло зморшкуватою головою-ріпою.

— Обидві частини сказали мені, що Відьма вже розлучилася зі своїм вогненным демоном і що саму Відьму мені вдасться перемогти, — сказало воно. — Дякую вам за те, що ви дозволили мені скакати вдесятеро швидше.

Хаул знаком підкликав його.

— Перенеси це тіло в замок, — звелів він. — Там я з вами розберуся. Нам із Софі треба повернутися, поки вогненний демон не зумів прорвати мою оборону.

Він обхопив Софі за кістляву талію.

— Ходімо. Де семимильні чоботи?

Софі вперлася:

— Але ж міс Ангоріан...

— Ви що, не розумієте? — сказав Хаул, тягнучи її до проламу. — Міс Ангоріан — це і є вогненний демон! Якщо він проникне в Мандрівний Замок, Кальцифер його впіймає — і я теж!

— Я так і знала, що все зіпсує! — зойкнула Софі, сховавши обличчя в руках. — Він був у нас уже двічі. Але вона... він пішов!

— О небо! — завив Хаул. — Він чого-небудь торкався?

— Гітари, — згадала Софі.

— Тоді він ще там, — сказав Хаул. — Ходімо!

Він потяг Софі до розбитої стіни.

— Скачи за нами обережно, — крикнув він Опудалу через плече. — Мені доведеться здійснити вітер! У нас нема часу шукати чоботи, — сказав він Софі, пробираючись разом із нею на жарке сонце через зазубрений край проламу. — Просто біжіть. І не переставайте бігти, інакше я вас не допхаю.

Допомагаючи собі ціпком, Софі так-сяк вдалося розігнатися до якогось шкутильгавого бігу, спотикаючись між каменями. Хаул біг біля неї і раз у раз її підштовхував. Здійнявся вітер, спочатку зі свистом, потім з ревом, жаркий і колючий, і сірий пісок закружляв навколо них у потужному смерчі, б'ючись у коминоподібну фортецю. Тепер Хаул і Софі вже не бігли, а летіли гігантськими плавними кроками понад землею. Внизу проносився кам'янистий ґрунт. Навколо бушували пил і пісок, здіймалися високо над головою і відлітали назад. Це було страшенно шумно і нітрохи не приємно, але Пустирища швидко зникали за спиною.

— Кальцифер не винен! — закричала Софі. — Я попросила його не говорити!

— Він би однаково не сказав! — закричав у відповідь Хаул. — Так я і знав, що він ніколи не видасть іншого вогненного демона! Кальцифер завжди був моїм вразливим місцем!

— А я думала — Уельс! — закричала Софі.

— Ні! Я навмисне лишив відкритим вхід в Уельс! — проревів Хаул. — Я знав, що як тільки вона захоче там щось напакостити — я так розлючуся, що зумію дати їй відсіч! Я мусив зробити це, розумієте? Це була єдина можливість знайти принца Джастіна — використати прокляття, яке вона наклала на мене, щоби підібратися ближче до неї самої!

— То ви і справді збиралися рятувати принца Джастіна?! — вигукнула Софі. — А навіщо тоді ви прикидалися, ніби хочете від цього відкрутитися? Щоб обдурити Відьму?

— Нічого подібного! — заgrimів Хаул. — Просто я боягуз! І щоб наважитися на таку страшну річ, я мусив переконати самого себе, що нізачо не буду цього робити!

«Ой-ой! — вжахнулася Софі. — Він же говорить зі мною чесно і по добрій волі! І вітер нас підганяє! Збулася остання частина прокляття!»

Розжарений пісок шмагонув її по спині, а Хаул боляче вчепився їй у бік.

— Не зупиняйтеся! — гаркнув Хаул. — На такій швидкості ви розіб'єтесь!

Софі відсапнула і знову змусила ноги працювати. Тепер їй було прекрасно видно гори і зелену смужку під ними — квітучі кущі. Хоча перед очима далі вирував жовтий пісок, гори росли на очах, а зелена смуга мчалася назустріч, поки не стала висотою з огорожу.

— У мене всі місця вразливі! — крикнув Хаул. — Я розраховував, що Саліман живий! А коли вийшло так, що від нього залишився лише Персіваль, я так злякався, що пішов і напився! І тут з'являєтеся ви — і починаєте грати на руку Відьмі!

— Я найстарша! — верещала Софі. — Я невдаха!

— Дурниця! — крикнув Хаул. — Ви просто весь час про це думаєте!

Він дещо сповільнив рух. Курява здіймалася навколо них густими хмарами. Софі знала, що квітучі кущі уже зовсім близько, бо вона чула, як на листя осипається пісок. Хаул і Софі врізалися в кущі з такого розгону, що Хаулу довелося зробити різкий поворот, тому вони із Софі промчали понад озерцем.

— А ще ви занадто тактовна! — додав він, перекриваючи плюскіт води і шурхіт піску по листках білого латаття. — Я сподівався, що ви так приревнуєте, що не підпустите демона до Мандрівного Замку і близько!

Вони влетіли на туманний берег і сповільнили біг. Кущі обабіч стежки пружинили і ляскали їх гілками, вкидаючи у вихор за їхніми спинами зелені листки, пелюстки і пташок. Стежкою між живоплотами назустріч Хаулові і Софі повільно плив Мандрівний Замок, а дим з його веж зносив вітром. Хаул ледве встиг сповільнити біг — якраз настільки, щоби різко відчинити двері і ввалитися всередину, тягнучи за собою Софі.

— Майкле! — крикнув він.

— Це не я впустив Опудало! — спробував виправдатися Майкл.

На перший погляд здавалося, що все гаразд. Софі здивовано усвідомила, що відколи вона звідси пішла, минуло зовсім небагато часу. Хтось витягнув з-під сходів її ліжко, і на ньому зараз лежав Персіваль, досі непритомний. Навколо ліжка зібралися Летті, Марта і Майкл. Згори

до Софі долинали голоси пані Ферфакс і Фанні — впереміж зі зловісним шурхотом і глухими ударами, які свідчили про те, що Хауловим павучкам зараз непереливки.

Хаул відпустив Софі і кинувся до гітари.

Не встиг він її торкнутися, як вона вибухнула, протяжно і мелодійно бренькнувши. Кінці струн ляснули у повітрі. На Хаула посипався дощ друзок. Йому довелося сахнутися, прикривши обличчя роздертим рукавом.

І тут біля вогнища раптом виникла міс Ангоріан. Вона стояла і посміхалася. Хаул мав рацію. Весь цей час вона була в гітарі, очікуючи слушного моменту.

— Твоя Відьма загинула, — сказав їй Хаул.

— Ах, яке горе! — безтурботно відповіла міс Ангоріан. — Тепер я зможу зробити собі іншу людину, кращу. Прокляття збулося. Тепер я можу прибрати до рук твоє серце.

Вона нагнулася і висмикнула Кальцифера з вогнища. Кальцифер з переляканим виглядом сів над її затиснутим кулаком.

— Не рухатися, — попередила вона.

Ніхто не наважувався навіть ворухнутися. Найсумирніше з усіх стояв Хаул.

— Допоможіть, — слабким голосом пискнув Кальцифер.

— Тобі ніхто не допоможе, — сказала міс Ангоріан. — А от ти допоможеш мені заволодіти моєю новою людиною. Дивися-но. Мені досить лише трішки міцніше натиснути... — і вона так стисла кулак із Кальцифером, що кісточки стали блідо-жовті.

Хаул і Кальцифер разом скрикнули. Кальцифер забився в агонії. Лице Хаула посиніло, він непритомний звалився на підлогу, немов зрубане дерево, і став зовсім такий, як Персіваль.

Софі здалося, що він не дихає.

Міс Ангоріан була приголомшена. Вона вирячилася на Хаула.

— Прикидається, — припустила вона.

— Ні! — верескнув Кальцифер, скорчившись у тремтячу спіраль. — У нього насправді дуже м'яке серце! Відпусти!

Софі повільно й обережно підняла ціпок. Цього разу вона встигла обміркувати свої дії.

— Ціпок, — стиха мовила вона. — Бий міс Ангоріан, але більше нікого не зачепи.

І вона змахнула ціпком і з усієї сили хряснула ним по кулаку міс Ангоріан.

Міс Ангоріан пронизливо зашипіла, наче сире поліно в багатті, й випустила Кальцифера. Бідолаха Кальцифер безпомічно покотився по підлозі, розсипаючи навсідіч на плитку язички полум'я і хрипко ревучи від жаху. Міс Ангоріан підняла ногу, щоб затоптати його. Софі довелося відпустити ціпок і нагнутися рятувати Кальцифера. І тут, на її превеликий подив, ціпок знову вдарив міс Ангоріан, а тоді — знову і знову. «Авжеж!» — подумала Софі. Вона ж сама своїми словами вдихнула в цей ціпок життя. Їй про це сказала пані Пентстеммон.

Міс Ангоріан сичала і хиталася. Софі випросталася з Кальцифером у руках і побачила, що ціпок щосили молотить міс Ангоріан і аж димиться від її жару. Кальцифер, навпаки, дещо похолов. Від страху він став молочно-блакитний. Софі відчула, як у її пальцях слабенько б'ється темна грудка Хаулового серця. «То серце Хаула — у мене в руках! — збагнула вона. — Він віддав його Кальциферові за умовами угоди, щоби Кальцифер міг лишитися жити. Мабуть, йому справді стало шкода Кальцифера, але однаково — що за дурість!»

Тут з дверей, що вели від сходів, вибігли Фанні і пані Ферфакс з мітлами напереваги. Побачивши їх, міс Ангоріан, мабуть, зрозуміла, що програла. Вона кинулася до дверей, а ціпок Софі літав над нею і лупцював, лупцював...

— Затримайте її! — закричала Софі. — Не випускайте її звідси! Перекрийте всі двері!

Усі кинулися виконувати накази. Пані Ферфакс перегородила двері до комори, грізно піднявши мітлу. Фанні стала на сходах. Летті стрибнула до дверей у двір, а Марта кинулася до дверей, що вели до ванної. Майкл кинувся до дверей Мандрівного Замку. Але тут з ліжка зіскочив Персіваль — і теж помчав до дверей. Він страшенно зблід і спав з на лиця, очі в нього були заплющені, але біг він навіть швидше за Майкла. Персіваль першим підбіг до дверей — і відчинив їх.

Оскільки Кальцифер зробився зовсім безпомічний, Мандрівний Замок зупинився. Міс Ангоріан побачила застигли в імлі куші і метнулася до дверей з нелюдською швидкістю. Але не встигла вона добратися до порога, як у дверях з'явилося Опудало, що несло на плечах безголового принца Джастіна, ще й досі закутаного в мереживну шаль Софі. Опудало розкинуло дерев'яні руки впоперек дверей, перегородивши шлях. Міс Ангоріан сахнулася від нього.

Ціпок, який лупцював її, загорівся. Його металевий наконечник розжарився. Софі зрозуміла, що ціпкові залишилося ще зовсім не довго. На щастя, міс Ангоріан ціпок докучив настільки, що вона схопила Майкла і заслонила ним. Ціпкові було наказано не бити Майкла. Він зависнув у повітрі і спалахнув. Марта підбігла і спробувала відтягнути Майкла. Ціпкові довелося уникати і її. Софі, як завжди, все зробила неправильно. Довше зволікати було не можна.

— Кальцифере, — сказала Софі, — мені доведеться розірвати твою угоду. Ти від цього помреш, так?

— Якби його розірвав хтось інший, то я помер би, — хрипко відповів Кальцифер. — Ось чому я попросив про цю послугу саме тебе. Ти вмієш вселяти життя словами. Поглянь-но, що ти зробила з Опудалом і черепом.

— Тоді живи ще тисячу років! — вигукнула Софі, й водночас із усієї сили побажала, щоби так і сталося, на випадок, якщо слів виявиться не досить. Це її сильно непокоїло.

Вона взяла Кальцифера й обережно зняла його з темної грудки, наче висохлу бруньку зі стебла.

Кальцифер вивернувся з її пальців і блакитною сльозинкою злетів над її плечем.

— Як мені легко! — здивувався він. Тут його осінило, що сталося. — Я вільний! — гукнув Кальцифер, вихором метнувся в комин і зник.

— Я вільний! — почула Софі згори стихаючий голос Кальцифера, який вилетів з комина над капелюшною крамницею.

Софі повернулася до Хаула з ледь живою чорною грудкою в руках. Хоч вона і поспішала, проте почувала себе непевно. Усе треба було зробити як слід, а звідки вона могла знати, як саме треба?

— Ну добре, почали, — вимовила вона. Ставши на коліна біля Хаула, вона обережно поклала чорну грудку йому на груди, зліва, там, де вона сама відчувала біль, коли її непокоїло серце, і легенько підштовхнула.

— Лізь усередину, — звеліла вона. — Лізь усередину і працюй!

Вона тиснула і тиснула. Серце почало занурюватися в груди — і битися, все сильніше і сильніше. Софі намагалася не звертати уваги на полум'я і човгання ногами біля дверей і далі міцно невпинно тиснула. Їй заважало волосся. Воно падало їй на очі рівними рудуватими пасмами, але Софі намагалася і на це не звертати уваги. Вона тиснула.

Серце ввійшло в груди Хаула. Як тільки воно повністю зникло, чарівник здригнувся всім тілом. Він голосно застогнав і перекотився обличчям униз.

— О небо! — глухо поскаржився він. — Яке похмілля!

— Ні, ти просто вдарився головою об підлогу, — відповіла Софі.

Хаул насилу встав навкарачки.

— Мушу бігти, — повідомив він. — Треба рятувати цю дурепу Софі.

— Я тут! — вигукнула Софі, сіпаючи його за плече. — Але й міс Ангоріан теж тут! Вставай, зроби з нею що-небудь! Швидко!

Ціпок був уже майже весь охоплений полум'ям. Мартине волосся опалювалося. А міс Ангоріан саме саянула думка, що Опудало також можна підпалити. Вона ухилилася від ціпка з таким розрахунком, щоб наблизити його до порога.

«Як завжди, — майнуло Софі в голову, — я не продумала всього до кінця!»

Хаулу вистачило одного погляду. Він поспішно піднявся, витягнув руку і вимовив фразу, слова якої потонули в гуркоті грому. Зі стелі посипалася штукатурка. Усе задрижало. Але ціпок зник, а Хаул ступнув назад, тримаючи в руці щось невелике, чорне і тверде. Це міг бути шматок

золи, щоправда, точнісінько такої форми, як те, що Софі тільки що вклала Хаулові в груди. Міс Ангоріан засичала, немов залите водою багаття, і благально простягнула руки.

— Боюся, що ні, — промовив Хаул. — Ти мала достатньо багато часу. Я бачу, ти збиралася роздобути собі нове серце. Хотіла забрати моє, а Кальцифер нехай би помер, так?

Він поклав чорний предмет між долонями і стиснув їх. Старе серце Відьми розсипалося — ніби чорний пісок, і стало як сажа, як ніщо. І поки воно розсипалося, міс Ангоріан розпливалася. За мить біля дверей уже нікого не було.

Але сталося не тільки це. Тієї миті, коли зникла міс Ангоріан, не стало й Опудала. Якби Софі захотіла глянути, вона побачила би двох високих чоловіків, які стояли на порозі й усміхалися один одному. В одного було грубувате обличчя і руде волосся. Інший, у зеленому мундирі, мав лагідні риси, а на його плечі була накинута жіноча мереживна шаль.

Але Хаул вже повернувся до Софі.

— Сірий тобі не личить, — зауважив Хаул. — Я це відразу подумав, ще коли побачив тебе вперше.

— Кальцифер полетів, — сказала Софі. — Мені довелося розірвати вашу угоду.

Хаул, здавалося, засмутився, проте сказав:

— Ми обоє цього хотіли. Жоден із нас не бажав закінчити так, як Відьма і міс Ангоріан. А колір твого волосся — його називають рудим?

— Червоне золото, — відповіла Софі.

Наскільки вона бачила, Хаул не надто змінився, повернувши собі серце, тільки-от, мабуть, очі стали більш насиченого кольору — більше схожі на живі очі і менше — на скляні кульки.

— І він натуральний, — додала вона. — Не те що в декого.

— Ніколи не розумів, чому люди так ганяються за тією натуральністю, — сказав Хаул, і Софі зрозуміла, що він ніскільки не змінився.

Якби Софі могла звернути бодай часточку своєї уваги на те, що відбувається навколо, вона побачила би, як принц Джастін і чарівник Саліман тиснуть один одному руки і задоволено ляскають один одного по спині.

— Мені, мабуть, краще повернутися до мого брата, до короля, — сказав принц Джастін.

Він направився до Фанні як до найрозкішніше одягненої особи і склав їй глибокий вишуканий уклін.

— Чи маю честь звертатися до господині цього дому? — поцікавився він.

— Е... гм... ні, — знітилася Фанні, намагаючись заховати мітлу за спину. — Господиня цього дому — Софі.

— Або невдовзі нею буде, — сяючи доброзичливістю, вставила пані Ферфакс.

Хаул сказав Софі:

— А я весь час думав, чи ти та вродливиця, яку я зустрів на Травневе свято. Чому ти тоді так злякалася?

Якби Софі помічала хоч щось навколо, вона би побачила, що чарівник Саліман підійшов до Летті. Тепер, коли він нарешті став самим собою, стало видно, що він, судячи з усього, ще впертіший, ніж Летті. Летті виглядала дещо знервованою, коли над нею, мов скеля, навис Саліман.

— Здається, спогади про тебе належали принцу Джастіну, а не мені, — сказав він.

— Авжеж, — мужньо сказала Летті. — Це була помилка.

— Зовсім ні! — заперечив Саліман. — Чи ви би не погодилися стати моєю ученицею — тобто принаймні ученицею?

Летті густо почервоніла і явно не знала, що сказати.

На думку Софі, це була проблема Летті. У неї, в Софі, були свої власні проблеми. Хаул сказав:

— Думаю, тепер ми всі повинні жити довго і щасливо.

Софі подумала, що він таки справді цього хоче. Вона знала, що довге і щасливе життя з Хаулом може виявитися значно багатшим на пригоди, ніж будь-яка казка, яка закінчується цими словами, але твердо вирішила спробувати.

— Це буде дуже страшно і просто жахливо, — додав Хаул.

— А ще ти мене експлуатуватимеш, — сказала Софі.

— І тоді ти, щоби провчити мене, поріжеш на клаптики всі мої костюми, — сказав Хаул.

Якби Хаул і Софі могли звернути хоча б децицію увагу на те, що відбувається навколо, вони помітили би, що і принц Джастін, і чарівник Саліман, і пані Ферфакс щось хочуть сказати Хаулові, що Фанні, Летті й Марта смикають за рукави Софі, а Майкл тягне Хаула за камзол.

— Це було найвишуканіше застосування заклинання могутності, яке мені будь-коли доводилося бачити! — говорила пані Ферфакс. — Я й сама б не подумалася, що зробити з цією істотою. Я завжди говорила, що...

— Софі, — смикала її Летті, — мені потрібна твоя порада!

— Хауле, — говорив чарівник Саліман, — я мушу просити у вас, могутнього чарівника, вибачення за те, що стільки разів намагався вас вкусити! За звичайних обставин мені б і на думку не спало впиватися зубами у колегу і співвітчизника!

— Софі, по-моєму, цей джентльмен — принц! — сказала Фанні.

— Сер, — сказав принц Джастін, — гадаю, я повинен вам подякувати за порятунок від Відьми...

— Софі, — вигукнула Марта, — з тебе знялося закляття! Софі, ти чуєш?

Але Софі та Хаул трималися за руки й усміхалися й усміхалися, не в змозі зупинитися.

— Відчепіться від мене, — сказав Хаул. — Я робив це за гроші.

— Ото брехун! — вигукнула Софі.

— Агов! Я ж до вас звертаюся! — крикнув Майкл. — Кальцифер повернувся!

Ці слова нарешті привернули увагу і Хаула, і Софі. Вони подивилися у вогнище, де серед полін і справді зблискувало знайоме блакитне обличчя.

— Ти не мусив цього робити, — сказав Хаул.

— А чому б і ні, раз я коли завгодно можу взяти і піти, — відповів Кальцифер. — До того ж у Маркет-Чіппінгу дощ.

Критики й літературознавці про творчість Діани Джонс

Макогончук Вікторія Шляхи Мандрівного Замку (Міні-рецензія на роман Діани Вінн Джонс «Мандрівний замок Хаула»)
(скорочено)

...Книга «Мандрівний Замок Хаула» – одна із найпопулярніших у творчості англійської письменниці Діани Вінн Джонс (1934–2011). Звичайно, що цьому сприяла вдала однойменна екранізація Хаяо Міядзакі (2004 р.). Красива анімація в поєднанні з цікавим сюжетом і містичними персонажами зробила фільм справді казковою сумішшю. Принаймні, я у своєму підлітковому віці дуже захопилась цією історією, не знаючи, що насправді це екранізація роману. А у самій книзі значно більше захопливих моментів і більше іронії, ніж сентиментальності, хоча можливо, це просто мій дорослий заангажований погляд?

Читала я українське видання 2016 року серії «Дивовижні світи». І треба сказати, що оформлення обгортки одразу затягує в мандрівний світ цієї книги. Маленькі людські постаті, орнаменти, капелюшок і сам Мандрівний Замок ніби знаходяться в постійному русі. Тому відкриваєш роман вже з певним настроєм на подорож.

Перед нами історія старшої сестри Софі, яка живе в чарівній країні Інгарії. Одразу авторкою переосмислюється традиційний сюжет про Попелюшку. Зла мачуха – зовсім не зла, а явно невизначена в житті мила жіночка. Дві інші сестри теж люблять Софі, але після смерті батька вона змушена тяжко працювати у капелюшному магазині, поки добра мачуха мило розважається у місті. Врешті-решт юна Софі допрацьовується до того, що починає відчувати

себе старою (здається мені, що багатьом це відчуття знайоме). Аж ось приходить зла Відьма Пустирись, яка, сплутавши її з іншою сестрою, матеріалізує це відчуття. Вона перетворює Софі на 90-річну бабусю. Стара дівчина вирушає у мандри і потрапляє в чарівний Замок Хаула. Про усі пригоди Софі, звичайно, я переповідати не буду, але треба зупинитись на декількох важливих образах.

Перший – це головний персонаж роману чарівник Хаул, який, за чутками, поїдає дівочі серця. Одразу уявляєш сивобородого злого та могутнього старця. Проте ним виявляється молодий хлопець, який любить стояти перед дзеркалом і «поїдає дівочі серця» зовсім в іншому сенсі. Саме через цей образ показано своєрідне розвінчання магічного пафосу. З кожним розділом все більше розумієш, що таких харизматичних, обдарованих і страшенно лінивих Хаулів у повсякденному житті можна зустріти чимало, щоправда без Мандрівних Замків. До того ж, Хаул – представник саме нашого світу, що в романі є паралеллю тій іншій, чарівній дійсності. Нерозривно пов'язаний з Хаулом вогненний демон Кальцифер, який керує Мандрівним замком. Щодо самого Замку (а це другий важливий образ), то він мандрує не лише в одному просторі, а й постає порталом між різними містами, ба навіть світами. Тема переплітання різних реальностей достатньо поширена в англійських письменників, хоча використовують вони її кожен по-своєму. Зокрема, в цьому романі це постійно мігруючий Замок, який в інших містах стоїть на місці. І разом з ним постійно мігруючий Хаул-«вислизач», що у кожній дійсності має інше ім'я та іншу іпостась. Такий собі містичний Протей, який любить фарбувати волосся.

А що старша сестра Софі? Саме вона, зрештою, своєю впертістю і любов'ю рятує життя і Хаулу, і Кальциферу, заодно знову ставши молодою. Але про те, як це стається, дізнавайтесь самі, адже кожен – і дорослий, і юний розкриває ці чарівні метафори по-своєму.

Як справді хороша історія, роман «Мандрівний Замок Хаула» закінчується позитивно, але без героїчного пафосу. Авторка настільки зближує дійсність та магію, що навіть будучи дорослою, мимоволі проникаєшся цим настроєм. Хочеш відкривати нові містичні світи, подорожуючи Мандрівним Замком... І те, чи вважаємо ми ці Мандрівки ескапізмом чи реальним дослідженням дійсності – напевно, найважливіше питання нашого буття.

Макогончук Вікторія Шляхи Мандрівного Замку (Міні-рецензія на роман Діани Вінн Джонс «Мандрівний замок Хаула»). URL: <http://ltd.co.ua/diana-vinn-dzhons-mandrivnyj-zamok-haula-retsenziya-na-roman/>

Ю. В. Шуба

Гра як принцип побудови роману «Мандрівний замок Хаула» Діани Вінн Джонс (скорочено)

...Англійський роман останньої третини ХХ століття є унікальним явищем європейської літератури, в якому адаптація постмодерністських прийомів є суголосною з англійською літературною традицією. Активне звернення до ігрових прийомів, розпочате в період модернізму, набуває перманентного характеру в добу постмодернізму. Амбівалентний характер гри відповідає загальному духу постмодерністської епохи, перетворюючи її на інструмент художнього конструювання твору. Гра моделює жанр роману, створює власний ігровий простір, поєднуючи елементи історичного роману, детективу, казки, фентезі, щоденника, біографії тощо, та осучаснює стилі минулого. ...

«Мандрівний Замок Хаула» (Howl's Moving Castle) – перший роман з циклу «Замок», написаний британською письменницею Діаною Вінн Джонс у 1986. Наступним став «Повітряний Замок» (Castle in the Air) у 1990. Завершує цикл «Будинок ста доріг» (House of Many Ways), у російському варіанті «Дом с характером», який вийшов у 2008. Особливої популярності роман «Мандрівний Замок Хаула» набув після його екранізації у 2004 році видатним японським режисером аніме Хаяо Міядзакі, англійська версія мультфільму вийшла наступного року. Чітко визначити жанр роману неможливо, оскільки письменниця майстерно змішує казку, фентезі, пригодницький «роман виховання» в одному творі, наповнюючи його

чудесами, чарами, чарівниками, чарівницями і відьмами, тваринами, що вміють говорити, як того вимагають споріднені жанри, якими є казка і фентезі (осучаснена казка), та надаючи можливість читачеві прослідкувати за процесом фізичного і психологічного перетворення головних персонажів. Сюжет роману, на перший погляд, здається досить простим. Продавчиню дамських капелюшків Софі Хаттер зачаровує страшна Відьма Пустирищ, перетворюючи її на стару бабцю. У намаганні позбавитися закляття Софі пробирається у Мандрівний Замок чарівника Хаула, разом з ним стає учасницею багатьох пригод і нарешті повертає собі молодість. Але таке прочитання роману є поверховим і не розкриває задуму письменниці. По-перше, у романі чітко прослідковуються алюзії на відомі казки, але часто у дзеркальному відображенні, тож для любителів і знавців казок твір стане справжньою насолодою. По-друге, твір зітканий з чисельних цитат, явних і прихованих. По-третє, роман має глибокі, філософські ідеї, досягнути які можна, лише дочитавши книгу до кінця. Щоб читач легко міг здогадатися, яка казка прихована, письменниця часто відкрито натякає, вживаючи імена казкових персонажів. У романі можна легко упізнати такі народні казки як «Попелюшка», «Чарівний принц», «Красуня і Чудовисько», «Синя Борода», «Дивовижного чарівника країни Оз» Л.Ф. Баума, роман «Лев, Біла Відьма та Шафа» К.С. Льюїса тощо. Д. В. Джонс розпочинає свій твір, іронічно підсумовуючи загальну тенденцію казок обирати на роль героя молодшу дитину. Як правило, з трьох царевичів лише молодший є найвправнішим, найрозумніший і виконує волю батька. У романі «Мандрівний Замок Хаула» трьох царевичів замінюють три сестри з заможної родини

Тож у Софі Хаттер з Інгарії не було жодного шансу на успіх, адже вона була найстаршою дитиною у сім'ї заможного капелюшника, яка мала успадкувати усе батьківське майно, а не донькою бідного лісоруба, що давало б їй хоч якусь надію. Ця думка настільки вкорінюється в мозок Софі, що вона пасивно приймає свою долю, не намагаючись щось змінити. Як у казці «Попелюшка» Софі рано втрачає матір і батько одружується в друге, але надалі відбувається дзеркальне відображення казки. В оригінальній версії у мачухи було дві доньки, які знущалися з Попелюшки. У романі Д.В. Джонс цю роль мали виконувати Софі і її молодша сестра Летті, але мачуха Фанні однаково добре ставилася до всіх дівчат, тож дівчата не перетворилися на Бридких Старших Сестер із «Попелюшки», любили і підтримували одна одну...

Спочатку Софі приглядала за молодшими сестрами, шила їм одяг, ходила до школи, розуміючи, «how little chance she had of an interesting future». Ця ідея про мізерність її шансів на цікаве майбутнє постійно повторюється письменницею, змушуючи навіть читача повірити в це. Після раптової смерті батька Софі була змушена шити капелюшки і продавати їх у крамниці замість Фанні, яка постійно знаходила собі справи за межами крамниці. Молодші сестри були віддані на навчання, на них чекало чудове, наповнене різними подіями життя, а для Софі увесь світ обмежився крамничкою дамських капелюшків у містечку Маркет-Чіппінг, де єдиними співбесідниками були капелюшки. Знання про світ за межами крамниці дівчина черпала з розмов відвідувачок, які обмінювалися між собою чутками. Її життя було таким же сірим, як і її сукня і шаль, на фоні занадто яскравих капелюшків, кольорова палітра яких у романі лише підкреслює цей контраст. Софі навіть не відчувала духу Травневого свята, хоча їй дуже хотілося, щоб життя не було безперервним процесом прикрашання капелюшків. Тож дівчина вирішує одного дня знайти хвилинку і відвідати сестру Летті, яка була продавщицею у кондитерській пані Цезарі. Але це рішення переноситься з дня на день з різних причин – брак часу, брак сил (Софі раптом здається, що до Ринкової площі надто вже далеко), можлива небезпека з боку чарівника Хаула. Усе це є свідченням того, як душевне старіння дівчини починає впливати на її фізичний стан. Зустріч з сестрою, яка виявилася не Летті, а Мартою (дівчата помінялися, бо мали інше, відмінне від Фанні, уявлення про щастя), збентежила Софі. Розмова з сестрою, що мачуха лише використовує її і не платить ані копійки, а сама насолоджується життям і витрачає зароблені Софі гроші, викликали в дівчині сильне роздратування. Вона вже була готова втекти з дому і вирушити на пошуки щастя, але вчасно згадала, що вона ж найстарша, тож їй однаково немає на що сподіватися. І тут в крамницю Софі

завітала Відьма Пустиріщ і, звинувативши Софі у втручання в чужі справи, перетворила її на стару бабцю.

Якщо в житті Попелюшки з'явилася хрещена-фея і перетворила її вбоге брання на розкішне, надаючи можливість поїхати на бал, розважитися, зустріти прекрасного принца і стати щасливою, то у романі «Мандрівний Замок Хаула» ми маємо змінену полярність. Софі отримує нову подобу і зовсім цього не лякається, адже її фізична оболонка тепер відповідає її душевному стану, вона стає маскою, за якою Софі почуває себе вільною і впевненою ...

Тепер Софі могла покинути крамничку і піти шукати свого щастя. Отже це перетворення стає тієї безвихіддю і водночас щасливим шансом, що стимулює дівчину до активних дій і позбавляє її страху перед світом і Хаулом. Останній був відомий в містечку серцеїд, про якого матері застерігали доньок, і дівчина неодноразово уявляла, як він у себе в замку поїдає дівочі серця, – алюзія на «Синю бороду». Подібно до Дороті з «Дивовижного чарівника країни Оз» Л. Ф. Баума Софі зустрічає опудало (у Л. Ф. Баума це Страшила), якому вона допомагає, а потім звільняє наляканого собаку (в оригінальному варіанті – Лякливий Лев), який пізніше буде її захищати, незважаючи на жахливий страх перед Відьмою Пустиріщ. Софі навіть іронізує над двома зустрічами, від яких вона не отримала жодної матеріальної користі, та з нетерпінням очікує на третю, яка за законами казкового жанру має її винагородити. ...

Замість Бляшаного Лісоруба Софі зустрічає молодого пастуха, який вважає її відьмою. Знову маємо зміну полярності: металевий – живий; без серця – з серцем; добра чарівниця Дороті – зла відьма Софі, що наводить пристрій на чужу худобу; дівчина з Канзасу потрапляє у казку – дівчина з казки потрапляє в Уельс. Побачивши Мандрівний Замок, Софі поспішає до нього з єдиною метою – погрітися біля вогнищу каміну, а не щоб повернути молодість, і проявляє неабияку для літньої людини наполегливість, щоб потрапити всередину. Усередині вона поводить спочатку як загарбник, а потім неначе хазяйка, змушуючи усіх її слухатися, навіть вогненного демона Кальцифера. Демонічну сутність останнього підкреслює ім'я «Кальцифер», яке співзвучне з «Люцифер». В англійській мові прикметник «calcifereous» означає «той, що має у своєму складі кальцій чи вапняні структури», тобто є твердим, що відповідає авторському задуму, адже раніше Кальцифер був падаючою зіркою, з якою Хаул уклав угоду, врятувавши і віддавши їй своє серце за магічну підтримку. Кальцифер не тільки обігрівав будинок, тримає його в купі і захищає, він підсилює чарівні здібності Хаула, і сам того не усвідомлюючи, стає душею будинку і другом його мешканців, хоча спочатку він постає як егоїстична, самозакохана і свавільна істота. Окремої уваги заслуговує Замок Хаула – поєднання казкового і технічних досягнень ... Ззовні він був схожий на замок, а за своїми технічними характеристиками і внутрішньою будовою чимось нагадував старий занедбаний будинок на колесах. Але варто було повернути дверну ручку всередині будинка до однієї з кольорових позначок на квадратній дерев'яній клямці в одвірку, і можна було потрапити в різні королівства. Такий перехід є алюзією на роман «Лев, Біла Відьма та Шафа» К. С. Льюїса, у якому через дверцята шафи можна було потрапити до Нарнії. Керолін Вебб у кольорових позначках вбачає алюзію на «Дивовижного чарівника країни Оз» Л. Ф. Баума, проводячи паралель між місцевостями, до яких потрапляєш з Замку Хаула, з кольоровим розподілом країни Оз на різні сектори, в яких правлять добрі чи злі чарівниці, адже в кожному з чотирьох містечок, описаних в романі Д.В. Джонс є своя чарівниця чи відьма. Так, пані Пентстеммонт живе у Кінгсбері, пані Ферфакс – у Портхавені, Софі сама родом з МаркетЧіппінг, а найнебезпечніша відьма, вогняний демон-шкільна вчителька племінника Хаула міс Ангоріан – в Уельсі. На відміну від чарівниць і відьом Софі не вміє чарувати і не знає жодного закляття, але вона має чарівний дар наділяти неживі предмети душею, розмовляючи з ними і співчуючи їм. Спочатку цей дар проявився, коли Софі шила капелюшки і вигадувала, яке щасливе майбутнє чекає на нову власницю капелюшка, навіть не підозрюючи, що всі її пророцтва здійсняться. Саме за її дар змінювати жіночі долі на краще, дівчина була зачарована Відьмою Пустиріщ. Закляття Відьми Пустиріщ водночас стає визволенням Софі. Софі настільки подобається бути розкутою, сміливою, природньою, схильною до авантур, не боятися висловлювати власну думку, списуючи все на свій вік, що вона несвідомо опирається і

не дає можливості чарівницям пані Пентстеммонт і пані Ферфакс та чарівнику Хаулу повернути їй її подобу. Недарма Кальцифер розрізняє у заклятті Софі два шари – один шар, накладено Відьмою Пустиріш, а інший – підсвідомо самою Софі. Усе, що вдається Хаулу, – це повернути пружність її суглобам і позбавити серцевих нападів, адже саме ці вікові зміни були єдиним наріканням Софі на її старий вік і тими двома речами, які її не влаштовувала в її новому образі. Потрібно зауважити, що поки Софі старанно грає роль старої леді або матусі Хаула, як вона це уявляє, інші – їй підігрують, адже Хаул та інші добрі чарівниці, до яких насправді Хаул приводить Софі, щоб зняти чари, бачать справжній образ Софі. Усі вони нічим не можуть зарадити дівчини, оскільки вона сама міцно тримається за маску старої бабці і не хоче її позбавлятися. Обігрування ситуацій, заснованих на парадоксі, є типовим для стилю Д.В. Джонс: приваблива молода дівчина відчуває себе старою у душі, а перетворившись на стару жінку повертає молодість душі; успадкування сімейних статків старшою дитиною прирівнюється до повного провалу, а бідність надає усі шанси на щастя; безсердечний Хаул насправді є дуже чуйною і люблячою людиною тощо. Цікавим є вибір імен головних персонажів. Ім'я «Софі Хаттер» багато говорить про його власницю: прізвище «Хаттер» (з англ. hatter – капелюшний майстер; торговець капелюхами) вказує на професійний рід занять родини дівчини, а ім'я «Софі» зі старогрецької означає «мудрість». Згідно з його трактуванням дівчина з таким ім'ям рідко плаче чи просить про допомогу, має аналітичний склад розуму, необхідний для досягнення найвищої мудрості, здатна на самовідданні дії. Серед негативних рис Софі – її сором'язливість, прихована чуттєвість, хвилинні поривання і неочікувані нерозсудливі вчинки, а також гаряче серце, але вона соромиться проявляти свої почуття, ховає їх за справами та піклуванням про інших людей. Водночас дівчина з таким ім'ям дуже потребує любові. Саме такою зображує Софі Діана Вінн Джонс у романі «Мандрівний Замок Хаула», яка не думаючи про себе, готова у будь-який момент бігти на допомогу друзям, битися з найстрашнішою відьмою голіруч, щоб врятувати молоду жінку. А ще в образі Софі письменниця зображує, як творча особистість намагається вирватися зі світу умовностей і знайти своє власне «я». Фаталістка Софі отримує шанс розірвати суспільні умовності і реалізувати власні таланти, стаючи невід'ємною частиною Замка Хаула. Поборовши відьму, розірвавши угоду між Кальцифером і Хаулом, повернувши Хаулу серце, дівчина повертає свою молодість. Останнє, на нашу думку, пов'язане не стільки зі смертю Відьми Пустиріш, а з розумінням того, що її люблять і про неї піклуються рідні, друзі і Хаул.

Власник Замку Хаул має у романі декілька імен. Так у Кінгсбері його знають під іменем Чаклуна (Мага) Пендрагона (Wizard Pendragon), Чарівника Дженкіна (Sorcerer Jenkin) – у Портхавені, Жахливого Хаула (Horrible Howl) – у королівському палаці, а коли він оселяється у рідному містечку Софі, МаркетЧіппінг, то стає Х. Дженкінс. Але найбільш йому до вподоби «Пендрагон». Звертаючись до історії Великої Британії, згадаємо Утера Пендрагона, батька майбутнього правителя Камелота, легендарного короля Артура. Ім'я «Утер» в перекладі з валлійського означає «жахливий». Тож письменниця двічі обігрує ім'я видатної історичної особи, назвавши Хаула Жахливим і Пендрагоном. Подібно до того, як Утер Пендрагон уклав угоду з Мерліном для отримання бажаного, пообіцявши тому свого первістка, Хаул уклав угоду з вогняним демоном Кальцифером, віддавши йому своє серце за магічну підтримку. Ім'я «Хаул» (англійський варіант Howel) є дещо зміненим іменем «Хауелл» (англійський варіант – Howell), яким називає чарівника його сестра Меган в Уельсі. Насправді Хауелл є досить розповсюдженим прізвищем, яке виникло в Уельсі спочатку як Huwel (Huwel), а потім було англізоване до Howell. Це прізвище бере начало від династії королів в Уельсі і Бретані в 9-10 століттях. Нагороджуючи головного героя королівським ім'ям, письменниця іронічно підвищує його маленький мандрівний будинок, що складається з двох кімнат, кухні, коридору і ванної кімнати, до рангу замка. Окрім очевидного натяку на королівське коріння, ім'я «Хаул» співзвучне з англійським словом howl, що означає «вити, плакати; ревіти (про дитину); вибух (сміху)». Таке семантичне значення слова howl стає гарним доповненням інфантильному образу Хаула, якого жахливо засмучують щонайменші зміни у зовнішності. ...

Д. В. Джонс також використовує різноманітні слова семантичного поля «кричати, ревіти, завивати» – scream, yell, howl, moan, bray, щоб передати усю палітру відчуттів Хаула. Ще один омонім howl в англійській мові має значення «жарт, анекдот, смішний випадок», що ще раз підкреслює ігрові інтенції британської письменниці. Характеризуючи Хаула, легко можна поміти його схожість з Пітером Пенном, казковим героєм Дж. Баррі, який не хотів дорослішати, адже витівки Хаула часто йдуть у розріз з поведінкою дорослої людини. Ролі Венді і Майкла Дарлінг виконують Софі Хаттер та учень Майкл, якого підібрав Хаул і залишив в себе жити. Якщо у казці Дж. Баррі Венді мала подбати про всіх хлопчаків і стати їм матусею, то у романі Д. В. Джонс Софі не тільки турбується про всіх жителів замку, вносячи певний лад і організованість в їх життя, а й уповноважена виконувати роль матусі Хаула, пані Пендрагон. Знайомлячи Софі з поважними персонами і представляючи її як свою матінку, Хаул водночас намагається розбудити в ній молоду жінку, якій б подобалося бути привабливою і жаданою. Але йому так і не вдається викликати ревності в Софі. Потрібно зауважити, що репрезентуючи Софі як самостійного, незалежного від волі автора персонажа, який діє на власний розсуд, образ Хаула вибудовується і переосмислюється через сприйняття Софі, перетворюючи дівчину на імпліцитного оповідача. Для неї Хаул – вродливий марнославний юнак, який занадто переймається власною зовнішністю, уникає відповідальності, полюбає безлад і павуків, проводить цілі дні, залицяючись до молодих дівчат, а коли вони закохуються в нього, то він втрачає до них інтерес. І лише переконуючи інших (серед них і читача роману, який стає безпосереднім учасником усіх подій), що Хаул не такий жадливий, Софі розуміє, як вона помилялася в ньому. Як будь-який постмодерністський твір, роман «Мандрівний Замок Хаула» містить явні і приховані цитати.

Особливої уваги заслуговує цитування «Пісні» Джона Донна, яка спочатку трактується як рецепт зілля Хаула, потім як вірш для обов'язкового вивчення у школі племінником Хаула, а насправді виконує роль прокляття Відьми Пустирищ. У романі «Мандрівний Замок Хаула» вірш подається певними дозами, поки читач не отримує його повний варіант і не усвідомить, що цей вірш водночас є історією життя Хаула, відбиваючи основні і водночас вирішальні моменти в житті чарівника ...

Оригінальний правопис початку XVII століття у вірші органічно вплітається у картину минулого Софі, коли існували королі і чарівники, а жителі пересувалися пішки, або у каретах. Повною протилежністю чарівної країни є сучасний світ Хаула з електрикою і комп'ютерними іграми, в якому немає місця для чар і дива, і з якого втікає Хаул, подібно тому як тікає читач від буденної реальності в інобуття, інореальності літератури есканізму....

Шуба Ю. В. Гра як принцип побудови роману «Мандрівний замок Хаула» Діани Вінн Джонс. Вітчизняна філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення : збірник наукових праць, 2019. № 8. pp. 83-93.

Література

1. Кашуба Є. Текстоцентричний підхід як засіб формування читацької компетенції школярів. Матеріали до уроків за романом Діани Джонс «Мандрівний замок Хаула». *Зарубіжна література в школах України*, 2016. № 3. С. 36 – 47.
2. Пантелєєва В. Вивчаємо роман Діани Вінн Джонс «Мандрівний замок Хаула». *Зарубіжна література в школах України*, 2016. № 5. С. 34 – 37.
3. Тіхоненко С. Методичні рекомендації щодо вивчення роману Діани Вінн Джонс «Мандрівний замок Хаула». *Зарубіжна література в школах України*, 2016. № 1. С. 14 – 16.

Практичне заняття № 17

Творчість Міхаеля Енде і Роальда Дала.

План

1. Проблематика творчості Роальда Дала та його повість «Чарлі і шоколадна фабрика»: цікаві пригоди хлопчика Чарлі та його друзів на казковій шоколадній фабриці містера Вонкі. Доброта і щирість головного героя.

2. Життєвий і творчий шлях Міхаеля Енде. Повість «Джим Гудзик і машиніст Лукас»: фантастична країна Усландія та її мешканці. Моральні цінності, що утверджуються у творі.

Питання для обговорення й завдання

1. Визначте елементи сюжету повісті Р. Дала «Чарлі і шоколадна фабрика».
2. Назвіть ознаки фантастичного твору в повісті Роальда Дала «Чарлі і шоколадна фабрика».
3. Чому художні тексти цього письменника стали популярними кіносценаріями?
4. Які проблеми автор порушує в повісті «Чарлі і шоколадна фабрика»?
5. Заповніть таблицю, прочитавши повість Міхаеля Енде «Джим Гудзик і машиніст Лукас»

Країна	Характеристика, мешканці (Цитати з твору)
Недогодія	
Мандала	
Ліс Тисяча Див	
Корона Світу	
Долина Сутінок	
Кінець Світу	

Консультації

Роальд Дал (англ. Roald Dahl; 13 вересня 1916 – 23 листопада 1990) – валлійський письменник норвезького походження, автор романів, повістей, новел, оповідань, написаних як для дорослих, так і для дітей, зокрема казково-фантастичних творів та творів у жанрі фантастики жахів. Лауреат численних премій, військовий герой. Його найвідомішими творами є: «Чарлі і шоколадна фабрика», «Джеймс і гігантський персик», «Матильда», «Відьми», «Докори» та «ВДВ (Великий Дружній Велетень)». За сюжетами його книжок знято культові кінофільми «Віллі Вонка і шоколадна фабрика» (англ. *Willy Wonka & the Chocolate Factory*) у 1971 році (рімейк «Чарлі і шоколадна фабрика» у 2005 році), та анімаційний Незрівнянний містер Фокс, «Гремліни», та ще декілька.

«Чарлі і шоколадна фабрика» (англ. *Charlie and the Chocolate Factory*) – дитячий фентезійний роман валлійського письменника Роальда Дала. Роман було видано у США видавництвом Alfred A. Knopf 17 січня 1964 року, а в кінці року, 23 листопада 1964 року, у Великій Британії – видавництвом Allen & Unwin. Роальд Дал написав продовження, «Чарлі і великий скляний ліфт», яке було видано в 1972 році.

Українською мовою роман вийшов друком у видавництві «А-ба-ба-га-ла-ма-га» 1 вересня 2005 року.

Вдова Роальда Дала казала, що Чарлі в оригіналі був описаний як «маленький чорний хлопчик». Біограф Дала сказав, що змінити головного персонажа на «білого» захотів літературний агент Дала, який подумав, що чорний Чарлі був би не надто прийнятний для читачів. В першому опублікованому виданні Умпа-Лумпа був описаний як африканський пігмей і був намальований таким же шляхом в оригінальному надрукованому виданні. Після анонсу кіноадаптації з'явилася заява «Національної асоціації прогресу кольорових людей», яка висловлювала занепокоєння щодо транспортації Умпа-Лумпи до фабрики Вонки, яке символізує рабство. Дал прислухавшись до НАПКЛ, опублікував переглянуте видання. В цьому виданні, як і в наступному сиквелі, Умпа-Лумпа був намальований вже як білошкірий з зовнішністю близькою до гіпі, а посилання щодо Африки були видалені.

Хоча пізніше Дал жалкував за своєю оригінальною версією, сказавши, що його раніший намір описати Чарлі як чорного хлопчика був би доказом, що він не расист.

Фанат книги з самого дитинства, режисер, Тім Бартон, написав: «В мені відзивається книга Чарлі та шоколадна фабрика через її підтримання факту, що діти також можуть бути дорослими». В 2006 році в списку для Королівського літературного товариства, письменниці Джоан Роулінг назвала книгу Чарлі та шоколадна фабрика, серед інших десятих книг, ту, яку варто прочитати кожній дитині. Дослідження, яке проводилося у 2004 році, виявило, що найбільш читаючою книгою серед чотирикласників у школах округу Сан-Дієго, Каліфорнія є саме «Чарлі та шоколадна фабрика». Опитування, яке проводилося у 2012 році Вустерським університетом, визначило, що Чарлі та шоколадна фабрика є однією з найпоширеніших прочитаних дитячих книг серед сучасних англійських дорослих, після «Аліса у Дивокраї», «Лев, Біла Відьма та шафа», «Вітер у вербах».

Міхаель Андреас Гельмут Енде (12 листопада 1929 р. – 28 серпня 1995 р.), німецький письменник, автор понад 30 книг, більшість з яких – для дітей, народився у містечку Гармш-Партенкірхен у сім'ї художника-сюрреаліста Едгара Енде, виріс у Мюнхені.

У 1936 р. його батько підпадає під заборону творити як «художник дегенеративного напрямку мистецтва». Матері Луїзі вдається закінчити курси з основ лікувальної гімнастики, що згодом допомагає їй утримувати сім'ю. Однак у сім'ї постійно спалахують конфлікти між батьками, і Міхаель це дуже важко переносить. Школа ще дужче гнітить хлопчика: він відчуває відразу до навчання, вчителів, які насаджують дидактичні методи виховання. Розраду знаходить у друзях: один із них, Віллі, син купця, став прототипом Бастіана у «Нескінченній історії».

Після закінчення початкової школи з 1940 р. навчається в гуманітарній гімназії Максиміліана в Мюнхені (1996 р. вона була перейменована на «Гімназію ім. Міхаеля Енде»), де йому знову ж таки не щастить із навчанням: його залишають на другий рік. Але у 1943 р. учнів евакуювали через бомбардування і відправили до місця для переховування дітей. Там він ближче познайомився і навіть зав'язав дружбу зі своїм однокласником, відмінником Матіасом (хоча навчаючись разом у гімназії, хлопці один одного дуже недолюбливали), який захоплюється читанням Шіллера, Новаліса і Гьольдерліна; класичною музикою, мистецтвом і театром.

Під впливом нового друга Міхаель починає писати вірші. Його перший вірш – «Молитва Апокаліпсису», у якому відображені жахи війни. У 1945 р. юнак отримує припис про його призов до армії. Відтак дезертирує і долучається до організації «За свободу Баварії». Згодом знову зустрічається з другом Матіасом, співає в хорі. Коло друзів-інтелектуалів зростає. 1947-1948 закінчує школу Вальдорф у Штудгарті. У сімнадцять років здобуває стипендію на навчання в театральній школі (1948-1950). Разом з друзями відвідує бібліотеки, знайомиться з творами французьких екзистенціалістів.

На всю подальшу письменницьку творчість Міхаеля Енде мали великий вплив картини батька-сюрреаліста, літературні читання в товаристві Матіаса, а також вчення екзистенціаліста Жана Поля Сартра.

Газети починають публікувати вірші Міхаеля; він сам грає у театрі, сам пише п'єси. У 1951 р. йому вручають диплом актора сцени. Але невдовзі юнак залишає театральну діяльність, щоб цілковито присвятити себе літературі. Працює кінокритиком на баварському радіо.

І ось одного разу, подорожуючи по Італії на замовлення радіо, він якось ввечері натрапляє на молодецьке товариство, що сидить на площі королівського замку і слухає історії, які переповідає один чоловік з книжки Олександра Дюма. Ця подія, а також зустріч із однокласником, який попросив написати кілька слів до дитячої книжки з малюнками, стали визначальними для Міхаеля Енде як дитячого письменника – з-під його пера замість «кількох слів» вийшов перший роман для дітей про Джиммі-Гудзика на 500 сторінок (опублікований у 1960 р.): «Є щось таке як перша любов. Вона завжди є якимось особливим переживанням. Маємо пізніше, можливо, важливіші, або більш доленосні любові, але перша любов таїть якесь чудо, яке більше не повториться. Ось так у мене з «Джимом-Гудзиком». Це була моя перша

книга і мій перший успіх. Я тоді писав цю історію не переслідуючи певної мети. Я нічого собі тим не обіцяв, я писав книгу просто для себе» (Zeitmagazin, November 1994).

Енде стає успішним всесвітньовідомим (завдяки численним перекладам англійською, японською, італійською та багатьма іншими мовами світу) дитячим письменником, неодноразово нагороджений найвищими преміями за різні твори, серед яких особливе місце посідають «Момо» (1972) та «Нескінченна історія» (1979).

Матеріали до заняття

Роальд Дал Чарлі і шоколадна фабрика (уривки)

Переклад В. Морозова

Розділ I. А ось і Чарлі

Ці двоє старезних людей — батько й мати пана Бакета. Їх звати дідунь Джо та бабуся Джозефіна.

А ці двоє старезних людей — батько й мати пані Бакет. Їх звати дідусь Джордж та бабуня Джорджина.

Це — пан Бакет. Це — пані Бакет. Пан та пані Бакети мають синочка, якого звати Чарлі Бакет.

Це — Чарлі.

Добрий вам день. І вам добрий день. І вам.

Він радий вас бачити.

Уся їхня родина — шестеро дорослих (полічіть) і малий Чарлі Бакет — мешкає в дерев'яній хатинці на краю великого міста.

Хатинка аж ніяк не була розрахована на стількох людей, і жилося їм там страшенно незручно. Мала вона всього дві кімнатки й однісіньке ліжко. Ліжко віддали чотирьом стареньким, бо вони ж такі кволі й утомлені. Такі втомлені, що ніколи й не злазили з ліжка.

Дідунь Джо та бабуся Джозефіна лежали з одного кінця, а дідусь Джордж та бабуня Джорджина — з другого.

Пан і пані Бакети спали з малим Чарлі Бакетом в іншій кімнатці, на матрацах на підлозі.

Влітку це ще було сяк-так, а от узимку, коли по підлозі цілісіньку ніч віяли крижані протяги, ставало нестерпно.

Вони й не мріяли купити кращу хату, чи хоч би ще одне ліжко, бо були дуже вбогі.

З усієї родини роботу мав тільки пан Бакет. Він працював на фабриці зубної пасти, де цілий день сидів на лаві, накручуючи кришечки на тюбики з пастою. Але за накручування кришечок багато не платять, і бідолашний пан Бакет, хоч як багато він працював і як швидко накручував кришечки, ніколи не заробляв стільки, щоб купити бодай половину потрібних для такої великої родини речей. Грошей не вистачало навіть на харчі. На сніданок вони їли хліб з маргарином, на обід — варену картоплю з капустою, а на вечерю — капустняк. Трохи краще бувало в неділю. Усі чекали, коли настане неділя, бо хоч страви готували ті самі, але кожному дозволялося з'їсти по дві порції.

Бакети, звісно, не вмирили з голоду, але всім їм — обом дідусям, обом бабусям, батькові Чарлі, матері Чарлі і особливо малому Чарлі — з ранку до ночі здавалося, що животи поприсихали до спин.

Чарлі було найгірше. І хоч батько з матір'ю часто за обідом чи вечерею віддавали йому свої порції, та хлопцеві все одно було мало, бо він ріс. Чарлі страшенно кортіло чогось ситнішого й смачнішого за капусту з капустняком. А понад усе він хотів... ШОКОЛАДУ.

Йдучи вранці до школи, Чарлі бачив у вітринах крамничок цілі стоси величезних шоколадних плиток. Він зупинявся й дивився на них, притискаючись носом до скла і стікаючи слиною. Щодня він бачив, як інші дітлахи виймали з кишень шоколадні цукерки й пожадливо їх поглинали, і це, звичайно, була для нього велика мука.

Чарлі Бакет міг відчутти смак шоколаду єдиний раз на рік, на свій день народження. Уся родина заощаджувала для цього гроші і, коли наставав знаменний день, Чарлі з самісінького чудесного ранку дарували невеличку шоколадну плиточку. І щоразу він акуратно ховав цю плиточку в спеціальну дерев'яну коробочку і зберігав її, ніби вона була зі щирого золота. Кілька наступних днів не смів до неї навіть торкатися — тільки дивився. Коли ж урешті не витримував, то віддирав з куточка манюсінський шматочок паперової обгортки, щоб визирнув манюсінський шматочок шоколаду, а тоді відкушував звідти манюсінську крихточку — аби тільки відчутти цей чудесний солодкий смак, що поволі розтікався по язичі. На другий день відкушував ще одну крихточку, а тоді ще і ще. Отак Чарлі примудрявся розтягти десятицентову плиточку шоколаду більш як на місяць.

Але я ще не сказав вам про одне лихо, що мучило малого шоколадолоба Чарлі понад усе. Воно докучало йому набагато більше, ніж якесь там споглядання шоколадних плиток у вітринах крамниць чи поїдання іншими дітьми шоколадних цукерок просто перед його носом.

Гіршої муки годі було уявити:

У цьому місті, майже біля самої хатинки, де мешкав Чарлі, стояла **ВЕЛИЧЕЗНА ШОКОЛАДНА ФАБРИКА!**

Ви собі уявіть!

І то була не якась там звичайна шоколадна фабрика. То була найбільша й найвідоміша в цілому світі фабрика! Називалася вона "ВОНКА", а власником її був містер Віллі Вонка, найкращий за всі часи виробник і винахідник шоколадних цукерок. І що то була за чудесна, неймовірна будівля! Оточена височенним муром з величезною залізною брамою, вона вся диміла й химерно гула. А повітря навколо муру аж на кілометр просякло густими й розкішними пахощами рідкого шоколаду!

Двічі на день, ідучи до школи й повертаючись додому, малий Чарлі Бакет мусив проминати фабричну браму. І щоразу він дуже-дуже сповільнював крок, задирав носа й на повні груди вдихав цей неповторний шоколадний запах, що огортав його звідусіль.

Ох, як же йому подобався цей запах!

І як же він прагнув потрапити на фабрику й побачити, що ж там усередині.

Розділ 5. Золоті квитки

— Це означає, що людям дозволять зайти на фабрику?! — вигукнув дідунь Джо. — Ану читай, що там написано — швиденько!

— Гаразд, — сказав пан Бакет, розгладжуючи газету "Вечірній вісник". — Слухайте.

Містер Вонка геніальний виробник цукерок, якого ніхто не бачив уже десять років, прислав сьогодні таке оголошення

Я, Віллі Вонка, вирішив дозволити цього року відвідати мою фабрику п'ятьом дітям. Майте на увазі — тільки п'ятьом і не більше. Цих п'ятьох щасливців я скрізь водитиму особисто і дозволю їм побачити всі фабричні таємниці та чари. Наприкінці екскурси всі вони як спеціальний дарунок отримають стільки шоколадок і цукерок, що їм вистачить на все життя! Отож шукайте Золоті квитки! П'ять Золотих квитків було надруковано на золотому папері й заховано під звичайнісінькими обгортками п'яти звичайнісіньких шоколадних батончиків. Ці п'ять батончиків можуть опинитися де завгодно — в будь-якій крамничці на будь-якій вулиці у будь-якому місті будь-якої країни світу — на будь-якому прилавку, де продають цукерки "Вонка". А п'ятеро щасливців, які знайдуть ці п'ять Золотих квитків, стануть єдиними особами, яким дозволять відвідати мою фабрику й побачити, яка вона тепер зсередини! Успіхів вам усім і успішного полювання!

(Підпис: Віллі Вонка)

— Та він здурів! — пробурмотіла бабуся Джозефіна.

— Блискучий розум! — вигукнув дідунь Джо. — Просто чарівник! Ви тільки уявіть, що тепер буде! Цілісінський світ почне шукати Золоті квитки! Усі купуватимуть батончики "Вонка", сподіваючись знайти там квиточок! Він продасть шоколадок більше, ніж будь-коли! Яка ж то буде радість знайти квиток!

— А шоколадки й цукерки, яких вистачить на все життя — і безкоштовно! — додав дідусь Джордж. — Ви собі уявіть!

— Їх би мали привезти вантажівкою! — сказала бабуня Джорджина.

— Мене аж нудить від самої думки про них, — скривилася бабуся Джозефіна.

— Дурниці! — вигукнув дідунь Джо. — Чарлі, правда, було б чудесно — розгорнути батончик і побачити, як усередині виблискує Золотий квиток!

— Ще й як, дідуню. Але на це нема надії, — похнюпився Чарлі. — Я ж отримую тільки одну шоколадку на рік.

. — Ніколи не знати, онучку, — втрутилась бабуня Джорджина. — За тиждень у тебе день народження. Ти маєш не менше шансів, ніж будь-хто інший.

— На жаль, це не так, — засумнівався дідусь Джордж. — Золоті квитки скоріше знайдуть ті діти, які мають змогу купувати шоколадки щодня. А наш Чарлі отримує лиш одну на рік. Надії нема.

Розділ 6. Два перші щасливці

Уже на другий день знайшли перший Золотий квиток. Щасливцем виявився якийсь Август-тус Глуп, і на першій сторінці вечірньої газети, яку читав пан Бакет, красувалося його велике фото. На знімку був дев'ятирічний хлопець, такий тілистий, ніби його надули велетенською помпою. З усього його тіла випиналися здоровезні обвислі складки жиру, а лице нагадувало потворну грудку тіста з маленькими смородинками очей, що зажерливо поглядали на світ. Містечко, в якому жив Августус Глуп, за словами газети, просто шаленіло від радості за свого героя. З усіх вікон майоріли прапори, школярів звільнили від уроків, а ще на честь знаменитого земляка було влаштовано парад. "Я знала, що Августус знайде Золотого квитка, — сказала його мати журналістам. — Він щодня з'їдає стільки шоколадних цукерок, що було б просто неймовірно, якби він його не знайшов.

Їсти — це його пристрасть. Це єдине, що його цікавить. Але ж це краще, ніж бути хуліганом і стріляти на дозвіллі з самопалів, правда? І ще я завжди кажу, що він стільки не їв би, якби не потребував поживи, правда? Бо це ж вітаміни. Як він зрадіє, коли побуває на легендарній фабриці містера Вонки! Ми пишаємося ним!"

— Яка огидна жінка, — скривилася бабуся Джозефіна.

— А хлопець який бридкий, — додала бабуня Джорджина.

— Залишилося тільки чотири Золоті квитки, — замислився дідусь Джордж. — Цікаво, кому дістануться вони.

І ось уже цілу країну, та що там — цілий світ — зненацька охопила лихоманка купувати цукерки. Усі несамовито шукали решту безцінних квиточків. Дорослющі жінки влітали в цукерні, хапали одразу по десять батончиків "Вонка", похапцем здирали з них обгортки, жадібно позираючи, чи не блисне зсередини золотистий папірець. Дітлахи трошили молотками свої свинки-скарбнички і мчали в цукерні з пригорщами монет. В одному місті відомий бандит пограбував банк на п'ять тисяч доларів і того ж дня потратив усі гроші на шоколадні батончики. А коли поліція ввірвалася в будинок грабіжника, щоб його заарештувати, той сидів на підлозі серед цілих гір батончиків і здирав обгортки довжелезним кинджалом. У далекій Росії одна жінка, Сара Рус, заявила, що знайшла другий квиток, але він виявився майстерною підробкою. Відомий учений з Англії, професор Фолбоді, винайшов пристрій, який дозволяв одразу, не розгортаючи батончик, знати, чи є під обгорткою Золотий квиток. Пристрій мав механічну руку, що вискакувала зі страшенною силою, хапаючи все, що мало в собі бодай крихточку золота, тож якийсь час здавалося, що питання вичерпано. Та на лихо, коли професор демонстрував свій винахід у кондитерському відділі одного великого універмагу, механічна

рука вискочила й ухопила кутній зуб із золотою пломбою однієї графині, що стояла поблизу. Це було таке жакіття, що юрба той пристрій просто розтрошила.

Раптом, саме перед днем народження Чарлі Бакета, газети сповістили, що знайшовся другий Золотий квиток. Цього разу пощастило дівчинці, яку звали Верука Солт і яка жила зі своїми заможними батьками в далекому величезному місті.

І знову вечірня газета пана Бакета опублікувала фото щасливиці. Вона сиділа між сяючими батьками у вітальні їхнього будинку, розмахуючи над головою Золотим квитком, і всміхалася від вуха до вуха.

Веруччин батько, пан Солт, з готовністю пояснив журналістам, як саме було знайдено квиток. "Бачите, — сказав він, — одразу, як доня сказала, що просто мусить мати Золотий квиток, я пішов у місто й почав купувати всі шоколадні батончики "Вонка" — всі, які бачив. Купував їх, мабуть, тисячами. Сотнями тисяч! Тоді вантажив у фургони й відправляв на власну фабрику. Мій, розумієте, бізнес — це горішки, і в мене працює майже сотня жінок, які лущать горішки, щоб їх потім смажити й підсолювати. Цілими днями ці жінки сидять і лущать горішки. Тож я їм сказав: "Дівчата, тепер, замість лущити горішки, здирайте обгортки з цих дурних батончиків!" Вони так і робили. Зранку до вечора кожнісінька моя робітниця зривала з батончиків обгортки.

Та минуло три дні — і все дарма. Це було жакіття! Моя Веручечка з кожним днем сумнішала й сумнішала і, коли я вертався додому, кричала на мене: "Де мій Золотий квиток! Я хочу Золотий квиток!" Вона годинами лежала на підлозі, хвицля ногами й страшенно лементувала. Я не міг дивитись, як страждає моя дівчинка, тому поклявся не припиняти пошуків, доки не здобуду те, що вона забажала. І раптом... на четвертий день увечері одна моя робітниця закричала: "Я знайшла! Золотий квиток!" А я звелів: "Давай сюди, швидко!"

Вона віддала, а я побіг додому й віддав його моїй любій Веруці, і ось вона знову усміхнена, а вся наша родина знову щаслива".

— Ця ще гірша за того товстуна, — скривилася бабуся Джозефіна.

— їй треба надавати добрих ляпанців, — додала бабуня Джорджина.

— Дідуню, мені здається, що батько дівчинки зробив не дуже чесно, — пробурмотів Чарлі.

— Він її розбещує, — відповів дідунь Джо. — А коли дитину так панькати, то нічого доброго не вийде. Запам'ятай, Чарлі, мої слова.

— Іди спати, синку, — озвалася мати Чарлі. — Завтра твій день народження, не забувай. Я сподіваюся, що ти встанеш раненько, щоб розгорнути дарунок.

— Батончик "Вонка"! — зрадів Чарлі. — Це буде батончик "Вонка", правда?

— Так, синку, — зізналася матуся. — Звичайно.

— Ох, як було б чудово, якби я знайшов там третій Золотий квиток! — розмірсяв Чарлі.

— Завтра, як отримаєш дарунок, заходь сюди, — попросив дідунь Джо. — Тоді ми всі побачимо, як ти знімаєш обгортку.

Розділ 8. Знайдено ще два Золоті квитки

Того вечора газета пана Бакета повідомила про знахідку не лише третього Золотого квитка, а й четвертого. "СЬОГОДНІ ЗНАЙДЕНО ДВА ЗОЛОТІ КВИТКИ, — волали заголовки. — ЗАЛИШИВСЯ ЛИШ ОДИН".

— Що ж, — сказав дідунь Джо, коли вся родина зібралася після вечері в кімнаті стареньких. — Послухаймо, хто їх знайшов.

"Третій квиток, — прочитав пан Бакет, піднісши газету до самих очей, бо бачив поганенько, а на окуляри не мав грошей, — третій квиток знайшла панна Віолета Бореґард. Величезне хвилювання панувало в домі Бореґардів, коли наш репортер прибув туди, щоб узяти інтерв'ю в щасливої панночки — клацали фотоапарати, виблискували спалахи, а люди штовхалися й пхалися, намагаючись підійти хоч трохи ближче до знаменитості. А знаменитість стояла на кріслі у вітальні, шалено махаючи рукою з Золотим квитком, наче зупиняла таксі.

Щось усім говорила дуже швидко й дуже голосно, та нелегко було зрозуміти її слова, бо водночас вона так само шалено жувала жуйку.

— Я жую безперестанку, — кричала дівчина, — та коли почула про ті квитки містера Вонки, то відклала жуйку і перейшла на цукерки — мала надію, що мені пощастить. Тепер, зрозуміло, я знову жуватиму. Я дуже люблю жуйку. Не можу без неї жити. Жую цілісінькими днями, крім тих кількох хвилин, коли треба їсти. Тоді я приліплюю жуйку за вухо — щоб не загубити. Чесно вам зізнаюся, що почувалася б нікудишньо, якби цілий день не жувала жуєчку. Це щира правда. Мама каже, що панночкам таке не личить і що бридко дивитися, коли дівчачі щелепи постійно плямкають, але я не згодна. І хто вона така, до речі, щоб критикувати? Її щелепи, якщо хочете знати, теж плямкають не менше — вона цілими днями на мене кричить.

— Цить, Віолето, — озвалася пані Борегард з дального кутка кімнати, де вона стояла на піаніно, щоб не затовкла юрба.

— Маман, не заводься! — гаркнула панна Борегард. — Вам, мабуть, — знову звернулася вона до репортерів, — цікаво буде знати, що я жую оцей шматочок жуйки уже три місяці. Тобто це новий рекорд. Я вже побила попередній рекорд моєї найкращої подружки Кор-нелії Принцметель. Як вона казилася! Ця жуйка — мій найцінніший скарб. На ніч я її приліплюю до бильця ліжка, і зранку вона знову готова до жування... може, спочатку твердувата, але трохи пожуєш — і вона м'якне. Коли я ще не почала жувати на світовий рекорд, то міняла жуйку раз на день.

Найчастіше робила це в ліфті, вертаючись зі школи додому. Чому в ліфті? Бо мені подобалося чіпляти липкі пожовані грудочки на ліфтові кнопки. Тоді до пальця того, хто заходив у ліфт після мене й натискав кнопку, приклеювалася моя стара жуйка. Га-га! Іноді зчинявся такий вереск. Найбільше репетували жінки в дорогих рукавичках. Ой, я така рада, що зможу відвідати фабрику містера Вонки. Тим паче, що після цього він дасть мені жуйки на все життя. Класно! Ура! — Мерзенне дівчисько, — скривилася бабуся Джозефіна.

— Просто ганьба! — додала бабуня Джорджина. — Вона зі своєю жуйкою обов'язково вплипне в халепу, от побачите.

— Тату, а кому ж дістався четвертий квиток?

— Зараз побачимо, — відповів пан Бакет, знову придивляючись до газети. — Ага, ось воно. "Четвертий Золотий квиток, — прочитав він, — знайшов хлопець Майк Тіві".

— Ще один поганець, хай мені грець, — буркнула бабуся Джозефіна.

— Не перебивайте, бабуся, — попросила пані Бакет.

"Дім родини Тіві, — почав читати пан Бакет, — коли туди прибув наш кореспондент, теж був заповнений схвильованими гостями, однак щасливого переможця, тобто Майка Тіві, уся ця ситуація, здається, страшенно дратувала. — Ви що — подуріли? Не бачите, що я дивлюся телевизор? — сердито крикнув він. — Не заважайте!"

Дев'ятирічний хлопець сидів перед величезним телевизором, не зводячи очей з екрана, й дивився фільм, у якому одна зграя бандитів розстрілювала з автоматів іншу.

Майк Тіві і сам був обвішаний вісімнадцятьма різноманітними іграшковими пістолетами й автоматами. Раз у раз він підстрибував і — тра-та-та! — давав довгі черги з котроїсь стрілячки.

— Тихо! — кричав він, коли хтось намагався його про щось запитати. — Я ж вам казав не заважати! Цей серіал такий кайфовий! Просто клас! Я дивлюся його щодня. Я всі серіали дивлюся щодня, навіть лажові — ті, де не стріляють. Але бандитські — найкращі. Вони такі класні, ці бандюги! Особливо, коли нашіпиговують один одного свинцем або штрикають старими кинджалами, або лупляться кастетами! Я все віддав би, щоб теж так могли! Ото життя, кажу вам! Клас!"

— Годі вже! — втрутилась бабуся Джозефіна. — Не можу цього слухати!

— Я теж, — погодилась бабуня Джорджина. — Невже тепер усі діти так поведуться — як оці шмаркачі, про яких ми щойно почули?

— Звичайно, ні, — усміхнувся їй пан Бакет. — Хоч деякі, на жаль, так. Але не всі.

— Тепер лишився один-єдиний квиточок! — нагадав дідусь Джордж.

— Саме так, — зітхнула бабуня Джорджина. — Я точно знаю, що завтра на вечерю їстиму капусняк, і так само точно знаю, що цей квиток дістанеться якійсь огидній малій почварі, яка його не заслужила!

Розділ 11. Чудо

Чарлі зайшов до крамнички й поклав на прилавок мокру доларову банкноту.

— Один "Високочудесний зефірмелад Вон-ки", — випалив він, пригадуючи смак батончика, подарованого на день народження.

Чоловік за прилавком був жирний і вгодований. Мав великі губи, гладкі щоки й товстелезну шию. Жир навколо шиї звисав складками на комір, немов гумовий обруч. Він відвернувся, сягнув рукою, тоді знову повернувся до Чарлі і дав йому батончик. Чарлі схопив шоколадку, миттю зірвав обгортку і вп'явся в неї зубами. Відкусив великий шматок... тоді другий... о, яка ж то радість запихати в рот величезні кусні чогось солодкого й твердого! Яке неймовірне блаженство відчувати в роті тверду й поживну їжу!

— Синку, ти так сильно захотів батончика? — лагідно спитав продавець.

Чарлі кивнув, а рота йому аж розпирало шоколадом. Продавець поклав на прилавок здачу.

— Їж потроху, — порадив він. — Живіт заболить, якщо ковтати не прожувавши.

Чарлі й далі пожадливо ковтав. Не міг зупинитися. Не минуло й півхвилини, як батончик зник у горлі. Хлопець ледве дихав, але відчував неймовірне, величезне щастя. Простяг руку по здачу. Тоді завагався. Його очі були на одному рівні з прилавком. Дивилися на маленькі срібні монетки, що там лежали. Усі десяти-центові. Дев'ять штук. Яка різниця, якщо він витратить ще однісіньку...

— Мабуть, — сказав він тихо, — мабуть... я візьму ще один батончик. Такий самий, якщо можна.

— Чому ж не можна? — відповів гладкий продавець. Він знову сягнув собі за спину й дістав з полиці ще один "Високочудесний зефірмелад Вонки". Поклав його на прилавок.

Чарлі взяв, здер обгортку... і раптом... з-під обгортки... блиснуло золотим сяйвом. Серце в нього завмерло.

— Це ж Золотий квиток! — закричав продавець і підстрибнув на півметра вгору. — У тебе Золотий квиток! Ти знайшов останній Золотий квиток! Ти ба! Ідіть усі сюди! Йдіть дивіться! Цей малий знайшов останній Золотий квиток від Вонки! Ось він! У нього в руках!

Здавалося, в продавця починається припадок.

— Та ще й у моєї крамничці! — кричав він. — Хлопець його знайшов у моєї крамничці! Швидше кличте кореспондентів! Обережно, синку! Не розірви! Це ж безцінна річ!

За кілька секунд навколо Чарлі з'юрмилося з двадцятьо душ, а з вулиці проштовхувалися інші. Усім кортіло побачити Золотий квиток і щасливця, котрий його знайшов.

— Де квиток? — закричав хтось. — Підніміть угору, щоб усі бачили!

— Ось він, ось він! — відгукнувся ще хтось. — Хлопець тримає його в руках! Дивіться, як сяє золото!

— І як це йому вдалося знайти, хотів би я знати? — сердито загорлав якийсь товстий хлопець. — Та я ж кілька тижнів купую щодня по двадцять батончиків!

— А уяви, скільки він усього матиме безплатно! — заздрісно додав інший хлопець. — Вистачить на все життя!

— Йому не завадить, бо він худий, мов скелет! — зареготала якась дівчинка.

Чарлі не поворухнувся. Він навіть не зняв з батончика Золотий квиток. Стояв непорушно, міцно тримаючи цукерку двома руками, а довкола штовхався й галасував натовп. Чарлі паморочилася голова. Здавалося, ніби зараз він злетить угору, як повітряна кулька. Ще трохи і його ноги відірвалися б від землі. Чув, як серце гупає десь аж у горлі.

Тієї миті він відчув, як хтось легенько торкнувся рукою його плеча, а коли зиркнув угору, то побачив над собою височенного чоловіка.

— Чуєш, — прошепотів той чоловік, — я в тебе куплю. Дам п'ятдесят доларів. Що скажеш? І ще дам новенького велосипеда. Гаразд?

— Ви що, сказалися? — крикнула якась жінка, що стояла поруч. — Та я йому за цей квиток дам п'ятсот доларів! Хочеш продати квиток за п'ятсот доларів, юначе?

— Та годі вже! — гаркнув гладкий продавець, проштовхуючись крізь юрбу і міцно хапаючи Чарлі за руку. — Дайте дитині спокій! Розійдіться! Випустіть його! — А тоді зашепотів до Чарлі, підштовхуючи його до дверей:

— Нікому не віддавай! Бігом неси квиток додому, доки не загубив! Біжи й не зупиняйся аж до самої хати, зрозумів?

Чарлі кивнув.

— Знаєш, — гладкий продавець на мить замовк і всміхнувся, — я відчуваю, що тобі цей квиток був дуже потрібний. Страшенно за тебе радий. Щастя тобі, синку.

— Дякую вам, — відповів Чарлі і щодуху помчав крізь сніг. А пробігаючи повз фабрику містера Вонки, помахав їй рукою й проспівав:

— Я ще тебе побачу! Я скоро тебе побачу! За п'ять хвилин він був удома.

Розділ 13. Настав щасливий день

Уранці щасливого дня яскраво сяяло сонечко, однак земля й досі була вкрита снігом і стояв лютий холод.

Перед брамою фабрики "Вонка" зібрався величезний натовп, що хотів бачити п'ятох щасливих власників квитків. Панувало неймовірне збудження. Наближалася десята ранку. Юрба галасувала і штовхалася, а поліцаї, зчепивши руки, намагалися відтиснути її від брами.

Просто перед воротами, ретельно загороджені від натовпу поліцаями, стояли п'ятеро знаменитих дітей, разом з дорослими, що їх привели.

Серед усіх височіла кістлява постать дідуна Джо, що стояв мовчки і міцно тримав за руку малого Чарлі Бакета.

Кожен з дітей, окрім Чарлі, прийшов з мамою і татом, і це було правильно, бо інакше б усе вийшло з-під контролю. Дітям так кортіло зайти, що батькам доводилося стримувати їх силою, щоб не дерлися на браму.

— Май терпець! — кричали батьки. — Зачекай! Ще не пора! Ще не десята!

Чарлі Бакет чув, як за спиною галасує натовп. Люди штовхалися й пхалися, щоб хоч глянути на знаменитих дітей.

— Це Віолета Борегард! — почув він чийсь крик. — Це точно вона! Я її в газеті бачив!

— А знаєте, — крикнув хтось інший, — вона й далі жує свою бридку стару гумку! Вже три місяці! Гляньте на її щелепи! Вони постійно плямкають!

— А хто той гладкий хлопець?

— Та це Августус Глуп!

— Так і є!

— Здоровецький, правда?

— Страшенно!

— А то що за хлопець у курточці з ковбоєм?

— То Майк Тіві! Його не відтягти від телевізора!

— Він, мабуть, здурів! Увесь обвішався тими дурнуватими пістолями!

— А я хочу побачити Веруку Солт! — вигукнув ще хтось із натовпу. — Це та, чий батько купив півмільйона батончиків, а потім змусив працівниць своєї фабрики їх розгортати, аж доки знайшли Золотий квиток! Він купує все, чого їй заманеться! Абсолютно все! Ото завершить — і вже все має!

— Жахливо, правда?

— Мерзенно, я так скажу!

— А де вона стоїть?

— Он там! Ліворуч! Дівчинка в сріблястій норковій шубі!

— А хто з них Чарлі Бакет?

— Чарлі Бакет? Мабуть, отой худючий кур-дупель, що стоїть біля дідугана, схожого на скелет. Недалечко від нас. Отам! Бачите?

— А чого він у такий холод без пальта?

— Хіба я знаю. Може, нема за що купити.

— Боже ж ти мій! Та він геть замерзне! Чарлі, що стояв усього за кілька кроків од цих людей, міцніше стис руку дідуня Джо, а той лише глянув на Чарлі й усміхнувся.

Десь удалині годинник на церковній вежі за-бамкав десяту. Дуже повільно, голосно скрегогучучи іржавими завісами, залізні ворота фабрики почали відчинятися.

Юрба раптово завмерла.

Діти перестали стрибати. Усі вступилися в ворота.

— Ось він! — вигукнув хтось із натовпу. — Це ж він!

І так воно й було!

Розділ 14. Містер Віллі Вонка

За відчиненими фабричними воротами стояв сам містер Вонка.

І що то був за дивовижний чоловік!

На голові він мав чорний циліндр.

Одягнений був у фрак з розкішного темно-фіолетового оксамиту.

Штани мав темно-зелені.

Рукавички — перламутрово-сірі.

А в руці тримав елегантну тростину з золотою бамбулькою.

З його підборіддя стирчала акуратна чорна цапина борідка. А очі — очі він мав невимовно ясні. Здавалося, що вони весь час іскряться й мерехтять. Власне кажучи, все його лице освітлював радісний усміх.

Ох, а яким він здавався розумним! Яким кмітливим, проникливим і енергійним! Він без упину посмикував головою, схиляв її і так і сяк, ніби вбирав усе довкола своїми ясними мерехтливими очима. Його рухи були швидкі, як у білки, спритної й хитруючої старої білки з парку.

Зненацька він кумедно з підстрибом затанцював на снігу, широко розвів руки, всміхнувся п'ятьом дітлахам, що скупчилися біля воріт, і вигукнув:

— Вітаю вас, мої маленькі друзі! Запрошую на фабрику!

Голос його звучав високо й чисто, мов флейта.

— Підходьте по одному, — покликав він, — разом з батьками. Показуйте свій Золотий квиток і називайтеся. Хто перший?

Гладкий хлопець виступив наперед.

— Я — Августус Глуп, — сказав він.

— Августус! — вигукнув містер Вонка, схопив його за руку й енергійно почав нею трясти. — Любий хлопчику, який я радий тебе бачити! Я захоплений! Зачарований! Безмежно втішений, що ти прийшов! А це твої батьки? Як приємно! Заходьте! Заходьте! Правильно! У ці ворота!

Видно було, що містер Вонка схвилюваний не менше за всіх інших.

— Мене звати, — вийшла вперед наступна дитина, — Верука Солт.

загрузка...

— Дороженька Веруко! Як ся маєш? Така радість! У тебе таке цікаве ім'я! Я думав, що верука — це така бородавка, що вискакує на п'ятах! Але я, мабуть, помилявся. Яка ти гарна в цій чудовій норковій шубці! Я дуже радий, що ти прийшла! Боженьку, це буде такий цікавий день! Маю надію, що тобі тут сподобається! Я впевнений! Я знаю! Твій батько? Здоровенькі були, пане Солт. Пані Солт? Безмежно радий вас бачити! Так, так, з квитком усе гаразд! Прошу заходити!

Наступні двоє дітей, Віолета Борегард і Майк Тіві, ступили вперед, показали квитки, а містер Вонка так енергійно їх вітав, що трохи не повідривав рук.

Аж ось почувся нервовий шепіт:

— Чарлі Бакет.

— Чарлі! — вигукнув містер Вонка. — Ну, ну, ну! То он ти який! Це ти знайшов квитка щойно вчора? Так, так. Я читав у ранкових газетах! Саме вчасно, любий хлопчику! Я такий радий! Такий за тебе щасливий! А це? Твій дідунь? Приємно познайомитись, добродію! Я захоплений! Зачарований! Радий-радісінський! Чудово! Усі вже тут? П'ятеро діточок? Так! Добре! Тепер ідіть за мною! Наша екскурсія зараз почнеться! Але тримайтеся разомі; Будьте ласкаві, самі нікуди не відходьте! Я не хотів би когось із вас загубити на цьому рівні! Боронь Боже!

Чарлі зиркнув через плече й побачив, як великі залізні ворота за спиною повільно зачинялися. Юрба за ними й далі штовхалася й галасувала. Чарлі востаннє глянув на людей.

І ось ворота з гуркотом зачинилися і зовнішній світ пропав з виду.

— Осюди! — вигукнув містер Вонка, дрібчучи попереду всіх. — У ці великі червоні двері, прошу! Правильно! Там гарно й тепло! Мушу дбати, щоб на фабриці було тепло — через працівників! Мої працівники звикли до неймовірно гарячого клімату! Холоду вони не витримують! Вони б загинули, якби в таку погоду вийшли надвір! Позамерзли б!

— А хто ті працівники? — поцікавився Ав-густус Глуп.

— На все свій час, хлопчику! — всміхнувся Августусові містер Вонка. — Потерпи! Ще хвилику — й побачиш! Усі вже зайшли? Добре! Чи не могли б ви зачинити двері? Дякую.

Чарлі Бакет опинився в довжелезному коридорі, що безкінечно тягнувся хтозна-куди. Коридор був такий широкий, що легко проїхав би автомобіль. Стіни були блідо-рожеві, а освітлення — м'яке й затишне.

— Як гарно й тепло! — прошепотів Чарлі.

— Точно. А який чудовий запах! — відгукнувся дідунь Джо, глибоко атягуючи ніздрями повітря. Здавалося, в цьому повітрі змішалися всі найкращі пахощі світу — аромат смаженої кави, паленого цукру, плавленого шоколаду, м'яти, фіалок, товчених горішків, яблуневого Цвіту, карамелі та лимонної шкірки...

А здалеку, з самого серця величезної фабрики, приглушено долинав могутній гуркіт, немовби в якійсь велетенській машині з карколомною швидкістю крутилися колеса й шестерні.

— Оце, любі дітки, — сказав, перекикуючи гуркіт, містер Вонка, — це головний коридор. Повісьте шуби й шапки на вішак і йдіть за мною. Сюди! Добре! Усі готові? Тоді вперед! Уже йдемо! — Він подріботів коридором, хвості темно-фіолетового оксамитового фрака залопотіли в нього за спиною, а відвідувачі побігли за ним.

Якщо подумати, то це був чималий гурт людей. Дев'ятеро дорослих і п'ятеро дітей, усього чотирнадцять душ. Тож можете уявити, яка почалася штовханина й штурханина, коли всі кинулися бігти коридором, намагаючись не відстати від стрімкої невеличкої постаті.

— Скоріше! — підганяв містер Вонка. — Ворушіться! Ми сьогодні нічого не встигнемо, якщо ви будете такі мляві!

Незабаром він звернув з головного коридору праворуч, у коридор трохи вужчий.

Тоді повернув ліворуч.

Тоді знову ліворуч.

Тоді праворуч.

Тоді ліворуч.

Тоді праворуч.

Тоді праворуч.

Тоді ліворуч.

Це був ніби велетенський кролячий САЖОК, де навсібіч розгалужувалися нові й нові коридори.

— Чарлі, тільки не відпусти моєї руки, — прошепотів дідунь Джо.

— Зверніть увагу, що всі коридори ведуть униз! — гукнув містер Вонка. — Зараз ми спустимося під землю! Усі найважливіші цехи моєї фабрики розташовані глибоко під землею!

— А чому? — здивувався хтось.

— Бо нагорі для них зовсім не було б місця! — пояснив містер Вонка. — Ви побачите, які це велетенські цехи! Більші за футбольні поля! Жодна будівля в світі не змогла б їх умістити? А от унизу, під землею, місця повно. Жодних обмежень — копай, скільки хочеш.

Містер Вонка повернув праворуч.

Тоді ліворуч.

Тоді знову праворуч.

Коридори знижувалися дедалі крутіше.

І раптом містер Вонка зупинився. Перед ним сяяли блискучі металеві двері. Усі з'юрилися навколо. На дверях великими літерами було написано:

"ШОКОЛАДНИЙ ЦЕХ"

Міхаель Енде
Джим Гудзик і машиніст Лукас
(уривки)

Глава перша, у якій історія починається

Країна, у якій жив Лукас-машиніст, називалася Усландія та була дуже маленькою.

Навіть виключно маленька порівняно з іншими країнами, Німеччиною, наприклад, чи з Африкою, чи з Китаєм. Будучи десь рази в два завбільшки нашої квартири, вона переважно складалася з гори з двома верхівками, одна нижча за іншу.

Гору оповивали усілякі дороги з малесенькими мостами та переїздами. Крім того, малося залізничне сполучення, вельми звивисте. Рейки вели крізь п'ять тунелів, вздовж та поперек прокладених крізь гору та дві її верхівки.

Були в Усландії, звісно, і будинки: один звичайний, а інший — із крамничкою. Ще до будинків відновилося маленька будівля залізничної станції, що стояла просто біля підніжжя гори. У ньому жив Лукас-машиніст. А наверху, на горі між двома верхівками, стояв замок. Так що країна була забудована ґрунтовно. Більше в неї нічого не вміщувалося.

Так, ось що може бути важливим: поводитися там треба було обережно, щоб не порушити державний кордон, бо інакше миттєво промокли б ноги, адже Усландія була ще й островом.

Острів цей лежав посеред безкрайого океану, і хвили, великі й маленькі, день та ніч поспіль, шиплячи, омивали усландські кордони. Іноді, щоправда, океан бував тихим і рівним, так що в ньому по ночах віддзеркалювався місяць, а днем — сонце.

Кожного разу це було по-особливому красиво та святково, і Лукас-машиніст завжди присідав на берег та милувався. До речі, чому острів називався саме Усландією, нікому не відомо. Проте це напевно колись буде досліджено.

Отже, тут жили Лукас-машиніст та його особистий локомотив. Локомотив звали Еммою, це був добрий, хоча й, мабуть, дещо старомодний тендер. До того ж він був дещо товстуватий.

Зараз, звісно, хтось візьме й запитас:

— А нащо ж у такій малесенькій країні ще й локомотив здався?

Так же локомотивному машиністові локомотив необхідний, бо інакше на чому ж йому їздити? Може, на ліфті? Але тоді він уже буде ліфтер. А справжній локомотивний машиніст хоче бути тільки локомотивним машиністом, і більш ніким. Крім усього іншого, в Усландії й ліфта ніколи не було.

Лукас-машиніст був невисоким та дещо огрядним, і його анітрохи не хвилювало, вважається локомотив потрібною річчю чи ні. Він носив робочого комбінезона та кашкета із козирком. Очі в Лукаса були сині, як небо над Усландією в сонячний день, а обличчя та руки — майже зовсім чорними від мастила та кіптяви. І хоча він щодня мився особливим милом для локомотивних машиністів, кіптява так і не сходила. Вона дуже глибоко в'їлася до його шкіри, тому що на роботі Лукас багато років заново бруднився щодня. Коли Лукас сміявся — а робив він це часто, було видно, як блищать його чудові білі зуби, якими він міг розколоти будь-який горіх. Крім того, Лукас носив у лівому вусі маленьку золоту сережку в формі кільця та палив

коротеньку товсту люльку-носогрійку. Хоча Лукас не вирізнявся великим ростом, силою він володів неабиякою. Наприклад, якби він захотів, то залюбки зав'язав би залізного прутка на бантик. Але ніхто достеменно не знав, скільки в ньому сили, бо він любив мир та спокій, і йому було ні до чого цю силу показувати. До всього іншого Лукас був пречудовим майстром із... плювків. Так-так! Він цілився так точно, що гасив запаленого сірника на відстані трьох із половиною метрів. Але це ще не все. Він умів плювати так, як не зумів би, мабуть, ніхто на світі, і знаєте як? ПЕТЛЕПОДІБНО!

Кожного дня багато-багато разів їздив Лукас на своєму локомотиві на ім'я Емма звивистими рейками крізь п'ять тунелів з одного кінця острова до іншого та назад, і при цьому не відбувалося нічого, вартого згадки. Емма пихтіла та насвистувала від задоволення. Іноді Лукас теж насвистував якусь пісеньку, а потім вони свистіли дуєтом, і лунало це дуже весело. Особливо в тунелях, адже там така гарна луна.

Крім Лукаса та локомотива на ім'я Емма в Усландії малося ще кілька жителів. Був там, наприклад, король, який управляв країною та жив у замку між двома верхівками. А звали його Альфонс За-Чверть-Дванадцятий, тому що він народився рівно об одинадцятій годині сорок п'ять хвилин.

Альфонс За-Чверть-Дванадцятий був вельми позитивним управителем. У будь-якому разі ніхто не міг сказати на його адресу нічого поганого, тому що про нього, власне, взагалі нічого не можна було сказати. Переважну частину часу він у короні, у домашньому халаті з червоного оксамиту та шльопанцях у шотландську клітину сидів у себе в замку та вів телефонні розмови. Для цієї мети в нього мався великий золотий телефон.

У короля Альфонса За-Чверть-Дванадцятого було рівно два підданих – якщо не брати до уваги Лукаса, який, власне кажучи, був не підданий, а машиніст. Перший підданий був чоловік, і звали його пан Ермель. Пан Ермель носив шляпу із твердими полями і зі складаною парасолькою під пахвою частіше за все ходив на прогулянки. Жив він у найзвичайнісінькому будинку і не мав жодної певної професії. Тільки ходив гуляти. Він був перш за все підданим, і ним управляли. Іноді він розкривав свою парасольку, частіше тоді, коли йшов дощ. Ось і вся його історія.

Іншим підданим, а точніше підданою, була жінка, до того ж дуже-дуже мила, повна й кругленька, щоправда, не така товстушка, як локомотив на ім'я Емма. Щоким в неї були як два рум'яних яблука, і звали її пані Ваас. Через два "а". Можливо, що хтось із її предків був тугуватий на вухо, і люди прозвали його так, бо він увесь час перепитував, якщо чогось не розумів. Жила вона в будинку, де знаходилася крамниця. У крамниці продавалися всілякі потрібні речі, а саме: жувальна гумка, свіжі газети, шнурки для чобіт, молоко, устілки, вершкове масло, шпинат, напилки, цукор, батарейки для кишенькових ліхтариків, точилки для олівців, гаманці у формі маленьких шкіряних штанців, льодяники, сувеніри, універсальний клей, – коротше, все.

Щоправда, торгівля сувенірами йшла погано, тому що туристи до Усландії не приїжджали. Тільки пан Ермель іноді купував дещо, але переважно через люб'язність та через їхню дешеvizну, а не тому, що вони дійсно були йому потрібні. Крім того, він полюбляв трохи потеревенити із пані Ваас.

Так, до речі, аби не забути: короля можна було побачити тільки в святкові дні, бо весь інший час він повинен був управляти. Але по святах рівно за чверть дванадцять він підходив до вікна та привітно махав рукою. Тоді його піддані раділи та підкидали у повітря шляпи, а Лукас дозволяв Еммі весело свиснути. Потому всі пригощалися морозивом, у звичайні свята – ванільним, а в особливо урочисті дні – полуничним. Морозиво король замовляв у пані Ваас, вона була майстринею з його приготування.

Життя в Усландії протікало спокійно, але одного разу – так, отут і починається наша справжня історія.

Глава друга, у якій прибуває загадкова посилка

Одного чудового дня до берега Усландії прибуло поштове судно, і на берег зістрибнув поштар із великою посылкою під пахвою.

– Чи тут мешкає пані Малтсан чи щось на зразок того? – запитав він і зробив жадливо службове обличчя, чого зазвичай за ним не помічали. Лукас подивився на Емму, Емма – на обох підданих, піддані глянули одне на одного, і навіть король визирнув із вікна, хоча не було ані свята, ані навіть за чверть дванадцятої.

– Дорогий поштар, – сказав король дещо із докором. – Ви ж доставляєте нам пошту роками. Ви відмінно знаєте і мене, і моїх підданих, а тепер раптом запитуєте, чи не тут мешкає пані Малтсан чи щось на зразок того?

– Ось, будь ласка, ваша величносте, – відповів поштар, – прочитайте самі, ваша величносте!

І він швидко вдерся на гору та простяг королеві у вікно посылку.

На посылці стояла така адреса:

баННі МалТСаН

СТАРА ВУЛиТСЯ 133

3 поВІРК ВЛіВА

сУСмЛАНТіА

Король прочитав адресу, потім надяг окуляри та прочитав її ще раз. Адже адреса залишилася такою самою. Король безпорадно похитав головою та звернувся до своїх підданих:

– Слово честі, цьому немає пояснення, адже написано чорним по білому!

– А що саме? – запитав Лукас.

Король у цілковитій збентеженості знову надяг окуляри та сказав:

– Слухайте, мої піддані, яка адреса тут вказана.

– Дивна адреса! – сказав пан Ермель.

– Так! – вигукнув поштар із обуренням. – Нічого не розбереш, помилка на помилці! Нам, поштарям, такі речі дуже неприємні. Знати б тільки, хто це написав!

Король перевернув посылку у пошуках зворотної адреси.

– Тут стоїть лише велика цифра 13, – сказав він і знову безпорадно подивився на поштаря та на своїх підданих.

– Дуже дивно! – повторив пан Ермель.

– Отже, так, – рішуче сказав король, – дивно це чи ні, "КрУСЛАНТіА" може означати тільки Усландію! Нічого іншого, таким чином, не залишається, хтось із нас має бути пані Малтсан чи щось на зразок того.

І він, задоволений, знову зняв окуляри та витер з лоба шовковою носовою хусточкою кілька крапель поту.

– Але в нас, – сказала пані Ваас, – на всьому острові ніде немає третього поверху!

– Абсолютно правильно, – погодився король.

– І Старої вулиці в нас теж немає, – додав пан Ермель.

– І це, на жаль, правильно, – сумно зітхнув король.

– А будинку за номером 133 у нас і зовсім немає, – підсумував Лукас і зсунув кашкета за потилицю. – Я знаю це напевне, тому що дуже часто об'їжджаю весь острів.

– Дивно, – пробурмотів король та заклопотано похитав головою. І всі піддані теж похитали головами та пробурмотіли:

– Дивно!

– Може бути, це просто помилка, – трохи згодом сказав Лукас. На що король відповів:

– Може бути, помилка, а може бути, і не помилка. Якщо це не помилка, тоді в мене є ще один підданий. Підданий, про якого я і знати не знаю! Ох, який я розбурханий!

І він побіг до свого телефону і від хвилювання протеревенив по ньому три години без зупинки.

Тим часом піддані та поштар вирішили разом із Лукасом ще раз добряче обшукати весь острів. Вони сіли до локомотива на ім'я Емма та поїхали. На кожній зупинці Емма видавала гучний свист, а пасажери виходили та гукали в усі боки:

– Пані Малтса-а-ан! Вам посилка-а-а!

Проте ніхто не озивався.

– Ну добре, – нарешті сказав поштар. – У мене немає часу шукати далі, бо я маю доставити іншу пошту. Залишу-но я цю посилку вам.

Може бути, ви все-таки знайдете пані Малтсан чи щось на зразок того.

Наступного тижня я знову приїду, і якщо до того часу вона не з'явиться, заберу посилку назад.

Тут поштар застрибнув на своє поштове судно та уплив.

А що тепер робити із посилкою?

Піддані довго радилися з Лукасом. Потім у вікні знову з'явився король і сказав, що він подумав, поговорив по телефону та прийняв таке рішення: пані Малтсан чи щось на зразок того, безсумнівно, дама. А єдина дама в Усландії – це пані Ваас, наскільки йому, королю, відомо. Отже, посилка, можливо, для неї. У будь-якому разі король дає їй свій королівський дозвіл відкрити посилку, а що далі – потім буде ясно.

Піддані визнали рішення короля мудрим, і пані Ваас одразу взялася до справи.

Вона розрізала шпагат та розгорнула обгортковий папір. Стало видно велику скриньку, всіяну дірочками, на зразок тих, що роблять на коробочках для хрущів.

Пані Ваас відкрила скриньку та знайшла в ній іншу скриньку, дещо меншого розміру. Вона була обкладена соломкою та тирсою, і на ній теж було багато дірочок.

Напевне, всередині лежало щось дуже крихке, може бути, склянки чи радіоприймач. Проте для чого тоді дірочки? Пані Ваас швидко зняла кришку з цієї скриньки та знайшла всередині ще одну коробку, знов-таки із дірочками, розміром із взуттєву. Пані Ваас відкрила її, і що ж? Усередині лежало чорношкіре немовля! Воно дивилося на всіх великими блискучими очима і, схоже, було дуже раде тому, що його вийняли з цієї незатишної картонки.

– Малюк! – здивувалися всі разом. – Чорненьке немовля!

– Уважаю, що це негренья, – сказав пан Ермель з дуже розумним виглядом.

– Слово честі, – проказав король та почепив окуляри на ніс. – Це дивовижно! Дуже дивовижно!

І зняв окуляри.

Лукас поки помовчував, проте його обличчя стало помітно похмурішим.

– Такого нахабства я ще жодного разу в житті не зустрічав! – раптом гучно сказав він. – Запхати до скриньки таку крихітку! А якби ми не відкрили посилку, що тоді? Ось трапиться мені той, хто це зробив! Ось дам йому такого прочухана, на все життя запам'ятає, або я не Лукас-машиніст!

Почувши, як обурюється розсерджений Лукас, немовля розревілося. Воно було ще занадто мале і нічого не зрозуміло, а подумало, що це його лають. Крім того, велике чорне обличчя Лукаса вельми налякало малюка, він же ще не знав, що в нього самого личко теж чорне.

Пані Ваас взяла хлопчика на руки та почала втішати його. Лукас стояв поряд, дуже сумний, адже в нього і в думках не було лякати крихітку.

Пані Ваас була безмежно щаслива, бо їй завжди хотілося, щоб у неї був малюк, тоді по вечорах вона б шила для нього курточки та штанці.

Пані Ваас обожнювала шити. Те, що немовлятко виявилось чорношкірим, вона вважала особливо милим, бо воно прегарно виглядатиме у рожевому, а це був її улюблений колір.

– Як же його назвати: – спитав король. – Дитині не можна без імені.

Це було правильно, і всі замислилися. Нарешті Лукас сказав:

– Я б назвав його Джимом, адже це хлопчик.

.....

Більш за все на світі Джим хотів стати машиністом, бо ця професія відмінно пасувала до його чорної шкіри. Проте для цього треба було спочатку завести власний локомотив. А роздобути локомотив – справа доволі важка, особливо в Усландії.

Ну ось, найважливіше про Джима нам тепер відомо, залишилося тільки розповісти, звідки взялося його прізвисько.

А от звідки. У Джима на штанцях завжди була дірка на одному й тому самому місці. Пані Ваас по сто разів залатувала її, але за пару годин дірка знову була тут як тут. При цьому Джим дійсно з усіх сил намагався бути обережним, але завжди, як тільки він один разочок швидко видирався на дерево чи скочувався вниз із високої верхівки гори – вжик-крак! – дірка з'являлася знову. Нарешті рішення було знайдено. Пані Ваас обробила дірку спеціальним швом, а поруч пришила велику кнопку. Із тих пір більше не треба було проривати дірку заново, варто просто розстібнути кнопку, і вона знову опинялася на своєму місці. А замість того, щоби залатувати, варто тільки застібнути цю кнопку – і дірки як не було! Із тих пір жителі острова почали звати хлопчика тільки Джим Кнопка.

Глава шоста, у якій велика жовта голова стає друзям на заваді

У Пині було жах як багато людей, і всі поспіль – мигдальці. Джим, який ще жодного разу не бачив стільки народу одразу, почувався незатишно. У всіх мигдальців косички та великі круглі шляпи. Кожний мигдаlecь вів за руку мигдальця поменше, той, що поменше, вів іншого, ще поменше, і так до найменшого, розміром із горошину. Чи вів найменший когось менше за себе, Джим розгледіти не зміг – для цього йому знадобилося б збільшуване скло.

Це були мигдальці зі своїми дітьми, діточками та онучатками. (У всіх мигдальців дуже багато дітей та онуків.) Вулиця ними аж вирувала, вони жваво теревенили та жестикулювали, так що в Джима голова пішла обертом.

У місті стояли тисячі будинків, у кожного будинку було багато-пребагато поверхів, і в кожного поверху був свій дах із золота, що випинався вперед та був схожий на парасольку.

Із кожного вікна звішувалися прапорці та кольорові ліхтарики, а на бокових вуличках від будинку до будинку тяглися сотні мотузок для білизни. На них мешканці сушили свій випраний одяг. Мигдальці – дуже охайний народ. Вони ніколи не надягають брудного, і навіть найменші, ті, що завбільшки із горошину, щодня влаштовують прання та розвішують білизну на мотузочках завтовшки зі звичайну нитку.

.....
Увечері вся компанія повечеряла на терасі і з настанням темряви повернулася до тронної зали. До того часу тут закінчилися великі приготування.

Тисяча маленьких ліхтариків із різнокольорових самоцвітів освітлювала величезний простір зали. Мигдальські вчені, усього 21, чекали на Джима та Лукаса.

Вони принесли з собою безліч сувоїв та книг, у яких містилися всі відомості про Дракон-Місто.

Уявіть собі, якими вченими були ці люди, усі 21, якщо навіть у цій країні, де вже маленькі діти такі кмітливі, вони вважалися чи не найученішими. У них можна було запросто спитати про все, наприклад, скільки крапель у морі, чи на якій відстані від Землі знаходиться Місяць, чи чому Червоне море називається Червоним, чи яка тварина на Землі найрідша, чи коли настане сонячне затемнення. Вони знали це все напам'ять. Титул вчених лунав так: "Квітуча вченість". Проте квітучими вони якимось чином не виглядали. Одні через постійне навчання та запам'ятовування зовсім зморщилися та стали дуже лобастими. Інші від безкінечного читання та сидіння стали маленькими та товстими, а ззаду навіть якимись приплюснутими. Треті від того, що весь час тяглися по книжки до верхніх полиць бібліотеки, були довгими та тонкими, ну просто як палиці від мітел. Кожний учений носив великі золоті окуляри, що було знаком їхньої відмінного достоїнства.

.....
Після того як "Квітучі вченості", впадши долілиць, привітали спочатку царя, а потому обох мандрівників, Лукас почав ставити запитання.

– Для початку я хотів би дізнатися ось що, – сказав він, розкурюючи люльку, – звідки, власно, відомо, що принцеса перебуває в Дракон-Місті?

Уперед виступив палицеподібний учений і, поправивши окуляри, заговорив:

– Вельмишановні чужинці! Це сталося таким чином: рівно рік тому чарівна, як вранішня росинка, принцеса Лі Сі проводила свої літні канікули на морі. Одного разу вона раптом безслідно зникла. Ніхто не знав, що з нею сталося. Ми були і тяжкій невідомості доти, поки два тижні тому один рибалка не виловив із Жовтої річки пляшкову пошту. Жовта річка протікає від червоно-біло-смугастих гір повз браму нашого міста. Отже, ним було знайдено іграшкова молочна пляшка, такими користуються маленькі дівчатка для гри у "дочки-матері". У пляшечці лежав лист, написаний рукою нашої принцеси, подібної до пелюстки квітки.

– А чи можна глянути на листа? – запитав Лукас.

Учений порився у своїх паперах та протяг Лукасові маленький у кілька разів згорнутий листочок. Лукас розгорнув його та прочитав:

Дорогий незнайомцю! Ким би ти не був, знайшовши цю пляшкову пошту, достав її якомога скоріше моєму батькові Пунь Гиню, великому цареві мигдальському. Мене викрала чортова дюжина та продала пані Мальцан. Тут ще багато інших дітей. Будь ласка, врятуйте нас! Полоненими бути так жахливо. Пані Мальцан – це дракониха, а адреса в мене відтепер така:

ПРИНЦЕСІ ЛІ СІ

(мешкає у пані Мальцан)

СУМЛАНДІЯ

СТАРА ВУЛИЦЯ, 133

Третій поверх, ліворуч.

Лукас опустил листка та поринув у роздуми.

– Мальцан?.. – бурмотів він. – Мальцан... Сумландія?.. Десь я все це вже чув.

– Сумландія – це колишня назва Дракон-Міста, – пояснив палицеподібний учений. – Ми знайшли згадку про нього в одній старій книжці.

Лукас, вийнявши трубку з рота, ошелешено присвиснув та пробурмотів:

– Історія стає насправді цікавою!

– Чому? здивувався Джим.

– Послухай-но мене, Джим Кнопко! – серйозно відповів Лукас. – Настала мить, коли ти маєш дізнатися велику таємницю. Таємницю твоєї появи в Усландії. Тоді ти ще був немовлям та всього не пам'ятаєш. А доправив тебе до нас у посилці поштар.

Очі в Джима від подиву стали зовсім круглими, коли він почув від Лукаса, що сталося тоді в Усландії. Закінчивши свою оповідь, машиніст зобразив на листку паперу, як виглядала адреса на посилці.

– Але замість зворотної адреси там була тільки велика цифра 13, – додав він.

Цар, Пінг Понг та вчені уважно вислухали Лукаса та почали порівнювати адреси.

– Не доводиться сумніватися, – підсумував маленький товстий учений, спеціаліст із цих питань, – що в обох випадках йдеться про одну й ту саму адресу. Тільки принцеса Лі Сі написала адресу без помилок, а адреса на посилці з Джимом писав якийсь невіглас.

– Отже, пані Ваас зовсім не моя справжня матуся, – раптом сказав Джим.

– Так, ти правий, – відповів Лукас. – Саме це її завжди більш за все і засмучувало.

Джим помовчав, а потім із переляком у голосі запитав:

– А хто ж тоді моя матуся? Ти, може бути, гадаєш, що це пані Мальцан?

Лукас замислено похитав головою.

– Ввижається мені, що ні. Пані Мальцан – дракониха, принцеса теж про це пише. А ось хто такі ці "13", треба б з'ясувати. Це ж вони надіслали тебе у посилці.

Але ніхто не знав про цифру 13. Навіть "Квітучі ученості".

Ясна річ, Джим був дуже занепокоєний. Уявляєте, як воно буває на душі, коли ось так, серед ясного дива, дізнаєшся про самого себе такі важливі речі.

– У будь-якому разі, – підсумував Лукас, – тепер ми маємо поїхати до Дракон-Міста, не тільки щоби визволити принцесу Лі Сі, а й щоб дізнатися таємницю Джима-Кнопки. – Він пихнув люлькою та продовжив: – Це дійсно дивовижно! Адже якби ми не припливли до Мигдалії, то ніколи б не натрапили на цей слід.

– Так, – погодився цар. – За всім цим криється насправді велика таємниця.

– Ми з моїм другом Джимом Кнопкою розкриємо цю таємницю, – серйозно й рішуче сказав Лукас. – Так де ви кажете знаходиться це Дракон-Місто-Сумландія?

Цього разу наперед вийшов зморщений лобастий учений. Він був придворним царським географом та знав напам'ять усі мапи на світі.

– Вельмишановний чужинцю, – почав він із похмурою міною, – місцезнаходження Дракон-Міста, на жаль, невідомо простим смертним.

– Зрозуміло, – погодився Лукас. – Інакше би поштар неодмінно його відшукав.

– Проте ми припускаємо, – вів далі лобастий учений, – що місто знаходиться десь по інший бік червоно-біло-смугастих гір.

Оскільки пляшкову пошту принцеси принесло течією Жовтої річки, то Дракон-Місто має, вочевидь, лежати десь у верхній її частині. Але шлях Жовтої річки відомий нам, знову ж таки, лише в межах червоно-біло-смугастих гір. Там вона витікає з глибокої печери. А ось де її початок, ніхто не знає.

Лукас розмірковував та палив свою люльку, випускаючи тютюнові клуби під стелю тронної зали. Нарешті він спитав:

– А запливти до цієї печери можна?

– Ні, – відповів той. – Цілковито неможливо. Течія надто бурхлива.

– Таж річка повинна десь мати виток! – сказав Лукас. – А чи можливо перебратися на той бік гір та пошукати там?

Лобастий учений розстелив перед друзями велику географічну мапу.

– Перед вами мапа Мигдалії, – почав він, – кордони царства утворені, як бачимо звідси, уславленою мигдальською стіною, яка опоясує країни з усіх боків, за винятком моря. Стіна має п'ять брам: північну, північно-західну, західну, південно-західну та південну. Якщо виїхати з країни крізь західну браму, то на шляху опиняться "Ліс Тисячі Див". Одразу за ним починаються червоно-біло-смугасті гори. Їх називають "Короною Світу". На жаль, гори непрохідні. Але ось тут, трохи південніше, розташована ущелина під назвою "Долина Сутінків". Єдина можливість перетнути гори – це пройти крізь ущелину. Проте досі на такий крок ніхто не наважився. До того ж "Долина Сутінків" сповнена жахливих звуків та голосів, вони настільки страшні, що ніхто не в змозі їх винести. По той бік "Долини" припустимо знаходиться величезна пустеля. Ми називаємо її "Кінець Світу". Більш мені немає чого вам розказати, бо далі починається ще зовсім недосліджена територія.

Лукас уважно роздивився мапу та знову замислився. Потім він сказав:

– Якщо перебратися через "Долину Сутінків" на інший бік гір і весь час їхати на північ, то десь неодмінно знову вийдеш до Жовтої річки. Тоді можна рухатися далі, вгору за течією, поки не побачиш Дракон-Місто, якщо воно взагалі знаходиться біля Жовтої річки, ось що я маю на увазі.

– Ми не знаємо цього напевне, – обережно відповів учений, – але припускаємо.

– Так, ми неодмінно спробуємо, – продовжував Лукас. – Мапу я хотів би взяти з собою. Про всяк випадок. Джиме, у тебе є запитання?

– Так, відповів Джим. – А який вони мають вигляд, ці самі дракони?

Для відповіді вперед виступив маленький учений, цілком сплюснутий ззаду, і почав пояснювати:

– Я є придворний професор зоології. Мені відомо все про всіх тварин на світі. Що ж до сімейства драконів, то тут наука поки блукає у потемках. Усі описи, які мені вдалося знайти, виключно неточні та неймовірно суперечливі. Перед вами деякі їх зображення, але наскільки вони правдиві, я, на жаль, судити не можу.

Із цими словами вчений розгорнув перед друзями малюнок, на якому було зображено кілька істот, що мали вельми неправдоподібний вигляд.

– То що ж, – сказав Лукас та весело пихнув люлькою. – Коли ми повернемося, то точніше скажемо вам, який вигляд мають дракони. Я гадаю, тепер ми знаємо все, що треба. Дякую вам, панове, "Квітучі Ученості"!

Учені Мигдалії, усі 21, сповнені взаємної пошани, пали долілиць перед своїми слухачами, потому забрали свої папери та залишили тронну залу.

– Коли ж ви маєте намір розпочати свою подорож, друзі мої? – запитав цар, коли вони залишилися втрьох.

– Запевняю, що завтра вранці, – відповів Лукас. – Краще за все до сходу сонця. На нас чекає довгий путь, не хотілося б марнувати час. – Потім він попрохав Пінг Понга: – Будь ласка, дістань аркуш паперу та конверт із поштовою маркою. Олівець у мене є. Хотілося б написати листа до Усландії, перш ніж їхати в Дракон-Місто. А то все може трапитися.

Пінг Понг приніс усе, що просив Лукас, і друзі спільними зусиллями склали довгого листа. У ньому вони пояснювали пані Ваас та королю Альфонсові За-Чверть-Дванадцятому, чому їм довелося поїхати з Усландії. І що Джим відтепер все знає про посилку. І що зараз їм треба прямувати до Дракон-Міста-Сумландії, аби звільнити принцесу Лі Сі та розкрити таємницю Джима-Кнопки. Наприкінці листа друзі передали всім привіт від серця, і панові Ермелю теж. Лукас підписався своїм ім'ям, а Джим намалював чорне личко. Потім вони поклали листа до конверта, учотирьох спустилися на великий майдан і опустили до поштової скриньки.

Одинока та кинута стояла Емма у місячному сяйві.

– Добре, що згадав! – вигукнув Лукас, обернувшись до короля та Пінг Понга. – Еммі потрібна свіжа вода. А до тендеру нам необхідно завантажити вугілля. Прямуючи у невідомість, ніколи не знаєш зарані, чи скоро знову зможеш роздобути пристойне паливо.

Саме у цей момент на порозі королівської кухні з'явився шеф-кухар Шу Фу Лю Пі Плю. Він хотів помилуватися місяцем. Побачивши чужинців із царем та Пінг Понгом, що стояли біля локомотиву, кухар побажав їм приємного вечора.

– Ах, мій дорогий пане Шу Фу Лю Пі Плю, – сказав цар. – Ви неодмінно допоможете нашим друзям вугіллям та водою з вашої кухні, чи не так?

Придворний шеф-кухар виразив готовність, і всі взялись до роботи. Лукас, Джим, кухар і навіть сам цар тягали з кухні до локомотива цеберки із водою та вугіллям. І Пінг Понг не хотів байдикувати, хоча, звісно, міг носити цеберки завбільшки з наперсток.

Нарешті тендер наповнився вугіллям, а Еммин котел – водою.

– Так, – сказав задоволений Лукас, – велике всім спасибі! А зараз нам час спати.

– Хіба ви не хочете переночувати в палаці? – здивувався цар.

Але й Лукас, і Джим вважали, що їм краще спати в локомотиві. І затишно, і звично.

Тат усі стали прощатися і бажати один одному спокійної ночі. Цар, шеф-кухар і Пінг Понг пообіцяли встати раніше і неодмінно проводити друзів у путь.

Потім вони розійшлися. Лукас і Джим – до Емми в кабіну, Пінг Понг – на кухню, ну а цар – до себе у палац.

Незабаром усі вже спали.

Глава сімнадцята, у якій уявновелетень пояснює свою незвичайність та виявляє вдячність

Оазою пана Тур Тура виявився малесенький ставочок із прозорою водою, усередині якого фонтанчиком бив ключ. Навколо росла свіжа соковита зелень, а безліч пальм та фруктових дерев тягли свої верхівки до неба пустелі. Під деревами стояв невеличкий, дуже доглянутий білий будиночок із зеленими ставнями. На городику перед будиночком уявновелетень вирощував квіти та овочі.

Лукас, Джим і пан Тут Тур усілися в кімнаті за круглий дерев'яний стіл та почали вечеряти. На вечерю було подано смачні овочі різних сортів, а на десерт – пречудовий фруктовий салат.

Пан Тур Тур був вегетаріанцем. Так називають людей, які не їдять м'яса.

Пан Тур Тур дуже любив тварин, тому йому зовсім не хотілося вбивати їх та їсти. Те, що тварини все одно від нього тікали, бо він був уявновелетень, дуже часто його засмічувало.

Поки всі троє мирно сиділи за столом, старенька Емма стояла біля фонтанчика.

Лукас відкрив купол за її трубою, і свіжа вода з неквапливим дзюркотінням лилася до паротягового котла. Через сильну спеку в пустелі Еммі дуже хотілося пити.

Після їжі Лукас закурив свою носогрійку і, відкинувшись на спинку стільця, сказав:

– Дякую за смачний обід, пане Тур Туре. А тепер мені дуже хочеться почути вашу історію.

– Так-так, – заквапив Джим, – розкажіть, будь ласка!

– Отже, так, – почав пан Тур Тур, – власне кажучи, особливо розповідати нема чого. Безліч людей володіє якимось особливими якостями. У пана Кнопки, наприклад, чорна шкіра. Такий він від природи, і в цьому немає нічого дивного, чи не так? Чом би й не бути чорношкірим? Але, на жаль, більшість людей вважає інакше. Якщо самі вони, наприклад, білі, то цей колір вважається в них єдино правильним, і тому їм не подобається, якщо інші чорношкірі. На жаль, люди часто бувають такі нерозумні.

– До того ж, – вставив Джим, – іноді чорна шкіра – дуже практична річ, наприклад, якщо ти машиніст.

Пан Тур Тур серйозно кивнув і провадив:

– Чи бачте, друзі мої, якби один із вас зараз устав та пішов геть, він усе зменшувався та зменшувався, поки врешті-решт не перетворився б на точку на обрії. А повертаючись назад, він поступово ставав би все більшим та більшим, поки нарешті, підійшовши до нас, не став би свого звичайного зросту. Проте погодьтеся, що людина насправді весь час одного зросту. І тільки здається, що вона спершу зменшується, а потім стає більшою.

– Правильно! – погодився Лукас.

– Ну а в мене, – продовжив пояснювати пан Тур Тур, – усе навпаки. Ось так. Чим більше я віддаляюся, тим вищим вигляджу. А чим ближче я підходжу, тим помітніший мій справжній зріст.

– Тобто ви маєте на увазі, – сказав Лукас, – що насправді більше не зменшитесь, якщо підійдете ще ближче? І що ви зовсім не такий величезний, а тільки здається велетнем на відстані?

– Цілком правильно, – відповів пан Тур Тур, – тому я і кажу, що я уявновелетень. Точнісінько так можна було б назвати уявнокарликами тих людей, які здалеку виглядають маленькими, хоча насправді такими не є.

– Дійсно цікаво, – пробурмотів Лукас, задумливо випустивши з люльки кілька гарних кілець диму. – Але, пане Тур Туре, скажіть, будь ласка, як же це вийшло? Чи ви були таким уже в дитинстві?

– Я завжди був таким, – сумно відповів пан Тур Тур. – І нічого не міг із цим зробити. У дитинстві ця властивість проявлялася не так сильно, приблизно в два рази менше, ніж зараз. Ви, імовірно, можете собі уявити, як мені було сумно.

Я ж дуже мирна та товариська людина. Але де б я не з'явився, усі перелякано тікали геть.

– А чому тепер ви живете тут, в пустелі "Кінець Світу"? – поцікавився Джим із співчуттям. Йому було жакливо шкода старенького.

– Так сталося, – відповів пан Тур Тур. – Народився я на Ларипурі. Це великий острів на північ від Вогняної Землі. Мої батьки були єдині люди, які мене не боялися. І взагалі вони були дуже хороші. Коли вони померли, я вирішив переїхати. Мені хотілося відшукати таку країну, де б мене ніхто не боявся. Я мандрував усім світом, але усюди повторювалось одне й те саме. Урешті-решт, аби більше нікого не лякати, я пішов до пустелі. Друзі, після моїх батьків ви перші люди, які мене не злякалися. Мені так хотілося ще раз, перш ніж я помру, змогти із кимось побесідувати! Завдяки вам моє бажання виконалося. І тепер, коли мені буде самотньо, я згадаю вас обох та втішуся думкою про те, що десь на білому світі в мене є друзі. На подяку за це мені хотілося б щось зробити для вас.

Лукас довго мовчав та розмірковував над почутим. Джим теж глибоко замислився. Йому дуже хотілося сказати панові Тур Туру щось підбадьорливе, але до голови нічого годящого не приходило.

Нарешті Лукас увірвав мовчання:

– Якщо бажаєте, пане Тур Туре, то ви й справді можете зробити нам велику послугу.

І Лукас розповів про те, звідки вони приїхали і що зараз вони прямують до Дракон-Міста, аби звільнити принцесу Лі Сі та розкрити таємницю Джима-Кнопки.

Коли Лукас завершив, пан Тур Тур подивився на друзів із величезною повагою та сказав:

– Ви й насправді дуже хоробрі люди. Не сумніваюся, що вам вдасться визволити принцесу, хоча похід до Дракон-Міста напевно вельми небезпечна справа.

– Чи не могли б ви описати нам шлях туди? – запитав Лукас.

– Це буде зовсім неточно, – відповів пан Тур Тур, – краще я сам виведу вас із пустелі. Щоправда, піду я з вами тільки до району "Чорних Скель". А далі доведеться вам самим добиратися.

Трохи подумавши, він провадив:

– Є ще одна складність. Хоча я живу тут уже довгі роки і знаю пустелю як свої п'ять пальців, але вдень я безпорадно заблукаю. Останніми роками Фата Моргана стала ще сильнішою.

– Нам жакливо пощастило, що ми зустріли вас, пане Тур Туре! – сказав Лукас.

– О так! – серйозно відповів Тур Тур та наморщив лоба. – Одним вам із цієї пустелі було б ні за що не вибратися. Завтра чи найпізніше післязавтра вами вже точно ласували стерв'ятники.

Джим здригнувся від жаху.

– Тоді давайте зараз відправлятися, – запропонував Лукас. – Місяць вже зійшов.

Пан Тур Тур швидко зробив бутерброди та наповнив свіжим чаєм золотий термос царя мигдальського. Потім усі троє пішли до локомотива.

Але перш ніж пуститися в дорогу, Джим захотів ще раз побачити на незвичайні велетенські здібності пана Тур Тура, і той дав згоду їх продемонструвати.

.....

Незабаром вони виїхали з гроту, і перед ними опинилося Дракон-Місто. З першого погляду стало ясно, що йдеться про по-справжньому велике місто. Будинки були збудовані із гігантських сірих кам'яних глиб у сотні поверхів. Вулиці нагадували моторошні ущелини. Якщо високо задерти голову та поглянути вгору, ще можна було б, імовірно, побачити невеличкий клаптик неба. Але й цей невеличкий клаптик був повністю окутаний густими клубами газу та диму, що підіймалися звідусіль. Як уже розповідав Непомук, цей огидний чад створювали самі дракони, що тисячами кишіли на вулицях, випускали вогонь із димом із своїх глоток, носів та пащ. У деяких драконів до того ж ще на кінчиках хвостів малася подоба вихлопної труби, і звідти величезними клубами валив жовто-зелений дим.

Тут панував жакливий шум. Дракони вищали, гриміли, бурчали, стукали, сварилися, горлопанили, завивали, кашляли, волали, плакали, сміялися, свистіли, лаялися, чхали, пихтіли, позіхали, брякали, шипіли, і ну просто не знаю що ще.

До речі, тут малися дракони найрізноманітніших типів. Одні – маленькі, як такси, інші – навпаки, завбільшки із товарний потяг. Багато з них шльопали по землі, перевалюючись з боку на бік, товсті та обрюзгі, як жаби, завбільшки з автомобіль. Інші виглядали скоріше як тонка гусені заввишки з телеграфний стовп. Одні були тисячоногими, інші – тільки з однією ногою і дуже старанно плигали на ній туди-сюди, треті, зовсім безногі, як бочонки, котилися вулицями. Шум стояв, зрозуміло, оглушливий. Крім того, тут були навіть крилаті дракони. Частина з них літала наче кажани, а інша частина пурхала ніби величезні жуки чи бабки. Дзижчачи й рокочучи у спертому повітрі, вони діловито перелітали з поверху на поверх. Здавалося, що всі без кінця кудись поспішають. Дракони квапливо носилися, штовхалися, безтурботно били один одного по головах та по тулубах і взагалі поводитися занадто нелюб'язно.

Там, де Джим і Лукас могли зазирнути у діри вікон, вони повсюди бачили драконів, зайнятих найрізноманітнішими справами. Деякі готували каву чи пекли млинці на вогні, що виходив із їхніх власних ніздрів. Звісно, йдеться про драконові млинці та драконову каву з сірки та кісткової муки із приправами з отрути, жовчі, скалок скла та іржавих кнопок.

Тільки одного не вдалося друзям ніде знайти – дітей. Ані драконят, ані будь-яких інших. Річ у тому, що в справжніх драконів дітей не буває. Їм діти цілком непотрібні, бо вони не вмирають, якщо тільки їх не вбивати.

Вони ніколи не вмирають по своїй волі, а просто старішають.

Жодних інших дітей тут не було взагалі, і добре, що не було. А то їм ніде б було грати. На вулицях їх би просто розчавили, а галявинок чи чогось схожого тут не було. І жодних дерев для лазіння. Взагалі жодної зелені. Навколо цих незліченних вулиць-ущелин з їхнім смородом та шумом височіли глухою велетенською стіною краї величезного кратеру. З усього було видно, що місто це не дарма називався Сумландією.

.....

Швидко прокралися вони до дверей цього приміщення й зазирали досередини.

Перед ними була велика зала, а в ній трьома рядами стояли кам'яні парти. За партами сиділо близько двох десятків дітей з усіх куточків землі, і маленькі індіанці, і білі діти, і ескімосята, і смугляві хлопчики в тюрбанах, а посередині сиділа цілком чарівна чорноволоса дівчинка з двома кісками і дуже ніжним личком фарфорової мигдальської лялечки. Без сумніву, це була маленька принцеса Лі Сі, донька царя мигдальського.

Усі діти були прикуті ланцюгами до парт, так що рухатися вони могли, а ось втекти ні. У протилежній стіні стояла величезна кам'яна шкільна дошка, а поруч височіла, як шафа для одягу, величезних розмірів кафедра з кам'яної брили. За кафедрою сидів неймовірно огидний дракон. Він був набагато більший за локомотив на ім'я Емма, але теж набагато тонший та худіший. Гостру драконову піку вкривали щетина та бородавки. Маленькі колючі очки дракона дивилися скрізь скельця окулярів, що зблискували, а в лапах він тримав бамбукову трость, якою постійно із свистом вимахував. На довгій тонкій шиї ходив угору-униз товстий кадик, а з величезної мерзеної пащі витинався один-єдиний вельми огидний довгий зуб. Ясна річ, що драконом цим був ніхто інший як пані Мальцан!

Діти сиділи прямо, боячись ворухнутися. Руки вони склали перед собою на парти, дивлячись на драконицю розгубленими, сповненими жаху очима.

– Схоже, що це школа, – прошепотів Лукас на вухо Джимові.

– Ой! – видихнув Джим, який ані разу не бачив школи. – А що, у школі завжди так?

– Упаси Господи! – шепотом змовився Лукас. – Деякі школи дуже навіть непогані.

Принаймні там учителями не дракони, а певною мірою розумні люди.

– Тиххха! – гаркнула дракониця і вимахнула тростью. – Хто зараззз шшшепотів?

Лукас і Джим змовкли, сховавши голови назад. У класі запанувало боязке мовчання. Джим поглядав на маленьку принцесу. І кожного разу відчував легенький укол у серце. Принцеса йому аж занадто сподобалася. Він не міг пригадати, що хоч раз до цього зустрічав когось, хто б йому з самого початку так сильно подобався. Крім Лукаса, звісно. Але він зовсім інша справа. Лукас зовсім не красень, при всій міцності їхньої дружби цього сказати не можна. А от маленька принцеса красуня! Вона була надзвичайно чарівною і при цьому здавалася такою крихкою та ніжною, що Джимові негайно захотілося стати її захисником. Увесь переляк з хлопчика немов вітром здуло, і він вирішив за будь-яку ціну визволити Лі Сі!

Дракониця, люто спалахуючи скельцями окулярів, загорлала на дітей пронизливим сварливим голосом:

– Агага! Не бажжжаєте відповввідати, хто тут шшшепотів! То поссстривайте!

Кадик дракониці злобно затанцював угору-вниз, і раптом чудовисько завищало:

– Ссскільки буде сссім на вісссім? Ти там!

Маленький індіанець, на якого вказала тростью дракониця, підскочив. Він був ще зовсім малюк, мабуть, рочків усього чотирьох-п'яти. Але його чорну шевелюру вже прикрашали цілісіньких три пера. Скоріш за все він був син ватажка. Малюк глянув на пані Мальцан великими розгубленими очима та пробелькотів:

– Сім на вісім... Сім на вісім... буде...

– Буде, буде... – ехидно передражнила дракониця. – Тільки чччи шшшвидко буде?

– Сім на вісім буде двадцять, – рішуче відповів маленький індіанець.

– Спра-а-авді? – насмішкувато прошипіла дракониця. – Щщцо ти кажешшш! Отжжже, двадцццять?

– Ннні,– затинаючись від жаху, відповіло хлоп'я, – я хотів сказати п'ятнадцять.

– Мовчччати! – пронизливо вигукнула дракониця, виблиснувши окулярами на маленького індіанця. – Отжжже, ти не ззнаєшшш. Ти найдурнішшша та найлінівішшша дитина на сссвіті! А дурісссть та лінь мають бути пппокарані!

Із цими словами дракониця підвелася, підійшла до хлопчика та з люттю вдарила його.

Закінчивши езекуцію, вона задоволено засопіла та знову всілася за свою кафедру. У маленького індіанця очі були сповнені сліз, проте він не ревів. Усім відомо, що індіанці – дуже мужній народ.

Від гніву та обурення Джим жакливо зблід, незважаючи на свою чорношкірість.

– Яка наглість! – сказав він, скрипнувши зубами.

Лукас згідно кивнув. Він нічого не сказав, тільки стис кулаки.

Дракониця нетерпляче запитала:

– Так ссскільки буде сссім на вісссім? Лі Сі!

Серце у Джима завмерло.

Не можна було допустити, аби й маленькій принцесі дісталися стусани! Проте на таке складне запитання вона напевне не знає правильної відповіді. Він негайно має щось зробити! Але Джим не подумав про те, що Лі Сі була мигдальською дівчинкою і що мигдальські дітлахи вже в чотири роки запросто роблять найскладніші обчислення.

Маленька принцеса підвелася та голосом, схожим на щебетання пташки, вимовила:

– Сім на вісім буде п'ятдесят шість.

– Аххх! – сердито прошипіла дракониця, тепер через те, що відповідь була правильною.

– А ссскільки буде, якщщщо від тринадцяти відняти шшшшість?

– Тринадцять мінус шість, – відповіла своїм пташиним голосом Лі Сі,– буде сім.

– Ффффу! – розлютилася дракониця. – Мабуть, ти вважжжаєшшш ссебе дужжже роззззумною, бо вссе знаєшшш, чччи не так? Та ти просссто зззухвала роззззумниця, ясссно тобі? Ну, подидивимось, як ти впораєшшшссся: ану кажжжи усссю таблицю множжження на сссім! Та прошшшу дещщщо шшшшвидшшше!

– Сім на один буде сім, – почала відповідати принцеса, ніби соловейко заспівав. – Сім на два буде чотирнадцять, сім на три буде двадцять один... – І так далі, без жодної помилки відповіла Лі Сі всю таблицю множення на сім.

.....

Вони похапцем сунули ноги до чобіт та поспішили услід за Пінг Понгом до палацового саду. Драконицю вони знайшли у великому напівзанедбаному павільйоні, якій раніше слугував вольєром для царських білих слонів. Вона лежала за товстою решіткою, схиливши голову на лапи та заплющивши очі, ніби уві сні.

Пінг Понг завбачливо тримався позаду, коли друзі підійшли до самої решітки.

– То що трапилося? – запитав Лукас. Його голос мимоволі пролунав дружелюбніше, ніж йому хотілося.

Дракониця не відповідала, не рухалася, замість цього сталося дещо цілком дивне. Ніби всім її величезним тілом від гострої пики до кінчика хвоста пробігло золоте сяяння.

– Бачив? – прошепотів Лукас, і Джим так само тихо відповів:

– Так, але що з нею таке?

Тепер дракониця повільно розплющила свої маленькі очки, у яких не було колишнього злобного блиску, вони виглядали тепер просто дуже-дуже стомленими.

– Дякую, що прийшли, – слабко пробурмотіла вона. – Вибачте, але я не можу говорити гучніше. І так жакливо втомилася, так жакливо втомилася...

– Чуєш, вона взагалі більше не ричить та не пищить, – прошепотів Джим.

Лукас кивнув. Потім він гучно сказав:

– Скажіть, пані Мальцан, адже ви не помрете?

– Ні,– відповіла дракониця, і на мить ніби посмішка промайнула на її огидній фізіономії.– Зі мною все гаразд, не хвилюйтеся. Я попросила покликати вас, аби подякувати...

– Та за що? – запитав Лукас, спантеличений не менше, ніж Джим, у якого очі знову стали круглими від подиву.

– За те, що ви перемогли мене та залишили в живих.

Той, хто може перемогти дракона, не вбивши його, допомагає йому перетворитися. Ніхто, якщо він злий, особливо не щасливий, так і знайте. А ми, дракони, злі власне тільки для того, аби прийдешній нас переміг. Щоправда, при цьому частіше за все нас, на жаль, убивають. Проте якщо все пройде інакше, так, як у нас із вами, то потім станеться щось чудове...

Дракониця заплющила очі і якийсь час мовчала, і знову її тілом пробігло це дивне золоте сяяння. Лукас і Джим мовчки чекали, поки вона знову не розплющила очі і не продовжила ще більш слабким голосом:

– Ми, дракони, дуже багато знаємо. Але, поки нас не перемогли, ми творимо лише зло. Ми шукаємо для себе того, кого можна помучити нашими знаннями – як я, наприклад, дітей. Та ви самі це бачили. А коли станеться перетворення, кожного з нас називають "Золотий Дракон Мудрості", нас можна про все запитувати, ми знаємо всі таємниці та розгадуємо всі загадки. Проте це трапляється тільки один раз на тисячу років, бо більшість із нас убивають до того, як відбудеться перетворення.

Дракониця знову замовкла, і втретє нею пробігло золоте сяяння. Але цього разу так, ніби на її лусці повис найтонший золотий слід, ніби блискучий наліт, що залишається на пальцях, якщо доторкнешся метелика.

Збігло доволі багато часу, перш ніж вона знову розплющила очі та ледь чутно продовжила:

– Води Жовтої річки, у яких я пливла, погасили мій вогонь. Тепер я смертельно втомилася. Коли наступного разу мною пройде золоте сяяння, я порину в глибокий сон, і це виглядатиме так, ніби я померла. Проте я не помру. Я буду цілий рік лежати без руху. Будь ласка, потурбуйтеся про те, щоб у цей час мене ніхто не чіпав. За рік, у цей самий час я прокинуся та буду "Золотим Драконом Мудрості". Тоді приходьте до мене, і я відповім на всі ваші запитання. Бо ви обидва – мої повелителі, і я виконуватиму все, що ви мені накажете. Аби довести вам свою вдячність, я хотіла би вже зараз вам допомогти. Отже, якщо ви бажаєте чогось дізнатися, запитуйте. Але покваптеся, часу залишається обмаль.

Лукас поскріб у себе за вухом. Джим схопив його за рукав і прошепотів:

– Усландія!

Лукас одразу зрозумів та запитав:

– Локомотив на ім'я Емма, Джим Кнопка та я, ми втрюх покинули Усландію, бо для одного з нас там більше не було місця. Що нам зробити, аби ми змогли повернутися назад, проте так, щоби там знову не стало затісно? Адже Усландія така маленька.

Деякий час дракониця мовчала, і Джим злякався, що вона заснула. Однак урешті-решт почувлася ледь уловима відповідь:

– Завтра, зі сходом сонця, виходіть у море курсом на Усландію. На другий день вашої подорожі о 12 годині пополудні у точці перетину 321 градуса 21 хвилини 1 секунди західної довготи та 123 градусів 23 хвилин 3 секунд північної широти вам зустрінеться плавучий острів. Запізнюватися не можна, інакше він пропливе повз і ви його більше ніколи не знайдете. Острови такого роду – величезна рідкість. Візьміть із собою кілька коралових гілок, що ростуть із океанських глибин, і киньте їх у воду поруч із Усландією, саме там, де ви поставите на якір плавучий острів. Із коралових гілок виростуть дерева, які підтримуватимуть острів знизу, а коли Джим стане повним підданим, він перетвориться на справжній острів, такий само міцний та надійний, як Усландія... не забудьте...

***Критики й літературознавці про творчість Роальда Дала й
Міхаеля Енде***

Ольга Деркачова, Соломія Ушневич
Літературна казка Великобританії
(скорочено)

Народився у Лландаффі, Кардіфф (Уельс) 13 вересня 1916 року в сім'ї норвежців Гаральда Дала та Софії Магдаліни Дал (дівоче прізвище Гесселберг). Письменника назвали на честь Роальда Амундсена - дослідника Північного Полюса, національного героя Норвегії. Роальда хрестили у Норвезькій Церкві міста Кардіфф, яку відвідували його батьки. 1920 року, у трирічному віці, він втратив старшу сестру, а згодом і батька, через кілька тижнів. Після цього мати вирішила переїхати до Англії, де Роальд навчався у кількох школах, а також у пансіоні для хлопчиків Св. Петра. Однак там йому не подобалося. Він не бачився з ріднею, тому писав додому щодня. Згодом Роальд навчався у школі Рептон у містечку Дербішир. Пізніше напише новелу «Хлопець», у якій прототипом до вигаданого персонажа Джефрі Фішера був його друг із цієї школи на ім'я Майкл. Він згодом стає Архієпископом Кентерберійським. Через цю посаду друга Роальд у майбутньому скаже: «Ось чому я маю такі сумніви на рахунок релігії і Бога взагалі». Дал був дуже високим (його зріст - 1.98 м). Також він був чудовим спортсменом, навіть був капітаном шкільної команди. Грав у футбольній команді. Згодом він захопився фотографією. Через деякий час почав працювати на шоколадній фабриці, що й підштовхнуло до написання повісті «Чарлі і шоколадна фабрика». Закінчивши навчання у школі, Роальд вирішив не вступати в університет. Натомість, 1934 року він пішов працювати в компанію «Шелл» (Shell- мушля). У 20 років він поїхав до Танзанії.

Під час Другої світової війни Роальд став льотчиком-винищувачем у Найробі (Кенія). Далу дуже подобалося його вільне життя в Кенії, особливо польоти. Він продовжував навчання техніки польотів у Іраку, за 50 миль від Багдада. Після 6-ти місяців тренувань Дал отримав чин пілота-офіцера.

Згодом Дал був направлений у Єгипет. Під час одного з польотів над пустелею він мало не загинув, дивом урятувавшись. Пізніше він напише повість про це, де розповість історію реальної катастрофи. Майбутній письменник був врятований; його відвезли у лікарню в Александрії. Лікар сказав, що Роальд вже ніколи не зможе літати. Однак уже через 5 місяців, у лютому 1941 року, Дал продовжив польоти на фронті. Роальд одружився з американською акторкою (яка згодом отримала «Оскар») Патрісією Ніл 2 липня 1953 року у Нью-Йорку. Їхній шлюб тривав 30 років, у сім'ї народилося 5 дітей: Олівія (померла у семирічному віці через ускладнення, що дав кір), Тесса, Тео, Офелія та Люсі.

Почав писати у 1942 році. Його першим твором, опублікованим у «Вечірній суботній газеті», була робота «Шматок торта», що розповідала про аварію в Єгипті. Згодом назву змінили на «Падіння у Лівії» (видавець вважав таку назву набагато драматичнішою, хоча насправді Роальд не падав). 1943 року Дал публікує повість «Гремліни» - це розповідь про маленьких створінь, запозичених із фольклору, за сюжетом якої було поставлено відомий однойменний фільм (1984 р.).

Після війни Роальд Дал повністю присвячує себе творчості. Він пише розповіді, повісті, п'єси як для дорослих, так і для дітей. Його твори здобувають світову славу, про нього пишуть у найвідоміших виданнях того часу. У своїх творах для дітей письменник засуджує поганих батьків, які не піклуються про дітей, або навпаки, дозволяють їм занадто багато. Роальд Дал показує, що хорошим дітям ніколи не буде самотньо, адже для них завжди знайдеться друг і порадник. Водночас, письменник не ідеалізує своїх персонажів, а зображує їх такими, якими вони є.

Роальд Дал - письменник з Уельсу, бравий норвезький чоловік, улюбленець кількох поколінь дітей і дорослих. Він прожив неабияке життя, повне надзвичайних подій, неймовірних пригод і гарячих авантур. Правду кажучи, Дал написав свою першу дитячу історію («Джеймс і гігантський персик», 1966) для власних малюків і не мав наміру її публікувати. Однак родина письменника вмовила його змінити своє рішення, і світова громадськість щиро вдячна їм за це.

Роальд Дал мав особливе почуття гумору, і в поєднанні з неповторною фантазією воно створювало фантастичні речі на зразок розмовляючих комах і гігантського персика чи дівчинки, яка рухала предметами силою думки. Проте, незважаючи на гадану легковажність сюжетів, кожна з розповідей Дала - сильна самостійна історія, яка розіграє перед читачем зовсім не дитячі проблеми. Наприклад, «Матильда»: історія про дівчинку - «білу ворону», яку не любили і не розуміли власні батьки. Незважаючи на оточуючу її жорстокість, дівчинка не втрачала сміливості, і в кінцевому підсумку, використовуючи свій приголомшливий розум і стійкий характер, вона змінила власне життя на краще. Або історія про Чарлі - маленького хлопчика, сім'я якого жила в страшній убогості, холоді і голоді. Неймовірна доброта, чуйність і любов до близьких - ось, що відрізняло Чарлі від середньостатистичної примхливої дитини. І випадок посміхається хлопчикові, дозволяючи, щоб збулася його найзаповітніша мрія. Дал вчить дітей того, що навіть у найжахливіших життєвих ситуаціях внутрішня стійкість і віра в себе допомагають подолати всі негаразди, а близькі та рідні люди - це найцінніше, що є в людини, тому їх потрібно цінувати і берегти. Тема складного дитинства - досить частий мотив у Роальда Дала. Майже всі його юні герої живуть у жахливих умовах. Але всі вони знаходять свій шлях і спосіб зробити власне життя кращим.

...Цікавою сторінкою в творчості письменника були кіносценарії. Два фільми про знаменитого агента 007 (You Only Live Twice і Chitty Chitty Bang Bang) створені за активної участі Дала. Як відомо, його життя досить тісно було пов'язане з кінематографом. Співпрацюючи з Уолтом Діснеєм на зорі свого творчого шляху, Роальд Дал створив «Гремлінів», які міцно прижилися на Олімпі казкових персонажів.

Роальд Дал помер 23 листопада 1990 року, у віці 74 років удома, у Букінгемширі від лейкемії. На його честь у Букінгемширському Музеї відкрито Дитячу Галерею Роальда Дала. 2003 року був складений рейтинг «200 кращих книг за версією BBC». До цього списку увійшло 9 його книг. До речі, серед них є твори для дітей. На честь річниці від його дня народження 13 вересня офіційно визнано Днем Роальда Дала.

Письменник був непересічною особистістю, і йому дійсно було про що розповісти людям. Кажуть, що найскладніше складати розповіді для дітей. Ці бешкетники ненавидять, коли їх повчають, люблять пригоди і небезпеку, а також мають схильність до щасливих завершень. При цьому для них недостатньо просто захопливої історії, у ній обов'язково повинен бути якийсь прихований зміст або завуальована мораль.

...«Матильда» — найпопулярніша книга Роальда Дала, одного з літературних батьків Джоан Роулінг — авторки «Гаррі Поттера». Матильда — геніальна дитина, проте її родичі так не вважають. Для них вона — зайвий клопіт, головний біль. І Матильда вирішує перевиховати своїх обмежених і зациклених на собі родичів, а заодно й жахливу директорку школи пані Транчбул. 1988 року «Матильду» було визнано найкращою книжкою для дітей.

«Джеймс і гігантський персик» - одна з найвідоміших дитячих повістей Роальда Дала. Так сталося, що маленький Джеймс мусить жити разом зі своїми злющими тітоньками - тіткою Шкваркою і тіткою Шпичкою, які постійно коверзують і знущаються з нього. Проте одного дня трапляється щось надзвичайне, і життя Джеймса та його тітоньок докорінно змінюється. Як завжди, динамічна, тривожна й безмежно весела повість не залишає місця для байдужості.

Повість «Чарлі і шоколадна фабрика» (англ. «Charlie and the Chocolate Factory») - режисер Тім Бертон, перша екранізація відбулася 1981 року - фільм "Віллі Вонка і шоколадна фабрика" із Джинном Уайдлером в головній ролі. Також за мотивами книги було створено комп'ютерну гру. Прем'єра фільму в США та Україні "Чарлі та шоколадна фабрика" відбулася 25 серпня 2005 року.

...Хлопчик Чарлі Бакет мешкає зі своєю родиною в дерев'яній хатинці на краю великого міста. Його родина налічує шестеро людей: тато і мама Чарлі - пан і пані Бакети; батько й мати пана Бакета - дідунь Джо та бабуся Джозефіна; батько й мати пані Бакет - дідусь Джордж і бабуня Джорджина. Хатинка Бакетів мала лише дві кімнати і одне ліжко. Тому жили вони не дуже зручно.

Із усієї родини працював тільки пан Бакет (на фабриці зубної пасти). Тому грошей не вистачало навіть на харчі. Попри всі негаразди, Бакети жили дружно. Мрією малого Чарлі був шоколад. Він захоплювався історією шоколадної фабрики Віллі Вонки, навіть складав свою шоколадну фабрику з кришечок від зубної пасти, які приносив додому батько.

Віллі Вонка - легендарний кондитер, що створював дивовижні ласощі і відкрив найбільшу в світі шоколадну фабрику. Всі заздрили успіхові Вонки, тому якось конкуренти вкрали всі його секрети і довелося закрити фабрику. Проте нещодавно фабрика знову почала працювати. Ніхто не бачив працівників, що туди заходили, але вранці з фабрики виїжджали машини з найкращим у світі шоколадом і розвозили його по всьому світові. А в місті з'явилися оголошення, що Віллі Вонка поклав у шоколадки 5 золотих квитків. Ті, хто їх знайде, зможуть цілий день пробути на шоколадній фабриці. Віллі Вонка визначить переможця, що отримає значно цінніший приз. Тим часом по телевізору Бакети дізнаються про перших володарів золотих квитків. Перший квиток знаходить товстий хлопчик Август Глуп, що тоннами їсть шоколад щодня. Другий - Верука Солт - донька мільйонера, який виконує всі забаганки своєї дитини. Коли дівчинці набридли всі її численні хатні тварини, вона попросила в батька золотий квиток. Той поскуповував шоколад Вонки тисячами паків, зупинив свій завод для того, щоб працівниці цілодобово розкривали шоколадки.

Третій квиток отримала цілеспрямована дівчинка Віолета Борегард, що не звикла програвати. І четвертий квиток хлопчик-геймер Майк Тіві, що зламав систему і, купивши одну-єдину шоколадку, здобув квиток.

Чарлі, затамувавши подих, чекав, коли знайдуть останній квиток. Він був знайдений у Росії. Остання надія Чарлі згасала. Звісно, Чарлі дуже хотів би побувати на шоколадній фабриці Вонки. Але він може скуштувати шоколад один раз на рік - на свій день народження.

Однак уранці хлопчик дізнався, що квиток був фальшивим, і сталося диво. На холодній засніженій дорозі Бакет знайшов грошову купюру. Не роздумуючи, хлопчик побіг до магазину і придбав шоколадку. Золотий квиток опинився в його руках. Побачивши це, покупці запропонували Чарлі велосипед, гроші, лиш би той віддав їм квиток, але він не міг відмовитися від своєї мрії. Чарлі розумів, як скрутно живе його родина, тому запропонував батькам обміняти квиток на гроші. Вони з розумінням поставилися до ситуації, вирішивши, що грошей кожен день друкують дуже багато, а квитків Вонки всього лише 5. Отже, Чарлі потрапить на шоколадну фабрику.

Із того часу в Бакетів справи пішли найкращим чином. Чарлі став працювати разом із Віллі Вонкою, а кондитер розташував їхній дерев'яний будиночок усередині своєї фабрики. Тільки книги, що володіють глибиною і діляться з людиною мудрістю, заслуговують життя у віках. Однак ще менше авторів створюють фантастичні світи силою власної фантазії і залишаються в числі улюбленців після того, як діти перетинають кордон дорослішання. Твори зовсім небагатьох авторів читають перед сном учорашні діти власним малюкам. Життя Дала вийшло багатим на різноманітні події, і свого часу він познайомився з великою кількістю цікавих людей. Але крім цього, він сам був одним із найбільш оригінальних і неповторних чоловіків, що жили в XX столітті.

...В Україні Дал виходив у видавництві «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га» у перекладі Віктора Морозова.

Ольга Деркачова, Соломія Ушневич Літературна казка Великобританії. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/2150.pdf>

Література

1. Гузь О. Система уроків з вивчення повісті Роальда Дала «Чарлі і шоколадна фабрика». *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*, 2014. № 11. С. 22–30.

2. Гузь О. Сучасна література. Зростання і взаємини зі світом: уроки з вивчення творів Астрід Ліндгрєн, Міхаеля Енде та Крістіне Нестлінгер. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*, 2016. № 4. С. 13–26.
3. Золотий квиток надії: система уроків за повістю Р. Дала «Чарлі і шоколадна фабрика». *Всесвітня література в школах України*, 2016. № 5. С. 21–32.
4. Коронкевич Михайло На паротягу – через чарівну країну Міхаеля Енде. *УКРІНФОРМ*, 2018. 24 липня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2503613-na-parotagu-cerez-carivnu-krainu-mihaela-ende.html>
5. Макаренко Вікторія. Сучасні діти та дорослі в повісті Роальда Дала «Чарлі і шоколадна фабрика». *Всесвітня література в сучасній школі*, 2016. № 5. С. 51–52.
6. Мельник Анжела. Особливості вивчення твору Роальда Дала «Чарлі і шоколадка фабрика». *Всесвітня література в школах України*, 2015. № 5. С. 9–12 .
7. Назарчук О. Система уроків за твором М. Енде «Джим Гудзик і машиніст Лукас». *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*, 2016. № 1. С. 29–35.
8. Ніколенко Катерина. Типологія юних героїв у сучасній зарубіжній літературі. *Зарубіжна література в школах України*, 2013. № 4. С. 24–31.
9. Орлова О. Казка Рональда Даля «Чарлі і шоколадна фабрика». *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*, 2013. № 10. С. 21–26.
10. Шевченко Алла. Яким буває смак Щастя? За казковою повістю Р. Дала «Чарлі і шоколадна фабрика». *Всесвітня література в сучасній школі*, 2014. № 4. С. 35–39.

СПИСОК ТЕКСТІВ ДЛЯ ПРОЧИТАННЯ

1. Колискові, забавлянки, безконечні казки, скоромовки, лічилки, заклички і примовки, щедрівки, колядки, загадки (4 - 5 на вибір з кожного жанру).
2. Народні казки: „Лисичка, котик і півник”, „Лисичка-сестричка”, „Коза-дереза”, „Царівна-жаба”, „Яйце-райце”, „Золотий черевичок”, „Хаврошечка”, „Петушок - золотий гребешок”, „Про правду і кривду”, „Мудра дівчина”, „Ох”, „Летючий корабель”, „Золоте яблуко” (пер. Данила Кононенка), „Фарбований шакал”, „Пензлик Маляна”, „Іссумбосі, або Хлопчик-мізинчик”, „Сіндбад-Морепоплавець”.
3. Міфи і легенди: „Про зоряний Віз”, „Чому пес живе коло людини?”, „Берегиня”, „Неопалима купина”, „Як виникли Карпати”, „Аю-Даг”, „Скелі-близнята в Гурзуфі”, „Сокіл-Род”, „Прадуб”, „Білобог і Чорнобог”, „Дажбог і Жива”.
4. Грім Я. і В. „Пані Метелиця”, „Бременські музиканти”.
5. Шарль Перро „Попелюшка”
6. Андерсен Г. К. „Снігова королева”, „Русалонька”, „Дикі лебеді”.
7. Р. Кіплінг „Мауглі”, „Рікі-тіві-таві”.
8. Марко Вовчок. „Дев'ять братів і десята сестриця Галя”, „Невільничка”, „Кармелюк”, „Маруся”.
9. Іван Франко. „Коли ще звірі говорили”, „Олівець”, „Малий Мирон”, „Мій злочин”, „Грицева шкільна наука”, „Байка про байку”, „Суд святого Миколая”.
10. Б. Грінченко. „Украла”, „Грицько”, „Дзвоник”, „Каторжна”, „Панько”, „Батько та дочка”.
11. М. Коцюбинський. „Маленький грішник”, „Подарунок на іменини”, „Ялинка”, „Нюрнберзьке яйце”.
12. Леся Українка. „Лелія”.
13. Т. Бордуляк. „Дід Макар”, „Для хорого Федя”, „Перший раз”.
14. В. Винниченко. „Федько-халамидник”, „Кумедія з Костем”, „Бабусин подарунок”, збірка „Намисто”.
15. С. Васильченко. „Приблуда”, „Свекор”.
16. А. Кашенко. „Зруйноване гніздо”, „Над Кодацьким порогом”.
17. С.Плчинда „Богатирська застава”
18. О. Іваненко „Казка про білочку-мандрівницю”, „Тарасові шляхи”.
19. Григорій Тютюнник „Дивак”, „Климко”, „Смерть кавалера”, „Вогник далеко в степу”.
20. В. Симоненко. „Цар Плаксії і Лоскотон”, „Подорож в країну Навпаки”.
21. М. Вінграновський. „Сіроманець”, „Первінка”, „Гусенятко”.
22. Вс. Нестайко. „Тореадори з Васюківки”, „Таємничий голос за спиною”, „Одиниця з обманом”, „Дванадцятка з хвостиком”, „Чарівні окуляри”.
23. В. Близнець. „Звук павутинки”, „Женя і Синько”, „Земля світлячків”, „Мовчун”.
24. Б. Атоненко-Давидович. „Слово матері”, „Не святі горшки ліплять”, „Золотий кораблик”.
25. Є. Гуцало. „Лелеченя”, „Лось”, „В гості до білого світу”, „Пісні вогню і попелу”, „Хто ти?”.
26. Дніпрова Чайка. „Дівчина-чайка”, „Тополі”, „Морське серце”, „У школі”, „Краплі-мандрівниці”, „Казка про Сонце та його сина”, „Буряк”, „Проводи Сніговика-Снігуровича”, „Пан Коцький”, „Коза-дереза”.
27. О. Ольжич. „Рудько”.
28. Дм. Білоус. „Диво калинове”.
29. О. Олесь. „Грицеві курчата”, „Микита Кожум'яка”.
30. Я. Стельмах. „Голодний, злий і дуже небезпечний”, „Вікентій прерозумний”, „Митькозавр із Юрківки”.
31. В. Королів-Старий. „Потерчата”, „Хуха-Моховинка”.

32. Л. Глібов. „Химерний маленький”, „Що за птиця?”, „Хто розмовляє”, „Хто сестра і брат?”, „Квіткове весілля”.
33. А. Лотоцький. „Михайло-семиліток”.
34. О. Пчілка. „Сосонка”.
35. М. Стельмах. „Гуси-лебеді летять”, „Щедрий вечір”.
36. В. Малик. „Фірман султана”.
37. З. Мензантик. „Дочка троянди”, „Таємниця козацької шаблі”.
38. М. Пономаренко. „Даринка в стилі „ретро”.
39. А. Кокотюха. „Таємниця козацького скарбу”, „Таємниця зміїної голови”, „Таємниця підводного човна”.
40. Галина Малик. „Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії”.
41. Леся Воронина. „Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9”, „Суперагент 000. Таємниця золотого кенгуру”.
42. Марина Павленко. „Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських”.
43. Олександр Гаврош. „Неймовірні пригоди Івана Сили”.
44. Ніна Бічуга. „Шпага Славка Беркути”.
45. Сашко Дерманський. „Король Буків, або Таємниця Смарагдової книги”, „Нові пригоди вужа Ониська, або Корова часу”.
46. А. Дімаров. „Друга планета”, „Блакитна дитина”.
47. Астрід Лідгрен. „Брати Левяче серце”, „Міо, мій Міо”.
48. Дж. Роулінг. „Гаррі Поттер і філософський камінь”, „Гаррі Поттер і таємна кімната”.
49. Жуль Верн. „П'ятнадцятирічний капітан”.
50. Микола Носов. „Витівники”, „Пригоди Незнайки”, „Вітя Малєєв у школі та вдома”.
51. Міхаель Енде. „Джим Гудзик і машиніст Лукас”.
52. Роальд Дал. „Чарлі і шоколадна фабрика”.
53. Діана Джонс. „Мандрівний замок Хаула”.
54. Кір Буличов. цикл „Аліса”, „Навколо світу за три години”.
55. Л. Керролл. „Аліса в Країні Див”.
56. Єршов П. „Коник-горбоконики”.
57. Волков О. „Чарівник Смарагдового міста”.
58. К. Ковальська. „Канікули прибульців із Салатти”.
59. Сетон-Томпсон Е. „Снап”, „Лобо”, „Доміно”, „Мустанг-іноходець”.
60. Портер Е. „Поліанна”.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ

Основна література

Бойцун І., Негодяєва С. Дитяча література : навчальний посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 320 с.

Качак Тетяна Українська література для дітей та юнацтва : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2018. 352 с.

Качак Тетяна Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст. : монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2018. 320 с.

Кизилова В. В. Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс : навчально-методичний посібник для студ. вищих навч. закл. Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2015. 236 с.

Додаткова навчальна література

Бойцун І.Є. Жанрова природа повісті Івана Будза «Детективне агентство кота Макса». Національні наукові обрії: проблеми, перспективи, новації : Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 28-29 січня 2019 року) / Наукове партнерство «Центр наукових технологій». Харків : НП «ЦНТ», 2019. С. 60-64.

Бойцун І.Є. Художній світ повісті «Тасмне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» Лесі Воронини. Інноваційні наукові дослідження: теорія, методологія, практика: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 24-25 лютого 2017 р.) / ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-учбовий центр прикладної інформатики НАН України. Київ : ГО «Інститут інноваційної освіти», 2017. С. 57-61.

Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва «Література. Діти. Час». Вип. VI : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Українська література для і про дітей: історичні здобутки й тенденції розвитку». Старобільськ : Вид-во ДЗ Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка», 2016. 156 с.

Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник у двох томах. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2005.

Іванюк С. Адресат – майбутнє. Герой і концепція адресата укр. рад. прози для дітей (1917 – 1941) : монографія. Київ : Наук. думка, 1990. 136 с.

Качак Т., Круль Л. Зарубіжна дитяча література : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. 92 с.

Костюченко В. Літературними стежками. Нарис історії української літератури для дітей ХХ століття. Київ : К. І. С., 2009. 344 с.

Костюченко В. А. Українська радянська література для дітей : Літературно-критична хроніка. Київ : Веселка, 1984. 156 с.

Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість : навчальний посібник. Київ : Знання-Прес, 2006. 591 с.

Література. Діти. Час : Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2011. Вип. 1. 192 с.

Література. Діти. Час : Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2012. – Вип. 2. – 192 с.

Література. Діти. Час : Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2012. Вип. 3. 108 с.

Логвіненко Наталія. Становлення української фантастичної прози. Українська література в загальноосвітній школі. 2011. № 4. С. 31–36.

Марченко Н. «...Я намагаюся обирати ті сторінки нашої історії, яких ще ніхто не перегортав» : книгознав. розвідка за істор. прозою Володимира Рутківського. Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. 2010. № 4. С. 96–102.

Овдійчук Л. Дитяча література. Модульний курс для студентів філологічних факультетів : навчальний посібник. Рівне, 2008. 304 с.

Сабат Г. Казки Івана Франка : особливості поетики. Дрогобич : Коло, 2006. 312 с.

Славова М. Золушка или принцесса? Теоретические модели детской литературы // Славова М. Волшебное зеркало детства. Київ : Наук. думка, 2002. С. 5 – 14.

Папуша О. Дитяча література як маргінес літературознавчої теорії: До проблеми конституювання об'єктів наукового дискурсу. Слово і час. 2004. № 12. С. 20 – 26.

Пропп В. Морфология <волшебной> сказки. Исторические корни волшебной сказки. (Собрание трудов В. Я. Проппа.) Комментарии Е. М. Мелетинского, А. В. Рафаевой. Составление, научная редакция, текстологический комментарий И. В. Пешкова. Москва : изд-во «Лабиринт», 1998. 512 с.

Тиховська О. Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект : монографія. Ужгород : Гражда, 2011. 256 с.

Тихолоз Н. Попелюшка з чарівного замку, або Некоронована царівна жанрів (Казка як вид художньої словесності). Українська мова й література в середніх школах, ліцеях та колегіумах. 2002. № 5. С. 24 – 31; № 6. С. 53 – 60.

Українська дитяча література : Хрестоматія критичних матеріалів / Упор. Ф.Х. Гуревич, В. С. Савченко. Київ : Вища шк., 1969. 194 с.

Ярмиш Ю. У світі казки. Літературно-критичний нарис. Київ : Рад. письменник, 1975. 143 с.

Корисні посилання

Науковий вісник «Література. Діти. Час.» Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. URL : <http://urccyl.com.ua/naukovyi-visnyk-literatura-dity-chas/>

Електронна бібліотека «УкрЛіб». URL : <https://www.ukrlib.com.ua>

Національної бібліотеки України для дітей. URL : <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=7140>

Читаріум. Найнеймовірніші бібліотеки світу. URL : <https://chitarium.com/najnejmovirnishi-biblioteku-svitu/>

Видавництва дитячої та підліткової літератури. URL : <https://kidbook.livejournal.com/6556.html>

Літературні відзнаки, премії в галузі дитячої літератури. URL : <https://ru.calameo.com/books/002816319c7055e24173b>.

Бібліотека діаспорної літератури. URL : <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/20761/file.pdf>

Топ-10 найкращих віртуальних екскурсій в Україні. URL : <https://www.unian.ua/tourism/lifehacking/10922969-top-10-naykrashchih-virtualnih-ekskursiy-v-ukrajini.html>

Музеї онлайн газети «День». URL : <http://incognita.day.kyiv.ua/exposition> Сайт «Віртуальні подорожі». URL : <https://zosh24mariupol.wixsite.com/school/virtualni-podorozhi>

Словник літературознавчих термінів. URL : <http://www.ukrcenter.com> .

Добірика фолклорних текстів та медіатекстів. URL : <https://proridne.org>

ЗМІСТ

Передмова	3
Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів	3
Практичне заняття № 1	6
Практичне заняття № 2	24
Практичне заняття № 3	33
Практичне заняття № 4	47
Практичне заняття № 5	59
Практичне заняття № 6	77
Практичне заняття № 7	91
Практичне заняття № 8	107
Практичне заняття № 9	128
Практичне заняття № 10	142
Практичне заняття № 11	161
Практичне заняття № 12	186
Практичне заняття № 13	197
Практичне заняття № 14	215
Практичне заняття № 15	232
Практичне заняття № 16	245
Практичне заняття № 17	266
Список художніх текстів, обов'язкових для прочитання	295
Список літератури	297

Навчально-методичне видання

**Бойцун Ірина Євгенівна
Негодяєва Світлана Анатоліївна**

Дитяча література

Навчальний посібник

За редакцією авторів

Бойцун І. Є.

Негодяєвої С. А.